

GÜRCÜ ANSİKLOPEDİK SÖZLÜĞÜ

ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი

Erdoğan Şenol
(ერეკლე დავითაძე)

GÜRCÜ ANSİKLOPEDİK SÖZLÜĞÜ

ქართული ენციკლოპედიური ლექსიკონი

Erdoğan Şenol

(ერეკლე დავითაძე)

© 2021 Erdoğan Şenol

Yazarının yazılı izni olmadan hiçbir biçimde ve hiçbir yolla,
bu kitabın içeriğinin bir kısmı ya da tümü yeniden üretilemez,
çoğaltılamaz ya da dağıtılamaz.

ISBN: 978-625-00-0403-6

Ankara, 2021

Editör: Fevzi Çelebi

Baskı: Emsal Matbaa Tanıtım Hiz. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Bahçekapı Mah. 2477. Cad. No: 6 Etimesgut/Ankara

Matbaa Sertifika No: 46753

Bu yayın, Gürcistan Ankara ilk Sefareti'nin açılışının
100. yıldönümü münasebetiyle basılmıştır.

გამოცემა ეძღვნება ანკარაში საქართველოს პირველი
დიპლომატიური წარმომადგენლობის გახსნის 100
წლისთავს

100 წელი ანკარაში საქართველოს პირველი
დიპლომატიური წარმომადგენლობის გახსნიდან

Gürcistan Ankara Sefareti'nin Açılışının 100. Yıldönümü

100th Anniversary of the opening of first Diplomatic
Representation of Georgia in Ankara

წიგნი დაიბეჭდა საქართველოს საპატიო კონსულის,
ნუროლ ჰოლდინგის სამეთვალყურეო საბჭოს
თავმჯდომარის ნურეთთინ ჩარმიქლის მხარდაჭერით.

Gürcistan Fahri Konsolosu, Nurool Holding Yönetim Kurulu
Başkanı Nurettin Çarmıklı'nın katkılarıyla basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	xv	Ananuri/ანანური	20
SUNUŞ	1	Anbanis Koşki (Alfabe Kulesi)/ ანბანის კოშკი	21
GİRİŞ	2	Ançiskhatis Eklezia/ ანჩისხატის ეკლესია	21
ა (A)	3	Aragvi/არაგვი	22
Abanotubani/აბანოთუბანი	3	Arian Kartli/არიან ქართლი	22
Abaşa/აბაშა	3	Armazi/არმაზი	25
Abastumani/აბასთუმანი	4	Arsiani–Arsianis Kedi/ არსიანი-არსიანის ქელი	26
Abuseridze/აბუსერიძე	5	Artaani/არტაანი	27
Adesa/ადესა	6	Artanuci/არტანუჯი	29
Adigeni/ადიგენი	6	Artaşeni/არტაშენი	30
Avarielebi/ავარიელები	7	Arkhoti/არხოტი	30
Avlabari/ავლაბარი	8	Aslan Abaşidze/ასლან აბაშიძე ...	30
Aznauri (Aznavur)/აზნაური	9	Asomtavruli/ასომთავრული	30
Atabagi (Atabek)/ათაბაგი	9	Aspindza/ასპინძა	31
Atina/ათინა	11	Apkhazeti (Abhazya)/ აფხაზეთი	32
Aia/აია	11	Apkhazi (Apkhaz)/აფხაზი	41
Akaki Tzereteli/ აკაკი წერეთელი	12	Apkhazta Samepo (Egris-Apkhazta Samepo)-Apkhaz Krallığı (Egris- Apkhaz Krallığı)/აფხაზთა სამეფო (ეგრის-აფხაზთა სამეფო)	46
Aladasturi/ალადასტური	12	Ağdgoma/აღდგომა	51
Alaverdi/ალავერდი	13	Açara/აჭარა	51
Alaverdoba/ალავერდობა	13	Açareli (Açaralı)/აჭარელი	54
Alazani/ალაზანი	14	Açaristzkali/აჭარისწყალი	58
Alanebi-Alaneti (Alania)/ ალანები-ალანეთი (ალანია)	14	Açaruli Tsekva/აჭარული ცეკვა	58
Albaneti–Albanebi (Udiebi)/ ალბანეთი-ალბანები (უდიები)	16	Atzkuri/აწყური	58
Ambrolauri/ამბროლაური	17	Akhalgori/ახალგორი	59
Amirani/ამირანი	18	Akhali Atoni/ახალი ათონი	62
Ana Kalandadze/ ანა კალანდაძე	19		
Anaklia/ანაკლია	19		

Akhalukhi/ახალუხი	62	Beşumi/ბეშუმი	81
Akhalkalaki/ახალქალაქი	63	Bzoba/ბზობა	81
Akhaltshikhe/ახალციხე	64	Bidzina İvanişvili/ბიძინა ივანიშვილი	82
Akhmeta/ახმეტა	66	Biçvinta/ბიჭვინთა	83
Akhtala/ახტალა	66	Bodbe/ბოდბე	84
Ahmet Özkan Melaşvili/ აჰმედ მელაშვილი	67	Bolnisi/ბოლნისი	84
ბ (B)	67	Bolnisis Sioni/ ბოლნისის სიონი	84
Bagratienebi (Bagrationiler)/ ბაგრატიონები	67	Borano/ბორანო	85
Bagratis Tadzari-Bagrati Kilisesi/ ბაგრატიის ტაძარი	69	Borcomi/ბორჯომი	85
Badricani Nigvzit/ ბადრიჯანი ნიგვზით	70	Borcom-Kharagaulis Erovnuli ეროვნული პარკი	86
Bazaleti/ბაზალეთი	70	Borcğali/ბორჯღალი	86
Batumi/ბათუმი	70	Burakhi/ბურახი	88
Batumoba/ბათუმობა	72	Buğla Turki/ბუღლა თურქი	89
Bakuriani/ბაკურიანი	73	გ (G)	90
Bana/ბანა	73	Gagra/გაგრა	90
Baje/ბაჟე	74	Galaktion Tabidze/ გალაკტიონ ტაბიძე	91
Barbaroba/ბარბარობა	74	Gali/გალი	92
Baretelta/ბარეთელთა	74	Gandagana/განდაგანა	93
Basiani/ბასიანი	75	Gebjalia/გებჯალია	95
Bağdati/ბაღდათი	76	Gelati/გელათი	96
Bağdaduri/ბაღდადური	76	Genatsvale/გენაცვალე	97
Bakhmaro/ბახმარო	77	Gergetis Sameba/ გერგეთის სამება	98
Bakhtrioni/ბახტრიონი	77	Giorgi Antzukhelidze/ გიორგი ანჭუხელიძე	99
Bedia/ბედია	77	Giorgi Leonidze/ გიორგი ლეონიძე	100
Bedoba/ბედობა	78	Giorgi Mazniaşvili/ გიორგი მაზნიაშვილი	100
Benze/ბენზე	78		
Berta/ბერთა	79		
Berikaoba-Berobana/ ბერიკაობა-ბერობანა	79		

Giorgi Saakadze/ გიორგი სააკაძე	103	დავით სარაჯიშვილი	129
Giorgi Kazbegi/ გიორგი ყაზბეგი	108	Davluri/დავლური	130
Giorgoba/გიორგობა	109	Data Tutaşkhia/ დათა თუთაშხია	130
Gldani/გლდანი	110	Darialis Kheoba–Dariali Vadisi/ დარიალის ხეობა	131
Gogirdistzkali/ გოგირდისწყალი	111	Dedoplistzkaro/ დედოფლისწყარო	132
Goderdzis Uğeltekhili/ გოდერძის უღელტეხილი	112	Diaokhi–Daiani-Taoki/ დიაოხი-დაიანი-ტაოხი	133
Gonio/გონიო	112	Didgori-Didgori Savaşı/ დიდგორი-დიდგორის ბრძოლა	135
Gori/გორი	114	Didi Turkoba/დიდი თურქობა	136
Gremi/გრემი	116	Didmarkhva/დიდმარხვა	136
Grigol Orbeliani/ გრიგოლ ორბელიანი	116	Didostatis Marcvena/ დიდოსტატის მარჯვენა	137
Grigol Khantsteli/ გრიგოლ ხანცთელი	117	Didube/დიდუბე	137
Grigoleti/გრიგოლეთი	117	Dimitri Kipiani/ დიმიტრი ყიფიანი	138
Gubaz I, Gubaz II/ გუბაზ I, გუბაზ II	118	Dioskuria/დიოსკურია	139
Gudamakari/გურამაყარი	119	Diopizitebi-Monopizitebi/ დიოფიზიტები- მონიფიზიტები	140
Gudauta/გუდაუთა	119	Diğmis Brdzola/ დიღმის ბრძოლა	141
Gudauri/გუდაური	120	Dvaleti/დვალეთი	142
Gulripşi/გულრიფში	121	Dmanisi/დმანისი	143
Guria/გურია	122	Doli/დოლი	144
Gurcaani/გურჯაანი	124	Doliskana/დოლისყანა	144
დ (D)	125	Dranda/დრანდა	145
Dadiani-Dadianebi/ დადიანი-დადიანები	125	Duşeti/დუშეთი	147
Davit Ağmaşenebeli/ დავით აღმაშენებელი	126	ე (E)	147
Davitoba/დავითობა	128	Egzarkosi/ეგზარქოსი	147
Davit Gareca/დავით გარეჯა	128	Egzoetnonim ve Endoetnonim	
Davit Saracişvili/			

(Egzonim ve Endonim)/ ეგზონიმი და ენდონიმი.....	148	Zanuri/ზანური	180
Egnate Ninoşvili/ ენატე ნინოშვილი	151	Zakaria Çiçinadze/ ზაკარია ჭიჭინაძე	181
Egrisi-Lazika/ეგრისი-ლაზიკა	153	Zegani/ზეგანი	183
Egrisztzkali/ეგრისისწყალი	157	Zedazeni/ზედაზენი	183
Eduard Şevardnadze/ ედუარდ შევარდნაძე	157	Zemo Kartli/ზემო ქართლი.....	184
Elarci/ელარჯი	159	Zestaponi/ზესტაპონი	185
Emigranti/ემიგრანტი	159	Zviad Gamsakhurdia/ ზვიად გამსახურდია.....	186
Enguri/ენგური.....	161	Zugdidi/ზუგდიდი	189
Enguris Khidi/ენგურის ხიდი	161	Zurab Gorgiladze/ ზურაბ გორგილაძე	191
Eparkia/ეპარქია	163	თ (T)	192
Eristavi/ერისთავი.....	163	Tatari/თათარი	192
Eruşeti/ერუშეთი.....	164	Tavadaznauroba/ თავადაზნაურობა	193
Ekvtime Takaişvili/ ექვთიმე თაყაიშვილი	164	Tavadi/თავადი	195
ვ (V)	166	Tavisuplebis Moedani/ თავისუფლების მოედანი.....	197
Vagzali/ვაგზალი	166	Tamada/თამადა	198
Vazisubani/ვაზისუბანი.....	167	Tamaz Çiladze/თამაზ ჭილაძე... ..	200
Vake/ვაკე.....	167	Tamar Mepe-Kral Tamari/ თამარ მეფე	201
Vani/ვანი	169	Tamariani/თამარიანი	205
Vaja Pşavela/ვაჟა ფშაველა.....	170	Tamaris Khidi/თამარის ხიდი....	206
Varketili/ვარკეთილი	172	Tamaroba/თამარობა	206
Vardzia/ვარძია.....	172	Targamosi/თარგამოსი	207
Vakhtang Gorgasali/ ვახტანგ გორგასალი	174	Tbilisi (Tiflis)/თბილისი.....	208
Vitse (Viçe)/ვიწე	178	Tbilisis Erovnulli Parki/ თბილისის ეროვნული პარკი ..	212
ზ (Z)	179	Tbilisis Zğva/თბილისის ზღვა... ..	212
Zarzmis Monasteri-Zarzma Manastırı/ ზარზმის მონასტერი.....	179	Tbilisoba/თბილისობა	213
Zaza Panaskertel-Tsitsişvili/ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი.....	180	Tbilisis Sioni/ თბილისის სიონი	213

Tetri/თეთრი.....	215	İtaliuri Ezo (Tbilisuri Ezo)/ იტალიური ეზო (თბილისური ეზო)	245
Telavi/თელავი	215	İşkhani/იშხანი.....	246
Temka/თემქა.....	216	კ (K)	248
Tergdaleulebi/ თერგდალეულები.....	216	Kalanda/კალანდა	248
Tianeti/ტიანეთი.....	218	Kakutsa Çolokaşvili/ ქაჭუცა ჩოლოყაშვილი.....	249
Tone/თონე	219	Kaspi/კასპი	251
Trialetis Kedi/ თრიალეთის ქედი.....	219	Katskhis Sveti/კაცხის სვეტი	251
TSU–Tbilisis Sakhelmtzipo Universiteti/თსუ-თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი..	220	Kakheti/კახეთი	252
Tuşeti/თუშეთი.....	221	Kakhetis Samepo-Kakheti Krallığı/ კახეთის სამეფო	254
Tukharisi/თუხარისი	223	Kelasuri/კელასური	258
ი (i)	224	Ketsi/კეცი.....	258
İavnana/იავნანა	224	Kvariati/კვარიათი.....	258
İakob Gogebaşvili/ იაკობ გოგებაშვილი	224	Kvirikoba/კვირიკობა.....	259
İalbuzi/იალბუზი.....	225	Kinto/კინტო	259
İberia-İberya/იბერია.....	227	Kinçkha/კინჩხა.....	261
İeso Kriste/იესო ქრისტე	230	Klarceti/კლარჯეთი	261
İvane Cavakhişvili/ ივანე ჯავახიშვილი.....	230	Kodoris Kheoba-Kodori Vadisi/ კოდორის ხეობა.....	264
İlia Çavçavadze/ ილია ჭავჭავაძე	232	Kola/კოლა.....	267
İlori/ილორი	235	Kolkha (Kolhida)–Kolkheti (Kolhis)/ კოლხა-კოლხეთი.....	268
İmereti/იმერეთი	236	Kolkhetis Dablobi–Kolkheti Çukuru/ კოლხეთის დაბლობი	273
İmeretis Samepo-İmereti Krallığı/ იმერეთის სამეფო	238	Kolkhetis Erovnuli Parki/ კოლხეთის ეროვნული პარკი..	274
İmerkhevi-İmerhev/იმერხევი....	240	Komble/კომბლე	275
İnauguratsia/ინაუგურაცია	242	Konstantine Gamsakhurdia/ კონსტანტინე გამსახურდია	275
İnguşeti/ინგუშეთი.....	242	Krtzanisi/კრწანისი	276
İoane Lazi/იოანე ლაზი	243	Kubdari/კუბდარი.....	277
İsani/ისანი.....	244		

Ku's Tba-Kaplumbağa Gölü/ კუს ტბა.....	277	Lore/ლორე	304
Kuçmaçı/კუჭმაჭი.....	278	მ (M)	305
ლ (L)	278	Makronebi-Makronlar/ მაკრონები.....	305
Lagodekhi/ლაგოდეხი.....	278	Manglisi/მანგლისი.....	306
Lazare/ლაზარე	279	Marabdis Brdzola-Marabda Savaşı/ მარაბდის ბრძოლა	307
Lazi-Lazebi-Çanebi/ ლაზი-ლაზები-ჭანები	280	Mariamoba/მარიამობა.....	309
Lazeti-Çaneti-Lazistan-Lazona/ ლაზეთი-ჭანეთი	284	Marneuli/მარნეული.....	309
Lazuri/ლაზური	291	Maro Makaşvili/ მარო მაცაშვილი.....	310
Lamproba/ლამპრობა	292	Martvili-Martvilis Kanioni/ მარტვილი-მარტვილის კანიონი	311
Lançkhuti/ლანჩხუთი	294	Martkopi/მარტყოფი.....	312
Lari/ლარი.....	295	Markhva/მარხვა	313
Lekebi/ლეკები	295	Marcvena Sanapiro–Martskhena Sanapiro/მარჯვენა სანაპირო- მარცხენა სანაპირო	314
Lekianoba/ლეკიანობა	295	Matiane Kartlisa/ მატიანე ქართლისა.....	315
Lentekhi/ლენტეხი	296	Maçakheli/მაჭახელი	316
Leonti Mroveli/ ლეონტი მროველი.....	297	Megrelebi–Samegrelo/ მეგრელები-სამეგრელო	320
Leçkhumi/ლეჩხუმი	297	Medea/მედეა.....	325
Lia Çlaidze/ლია ჩლაიძე	299	Mekvle/მეკვლე	326
Livana-Ligani-Nigali/ ლივანა-ლიგანი-ნიგალი	299	Memed Abaşidze/ მემედ აბაშიძე	328
Liakhvi/ლიახვი	300	Merab Kostava/ მერაბ კოსტავა	331
Likani/ლიკანი.....	300	Mestia/მესტია	332
Lilo/ლილო.....	300	Metekhi/მეტეხი.....	333
Lisis Tba-Lisi Gölü /ლისის ტბა	300	Meskheti-Meskhebi/ მესხეთი-მესხები	334
Lobio kotanşi-Kotanşi Lobio/ ლობიო ქოთანში-ქოთანში ლობიო.....	301	Mikheil Saakaşvili/ მიხეილ სააკაშვილი	339
Lomsia-Lomsianta/ ლომსია-ლომსიანთა.....	301		
Lopotas Tba-Lopota Gölü/ ლოპოტას ტბა.....	303		

Mikheil Cavakhişvili/ მიხეილ ჯავახიშვილი	341	Ninooba/ნინოობა	366
Moktsevai Kartlisai/ მოქცევაი ქართლისაი	342	Ninotzinda/ნინოწმინდა	366
Mtatzminda/მთაწმინდა	343	Nodar Dumbadze/ ნოდარ დუმბაძე	367
Mtiuleti/მთიულეთი	344	Nuskhuri/ნუსხური	368
Mtiralas Erovnuli Parki/ მტირალას ეროვნული პარკი ..	344	ო (O)	369
Mtkvari/მტკვარი	345	Odişi/ოდიში	369
Murvan Kru-Sağır (Acımasız) Mervan ve Arap İşgali/მურვან ყრუ და არაბთა ოკუპაცია	346	Ozurgeti/ოზურგეთი	372
Mtskheta/მცხეთა	350	Otar Çiladze/ოთარ ჭილაძე	373
Mtzvane Kontzkhi/ მწვანე კონცხი	353	Otkhta/ოთხთა	374
Mçadi/მჭადი	353	Okatses Kanioni/ ოკაცეს კანიონი	375
ნ (N)	354	Oltisi/ოლთისი	375
Nabadi/ნაბადი	354	Omalo/ომალო	378
Nabeğlavi/ნაბეღლავი	355	Oni/ონი	378
Nagazi/ნაგაზი	355	Ortaçala/ორთაჭალა	379
Nazuki/ნაზუკი	357	Oşki/ოშკი	380
Nalia/ნალია	357	Oçamçire/ოჩამჩირე	382
Narikala/ნარიკალა	358	Odzrkhe/ოდრხე	383
Natlisğeba–Natloba–Monatluli- Natlia/ნათლისღება-ნათლობა- მონათლული-ნათლია	360	პ (P)	384
Natakhtari/ნატახტარი	361	Pavle İngorokva/ პავლე ინგოროკვა	384
Nadzaladevi/ნაძალადევი	362	Paolo İaşvili/პაოლო იაშვილი ..	385
Nakhalovka/ნახალოვკა	362	Parkhali/პარხალი	386
Nigali/ნოგალი	363	Petras Tsikhe-Petra Kalesi/ პეტრას ციხე	386
Niko Pirosmani/ ნიკო ფიროსმანი	363	Prometes Mğvime–Prometheus Mağarası/პრომეთეს მღვიმე	388
Nikoloz Barataşvili/ ნიკოლოზ ბარათაშვილი	364	ჟ (j)	389
Nikopsia/ნიკოფსია	365	Jibiani/ჯიბიანი	389
		Jinvali/ჯინვალი	389
		რ (R)	389
		Rabati (Akhaltsikhis Rabati)/რაბათი (ახალციხის რაბათი)	389

Raça/რაჭა	390	Saperavi/საფერავი	416
Rioni/რიონი	391	Sakartvelo/საქართველო	416
Rikis Parki/რიკის პარკი	392	Saçkhere/საჩხერე	419
Rkatziteli/რქაწითელი	393	Satsivi/საცივი	420
Rustavelis Gamziri/ რუსთაველის გამზირი	393	Sakhinkle/სახინკლე	421
Rustavi/რუსთავი	394	Selim Khimşiaşvili /სელიმ ხიმშიაშვილი	421
Rukhis Tsikhe-Rukhi Kalesi/ რუხის ციხე	395	Senaki/სენაკი	423
ს (S)	396	Svaneti-Svanebi/ სვანეთი-სვანები	424
Saatabago/საათაბაგო	396	Svanuri Koşki–Svani Kuleleri/ სვანური კოშკი	428
Sagareco/საგარეჯო	398	Svetitskhoveli/ სვეტიცხოველი	428
Sadakhlo/სადახლო	399	Siğnaği/სიღნაღი	430
Sadğegrđzelo/სადღეგრძელო ..	399	Sololaki/სოლოლაკი	432
Saeristavo/საერისთავო	400	Sokhumi/სოხუმი	432
Satavado/სათავადო	401	Speri/სპერი	438
Sataplia/სათაფლია	402	Stepantzminda/ სტეფანწმინდა	438
Saingilo/საინგილო	402	Sulguni/სულგუნი	439
Sairme/საირმე	404	Sulkhan Saba Orbeliani/ სულხან საბა ორბელიანი	442
Salamuri/სალამური	404	Surami–Suramis Kedi/ სურამი-სურამის ქედი	443
Salobie/სალობიე	405	Skhalta/სხალთა	444
Salkhino/სალხინო	405	ტ (T)	444
Samasi Aragveli/ სამასი არაგველი	406	Tao/ტაო	444
Samgori/სამგორი	407	Taoskari/ტაოსკარი	450
Samebis Eklesia-Tadzari/ სამების ეკლესია-ტაძარი	407	Tarkhuna/ტარხუნა	452
Samtredia/სამტრედია	408	Tbeti/ტბეთი	452
Samtskhe-Samtskhe Saatabago/ სამცხე-სამცხე საათაბაგო	409	Tkemali/ტყემალი	455
Sarpi/სარფი	412	Tkvarçeli/ტყვარჩელი	455
Sasperebi – Sasperler/ სასპერები	414	Tkibuli/ტყიბული	457
Sapara/საფარა	415		

უ (U)	458	Keleghi/ქელეხი.....	491
Udi-Udebi/უდი-უდები.....	458	Kvemo Kartli/ქვემო ქართლი....	492
Ureki/ურეკი.....	459	Kisti-Kistebi/ქისტი-ქისტები.....	496
Uplistsikhe/უფლისციხე.....	459	Kobuleti/ქობულეთი.....	499
Uşba/უშბა.....	460	Kutaisi/ქუთაისი.....	502
Uşguli/უშგული.....	461	ღ (Ğ)	504
ფ (P)	462	Ğalidzga/ღალიძგა.....	504
Pazisi/ფაზისი.....	462	Ğomi/ღომი.....	504
Panduri/ფანდური.....	463	ყ (K)	505
Parikaoba/ფარიკაობა.....	463	Kazbegi/ყაზბეგი.....	505
Parnavazi/ფარნავაზი.....	464	Kazbeguri-Tsekvazbeguri/ ყაზბეგური-ცეკვაყაზბეგური...	506
Il. Parsman-Kveli/ ფარსმან-II ქველი.....	467	Kantzi/ყანჭი.....	506
Pelamuşi/ფელამუში.....	470	Kvareli/ყვარელი.....	507
Pereidani-Pereidneli Kartveli/ ფერეიდანი-ფერეიდნელი ქართველი.....	471	შ (Ş)	509
Perkhuli-Partsa/ ფერხული-ფარცა.....	473	Şavnabada/შავნაბადა.....	509
Potskhovi-Posof/ფოცხოვი.....	473	Şavşeti/შავშეთი.....	510
Pridon Khalvaşi/ ფრიდონ ხალვაში.....	476	Şardeni-Şardenis Kuça/ შარდენი-შარდენის ქუჩა.....	514
Pşavi-Pşavelebi/ ფშავი-ფშაველები.....	477	Şatberdi/შატბერდი.....	514
ქ (K)	478	Şatili/შატილი.....	516
Kartveli/ქართველი.....	478	Şekvetili/შეკვეთილი.....	517
Kartvlis Deda/ ქართველის დედა.....	483	Şida Kartli/შიდა ქართლი.....	519
Kartuli Droşa/ ქართული დროშა.....	484	Şiomğvime/შიომღვიმე.....	525
Kartuli Anbani/ ქართული ანბანი.....	486	Şovi/შოვი.....	526
Kartuli Ena/ ქართული ენა.....	489	Şota Rustaveli/ შოთა რუსთაველი.....	526
Keda/ქედა.....	490	Şoti-Şotis Puri/ შოთი-შოთის პური.....	528
		Şuamtoba/შუამთობა.....	528
		Şuakhevi/შუახევი.....	529
		Şuşaniki/შუშანიკი.....	530
		ჩ (Ç)	531

Çakvi/ჩაკვი.....	531	Tzkneti/წყნეთი.....	556
Çakura/ჩაქურა.....	532	ჭ (Ç/Ṭç)	557
Çakhokhbili/ჩახოხბილი.....	532	Çabua Amirecibi/ ჭაბუა ამირეჯიბი.....	557
Çeçneti/ჩეჩნეთი.....	532	Çaği/ჭაღი.....	557
Çveneburi/ჩვენებური.....	534	Çaça/ჭაჭა.....	558
Çoloki/ჩოლოქი.....	536	Çiakokonoba/ჭიაკოკონობა.....	558
Çonguri/ჩონგური.....	536	Çiatura/ჭიათურა.....	560
Çokha/ჩოხა.....	536	Çiboni–Guda–Gudastviri/ ჭიბონი-გუდა-გუდასტვირი.....	562
Çokhatauri/ჩოხათაური.....	540	Çişvdari/ჭიშვდარი.....	563
Çurçkhela/ჩურჩხელა.....	540	Çorokhi/ჭოროხი.....	563
Çağureti/ჩუღურეთი.....	541	ხ (Kh)	564
Çokhosnebi/ჩოხოსნები.....	542	Khantsta/ხანცთა.....	564
Çkhaveri/ჩხავერი.....	542	Khareba/ხარება.....	566
Çkhorotzku/ჩხოროტყუ.....	543	Kharço/ხარჩო.....	566
ც (Ts)	544	Khati/ხატი.....	567
Tsageri/ცაგერი.....	544	Khancluri/ხანჯლური.....	567
Tsekva Mtiuluri/ ცეკვა მთიულური.....	545	Khaşi/ხაში.....	568
Tsekva Kartuli/ ცეკვა ქართული.....	545	Khaşuri/ხაშური.....	568
Tsikhe-Goci/ციხეგოჯი.....	546	Khaçapuri/ხაჭაპური.....	569
Tsolikouri/ცოლიკოური.....	548	Khakhuli/ხახული.....	570
Tskhinvali/ცხინვალი.....	548	Khevsureti/ხევსურეთი.....	572
ძ (Dz)	551	Khelvaçauri/ხელვაჩაური.....	573
Dzvelit akhali tzei/ ძველით ახალი წელი.....	551	Khinkali-Hinkali/ხინკალი.....	574
Dzveli Tbilisi/ ძველი თბილისი.....	552	Khobi/ხობი.....	574
წ (Tz)	553	Khoni/ხონი.....	575
Tzalencikha/წალენჯიხა.....	553	Khorumi-Horumi/ხორუმი.....	576
Tzalka/წალკა.....	554	Khulo/ხულო.....	580
Tzağveri/წაღვერი.....	555	ჯ (C)	583
Tzkaltubo/წყალტუბო.....	555	Cava/ჯავა.....	583
		Cavakheti/ჯავახეთი.....	583

Cavakhetis Erovnuli Parki/ჯავახეთის ეროვნული პარკი	584	Ciketi/ციქეთი	590
Cariskatsis Mama/ ჯარისკაცის მამა	585	Cuanşeri/ჯუანშერი	590
Cakeli/ჯაყელი	586	ჰ (H)	591
Cvari/ჯვარი	589	Hayri Hayrioglu-Vakhtang Malakmadze/ჰაირი ჰაირიოღლუ- ვანტანგ მალაყმაძე	591
Cvari Mtskhetisa (Cvari Kilisesi- Manastiri)/ჯვრის მონასტერი- ჯვრის ეკლესია	589	KAYNAKLAR	593
Cvartamağleba/ ჯვართამაღლება	590	Nurettin Çarmıklı kimdir?	610
		Erdoğan Şenol/ ერეკლე დავითაძე	612

ÖNSÖZ

Elinizdeki çalışma, Gürcü kültür dünyasının elementlerini Gürcü dilinde yazıldığı ve söylendiği şekliyle Türkçe okuyanlara ifade etmeyi ve gerekli açıklamaları yapmayı amaç edinmiştir. Bu sayede, Türkçe okuyanlar, Gürcistan'da veya Türkiye'de karşılaştıkları günümüze veya tarihe dair yazılı ya da sözlü olarak kullanılan Gürcüce belli başlı terimlerin, adların, toponimlerin, hidronimlerin, olayların, çeşitli konulardaki bilgilerin vd. doğru şekilde yazılışını görmüş olacak ve o kültür dünyası mensupları ve bilimsel çevreleri açısından ne anlama geldiği hakkında bilgi ve fikir sahibi olacaktır.

Ortaya çıkarılan bu çalışmada verilen bilgilerin üç ana kaynağı/dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi elbette dipnotlarda kullanılıp kaynaklara aktarılan ağırlıklı Gürcüce, kısmen Türkçe kaynaklar ile birkaç İngilizce kaynaktan oluşur. İkincisi, 2005 yılından itibaren yılda ortalama 3 kez, bazen daha fazla sayıda gerçekleştirdiğimiz, toplam sayısı 50'ye yaklaşan Gürcistan ziyaretlerimizde ülkenin tüm bölgelerinde kentler ve kırsal alandaki tespit ve gözlemler, çeşitli çevrelerden insanlarla görüşmeler, müzeler, kütüphanelerde incelemelerimiz, bilim insanlarıyla yaptığımız ortak çalışmalar ve yükseköğretim kurumlarında katıldığımız toplantılar, sempozyumlardır. Gürcistan'da uzun süreli bulunduğumuz zamanlar da olmuştur. Edebi Gürcüceyi rahat konuşma, okuma-yazma konusundaki mevcut durumumuz bu imkânı bize vermiştir. Çalışmamızın üçüncü dayanağı da Türkiye'de; Sakarya, Düzce, Kocaeli, İstanbul, Bursa, Balıkesir, Giresun, Sinop, Ordu, Artvin vd. illerde yaşayan Gürcülerle zaman içinde yaptığımız görüşmeler, bu iller ve ilave olarak Erzurum, Kars, Ardahan çevrelerindeki Gürcü tarihi anıtlarını kapsayan, uzun yıllara yayılan gezilerimizdir.

Her zaman olduğu gibi, yaptığım çalışmayı kitaplaştırmam için beni teşvik etmekle kalmayıp desteğini esirgemeyen, yazılı eser-

lerinden de Kartveloloji konusundaki bilgilerinden de yararlandığım, kaynaklarımdan biri olan, sıklıkla aradığım halde bana sabır gösteren kıymetli dostum ve çalışma arkadaşım Sn. Dr. Fevzi Çelebi'ye, ayrıca kendi alanlarındaki tecrübelerini esirgemeyen, halk dansları ve enstrümanlar konusundaki kaynaklarım olan Sn. Tezcan Atila Basiladze ve Sn. Nurullah Yıldırım'a; çalışmayı yaparken fikirlerinden yararlandığım Sakarya Kartvel Gürcü Laz Kültür Derneği Başkanı Sn. Mustafa Kolat'a teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmada verilen maddelerdeki açıklamaların, çeşitli alanlardaki tarihi ve/veya güncel konularda bilgilenmeye katkı vermesini, bu alanda çalışma yapacak olanlara da yararlı olmasını ümit ediyorum.

Erdoğan Şenol
Sakarya, 2021

SUNUŞ

Erdoğan Şenol, Gürcü milleti ve halklarının filolojisi, edebiyatı, etnografyası, arkeolojisi, tarihi, sanatı ve antropolojisi başta olmak üzere somut ve somut olmayan kültürel miraslarını sistematik bir şekilde derleyen, araştıran ve inceleyen Kartveloloji / Kartveli (Gürcü, Megreli-Çani/Lazi, Svani) bilimi alanında Türkiye’de öne çıkan kişilerden birisidir.

Erdoğan Şenol’un hazırlamış olduğu Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü, Gürcüler ve Gürcistan’la ilgili malumat edinmek isteyen herkes için zengin, itimat edilir ve emsalsiz bir Türkçe kaynak durumundadır.

Müellif tarafından seçilmiş Gürcülerle alakalı ya da Gürcülerin ilgisi dâhilindeki, umumî ve farklı konularda 500 kelime, terim ve özel ismi ihtiva eden ansiklopedik sözlüğün Gürcücedeki yazılışlarına da yer verilmiş maddeleri, olabildiğince açık ve sade ele alınmıştır. En temel bilgiler sunulmuş, gereksiz detaydan imtina edilmiştir.

Eser bu haliyle, dünyanın en eski kültür ve medeniyetlerinden birine sahip Gürcüler ve kuzeydoğu komşumuz Gürcistan hakkında bilgi sahibi olmak veya bilgisini derinleştirmek isteyenler için olduğu kadar; ilgili akademisyenler için de Türkiye’de ve Türkçe neşredilmiş en mühim çalışmalar arasında zikredilmeyi haketmektedir.

Gürcülerin eski etkinliklerinden günümüzün olgularına kadar fikir alınabilecek bu referans kitabın ilgililere büyük katkı sağlayacağı ve önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Gâyesine ulaşacağını bildiğimiz bu telif kitabın haricinde Gürcüceden Türkçeye kitap, makale ve belgesel film metni tercümeleleri bulunan müellif Erdoğan Şenol’a ileride yapacağı çalışmalarda da başarı temmenni ediyoruz.

Fevzi Çelebi
Düzce, 2021

GİRİŞ

Sözlük Gürcü dilindeki yazılış ve okunuş esas alınarak hazırlanacağına göre, sözlükteki dizilişi de Gürcü yazı sistemi olan Kartuli Anbani'deki (Gürcü alfabesi) dizilişe göre yapmaya karar verdik. Dolayısıyla Türkçe okuyanlara hitap eden bu çalışma, Türkçe yazı sistemindeki harf dizilişi A'dan Z'ye değil, Gürcü alfabesinin dizilişine, ა/A'dan ჰ/H'ye göre hazırlanarak sunulmuştur. Diziliş sırasında göre sözlükteki 33 harf ve Türkçe yazılışları ile okunuşları şöyledir:

Harf, Karşılığı, Okunuşu	Harf, Karşılığı, Okunuşu	Harf, Karşılığı, Okunuşu	Harf, Karşılığı, Okunuşu	Harf, Karşılığı, Okunuşu
ა/A/A	თ/T/T	პ/P/P'	კ/K/K	ჯ/Tz/Tz
ბ/B/B	ი/I/I	ჯ/J/J	ღ/Ğ/Ğ	ჭ/Ç/Tç
გ/G/G	კ/K/K'	რ/R/R	ყ/K/K'	ბ/Kh/Kh
დ/D/D	ლ/L/L	ს/S/S	შ/Ş/Ş	ჯ/C/C
ე/E/E	მ/M/M	ტ/T/T'	ჩ/Ç/Ç	ჰ/H/H
ვ/V/V	ნ/N/N	უ/U/U	ც/Ts/Ts	
ზ/Z/Z	ო/O/O	ფ/P/P	დ/Dz/Dz	

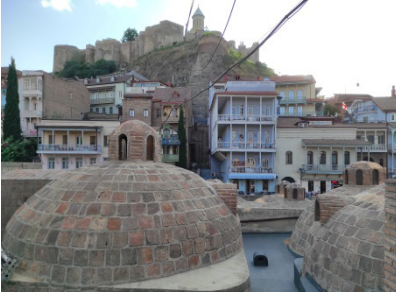
Türkçede bulunan Ö, Ü, F sesleri Gürcü dilinde yoktur. Dolayısıyla bu harf ve seslerle başlayan bir kelime de bulunmadığından sözlükte bu harflerle ilgili bölüm yer almamaktadır. Tam tersine; Gürcücede bulunup Türkçede bulunmayan ჯ, პ, ტ, ყ, ც, დ, ზ, ჭ, ბ harf ve sesleriyle ilgili bölümler sözlükte mevcuttur. Gürcü diline has bu seslerin Türk alfabesiyle ne şekilde yazılması gerektiği yukarıdaki tabloda verilmiştir. Sözlük 500 maddeden oluşmaktadır.

ს (A)

Abanotubani/აბანოთუბანი

Gürcistan'ın Başkenti Tbilisi'de hamamların olduğu semtin adıdır. Bu kaplıcaların insan sağlığına çok yararlı olduğu ifade edilmektedir.

Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) bölgesindeki kaplıcaların olduğu yer ve çevresi Abanotubani semtidir. Marcvena Sanapiro denen, Tbilisi'nin sağ yakasında yer alır.

Tbilisi'de 4. yüzyılda Kartli (İberia) Kralı Varaz Bakuri'nin (Kral Vakhtang Gorgasali'nin amcası) bir kale kurduğu bilinmektedir¹. Abanotubani semtindeki termal sular hakkında, 5. yüzyıl Kartli Kralı Vakhtang Gorgasali'yle ilişkili bir de efsane vardır. O dönemde taht merkezi Mtskheta olan Vakhtangi, avlanırken kaybolan atmacasını ararken, atmacanının buradaki termal suya düşerek haşlandığını görüp bu suları keşfetmiş, bölgeye hamam ve yerleşim inşa etmiştir. Kartli Krallığı başkenti, Vakhtangi'nin oğlu Kral I. Daçi tarafından Tbilisi'ye taşındı.

Abaşa/აბაშა

Batı Gürcistan'da, Samegrelo Bölgesi'nde ilçe büyüklüğünde yerleşim alanıdır. Abaşa 19. yüzyıla kadar köydür. Samegrelo-Zemo Svaneti idari bölgesi içindeki Abaşas Munitsipaliteti bir belediye yapılanmasıdır, Abaşa merkezini ve köyleri kapsar.

1 "Varaz-Bakuri", **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniro Redaktsia, Tbilisi: 2014, C.3, s.166.

Samegrelo Bölgesi'nin güneyinde olup kuzeyinde Martvili, doğusunda Samtredia ve Khoni, güneyinde Lançkhuti batısında Senaki vardır. Köylerle birlikte Abaşa Belediyesi nüfusu yaklaşık 23 bin, Abaşa merkezi nüfusu ise 5 bin civarındadır. Poti'ye 55 km, Kutaisi'ye 55 km, Zugdidi'ye 60 km, Batumi'ye 120, Tbilisi'ye 270 km mesafededir. 1870 yılında Tbilisi-Poti Demiryolu inşa edildikten sonra büyümeye başlayan Abaşa 1923 yılında daba denen kasaba statüsü aldı, 1963 yılında ise kalaki denen kent tipi yerleşim alanı oldu.

Abaşa çevresinde yapılan araştırmalarda Bronz Çağı yerleşimlerine ait izler bulunmuştur. Eski çağlarda sırasıyla Kolkheti Krallığı, Egrisi (Lazika) Krallığı ve Egrisi-Apkhaz Krallığı içinde olan Abaşa ve çevre

toprakları daha sonraki dönem krallığı olan, Gürcüce ifadeyle Gaertianebuli Sakartvelos Samepo denen Birleşik Gürcistan Krallığı içindeydi ve Samegrelo (Odişi) prenslerine bağlıydı². Abaşa'da görülecek yerler arasında, tarihi Sepieti Kilisesi, 14. yüzyıla tarihlenen Kadari Kilisesi kalıntıları, Maçkhomeri Kalesi kalıntıları, Tkviri Kilisesi, Kurumulia Kalesi kalıntıları, Tzkemi doğa koruma alanı, Katsoburi koruma alanı sayılabilir.

Abastumani/აბასთუმანი

Güney Gürcistan'da, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde, Adigeni'ye bağlı küçük bir yerleşimdir. Küçük Kafkas Sıradağları'nın bir parçası olan Meskheti Dağları'nın güney eteklerinde Otskhi Vadisi'nde yer alır. Sanatoryumları ve sağlık turizmiyle ünlüdür. Abastumani, Gürcistan'ın en bilinen balneoterapi merkezlerinden biridir. Aça-

2 "Abaşa", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1975, C.1, s.17.

ra ile İmereti bölgeleri arasındaki dağların eteklerinde yemyeşil bir vadide bulunan Abastumani, Meskheti Dağları'nın güneyine, Persati Dağı'nın doğusuna tekabül eder. Abastumani Akhaltsikhe kentine 23 km, Akhalkalaki'ye 95 km, Batumi'ye 155 km, Tbilisi'ye 230 km mesafede bulunur. Abastumani'nin olduğu yerde 14. yüzyıla kadar Odzrkhe [ოდრხე] Kalesi ve kentsel yerleşim alanının bulunduğu, o zaman da burada şifalı mineral sularının olduğu belirtilmektedir³. Odzrkhe adı, MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başına tarihlenen ve Kartli (İberia) kralı Parnavazi tarafından kurulan eristavilik denen 8 yönetim bölgesinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır⁴. Samtskhe ve Açara toprakları da bu eristavilik içindedir. 19. yüzyılda buradaki termal sular bilimsel olarak incelenmiş ve sağlık açısından birçok yararlarının olduğu tespit edilmiştir.

Abuseridze/აბუსერძე

Abuseridze ailesi mensupları Orta Çağ'da Açara eristavisi yani Gürcistan kralına bağlı prensler olan bölge yöneticileridir. Abuseridze sülalesinin en tanınmış ismi Tbel Abuseridze'dir [ტბელ აბუსერძე]. Zemo Açara (Yukarı Açara) Eristavisi Tbel Abuseridze'nin babası İvane Abuseridze Selçuklularla olan çatışmalarda yaşamını yitirdi. Tbel Abuseridze'nin kardeşleri Abuseri ve Vardani tanınmış yöneticilerdi.

Açaralı Tbel Abuseridze yaşadığı döneme göre çok iyi beşeri ve ilahiyat eğitimi aldı. Astronomi ve himnoloji alanında ilerledi, yazar olarak isim yaptı ve Gürcü kültürüne büyük katkıları oldu. Kutaisi'deki Gelati Akademisi'yle ilişkileri vardı. Çok yönlü eğitim almış olan Tbel Abuseridze'nin⁵ 13. yüzyılda Yukarı Açara'da Khikhani

3 "Abastumani", **Sakartvelos Geograpiuli Sakhelebis Ortograpiuli Leksikoni**, Tbilisi: 2009, s.13.

4 **Kartlis Tskhovreba** (Ana Dedoplistseuli Nuskha), Redaktori Simon Kaukçişvili, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia İstoriis İnstiuti, Tbilisi: 1942, s.17-18.

5 "Tbel Abuseridze", **nplg.gov.ge**, <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000958>, Son erişim 25.02.2021.

[ბიბანბი] Kilisesi'ni inşa ettiği ve orada faaliyet gösterdiği, eserlerini orada verdiği ifade edilir. Günümüzde Batumi kentindeki büyük caddelerden biri Tbel Abuseridze'nin adını taşımaktadır.

Adesa/ადესა

Siyah, kokulu üzüm türüdür. Bitkisi bağ değil, asma şeklindedir. Meyvenin kabuğu kalın olduğu için yerken ağızda kabuğu çıkarılarak tüketilmektedir. Gürcistan'ın bazı bölgelerinde (İmereti, Guria, Açara), Doğu Karadeniz'de ve ayrıca Gürcü ve Lazi halkının göç ettiği Türkiye'nin çeşitli illerinde rastlanmaktadır. Ağustos sonuna doğru olur, yüksek şeker oranına, farklı bir aroma ya sahiptir. Diğer adı İsabella üzümüdür. İsabella üzümü fidanları 19. yüzyılda Ukrayna'nın Odesa kentinden getirildiği için Adesa olarak adlandırılmıştır⁶.

Adigeni/ადიგენი

Güney Gürcistan'da Samtkhe-Cavakheti adlı idari yönetim bölgesi içinde kasaba ölçeğinde yerleşim alanıdır.

Adigenis Munitsipaliteti de bu yönetim bölgesi içindeki belediye yönetim birimlerinden biridir. Adigeni merkezi 800 kadar nüfusa sahiptir. Gürcistan'daki idari yapılanmaya göre oluşturulan bölgelerden biri olan Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin,

diğer yönetim bölgeleri gibi valiyle eşdeğer gubernatori denen ve hükûmet tarafından atanan yöneticileri vardır. Daha önce rayon denen kent ve ilçe benzeri idari yapılanmaların yerini, 2005 yılından itibaren munitsipaliteti [მუნიციპალიტეტი] denen belediye yapılanmaları almıştır. Adigeni Akhaltsikhe'ye 32 km, Açara'nın Khulo yerleşimine 55 km, Batumi'ye 140 km mesafede-

6 "Adesa", [visualanthropology.iliauni.edu.ge](https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%90), <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%90>, Son erişim 25.02.2021.

dir. Köylerle birlikte Adigeni Belediyesi'nin tüm nüfusu 22 bin kadardır. Adigeni'nin batısında Açara, kuzeyinde Çokhatauri, Vani, Bağdati, batısında Akhaltsikhe toprakları, güneyinde ise Gürcistan-Türkiye sınırı vardır. Adigeni 1930 yılında Akhaltsikhe'den ayrılarak ayrı bir birim olmuştur.

Adigeni, tarihsel Samtskhe Bölgesi içerisindeydi. Adigeni'yi de kapsayan Samtkhe ve Açara da dâhil olmak üzere, daha eski çağlarda Odzrkhe Eristaviliği (Prensligi) içindeydi ve Odzrkhe kale kenti de Adigeni yakınlarındaydı. Odzrkhe Eristaviliği'nin Kral Parnavazi'nin kurduğu 8 eristavilikten biri olduğu bilinmektedir⁷. Triala Gölü, Gorderzi Ormanları, yaylalar, Çuli Şelalesi, tarihi Zarzma Manastırı, Çuli Manastırı, Okros Tsikhe Kalesi ve Abastumani balneoterapi merkezi Adigeni çevresinde görülmesi gereken yerlerdendir.

Avarielebi/ავარიელები

Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet olan Dağıstan'da yaşayan Avarları ifade eder. Gürcü kaynaklarında Khundzebi [ხუნძებნი] olarak geçerler. Dağıstan halkları arasındaki en kalabalık gruptur⁸. Dağıstan'ın batısındaki dağlık alanlarda yaşıyorlar ve 1940'larda Avarların bir kısmı düzlüklere inmiştir. 2002 verilerine göre Rusya Federasyonu içerisinde 758 bin Avar yaşıyor, bunların 613 bini Dağıstan'da bulunuyordu. 1926 yılındaki sayıları 177 bindi, 80 yıl içerisinde sayıları büyük artış gösterdi. Avarca Kafkasya Dil Grubu'nun Nakh-Dağıstan dil grubu içerisinde yer alır. Avarca ilk olarak 15. yüzyılda yazıya geçirilmiş olup ilk kullandıkları alfabe Gürcü alfabesidir. Günümüzde Kiril alfabesi kullanılmaktadır.

7 Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

8 Roland Topçışvili, **Kavkasiis Etnologia**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi: 2012, s.113.

Avlabari/ავლაბარი

Başkent Tbilisi’de, Dzveli Tbilisi denen eski kent bölgesi semtidir. Tbilisi Sameba Katedrali ve Gürcistan Cumhurbaşkanlığı Sarayı bu semttedir.

Avlabari Tbilisi’nin en eski mahallelerindendir, Rike, Çuğureti, Elia ve Navtluği semtleri arasında ve Martskhena Sanapiro’dadır.

Martskhena Sanapiro kentin Mtkvari (Kura) Nehri’ne göre sol yakası demektir. Avlabari’nin bulunduğu alanların 11. yüzyıldaki adı İسانی’ydi ve İسانی’nin bu kesimi-

ne daha sonra Avlabari denmeye başlanmıştır. Gürcistan’ın yeniden birleştirildiği bir dönem Tpilisi olarak da anılan Tbilisi, 12-13. yüzyıllarda, üç ana kısımdan oluşuyordu, bunlar Tpilisi’nin [ტფილისი] merkezi, Kala [კალა] ve İسانی-Avlabari [ისანი-ავლაბარი] idi⁹. T. Beridze’nin ifadelerine göre ise Avlabari adından kaynaklarda ilk olarak 1392 yılında bahsedilmiştir¹⁰. Arkeolojik kazılar, Avlabari’de milattan önce de insan yaşamının olduğunu göstermektedir. 19. yüzyıla kadar Avlabari’de kentin savunma sistemini oluşturan bölgeyi çevreleyen surlar ve kale vardı. Avlabari, en başlarda 8 Hektar alanı kapsayan İسانی (Metekhi) Kalesi’nin dışındaki ve ona bitişik mahalleye deniyordu. 18. yüzyılda Kral II. Erekle bu alanları da surlarla çevirdi.

Önceleri İسانی Kalesi, sonra Metekhi Kalesi diye adlandırılan surların içinde Gürcü krallık sarayı vardı. Kralın hizmetindeki kişiler ve seçkin sınıf temsilcileri feodaller Avlabari’de oturuyordu.

9 **Kalak Tbilisis Mitsatsargeblobis Generaluri Gegmis Saproeqto Momsakhureba**, C. 1, s. 127, <https://droa.ge/wp-content/uploads/2017/07/%e1%83%a2%e1%83%9d%e1%83%9b%e1%83%981-%e1%83%96%e1%83%9d%e1%83%92%e1%83%90%e1%83%93%e1%83%98.pdf>, Son erişim 25.02.2021.

10 Teimuraz Beridze, **Dzveli Tbilisis Gareubnebis İstoria**, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi:1977, s. 134-135.

15. yüzyılda Samegrelo (Odişi) ve Guria prenslerinin de Avlabari’de birer sarayının olduğu belirtilmektedir. Kartl-Kakheti Kralı II. Erekle’nin eşi Kraliçe Darecan Dadiani’nin de surların içindeki alanda bir saray yaptırdığı bilinmektedir, kule görünümlü bu yapı günümüze kadar ulaşmıştır. Avlabari 1795 yılında İran saldırılarında zarar gördü. Gürcistan’ın Rus işgâli altında olduğu dönemde denk gelen 1821 ve 1831 yıllarında yeniden yapılanma adı altındaki faaliyetler sırasında surlar yıkılmıştır.

Aznauri (Aznavor)/აზნაური

Feodal dönemde Gürcü soylu sınıflarından biriydi. İlk zamanlar aznauri özgür, özgürlük anlamına geliyordu, 5. yüzyıldan sonra soyluluk unvanı haline gelmeye başladı. 9-10. yüzyılda ise anlam değiştirip başka bir şekil aldı.

Büyük aznaurilerin kaleleri de vardı, aynı şekilde orta ve küçük aznauriler de vardı. Tarihte, doğrudan kralın emrinde olan büyük aznaurilerden sıkça söz edilir. Bazılarının aznauriliği soydan geliyorken bazıları bu unvanı kraldan alıyordu. 9-10. yüzyıllarda siyasi hayatta ve savaşlarda aznaurilerin büyük olanları etkin oldu. 11-13. yüzyıllarda yine sadece büyük ve seçkin feodal olanlar ülkenin kaderini belirliyordu. Tavadi denen soyluların eline güç geçtikten sonra aznaurilerin gücü nispeten azaldı, ancak 15-16. yüzyıldan sonra aznauriler krallık hanedanıyla, tavadi denen büyük feodallerle ve kiliseyle sağlam ilişkiler kurdular¹¹.

Atabagi (Atabek)/ათაბაგი

Selçuklu Devleti’nde sultanları yetiştirenlere atabek denirdi. Atabekler sultanın sarayında büyük yetkilere sahiptiler. Atabek şehzadeye askeri işleri öğretiyordu ve şehzadenin yönetimine verilen illerde de sorumluluğu vardı. Atabek’in bir görevi de Selçuklu

¹¹ Ketevan Abesadze (Redaktör), **Demokratiuli Tendentsiebi: Antikuri Samkaro da Sakartvelo** (Entsiklopediuri Tsnobari), Tbilisi: 2012, s. 97-98.

şehzadesini kontrol etmek ve onun sultana karşı muhtemel ayrılıkçı hareketi ve isyanını da engellemekti. Yani atabek hanedanı ve devleti korumakla da mükellefti. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra atabek bağımsız beyliğin başındaki yöneticinin unvanı veya sadece feodal unvan olarak kullanıldı. Mısır Memlûklüleri Devleti'nde ise atlı birliklerin komutanına atabek deniyordu. Tarihteki ilk atabek Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072) ve Melikşah'ın (1072-1092) veziri ve yetiştireni olan İranlı Nizamülmülk'dür. Nizamülmülk'ten sonra atabeklik sadece Türk askerî şahsiyetlerine ve sultana yakın emirlere veriliyordu¹².

Selçuklu terimi atabek Gürcistan'a atabagi [ათაბაგი] olarak 13. yüzyılda girmiştir. 1212 yılına kadar Gürcistan krallık sarayında atabagi unvanı kullanılmıyordu. Kral Tamari, İvane Mkhargdzelî'nin isteğiyle Gürcistan'da atabagoba adıyla saygınlık makamı kurdu. İlk atabagi olarak da İvane Mkhargdzelî'ye bu unvanı verdi. Gürcü sarayında atabagi, makam olarak kralın altındaki mtzignobartukhutsesi ve çkondideli ünvanlarından sonra geliyordu, vezirler arasında ise en üst sırayı alıyordu. Bir vezirlik/bakanlık makamı olan atabagoba daha sonra Cakeli sülalesine geçti ve Birleşik Gürcistan Krallığı'nın parçalanmasından sonra kralık sarayında bu unvan kaldırıldı, ancak Samtskhe prenslerinin unvanı olarak kaldı¹³.

Gürcistan Krallığı içerisinde, Güney Gürcistan'ı kapsayan Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensiği) 13. yüzyılda kral tarafından kendine bağlı idari birim olarak oluşturulduktan sonra, Birleşik Gürcistan Krallığı'nın yıkıldığı 15. yüzyıl sonuna kadar, atabagi unvanı Cakeli sülalesinden kişilerdeydi. Cakeliler Samtskhe'nin yerli Gürcü sülalelerinden biri olup adını Cakisztkali Vadisi'nde bulunan Caki Kalesi'nden [ჯაყის ციხე] almaktadır. Cakisztkali Çayı,

12 Coşkun Alptekin, "Atabeg", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/atabeg>, Son erişim 25.02.2021.

13 Ketevan Abesadze (Redaktör), s. 99.

Potskhovi (Posof) Çayı'nın [ფოცხოვისწყალი] sağ koludur (bkz. Cakeli). 15. yüzyılın sonunda Birleşik Gürcistan Krallığı dağıldı, çeşitli krallık ve prensliklere bölündü. Onlardan biri olan ve yukarıda anlatıldığı gibi saatabago unvanını alan Samtske Saatabago toprakları 1578 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından alındı ve bölgede Ahıska Paşalığı veya Çıldır Eyaleti olarak bilinen yönetim birimi kuruldu. Ahıska teriminin anlamı sözlükteki Akhalsikhe maddesinde verilmiştir. Ortodoks Hıristiyan Gürcü olan ve Gürcü aristokrasisinin içinde yer alan Cakeli sülalesi mensupları Osmanlı döneminde Müslümanlığa geçti, bu sayede feodal haklarını, topraklarını ve konumlarını koruyarak, Ahıska Paşası unvanıyla Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet ettiler.

Atina/ათინა

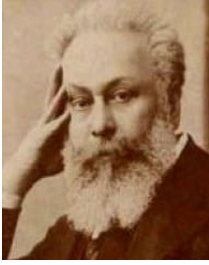
Gürcü terminolojisinde Atina'nın Yunanistan'ın başkentinin Türkçe telaffuz şekli olan Atina'yla ilgisi yoktur. Yunanistan'ın başkenti Gürcüce Atenî'dir. Bundan anlam ve telaffuz olarak farklı şekilde, Gürcülerin Atina [ათინა] dediği yer, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bugünkü Rize iline bağlı Pazar ilçesidir. Atina [ათინა] tarihi Çaneti Bölgesi'nin kentlerinden biridir.

Aia/აია

Mitolojik kral Aieti'nin ülkesinin merkezidir. Yunan mitolojisinde geçen, Altın Post'un peşindeki Argonotlar'ın anlatıldığı efsane-deki ülkedir Aia. Aia'nın Kolkha olduğu ifade edilmektedir. İason ve arkadaşlarından oluşan Argonotlar'ın gittiği Aia'daki olaylar çeşitli görüşlere göre Kolkha/Kolhida'da, Pazisi yani bugünkü Poti veya Çorokhi (Çoruh) Havzası'nda geçer. Aia'nın Yunan kaynaklarında Kolhida adıyla geçen, Gürcistan coğrafyasındaki ülkeyle aynı olup olmadığı hususunda fikir birliği yoktur. Tunç Çağı'nın son evresindeki Antik Yunanistan'daki Miken uygarlığı (MÖ 1600-1100) döneminde, Karadeniz kıyısındaki boyların en önemli ve isim yapmış birliğinin adı Kolhida idi. Bu, Yunan kaynaklarında

o bölgeye verilen ad olup Gürcü kaynaklarındaki adı Kolkha'dır. Kolhida/Kolkha'nın merkezi Aia'nın Helenistik dönemdeki kralı Aieti'nin taht merkezi olarak bahsedilen Kvitaia [კვიტია] bu-
günkü Kutaisi'nin eski adı olmalıdır¹⁴.

Akaki Tzereteli/აკაკი წერეთელი

1840-1915 yılları arasında yaşamış Gürcistan'ın ünlü şairi ve milli hareketin öncülerinden biridir. İlia Çavçavadze'yle birlikte Gürcü milli hareketinin başını çekmiş, 1801 yılından beri Rusya işgâli altında olan ülkenin bağımsızlığı için çalışmıştır. Yeni Gürcü edebiyatının kurucularından biri olarak kabul edilir¹⁵.

Çok sayıda eser vermiştir. Türkiye Gürcüleri tarafından da bilinen Suliko adlı şarkının sözleri Akaki Tzereteli'ye aittir. Suliko 1895 yılında şarkı olarak bestelenmiştir.

Aladasturi/ალადასტური

Gürcistan'da kırmızı şarap yapımında kullanılan üzüm türlerindedir. Aladasturi bol meyve veren bir tür olduğundan şarap üretiminde olduğu gibi sofraya üzümü olarak da tercih edilir. Gürcistan'da bazı kaynaklara göre 450 tür üzüm mevcut olup bazı kaynaklara göre bu sayı 500'e kadar çıkmaktadır. Aladasturi yerli üzüm türlerindedir ve anavatanı Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'dir. Guria ve Aşağı İmereti'de yetiştirilmektedir¹⁶.

14 "Aia", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%98%E1%83%90_(%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%97%E1%83%9D%E1%83%A1%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98_%E1%83%A5%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%90)), [http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%98%E1%83%90_\(%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%97%E1%83%9D%E1%83%A1%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98_%E1%83%A5%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%90\)](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%98%E1%83%90_(%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%97%E1%83%9D%E1%83%A1%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98_%E1%83%A5%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%90)), Son erişim 25.02.2021.

15 "Akaki Tzereteli", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000800/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000800/>, Son erişim 25.02.2021.

16 "Aladasturi", visualanthropology.iliauni.edu.ge, <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

Alaverdi/ალავერდი

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde Alazani Vadisi'nde yer alan Gürcü Ortodoks manastırırır. Akhmeta kentine 25 km mesafede aynı adı taşıyan köyde yer almaktadır. Buradaki ilk kilisenin kuruluşu, Suriye'de eğitim alıp geri dönerek Gürcistan'da faaliyet göstermiş 13 rahipten biri olan Aziz İoseb Alaverdeli'yle ilişkilendirilir (6. yüzyıl).

O zamanlar bu alan Alaverdi köyünden uzaktaydı ve burada pagan tapınağı vardı, pagan inancına sahip çok sayıda Gürcü buraya geliyordu. Yeni dinin vaizi Aziz İosebi de bu yüzden gelip Alaverdi'ye yerleşti, kilise inşa etmek için burayı seçti. İlk kilise 6. yüzyılda yapıldı ancak fotoğraftaki Aziz Giorgi Kilisesi 11. yüzyılda inşa edilmiştir¹⁷. Alaverdi Aziz Giorgi Kilisesi Gürcistan'daki en büyük kiliselerden biri olup yüksekliği kubbesi dâhil 50 metrenin üzerindedir.

Alaverdoba/ალავერდობა

Alaverdi Manastırırır çevresinde yapılan kutlamalara verilen addır. Alaverdoba kutlamaları eylül sonunda yapılır. Alaverdoba hem dini hem de kültürel bir şölen havasında gerçekleşmektedir. Es-

17 Fevzi Çelebi, **Başlangıçtan Günümüze Gürcü Sanatının Ana Hatları**, Gece Akademi, Ankara: 2019, s.118-119.

kiden Alaverdoba kutlamasına sadece Gürcüler değil, Gürcülerin Kistebi dediği Kuzey Kafkasyalı Vaynakh halkları (Çeçen, İnguş) ve Dağistanlılar da katılırdı. Kutlama alanında pazar da kurulurdu. Gürcüler, Gürcü olmayanlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar burada kurbanlar keserdi.

Alazani/აღაზანი

Büyük Kafkas Sıradağları'ndan doğan, Doğu Gürcistan'da Akhme-ta, Telavi, Lagodekhi kentlerinden geçen, Gürcistan Azerbaycan sınırının bir kısmını oluşturan ve Azerbaycan'a girip orada Mtkva-ri (Kura) Nehri'yle birleşen nehrin adıdır. Alazani Nehri'nin uzunluğu 391 km, havza byklğu ise 11.800 km²'dir. Nehirle aynı adı taşıyan Alazani Vadisi Gürcistan'ın en verimli topraklarındandır¹⁸.

Alanebi-Alaneti (Alania)/აღაზნები-აღაზნეთი (აღაზნია)

Alan halkını Gürcüler Alanebi olarak adlandırır. 1. Yüzyıl kaynaklarında Alanların İran kökenli ve göçebe bir toplum olduğundan söz edilir.

Bu halkın İskit-Sarmat kökenli olduğu, adının da İranî diller konuŐmalarıyla ilişkili olduğundan bahsedilmektedir¹⁹. Önceleri Asya'nın içlerinde, Orta Asya civarında yaşayan göçebe Alanlar 1.

18 Resursebis Őetankhmebuli Gamokeneba Transsasazđvro AuzebŐi: Tzklis-Sakvebis-Energiis-Ekosistemebis UrtiertkavŐiris Sepaseba, s.2, https://unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/WAT_46_Nexus/Nexus_assessment_Chapter_5_Alazani-Ganykh_ge_web_final.pdf, Son erişim 25.02.2021.

19 Agusti Alemany, **Sources On The Alans, A Critical Compilation**, Handbook Of Oriental Studies, Section Eight. Central Asia., Leiden/Netherlands: 2020, s.1-5.

yüzyılda yerlerinden hareket ederek Kırım ve Kuzey Kafkasya topraklarına yerleşti.

Alanların bir kısmı 4. yüzyılda Kavimler Göçü'ne katıldı. 378 yılında Hunlar Alanları yendi ve önemli kısmını yanlarında Avrupa'ya götürdüler. Kavimler Göçü'nde Avrupa'ya giden Alanlardan Gotların ve başka Avrupalıların içine karışanlar oldu. 6. yüzyılda Kafkasya'nın ötelerinde Orta Asya'ya yakın yerlerde Alanların yaşadığı stepleri Türklerin ve akabinde Türk soylu Hazarların ele geçirip Alanları sıkıştırmasının ardından, Alanların hâkim olduğu tek yer Kuzey Kafkasya'nın orta kesimindeki dağlık topraklardı. Kuzey Kafkasya'da, Alanlar ve Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarından oluşan Alania adında bir devlet kuruldu. Alania adlı Alan Krallığı Moğol istilası dönemine kadar devam etti. Alanlar, 6. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar Hazarlar ve Araplarla savaş halindeydi. 8. yüzyılda Arap-Bizans ve Hazar-Arap savaşları döneminde Alania önemli bir tampon bölgeydi. Alan Krallığı, 9. yüzyılda Hazarlardan bağımsızlık elde etti. Alania veya Gürcülerin adlandırdığı şekliyle Alaneti Kuzey Kafkasya'da Osetya'nın, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar'ın, İnguşetya'nın bulunduğu yerlerin o dönemdeki adıdır. Çerkesya toprakları Alan Krallığı içindeydi.

Günümüzde Osetya, Rusya Federasyonu içerisinde bir cumhuriyettir ve *“Oslar antik çağ kaynaklarında Kuzey Kafkasya'nın steplerinde ve daha kuzeylerde yaşayan Alanlardan geriye kalan bir halk olarak kabul ediliyor, ancak bilimsel çevreler Alanların Osların doğrudan ataları olmadığını altını çiziyor ve Os halkının; 13. yüzyıldan sonra, Alanlardan geriye kalanların Kafkasya'nın yerlileriyle karışması sonucu oluştuğunu söylüyorlar. Bize göre ise, Osların etnogenetik kökenleri Kafkasya'da değil, Orta Asya'da oluştu. Miladın başlandığında Aral kıyısından hareket eden Alanların içine farklı halklar ve Kafkasyalılar da karıştı, ancak bu karışım yeni bir halk oluşturmadı²⁰.”* Alan krallarının Gürcülerle, Bi-

20 Roland Topçışvili (2012), s.199.

zansla, Ermenilerle ve bazı Hazar hanlarıyla ilişkileri vardı. Alaneti/Alania ülkesinin başkenti bugünkü İnguşetya'nın başkenti olan Magas idi. Alanlar 10. yüzyılda Ortodoks Hıristiyan oldu. Alanlar 12. yüzyılda zayıfladı, kuzey ve doğu tarafından gelen Türk halkı Kıpçaklar onları sıkıştırdı. 13. yüzyılda, Alan ve Kıpçaklardan oluşan 30 bin kişilik ordu, 1225 yılında Cengiz Han'ın Moğol ordusu tarafından yenildi. Bu tarihten sonra Alania sadece dağlık kesimde varlığını koruyabildi. 14. yüzyılın sonunda ise, Timurlenk bölgeyi istila etti ve Alanların sonunu getirdi. Görsele Kafkasya'nın 1245 yılı haritası görülmekte olup Alanların son dönemine denk gelmektedir (Kuzeydeki mavi bölge).

Albaneti–Albanebi (Udiebi)/აღბანეთი-აღბანებო (უღებო)

Gürcü terminolojisinde iki ayrı ülkenin adıdır. Birincisi Türkçede Arnavutluk adıyla bildiğimiz Balkan ülkesinin adıdır. Gürcüler Arnavutluk'u Albaneti, Arnavutları da Albanelebi olarak adlandırır. İkinci Albaneti ise Arnavutluk'la alâkası olmayan, Güney Kafkasya'da, bugünkü Azerbaycan coğrafyasındaki eski ülkenin adıdır. Kafkas Albanyası olarak bilinir.

Albanlar Kafkasya halkıdır ve Gürcistan'a komşu bugünkü Azerbaycan coğrafyasının yerlisi olup Gürcüler bu halkı Albanebi veya Udiebi diye adlandırır. Aynı halkın adı olan Albenebi yerine Albanlar, Udiebi yerine Udiler terimlerini kullanacağız. Eski Albania (Alban) Krallığı ya da Gürcüce tabiriyle Albanetis Samepo halkı olan Albanların/Udilerin dili Kafkasya Dil Grubu'nun Vaynakh-Dağıstan grubundandır. Albanlar/Udiler Hıristiyan'dı. Bugünkü Azerilerin içinde asimile olmuş Udi kökenlilerin Türk kökenlilerden daha çok olduğunu söyleyenler de vardır. Albanlar/Udiler Kafkasya'nın en eski etnik gruplarından biridir. Günümüzde sayıları çok azalmış olan Udiler Azerbaycan'da Nici köyünde ve eski adı Vartaşeni yeni adı Oğuz olan kasabada; Gürcistan'da

ise Kakheti Bölgesi'nde, Kvareli ilçesi Zinobiani köyünde yaşıyorlar. Gürcistan'daki Udiler 1920-1922 yıllarında Azerbaycan Vartaseni'den gelip Gürcistan'a yerleşti²¹. Rusya'da yaşayan Udiler de vardır. Günümüzde Alban/Udi toplam nüfusu 7-8 bin kadar olup çoğu Azerbaycan'ın Nici köyünde yaşamaktadır. Eski Albania hakkında veriler mevcuttur. Z. İampolski'ye göre MÖ 1. yüzyılda Albania nüfusu 800 bin, MS 9. yüzyılda ise 1 milyonun üzerindeydi. Albaneti Krallığı'nda hâkim nüfus Albanlar/Udiler olmakla beraber, bu nüfus içinde ülkedeki yabancı halklar (Hazarlar, Araplar, Oğuz Türkleri, Moğollar) da vardı.

Ambrolauri/ამბროლაური

Batı Gürcistan'da tarihsel Raça-Leçkhumi Bölgesi'nde Raça kesiminde bulunan belediyedir. Büyük Kafkas Sıradağları'nın güney yamaçlarında yer alır.

Ambrolauri'nin güneydoğu sınırı Raça Dağı'dır, kuzeyinde ise Leçkhumi Dağı uzanır. Raça-Leçkhumi Gürcistan'da nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu bölgedir. Gürcistan'ın idari sis-

teminde Raça-Leçkhumi ve Kvemo Svaneti idari bölgesi içindeki belediye yapılanmalarından biri Ambrolauris Munitsipaliteti'dir ve merkezi de Ambrolauri kentsel yerleşim alanıdır²². Ambrolauri merkezi 2 bin, köylerle birlikte tüm Ambrolauri 9 bin civarında nüfusa sahiptir. Birleşik Gürcistan Krallığı'nın parçalanmasından sonra oluşan Gürcü krallıklarından biri olan İmereti Krallığı'nın saraylarından biri Ambrolauri'deydi. Saray kompleksinden günümüze kilise ve gözetleme kulesi kalıntıları kalmıştır. Ambrolauri kültür anıtları ve doğal güzelliğiyle ünlüdür.

²¹ Roland Topçişvili (2012), s.236.

²² [ambrolauri.gov.ge](http://ambrolauri.gov.ge/index.php), http://ambrolauri.gov.ge/index.php. Son erişim 25.02.2021.

Amirani/ამირანი

Gürcü mitoloji kahramanıdır. Gürcü halk destanı Amiraniani'nin ana kahramanıdır. Amirani hakkındaki destansı anlatımlar Gürcistan'ın tüm bölgelerine yayılmış olup efsane Hıristiyanlık öncesi döneme dayanır. Amirani figürü Gürcistan'a 3 bin 500 yıl önce yerleşmiş olup arkeolojik kazılarda, örneğin Mtskheta'da ortaya çıkarılan bronz kemerlerde, Tbilisi'de çıkarılan gümüş kâselerde görülmektedir. Efsaneye göre Amirani, Svani anlatımındaki av tanrıçası Dali'den doğma ve sıradan, ölümlü, bir avcıdan değildir²³. Dali tanrılara ihanet etti ve ölümlü Darcalani'yi sevdi. Darcalani'nin kıskanç bir karısı vardı, bunu duydu ve Dali uyurken usulca sokulup altın rengi örgülü saçlarını kesti. Karısına kızan Darcalani evine döndü, hamile kalan tanrıça Dali'nin yanında bir daha görülmedi. Saçları kesilen Dali gücünü ve doğurma yetisini de kaybetti. Dali'nin ağıtını iyi kalpli avcı Sulkalmakhi duydu, ona yardım etti; Dali, elmas bıçakla karnının yarılarak bebeğin alınmasını istedi. Erkek olursa adını Amirani koyacaktı. Dali'nin karnından erken alınan bebek 3 ay bir düvenin, sonra da üç ay bir boğanın karnında olgunlaştırıldı. Daha sonra, avcı bu bebeği altın beşiğe yatırıp İamani'ye bırakacaktı. Bebek ya ölecek, ya yaşayacaktı, yaşarsa büyük bir geleceği vardı. Amirani yaşadı. Tanrıça Dali'nin güneş gibi parlayan oğlu oldu, Dali oğlunun bir kahraman olacağını biliyordu. Sulkalmakhi Dali'nin söylediği her şeyi yaptı²⁴.

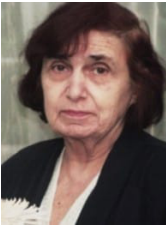
Gelen geçen herkes Amirani'ye anne babasını soruyor, o anne babasını bilmiyordu. Tanrı da oraya uğrayıp sordu, Amirani ona da aynı cevabı verdi, bunun üzerine tanrı Amirani'yi kutsa-

23 "Amirani", visualanthropology.iliauni.edu.ge, <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98> Son erişim 25.02.2021.

24 "Amirani", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98> Son erişim 25.02.2021.

dı, ona 12 boğa kuvveti, cesaret ve savaş yeteneği verdi. Ona elmas hançer verdi, çok sıkışmadıkça kullanmamasını istedi, Amirani'ye dünyada hiç kimse seni yenemez dedi. İamani Amirani'yi evlat edinip iki oğlu Badri ve Usupi'ye kardeş yaptı. Amirani birçok kahramanlık yaptı: Güneşi dev balinanın karnından kurtardı, Bak-Bak adlı devi yendi, ejderhaları öldürdü, dokuz kardeşler krallığını yerle bir etti. Evleneceği bulutlar tanrısının kızı Kamari'yi gökyüzünden indirdi. Kahraman en sonunda tanrıyı yenmeye karar verince tanrı onu feci şekilde cezalandırdı ve Büyük Kafkas Sıradağları'nda zincirledi. Her gün bir kartal gelecek onun kalbinden ve ciğerinden parça koparıp yiyordu. Amirani ölümsüzleşti, organları kendini tamamlıyordu. Onlarca yüzyıl boyunca bu efsane anlatılırken değişime uğradı ancak ana içeriğini korudu.

Ana Kalandadze/ანა კალანდაძე

Çağdaş Gürcü edebiyatının önemli kadın şairlerinden biridir. 1924-2008 yılları arasında yaşamıştır. 11 yaşında şiir yazmaya başlamış, ilk şiiri 1946 yılında *Literatura da Khelovneba* gazetesinde ve *Mnatobi* dergisinde yayımlanmıştır.

Yayımlanmış birçok şiir kitabı vardır²⁵. Ana Kalandadze Gürcistan'da çok sayıda ödül almış, en çok değer verilen şairler arasında yer alır.

Anaklia/ანაკლია

Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyısında bir köy, tatil kasabasıdır. Samgrelo Bölgesi'nde, Zugdidi kentine yakın, Enguri Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yerdedir²⁶. Üçüncü Cumhurbaşkanı Mikhe-

25 "Ana Kalandadze", kids.ge, <http://kids.ge/author/ana-kalandadze> Son erişim 25.02.2021.

26 Gela Gamkrelidze, Davit, Mindoraşvili, vd., **Kartlis Tskhovrebis Topoarkeologiyuri Leksikoni**, Sakartvelos Erovnuli Muzeumi, Tbilisi:2013., s.31.

il Saakaşvili döneminde adını duyurmuştur. O dönemde, Anaklia'yı çevre ülkeler için bir lojistik merkezi haline getirmeyi amaçlayan Lazika adında bir kent projesi yapılmış, projenin parçaları olan birkaç tesis de hayata geçirilmiştir. Saakaşvili sonrası dönemin yeni hükûmeti tarafından, Anaklia liman projesi devam ettirilmektedir. 1.400 civarında nüfusa sahiptir.

Ananuri/ანანური

Doğu Gürcistan'da, tarihsel ve etnoğrafik Mtiuleti bölgesi içinde, Kazbegi yolu üzerinde, Duşeti'nin köyü ve aynı adlı tarihi eserdir. Aragvi Vadisi'ndedir.

Feodal döneme ait eser, kale ve kilise kompleksidir. Tbilisi'ye 70 km mesafededir. Gürcistan'ın günümüzdeki idari sistemine göre Mtskheta Mtianeti Bölgesi'nde kalır. Ananuri Kalesi, Duşetis

Munitsipaliteti adlı belediye sınırlarındadır. 16-17. yüzyıllara tarihlenen Ananuri kompleksi, tarihte Aragvi'nin büyük feodallerinin yani Aragvi Eristavilerinin ana kalesiydi²⁷. Günümüzde aynı adı taşıyan bir köy ve *Ansambli Ananuri* adlı müzik ve ilahi grubu vardır²⁸. Ananuri kompleksi içerisinde surlar, kale, burçlar, kilise, çan kulesi ve başka yapılar vardır. Gürcistan'da Ananuri'yle aynı dönemde yapılmış çok sayıda tarihi yapı olmakla birlikte, Ananuri tek bir alanda birçok ünitenin toplandığı ve tüm birimleri günümüze kadar eksiksiz ve sağlam ulaşan eserler arasında yer alır.

27 "Ananuri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, C.1, s. 428.

28 "Ananuri", **dzeglebi.ge**, <http://dzeglebi.ge/dzeglebi/a/ananuri.html> Son erişim 25.02.2021.

Anbanis Koşki (Alfabe Kulesi)/ანბანის კოშკი

Gürcülerin artık genlerine işlemiş olan Gürcü alfabesi yani Kartuli Anbani Batumi kenti merkezinde, bulvarda, 130 m yüksekliğe sahip, DNA sarmalı biçimli üzerinde harfler bulunan şeritlerin sardığı bu kuleyle temsil edilmektedir²⁹. Üst katında kafe ve akşamları kendi çevresinde dönen panoramik deniz, şehir ve dağ manzaralı restoranı vardır.

Bilindiği üzere dünyada resmen tanınan 192 ülke ve binlerce dil olmasına rağmen bu ülkeler ve diller tarafından kullanılan sadece 14 yazı sistemi vardır. Gürcistan'da kullanılan ve geçmişinin 2.300 yıl öncesine dayandığı ifade edilebilecek Kartuli Anbani denen alfabe o 14 yazı sisteminden biridir ve turistik Batumi kentindeki Anbanis Koşki de ona ithafen yapılmış büyük bir anıt ve turizm objesi olup kulenin dış yüzeyi alfabenin 33 harfiyle süslenmiştir.

Ançiskhatis Ekleia/ანჩისხატის ეკლესია

Ançiskhati Bazilikası başkent Tbilisi'de ayakta kalmış günümüze ulaşan en eski kilisedir. 5. yüzyıl sonu, 6. yüzyıl başına tarihlenir.

Gürcü vakayinamelerine göre 522-534 yılları

²⁹ Fevzi Çelebi (2019), s.236-237.

rı arasında hüküm süren, Kral Vakhtang Gorgasali'nin oğlu Kral Daçi Ucarmeli tarafından yaptırılmıştır³⁰. Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) bölgesinde İoane Şavteli Caddesi üzerinde bulunan Ançiskhati [ანჩისხატი] üç nefli bir bazilikadır. 17. yüzyılda Artanuci'deki (Adanuç) Ança adlı kiliseden İsa'nın ikonası getirilmeden önce Meryem Ana ve Zaris Eklesia (Çan Kilisesi) adlarıyla bilinirdi. Ta-o-Klarceti'den Ança ikonasının getirilmesinden sonra Ança İkonası Kilisesi anlamına gelen, Ançiskhatis Eklesia olarak andlandırılmaya başlanmıştır.

Aragvi/არაგვი

Büyük Kafkas Sıradağları'nın orta kesiminin güney eteklerinde Doğu Gürcistan'da nehir ve havza adıdır. Aragvi Nehri Kazbegi, Duşeti ve Mtskheta'dan geçer. Aragvi; Mtiuletis Aragvi (Tetri Aragvi), Gudamakris Aragvi (Şavi Aragvi), Khevsuretis Aragvi ve Pşavis Aragvi sularından oluşur.

112 km uzunluğu ve 2.724 km² havzası vardır. Ana kolunun Mtiuletis Aragvi olduğu kabul edilir³¹. Tetri Aragvi (Beyaz Aragvi) ve Şavi Aragvi'nin (Kara Aragvi) Pasanauri'de birleşmesi eşsiz bir görüntü oluşturmaktadır. Duşeti Belediyesine bağlı ve Kazbegi yolu üzerinde bulunan Pasanauri köyünün kendisi de eşsiz güzelliğe görenleri hayran bırakmaktadır. Aragvi Nehri Mtskheta'da Mtkvari (Kura) Nehri'yle birleşir.

Arian Kartli/არიათ ქართლი

Eski dünyada çok büyük sınırlara ulaşmış olan ve modern devlet/imparatorluk anlayışıyla kurulmuş tarihteki ilk devlet, ilk

30 Fevzi Çelebi (2019), s.79.

31 "Aragvi", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, C.1, s. 532.

Pers imparatorluğu olan Ahameniş İmparatorluğu'dur. Onun, kent devletleri dönemi sonrasında bugünkü devlet anlayışına göre tarihteki ilk devlet olduğunu söylemek mümkündür. Birçok yerde günümüz siyasi anlayışında devlet sistemi henüz yokken Ahameniş İmparatorluğu her özelliğiyle siyasi bir devlettir. Bu imparatorluk MÖ 550-330 tarihleri arasında hüküm sürmüştür³². Gürcistan da iki yüzyıl boyunca Ahameniş (Akamenid) İmparatorluğu'na bir şekilde bağlıydı. Bu dönemde Gürcülerin yerleşik olduğu alan iki siyasi birime ayrılıyordu. Bunlar Kartli ve Arian Kartli idi. Arian Kartli'yle ilgili bilgilere *Moktsevai Kartlisai* ve *Kartlis Tskhovreba* adlı iki önemli Gürcü kaynağında rastlanır. Bu iki kaynak Arian Kartli Kralı Azo (Azon) ve Kartli Krallığı'nın kuruluşuyla ilgili farklı yaklaşım sergilemiştir³³. Birçok tarihçi Arian Kartli konusunda çalışmalar yapmış ve çeşitli görüşleri ileri sürmüştür.

Kartli denen yer, kendisine bağlı otonom olan Egrisi'yle (Kolheti) birlikte bugünkü Gürcistan'ın neredeyse tamamını kapsıyordu, Ahameniş İmparatorluğu'nun doğrudan bir parçası değil, imparatorluğa vasal olarak bağlıydı ve Ahameniş İmparatorluğu Kartli'yi kuzeyli göçebelerin Ahameniş İmparatorluğu içlerine gelişini engellemekle sorumlu tutuyordu. Egrisi'nin ise Kartli'nin otonomu olduğu şuradan görülüyor; Azo'nun Kartli'den çıkarılmasından sonra Kartli Kralı Parnavazi ve Egrisi Kralı Kuci ilişkilerini ataları gibi yeniden canlandırıyor ve Kuci Parnavazi'ye "Sen büyüğümün ben küçüğünüm." diyor. Burada yaşça değil, siyaseten büyük ve küçük olmaktan söz ediliyor. Arian Kartli ise bugünkü Türkiye'nin kuzeydoğu kesimini; bugünkü Artvin, Erzu-

32 "Achaemenid Empire", **ancient.eu**, https://www.ancient.eu/Achaemenid_Empire/, Son erişim 25.02.2021

33 Giorgi Kavtaradze, "Arian Kartlis Sakiktkhistvis", *İstoriisa da Etnologiis İstoriis Şromebi IX*, İvane Cavakhişvilis İstoriisa da Etnologiis İnstituti, Tbilisi:2009, s.29-55, Mariam Çkhartişvili, "Akhali Diskursi, Mepe Azosa da Arian-Kartlis Şesakheb", **Goris Sakhelptzipo Sastzavlo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakuteti, İstoriisa da Arkeologiis Tsentri, Şromata Krebuli**, Gori: 2016. s. 304-325.

rum, Trabzon ve devamındaki başka bölgeleri kapsıyordu. Arian Kartli bölgesi doğrudan Ahameniş İmparatorluğu'nun içindeydi. Arian Kartli adındaki Arian, o bölgenin de Kartli olduğunu ancak imparatorluğa askeri vasal olarak bağlı olan Kartli'den farklı olarak, doğrudan Ahameniş İmparatorluğu sınırları içerisine girdiğinin altını çizmek için gerekiyordu. Arian terimi İran anlamına geliyor olabilir. Yani Arian Kartli, İran Kartli'si anlamı taşıyabilir. Eğer böyleyse bu durumda o, Kartli'nin İran'a bağlı kesimiydi anlamına gelir. İkinci bir versiyon ise Arian Kartli yöneticisi Azo'yla ilgilidir. Azo tarihte Ariane'nin oğlu olarak anılır. Azo'nun Ariane'nin oğlu mu yoksa hanedan adının mı Ariene olduğu hususu soru işaretidir. Eğer Azo'nun geldiği hanedanın adı Ariane ise bu durumda Arian Kartli demek, Kartli'nin Ariane'ler tarafından yönetilen kesimi demektir. Arian Kartli Gürcü topraklarının Ahameniş İmparatorluğu'nun 19. Satraplığı (eyaleti) içinde olan kısmını ifade eder. Dolayısıyla Azo yabancı değil, Meskhi Gürcüsü'ydü³⁴.

Bilindiği üzere Büyük İskender Ahameniş İmparatorluğu'nu yendi. Büyük İskender safına katılan, İskender'in desteklediği Arian Kartli yöneticisi Azo ise Kartli yöneticisi olan Samara'yı yenerek Arian Kartli'yle birlikte Kartli'nin de hâkimi oldu. Kartli yöneticileri o dönemde mamasakhlisi [მამასახლისი] unvanı taşıyordu. Azo'nun yönettiği Ahameniş İmparatorluğu içindeki Arian Kartli yöneticilerinin ise kral yani mepe [მეფე] unvanı vardı. Azo, Büyük İskender'in talimatıyla taht merkezini Mtskheta'ya taşıdı ve Azo Mtsketa'ya yerleştikten sonra da kral olarak anılmaktadır. Dolayısıyla eski başkent Mtskheta'da [მცხეთა] oturan Kartli yöneticilerin mamasakhlisi unvanı da Arian Kartli'den gelen Azo'yla birlikte gitmiş, yerine de bugünkü Gürcü dilinde kral anlamına gelen mepe [მეფე] unvanı yerleşmiştir. İlerleyen yıllarda, Sa-

34 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, **Sakartvelo da Kartvelebi (Sakitkhavi Tzigni)**, Erovnuli Biblioteka, Tbilisi:2013, s.51.

mara'nın yeğeni Parnavazi yetiştikten sonra amcası Samara'nın intikamını aldı, topladığı kuvvetlerle Azo'nun karşısına çıktı, onu yendi ve tahtı ele geçirdi. Bazı kaynaklar bağımsız Gürcistan'ın ilk kralı olarak Azo'yu kabul eder. Parnavazi'nin üstünlüğünün altını çizen ve Azo'yu olumsuz siyasetçi olarak gören bazı kaynaklar ise ilk kral olarak Parnavazi'yi (MÖ 331-234) kabul eder³⁵.

Armazi/არმაზი

Armazi Doğu Gürcistan'da Mtskheta'da kale kenttir³⁶. Aynı zamanda eski Gürcü pagan inancındaki baş tanrıdır. Hıristiyanlık Gürcistan'a ilk olarak 1. yüzyılda Anadolu'dan gelerek Artvin-Açara üzerinden girdi ancak tüm ülkenin Hıristiyan olması 4. yüzyılda gerçekleşti³⁷. 8. yüzyılda Araplar Tbilisi ve çevresini işgâl ettiler ve 4 yüzyıl ellerinde tuttular ancak o dönemde Gürcü aristokrat ve hanedan mensuplarının bir kısmının göstermelik Müslümanlığını saymazsak, Arap istilâsı döneminde Gürcü halkı Müslümanlığa yanaşmadı. Selçuklu, İran, Moğol işgâllerinde de Gürcü halkı Müslüman olmamıştır. Doğu Gürcistan'da Yeni Çağ'daki İran etkisi döneminde, tahtlarını korumak amacıyla İranlıların baskısıyla Müslüman adı alan ve bu sayede İran şahları tarafından krallıklarına razı olunan Gürcü kralları vardır ancak halk Hıristiyan olarak kalmıştır³⁸. Bu dönemde İran şahlarının İran'a sürdüğü Gürcülerin soyundan gelen Pereidan (Feridunşehr) bölgesinde 400 yıldır yaşayan Gürcüler orada, İran'dayken Müslüman olmuştur. Bugün Gürcülerin Sünni Müslüman olan kesiminin tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Gürcistan'ı alıp hâkimiyet kurmasından sonra, zaman içerisinde Müslüman olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu bölgeyi 16. yüzyılın ikinci yarısı

35 Soso Sturua, "Arian Kartli", [gurcu.org](http://gurcu.org/soso-sturua-arian-kartli-icerigi-831.html), <http://gurcu.org/soso-sturua-arian-kartli-icerigi-831.html>, Son erişim 25.02.2021.

36 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.46-52.

37 Nugzar Papuaşvili, "Religiebis İstoriidan Sakartveloşi", **Religiebi Sakartveloşi**, Sakalkho Damtsvelis Biblioteke, Tbilisi:2008, s.21-57.

38 Nugzar Papuaşvili, s.21-57.

sında ele geçirmiş, bölgede ilk önce aristokratlar, feodal yöneticiler Müslüman olmuştur. Halk arasında Müslümanlığın yaygınlaşması 17. yüzyılda başlamış, bu süreç 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Gürcülerden o dönemde Müslüman olanlar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yani; Türkiye’de Ahıska Bölgesi diye ifade edilen Samtskhe-Cavakheti Bölgesi’nde, bugk Aara Bölgesi’nde, Çaneti’de (Lazeti), Artvin, Ardahan çevrelerinde yaŐayanlardır.

Gürcüler Hıristiyanlık ncesi dönemde pagan inancına sahiptiler. O dönemdeki baş tanrılarının adı da Armazi idi. Armazi kültünün kökeniyle ilgili üç ayrı görüş vardır: Birincisi onu Gürcü kralı Parnavazi’yle ilişkilendirir, ikincisi İnan’dan gelen Mazdeizm inancına dayandırır, Armazi’yle ilgili üçüncü görüş ise Hatti tanrısı Armas’la ilişkilendirir. Gürcü anlatımına göre Armazi 30 m boyunda yeşil gözleri olan erkek ve eli kılılıydı. Baş tanrı Armazi’nin bakırdan bir zırh giydiğine, altından kask taktığına inanılırdı. Baş tanrı Armazi gökler, fırtınalar, yağmurlar ve bitkiler tanrısıydı. Tanrı Armazi putu Mtskheta’nın [ՄՅԵԴՕՆ] güneyinde Mtskheta Dağı veya Armazi Dağı adıyla bilinen dağda bulunuyordu. Armazi kendisinden önceki tanrılarının yerini almamış, hepsinin üstünde baş tanrı olmuŐtu³⁹. Hıristiyanlığın tüm Gürcistan’a yerleştiği 4. yüzyıla kadar baş tanrı olarak kalmıştır.

Arsiani–Arsianis Kedi/Ձրևոճո-Ձրևոճոև Կլլո

Gürcistan ve Türkiye arasında bulunan, Küçük Kafkas Sıradağları’nın parçası olan dağın adıdır. Türkçede Yalnızçam Dağları olarak bilinir. Arsiani Dağı’nın bir yamacı Gürcistan, diğer yamacı Türkiye sınırları içinde kalır. Dağın Gürcistan yamacında Aara’nın Şuakhevi ve Khulo belediyeleri, Türkiye tarafında Artvin’in

39 Giorgi Melikişvili, **Sakartvelos İstoriis Narkvevebi**, C.1, Sakartvelo Udzvelesi Droidan, Akhali Tzeltağritskhvis IV Saukunamde, Gamomtsemloba Sabçota Sakartvelo, Tbilisi:1970, s.469-475.

Şavşat ilçesi vardır. 150 km boyunca uzanan Arsiani Dağı ortalama 2.000 ila 2.500 m arasında yüksekliktedir, rakımı 3.165 metredir. Bu dağların orta kesiminin güney yamaçları Türkiye sınırlandırılıdır ve bu kesimine Yalnızçam Dağları denmiştir⁴⁰. Bu dağın bir özelliği, Çorokhi (Çoruh) ve Mtkvari (Kura) nehirlerinin havzalarını ayırmasıdır⁴¹. Arsiani Dağı, Açaristzkali, Kvabliani, Postkhovi (Posof) adlı ve başka çayların oluşturduğu derin vadilere sahiptir.

Artaani/ართაანი

Ardahan ilinin eski adıdır. Aynı adlı platoda Mtkvari (Kura) Nehri'nin iki yakasına yayılmıştır. Mtkvari Nehri Göle ilçesi civarından doğar, Gürcistan'ı kateder, başkent Tbilisi'ye hayat verip Azerbaycan'a girer ve Hazar Denizi'ne dökülür. Eski Gürcistan'da Mtkvari Havzası'nda Kola [კოლა], Artaani [ართაანი], Çrdili/Palakatsio [ჩრდილი/პალაკაციო], Eruşeti [ერუშეთი] tarihi ve etnografik yöreleri vardı⁴². Kola'nın bugünkü adı Göle, Artaani'nin adı Ardahan, Çrdili'nin yeni adıysa Çıldır'dır, Eruşeti adı artık kullanılmamaktadır. Artaani, Cavakheti'yle birlikte, Parnavazi döneminde Gürcü krallığının 8 Eristaviliğinden biri olan Tzunda Eristaviliği içindeydi⁴³. Mtkvari Nehri Havzası Gürcü halkının tarihi yerleşim alanlarından. Artaani ilk önce bölgenin adıydı, sonra şehrin ve kalenin adı olarak kullanılmaya başladı. Artaani Kalesi ve kent önceleri Kacta Kalaki ve Hur adıyla anılıyordu. Artaani yüzyıllar boyunca Gürcistan Krallığı'nın ayrılmaz bir parçasıydı ve halkı da Gürcü idi. 15. yüzyılın sonunda Birleşik Gürcistan Krallığı'nın parçalanmasından sonra Artaani, Gürcü Cakeli hanedanının yönettiği Samtskhe Saatabago adlı Gürcü prensliği içerisinde

40 "Arsianis Kedi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, C.1, s. 586.

41 Roland Topçişvili, İnga Ğutidze, Şavşeti ve Klarçeti Yer Adları, Gamomtsemloba Mtsignobari, Tbilisi:2019, s.59.

42 Roland Topçişvili, İnga Ğutidze, s.59.

43 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

kaldı⁴⁴. Bu prensliği Türkçe olarak ifade edecek olursak Samtskhe Prensliği şeklinde adlandırmalıyız.

Artaani 1573 yılında Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katılmıştır. Osmanlılar Samtskhe-Cavakheti'yi ele geçirdikten sonra, bölgenin Osmanlılardan önceki yöneticisi Ortodoks Hıristiyan Gürcü Cakeliler Müslüman olarak Osmanlı hizmetine girdi, topraklarını, mevkilerini ve feodal çıkarlarını korudular⁴⁵. Ahıska Paşalığı veya Çıldır Eyaleti olarak bilinen yönetim biriminin içinde kalan bölgeyi ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını Osmanlı'ya bağlı olarak Cakeliler yönetmiştir.

Arian Kartli maddesinde bahsedilen ve MÖ 4. yüzyıl sonunda Parnavazi ile Azo arasında gerçekleşen savaşlardan ikinci ve sonuncusu olan savaş Artaani'de gerçekleşmiş ve Parnavazi Azo'yu yenerek dönemin Gürcü krallığı olan Mtskheta merkezli Kartli ülkesinin tahtını Azo'dan geri almıştır. Parnavazi döneminde Artaani, Cavakheti ve Kola Tzunda Ersitaviliği [წუნდლის საერისთავო] içerisinde kalıyordu. Eristavilikler krallık içerisindeki feodal yönetim birimleriydi. Artaani'de 20. yüzyılın başında dahi Gürcüler nüfusun yarısından fazlasını oluşturuyordu. Son yüzyılda demografik yapısı tamamen değişen, bugün Ardahan adını taşıyan Artaani'de şu anda kendine Gürcü diyen nüfus bulunmamaktadır. Göle, Çıldır, Hanak ve Ardahan'ın tamamında birçok Gürcü tarihi eseri kalıntısı bugün de mevcuttur.

44 Roland Topçışvili, **Sakartvelos Etnograpia/Etnologia**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi: 2010, s.149.

45 Uça Bluaşvili, "Cakeliler", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/cakeliler-icerigi-743.html>, Son erişim 25.02.2021.

Artanuci/ართანუჯი

Artvin ili Ardanuç ilçesinin eski adıdır. Ardanuç Kalesi yani Artanucis Tsikhe [ართანუჯის ციხე] Kral Vakhtang Gorgasali dönemi eseridir. 6. yüzyıl başlarında yapılmıştır.

Cuanşeri'nin aktardığına göre, Bizans'a karşı savaştan dönen Kartli (İberia) Kralı Vakhtang Gorgasali, Klarceti'de bir köyü inceledi, halkı bu köye Artanuci [ართანუჯი] diyordu. Kral köyün stratejik konumunu o kadar beğendi ki Klarceti Prensi Artavazi'ye burada bir kale inşa etmesini emretti. Bu kale öyle sağlam olmalıydı ki İranlıların saldırıları durumunda Kartli Krallığı'nın taht merkezi burası olmalıydı⁴⁶. Netekim, Tbilisi'nin 8. yüzyılda Araplar tarafından işgâl edilmesinden sonra Gürcü Bagrationi hanedanı mensupları Artanuci'ye gelerek kendilerine merkez edinmişler, Artanuci 8-11. yüzyıllar arasında Kartvelta Kurapalatlığı (Kartvelta Krallığı) adlı Gürcü Krallığına başkentlik yapmıştır.

8. yüzyılda Gürcistan topraklarına giren Mervan Bin Muhammed (Sağır Mervan) Artanuci Kalesi'ni de tahrip etti. Tbilisi'de dönen Kartli Eristavisi olan, Bagrationi adlı Gürcü krallık hanedanı üyesi I. Aşot Kurapalati Artanuci'ye gelmiş, Arapların tahrip ettiği kalenin 9. yüzyıl başlarında tamir ve bakımını yapmış, burada kent kurmuştur. Artanuci bu dönemde bir ticaret merkezidir⁴⁷. Kartvelta Krallığı daha sonra (10. yüzyıl sonunda) diğer bir Gürcü krallığı olan Egrisi-Apkhaz Krallığı'yla birleşmiş ve böylece Gaerti-anebuli Sakartvelos Samepo yani Birleşik Gürcistan Krallığı oluş-

46 Caba Samuşıa, "Artanucis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe Simagreebi**, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilis Sakhelmtzipo Universiteti Sakartvelos Istoriis İnstituti, Tbilisi: 2020, C.2., s.31-70.

47 D. Berdzenişvili, "Artanuci", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1975, C.1, s. 587.

muştur. Bu birleşmenin nasıl gerçekleştiği Apkhaz Krallığı maddesinde açıklanmıştır.

Artaşeni/ართაშენი

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bugünkü Rize ilinin Ardeşen ilçesinin Gürcülerce adlandırılmasıdır. Tarihi Doğu Çaneti Bölgesi (Lazeti) sınırları içindedir⁴⁸.

Arkhoti/არხოტი

Doğu Gürcistan'da, Büyük Kafkas Sıradağları'nda tarihi ve etnografik Khevsureti [ხევსურეთი] Bölgesi'nde bir vadidir⁴⁹. Arkhoti Vadisi Gürcistan'ın ulaşımı en zor ve izole bölgelerinden biri olup 2018 yılına kadar ulaşım yolu yoktu. Khevsuri şarkıları gerek Gürcistan'da gerekse Gürcistan dışında yaşayan Gürcüler arasında çok sevilmekte olup *Arkhoto Samşoblo (Arkhoto Yurdum)* ve son dönemde popüler olan *Arkhotis Tsasavit Lurci Gakvs Tvalebi (Arkhoti Göğü Gibi Mavidir Gözlerin)* adlı şarkılar bu madde nin sözlüğe girmesine neden olmuştur.

Aslan Abaşidze/ასლან აბაშიძე

1991-2004 yılları arasında Gürcistan Açara Özerk Cumhuriyeti hükûmet başkanıdır. Devlet otoritesine karşı yaptığı uygulamalar sonucunda 2004 yılında ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, Rusya'ya sığınmıştır. O tarihten beri Moskova'da yaşamaktadır.

Asomtavruli/ასომთავრული

Gürcü alfabesi dünyada kullanılmakta olan 14 yazı sisteminden bir tanesi olma özelliğine sahiptir ve çok eskidir. Asomtavruli, Gürcü alfabesinin yaygın olarak bilinen üç formundan en eski

48 Malkhaz Çokharadze, Mamia Pağava (Redaktörler), **Sarpi**, Batumi Şota Rustavelis Sakhelmtzipo Universiteti Kartvelologiis Tsentri, Gamomtsemloba Açara, Batumi:2014, s.9.

49 Gvanca (Vakhtang) Kibişauri, **Arkhotuli Mogonebebi da Leks-Anderdzebi**, Tbilisi:2013, s.3.

olanıdır. Günümüzde yalnızca dini yapıların süslemesinde kullanılabilir⁵⁰. Gürcistan’da kullanılan ve Kartuli Anbani denen yazı sisteminin tarihi, bir versiyona göre, birleşik Gürcistan’ın ilk kralı kabul edilen Parnavazi’yle ilişkilendirilir (MÖ 331-234).

Gürcü yazı sisteminin ilk versiyonunun adı olarak Asomtavruli terimi 16. yüzyıldan sonra karşımıza çıkıyor.

Ⴀ	Ⴂ	Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ
Ⴆ	Ⴇ	Ⴈ	Ⴉ	Ⴊ
Ⴋ	Ⴌ	Ⴍ	Ⴎ	Ⴏ
Ⴐ	Ⴑ	Ⴒ	Ⴓ	Ⴔ
Ⴕ	Ⴖ	Ⴗ	Ⴘ	Ⴙ
Ⴚ	Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	Ⴞ
Ⴟ	Ⴀ	Ⴁ	Ⴂ	Ⴃ
Ⴄ	Ⴅ	Ⴆ	Ⴇ	Ⴈ
Ⴉ	Ⴊ	Ⴋ	Ⴌ	Ⴍ
Ⴎ	Ⴏ	Ⴐ	Ⴑ	Ⴒ

16. yüzyıla kadar, bu form Mgrlova-ni adıyla biliniyordu. Görselde Asomtavruli harfleri verilmiş, her harfin yanında ise günümüzde kullanılan Mkhedruli yazı sistemindeki

harf karşılığı belirtilmiştir. Asomtavruli 38 harften oluşur ve soldan sağa yazılır. Gürcü yazılı anıtlarının ve edebiyatının en eski örnekleri Asomtavruli’yle verilmiştir. Günümüze ulaşmış en eski Asomtavruli örneği Nekresi’deki 1-2. yüzyıllara ait mezar taşı kitabeleridir⁵¹. Diğer eski örnekler 5. yüzyıla ait Filistin’deki Gürcü Kilisesi yazıtları, Gürcistan’da Bolnisi Sioni Kilisesi’ndeki yazıtlardır. Asomtavruli 9. yüzyıla kadar kullanılmış, 9. yüzyıldan itibaren Nuskhuri denen harf sistemine geçilmiştir.

Aspindza/ასპინძა

Güney Gürcistan’da, Samtskhe-Cavakheti adlı idari bölge içinde, Akhaltsikhe ile Akhalkalaki arasında kasabadır⁵². Mtkvari (Kura)

50 Taniel Putkaradze, **Kartvelologiis Şesavali**, Sakartvelos Sapatriarkos Tzında Adnria Pirveltzodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti, Gamomtsemloba “Kartuli Universiteti”, Tbilisi:2014, s.22.

51 Fevzi Çelebi (2019), s.68-69.

52 “Aspindza”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, C.1, s. 640.

Nehri'nin sağ yakasındadır⁵³. Akhaltsikhe kentinin 34 km güneydoğusunda, Tbilisi'ye 250 km mesafededir. Aspindza merkezi 3 bin civarında nüfusa sahiptir.

Samtskhe-Cavakheti idari bölgesi içinde Aspindzis Munitsipalite-ti adlı belediye yapılanmasının merkezidir. Köylerle birlikte nüfusu 11 bin civarındadır.

Aspindza çevreleri Kral Parnavazi döneminde Tzunda Eristaviliği adlı idari bölge içindeydi⁵⁴. Birleşik Gürcistan Krallığı döneminde 12. yüzyılda kurulan idari bölgelerden biri olan Gürcü Cakelilerin yönettiği Samtskhe Saatabago adlı prenslik içindeydi. Gürcistan Krallığı geriledikten ve bölündükten sonra Cakelilerin yönettiği Samtskhe Prensligi bağımsız hareket etmeye başladı. Aspindza 16. Yüzyılın ikinci yarısında tüm Samtskhe bölgesiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmıştır. Osmanlılar burayı aldığı anda Aspindza'nın 50 haneli bir köy olduğunu kaydetmişlerdir. 1829 yılında ise Rusya İmparatorluğu bölgeyi Osmanlılardan almıştır. Aspindza tarihi eserler bakımından zengindir. Burada görülebilecek yerler arasında en önemlisi olan Vardzia [ვარძია] adlı kaya şehir için ayrı bir madde yazılmıştır. Khertvisi Kalesi, Vani kaya kenti, Soro Kalesi, Mtogvi Kalesi kalıntıları, Aspindza çevresindedir. Burada Tzunda Gölü de görülmesi gereken yerlerdendir.

Apkhazeti (Abhazya)/აფხაზეთი

Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyısında, Enguri ve Psou nehirlerinin arasında, Gürcistan'ın tarihsel ve etnografik bölgelerinden biridir

53 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili, vd., s.62.

54 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

ve hukuki statüsü Gürcistan'ın içinde özerk cumhuriyettir⁵⁵. Türkiye'de Abhazya olarak ve kısmen bilinen bir yerdir. Karadeniz'in doğu noktasıdır. Türkçedeki Abhazya ve Abhaz terimleri esasen Gürcüce Apkhazeti [აფხაზეთი] ve Apkhazi [აფხაზი] terimlerinin Türkçe versiyonlarıdır. Apkhazi/Apkhaz terimine ayrı bir maddede yer verilmiştir. Apkhazeti terimi farklı dönemlerde farklı coğrafi alanları ve farklı yönetim biçimlerini ifade etmiştir. Yönetim biçimi olarak ele alacak olursak; Apkhazeti'nin beylik (samtavro), prenslik (saeristavo) ve krallık (samepo) olduğu dönemler vardır.

Kartlis Tskhovreba'da Apkhazeti coğrafi ismi ilk olarak 1. yüzyıl olaylarını anlatırken geçmektedir. Apkhazeti terimi, 7. yüzyıldan sonra Gürcü kaynaklarında aktif olarak kullanılmakta ve siyasi gelişmelere bağlı olarak Gürcistan'ın farklı bölgelerini ifade etmektedir. Apkhazeti tarihin farklı dönemlerinde dört farklı alanı kapsar: 1-Bugünkü Gürcistan Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti'nin bir kısmını, 2-Tüm Batı Gürcistan'ı (Trabzon'dan Nikopsia'ya kadar), 3-Tüm Gürcistan'ı, 4-Tekrar bugünkü Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti'nin bir kısmını, 5-Bugünkü Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti'nin

55 Tamaz Beridze, Bejan Khorava, "İstoriul-Geograpiuli Mimokhilva", *Narkvevbi Samkvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde*, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 6-10.

tamamını. Buna bağlı olarak Apkhazi/Apkhaz teriminin anlamı da değişiyor, genişliyor veya daralıyordu. Apkhazeti yöneticilerinin unvanları da buna bağlı olarak değişiyordu; mtavari, eristavi, mepe, sonra tekrar mtavari unvanı alıyorlardı.

Günümüz Apkhazeti'sinin olduğu topraklar tarihte sırasıyla; Kolheti (Egrisi) Krallığı, Kolkheti'nin de otonom olarak tabii olduğu Kartli (İberia) Krallığı, yeni Egrisi/Lazika Krallığı, Egrisi-Apkhaz Krallığı, Birleşik Gürcistan Krallığı içerisinde yer almıştır⁵⁶. Apkhaz Krallığı dönemiyle ilgili bilgi almak için sözlüğün Apkhaz Krallığı-Apkhazta Samepo [აფხაზთა სამეფო] maddesine bakınız (Apkhazeti ve Gürcistan'ın diğer kıyılarında koloniler kuran yabancı işgâlciler de olmuştur. Bunlar arasında Romalılar, yönetici kesimi Yunanca konuşan Pontos Krallığı, Bizans vd. sayılabilir. Ancak bunlar Kolkheti topraklarına kolonist veya işgâlciler olarak gelmiş yabancılar olduklarından bu listeye dâhil edilmezler, yukarıda sıralananlar ise Gürcistan'ın kendi krallıklarıdır).

Apkhazeti'nin çeşitli bölgelerinde kale, köprü, kilise, manastır ve başka birçok tarihi eser ve yazıtlar mevcuttur. Bazıları bin yaşın üzerindeki bu eserlerin tamamı Gürcü yapımı, Gürcü eseridir ve kitabeleri de kayıtları da Gürcücedir. Bunun yanında başkent Sokhumi dâhil yer adlarının tamamı Megrelce/Lazca-Svanca-Gürcücedir. Sokhumi'den söz edecek olursak orijinali Tskhumi [ცხუმი] Svanca köknar ağacı anlamına gelir. Osmanlılar bu toponimi telaffuz edemedikleri için Sohum demişlerdir. Daha sonra da Gürcülerin diline bu, Sokhumi olarak geri dönmüştür. Orta Çağ Avrupalı denizcilerinin ve seyyahlarının yaptığı haritalarda Sokhumi'nin olduğu yer Porto Mingrello yani Megrel Limanı olarak işaretlenmiş olup haritalarda gösterilen bayrak Gürcistan Krallığı'nın bay-

56 Cemal Gamakharia, "Apkhazeti Egrisis (Lazikis) Şemadgenlobaşı", **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 88-101, Lia Akhaladze, "Apkhazeti Apkhazta Samepos Şemadgenlobaşı", **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s.102-102.

rağdır⁵⁷. Abazalar (Apsualar/Apsuvalar) kendi dillerinde Sokhumi'ye Akua demektedir ancak 19. yüzyılda dahi Sokhumi'de Abaza yaşamamaktadır. Abazaların anavatani gerçek Akua yerleşim alanı Apkhazeti'de değil Kuzey Kafkasya'dadır⁵⁸.

Apkhazeti'de Gürcistan'ın birleşik krallık olduğu çağlarda yerel feodal yöneticiler vardı. Gürcistan'ın son birleşik krallığı olan Gaertianebuli Sakartvelos Samepo (Birleşik Gürcistan Krallığı) 15. yüzyılın sonunda parçalanarak çeşitli krallık ve prensliklere ayrıldı. Bu tarihten sonra Apkhazeti Prensiği uzun dönem Samegrelo (Odişi) Prensiği egemenliği altında alt prenslikti. O dönemde Apkhazeti prensleri/mtavarileri olan Şarvaşidze hanedanı, Samegrelo prensleri Dadianilere bağlıydı. Dadiani hanedanı bir dönem sadece Samegrelo ve Apkhazeti'ye değil o dönemlerde Guria sınırları içerisine giren Batumi kıyılarına da hâkimdi. Esasında eristavilik ve samtavrolar Gürcistan'da eski bir kurumdu, bölge yöneticileri olan eristaviler ve mtavariler yüzyıllar önce Gürcü krallar tarafından atanmıştı. Eristavilikler ve samtavrolar bir nevi prenslikti ve hanedan şeklinde babadan oğula geçiyordu. Hangi eristavilerin ve hangi mtavarilerin hangi bölgeyi yönettiğine örnek verirsek; Guria'yı Gurieli, Apkhazeti'yi Şarvaşidze, Samegrelo'yu Dadianiler yönetiyordu. Dadianilere eristaviler eristavisi deniyordu. Uzun bir dönem boyunca Apkhazeti mtavarileri ve Guria eristavileri Samegrelo Eristavisi Dadianilere, Dadianiler ise Gürcistan Kralına bağlıydılar. Gürcistan'da yüzyıllar öncesinde bu yönetim biçimi oluşmuş ve yerleşmişti.

Yeni Çağ'da Samegrelo Prensiği'ne bağlı ancak bazen bu bağılıktan kurtulan Apkhazeti Prensiği, bugünkü Apkhazeti'nin oldu-

57 Onise Gelaşvili, "Apkhazeti'nin Gürcistan toprağı olduğunu gösteren yeni harita keşfedildi", [gurcu.org](http://gurcu.org/apkhazeti-nin-gurcistan-topragi-oldugunu-gosteren-yeni-harita-kesfedildi-icerigi-832.html), <http://gurcu.org/apkhazeti-nin-gurcistan-topragi-oldugunu-gosteren-yeni-harita-kesfedildi-icerigi-832.html>, Son erişim 25.02.2021.

58 Onise Gelaşvili, "Aqua Yani Abazaların Anavatani Neresidir - II. Bölüm", [gurcu.org](http://gurcu.org/aqua-yani-abazalarin-anavatani-neresidir-ii-bolum-icerigi-687.html), <http://gurcu.org/aqua-yani-abazalarin-anavatani-neresidir-ii-bolum-icerigi-687.html>, Son erişim 25.02.2001.

ğu alanların tamamını kapsamıyordu; Sokhumi ve bugünkü birçok Apkhazî bölgesi o zaman Apkhazeti dışındaydı. 12-17. yüzyıllar arasında bugünkü Apkhazeti'nin büyük bir bölümü, Sokhumi dâhil, Samegrelo Prensiği içindeydi. Apkhazeti önceleri Akhali Atoni'nin ilerisindeydi, Akhali Atoni ile Psou arasında (Gudauta ve Gagra) kapsıyordu⁵⁹. O eski Apkhaziler (Apkhazlar) Megreli, yani Gürcüydüler, liderleri ise Gürcü feodaller Şarvaşidzelerdi ve Şarvaşidzeler Rusya Apkhazeti'yi ele geçirip 1864 yılında Apkhazeti Prensiği'ni ortadan kaldırıncaya kadar bazen Osmanlı idaresinde (17. yüzyıldan sonra) veya çeşitli mücadeleler içerisinde varlıklarını sürdürdüler. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya bölgeyi ve tüm Gürcistan'ı ele geçirmek için amansız bir mücadele içerisine girmiş, sonucunda Rusya galip gelmiştir. Son Apkhazeti Prensi Mikheil Şarvaşidze'dir⁶⁰.

Osmanlıların bölgeye ayak basmasından itibaren zaman içerisinde dengeler değişti. Gürcistan'ı eskiden olduğu gibi yeniden birleştirmeye çalışan İmereti ve diğer Gürcü krallıkları; dönemin imparatorlukları İran ve Osmanlı saldırıları ve dönemsel işgâlleri (ve sonra da Rusya'nın tüm ülkeyi işgâli) nedeniyle bunu başaramadılar. Batı Gürcistan'ın Osmanlı baskısı altında olduğu dönemde İmereti Krallığı'na ve Samegrelo'ya bağlılıktan kopan Apkhazeti, Osmanlı etkisi altında bir prenslik olarak varlığını sürdürdü. Gürcü feodaller kendi şahsi çıkarlarını yürütmeye çalışıyor ve Gürcistan'ın başka yerlerinde olduğu gibi, burada da birbirleriyle çatışıyorlar, birbirlerine karşı hâkimiyet kurmaya, kendi feodal topraklarını genişletmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle Samegrelo ve Apkhazeti arasındaki sınır sürekli değişiyordu.

16. yüzyıldan başlayarak; önce eski Apkhazeti yani Akhali Atoni ile Psou arasındaki topraklarda (Gudauta ve Gagra çevreleri) de-

59 Roland Topçışvili (2010), s.150.

60 Zaza Tsurtsumia, **Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya** (Türkçesi: Erdoğan Şenol), Yeditepe Yayınları, İstanbul:2019, s.162-165.

mografik yapı zamanla değişti; Oraya kuzeyli dağlı kabileler, net olarak ifade etmek gerekirse Cikiler ve Abaza kabileleri saldırılar yapıyordu. Bu dönemde o yöreyi yine feodal Şarvaşidzeler yönetiyordu. Artık Gürcü krallarından kopmuş olan Samegrelo ve Apkhazeti yöneticilerinin gücü, gelen kuzeylileri bu topraklardan çıkarmaya yetmedi. Gürcüler tüm enerjilerini birbirleriyle çarpışırken tüketirken; Samtskhe prensleri Cakeliler İmereti'yle, Guria Samegrelo'yla, Samegrelo hepsiyle çatışırken; bu dönemdeki karışık ortamda kuzeyliler o zamanki Apkhazeti'yi yani Akhali Atoni ile Psou arasındaki eski Apkhazeti'yi ele geçirdi. Akhali Atoni'nin ilerisindeki o topraklarda her şey değişti, Gürcü ve Ortodoks Hıristiyan olan eski Apkhazilerin yaptığı Hıristiyanlık yapıları dahi tahrip edildi, Gürcü kültürünün yerine, gelenlerin pagan kültürleri ve dilleri yayıldı. O dönemde tahrip edilen eski dini yapıların bir kısmı hasarlı da olsa günümüze ulaşmıştır.

Apkhazeti prensleri Şarvaşidzeler topraklarını yıllar içerisinde Samegrelo prensleri Dadianilerin aleyhinde ve Akhali Atoni'den Enguri'ye kadar genişlettiler; bu dönemde bu kez bu topraklarda yani Enguri ile Akhali Atoni arasında; Megrelilerin bir kısmı öldürüldü, bazıları göç etti, birçok Megreli ise asimilasyona uğradı, yani Abazalaştı. Gerek bölgedekiler, gerekse Gürcistan'ın kalan kesimi; Akhali Atoni'nin ötesini kapsayan zamanın Apkhazeti'sinde etnik yapının değişmiş olmasına rağmen, orada yaşayanlara yine Apkhazi demeyi sürdürdüler⁶¹. Apkhazeti ve Samegrelo'daki bu değişikliklerde dış faktörlerin etkisi de fazlasıyla vardı. Gürcistan kıyılarını ele geçirmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu, denizden yaptığı çıkarmalara ek olarak, kendi işini kolaylaştırmak için başka güçleri de Gürcü topraklarına yönlendirmişti. Samegrelo ve Apkhazeti bölgeleri, denizden Osmanlıların karadan ise onların teşvik ettiği; Kırım istikametinden, Ciketi'den ve Kuzey Kafkasya'dan yönlendirilen grupların saldırılarına uğramış-

61 Zaza Tsurtsunia (2019), s.43.

tır. Aynı dönemde Gürcü prenslikleri ve krallıkları birbirleriyle de çatışma halindeydi.

O dönemde bugünkü Apkhazeti topraklarında yaşayan birçok Gürcü, Megreli-Lazi, Svani uzun bir döneme yayılan çatışmalarda ölmüş, bir kısmı Gürcistan'ın başka bölgelerine bir kısmı da günümüz Türkiye'sinin Artvin ve Rize illerinin Karadeniz kıyısındaki ilçelerine göç etmiştir. Sonraki dönemde ise bir Rus politikası haline gelen ve bugün halâ devam eden Apkhazeti'nin yerli halktan temizlenerek demografik yapısının değiştirilmesi çabası o yüzyıllara dayanmaktadır. Buna rağmen Megreli/Laziler, Svaniler, Leçkhumililer, İmeretililer ve Gürcistan'ın farklı bölgelerinden insanlar Apkhazeti'de varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Apkhazeti'den göçlerin yaşandığı Muhacirlik döneminde Osmanlı topraklarına göç edenlerin en az yarısı Abaza kökenli olmayan asimile olmuş Apkhazetili Gürcü, Megreli-Lazi, Svani kökenli insanlardır.

Apkhazeti 1864 yılından 1917'ye kadar çeşitli idari birim isimleri altında Rusya İmparatorluğu içindeydi. Gürcistan'ın diğer bölgeleri gibi Apkhazeti'de de Rus yönetimi kuruldu. Rusya İmparatorluğu 1917'de yıkılınca Gürcistan 1918 yılında bağımsızlık ilan etti ve Ruslara karşı mücadele edip Apkhazeti'yi ve hatta eski Gürcistan toprakları olan Soçi'yi de alarak bir zamanlar Gürcistan sınırlarının ulaştığı Tuapse'ye kadar ilerledi. Apkhazeti Bölgesi'nde yaşayanlar 11 Haziran 1918 tarihli halk meclisi kararıyla Gürcistan içinde kalmak istediklerini bildirdiler ve Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti içinde özerklik aldılar. 24 Temmuz 1918'de Sokhumi Gürcü yönetimine geçti⁶². 1921 yılında ise Sovyetler Birliği Kızıl Ordu'su Gürcistan'ı işgâl etti, 3 yıllık kısa bağımsızlık sona erdi. Apkhazeti'de o tarihten Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1991 yılına kadar Sovyet hâkimiyeti vardı. 21 Mayıs 1921'de Apkhazeti

62 Fevzi Çelebi, **18. Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları**, Duvar Yayınları, İzmir:2020, s.200.

Özerk Cumhuriyeti adıyla bir Sovyet cumhuriyetine dönüştürüldü. 1922 yılında Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı. Rus komünistler Gürcistan'ın parçalanmasını, Gürcü milletinin bütünlüğünün bozulmasını ve Ruslaştırılmasını hedefleyen Çarlık Rusya'sının emperyalist siyasetini devam ettirdiler. Örneğin Apkhazeti ve Tskhinvali (sözde Güney Osetya) bölgelerinde Gürcüleri kısıtlayıp engelleyen, onların devlet organlarında yüksek makamlara gelmesine müsaade etmeyen bir siyaset uygulanıyordu. Bu bölgelerde sadece Gürcülerin yaşadığı ilçelerde dahi Rus okullarının açılmasına imkân veriliyor, farklı sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar sunma yoluyla Gürcüler etnik kültürlerinden koparılmak, milliyetsizleştirilmek ve Ruslaştırılmak isteniyordu⁶³. Abazalar Apkhazeti'de azınlıkta ve %17 nüfusları vardı⁶⁴ ancak buna rağmen, SSCB'de başka örneği görülmeyen şekilde siyasi gücü ve kontrolü ellerinde tutuyorlardı. Bu da Gürcü karşıtı Rus politikalarının sonucuydu.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde başkent Tbilisi dâhil tüm Gürcistan'da iç savaş çıkartılmış, Rusya'nın planlayıp yönettiği karışıklık ve iç savaş Gürcistan'ı parçalamıştır. İç savaşın pençesinde ve Rus ordusunun fiili işgâli altındaki Gürcistan, Apkhazeti Bölgesi'ni kaybetmiş, Güney Kafkasya'dan çekilmek istemeyen Rusya Abazaları bahane ederek ve kullanarak bölgedeki işgâlini pekiştirmiştir. Gürcistan o dönemde, kendi toprakları ve özerk cumhuriyeti olan Apkhazeti'de; resmi üniformalarını çıkarmış Rus ordusu mensuplarından (2014 yılında Ukrayna'da olduğu gibi), ayrılıkçı Abazalardan, Kuzey Kafkasyalı ve Avrupalı paralı askerlerden ve Bargamyan adlı Ermeni terör grubundan oluşan kuvvetlere karşı kaybetmiştir. Esasında Gürcistan'ın da o dönemde he-

63 Zaza Tsursumia, "Gürcistan'daki Rus "Yumuşak Gücü'nün" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl)", **TRAD-Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi**, 3 (Yaz 2020): 94-115.

64 Bejan Khorava, "Etnikuri Protsesebi Apkhazetşi (Udzvelesi Droidan Dğemde)", **Konferenciis Krebuli: Sakartveloşi Arsebuli Konpliktebi da Mşvidobis Perspektivebi**, Tbilisi:2009, s.21-32.

nüz organize bir yapıya kavuşmuş nizami bir devlet olduğundan ve düzenli Gürcistan ordusundan söz edilemez. Rusya'dan kurtulmaya çalışan Gürcistan, Rusya'ya karşı yürüttüğü savaşta bu bölgesini kaybetmiştir. Gürcülere karşı yaptıkları bu savaşa Rus komutanlar komuta ediyor, rus silahları ve tankları kullanılıyor, Ayrılıkçı Abazalarla birlikte olan üniformalarını çıkarmış Rus askerleriyle paralı Kuzey Kafkasyalı ve kısmen Avrupalı eşkiyalarla Apkhazeti'deki Ermeni teröristler asıl gücü oluşturuyordu. On binlerce Gürcü, Megreli-Lazi, Svani öldü, bunların arasında, ülkesine sahip çıkan ve Gürcü tarafında yer alan birçok Abaza da vardı. Ayrılıkçılar tarafından Gürcü/Megreli-Lazi halkına karşı etnik temizlik suçu işlendi, 300 bin Apkhazetili Gürcü, Megreli-Lazi, Svani ve kısmen de Abaza, Apkhazeti'den sürüldü.

Türkiye dâhil dünya ülkeleri, Rusya'nın güya bağımsızlık statüsü verdiği Apkhazeti'yi resmi olarak tanımıyor. Tüm dünya Gürcistan sınırları içerisinde olduğunu kabul ettiğini beyan etmesine ve sorunun bu çerçevede çözülmesi gerektiğini söylemesine rağmen, gerçekte Apkhazeti 1992-1993 tarihlerinde cereyan eden çatışmalardan beri fiilen Gürcistan'ın kontrolü dışındadır. Orada de facto bir durum mevcut olup Apkhazeti esasen Rusya'nın elinde, işgâli altındadır. Apkhazeti'de birçok Rus askerî üssü mevcut olup bunların dört tanesi yarı nükleer üs niteliğindedir.

Bu tarihi fotoğraf, Apkhazeti'nin Rus işgâlinde olduğunun, bağımsızlık söyleminin yalandan ibaret olduğunun delilidir.

2018 yılında çekilen fotoğrafta, sözde bağımsız Apkhazeti'nin cumhurbaşkanı Raul Khacimba Rusya seçimleri için oy kullanırken görülmektedir. Khacimba, Rusya se-

çimleri için Apkhazeti'deki işgâlcı Rusların askeri üssünde kurulan sandıkta Rusya vatandaşı olarak görevini yerine getirmek için Rus askerinin karşısında oturmuş, bağlı olduğu Devlet Başkanı Putin için oy kullanmaktadır.

Diğer dikkat çekici husus da Apkhazeti'de nüfusun Ermeniler lehine değişmesidir. Apkhazeti'de yaşayan ve toplamda 240 bin civarında olduğu belirtilen nüfus içinde; Rusya'nın Ermenistan projesi ve Ermenilerin teşvik edilmesi edeniyle Ermeni nüfus birinci sırayı almış olup Apkhazeti'de özerk bölge ilan etmek ve siyaseten de tüm Apkhazeti'de söz sahibi olmak için çalışmaktadırlar.

Bugünkü Apkhazeti'nin yüzölçümü 8.700 km² olup kıyaslama yapacak olursak, 7.436 km² yüzölçümlü Artvin'den biraz daha geniştir. Örneğin 25.006 km² yüzölçümüne sahip Erzurum, Apkhazeti'den 2,8 kat daha büyüktür. Başkent Sokhumi/Sohum dâhil tüm Apkhazeti bugün oldukça bakımsız ve ihtiyaçlarını karşılamaz durumda olup, yeni bir şey yapılmadığı gibi eskiden kalan ne varsa onlarla idare edilmekte, eski binaların çoğu ve yollar bakımsızlıktan kullanılamaz durumdadır.

Apkhazi (Apkhaz)/აფხაზი

Eski Yunan kaynaklarına göre, antik çağlardan miladın başlangıcına kadar olan dönemde, Psou ve Enguri nehirleri arasındaki alanda, sadece Kolebi, Kolkhebi, Svano-Kolkhebi ve Heniokhebi dediğimiz Gürcü boyları yaşıyordu. Yunan kaynakları, Eski Kolkheti Krallığı'nın devamı olarak Egrisi-Lazika'yı görür ve 3-4. yüzyıllarda Apkhazeti dâhil tüm batı Gürcistan bu krallığın içindedir⁶⁵.

Apkhazi, Gürcistan'ın tarihsel ve etnoğrafik bölgelerinden biri olan ve Türkiye'de Abhazya olarak bilinen, asıl adı Apkhazeti [აფხაზეთი] olan bölgede yaşayan yerli halkın kendisini adlan-

65 Tamaz Beridze, Konstantine Topuria, Bejan Khorava, "Tanamedrove Apkhazetis İstoriul-Geograpiuli Mimokhilva", **Konferenciis Krebuli: Sakartveloşi Arsebuli Konpliktebi da Mşvidobis Perspektivebi**, Tbilisi:2009, s. 9-12.

dırdığı isimdir. Apkhazi [აფხაზი] tarihi eskilere dayanan bir terimdir. Eskiden Apkhazi terimi Gürcüleri ifade ederdi, eski Apkhazi/Apkhazlar Gürcü idi. Apkhazeti 8-11. yüzyıllar arasında Gürcistan'ın önemli bölümünü kapsadığı için Apkhazi terimi o dönemde Gürcüleri yani tarihi Gürcistan halkını ifade ederdi. Apkhazeti o dönemde hem krallığın içindeki Apkhazeti Eristaviliği'nin hem de tüm ülkenin adı oldu, halkına da Apkhazi/Apkhaz dendi. Arap ve Ermeni tarihçileri dâhil Orta Çağ dönemi tarihçileri tarafından Gürcistan'dan ve Gürcistan halkından bahsedilirken Apkhaz (Abhaz) terimi kullanılmaktadır. 8. Yüzyıldan 10. yüzyıl sonuna kadar Batı Gürcistan'daki eski Kolkheti yani Egrisi topraklarında genişleyen Apkhazeti, sonra tekrar daraldı. Bu daralma şu şekilde gerçekleşmiştir; 10. yüzyıl sonunda iki Gürcü krallığı yani Egrisi-Apkhaz Krallığı ve Tao-Klarceti Krallığı (Artvin merkezli Kartvelta Krallığı) birleştikten sonra, ayrıca Apkhazeti Prenslığı yine devam etti. Bu durum, MÖ Gürcü krallığı olan Kartli'nin tüm Gürcistan'ı kapsarken, aynı zamanda ülkenin bir bölgesinin adının da Kartli olması gibidir. Apkhaz Krallığı dönemi için sözlüğün ilgili maddesine (Apkhazta Samepo) bakınız.

11-13. yüzyıllarda Apkhazeti ve Apkhazi terimleri, bazı yabancı kaynaklarda Gürcistan ve Gürcü anlamında kullanılmaktadır. 15. yüzyılda Gürcistan Krallığı parçalandı, tüm Batı Gürcistan artık İmereti Krallığı içine giriyordu. Apkhazetis Saeristavo (Apkhazeti Prenslığı) de bu krallığın içine giriyordu ve bu dönemden itibaren, sadece Apkhazeti Eristaviliği içinde yaşayan Gürcülere Apkhazi/Apkhaz dendi⁶⁶.

Apkhazeti, 12. yüzyıldan itibaren, bugünkü Apkhazeti'nin bir kısmını kapsayan bir bölgede, kralın atadığı mtavari unvanlı feodal yöneticiler olan Şarvaşidze hanedanı tarafından yönetilen samtavro yani beylik olarak varlığını sürdürdü. 12-17. yüzyıllar ara-

66 Bejan Khorava, s. 21-32.

sında bugünkü Apkhazeti'nin büyük bir bölümü, Sokhumi dâhil Samegrelo (Odişi) Prensiği içindeydi. Apkhazeti Prensiği Psir-tskha Nehri'nden başlayarak bugünkü Gudauta ve Gagra'yı içermekteydi. Apkhazeti'yi 12. yüzyıldan Rusya'nın bölgeyi ilhak ettiği 1864 yılına kadar Apkhazetis Mtavrebi, diğer bir deyişle Apkhazeti prensleri olan Şarvaşidzeler yönetiyordu. Şarvaşidzeler Gürcistan kralı tarafından atanmışlar, Gürcistan krallığı parçalanana kadar ise kral adına ve Samegrelo Eristavileri Dadianilere bağlı olarak bölgeyi yönetiyorlardı. Apkhazetis Samtavro yani Apkhazeti Prensiği'nin Rusya tarafından ortadan kaldırıldığı 1864 yılına kadar beyleri/prensleri/yöneticileri olan Şarvaşidzeler kendilerini her zaman Gürcü aristokrasisinin bir parçası olarak görüyorlar, Gürcüce biliyor, konuşuyor ve yazıyorlardı.

11. yüzyıldan itibaren bu kez de coğrafi anlamı tekrar küçülmüş olan, sınırları yukarıda tanımlanan o dönem Apkhazeti'sinin Gürcü, Megreli-Lazi, Svanilerden oluşan halkına, oralı/Apkhazetili olduğu anlamına gelen Apkhazi deniyor, başka bir ırkı değil, ülkenin bir yöresinden olduğunu ifade ediyordu. Apkhazi yani Apkhaz teriminin anlamının daraldığı dönemde bu terim sadece Apkhazeti'de yaşayan Megreli/Lazileri, Svanileri ve orada yaşayan diğer Gürcüleri ifade etmeye, Gürcistan'ın diğer bölgeleri için kullanılmamaya başlamıştır.

Gürcistan zayıflayınca, kuzeyli dağlılar Gürcistan topraklarına saldırmaya başladı⁶⁷. 17. yüzyıldan itibaren Apkhazeti'nin demografik yapısı değişti. Osmanlı İmparatorluğu bu dönemde bölgeyi ele geçirmek için 16. yüzyıldan itibaren mücadele ederken bir taraftan da oranın eski sahibi olan Gürcü krallıklarının ve onlara bağlı derebeylik/prenslüklerin egemenliğini ve direncini kırmak için, dışarıdan destek olabilecek güçlerden yararlandı. Kuzeybatıdan Ciketi'den Cikilerin saldırdığı bu dönemde, aynı zamanda

67 Bejan Khorava, s.21-32.

da kuzeyden, Gürcistan'ın doğal sınırı olan Büyük Kafkas Sıradağları'nın kuzey kesimlerindeki dağlık alanlardan, kendine Apsua/Apsuva diyen, Çerkeslerle akraba olduğu iddia edilen kabilelerin (Abazalar) Kafkasların güneyine, Gürcistan'ın en elverişli ve en güzel yörelerinden olan Apkhazeti Bölgesi'ne sızarak yerleşmelerini sağladı. Apkhazeti'ye gelen Abazaların o dönemin Apkhazi/Apkhazlarının yani Megreli/Lazilerinin ve Svanilerinin aleyhine yayılmaları Gürcistan'ın parçalandığı zayıf dönemdeki iç ve dış etkiler nedeniyle gerçekleşmiştir. Abazalar, Kuzey Kafkasya dağlarından Gürcistan'ın o zamanki Apkhazeti bölgesine, yani Akhali Atoni ötesindeki Gudauta ve Gagra sırtlarına yerleştiler. İlk önce bu topraklardaki Gürcü Apkhazilerin halk kesiminde Gürcülük kayboldu; bazıları asimile oldu, bazıları öldürüldü, bazıları ise göç etti. Yönetici sınıf ise Gürcülüğünü korumayı sürdürdü.

Sonrasında Gudauta ve Gagra çevrelerini kapsayan o Apkhazeti'deki prensler Şarvaşidzeler, Samegrelo aleyhine kendi topraklarını genişletti. Gerek bölgede yaşayanlar, gerekse Gürcistan'ın kalan kesimi; Akhali Atoni'nin ötesini kapsayan zamanın Apkhazeti'sinde etnik yapının değişmiş olmasına rağmen, orada yaşayanlara Apkhazi demeyi sürdürdüler. Abaza kabilelerinin kendi dillerini ve pagan kültürlerini yadıkları Akhali Atoni'nin ilerisindeki o topraklarda, eski Gürcü terimi Apkhazi aleyhine; yeni Apkhaziler böyle oluştu. Samegrelo'nun bir yandan Osmanlı baskısı altında olduğu ve uzun yıllar boyunca süren savaşların ardından, tarihi Samegrelo topraklarını, yani bugünkü Sokhumi, Gulripşi, Oçamçire ve Gali ilçelerini, Apkhazeti prensleri Şarvaşidzeler ele geçirdiler. Samegrelo'nun Savaşan kesimi olan feodalleri, Gali'den Sokhumi'nin ötesindeki Akhali Atoni'ye kadar olan toprakları kaybedip bu alandan çıkınca, bölgenin savunmasız çiftçi kesimi, bu dönemde genişleyen Apkhazeti Prenslığı içinde kalmış oldu. Bu dönemde; bölgenin yerlisi ve Gürcü, Megreli-Lazi, Svani olan halkının bir kısmı karışıklıklarda öldü, bir kısmı yurtla-

rını terk etmek zorunda kaldı, bir kısmı da Şarvaşidzelerin liderliğinde Akhali Atoni ile Psou arasındaki yerlerden yani Gudauta ve Gagra çevrelerinden buralara gelen; “eski Gürcü Apkhaziler ve gelen Abazaların” karışımı olan Abazalaşmış halkın içinde asimile oldu. Abazaların kast sistemi içinde yerli ve çiftçi halk sığıştı, bölgede konuşulan dil ve adetler değişti, yeni gelenlerin dili bölgeye hâkim oldu.

Günümüze dönecek olursak; bugünkü Apkhazeti’de kendini Apkhazi yani Apkhaz olarak tanımlayanlar, Kuzey Kafkasya dili olan Abazaca’ya yakın bir dil konuşan, etnik olarak ise; Abaza ve asimile olmuş Megreli/Lazi, Svanilerin ve kısmen de diğer Gürcülerin karışımından oluşan bir halktır. Bölge 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya’nın eline geçti. Apkhazeti’den Rusya tarafından tahsisiz şekilde gönderilen bölge halkı, Türkiye’de Abaza olarak bilinir ve kendilerine Apsua/Apsuva derler. Türkiye’deki Abazalar son dönemde kendilerini Apkhaz (Abhaz) olarak tanıtmaya gayret etmektedirler.

Apkhazi/Apkhaz teriminin günümüzdeki tanımlamasını yapacak olursak; Apkhazları Eski Apkhazlar ve Yeni Apkhazlar olarak tarif etmek mümkündür. Yeni Apkhazlar Gürcü değildir; kendilerini Apsua/Apsuva, Türkiye’de bilinen şekliyle Abaza olarak tanımlarlar. Apkhazi/Apkhaz teriminin tarihi anlamından yararlanabilmek için kendilerini son dönemde Apkhaz olarak tanıtmaya çabasına giren Türkiye’deki bu halkın (Abazaların) içerisinde Abaza kökenli olmayıp, Megreli/Lazi ve Svani kökenli fakat Apsualaşmış/Abazalaşmış önemli bir kesim bulunmaktadır. Eski Apkhazlar ise Gürcüdür/Megreli-Lazidir, Svanidir; Apkhazeti’deki tüm yer adlarının, tüm antroponimlerin Gürcüce/Megrel-Lazca ve Svanca olması, ayrıca tüm tarihi eserlerin (köprülerin, kiliselerin, manastırların, kalelerin vd.) Gürcü yapımı olup yazıtlarının ve kayıtlarının da Gürcüce olması, Apkhaz dilindeki deniz ürünlerinin tamamının Megrelceden geçmiş olması, Apkhazetis Mtavari veya Apkhazetis

Eristavebi denen Apkhazeti yöneticilerinin yani Apkhazeti prensleri Şarvaşidzelerin resmi yazışmalarını Gürcüce yapmaları, ibadet dillerinin dahi Gürcüce olması Eski Apkhazların Gürcü, Megreli-Lazi, Svani olduğunu göstermektedir. 17. yüzyılda başlayıp sonraki yüzyıllarda bölgenin demografik yapısının deđiŐmesine rağmen; Gürcüler Apkhazeti’de yaşayan halka Apkhazi [აფხაზი] demeyi sürdürdüğü için, Gürcü olmayan Yeni Apkhazlar da Osmanlı döneminde nasıl o bölgeyi sahiplendilerse, eski Gürcü terimi olan Apkhazi/Apkhaz terimini de aynı Şekilde sahiplenmiŐlerdir.

Apkhazta Samepo (Egris-Apkhazta Samepo)-Apkhaz Krallığı (Egrisi-Apkhaz Krallığı)/აფხაზთა სამეფო (კრთის-აფხაზთა სამეფო)

Eski Gürcü krallıklarından biridir. 8. yüzyılın ikinci yarısında 10. yüzyıl sonuna kadar hüküm sürmüştür. Apkhaz Krallığı veya Egrisi-Apkhaz Krallığı olarak bilinir. Bazı Türkçe metinlerde Abhaz Krallığı olarak adlandırılır. Daha nceki Egrisi Krallığı’nın, diğer adıyla Lazika Krallığı’nın devamıdır. Bu coğrafyada çok önce-leri Kolkheti Krallığı vardı. Gürcüler bu krallığa Egrisi Krallığı diyordu. Kolkheti halkı o zamanki Batı Gürcistan ve Güney Gürcistan halklarından oluşuyor, daha çok bugünkü Megrelilerin, anilerin (Lazilerin), Batı ve Güney Gürcistan’daki diğer Gürcülerin ataları Kolkheti/Egrisi halkını ve yönetimini oluşturuyordu. Kolkheti yani Egrisi Krallığı ilk olarak M 12. yüzyılda kurulmuş, M 8. yüzyılda kuzeyden gelen Kimmer saldırılarına kadar sürmüŐtü. Aynı yüzyılda Kolkheti/Egrisi yeniden ayağa kalktı, bu kez Yunanlılar tarafından da hem Kolhis hem de Egrisi adıyla anıldılar. Bu krallık M 1. yüzyıla kadar devam etti. Kolkheti/Egrisi krallığı M 4. yüzyıl sonu, M 3. yüzyılın başlarında bir dönem diğer Gürcü krallığı olan Kartli (Iberia) Krallığı’yla birleŐmiŐti (Parnavazi dönemi). Kolkheti topraklarının kıyı bölgelerindeki bir kısmı, 1. yüzyılda bir dönem Pontos Krallığı tarafından ele geçirildi. 1. yüzyılda Roma İmparatoru Pompeius’un Pontos’u yenerek im-

ha etmesinden sonra, 65 yılında eski Kolkheti/Kartli topraklarında yeniden bağımsız bir devlet oluştu; adı yine Egrisi Krallığı, başkenti ise Gürcistan'da bugünkü Senaki yakınlarındaki Tsikhe-Goci [ციხე-გოჯი] idi. Bu yeni Egrisi Krallığı Yunanlılar tarafından Lazika Krallığı olarak anılıyordu. 4. yüzyılda Egrisi (Lazika) , Bizans İmparatorluğu'nun vasalı sayılmasına rağmen, bu formalite düzeyinde bir bağılıktı. Egrisi'nin gücünü dış siyasi gelişmeler belirliyordu. 4. yüzyıldaki sınırları Büyük Kafkas Sıradağları'nın zirvesine, diğer taraftan Trabzon'a kadar uzanıyor, Kartli Krallığı'yla olan sınırı da Surami Dağı'na kadar uzanıyor, kuzeyde Apkhazeti (Abhazya) ve Svaneti'yi de kapsıyordu. Bu devlete Bizanslılar Lazika derken Gürcüler yine Egrisi diyordu. Apşiller, Abasgiler, Sannigler, Misimieliler, Leçkhumililer, Svaniler de bu krallık sınırları içindeydi⁶⁸. Fakat bu illerin bağılılığı aynı düzeyde değildi. Örneğin Apşiller ve Abasgiler Egrisi kralları egemenliğiyle birlikte aynı zamanda Bizans etkisi altındaydılar. Yani iki gücün de etkisi altındaydılar. 5. yüzyılda Egrisi Krallığı zayıfladı. 5. yüzyılın ikinci yarısında, Kartli Kralı Vakhtang Gorgasali tüm Gürcistan'a hâkim olmuştu, Egrisi Kralı da ona bağlıydı. 6. yüzyılda Kartli de zayıfladı ve burada İran etkisi arttı. Egrisi Krallığı 6. yüzyılın ortalarına kadar sürdü, bu tarihten sonra bölgeyi Bizans İmparatorluğu etkisi altına aldı. 8. yüzyıla kadar Batı Gürcistan'da Bizans etkisi devam etti. 6-8. yüzyıllardaki siyasi gelişmeler sonucunda Bizans tahtında krizler yaşandı. Bu dönemde Gürcistan hem İran hem de Bizans'ın siyasi baskısı altındaydı. 8. yüzyılın başında, erismtavari unvanlı Kral III. Stepanozi (711-730), Kartli ve Egrisi yöneticisiydi ve Gürcistan topraklarının büyük bölümünü yönetiyordu⁶⁹. Stepanozi'den sonra büyük oğlu Miri Egrisi'yi, küçük oğlu Arçili ise Kartli'yi yönetiyordu. Bu dönemde Arap orduları Gürcistan'a dayanmıştı. 730'lu yıllarda; Arap ordularının başında Gür-

68 Tamaz Beridze, Konstantine Topuria, Bejan Khorava, s.6-10.

69 Lia Akhaladze, "Abkhaz Krallığı – VIII-X. Yüzyıl Arası", [gurcu.org](http://gurcu.org/abkhaz-kralligi-icerigi-739.html), <http://gurcu.org/abkhaz-kralligi-icerigi-739.html> Son erişim 25.02.2021.

cistan'a giren Mervan Bin Muhammed yani Murvan Kru lakaplı Sağır Mervan, Kartli'den sonra Egrisi'ye geçerek Kutaisi çevreleri, Tsikhe-Goci ve Sokhumi de dâhil olmak üzere Egrisi'yi tahrip etti. Arçili ve Miri Araplara karşı birlikte direniyordu ve Akhali Atoni yakınlarında Anakopia Kalesi'nde Apkhazi Eristavisi'ni de yanlarına alarak ülkelerini savunmuşlardı.

Uluslararası ve iç siyasi gelişmeler, Egrisi ve Kartli tahtının sahipleri Arçili ve Miri'nin çocuklarının olmayışı; Gürcistan'da bu dönemde yeni bir krallık hanedanının ortaya çıkmasının koşullarını belirledi. Doğu Gürcistan'ın merkezi Tbilisi Arap işgâlinde olduğu için, Kartli yönetiminin temsilcileri de Egrisi'deydi. Bu dönemde Arçili'nin kardeşi Miri, esasen kral unvanı taşıyor ve tüm Egrisi, Svane-ti, Argveti ve Guria onun yönetiminde sayılıyordu. Arçili'nin kardeşi Miri öldü, Miri'nin de Arçili'nin de mirasını bırakacağı oğulları yoktu, hem Kartli'de hem Egrisi'de tek varis Arçili'nin kardeşi Miri'nin kızı Gurandukhti idi. Arçili, yeğeni Gurandukhti'yi Apkhazta Mtavari yani Apkhazi Prensi I. Leoni'yle (720-740) evlendirdi. Böylece Apkhazeti Eristavisi (prensi) I. Leoni hem Kartli'nin vasalı ve Arçili sonrasında Kartli'de hak sahibi olacak; hem de Egrisi Krallığı'na damat olarak oranın tahtının direkt sahibi olacaktı. Böylece Apkhazeti Eristavisi I. Leoni, Egrisi tahtının yanında Kartli'nin de yasal varisi olmuştur. Ülkenin Arap ve Bizanslıların kısılcında olduğu bu zor dönemde, Gürcü devletini yeniden eski gücüne kavuşturup kurtuluşunu ve devamını sağlamak için Arçili'nin yaptığı plan böyleydi ve plan gerçekleşti. Bu dönemde, Egrisi Krallığı tahtına çıkacak kişi Bizans tarafından onaylanıyordu. Bizans, Egrisi Krallığı alametlerini ve tacını daha önce Miri'ye göndermişti. Prenses Gurandukhti'nin amcası, ölen Egrisi Kralı Miri'nin kardeşi ve Kartli'nin taht sahibi olan Arçili, Miri'nin krallık alametlerini ve tacını I. Leoni'ye verdi. Bu da Egrisi ve Apkhazeti'nin yönetiminin Apkhazetis eristavi denen Apkhazi prenslerine geçmesi anlamına geliyordu. Böylece, Egrisi ve Apkhazeti I. Leoni iktidarında

yasal olarak birleşti. I. Leoni Araplarla mücadele ettiği için, Bizans ona tolerans gösteriyordu, Leoni kendine bağlı toprakları Nikopsia'dan Çorokhi'ye (Çoruh) kadar genişletti, ancak Bizans hâkimiyetinden kurtulmak hemen mümkün olmadı.

Egrisi-Apkhaz Krallığı'nı Bizans vasalı olmaktan kurtarıp bağımsız kral olan, Apkhazi Eristavisi I. Leoni'nin kardeşinin oğlu II. Leoni'dir. II. Leoni, amcası I. Leoni'den sonra tahta çıkmıştı. 753 yılında amcasının yerine tahta çıkan II. Leoni, 778 yılında Bizans'ın o dönemdeki zayıf durumundan ve iç karışıklıklarından yararlanarak Bizans'tan bağımsızlığını ilan etti. Yeni hanedan temsilcileri yönetimindeki, eskisinin devamı Egrisi-Apkhaz Krallığı'nın ilk bağımsız kralı II. Leoni, 778-792 arasında tahtta kalmıştır. Egrisi-Apkhazeti tahtının yasal sahipleri olan Gürcü Apkhazeti prensleri Bizans'ın karışık döneminden yararlanıp bağılıktan ayrıldığını ilan ederken, Hazar hanından da destek almışlardı. II. Leoni'nin anesi Hazar hanının kızıydı ve Leoni dedesinden destek almıştı⁷⁰.

8. yüzyılda, oğlu olmayan Egrisi Kralı Miri'nin kızı Gurandukhti'yi; amcası ve Kartli tahtının sahibi olan Arçili, bilinçli olarak Apkhazeti Eristavisi I. Leoni'yle evlendirmişti. Arçili, kendisinin yerine geçecek çocuğu olmadığı için I. Leoni'nin gelecekte hem Egrisi'nin hem de Kartli'nin tahtına sahip olmasını istiyordu. Bir Gürcü krallığı olan ve Apkhaz Krallığı ya da Egrisi-Apkhaz Krallığı olarak bilinen krallık bu şekilde öncekilerin devamı olarak kurulmuştu. Bu krallar Gürcü tarihinde Apkhazi kralları ve Egrisi kralları olarak anılırlar, bu nedenle de literatürde onlardan Egrisi-Apkhaz kralları olarak söz edilir. Böylece 8. yüzyıl sonlarında Egrisi-Apkhaz Krallığı kuruldu. Bu krallık da diğer krallıklar gibi bir Gürcü Krallığıydı. Egrisi-Apkhaz kralları Batı Gürcistan'ın birçok bölgesini birleştirerek başkentlerini de eski geleneğe uygun olarak 786 yılında doğal başkent Kutaisi'ye taşıdılar.

70 Lia Akhaladze, Son erişim 25.02.2021.

Apkhazı kralları Gürcistan'ı siyasi olarak vasallıktan kurtarıp yeniden bağımsız hale getirmek istemelerinin yanında; Tao-Klarceti'yle birleşmeden önce dahî; oradan mimarlar ve din adamları davet ederek Egrisi-Apkhaz kilise kuruluşlarını Yunan etkisinden kurtarıp Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'ne bağlamak ve ibadet dilinin Gürcüce olması için de mücadele ediyorlardı. Bu krallığın günümüzde kendilerini Apkhaz (Abhaz) olarak tanıtan Abazalarla (Apsualar/Apsuvalar) hiçbir alakası yoktur. Apkhaz/Apkhazı teriminin anlamı sözlüğün ilgili maddesinde verilmiştir.

10. yüzyıla gelindiğinde de benzer bir durum yaşandı. Tıpkı Egrisi Krallığı tahtının, 8. yüzyılda Kartli yöneticilerinin müdahalesiyle Apkhazı Eristavilerine devredildiği zaman olduğu gibi; Egrisi-Apkhaz Krallığı ile Tao-Klarceti Krallığı hanedan evliliği yoluyla ve doğal şekilde, hiçbir sorun olmadan birleşti. Son Egrisi-Apkhaz Kralı Teodosi'nin çocuğu yoktu, gözleri de görmüyordu. Teodosi'nin kızkardeşinin oğlu tek varisti. Teodosi'nin kızkardeşinin oğlu, Artvin (Artanuci) merkezli Tao-Klarceti Kralı (diğer adı Kartvelta Krallığı) Bagrat Regueni'nin torunu Bagrat Bagrationi idi. Teodosi'den sonra Bagrat Bagrationi Tao-Klarceti'nin yanında Egrisi-Apkhaz Krallığı tahtına da yasal varis olarak sahip oldu. Böylece iki krallık Bagrationi hanedanı yönetiminde birleşti, Bagrati ise Birleşik Gürcistan'ın ilk kralı oldu⁷¹. Bu hanedan bilindiği üzere 19. yüzyıla kadar devam etti.

Aynı dil ve kültür dünyasından olan, aynı geçmişe, aynı halka sahip iki Gürcü krallığı birleşince, ortaya çıkan Birleşik Gürcistan Krallığı'nın başkenti yine Kutaisi idi. Bu dönemde eski Kartli Krallığı başkenti Tbilisi Arapların işgâli altındaydı. Egrisi-Apkhaz Krallığı 10. yüzyıl sonunda Tao-Klarceti Krallığı'yla birleşince; çok uzun zaman önce Kolkheti/Egrisi, Tao/Diakhi ve Kartli'yle başlayan ve çeşitli dönemlerde başka siyasi birlikler altında süren

71 Lia Akhaladze, Son erişim 25.02.2021.

Gürcü halkının siyasi birlikteliği, bu kez Birleşik Gürcistan Krallığı [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] adı altında devam etti.

Ağdgoma/ადგომა

Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra üçüncü günde dirilişinin kutlandığı dini bayram, Paskalyadır. Gürcistan'daki Hıristiyanların çoğu Ortodoks mezhebindedir, Ağdgoma Gürcistan'da en önemli dini bayram kabul edilir. Nisan ayında kutlanır. Katolik Hıristiyanlar farklı tarihte kutlar. Ağdgoma pazar gününe denk gelir⁷².

Açara/აჭარა

Açara'nın günümüzde iki anlamı vardır. Birincisi, Batı Gürcistan'da tarihi, etnografik bölgelerden birini ifade eder, ikinci anlamı ise 1921'de Gürcistan içinde kurulan Açara Özerk Cumhuriyeti'nin ve kapsadığı coğrafi alanın adıdır.

Tarihsel Açara, Açaristzkali Çayı'nın [აჭარისწყალი] olduğu vadiyi kapsardı. Açaristzkali Çayı'nın Çorokhi (Çoruh) Nehri'yle birleştiği yerden itibaren mansabı, yani Açaristzkali ile Çorokhi'nin

72 Zurab Kiknadze, "Kristianoba", **Religiebi Sakartveloşi**, Sakartvelos Sakhalkho Damtsvelis Biblioteka, Tbilisi:2008, s.90-102.

birleştigi yerden itibaren deniz kıyısına doğru olan akış istikame-
tindeki topraklar Açara değildi. Tarihsel Açara denen bölge be-
lirtilen akarsu havzasındaki Keda, Şuakhevi ve Khulo çevrelerin-
deki vadileri kapsayan toprakların adıydı. Bu topraklar da Ze-
mo Açara (Yukarı Açara) ve Kvemo Açara (Aşağı Açara) olarak iki-
ye ayrılırdı. Zemo Açara ve Kvemo Açara'nın ayrıldığı yer, bu ikisi-
nin ortası kabul edilen Şuakhhevi idi. Açara, tarihsel Güney Gür-
cistan'da Zemo Kartli sınırları içerisindeydi ve Meskheti'nin par-
çasıydı. Leonti Mroveli, MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başların-
da Kartli (İberia) Kralı Parnavazi'nin oluşturduğu 8 eristavilikten
(prenslük) biri olan Odzrkhe [ოდრბე] Eristaviliği'nin Samtskhe
ve Açara'yı kapsadığını anlatmaktadır⁷³.

Açara ve Samtskhe topraklarının eski idari merkezi Odzrkhe Kale-
si ve kenti, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin Adigeni Belediyesi'nin
Abastumani yerleşim alanı yakınlarında Otskhistskali Çayı kıyısın-
daydı. 11. yüzyıla gelindiğinde Açara yine Gürcistan Krallığı'nın
içindeydi, bu dönemde Açara ve Klarjeti birlikte bir eristavilik
olarak feodal Abuseridze sülalesinin yönetimindeydi. 13. yüzyıl-
dan sonra, feodal Cakelilerin yönettiği Gürcistan Krallığı içinde-
ki Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslüğü) Açara'yı da kapsıyo-
rdu⁷⁴. Açara 15. yüzyıl ortasından 16. yüzyıl ortasına kadar, iki kez
Gürcü prenslikleri Samtskhe ile Guria arasında el değiştirdi, 16.
yüzyılın ikinci yarısında Gurialıların toprakları arasında sayılıyo-
rdu. Bu dönemde Açara, Zemo Açara ve Kvemo Açara olarak iki
bölüm olarak anılmaya başlandı.

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın ikinci yarısında kademeli ola-
rak Güney Gürcistan topraklarını ele geçirdi. Samtskhe Saataba-
go topraklarında kurulan ve Ahıska Paşalığı ve Çıldır Paşalığı adıyla
bilinen idari yapı Açara'yı da kapsıyordu. Açaralı feodallerin
Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesinden ve Müslüman olmasın-

⁷³ **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

⁷⁴ Roland Topçışvili (2010), s.136.

dan sonra, 16. yüzyılın ikinci yarısında sancak oldu. 17. ve 18. yüzyıllarda ise Açara Acara-i Ulyâ (Yukarı Açara) ve Acara-i Süflâ (Aşağı Açara) olarak Osmanlı paşalıklarına bağlı alt idari birim oldu. Çoğunlukla Ahıska ve Çıldır Paşalığı adıyla bilinen Osmanlı vilayeti içindeydi. Osmanlılar Gürcü feodal sistemine adapte olmuş bir yönetim kurdular. Yukarı Açara'nın sancak beyleri Khimşiaşvili'lerdi. Osmanlı döneminde Açaralıların çoğu Müslüman oldu.

Tarihte 93 Harbi diye bilinen, günümüz takvimine göre 1877-1878 yıllarında cereyan eden Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından, Ruslar Osmanlı'nın elindeki Güney Gürcistan topraklarını ele geçirdi. Tüm Gürcü toprakları bu kez Rusya İmparatorluğu içinde kaldı. Bu dönemde Açara'dan Anadolu'ya büyük göç yaşandı. 1917 yılında Çarlık Rusya'sı yıkıldı. Güney Kafkasya'da, başkenti Tbilisi olan, Güney Kafkasya Komiserliği kuruldu. Bu komiserlik tarafından, 23 Şubat 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ı kapsayan ortak Güney Kafkasya Seimi kuruldu. Bu yapı hukuken Açara'yı da kapsıyordu. Birinci Dünya Savaşı devam ediyordu. Osmanlı kuvvetleri 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk Antlaşması'na istinaden 14 Nisan 1918'de Açara'ya ve Batumi'ye girdi. Güney Kafkasya Seimi yerine, aynı üçlü tarafından 22 Nisan 1918'de Güney Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti kuruldu. Bu yapı çok kısa sürdü ve üç ülke (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan) ayrıldı. 26 Mayıs 1918'de Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti. Açara 14 Nisan 1918'den beri Osmanlıların elindeydi. Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan 30 Mart 1918 Mondros Mütarekesi gereği, kaybeden taraftaki Osmanlılar, Açara ve Batumi'dan çıkacak, kazanan taraf olan İngilizlere buralar verilecekti. Osmanlı kuvvetleri bölgeden ayrıldı. İngilizler 22 Aralık 1918'de bölgeye girdi. Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti, topraklarının kendisine bırakılması için, 1917'den beri Osmanlılarla olduğu gibi, şimdi de İngilizlerle görüşme halindeydi. İngilizler, Kafkasya konusunda İtalya ve Fransa'dan destek ala-

mayınca, bölgeden çekilmeye karar verdiler. 7 Temmuz 1920’de İngilizler Batumi’den çekilirken Batumi ve Açıara’yı Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti’ne bıraktılar. Sovyet Rusya Şubat 1921’de Gürcistan’a girince, Ankara Hükümeti birlikleri de güneyden Ardahan, Artvin, Açıara ve Batumi’ye girdi. Ancak 15 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması gereği diğer yerler Türkiye’de kalırken Açıara ve Batumi Sovyetler Birliği içindeki Gürcistan sınırları içinde olmaya devam etti. 23 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması, Gürcistan içinde Açıara’da bir özerklik kurulmasını da öngörüyordu. 16 Haziran 1921’de ise Sovyet yönetimi tarafından Açıara Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti artık kurulmuştu⁷⁵.

Bu dönemden itibaren Açıara, ilk paragrafta belirtilen ikinci bir anlam daha kazandı. Bu tarihe kadar sadece Açıaristkali Çayı Havzası’nı kapsayan yerlerin yani Keda, Şuakhevi ve Khulo çevrelerinin adı olan Açıara, Gürcistan Açıara Özerk Cumhuriyeti kurulunca Maçakheli, Maradidi, Sarpi, Kvariati, Gonio, Khelvaçauri, Batumi, Çakvi, Kobuleti gibi alanları da kapsar oldu.

Açıara’daki bu yapının Gürcüce adı Açıaris Avtonomiuri Respublikis Mtavroba şeklinde ifade edilen Gürcistan Açıara Özerk Cumhuriyeti Hükümeti’dir. Yetkileri bölgenin içişleri konularıyla sınırlıdır. Açıaris Avtonomiuri Respublikis Umağlesi Sabço, yani Açıara Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi adında yerel meclisi vardır. Açıara Bölgesi’nin kıyı kesimi Gürcistan’ın gelişmiş yerleri arasında ve ülkenin önemli bir turizm merkezidir. Gürcistan Açıara Özerk Cumhuriyeti sınırları; Guria Bölgesi’nden Türkiye sınırına kadar olan alanı kapsar, doğuda Samtskhe Bölgesi, batıda ise Karadeniz’le sınırı vardır.

Açıareli (Açıaralı)/აჭარელი

Açıareli, Açıaralı veya Açıaralı, Gürcistan’ın Açıara Bölgesi’nden olduğunu ifade eden, kişinin nereli olduğuna dair terimdir. Açı-

⁷⁵ Fevzi Çelebi (2020), s.244.

reli'nin çoğulu ise Açarlebi [აჭარლები]' dir ve Açaralılar anlamına gelir. Türkçede kullanılan Acaralı ifadesi Gürcücedeki აჭარელი'nin karşılığı değildir, aynı sesi de anlamı da vermez. Bölge insanları da kendilerini Acaralı diye ifade etmezler, doğrusu Türkçede karşılığı olmayan აჭარელი' dir; აჭარელი (A'çareli) teriminin Türkçe olarak telaffuz edilemeyişi Türkiye'de anlam kaymasına neden olabilmektedir. Açar-Açar-Açaralı-Acaralı diye bir ırk veya bölgenin yerli halkının Gürcüce ve Lazcadan başka konuştuğu bir dili yoktur, tarihin hiçbir döneminde de olmamıştır. Açareli [აჭარელი] (En yakın yazılışı Açaralı-A'çaralı), herhangi bir ırk, etnik köken ifadesi değildir. Açara Bölgesi Gürcüleri için kullanılır ve tıpkı Egeli, Sinoplu ya da Mardinli gibi belirli bir yörenin halkı olduğu anlamına gelir.

Tarihe baktığımızda Açaralı deyince sadece Kedalı, Şuakhevili ve Khuloluları ifade ederdi; meselâ Kobuletili (Osmanlı döneminde Çürüksu denen yer), Maçakhelili, Maradidili, Taolu, Artvinli, Şavşatlı vd Gürcüler veya Batumi merkezde yaşayan Gürcüler için bu terim kullanılmazdı. Türkiye'ye 143 yıl önce göç eden Muhacir Gürcülerin soyundan gelenler son döneme kadar Açaralı deyince sadece Keda ya da Şuakhevi ve Khulo'dan olanları kastederlerdi. Gürcistan'da 20. yüzyılda Açara teriminin anlamı genişlemiştir. 1921 yılında Gürcistan Açara Özerk Cumhuriyeti kurulana kadar Açara denince sadece Açaristzkali Çayı'nın [აჭარისწყალი] olduğu vadiyi kapsardı. Eski çağlarda Açara adlı bölge belirtilen vadi içindeki Keda, Şuakhevi ve Khulo'nun olduğu topraklardan oluşurdu. 1921 öncesinde Maradidi, Maçakheli, Gonio, Sarpı, Kvariati, Batumi, Çakvi, Kobuleti Açara içerisinde değildi. Gürcistan içinde Açara Özerk Cumhuriyeti yönetimi kurulunca Açara'nın sınırı ve anlamı genişledi ve bu alanlar Açara'ya dâhil oldu. İşte bu nedenle de, o tarihten 45 sene önce, 1878-1881 yıllarında, bugünkü Gürcistan siyasi sınırları içerisinde olan topraklardan Anadolu'ya göç eden Gürcüler arasında ne Maçakhelililer,

ne Maradidililer, ne Çakvililer, ne Kobuletililer kendilerine Açareli [აჭარელი] demez; çünkü onlar anayurtlarındayken yaşadıkları yerler Açara değildi.

Bugün dahi Gürcistan'ın Açara Özerk Cumhuriyeti'nin merkezi olan Batumi'de, Kobuleti'de, Gonio'da veya Khelvaçauri'de yaşayan herkes kendisine Açareli [აჭარელი] demez. Burada doğup büyümüş olsa da hatta babası ve dedesi burada doğmuş olsa dahi "me Açareli var [მე აჭარელი ვარ]" yani "ben Açaralıyım" ifadesini herkes kullanmaz. Günümüzde dahi Açara Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde Batumi'de veya başka yerde yaşayanlar arasında sadece Kedalı, Şuakhevili ve Khulolu olanlara ve buralardan gelip Batumi'ye veya başka yerlere yerleşmiş olanlara Açareli [აჭარელი] demektedirler.

Türkiyeli Gürcüler arasında durum daha da farklıdır. Türkiye'de 19. yüzyılın son çeyreğinde günümüz Gürcistan sınırları içinden Anadolu'ya göç eden Gürcülerden sadece Keda ile Şuakhevi arasındaki bölgeden göç edenler yani Türkiye Gürcüleri arasında köken olarak Kedalıların tamamıyla Şuakhevililerin bir kesimini kendisini Açareli [აჭარელი] olarak tanımlar. Türkiye'deki Gürcülerden Khulo kökenli olanlar kendilerini bugüne kadar Açareli olmalarına rağmen, Zegneli [ზეგნელი] olarak da ifade etmişlerdir, onlar bugün de Gürcü kimliğinin altında alt kimlik olarak kendilerini Açareli değil Zegneli olarak tanımlarlar. Şuakhevi'nin üst kesimleriyle Khulo çevrelerinden olan Gürcüler kendilerine Zegneli dediği gibi, bu yöre Gürcüleri sadece Keda ile Şuakhevi merkezi arasındaki bölgeden gelen Gürcüleri Açareli olarak ifade eder ve Türkiye'deki Açareli Gürcüler de onları Zegneli mikrotoponimiyle tanımlıyorlar. Türkiye'deki Gürcü köylerinde tanımlamalar bugün de böyledir. Zegneli, zegani denen plato yerleşim alanlarında yaşayanları ifade eder, yükseklerde/platoda yaşayan demektir. Buna göre, aslında tamamı dağlık olan Açara Bölgesi içinde, belli bir

rakımın üzerinde ve plato yerleşim alanı diye tanımlanan zegani denen alanlarda yaşayanlar, Açaralıların Zegneli denen kesimini oluştururdu. Türkiye'ye göç eden Gürcüler arasında bu tanımlamalar korunmuştur.

Kısacası günümüzde Gürcistan'daki anlayışa göre; sadece tarihsel Açara içerisindeki Keda, Şuakhevi ve Khulolu olanlara ve buralardan giderek Batumi veya Gürcistan'ın başka yerlerine yerleşmiş olanlara Açareli [აჭარელი] denir.

Türkiye Gürcüleri arasında eskiden beri varolan anlayışa göre ise; Tarihsel Açara içerisindeki Keda çevresiyle Şuakhevi merkezi arasındaki bölgeden göç etmiş olanlara Açareli [აჭარელი] denirken Şuakhevi'nin merkezinden itibaren Khulo'yu da kapsayan alanlardan gelenlere Zegneli denmektedir.

Açara ve Açaralı günümüzde artık siyasi bir anlama dönüştürülmek istenmiş olup 1921'de Gürcistan içinde oluşturulan Açara Özerk Cumhuriyeti'yle birlikte sınırları genişleyen Açara yer adı üzerinden bu terime başka anlamlar yüklenmeye çalışılmaktadır. Gerçek şudur; Açareli (Kedalı, Şuakhevili, Khulolu), Zegneli (Khulolu), Çürüksulu, Maçakhelili, Maradidili, İmerkhevili vd. terimler Gürcü halkının yaşadığı coğrafya içerisindeki çeşitli toponimleri temel alan terimler olup aynı halk olan tüm bu yörelerin insanların tamamına birden Türkçe olarak Gürcü, Gürcüce ifade edilirse Kartveli denmektedir.

Sonuç itibariyle de Türkiye'de yaşayan Gürcülerin tamamı Açaralı/Açaralı değildir; kimi Açareli (Aşağı Açaralı), kimi Zegneli (Yukarı Açaralı), kimi Çürüksulu (Kobuletili), kimi Çakvili, kimi Maradidili (Klarceti'nin parçası), kimi Maçakhelili, kimi Borçkheli/Borçkalı (Klarcetili), kimi Artvineli (Klarcetili), kimi İmerkhevili, kimi Yusufelili (Taolu) ve hatta kimi Potskhevili/Posofludur. Bunların hepsine birden Açaralı demek mümkün olmadığı gibi doğru da değildir.

Açaristzkali/აჭარისწყალი

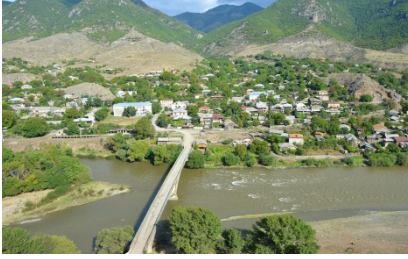
Çorokhi (Çoruh) Nehri'nin kollarından birinin, Çorokhi'nin sağ kolu olan çayın adı olup 90 km uzunluğundadır⁷⁶. Açara'da aynı adı taşıyan bir de köy mevcuttur.

Açaruli Tsekva/აჭარული ცეკვა

Gandagana dansının diğer adıdır (bkz. Gandagana/გამდაგანა).

Atzkuri/აწყური

Güney Gürcistan'da Samtskhe-Cavakheti ya da Meskheti Bölgesi diye ifade edilen yerde tarihi kale ve kentinin olduğu yerdir. Günümüzde köydür.

Atzkuri, Akhaltsikhe'ye [ახალციხე] bağlı ve Borcomi'ye [ბორჯომი] 30 km mesafededir. Leonti Mroveli'nin *Tskhovreba Mepeta* (*Kralların Yaşamı*), Cuanşeri'nin *Tskhovreba Vakh-*

tang Gorgaslisa (*Vakhtang Gorgasali'nin Yaşamı*), *Matiane Kartlisa* ve başka birçok eserde Atzkuri ve oradaki kaleden söz edilmektedir. Atzkuri Kalesi Mtkvari (Kura) Nehri'nin sağ yakasında yer alır, aynı adlı köy ise nehrin iki yakasında yerleşiktir. Atzkuri Gürcistan'ın en eski kentlerindendi ve ona eski çağlarda Atzkueri [აწყური] ve Atzkveri [აწყვერი] deniyordu.

Burası Güney Gürcistan'da her zaman çok stratejik bir noktayı ifade ediyordu. Arkeolojik kazılarda 1. yüzyıla ait duvar kalıntılarında rastlanmıştır. Tarih boyunca Atzkuri önemli bir siyasi ve dini (Ortodoks Hıristiyanlık) merkeziydi. Atzkuri Piskoposluğu 17. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu tarafından lağv edildi. 1917 yı-

⁷⁶ **Sakartvelos Statistiki Tzelitzdeuli 2017**, Sakartvelos Statistiki Erovnuli Samsakhuri, Tbilisi: 2017, s.12.

İninda tekrar canlandırıldı. Gürcistan Krallığı'nın parçalara ayrılmasından sonra bağımsız prenslik haline gelen Samtskhe Saatabago denen Gürcü prensliği yöneticileri, Gürcistan Krallığı'na karşı ayrılıkçı ideallerini gerçekleştirmek için çalışıyorlardı. Meskheti Kilisesi'ni; krallık ve prensliklerdeki piskoposları atayan, doğrudan krallık ve prensliklerdeki din adamları, dolayısıyla halk üzerinde söz sahibi olan Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'nden ayırmaya çaba gösteriyorlardı. Bu nedenle de 15. yüzyılda Atzkuri'nin rolü daha da büyüyordu⁷⁷. Atzkuri' ye yerel halk 20. yüzyıla kadar Atzkveri [აწყვერი] diyordu.

Atzkuri/Atzkveri adı etimolojik inceleme sonuçlarına göre წყ kökünden ortaya çıkan წყალი, წყარო, წყარ-, წყუ- წყორ- formundan türemiş olup sulu yer, su yeri anlamına gelmektedir. Atzkuri'deki [აწყვერი] -წყურ- yani tzkur Megrelcedeki წყურ (tzkur) olup günümüz Gürcücesindeki tzkarla (წყარ) aynı şeyi ifade eder. Bu da Atzkuri'nin adının kökenini ve sulu yer, su yeri anlamına geldiği görüşünü pekiştirmektedir. Atzkuri'den Sovyetler Birliği döneminde 1944' te Orta Asya'ya sürgün edilen Ahıskalıların kendilerine Ahıska Türkü diyen kesiminin çocukları, burayı atalarının köyü olarak anarken, terimi orijinalinden uzaklaşmış haliyle Azgur şeklinde ve neyi ifade ettiğini bilmeden kullanmaktadır.

Akhalgori/ახალგორი

Doğu Gürcistan'da tarihsel ve etnografik Şida Kartli (İç Kartli) bölgesinde yerleşim alanı ve belediye merkezidir.

Akhalgori 14. yüzyılda Gürcistan Krallığı'nın Ksani Eristaviliği için-deydi, 1569'da Ksani Eristavilerinden Kartli Kralı I. Simoni Akhal-

77 Gele Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.69-71.

gori'yi aldı. 17-18. yüzyıllarda yine Ksani Eristaviliği merkezi oldu⁷⁸. Başkent Tbilisi'ye sadece 67 km mesafededir. İşgâl altında Gürcistan toprağıdır. Bilindiği üzere Şida Kartli'deki Tskhinvali [ცხინვალის] çevresine Rusya İmparatorluğu işgâl döneminde, 19. yüzyılda Güney Osetya Bölgesi adı verilmiştir.

Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra 1918'de bağımsız olan Gürcistan'ın, Sovyetler Birliği tarafından 1921'de yeniden işgâl edilmesi sonrası, Gürcistan içinde suni yapılar oluşturma politikası sürmüştür. Zamanında Feodal Gürcü beylerinin (Maçabeliler, Kheltuplişvililer, Kherkheulidzeler ve diğerleri) yanına Kuzey Kafkasya'dan serf/işçi olarak gelen ve Gürcü aristokratların topraklarında çalışan, Tskhinvali Bölgesi nüfusunun küçük bir kısmını oluşturan Osları Gürcistan'a karşı kullanmak isteyen Rusya; sanki yörenin yerlisi ve sahibi Oslarmış gibi politika yürüterek Gürcü nüfusa baskı uygulamak ve topraklarını birer birer ellerinden almakla kalmamış, bölgeye tarihin hiçbir döneminde olmayan Güney Osetya Bölgesi adını ve statü vermiştir. Büyük Kafkas Sıradağları'nın kuzeyinden inerek, Şida Kartli'ye yerleşen Oslar için, yine Stalin'in inisiyatifiyle 20 Nisan 1922'de Samkhret Oseti Özerk Bölgesi (Güney Osetya Özerk Bölgesi) oluşturuldu⁷⁹. Rusya, Sovyetler Birliği dağılırken, yeniden bağımsız olma mücadelesine giren Gürcistan'ı cezalandırmak, kontrol altında tutmak ve Güney Kafkasya'da kalmayı sürdürmek amacıyla başkent Tbilisi dâhil tüm ülkede iç savaş çıkarmıştır. Bu dönemde Apkhazeti'yle (Abhazya) birlikte suni Güney Osetya Bölgesi de Gürcistan'dan fiili olarak koparılmıştır.

Tskhinvali Bölgesi'nin (Güney Osetya denen yer) Gürcistan kontrolünden çıktığı 90'lı yıllardan 2008 yılında Gürcistan topraklarında cereyan eden Rusya-Gürcistan savaşına kadar Akhalgori [ახალგორის] işgâl alanı dışındaydı ve Gürcistan kontrolünde

78 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.71-72.

79 Fevzi Çelebi (2020), s.254.

kalmaya devam etmişti. 2008 yılına kadar; 5 Os köyü (Tzinagara, Ğduleti, Dzukata, Orçosani ve Obrovi) hariç Akhalgori ve çevresi, Tskhinvali kenti kuzeyindeki Didi Liakhvi Vadisi köyleri ve Tskhinvali kentinin doğusundaki Patara Liakhvi Vadisi köyleriyle Znauri köylerinin bir kısmı işgâl altında değil, halâ Gürcistan kontrolündeydi. Ayrıca Cava'nın kuzeyindeki Mamisoni Geçidi ve çevresi de Gürcistan hükûmeti kontrol alanı içindeydi. 2008 savaşında, bahsedilen alanlardan ve Akhalgori'den Gürcü devleti kurumları çıkarıldı ve o toprakların binlerce yıllık ve esas sahibi Gürcü halkı sürüldü, bu alanlar Rusya işgâlinde ve ayrılıkçı Os güçlerinin kontrolünde kaldı. 2008 yılında Gürcistan yönetimi Tskhinvali Bölgesi'nde 128 yerleşim alanının kontrolünü kaybetti⁸⁰. Bu 128 yerleşim alanının bir kısmı Gürcü ve Osların birlikte yaşadığı köyler, bir kısmı Gürcü, bir kısmı Os köyleriydi. Sadece Gürcülerin yaşadığı köyler 2008 yılında yerle bir edilmiştir. Karışık olan köylerden ise Gürcüleri sürdüler. Akhalgori 1935-1991 yılları arasında Leningori adını taşıyordu. 2008 yılında işgâl ettikten sonra işgâlciler oraya tekrar Sovyetler Birliği dönemindeki Leningori adını verdiler.

Dikkat çekici bir husus da şudur ki; Gürcistan'ın işgâl edilmiş ve Güney Osetya denen 3.800 km² yüzölçümlü Tskhinvali Bölgesi'nde 55 bin civarında nüfus yaşıyor ve oradaki Gürcüler Rusya ve onların piyonu ayrılıkçı Oslar tarafından öldürülmüş, kalanlar da sürülmüşken; sadece Tbilisi'de dahi o bölgedekinden daha fazla Osun Gürcülerle birlikte yan yana barış içinde yaşadığını ifade etmeliyiz. İşgâl altında olmayan Gürcistan topraklarında tüm halklar birlikte rahatça ve barış içerisinde yaşarken işgâlciler ve ayrılıkçılar kontrol ettikleri bölgeyi hem Gürcüler, hem de mensup oldukları etnik gruplar için yaşanmaz kılmaktadır.

80 **Angarişi**, Sakartveloşi Momkdar Kompliktan Dakavşirebuli Paktebis Damdgeni Saertaşorisio Misia, C.2, 2009, s.60-64, <https://smr.gov.ge/uploads/prev/eb7e7f.pdf>, Son erişim 25.02.2021.

Akhali Atoni/ახალი ათონი

Batı Gürcistan'daki iŐđal altında Gürcistan toprağı Apkhazeti'de (Abhazya) Sokhumi'ye 21 km mesafede Gudauta'da Karadeniz'e kıyısı olan, kıyıya bakan tepelerin eteklerine uzanan kasabadır. Subtropikal iklime sahiptir. 1875 öncesi adı Psirtska'dır [ფსირცხა]. *Kartlis Tskovreba* adlı eserde 7. yüzyıldan itibaren burası Anakopia adıyla anılır. Anakopia'da İveria Dağı'nda antik çağdan kalan bir ibadethanenin ve eski bir kalenin kalıntıları vardır. Bu, 5. yüzyılda Gürcüler tarafından inşa edilmiş bir kaleydi. 7. yüzyıl eseri Svimon Kananeli Kilisesi de Akhali Atoni'dedir⁸¹. 1875 yılından itibaren Akhali Atoni (bazı Türkçe kaynaklarda Yeni Afon) olarak anılıyor. 1875 yılında bugünkü Akhali Atoni'deki İveria Dağı'na Yunanistan'daki Halkidiki Yarımadası'ndaki Athos Dağı'ndan gelen Yunan rahipler Aziz Pantelemon Kilisesi'ni inşa ettiler. Daha sonra 1883-1896 yıllarında Akhali Atoni'de Yunan kilise ve manastır kompleksi inŐaası sürmüştür. Kompleksin ortasında yeni Bizans mimari usulü 5 kubbeli Aziz Pantelemeon Kilisesi bulunmaktadır. Akhali Atoni'deki İveria Dağı'nın kuzeyinde bir doğa harikası olan Akhali Atoni Mağarası bulunmaktadır⁸².

Akhalukhi/ახალუხი

Gömlek niyetine giyilen i giysi. Akhalukhi ya da sagule denen bu giysi Gürcü erkek kıyafeti olan çokhanın [ჩოხან] içine giyilen katlanır olmayan dik yaka veya hâkim yaka kısmına sahip nden kopalı kıyafettir⁸³. okha adlı kıyafet Kafkasya'nın ortak erkek kıyafetine dönüŐmüŐ olup ilgili maddede açıklanmıştır. Gürcülerin okha [ჩოხან] dediği kıyafetin adı Çeçenlerin, İnguşların ve Osların diline Gürcüceden geçmiştir. Kafkasya'nın ortak kıyafetine Os-

81 Tripon Caparidzisa, **Akhali Atoni**, Stamba Dzmoba, Kutaisi:1912, s.5-9.

82 "Akhali Atoni", **abkhazia.gov.ge**, <http://abkhazia.gov.ge/cities/NEW-ATHOS>, Son erişim, 25.02.2021

83 Roland Topçişvili, **Kafkasya'nın Ortak Erkek Kıyafetinin Kökeni**, (Gürcüce, İngilizce, Türkçe, Rusça. Türkçesi: Erdoğan Şenol), Gelatis Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 2019, s.95-105.

lar tsukhikha (цухьхь), Çeçenler çua, İnguşlar çokhi diyor. Ruslar kuzeyden inerken ilk olarak Çerkeslerle karşılaştığı ve haliyle bu kıyafeti önce onların üzerinde gördüğü için Kafkasya'nın ortak kıyafetine çerkeska demiştir. Çokha içine gömlek niyetine giyilen akhalukhi çoğunlukla beyaz ve siyah renkte tercih edilmektedir.

Akhalkalaki/ახალქალაქი

Güney Gürcistan'da Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin Cavakheti [ჯავახეთი] kesiminde bulunan küçük bir kenttir.

Bu yerleşim biriminin adı yeni anlamındaki akhali [ახალი] ve kent anlamındaki kalaki [ქალაქი] kelimelerinin birleşiminden gelir. Akhalkalaki

[ახალქალაქი] adı da Türkler tarafından Gürcüce orijinaline uygun telaffuz edilemediği için Türkçeye Ahılhelek olarak girmiştir. Akhalkalaki'nin güney sınırları Türkiye-Gürcistan sınırındadır. Cavakheti platosunda yer alan Akhalkalaki kentsel yerleşim alanı ve köyleri, Akhalkalaki Belediyesi (Akhalkalakis Munitsipaliteti) adıyla, Samtskhe-Cavakheti adlı idari bölge içindedir. Akhalkalaki kenti yaklaşık 9 bin, köylerle birlikte tüm Akhalkalaki ise 45 bin civarında nüfusa sahiptir. Akhaltsikhe'ye 75 km, Borcomi'ye 80 km, Tbilisi'ye 180 km mesafededir.

Akhalkalaki'den Vakhuşti Bagrationi'nin *Ağtzerá Sameposa Sarkartvelosa* (*Gürcistan Krallığı Kayıtları*), Beri Egnataşvili'nin *Akhali Kartlis Tskhovreba* adlı kaynaklarında ve başka kaynaklarda da aynı adla söz edilmektedir. Akhalkalaki 9. yüzyıla kadar köydü, 9-10. yüzyıllarda kentsel yerleşim alanına dönüştü, 11. yüzyılda Cavakheti'nin merkezi oldu⁸⁴. Daha önceki dönemlerde bölgenin merkezi Aspindza yakınlarındaki tarihi Tzunda [წუნდა] idi.

84 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.75.

Akhalkalaki dâhil Cavakheti toprakları, Parnavazi dönemi Kartli (İberia) Krallığı yönetim bölgeleri olan 8 eristavilikten biri olan Tzunda Eristaviliği içinde kalıyordu⁸⁵.

15. yüzyılda Samtskhe Prensiği yani Samtskhe Saatabago yöneticileri Cakeliler bu topraklara da sahipti. 16. yüzyılın ortalarında İran Şahı Tamaz kısa bir süreliğine Akhalkalaki'yi ele geçirdi, aynı yüzyılın sonunda Osmanlılar tarafından alındı ve Müslüman olarak Osmanlı hizmetine giren Gürcü Cakeliler, Ahıska/Çıldır paşaları olarak Osmanlı adına bölgeyi yönetirken, Akhalkalaki de bu paşalık içindeydi. 1829 yılında Akhalkalaki, çevresindeki diğer topraklarla birlikte Rusya tarafından alınmış, 1918'de ise Gürcistan bağımsızlığını yeniden elde edince, Gürcistan sınırları içinde kalmıştır. 10. yüzyıla tarihlenen Kumurdo Kilisesi, 13. yüzyıla tarihlenen Baraleti Kilisesi ve diğer rarihsel kalıntılarla Didi Abuli Dağı, Levani Gölü, Sulda Bataklığı Milli Parkı Akhalkalaki'nin ziyaret edilebilecek yerleri arasındadır.

Akhalsikhe/ახალციხე

Güney Gürcistan'daki Samtske-Cavakheti Bölgesi'nin merkezi olan kentin adıdır.

Akhalsikhe Türkçeye Ahıska olarak geçmiştir.

Türkçenin fonetik yapısından dolayı Türkler Akhalsikhe [ახალციხე] kelimesindeki sesleri çıkaramadığı için; Osmanlı İmparatorluğu döneminde aldıkları bu bölgeye Ahışa/Ahışa/Ahıska diyebilmişler, kelime son zamanlarda Ahıska'ya dönüşmüştür. Gürcü kenti Akhalsikhe'nin daha eski adı Lomsia/Lomsianta'dır. Lomsia 11. yüzyıldaki savaşlarda yıkıldı. 12.Yüzyılın başlarında II.

⁸⁵ Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

Beşken Cakeli, Kral IV. Daviti'nin (Ağmaşenebeli) talimatıyla Lomsia'nın olduğu yere şehri ve kaleyi yeniden inşa etmeye başladı. Eski Lomsia/Lomsianta'nın yerine inşa edilen şehrin adı o dönemde Akhaltsikhe oldu. Akhaltsikhe yeni kale anlamına gelir.

Köyleriyle birlikte tüm Akhaltsikhe Belediyesi (Akhaltsikhis Munitsipaliteti) yaklaşık 21 bin, Akhaltsikhe kenti ise yaklaşık 17 bin nüfusa sahiptir. Akhaltsikhe Akhalkalaki'ye 75 km, Borcomi'ye 54 km, Tbilisi'ye 210 km mesafededir. Akhaltsikhe, tarihsel Güney Gürcistan'da Samtskhe toprakları içindedir. Samtskhe eski çağlarda Ačara'yla birlikte Odzrkhe Eristaviliği içindeydi. Odzrkhe, MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başına tarihlenen Kartli Kralı Parnavazi'nin kurduğu 8 yönetim bölgesi/prenslikten biriydi⁸⁶. Sonraki çağlarda, 12. yüzyıldan itibaren öne çıkan Gürcü feodal sülale Cakeliler, Samtskhe bölgesinin Gürcü kralına bağlı yöneticileriydi ve Cakelilerin merkezleri yüzyıllar boyunca Akhaltsikhe'ydi. Birleşik Gürcistan Krallığı 15. Yüzyıl sonunda parçalandıktan sonra, Samtskhe Saatabago adıyla bilinen Samtskhe Prensiği bir süre İmereti Krallığı'na bağlı kalıp sonra bağımsız hareket etmeye başladı. Bu prenslik tüm Güney Gürcistan topraklarına hâkimdi ve merkezi de Akhaltsikhe idi⁸⁷.

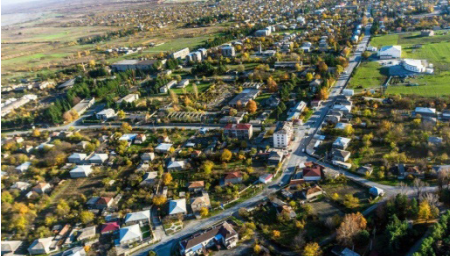
Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda Samtskhe Prensiği topraklarını ve merkezi Akhaltsikhe'yi kademeli olarak aldı. Gürcü prensler Cakeliler Osmanlı hâkimiyetini tanıyıp feodal çıkarlarını sürdürdüler ve 1829 yılına kadar, bu topraklarda Osmanlıların kurduğu idari birimi, Ahıska Paşası/Çıldır Valisi unvanıyla hep Cakeliler (Selim Khimşiaşvili dönemi hariç) yönetmiştir. 1829 yılında Rusya tarafından alınan bölgedeki gelişmeler önceki maddede verilenle aynıdır. Rabati Kalesi, Sapara Manastırı, Moktsevi Kalesi, Akhaltsikhe ve çevresinde görülmesi gereken önemli yerlerden bazılarıdır.

⁸⁶ **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

⁸⁷ Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.77-79.

Akhmeta/ახმეტა

Doğu Gürcistan'da Kakheti [კახეთი] Bölgesi'nde küçük bir kenttir⁸⁸. Alazani Nehri'nin sağ tarafındadır. Kent nüfusu 5 bin kadardır.

Köylerle birlikte tüm Akhmeta Belediyesi (Akmetis Munitsipaliteti) nüfusu yaklaşık 32 bindir. Akhmeta Telavi'ye 32 km, Tbilisi'ye 120 km mesafededir.

Akhmeta'da eski çağlardan beri insan yaşamı vardır. Akhmeta'daki 6. yüzyıla tarihlenen Ğvtaeba Bazilikası'nın, Suriye'ye giderek yıllarca dini eğitim aldıktan sonra ülkelerine dönen ve Gürcistan'ın çeşitli yerlerine yerleşen rahiplerden biri olan Anton Martkopeli tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Akhmeta, 19. yüzyıldan itibaren önemli bir yerleşim alanı olarak anılmakta, öncesinde küçük bir yerleşim olduğu anlaşılmaktadır. 1966 yılında kent tipi yerleşim alanı statüsü almıştır. Gürcistan'ın ulaşılması en zor ve doğa turizmi açısından merak edilen bir bölgesi olan dağlık Tuşeti'ye ulaşım buradan sağlanmaktadır. Akhmeta'da görülecek yerler arasında Alaverdi Katedrali, Kvetera Kalesi, Matni Kilisesi, krater gölü Ortzkali ve yine krater gölü Oreti sayılabilir⁸⁹.

Akhtala/ახტალა

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde, Gurcaani yakınlarında bulunan volkanik çamur banyolarıyla bilinen bir spa merkezidir⁹⁰. Tbilisi'ye 120 km mesafededir.

88 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.80.

89 akhmeta.gov.ge, www.akhmeta.gov.ge, Son erişim 25.02.2021

90 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.82

Ahmet Özkan Melaşvili/აჰმედ მელაშვილი

Türkiyeli Gürcüler arasında en bilinen, en çok bahsedilen kişidir. Mimar, yazar, yayıncı, toplum ve kültür adamıydı. Hiçbir materyalin olmadığı, bilgiye ulaşmanın zor olduğu ve Gürcü kültürüyle ilgilenmenin hoş karşılanmadığı bir dönemde Türkiye Gürcülerini aydınlatmak, doğru bilgilendirmek, dillerini, kültürlerini öğretmek ve geldikleri coğrafyayı tanıtmak için çalıştı. 1968 yılında o günün şartlarında hazırladığı *Gürcüstan* adlı kitap dönemin Türkiye'si için kabul görmediğinden yayımlanmasından sonra yasaklandı ve toplatıldı.

1977 yılında Şanver Akın'la birlikte Türkiye'deki ilk Gürcü dergisi olan *Çveneburi*'yi çıkardı⁹¹. Türkiye'nin karanlık yıllarında Ahmet Özkan Melaşvili'nin kültürel faaliyetleri hoş görülmedi, 5 Temmuz 1980 tarihinde karanlık güçler tarafından vurularak katledildi. Cınayet örtbas edilmiş, gerekli araştırmalar yapılmamış olup faili meçhuldür. Ahmet Özkan Melaşvili Türkiye Gürcüleri arasında hatırası silinmeyecek bir yere sahiptir.

ò (B)

Bagrationebi (Bagrationiler)/ბაგრატიონები

Bagrationi hanedanı. 19. yüzyıl başlarına kadar Gürcistan'da hüküm sürmüş kraliyet hanedanıdır. Bagrationi hanedanı 575-1810 yılları arasında tam 1235 yıl boyunca varlık göstermiş, ülkeye çok sayıda ve büyük yönetici ve krallar vermiştir. Büyük krallardan IV.

91 Hasan Tahsin Saygılı, "Ahmet Özkan (Melaşvili)", *Çveneburi (Kültürel Dergi)*, Bursa, Yıl 1993: Sayı:1 (8), s.4-7.

Daviti (Ağmaşenebeli), Tamari, II. Erekle, II. Solomoni vd. bunlar arasındadır. Bagrationilerin kökenini, onların ilk yaşadığı yerde sorgulamamız gerekir. Bu yer, Çorokhi (Çoruh) Nehri'nin orta ve yukarı çevresindeki (günümüz Türkiye'sinde Erzurum ili sınırları içerisinde olan) Tao-Speri'ydi⁹². Ermeni tarihçi Bizanslı Paestos, Bagrationilerin ilk vatanının bu yerler olduğunu varsayıyor. Burada, Bagrationiler tarafından kurulup, Bivrit oğlu Sembat'ın inşa ettiği Sembatovani şehri vardı. Gürcü Kralları, Azork ve Armazaeli'nin krallık dönemlerinde *Kartlis Tskhovreba*'da bu şehir Sembat Bivritiani olarak geçmektedir. Eskiden Çani [ჭანი] (Lazi) kavimleri, İspir yani Speri [სპერო] bölgesinde yerleşmişti. N. Adontz'un Bagrationilerin soyunun adının, Tigran I'nin kumandanı Bagrat'tan geldiği fikrini göz önüne alırsak, o zaman Bagarata'nın Çanilerin eristavisi (yöneticisi) olduğunu düşünebiliriz. Bir süreliğine Tigran I'nin işgal ettiği Çaneti'nin batıdaki taşraları, Bagarata'nın hâkimiyeti altındaydı. Akademisyen N. Mari'nin, Gürcü Bagrationilerin Çani kavimlerinin nesilleri olduğu hususunda, N. Mari'nin öğrencisi akademisyen İ. Orbeli de aynı şekilde düşünmektedir. Evet, Bagrationilerin soyu Çanilerden (Laziler) gelmiş olmalıdır⁹³.

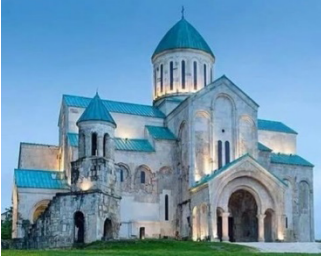
Bagrationi hanedanının ilk temsilcisi Kartli Erismtavari Guaram-I Kurapalati'dir (575-590). Bagrationiler bu tarihten sonra Klarce-tis Erismtavarni (Klarce-ti Eristavisi), Tao-Klarce-ti Krallığı Kralları (Kartvelta Krallığı Kralları), Birleşik Gürcistan Kralları, İmereti Krallığı, Kartli Krallığı, Kakheti Krallığı ve Kartli-Kakheti Krallığı kral-ları olarak, 19. yüzyılın ilk yıllarına, 1810 yılına kadar varlıklarını sürdürdüler.

92 Elguca Medzmariaşvili (Redaktör), *Kartuli Samkhedro Entsiklopediuri Leksikoni*, Tbilisi:2017., s.54.

93 **Daviti Oğlu Sumbati'nin Tao-Klarce-ti Hakkındaki Kroniği**, metin ile önsöz, not ve iki soy ağacı çizelgesi Gürcistan SSC. Bilimler Akademisi asil üyesi E.Takaişvili tarafından basılmıştır, Gürcistan SSC. Bilimler Akademisi Yayınları, Tbilisi: 1949, s. 40-41.

Eski Gürcistan'da krala bağlı yönetim birimleri vardı. Bunlara prenslik manasında eristavilik, beylik manasında samtavro deniyordu. 12. yüzyıldan sonraki Gürcü feodal yöneticileri (eristaviler ve mtavariler) Bagrationi hanedanından krallar tarafından atanmış/onaylanmıştı. Guria Eristavileri Gurieliler, Samegrelo (Odişi) eristavileri Dadianiler, Apkhazeti Eristavileri Şarvaşdzeler, Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı) atabekleri/prensleri Cakeliler, Svaneti ve Raça yöneticileri bunlar arasındaydı. Bu feodal birimler 19. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. 12. yüzyıl öncesi feodal yöneticileri ise daha önceki çağların Gürcü krallıklarına bağlıydılar. Krallığın parçalandığı dönemlerde feodal yöneticiler bağımsız hareket ediyorlar, ülkenin işgâl altında olduğu zamanlarda da bazıları o güçlerin etkisi altında bulunuyorlardı.

Bagratis Tadzari-Bagrati Kilisesi/Ճագրատის Կաթճրոն

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nin merkezi Kutaisi kentinde Bagrati Katedrali'dir. 1003 yılında yaptırılmıştır.

Bu dönemde Kutaisi Gürcistan'ın başkentiydi.

Tbilisi ve çevresinin Arap işgâlinde kurtarıldığı 1122 yılına kadar Kutaisi taht merkezi olmayı sürdürmüştür. Birleşik Gürcistan Kralı, Apkhazta ve Kartvelta Mepe unvanlı III. Bagrat Bagrationi (978-1014) tarafından yaptırılmıştır. 17. yüzyılda yabancı istilacılar tarafından zarar gördü. 2009 yılında başlayan restorasyonu geçtiğimiz yıllarda tamamlanmıştır⁹⁴.

94 Fevzi Çelebi (2019), s.115-116.

Badricani Nigvzit/ბადრიჯანი ნიგვზით

Badricani patlıcandır. Badricani nigvzit ise, patlıcan ve ceviz kullanılarak yapılan bir yiyecektir. Nigvziani Badricani de denir.

Kızarmış patlıcan dilimleri, ceviz, kavrulmuş soğan ve baharattan oluşan harca sarılır, üzerine nar taneleri serpiştirilerek servis edilir. Gürcü yemeklerinin sunulduğu restoranların tamamında mevcuttur.

Bazaleti/ბაზალეთი

Doğu Gürcistan'da Duşeti'de bir köy ve gölün adıdır⁹⁵. Duşeti Gürcistan'ın Kartli Bölgesi'nde Mtskheta-Mtianeti [მცხეთა-მთიანეთი] idari birimi içinde belediyedir. Mtskheta'dan Kazbegi istikametine giden yoldan ulaşılır. Bazaleti Gölü Aragvi Vadisi'nde, Aragvi Nehri'nin sağ yakasındadır⁹⁶. Suyunun dermatolojik, jinekolojik ve ortopedik açıdan tedaviye yardımcı faydaları olduğu, Bazeleti havasının da kalp ve damar rahatsızlığı olanlara iyi geldiği ifade edilmektedir. Tbilisi'ye 50 km, Mtskheta'ya 40 km mesafededir. Bazaleti Gölü kıyısında tatilciler ve sağlık turizmcileri için otel kompleksi mevcuttur.

Batumi/ბათუმი

Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki turizm merkezi kenttir. Güneybatı Gürcistan'dadır. Tüm Karadeniz havzasındaki en seçkin turizm noktalarından biridir. 2014 yılı verilerine göre kent merkezini kapsayan Batumi Belediyesi sınırları içindeki yerleşik nüfus 152,8 bindir. Kentle bütünleşmeye doğru gelişen Khelvaçauri'nin aynı yıla ait 51,2 bin nüfusu bu rakama dâhil değildir⁹⁷.

95 K. Duşetis Sabazo Gegma, Duşeti: 2016, <https://rm.coe.int/1680703a34>, s.6-7, Son erişim 25.02.2021.

96 Sakartvelos Geografiuli Sakhelebis Ortografiuli Leksikoni, s.30.

97 Açarıs Avtonomiuri Respublikis 2016-2021 Tzlebız Strategiuli Ganvitarebis Gegma Proekti, Açarıs Avtonomiuri Respublikis Mtavroba, Batumii:2016, s.8. <http://adjara>.

Batumi tarihi incelendiğinde, buradan ilk kez MÖ 4. yüzyıl Yunan Fiolozofu Aristoteles'in eserinde bahsettiği, Egrisi'de (Kolkheti) Batusi adında bir kentten söz ettiği görülür. Flavius Ariannus da Batumi'den aynı adla bahsediyordu⁹⁸. Batumi 16. yüzyılın ortalarına kadar Gürcü krallıkları ve onlara bağlı Gürcü prensliklerinin içindeydi. 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu tarafından alındı. 1878 yılında Rusya İmparatorluğu sınırlarına dâhil oldu. Rusya 1801 yılında diğer Gürcü topraklarını işgâl etmiş olduğundan, böylece tüm Gürcistan Rusya içine girmiş oldu. 1917 yılında Çarlık Rusya'sı dağılınca 1918 yılında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti kuruldu ve Gürcistan Batumi'yi de kendi sınırları içinde kabul ediyordu. Batumi üzerinde Gürcistan, Osmanlı ve başka ülkelerin talepleri vardı. 1918 yılında Osmanlı birlikleri Batumi'ye girdi, ancak Birinci Dünya Savaşı'nda yenilince çıkarıldı. 1920 yılına kadar kentin yönetimi İngilizlerin elindeydi. 1920 yılında Batumi fiilen Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti kontrolüne girdi.

1921 yılında Sovyet Rusya Gürcistan'ı işgâl etti. Bu dönemde, 16 Mart'ta Türkiye ile Sovyet Rusya Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Daha sonra ise 13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye, Sovyet Rusya gözetiminde Sovyet Gürcistan'ı, Sovyet Azerbaycan'ı ve Sovyet Ermenistan'ıyla Kars Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Artvin ve Ardahan Türkiye'ye verilirken Batumi kenti ve çevresinin Sovyetler Birliği içindeki Gürcistan'da kaldığı kabul edildi. Sovyetler Birliği dağılırken Gürcistan yeniden bağımsız oldu. 1992 yılında Gürcistan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında imzalanan antlaşmayla 1921'de belirlenen sınır teyit edildi.

Gürcistan'ın seçkin kenti Batumi, kentin her yerinde özgürce yararlanılan, plajlarına ücret ödemeden ve serbestçe girilen uçsuz bucaksız kıyı şeridinde sahip denizi, çevre ülkelerde benzerine

gov.ge/uploads/Docs/acdb5711834a4d0e86f1f4f04e46.pdf, Son erişim 25.02.2021.
98 "Batumi Tarihi", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/Batumi-tarihi-icerigi-823.html>, Son erişim 25.02.2021.

rastlanmayan ve uzunluğu 7 kilometreyi bulan deniz kıyısındaki bulvarı, restoranları, parkları, müzeleri, çeşitli turizm aktiviteleri, otelleri, botanik parkı vd. ile eski Sovyet ülkeleri, Türkiye, İran, Ortadoğu ülkeleri ve Avrupa'dan turist çekmektedir. Batumi aynı zamanda Kafkasya ve çevresinin önemli bir liman kentidir.

Batumi eskiden beri tatilcilerin ilgisini çeken bir destinasyon olmakla beraber; son 20 yıl içerisinde Dzveli Batumi denen eski kent bölgesinin restore edilmesi, tüm altyapının yenilenmesi, turizme yönelik yeni yatırımların, dünya markası otellerin, restoran ve kafelerin inşasıyla birlikte, kentin gelişim alanında turizm faaliyetlerine dönük yeni konut bloklarının yapımı ve diğer yapılaşmalar Batumi'yi daha cazip hale getirmiştir. Fotoğrafta Batumi'nin güncel durumunu yansıtan kesitler görülmektedir.

Batumoba/ბათუმობა

Batumi kentinde düzenlenen kent festivalidir Kent yönetiminin kararı doğrultusunda belirlenen bir tarihte kutlanır ve genelde iki gün sürer. Konserler ve çeşitli başka gösteriler, sergiler yapılır, çeşitli standlar kurulur, kentin kutlama yapılan caddeleri ve meydanlarında süslemelerle Batumoba etkinlikleri gerek Batumililer gerekse turistler için cazip hale getirilir⁹⁹.

99 "Batumoba 2018", adjara.gov.ge, <http://adjara.gov.ge/branches/description>.

Bakuriani/ბაკურიანი

Gürcistan'ın iyi tanınan bir kayak merkezidir. Bakuriani, aynı zamanda aynı yerdeki 2 bin nüfuslu bir kasaba yerleşim alanının da adıdır¹⁰⁰.

Güney Gürcistan'da, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde, Trialeti Dağları'nın güney tarafındadır. Borcomi'ye 30 km, Akhaltskhe'ye 80 km, Tbilisi'ye 183 km mesafededir. Doğal ve minerali sular açısından da zengindir. Bakuriani adını taşıyan şişelenmiş kaynak suyu markası da bulunmaktadır.

Bana/ბანა

Tarihsel Güney Gürcistan'da Tao-Klarceti Bölgesi'nin Tao [ტაო] kesiminde Gürcü katedralidir. Erzurum ili sınırları içerisinde. Oltu'ya 33 km Ardahan'a 79 km mesafededir. 9. yüzyılda Gürcü kralı II. Adernase tarafından Kvirike Baneli'ye yaptırıldığına dair görüşler vardır. Kvirike Baneli daha sonra Bana piskoposu oldu.

Başka bir görüş Bana Katedrali'nin 7. yüzyılda yapıldığı, II. Adernase'nin onu onardığı yönündedir¹⁰¹. Arap istilasında Bana önemli nüfus kaybına uğramıştır.

Bana Arap istilasından sonra yeniden toparlandı. II. Adernase Bagrationi 888 yılında kendini Kartvelta Mepe yani Kartvelilerin Kralı ilan etti. Bana o tarihte büyük bir kentti, Oltisi (Oltu), Tao ve

aspx?gtid=679595&gid=10#.YDJpGOGzblU, Son erişim 25.02.2021.

100 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.88.

101 Fevzi Çelebi (2020), s.99.

çevresinin stratejik merkeziydi. Bana Katedrali çevresinde o zaman birçok yapı, kralın sarayı ve halkın evleri, pazarlar ve hanlar da vardı.

Baje/ბაჟე

Cevizli tavuk yemeğinin yani satsivinin [საცვივი] cevizli sıvısı, sos kısmıdır. Geleneksel Gürcü sosudur. Baje [ბაჟე] ceviz, sarımsak, baharat, kindzi (kişniş), tuz, su kullanılarak yapılır¹⁰².

Barbaroba/ბარბარობა

Dini gün. Ortodoks Kilisesi takvimine göre Aralık ayında kutlanır. Azize Barbare'yi anma günüdür. Azize Barbare, özellikle hastaların şifasına yardım eden, çocukların koruyucusu bir Azize olarak anılıyor. Gürcistan'da birçok evde Barbaroba gününde dualar edilir, lobiani (fasulyeli pide) pişirilir, mekvlle [მეკვლე] denen ve ana misafir statüsü verilen ilk misafir beklenir. Mekvlle, misafir olarak girdiği evi selamlar, iyilik, sağlık ve bereket diler¹⁰³.

Baretelta/ბარეტელთა

Tarihsel Güney Gürcistan içerisindeki Tao-Klarceti Bölgesi'nin Klarceti [კლარჯეთი] kesiminde tarihi Gürcü manastırır. Yeri bugünkü Artvin ili Ardanuç ilçesi sınırları içerisinde. *Grigol Khansteli'nin Yaşamı* adlı esere göre 9. yüzyılın başlarında inşa edilmiştir. Ardanuç'un [არტანუჯი] Çedila [ჭედლილა] köyünde-

102 "Baje", [kulinaria.ge](https://kulinaria.ge/receptebi/baJe_892/), https://kulinaria.ge/receptebi/baJe_892/ Son erişim, 25.02.2021

103 "Barbaroba", visualanthropology.iliauni.edu.ge/, <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90>

dir. Çedila'nın bugünkü adı Bağlıca'dır. Baretelta Manastırı yıkılmıştır¹⁰⁴. Artanuci (Ardanuç) ve çevresi Gürcü krallığı ve prenslikleri sınırları içerisinde kalıyordu. 16. yüzyılın sonunda Osmanlı sınırlarına dâhil oldu.

Basiani/ბასიანი

Tarihsel Güney Gürcistan'da, bugünkü Türkiye'nin kuzeydoğusunda Erzurum ili sınırları içerisinde vadidir. Tao'nun [ტაო] güney kesiminde yer alan Basiani Erzurum kentinin 50 km kuzeydoğusundadır. Basiani adının Kolch boyu Pasinler'le ilişkili olduğu sanılıyor. Basiani bir dönem (MÖ 2. yüzyıl) Ermeni krallığı tarafından ele geçirildi. Sonrasında Roma ve Persler arasındaki mücadeledede İran sınırları içinde kaldı. Gürcüler bölgeye yeniden hâkim oldu, akabinde Tao-Klarceti Krallığı (Kartvelta Krallığı) ile Bizans arasında el değiştirdikten sonra yine Gürcü krallığı sınırları içinde kaldı.

10. yüzyılın ilk yarısında Tao-Klarceti Krallığı ile Bizans arasındaki sınır Aras Nehri'nden geçince, Basiani Tao-Klarceti Krallığı ve Kartvelta Krallığı adıyla bilinen bu Gürcü krallığının hâkimiyeti altında kalıyordu. Birkaç kez el değiştirdikten sonra 12. yüzyılda yeniden Gürcü krallığının, bu seferki adıyla Gaertianebuli Sakartvelos Samepo adlı Birleşik Gürcistan Krallığı'nın sınırlarına dâhil oluyordu. 1203 yılında Gürcistan Krallığı ile Anadolu Selçukluları arasındaki Basiani Savaşı'nın cereyan ettiği yerdir. Erzurum'un Pasinler ilçesinin adı Basiani'den gelmektedir¹⁰⁵. Basiani 1545 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Gürcistan'da Ansambli Basiani adında çok sesli Gürcü müziği topluluğu bulunmaktadır. Ayrıca Basiani Tbilisi'de büyük bir gece kulübünün de adıdır.

104 Malkhaz Çokharadze, *Khantsta da Atormet Savaneta Mkharis Dzveli Salotsavebi*, Batumiis Şota Rustavelis Sakhelmtipo Universiteti:2012, s.270-274.

105 "Basiani", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, C. 2, s.219.

Bağdati/ბაღდათი

Batı G¼rcistan'da, İmereti B¼lgesi'nde, Kutaisi yakınlarında ilçe ölçeğinde belediye ve merkezi olan küçük kentin adıdır.

Rus Şair Mayakovski'nin doğduğu yer olduğu için adı Sovyetler Birliği d¼neminde Mayakovski olarak değiştirilmişti. 1991 yılında Bağdati adı geri verildi.

Bağdati 1930 yılında rayon olmuş, 2005 yılından itibaren ¼lke genelinde rayonların yerine munitsipaliteti adlı belediye yapılanmaları tesis edilince, Bağdatis Munitsipaliteti/Bağdati Belediyesi de bu d¼nemde kurulmuştur. K¼ylerle birlikte Bağdati Belediyesi n¼fusu yaklaşık 22 bin, Bağdati merkezi n¼fusu ise 3.800 kişidir. Bağdati Kutaisi'ye 28 km, Vani'ye 30 km, Batumi'ye 150 km Tbilisi'ye 220 km mesafededir. Bağdati adından ilk olarak 17. y¼zyıla ait kaynaklarda s¼z edilir ancak bu topraklarda eski kale ve kent kalıntıları bulunmaktadır. Vartsikhe adlı kale ve kent bu y¼redeydi ve bug¼n de kalıntıları bulunan Vartsikhe Kalesi, 6. y¼zyılda Bizans ve İnan arasındaki B¼y¼k Egrisi Savaşı yıllarında yıkıldı¹⁰⁶. Bağdati'de g¼r¼lecek yerler arasında Vartsikhe Kalesi, Dimi Kalesi kalıntıları, Acameti Milli Parkı, Khani Şelalesi, Vartsikhe Barajı sayılabilir.

Bağdaduri/ბაღდადური

Koreografik G¼rc¼ danslarından biri, Őehirli dansıdır. Tsekva Bağdaduri yani Bağdaduri Dansı 19. y¼zyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve genelde Ő¼lenlerde sergilenmiřtir¹⁰⁷.

106 V. aoşvili, T. Beridze, "Bağdati", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1983, C.6, s. 359, [baghdati.gov.ge](https://baghdati.gov.ge/ge), <https://baghdati.gov.ge/ge>, Son erişim 25.02.2021.

107 Tezcan Atıla Basiladze, G¼rc¼ halk dansları eğitmeni ve araştırmacısı, dansçı ve m¼zisyen, İneg¼l/Bursa, G¼r¼řme tarihi, 20.02.2020.

Bakhmaro/ბახმარო

Batı Gürcistan'da, Guria Bölgesi'nde, Gürcistan'ın ünlü yaylalarından biridir. Çokhatauri'den [ჩოხატაური] ulaşılır.

Çokhatauri'ye 52 km, Batumi'ye 125 km mesafededir¹⁰⁸. Aynı adı taşıyan şişelenmiş kaynak suyu da vardır.

Bakhtrioni/ბახტრიონი

Ünlü şair Vaja Pşavela'nın [ვაჟა ფშაველა] manzumesidir. Büyük Vaja, Bakhtrioni'yi 1892 yılında yazmıştır. Manzumede 1659 yılındaki Bakhtrioni İsyanı konu edilir. Bakhtrioni Kalesi Doğu Gürcistan'da Kakheti [კახეთი] Bölgesi'nde Alazani Vadisi'nde Akhmeta [ახმეტა] yakınlarında yıkılmış bir kaledir. Safevi İran'ın Gürcistan'ı işgâl ettiği dönemde İran Şahı Abbas II tarafından 1650'lerde yaptırılmıştır. İşgâl döneminde İranlıların Kakheti'deki en önemli dayanak noktası ve Şah'ın getirdiği göçebe Türkmenlerin en güvenli alanıydı. Kakhetililerin İranlılara karşı 1659 yılında yaptığı ayaklanmada savaşların ana meydanı bu kale oldu. Kakhetili Gürcüler İran garnizonunu tarumar etti ve kalelerini yıktı. Bu kale bir daha inşa edilmedi. Kısa süre var olmuş Bakhtrioni Kalesi'nin olduğu yere halk bugün de Bakhtrionis Gora yani Bakhtrioni Tepesi diyor¹⁰⁹.

Bedia/ბედია

Batı Gürcistan'da, işgâl altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde, Oçamçire'ye bağlı köydür.

Burası, 10. yüzyıl sonunda yapı-

108 "Bakhmaro", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, C. 2, s.255.

109 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.96.

mış unlü bir Gürcü Ortodoks manastır kompleksiyle tanınır ve günümüze kompleksin katedral kısmı ulaşmıştır. Bedia bir dönem tarihi Egrisi (Lazika) Krallığı'nın siyasi merkeziydi Bu manastırın yapıldığı dönemdeki Gürcü krallığının merkezi ise Kutaisi idi. Bedia'daki kompleksten geriye kalan katedral günümüzde bakımsız ve hasarlıdır. Bedia, Orta Çağ boyunca Gürcistan'ın en önemli dini ve kültür merkezlerinden biriydi. Egris-Apkhazta Samepo yani Egrisi-Apkhaz Krallığı ile Artvin Ardauç merkezli Tao-Klarceti Krallığı'nın 10. yüzyıl sonunda birleşmesiyle oluşan Gaertianebuli Sakartvelos Samepo adlı yeni krallığın yani Birleşik Gürcistan Krallığı'nın ilk kralı olan III. Bagrat Bagrationi Bedia'da defnedilmişti¹¹⁰. Bu bölge tarihin her döneminde Gürcü, Megreli-Lazi, Svani bölgesiydi.

Bedoba/ձյժոժ

Gürcistan'da yüzyıllardır kutlanan geleneksel günlerden bidirir. Ocak ayında ve iki kez kutlanır. Bedoba etimolojik olarak bedi kelimesinden geliyor. Bedi kader, akıbet anlamına gelir. Bedoba gününe nasıl girilirse tüm yılın öyle geçeceği kabul edilir. Yeni yılın ikinci günü gelecek iyi ve mutlu günlerin doğum günü sayılıyordu. Eski geleneklere göre Bedoba gününe neşeli şekilde ve dertlerden uzak girilirdi. Bedoba dini bir gün değildir. Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'ne göre hiçbir güne Bedoba gününe verilen anlam yüklenemez, Tanrı huzurunda her gün ayındır, her gün önemlidir¹¹¹. Bu görüşe rağmen Bedoba halkın bir kısmı tarafından kutlanmaktadır. Bedoba gününde evden çıkmamaya gayret ederlerdi. Bu günün mekvlle denen ve ayağının uğurlu olduğu düşünülen kişiyle ilgili ritüeli de vardır.

Benze/ձյճՅ

Gürcistan'ın Batumi kentinde, merkezin dışında, Kobuleti yolu

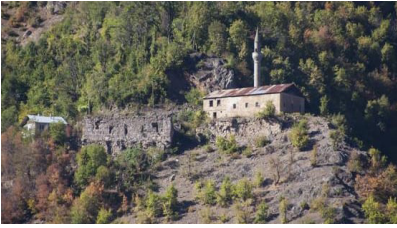
110 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.96-97.

111 "Adamiani Sakutar Tskhovrebas Badesavit Ksovs", [orthodoxy.ge/](http://www.orthodoxy.ge/), <http://www.orthodoxy.ge/fsiqologia/tsrurtsmena.htm>, Son erişim, 25.02.2021

üzerinde mahalledir. Batumi tren istasyonu, otobüs terminali ve balık hali Benze'dedir.

Berta/ბერთა

Tarihsel Güney Gürcistan'da Tao-Klarceti Bölgesi'nin Klarceti kesiminde, Artvin'in Berta köyü¹¹² ve aynı köyde 8-9. yüzyılda kurulmuş manastır kompleksidir.

Artvin merkezine 45 km mesafededir. Berta Manastırı Berta köyüne hâkim tepede kurulmuştur. Kuruluşu baş mimar Grigol Khantseli'yle ilişkilendirilir. Köyün

adı muhtemelen manastırdan gelmektedir. Berta adı da Gürcüce beri yani keşiş kelimesinin çoğuludur. Berta dini elyazması kitapların çoğaltıldığı bir merkezdi¹¹³. Berta eskiden altı köyden oluşan bir merkez olarak tarihsel Klarceti Bölgesi'nde önemli yerleşimlerden biriydi. 1925 yılında Berta'nın adı Ortaköy olarak değiştirildi. Berta Çayı üzerinde Şavşat yolu üzerinde bulunan ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen tarihi Berta Köprüsü bugün Deriner Barajı altında kalmıştır. Berta eskiden bakır madeni, yaylaları ve bağcılığıyla ünlüydü. 93 harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra bölge Rusların eline geçince büyük göç vermesine rağmen, 1926 yılında Berta'da 921 kişi yaşıyordu. 2018 yılı nüfusu 1.182 kişidir.

Berikaoba-Berobana/ბერიკაობა-ბერობანა

Seyirlik oyun, halk tiyatrosu. Birçok gelenek unutulmaya yüz tutarken, Berikaoba-Keenoba [ბერიკაობა-ყვენობა] direnmiştir. Bu tiyatral halk gösterisi geleneksel sosyal yaşamın renkli unsurlarından biri olarak kalmıştır. Bedikaoba-Keenoba Gürcistan'ın

112 Roland Topçışvili, İnga Gutidze, s.75, 89.

113 Malkhaz Çokharadze (2012), s.241-243.

farklı bölgelerinde farklı kutlama biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin kuzeydoğusunda Artvin ilinde özellikle Şavşat-İmerkhevi köylerinde halâ rastlanan Berobana da Berikaoba'yla aynı içerikli tiyatral halk gösterisidir.

Baharın müjdecisi olan badem ağacının çiçeklendiği, yeşeren çimlerin kokusunun yayılmaya başladığı zamanda kutlanan bir ilkbahar şölenidir.

Köyün yaşlı erkekleri ve gençleri meydanda toplanıp ilkbahar şöleni Berikaoba için ana karakter Berika [ბერიკობა] ve diğer karakterleri temsil edecek

oyuncuları seçerler. Bu sayı köyün büyüklüğüyle ilişkili olup bazen 30 kişiye ulaşabilir. Oyuncular tarafından keçi, koyun, boğa ve başka hayvanların derileri, kuyrukları, boynuzları vd. kullanılır, kömürle yüzler boyanır, maskeler takılır, renkli oyuncaklar, mısır püskülleri ve kıyafetlerle icra edilir. Hazırlıklar neşe içerisinde, şarkılarla, oyun ve şakalarla tamamlanır. Ana karakter Berika genelde koyun veya keçi derisi giyer, bol ve kaba bir deri maske takar. Maskenin üstünde iki uzun kulak ve keçi boynuzu olur. Başka yerlerde bu maskelerde değişiklik olabilir farklı ürünler kullanılırdı. Berika her halükarda yüzünü siyaha boyardı.

Gösteri başladığında harekete geçen Berikaoba ekibinin başında Tavberika, yanında Dedopali denen kadının kılığına bürünmüş erkek öncülük eder, diğerleri ağaç kılıçlar, kalkanlar ve değneklerle izlerler. Köyü kapı kapı gezerler, herkes onları sevinçle karşılardı. Girdikleri evin bahçesinde evin büyüğü onları karşılar, sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını bildirir yardımlarını isterdi. Berika orada çonguri eşliğinde ve elinde tahta kılıçla dans eder, diğerleri de ona maniler söylerdi. Önceden hazırlık yapan ev sahibi Berikalar ve di-

ğer oyunculara yiyecek ikram ederdi. Berikaoba-Berobana ekibi bir köyü dolaşmakla kalmaz, yakın ve uzak köylere de giderlerdi. Bu şölen sırasında tüm oyuncuların gözü Dedopali üzerindeydi ancak onu elde etmek de öyle kolay değildi. Tahta kılıçlarla silahlananlar bir an bile dikkatlerini ondan ayırmazdı. Yine de Dedopali'ye en çok yaklaşan Berika olur, temas ettiği ve muzır sözler söylediği de olurdu. Diğerleri de buna çabalar oyun böylece sürerdi. Berikaoba-Berobana görsel ilkbahar şöleninin daha birçok detayı ve çeşitli ritüelleri bulunmaktadır¹¹⁴.

Beşumi/ბეშუმი

Batı Gürcistan'da Açara Bölgesi'nde Khulo'da [ხულო] yayla¹¹⁵. Beşumi Yaylası Açara'nın [აჭარა] en ünlü yaylasıdır. Beşumi Yaylası'nda her yıl ağustos ayının ilk

Pazar günü Şuamtoba [შუამთობა] şenlikleri yapılmaktadır.

Şuamtoba adlı yayla şenliği büyük ilgi görmekte, başkent Tbilisi dâhil her yerden katılım olmaktadır.

Bzoba/ბზობა

Ağdgoma [აღდგომა] denen Paskalya Bayramı'ndan bir hafta önceki pazar günü kutlanan dini gündür.

Bzoba-Baiaoba [ბზობა-ბაიაობა] denir. Ortodoksların önemli dini günlerinden biri sayılır. Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi temsilen kutlanmaktadır. Geleneğe göre, bza [ბზა] yani şimşir dalları güneş doğmadan önce kesilir, kesilmiş şimşir dalları kutsandıktan sonra, halk evine götürür.

114 Culieta Rukhaze, "Kartuli Khalkhuri Dğesastzauli", **Dzeglis Megobari**, Gamomtsemloba Sakartvelo, Tbilisi: 1990, S.2, s.36-40.

115 G. Uşvedirze, "Beşumi," **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1977, C.2, s. 348.

Fotoğraf Batumi’de Ğvtismşoblis Sakhelobis Eklesia adlı Gürcü katedralindeki kutlamadandır. İnanışa göre halk Hz. İsa’nın Kudüs’e girişini sevinçle karşılamıştı.

Kimi onun ayaklarının altına palmiye dallarını, kimi de kendi elbiselerini sermişti. Birçok ülkede palmiye yerine bu kutlamada şimşir kullanılır¹¹⁶.

Bidzina İvanişvili/ბიძინა ივანიშვილი

İş insanı ve siyasetçidir. 1956 yılında İmereti Bölgesi’nde Saçkhere’de doğdu. Rusya’da iş dünyasında başarılı olup ciddi servet edinmiş kişilerden biridir. Gürcü Hayali anlamına gelen, Kartuli Otsneba [ქართული ოცნება] adlı siyasi partiyi kurup 2012 yılındaki parlamento seçimlerinde Cumhurbaşkanı Mikheil Saakaşvili’nin Millî Hareket (Natsionaluri Modzraoba) adlı partisine karşı galip gelerek önce başbakan oldu¹¹⁷, sonra başbakanlığı bıraktı fakat Gürcistan siyasetini yönlendirmeyi ve ülkeyi yönetmeyi sürdürdü.

2013 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçiminde de Saakaşvili’nin karşısına aday olarak çıkardığı Giorgi Margvelaşvili, Mikheil Saakaşvili’ye karşı seçimi kazanarak 4. Cumhurbaşkanı olmuştu.

Sonraki parlamento seçimlerinde yine Bidzina İvanişvili’nin yönettiği Kartuli Otsneba parlamento seçimlerinde çoğunluğu elde et-

116 “Bzoba”, [visualanthropology.iliauni.edu.ge](https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%91%E1%83%96%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90), <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%91%E1%83%96%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90>, Son erişim 25.02.2021, “Bzoba-Baiaoba”, [orthodoxy.ge](http://www.orthodoxy.ge/markhvebi/didmarkhva/6kvira/kvira.htm), <http://www.orthodoxy.ge/markhvebi/didmarkhva/6kvira/kvira.htm>, Son erişim 25.02.2021.

117 “Bidzina İvanişvili”, [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00002633/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00002633/>, Son erişim 25.02.2021.

miş, 2018 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini de Bidzina İvanişvili'nin desteklediği Salome Zurabişvili kazanmıştır. 2021 yılı itibariyle Kartuli Otsneba (Gürcü Hayali) Partisi iktidardadır.

Biçvinta/ბიჭვინთა

Batı Gürcistan'da, işgâl altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde kent. Biçvinta [ბიჭვინთა] veya Pitsunda adlı yerleşim merkezi Gagra'nın [გაგრა] 20 km güneyinde, Sokhumi'ye 80 km mesafededir. Karadeniz kıyısındaki Biçvinta kentinin adı hem Gürcücede hem de Yunancadaki adı piçvi [πιτσι] olan iğne yapraklı orman ağacından (Latince adı Pinus sylvestris) gelir. Fotoğrafta görülen Biçvinta Katedrali 10-11. yüzyıl yapımı olup Gürcü eseridir.

Biçvinta daha eski tarihlerde de Ortodoks Hıristiyan Kartveliler (Gürcü, Megreli-Lazi, Svaniler) için önemli bir dini merkezdi. İznik Konsili'ne Biçvinta Piskoposu da katılmıştır.

İznik Konsili 325 yılında Hıristiyanlık içindeki tartışmalı konuların görüşülmesi için yapılmıştı. Sadece Apkhazeti'nin değil, tüm Batı Gürcistan'ın kilise merkezi asırlar boyunca Biçvinta'da idi. 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra; Kuzey Kafkasya'dan

gelen pagan Abazalar'ın (Apsualar/Apsuvalar) saldırıları nedeniyle Batı Gürcistan'ın kilise merkezi Biçvinta'dan Kutaisi'deki Gelati Manastırı'na taşınmıştır. 17. yüzyıla geldiğinde Biçvinta Katedrali terkedilmiş ve fonksiyonunu yitirmişti¹¹⁸.

¹¹⁸ Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.112.

Bodbe/ბოძე

Doğu Gürcistan'da, Kakheti Bölgesi'nde, Siğnaği'de köy. 4. yüzyılda Gürcistan'da Hıristiyanlığı yayan Kapadokyalı Azize Nino'nun mezarı buradadır.

Bodbe'de Azize Nino Manastırı mevcuttur¹¹⁹. Azize Nino, Kartli (İberia) Kralı Miriani'nin Hıristiyan olmasını sağlamış, Miriani de Hıristiyanlığı ülkenin resmi dini yapmıştır.

Bolnisi/ბოლნისი

Doğu Gürcistan'da, Kvemo Kartli Bölgesi'nde küçük bir kent. Bolnisi Marneuli'ye 30 km, Dmanisi'ye 40 km, Tbilisi'ye 55 km mesafededir. Yaklaşık 9 bin nüfuslu Bolnisi kenti, yaklaşık 54 bin nüfuslu Bolnisi Belediyesi'nin merkezidir. Bolnisi, rayon olarak 1966 yılında bugünkü sınırlarını almıştır. Sul Khan Saba Orbeliani'ye göre Bolnisi'nin adı bovi kelimesinden gelmekte olup altın, gümüş bronz gibi değerli madenlerin genel adıdır¹²⁰. Tarihi Bolnisi Sioni Kilisesi, Tzuğrulaşeni Kilisesi, Ukaurta Kilisesi, Berdiki (Poladauri) Kalesi, Kveşi Kalesi, Capala Kalesi, Bolnisi'nin görülmesi gereken önemli Gürcü tarihi yapılarıdır.

Bolnisi Sioni/ბოლნისის სიონი

Gürcistan'ın en eski kiliselerindedir. Bolnisi Sioni Katedrali 5. yüzyılda, 478-493 yılları arasında yapılmış üç nefli bazilika'dır. Gürcistan'da bazilika tipi dini yapıların inşasına 5. yüzyılda başlanmıştır

Ancak bu bazilikalar kendine özgüdür ve Bizans bazilikalarından farklıdır¹²¹.

119 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.118-119.

120 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.122-124.

121 Fevzi Çelebi (2019), s.77-78.

Borano/ბორანო

Tereyağı ve peynirle yapılan yiyecektir. Borano [ბორანო] Açara [აჭარა] yöresine özgüdür, Gürcistan'ın diğer bölgelerinde yapılmaz. Türkiye'deki mıhlama veya kuymağa benzer, ancak onlardan farklıdır.

Borano'nun muhlama ve kuymaktan farkı boranoda un kullanılmamasıdır. Gürcistan'da 2019 yılında boranoya somut olmayan kültür mirası statüsü verilmiştir¹²².

Borcomi/ბორჯომი

Güney Gürcistan'da, Samtskhe-Cavakheti [სამცხე-ჯავახეთი] Bölgesi'nde kent ve belediyedir. Borjomi ve Likani maden sularının kaynağı buradadır.

Borcomi Belediyesi nüfusu köyleri de kapsar ve yaklaşık 26 bin kişidir, Borcomi kent nüfusu ise yaklaşık 11 bin kişidir. Akhaltsikhe'ye 54 km, Akhalkalaki'ye 80 km, Tbilisi'ye 160 km mesafededir.

Borcomi, Meskheti Dağları'nın doğu, Trialeti Dağları'nın batı yakasındaki yemyeşil ormanlık alanların eteklerinde kuruludur. Borcomi kentinin olduğu yerde 19. yüzyılda Nua, Papa ve Çala adında üç köy vardı. Aynı dönemde, Uraveli Vadisi'nde Borcomi adında bir köy vardı. Osmanlıların 16. yüzyıl sonlarında o vadiyi ele geçirmesiyle Borcomi adlı o köyden göç edenlerin, bugünkü Borcomi'ye bu adı taşıdıkları tahmin edilmektedir.

122 "Boranos Aramaterialuri Kulturuli Memkvidreobis Statusi Mienitça, [adjara.gov.ge](http://www.adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=710368#.YDNmpOgzblU), <http://www.adjara.gov.ge/description.aspx?gtid=710368#.YDNmpOgzblU>, Son erişim 25.02.2021.

Borcomi kentinin olduğu yerde, 1. yüzyıla tarihlenen kesme taş malzemedeki hamam kalıntıları bulunmuş olması, Borcomi'deki mineral suların çok eskiden beri kullanıldığı izlenimi vermektedir. Borcomi Parkı'nın olduğu yerde 19. yüzyılda iki mineral su kaynağı bulunduktan sonra yapılaşma başlamış ve bu semte Borcomi denmiştir. Daha önce Avalişvilebi adlı sülalenin mülkü olan bu alan, 1871 yılında Rus Çarı Nikolay I Romanov'un oğlu Mihail Romanov'a sayfiye yeri olarak kullanılmak amacıyla verilmiş, Mtkvari (Kura) Nehri kıyısında iki katlı bir saray da yapılmıştır¹²³. Borcomi kenti ve parkı, eşsiz doğal güzelliklerin ortasında bulunan, yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdiği bir merkezdir.

Borcom-Kharagaulis Erovnuli Parki/ბორჯომ-ხარაგაულის ეროვნული პარკი

Borcomi-Kharagauli Milli Parkı. 1935 yılında kurulmuştur. Küçük Kafkas Sıradağları'nın doğu kesimini oluşturur. 107.083 Ha alanıyla Gürcistan yüzölçümünün yaklaşık %1'ini kapsar. Borcomi, Kharagauli, Akhaltsikhe, Adigeni, Khaşuri ve Bağdati topraklarından oluşan 6 bölgeyi kapsar. Bu milli parkın yönetim ve ziyaretçi merkezleri iki yerde; Borcomi [ბორჯომი] ve Kharagauli'dedir [ხარაგაული]¹²⁴.

Borcğali/ბორჯღალი

Borcğali'nin kendisi sonsuzluğu simüle eder, bu yaşamın sonsuz döngüsüdür.

Güneş kültüyle ilişkilidir. Borçğali, enerjiyi bir noktaya, merkeze konsantre eden kutsal bir çarktır.

Merkezin çevresinde dönen ışınlar güneşin gökyüzündeki sürekli

123 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.125

124 "Borcom-Kharagaulis Erovnuli Parkis Administratsia", [apa.gov.ge](https://apa.gov.ge/ge/ge/protected-areas/cattestone/bordjom-xaragaulis-erovnuli-parkis-administratsia), <https://apa.gov.ge/ge/ge/protected-areas/cattestone/bordjom-xaragaulis-erovnuli-parkis-administratsia>, Son erişim 25.02.2021.

dönüşünü, dönüşün sonsuzluğunu, devrini, ölümsüzlüğü tanımlar. Borçğali standardı 7 kenarlıdır. Bir efsaneye göre de bu tesadüf değildir. Gürcü kozmogonik dünyasında bir başlangıç noktası vardı: Işık değil, ışığın barınağı.

Tanrı'nın meskeni olan bu mistik barınağı sembolik olarak 7 aydınlatıcı ifade ediyordu.

- 1-Mtvare (diğer adı kamar) – Ay
- 2-Cuma (diğer adları ermi ve otardi) – Merkür
- 3-Mtiebi (diğer adı tsitskris varskvlavi) – Venüs
- 4-Marikhi (diğer adları arian, takha) – Mars
- 5-Dia (diğer adı muştari) – Jüpiter
- 6-Zauli – Satürn
- 7-Helio (diğer adı ardi) – Güneş

Borçğali sembolü Gürcistan'da her zaman kullanılmaktaydı. Bugün de Ragbi millî takımının lakabı Borçğalosnebi olup logosunda, Gürcistan parası laride [ლარი] ve başka yerlerde aktif olarak kullanılmaktadır. Köken olarak Proto-Kartvel/Ön Gürcü köklerle ilişkilidir.

Borçğali'nin en eski örnekleri bugünkü Gürcistan coğrafyasında bulunmuştur (Kura-Aras Kültürü). Bu keşifler MÖ 4. bin yıla aittir. Mezopotamya'da da (Sümer) aynı döneme ait örnek bulunmuştur. MÖ 3-2. bin yıllarına tarihlenen Borçğali örnekleri Trialeti kültüründe de vardır, Kolkheti kültürüne ait (MÖ 2. bin yılın ikinci yarısı ve 1. bin yılın ilk yarısı) örnekleri de mevcuttur. Borçğali Gürcistan coğrafyasında en eski çağlardan beri kutsal bir süsleme sayılıyordu. Borçğali süsüne sürekli olarak eski Gürcistan evlerinin balkonlarında, kapılarında, ahşap direklerinde, iş ve savaş aletlerinde, kraliyet mühürlerinde (Mtskheta'da), binalarda, dini yapılarda ve kap kaçaklarda rastlıyoruz. Bu sembol daha sonra Hıristiyanlık mabetlerinde de kullanılmıştır (Svetiskhoveli'de, Bagrati'de, Martkopi Kilisesi'nde vd.). Bu sembol aynı şekilde Ya-

fetik halkların ilk kutsal işareti idi. Bunu Girit ve Truva'daki arkeolojik kazılarda ortaya çıkan örnekler kanıtlamaktadır. Daha sonra ise o bölgedeki (Girit ve Truva) halkın yerine Hint-Avrupa kavimlerinin gelişi ve Aryan ırkların doğuya yayılması onların da bu sembolü sahiplenmesine neden oldu.

Etimolojisine bakacak olursak, Borçğali Gürcüce kökenli olup buna benzer bir kelime olan Megrelcedeki Barçkhali (göz kamaştırıcı) kelimesi ışık, parlaklık, parlantı anlamındadır. Bazı dilbilimciler göre borğî eski Gürcüce bir kelimedir ve kök, temel anlamındaki bu kelimedenden daha sonra burci kelimesi türemiştir. Ğal sözcüğü ise kutsal (sağlam) meyve, hasat, çıkış, bereket anlamındadır. Dolayısıyla borçğali kelimelerin birleşimi olup –burci (borci) yani kök –aynı şekilde çıkış, kutsal meyve, bereket anlamındadır. Kelimenin okunuşundaki kök –borci- burciden, aynı şekilde –ğal- ise kutsal meyveden gelmektedir. Bazı araştırmacılar “Borçğal”ı farklı şekilde yorumlamaktadır. Borc Megrelce zaman anlamındadır, ğal (a) ise Megrelce götürmek, gitmek anlamındadır. Bu yorumla toplamda Borçğal zamanın geçmesi, zamanın akışı, sonsuzluk anlamına gelir¹²⁵.

Burakhi/ბურაკხი

Serinletici içecek. Su ve tahıl kullanılarak elde edilir, alkolsüzdür. Birçok üretim formülü vardır, en popüler olanı buğdaydan üretilenidir. Akışkan tahıl hamuru suyla inceltip maya, şeker ve aroma eklenir¹²⁶.

Sovyet ülkelerinde yaygınlaşmış Slav içeceği. Ruslar Kvass ya da Kvas der. Gürcistan'daki kentlerin caddelerinde burakhi

125 “Borçğala”, [gurcu.org](http://gurcu.org/borcgala-icerigi-722.html), <http://gurcu.org/borcgala-icerigi-722.html>, Son erişim 25.02.2021.

126 “Burakhi”, *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, C. 2, s.574.

[ბურახი] adlı içeceği satan tekerlekli ve tank şeklinde arabalara bugün de rastlanmaktadır. Yazın serinletici içeceğini bardağı 20 tetri (yaklaşık 50 kuruş) gibi bir fiyata tatmak mümkündür.

Buğa Turki/ბუღა თურქი

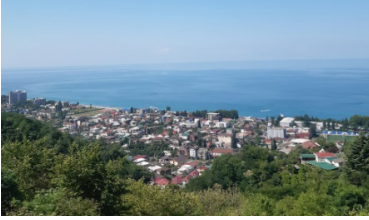
Bugha el-Kabir. 9. yüzyılda Arap Abbasi halifelerinden Mu'tasım döneminin en önemli komutanlarından biridir. Bugha el-Turki olarak da bilinir. Türk kökenliydi. 819 yılında Mu'tasım tarafından köle olarak satın alınmıştı. 7. yüzyılın sonundan itibaren birçok ülkeyi işgal eden Araplar 8. yüzyılda Gürcistan'ı da ele geçirip Tbilisi Arap Emirliği'ni kurmuştu. Arap halifeliğinin otoritesi 9. yüzyılın ortalarında zayıfladı. Arapların işgal ettiği ülkelerin halkları halifeliğe bağlı çeşitli bölgelerde ayaklanmalar çıkarıyordu. Halifenin atadığı emir sıfatındaki yöneticiler de halifeye başkaldırıyordu. Onlardan biri de Tbilisi Emiri İshak b. İsmail (Hasaki) [ჰასაკი] idi ve halifeden bağımsızlık elde etmeye çalışıyor, Gürcü beyleri de ona destek veriyordu. Güney Kafkasya'nın baş eğmeyen halkına itaat ettirmek ve Tbilisi Emiri Hasaki'yi cezalandırmak için halife 200 bin kişilik ordu gönderdi, başında da şiddeti ve acımasızlığıyla bilinen Buğa Turki vardı. 5 Ağustos 853 yılı Cumartesi günü Buğa Turki Tbilisi'yi ele geçirdi. Şehri yaktı, halkın büyük kısmını kılıçtan geçirdi, Hasaki'yi de tutsak etti. Hasaki'nin kesik başını Helife'ye gönderdi, bedenini ise isyancıların ders alması için şehirde bir duvara astı. Birçok Gürcü de bu sırada esir düştü. Araplar aynı şekilde Kartli'ye gelen Batı Gürcistan'daki dönemin Gürcü krallığı olan Egrisi-Apkhaz Kralı II. Teodosi'yi de yendiler. Buğa Turki Aragvi Vadisi'ne de girdi, ancak dağlı Gürcüler (Aragviller, Pşav-Khevsurlular) onu püskürttü. 854 yılında Buğa Turki komutasındaki Arap ordusu bir kez daha saldırdı, Kakheti'deki Gardabani'yi tahrip etti. Tüm bunlara rağmen Buğa Turki'nin saldırılarının amacı olan Arap hâkimiyetinin sağlanması hede fi gerçekleşmedi¹²⁷.

127 Elguca Medzmariaşvili (Redaktör), s.81.

გ (G)

Gagra/გაგრა

Batı Gürcistan'da, işgâl altındaki Apkhazeti Bölgesi'nde küçük bir kenttir. Avrupalıların hazırladığı eski haritalar Apkhazeti'nin Gürcistan içinde olduğunu onaylar.

O haritaların bir kısmında hem Ciketi hem de Apkhazeti Gürcistan içindedir. Apkhazeti tüm haritalarda Gürcistan'ın içindedir. Fransa, İngiltere, Portekiz, İtalya, Rusya ve başka devletler Gürcistan'ı her zaman böyle bilmıştır¹²⁸. Gagra da bu sınırlar içindedir. Gagra adı Gürcücedir, geçit anlamındaki gagari [გაგარი] kelimesinden gelir¹²⁹. Deniz ile dağın yakın olduğu bu bölgede Gagra Büyük Kafkas Sıradağları'nın eteklerinde ve Karadeniz kıyısındadır. Subtropikal iklimi nedeniyle Sovyet döneminde önemli bir tatil ve sağlık merkeziydi. Gürcistan'ın feodal döneminde önemli bir limandı. Tskhum-Apkhazetis Eparkia yani Sokhumi-Apkhazeti Piskoposluk Bölgesi merkezi Gagra'daydı. Gagra'da Paleolitik Çağ'dan beri yerleşim vardı. 2. yüzyıl yazarı Klaudios Ptolemaios'a göre bugünkü Gagra'nın olduğu yerde Kolheti halkı olan Sanigler yaşıyordu. 5-6. yüzyılda ise önemli bir yerleşim birimine dönüştü. 20. Yüzyıl sonlarında, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde Ruslar, Rus destekli Abazalar (Apsualar/Apsuvalar), bölgedeki Ermeni Bargamyan örgütü teröristleri, Kuzey Kafkasya'dan ve Avrupa ülkelerinden gelen paralı yabancı silahlı gruplar hep birlikte Apkhazeti genelinde Gürcü, Megreli-Lazi, Svanilere etnik temizlik uyguladı. Etnik temizlikten sağ kalan

128 Badri Gogia, "Çrdilo-Dasavlet Sakartvelo Utskhoenovab Rukebze", **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde, İntelekti, Tbilisi:2007**, s.405.

129 Bejan Khorava, "Etnikuri Protsesebi Apkhazetşi", s.21-32.

lar da burayı terk edip Gürcistan'ın başka illerine gitmek zorunda kaldığından Gagra'da Gürcü, Megreli-Lazi, Svani kalmamıştır. Bu dönemde Apkhazeti'de Gürcü, Megreli-Lazi, Svanilere etnik temizlik uygulandığı belgelenmiştir¹³⁰. Hâlihazırda Gagra'da nüfusu en fazla olan grup Abazalar değil Ermenilerdir. Apkhazeti'deki (Abhazya) Ermeniler Rusya tarafından desteklenmekte, Rusya ayrılıkçı Abazaları nasıl Gürcistan'a karşı kullandıysa, şimdi de Ermenileri Abazalara karşı kullanmakta, gelecekte Apkhazeti'nin onların hâkimiyetine geçmesini sağlayacak siyaset gütmektedir. Apkhazeti'de Gagra ve çevresini kapsayan kuzey bölgelerinde yaşayan Ermenilerin son yıllarda özerklik taleplerini dile getirmeye başladıkları bilinmektedir. Tüm Apkhazeti bölgesinde 2002 yılı verilerine göre 55 bin Abaza, 40 bin Gürcü (çoğu Gali'de), 35 bin Rus, 70 bin Ermeni olmak üzere 200 bin nüfus vardır¹³¹. Gagra Ermeni nüfusunu yoğunluğuyla bilinmektedir.

Galaktion Tabidze/გალაკტიონ ტაბიძე

1891-1959 yılları arasında yaşamış büyük Gürcü şairidir. Babası kültürlü, geleneklerine bağlı bir köy öğretmeniydi. Gençliğinde kendisi de kısa süre öğretmenlik yaptı. Galaktion Tabidze, ünlü *Mnatobi* dergisinin de kurucularındandır. Genç yaşından itibaren yayımlanan eserleri sayesinde onun şairlik dehası kısa sürede herkesçe kabul edildi.

1914 yılında yayımlanan şiir kitabı *Leksebi* (Şiirler) ve 1919 yayını *Artistulma Kvavilebma* (Artistik Çiçekler) kitabından son-

130 Human Rihts Watch Arms Project Human Rights Watch/Helsinki, March 1995, Vol. 2, No:7, <https://www.hrw.org/reports/pdfs/g/georgia/georgia953.pdf>, Son erişim 25.02.2021./Abhazya'da Gürcülere Etnik Temizlik Yapıldığına Dair İnsan Hakları Örgütü Raporu.

131 Bejan Khorava, s.21-32.

ra ona şiirin kralı dediler. Kendisinden sonra gelen şairleri de etkilemiştir. *Me da Ğame (Ben ve Gece)*, *Mtazmindis Mtvare (Mtatzminda'da Ay)*, *Meri*, şiirde yeni dünyalara kapı açtı. *Lurci Tskhenebi (Mavi Atlar)* ve burada sıralamayacağımız birçok başka şiiri eşsizdir¹³².

Gali/გალი

Batı Gürcistan'da Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde kent. Gali, Samegrelo ile Apkhazeti bölgeleri arasındaki sınırı oluşturan Enguri Nehri' nin Apkhazeti tarafında yer alır. Gali'de yaşayan halk Gürcü/ Megreli-Lazi halkıdır.

Gali 17. yüzyılın son çeyreğinde halâ İmereti Krallığı'na bağlıydı¹³³. Sokhumi'ye 77 km mesafede yer alır. Gali'de sadece bir okulda Gürcüce eğitim verilmekte olup diğer okulların tümünde eğitim Rusçadır. Gürcistan'da yüksek eğitim almak isteyenler Tbilisi veya başka bir kente gitseler dahi, üniversite öncesi Gürcüce eğitim alamadıkları için bunu başaramamaktadırlar ve önleri kesilmiş durumdadır. Rusça eğitim için gidebilecekleri tek yer Sokhumi olup orada da Abazalar (Apsualar/Apsuvalar) tarafından Galililere ikinci sınıf ve kötü muamele edildiği ve ötekileştirildikleri için Apkhazeti'de Rusça yüksek eğitim alamamaktadırlar.

Apkhazeti'de Rusça dışında yüksek eğitim zaten veril(e)memektedir. Galilerin ellerindeki belgeler Rusya'ya gitmelerine ve orada eğitim almalarına da uygun olmadığından, hiçbir yerde yük-

132 "Galaktion Tabidze", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000776/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000776/>, Son erişim 25.02.2021.

133 Sofi Kekua, **Odiş-Apkhazetis Anomastika, İstoriul Saeklesio Sabutebis Mikhedvit, Sakartvelos Sapatriarkos Tzında Andria Pirveltzodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti Humanitarul Metsnierebata da Samartlis Skola**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi:2017, s.124.

sek eğitim alamıyorlar¹³⁴. Galililer hastalandıklarında ise çeşitli zorluklarla Enguri Köprüsü'ndeki sözde sınırı geçerek Samegrelo'ya Zugdidi kentine gelip orada Gürcü hastanelerinde tedavi olmaktadır. Gali insanı bu şekilde bir çıkmazda, Rusya işgâlindeki kendi öz yurtlarında ayrılıkçı Abaza yönetiminin zulüm ve baskısı altında zor şartlarda yaşamaya çalışmaktadır. Apkhazeti'nin dünyanın hiçbir yerinde geçmeyen sözde pasaport ve kimliği bile Galililere verilmemekte, oturma izni belgesi benzeri belgeler verilmektedir. Oturma izni dışarıdan gelen yabancılara verilecek bir belge olup, Gali'nin asıl sahibi ve yerlisi olan halka, dünyanın gözü önünde bu kötü muamele yapılmakta, yıldırma, yok etme ve kendi topraklarından sürme politikası uygulanmaktadır.

Gandagana/განდაგანა

Gürcistan'ın Açara Bölgesi'ne ait halk danslarından birinin adıdır. Gürcistan'ın en karakteristik, tüm ülke çapında düğünlerin, eğlencelerin, gösterilerin vazgeçilmez dansıdır. Tüm Gürcistan'da oldukça yaygındır. Bu dans gandagana adının yanında Açaruli olarak da bilinir. Bir kadın ve bir erkek tarafından icra edilebileceği gibi grup olarak da dans edilebilir.

Yavaş, hızlı ve tekrar yavaş olmak üzere üç kademelidir. Kostümü özeldir, renkleri keskin ve güzeldir. Bu dansın erkek kıyafetine çakura [ჩაქურა] denir. Çakuranın çokhanın belden kesilmiş versiyonu olduğu kabul edilir. Pantolon ilk önce Batı ve Güney Gürcis-

134 Tornike Zurabişvili, **Mşobliur Enaze Ganatlebis Şezğudva Galis Raionşi: Gamosavlis Dzebaşi, Sakartvelos Repormebis Asotsiatsia**, Tbilisi: 2016, s.12-15. <https://grass.org.ge/uploads/other/2019-06-06/467.pdf>, Son erişim 25.02.2021.

tan'a geldi. Dolayısıyla, pantolon kullanılmaya başlandıktan sonra çokha belden kesilerek çakura üretilmiş oldu.

Gandagana veya Açaruli diye bilinen bu dans bir sevda dansıdır. Genellikle erkeğin kadını izlemesi mizansenini temeli olup erkekler antik dönemden günümüze kadar evrilmiş pek çok figür sergilerler; örneğin dere taşlarından atlama, ağaç arkasına saklanmış kadını bulma, kaçan kadının peşini bırakmama, ağ çekme gibi anlama gelen onlarca figür vardır. Eski gandaganalardan günümüze kadar kadın için iki yada daha fazla erkeğin rekabetini de anlatan pek çok versiyon vardır. Açara Bölgesi'nde yöresel gandaganalarda, Artvin'de oynan khelgaşlilay dansında, İnegöl'de oynanan kolsama dansında bunun pek çok örneği halen mevcuttur¹³⁵.

Garmoni/ճարմոն

Garmon/Garmoni körüklü çalgılar ailesinden enstrumandır. Kafkasya'da garmon adıyla bilinir. Akordeonla aynı sistemde çalışır. Garmona el yapımı Kafkas akordeonu diyebiliriz.

Kafkasya'da üç tip garmon bulunur. Bunlar; Gürcü garmonu, Os garmonu ve Azerbaycan (Azeri) garmonudur. Gürcü garmonu da kendi içinde üçe ayrılır, bunlar; Kartuli (Tuşuri garmon), tziko tziko (mozika) ve bas garmondur

(profesyonel dans ekiplerinin kullandığı fotoğraftaki garmon).

Akordeonun çok sesli melodileri tek başına çalabiliyor olması, zaten kendi halk müziği ve şarkıları çok sesli olan Gürcülerin dikkatini çekmiş ve icadından kısa bir zaman sonra Gürcistan'a ulaşmasını sağlamıştır. Fakat Gürcüler akordeonu kendi kültürlerin-

¹³⁵ Tezcan Atila Basiladze, 20.02.2020.

deki danslara melodilere uygun tınıya getirmek için biraz değiş-tirmiş, kendilerine göre geliştirmişlerdir ve bu sayede Gürcü gar-monu ortaya çıkıp Gürcü halk çalgıları arasında kendine yer bul-muştur. Garmonu akordeondan ayıran en büyük özellik kendine özgü şeklinin yanısıra standart akordeona göre daha tiz ve bas seslere ulaşmasıdır. Bu içerisindeki ses kütüklerinin fazlalığından ve farklı oktavlarda olmasından kaynaklanır. Özetle örnekleyecek olursak, standart bir akordeonda bir vuruşta 3-4 oktav ses alırken Gürcü garmonunda bir vuruşta 5-6 oktav ses alınır. Kafkasya’da özellikle Gürcü ve diğer Kafkas halk danslarında en yaygın ve en kabul gören garmon çeşididir¹³⁶.

Gebjalia/გებჯალია

Megreli yiyeceği olan gebja-lia [გებჯალია] Batı Gürcis-tan’da Samegrelo Bölgesi’n-de yaygındır. Megreli mutfağı çok renklidir ve gebjalia Meg-reli mutfağının gerçek başya-pıtıdır¹³⁷.

Gebjalia kelime olarak süte yatırılmış anlamına gelir. Süt kısık ateşte ısıtılır, üzerine kesilmiş sulguni peynirinin ham hali veya taze peynir dilimleri eklenir. Ağaç kaşıkla karıştırılır, peynir elas-tik duruma gelince çıkarılır. Elle yassılaştırılan peynire dikdörtgen form verilir. Bu peynir levhasının üst yüzeyine ince doğranmış ve-ya dövülmüş nane, acı biber ve tuz karışımı sürülür. Rulo şeklinde sarılır. Tuzlu suya yatırılır (Yarım litre suya 3 yemek kaşığı tuz ek-lenerek elde edilen su). Gebjalianın sosu ayrıca hazırlanır. Bunun için, daha önce peynir hazırlanan sütten 100 ml alınarak, içine

136 Nurullah Yıldırım, Garmon sanatçısı, müzisyen, İnegöl/Bursa, Görüşme tarihi 25.10.2019.

137 M. Khvedelidze, İ. Karanadze, A. Jorjoliani, **Sasursato Teknologია Sakhelmdzvanelo**, Sakartvelos Ganatlebisa da Metsnierebis Saministro, Tbilisi:2018, s.117.

ekşi krema [არაჟანი] ve süt ekşimiği [ნადუღი] eklenerek blenderle karıştırılır. Sosa ince doğranmış veya dövülmüş nane, acı biber ve tuz eklenir. Rulo şeklindeki gebjalia kesilip parçalara ayrılır, parçalar hazırlanan sosa yatırılır (örnek malzeme miktarı: 500 gr peynir, 50 gr nane, 50 gr ekşi krema, 1 lt süt, 100 gr süt ekşimiği, isteğe göre tuz ve acı biber)¹³⁸.

Gelati/გელათი

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nin merkezi Kutaisi kentinde manastır kompleksidir. Sadece bu eseri görmek için dahi Kutaisi'ye gitmeye değer diyebiliriz. Kutaisi eski Gürcü krallıklarına başkentlik etmiş bir kenttir ve Kutaisi maddesinde gerekli bilgiler verilmiştir.

Gelati bir manastır kompleksi olmasının yanında bir eğitim merkezi, dönemin Kafkasya'sının en önemli üniversitesiydi. Beşeri ilimler eğitiminin verildiği eğitim salonları Gelati'de bugün de görülebilir.

Gelati kompleksi inşaatına Gaertianebuli Sakartvelos Samepo yani Birleşik Gürcistan'ın Kralı IV. Davit (Ağmaşenebeli) tarafından 1106 yılında başlanmış, oğlu Kral I. Demetre tarafından tamamlanmıştır¹³⁹. Davit Ağmaşenebeli Tbilisi'yi

Arap işgâlinde kurtarıp yeniden Gürcistan'ın başkenti yaptığı halde, ölümünden sonra Kutaisi'deki Gelati'ye defnedilmesini istemiştir. Davit Ağmaşenebeli'nin dışında Birleşik Gürcistan Krallı-

138 "Namdvili Megruli Gebjalias Retsepti, Moamzadet Tkvens Samzareuloşi", **metronome.ge**, <https://metronome.ge/story/55656>, Son erişim 25.02.2021.

139 Fevzi Çelebi (2019), s.121-122.

ğ'ın bazı kralları ve İmereti Krallığı'nın bazı krallarının defin yeri burası olmuştur.

Genatsvale/გენაცვალე

Türkçede tam karşılığı olmayan bir kelimedir. Hiçbir dile çevrilemez. Kullanıldığı yere bağlı olarak; azimim, canım, değerlim, kurbanın olayım gibi çok çeşitli anlamlara yakınlık gösterir. Yaklaşık hangi anlama geldiği de kullanıldığı yere bağlıdır. Her türlü duyguda ve ruh halinde kullanılan çok fonksiyonlu bir kelimedir. Pridon Khalvaşi, bu kelimeye özel bir şiir yazmıştır. İşte Pridon Khalvaşi'nin *Genatsvale* adlı şiirinin Türkçe çevirisi:

İhtiyarsın, genatsvale, gençsin, sevdinir kendini.
Yaşlısın, -alından uzaklaştırır çizgileri de.
Üzdüler mi? –unutturur ikiyüzlü, acı sözlüyü,
Yoksul musun? –zenginleştirir, böyledir genatsvale.
Işığı sönmeyen, genatsvale, ruhunda taşıyorsun,
Bülbüllerin tane tane yıldızlardan taşıdığı.
Gözlerimizde yaktılar ve dediler –hiç sönmessin,
Genatsvale seni izler, Gürcistan'ın beşiğinden,
O, toprağa ekildi ve köylü bakıyor toprağa
İyilikle yaptığı evi duruyor misafire.
Açar kadın kapıları, -buyurun der, genatsvale,
Mısır ekmeği alevde, közde kebab hışırtısı.
Gün ağarır sabah, kalkar ayağa dağın güneşi,
Kararır gece, Adesa üzüm ağaçta oynar gibi.
Gürcistan'ın gece-gündüzü, ne bitirir rengini,
O suyun da havan da, tatlıdır tıpkı genatsvale...
Az biliyor yeryüzünü, henüz kim anlamamışsa,
Ekmeğini, şarabını, sözünü ya da dehanı.
Genatsvale şakıyor rüzgâr, tatlanıyor meyveler,
Bu söz eski hem de yeni, hem yumuşak hem de serttir.

Genatsvale, dostum, genetsvale, sen ölümsüz aşkım,
Sürekli açık, birini bekleyen oda kapısı.
Genetsvale, hayatım! Hem eğlendirir, hem üzersin,
Sen beni daha çok sevsen, genatsvale!¹⁴⁰

Gergetis Sameba/გერგეთის სამება

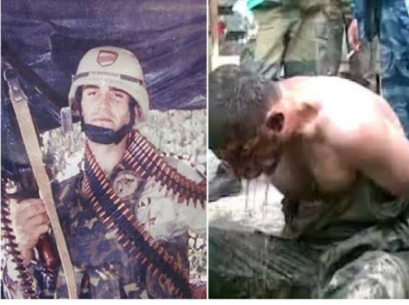
Büyük Kafkas Sırağları'nda yer alan Kazbegi'de katedral. Gergetis Sameba 14. yüzyıl eseridir. Kazbegi'deki yerleşim alanı ve belediyesinin adı Stepantzmin'dadır.

Bölge Doğu Gürcistan'da yer alır. Gürcistan'ın kuzeydeki kapısı olan tarihsel ve etnografik Khevi [ხევი] adlı bölge Kazbegi (Stepantzmin'da) ve Dariali Vadisi çevrelerini kapsar. Gudauri, Kazbegi ve Dariali çevreleri Khevi adlı tarihsel ve etnografik bölge içerisinde kalır. Kazbegi Rusya sınırına yakındır. Tbilisi ile Kazbegi arasındaki mesafe 150 kilometredir ve buraya Mtskheta-Ananuri-Duşeti-Gudauri yolu üzerinden ulaşılmaktadır. Gergetis Sameba Katedrali [გერგეთის სამება] Khevi Bölgesi'nin rakımı en yüksek dini yapısıdır. Denizden yüksekliği 2.200 metredir. Gergetis Sameba'nın bulunduğu yer eşsiz bir doğaya, eşsiz renklere, eşsiz manzaraya sahiptir. Gergetis Sameba, Kazbegi'deki Gergeti köyüne 1 km mesafede olup Gürcistan'ı ziyaret eden turistlerin büyük ilgi ve beğenisini çekmekte, Kazbegi'yle birlikte çok sayıda ziyaretçinin akınına uğramaktadır. En popüler turizm noktası olduğunu söylersek abartmış olmayız. Gergetis Sameba'ya, arazinin zorlu şartları nedeniyle ancak Kazbegi'den turistler için sefer düzenleyen özel arazi araçlarıyla veya Gergeti köyünden 1 saat yürüyerek ulaşılmaktadır.

140 Pridon Khalvaşi, **Omri** (Türkçesi: Erdoğan Şenol), Gece Kitaplığı, Ankara:2019, s.153.

Giorgi Antzukhelidze/გიორგი ანტუხელიძე

2008 Rusya Gürcistan Savaşı'nın kahramanlarından biridir. Bu savaş Gürcistan topraklarında, tarihsel ve etnografik Şida Kartli Bölgesi'nde gerçekleşmiştir. Şida Kartli denen yer Tskhinvali kenti ve çevrelerini kapsar.

Bu topraklar Gürcü feodal-leri Maçabelilerin mülkleri anlamına gelen Samaçblo adıyla da bilinir. İşgâlcisi Rusya 19. yüzyılın başında Gürcistan'ı işgâl ettikten sonra, aynı yüzyılın sonunda, kendi anti-Gürcü siyaseti

ve planlarının parçası olarak, yöreyi Güney Osetya diye adlandırmış ve 1920'lerde de sahte bir yapı oluşturmuştu. İlgili maddede bu konu açıklanmıştır. 2008 yılında Gürcistan'ın hem bu bölgesine, hem Gori'ye, hem de eşzamanlı olarak Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'ne saldıran Rusya'ya karşı savunma savaşı verilmişti. Gürcü ordusunda asker olan Giorgi Antzukhelidze 9 Ağustos'taki bir çatışma sonrası esir düştü. Tskhinvali'de sorgulandıktan sonra işkenceyle öldürüldü. Giorgi 23 yaşındaydı. Ona işkence edilen görünümler 2009 yılında internette yayıldı. Videolarda işkencecilerin yere düşürdükleri Giorgi'nin sırtına çıkıp zıplayarak yeri öptürmeye çalıştıkları, hakaret ve küfür ettikleri ancak tüm bunlara rağmen Giorgi'nin yaşamını yitirene kadar direndiği görülüyor. Videoda işkencecilerin ayrılıkçı Os çetecileri ve Rus askerleri olduğu anlaşılmaktadır. Naaşı Tbilisi'ye getirilip defnedildi. Giorgi Antzukhalidze 2013 yılında milli kahraman ilan edildi¹⁴¹.

141 "Giorgi Antsukhelidze", [history.mod.gov.ge](https://history.mod.gov.ge/ge/page/17/giorgi-anwuxelidze), <https://history.mod.gov.ge/ge/page/17/giorgi-anwuxelidze>, Son erişim 25.02.2021.

Giorgi Leonidze/გიორგი ლეონიძე

Ünlü Gürcü şair ve yazar. Gürcü şiirinin en önemli temsilcilerinden biridir ve 1900-1966 yılları arasında yaşamıştır.

İlk şiiri ve yazıları 11 yaşındayken, 1911 yılında gazetede basılmıştır. Leonidze'nin şiirleri 1912 yılından itibaren düzenli olarak yayımlanmaya başlamış olmasına rağmen, kendisi bilinçli şairlik faaliyetinin 1915 yılında başladığını ifade etmiştir.

66 yıllık hayatına sayısız şiir sığdırmıştır. Eserleri arasında *Ninotzmindis Ğame* (*Ninotzmina Gecesi*), *Simğera Pirveli Tovli-sa* (*İlk Karın Şarkısı*), *Mkviraloba*, *Kivçağis Paemani* (*Kıpçak Randevusu*), *Ole* sıralanabilir. Giorgi Leonidze'nin anlatımlarının yer aldığı *Natvris Khe* (*Dilek Ağacı*) eseri ise kendisinin edebi yaratıcılığını göstermektedir. Bu eser beyaz perdeye de yansıtılmıştır¹⁴².

Giorgi Mazniaşvili/გიორგი მაზნიაშვილი

Ünlü Gürcü generalidir. Giorgi Mazniaşvili 1918-1921 yılları arasındaki bağımsız Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti döneminde ülkesine büyük katkılar sağlamış bir askerdir. 1870-1937 yılları arasında yaşayan Mazniaşvili, Gürcistan'ın Rusya İmparatorluğu içerisinde olduğu dönemde dünyaya gelmiş,

142 "Giorgi Leonidze", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000829/>, Son erişim 25.01.2021.

askeri eğitim alarak Çarlık Rusya'sı ordusunda subay olmuştu. 1904-1905 Rus-Japon savaşında başarılarıyla kendini gösterdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde savaştı, büyük başarılar gösterdi, Varşova'da ağır yaralandı, başarılarından dolayı en yüksek nişanları aldı. 1917 yılında Gürcistan'a geri döndü ve Gürcü ordusunun kurulması için çalıştı, önce iki askeri birlik kurdu.

İlk olarak, Osmanlı cephesinden geri dönen Rus ordusuna karşı Tbilisi'yi savundu. Gürcistan, işgâl edilışinden bir asır sonra Rusya'dan bağımsızlığını yeniden elde edince, Giorgi Mazniaşvili de Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti ordusunda general olarak görev yapmaya başladı. 1918 tarihli Brest Litovsk Antlaşması'na göre Batumi ve Açara Osmanlı'ya bırakılmıştı. Osmanlı 1918'de bununla yetinmeyip Guria ve ötesine de ilerlemeye çalıştı. Mazniaşvili halk birlikleri, partizan gruplar ve askeri birliği organize ederek başına geçti, direnerek Osmanlı birliklerini durdurdu. Açara-Guria arasındaki Çoloki Çayı'nın olduğu yerdeki çatışmalarda geri çekilmelerini de sağladı. Aynı yıl Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti hükûmeti tarafından Apkhazeti (Abhazya) Genel Valisi ve Karadeniz kıyısındaki birliklerin komutanı olarak görevlendirildi. Gürcü ordusu ve 300 Abaza'nın (Apsua/Apsuva) da katıldığı Gürcü halk birliğiyle Bolşevik isyanını bastırdı, ardından da Apkhazeti'den Rus Beyaz Ordu'su birliklerini çıkardı. Rusya'dan gelen orduları durdurdu, sonra Soçi ve Tuapse'ye girerek buraları Ruslardan temizledi. Ancak ağustos ayında ülkenin diğer bölgelerindeki gelişmelerden dolayı Gürcü birlikleri Tuapse ve Soçi'den çekildi. Aynı yılın sonbaharında Tbilisi valisiydi.

1918 sonlarında Ermenistan Gürcistan'a saldırdı. Mazniaşvili Gürcistan'ın güney sınırlarını başarılı şekilde savundu, Ermeni ordusunu önce püskürttü, sonra peşlerinden giderek Şulaveri ve Sadakhlo'yu Ermeni işgâlinde kurtardı. 1919 yılında Akhaltsi-khe-Akhalkalaki Genel Valisiydi. 1920 yılında Tbilisi Garnizon Ko-

mutanı oldu. 1921 Rusya-Gürcistan savaşında görev aldı. Şubat 1921'de Azerbaycan üzerinden gelen işgâlcı Rus Kızıl Ordu'suna karşı mücadele etti. 19 Şubat 1921'de Kızıl Ordu'ya büyük darbe indirdi, 58. Rus alayını tamamen yok etti ve 1600 Rus askerini esir aldı. Poniçala'da 19. Rus kolordusuna karşı direndi ancak sonuç alamadı. Tbilisi'ye yaklaşan Rus Kızıl Ordu'suna karşı Gürcistan hükûmeti silah bırakma talimatı verdi, hükümet Batı Gürcistan'daki Batumi'ye, oradan da İstanbul üzerinden Fransa'ya gitti. Mazniaşvili de Batı Gürcistan'a geçti. Apkhazeti üzerinden gelen Rus Kızıl Ordu'sunu Samegrelo'nun Senaki kentinin Tsivi Suyu'nda durdurarak bu sayede Gürcü birliklerinin Samtredia üzerinden Sacavakho'ya ulaşmasını sağladı.

Tbilisi artık Sovyet Rusya tarafından işgâl edilerek Gürcistan'ın bağımsızlığına son verilmişti. Bu dönemde, Kazım Karabekir'e bağlı Türk birlikleri de Batumi'ye girdi. Sovyet Rusya ile Ankara Hükûmeti arasında 16 Mart 1921'de Moskova Dostluk Antlaşması imzalanmış, Gürcü toprakları üzerinde Rusya ve Türkiye anlaşmıştı. Batumi Sovyet Rusya içindeki Gürcistan'a, Artvin ve Ardahan çevreleri Türkiye'ye kalacaktı. Ancak buna rağmen 17 Mart günü Kazım Karabekir, Batumi'deki Türk birliklerine dayanarak kendini Batum Valisi ilan etti. Aynı gün Rusya-Gürcistan savaşı da Kutaisi'deki görüşmelerle sona erdi. Gürcü Hükûmeti ülkeyi terk etti, Rus işgâlini tanımadı. Kutaisi'deki görüşmelerin bir amacı da Türk birliklerinin Batumi'den çıkarılmasıydı. Bu görev Giorgi Mazniaşvili'ye verildi. Giorgi Mazniaşvili komutasındaki birlikler Türk birliklerine karşı harekete geçti ve çatışmalar yaşandı, Türk birlikleri bölgeden çıktı.

Aynı yılın Eylül ayında Giorgi Mazniaşvili Bolşeviklerce tutuklanıp Tbilisi'de iki yıl hapsedildi. 1923 yılında yargılayıp önce kurşuna dizme cezası verdiler, ancak bu ceza ülke dışına sürgüne çevrildi. Mazniaşvili önce İran'a giderek bir süre kaldı, sonra Fransa'ya git-

ti. Başka bir Gürcü generali Giorgi Kvinitadze O'nun hakkında şunu yazıyor: *“General Mazniaşvili çok cesurdu. Onu defalarca atış hattında atışların altında gördüm ve cesaretine şahidim. Durum ağırlaştığı zaman Mazniaşvili çok cesurca hareket ediyor. Aşırı cesareti nedeniyle zarar gördüğünü de söyleyebilirim. O sürekli olarak kendini riske ediyor, birkaç defa onu kaybetme tehlikesi yaşadık ki bu bizim için büyük bir eksiklik olurdu.”* 1925 yılında vatan hasretine dayanamayıp geri döndü, doğduğu köye yerleşerek sıradan bir insan olarak yaşamaya başladı. Sovyetler Birliği yönetimi 1937 yılında Giorgi Mazniaşvili'yi tutukladı ve kurşuna dizerek öldürdü. 2013 yılında Gürcistan Milli Kahramanı ilan edilmiştir¹⁴³.

Giorgi Saakadze/გიორგი სააკაძე

Gürcü yönetici ve komutandır. 1570-1629 yılları arasında yaşamış, çeşitli dönemlerde üç ayrı ülkeye hizmet etmiştir. Dönemin Gürcü krallığı dışında, İran şahlarına ve Osmanlı'ya hizmet etti¹⁴⁴.

Gürcistan'da Giorgi Saakadze'yi bir kahraman olarak görenler olduğu gibi, ülkesine ihanet etmiş biri olduğunu söyleyenler de vardır¹⁴⁵. Her halükarda tarihte eşine az rastlanan bir figürdü. Şida Kartli Bölgesi'nde Gori'ya bağlı bir köyde Gürcü ailede dünyaya geldi. Ailesi krala bağlı aznauri denen feodal unvana sahipti Tedzmi Kheoba (Tedzmi Vadisi) denen toprakların yönetimi onlardaydı, kendilerine 40 kadar köy bağlıydı. Giorgi Saakadze dönemin şartlarında iyi eğitim almış, Farsça ve Türkçe biliyordu. Kı-

143 Mamuka Gogitadze, Giorgi Bejitaşvili, **Samkhedro Pitsis Ertgulni (Biograpiuli Tsobari)**, Tbilisi:2015, s.72-73.

144 Nusret Gedik, “Rızâyî-i Vâñî (ö. XVII yy.?) Mecmû'ası ve Haylî (ö. 1040/1630-31)'nin Mavrav Hicviyyesi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi** 24, İstanbul:2020. 195-219.

145 Tamar Kvedeliani, Sudan Altun, “Levan Gotua'nın “Yolsuzluk Kervanı” Eserinde Giorgi Saakadze Karakteri”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)**, 2020, Vol:7, Issue:52, s.769-789.

sa zamanda askeri dehası ve komutanlık yeteneğiyle öne çıktı. 16. yüzyılın 90'lı yıllarında, Gürcistan'a giren Osmanlılara karşı Kral I. Simoni'nin yanında savaşıyordu. 1600-1606 yıllarında Kral X. Giorgi döneminde de kralı için savaşan bir komutandı. Giorgi Saakadze'nin dehâsı Kral II. Luarsabi döneminde daha çok öne çıktı. II. Luarsabi döneminde Tbilisi, Tskhinvali ve şu anda Kuzey Kafkasya'daki Kuzey Osetya sınırları içerisinde kalan tarihi Gürcü toprağı Dvaleti'nin valisiydi, Mouravi unvanı vardı (Dvaleti tarihin her döneminde Gürcü toprağıydı, Rusya 19. yüzyıl sonunda Gürcistan'dan kopardı).

Bu unvan onu Gürcü krallık sarayının bir parçası yaptı, yeteneği, cesareti ve enerjisiyle genç kralın en yakını haline geldi. 1609 yılında Şida Kartli'de Khaşuri [ხაშური] yakınlarındaki Taşiskari'de [ტაშისკარი] Giorgi Saakadze birlikleri Osmanlıları yenince otoritesi daha da büyüdü. Saakadze merkezî yönetimi güçlendirmek için çalıştı, krala isyan eden dağlı Gürcülere, Dvaletililere ve Os-lara itaat ettirdi. Yabancı güçlerin saldırıları sırasında ovalardan dağlara çekilen Gürcülerin yerlerine dönmeleri ve ülkenin inşası için çalıştı. Bu çabalar ülkenin gelişmesine ve siyasi otoritenin güçlenmesine katkı sağladı. Kartlili aznauriler dışında, aznaurilerden daha üst feodaller olan birkaç tavadi de Saakadze'nin yanındaydı. Ancak feodallerin bir kısmı, başka tavadiler, daha alt feodal unvan olan aznauri bir aileden gelen Saakadze'nin elde ettiği güç nedeniyle kendisini kıskanıp ona karşı oldular. Saakadze karşıtı tavadiler, Saakadze'nin kızkardeşiyle evli Kral Luarsabi'yi Saakadze'nin onu öldürmeyi planladığına inandırdılar ve Saakadze'yi bertaraf etmesi için ikna ettiler. Tavadiler, öldürmek amacıyla 1612 yılı 12 Mayıs tarihinde avlanma bahanesiyle kralın yazlığına çağırdılar. Giorgi Saakadze bu tuzağı öğrendi ve ülkesini terkederek İran'a gitti. İran Şahı Abbas I 1614-1617 yıllarında Kakheti'ye saldırıp yerle bir ederken, Giorgi Saakadze de Şah Abbas'la birlikteydi. Bu sırada Kral Luarsabi alıkonulmuş, Şah Abbas,

Kartli'ye aynı Gürcü Bagrationi hanedanından Bagrat-Han'ı atamıştı (1616-1619), ancak kimse onu tanımıyor, itaat etmiyordu.

Şah Abbas, güvenini kazanan Giorgi Saakadze'yi Bağdat, Irak ve Kürdistan üzerine gönderip o bölgeleri ele geçirip itaat ettirdikten sonra Gürcistan'a gönderecekti. Kartli'de Bagrati'nin ölümü sonrası, oğlu Simoni'yi Şah Abbas Simon-Han unvanıyla onayladı, Giorgi Saakadze'yi yanına danışman olarak görevlendirdi ve Kartli'de uzun süre kalmasına izin verdi. Bu andan itibaren Saakadze'nin İran karşıtı gizli faaliyetleri ve Gürcistan'ı İran egemenliğinden kurtarma çalışmaları başladı. Elde ettiği bu gücü eski düşmanları tavadiler üzerinde kullanmaya çalışmadı, onlarla anlaşarak birlikte hareket etmek istedi. İran'a karşı ayaklanma hazırlığındaki Saakadze'nin taraftarları çoğaldı. Kakheti'de de İran şahına karşı ayaklanma hazırlığı vardı. İran Şahı Kartli ve Kakheti'yi tamamen yok etmeye karar verdi. Şah, Kakheti'den Gürcüleri İran'a sürüp, onların yerine İran'dan Türkmen ve Farisileri getirip yerleştirmek istedi. Şah, 1624 yılında Giorgi Saakadze ve eniştesi eristavi Zurabi'yi İran'a çağırıldı. Kısa süre sonra onları Karçığa Han ordusuyla birlikte Kartli ve Kakheti'yi nihai olarak itaat ettirmeleri için Gürcistan'a gönderdi, fakat Şah, Saakadze'ye tam olarak güvenmediği için, Saakadze'nin oğlu Paata ve Zurabi'nin eşini rehin tuttu. Karçığa Han'a Saakadze'yi öldürme gizli görevi de verildi. Saakadze de boş değildi, ayaklanma planını önceden yapmış ve Gürcistan'daki komutanlara görevlerini önceden bildirmişti.

Kvemo Kartli Bölgesi'ndeki Martkopi'ye gelip yerleşen Şah'ın İran ordusuna Gürcüler 25 Mart 1625'te baskın düzenledi. Şah ordusu komutanı Karçığa Han acil toplantı düzenleyip Giorgi Saakadze'yi de görüşmeye çağırıldı. Saakadze ve beraberindeki adamları, kılıçlarını çekerek İran ordusunun tüm komutanlarını orada öldürdü. Tüm komuta kademesini kaybeden işgal ordusu dağıldı, düzensiz şekilde geri çekilirken Gürcüler onlara ağır kayıplar ver-

dirdi. Saakadze bunun ardından Tbilisi'yi kuşattı, sonra Kakheti'ye geçerek buraya İran Şahı'nın getirdiği yabancıları imha etti, sonra da Gence ve Karabağ'a sefer düzenledi. Birkaç ayda Gürcüler Kartli'den ve Kakheti'den düşmanları tamamen çıkardı.

İran ve Osmanlı çıkarları Güney Kafkasya üzerinde çekişiyor, burası onların asırlık mücadelelerinin meydanı oluyor, Gürcüler de bu mücadelenin ortasında kalıyordu. Siyasi gelişmeler sonucunda bugün dost olanlar yarın düşman, bugün düşman olanlar yarın dost oluyordu. Saakadze İran'a ihanet (!) ettiğine göre başka yerde dost aramalıydı. Bu adres Osmanlıydı. Saakadze, güçlü İran Şahı'nın Martkopi Savaşı'nı affetmeyeceğini, daha büyük ordu gönderceğini biliyordu. Bunun için de Anadolu'daki Osmanlı Paşası Hafız Paşa'ya elçi gönderdi. Fakat Osmanlılar o tarihte İran'la savaşmak istemedi. Gürcülerin beklediği gibi, Şah Abbas İsa Han komutasında büyük bir ordu gönderdi. Müdafaayı görüşmek için toplanan Gürcü krallık hanedanı üyeleri ve feodaller Giorgi Saakadze'nin planını kabul etmedi. Saakadze'nin dar Tabakhmela Vadisi'nde onları karşılama planı aksine Marabda'nın geniş ovasında savaştılar. Kat be kat büyük İran ordusuna karşı Kral Teimurazi komutasında cesurca savaştıkları halde, İran ordusunun yeni takviyeler de alması nedeniyle kaybettiler. Çok sayıda Gürcü öldü.

Saakadze partizan savaşlarına yöneldi. Bu savaşlar Şah Abbas'ın Kartli ve Kakheti'ye İran'dan kendi halkını getirip yerleştirme düşüncesinden vazgeçirdi, ancak ülke yine de İran egemenliğinde kalıyordu. Tavadiler İran Şahı'nın onayladığı Gürcü Bagrationi hanedanından Simon-Han'a gittiler, Saakadze yalnız kaldı. Akhalsikhe'ye geçerek İranlılara karşı buradan mücadele etti. Bu sırada Saakadze bu kez Osmanlılarla temasa geçti. Padişah IV. Murat Giorgi Saakadze'ye istimaletname gönderdi. IV. Murat onu övdü, Batumi, Çıldır, Trabzon, Erzurum beylerbeyi ve sancak beylerinin ona askerleriyle katılacağını, İstanbul'dan da gemiyle Trabzon'a

gönderilecek yeniçerilerin kendisine katılacağını söyledi ama tüm bunlar sonuçsuz kaldı. Giorgi Saakadze bunun üzerine Kutaisi'ye geçerek diğer Gürcü krallığı İmereti Kralı Giorgi'yle, sonra da Samegrelo Prensi Dadiani'yle görüştü. Onlardan destek sözü aldı, ancak Osmanlı himayesindeki bu Gürcü krallığı ve prenslerinin Gürcistan'ı özgürleştirecek büyük savaşa gerçek anlamda katılma imkânları yoktu.

1626 yılında yine Kartli'ye geçti, Kral Teimurazi'yle birlikte Kartl-Kakheti'yi düşmandan temizlemeye girişti, düşmanın yerleşmiş olduğu kaleleri birer birer temizledi. Sonra Dağistanlı Leklere sıra geldi. Baskıncı ve yağmacı Lek birliklerini yenerek onları yok etti. Sakaadze'nin planları, cesareti ve organizasyon yeteneği sayesinde Kartli ve Kakheti, Kral Teimurazi öncülüğünde geçici de olsa birleşti. Sadece Tbilisi düşman işgâlinde kalıyordu. İran'ın kışkırttığı tavadi unvanlı Gürcü feodallerin Saakadze'yi kıskanmaları ve karşıtlıkları olmasa, Saakadze belki Tbilisi'yi de kurtarabilirdi. Saakadze karşıtları, Saakadze'ye şüpheli bir saygı duyan Kral Teimurazi'yi de yanlarına aldılar. Kardeş kanı döküldü. Saakadze birlikleri 1626 yılında Bazaleti'deki savaşta krala yenildi. Giorgi Saakadze ve yakınları ülkeden ayrılmaya mecbur kaldı. Önce Akhalsikhe'ye (Ahıska), oradan İstanbul'a gitti¹⁴⁶.

Osmanlı'da Giorgi Saakadze'yi büyük bir sevinç ve saygıyla karşıladılar. Osmanlı Padişahı IV. Murat Saakadze'nin yeteneklerinden yararlandı. Saakadze 1627 yılında Erzurum'a gitti. Osmanlı kaynaklarına göre, ayaklanan Abaza Paşa'nın isyanının bastırılması işine katıldı, onun gelmesiyle birlikte asker güçlendi, moral buldu. Osmanlı'nın çeşitli savaşlarındaki üstün başarılarından dolayı İstanbul'a davet edildi, Müslüman olması sağlandı, adını da Mehmet olarak değiştirdiler fakat yine da Magrav Han olarak anıyorlardı.

146 G. Camburia, "Giorgi Saakadze", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1984, C.8, s.535.

Giorgi Saakadze, yeni adıyla Magrav Mehmet Paşa Karaman-Konya beylerbeyi olarak atandı. Magrav Mehmet Paşa ve yanındaki Gürcü aznaurilerin ölümü Sadrazam Hüsrev Mehmed Paşa elinden oldu. Osmanlı tarihi bu konuda şunu yazar: *“Bir müddet sonra, 18 Şevval-10 Haziran 1629, başlayan seferde, Hüsrev Paşa, geçtiği yerlerde dehşet saçarak ilerledi. Yaşına ve başına bakmadan öldürdüğü adamlar arasında Koca Durmuş Bey gibi bahadırılar ve Karaman beyi Magrav Paşa gibi devlete hizmet etmiş adamlar da var idi. IV. Murat bu devrede İstanbul’daki askerlin zorbalığı, onu kendi menfaatlerine alet eden devlet adamlarının tahakkümü ve eyalet isyanları gibi çeşitli galilelerle başa çıkacak durumda değildi. Culusundan sonra müteakip ayaklanmalar olmuş, mesela 1625’te Defterdar Yahni-Kapan Abddülkerim Efendi, ertesi sene Recep Paşa’nın tahrikiyle ihtiyar ve dirayetli vezir Gürcü Mehmet Paşa öldürülmüştü.”*¹⁴⁷

Giorgi Saakadze’nin yaşamından yola çıkarak Simon Kvariani tarafından yazılmış *Giorgi Saakadze-Büyük Savaşçı* adlı tarihi roman İbrahim Goradze’nin Türkçe çevirisiyle 1980 yılında Türkiye’de yayımlanmıştı. Gürcistan’ın başkenti Tbilisi’de Giorgi Saakadze’nin at üstünde büyük bir heykeli bulunmaktadır.

Giorgi Kazbegi/გიორგი ყაზბეგი

Çarlık Rusya’sı ordusunda görev yapmış Gürcü general ve coğrafyacı. 1839-1921 yılları arasında yaşamıştır. Doğu Gürcistan’da Büyük Kafkas Sıradağları’nın Khevi [ხევი] denen bölgesinin Kazbegi kesiminde Stepantzında’da [სტეფანწმინდა] doğmuştu.

Rusya’da askeri okullarda eğitim aldı, çeşitli zamanlarda 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı’nda, ayrıca Rusya’nın Varşova, İvangorod, Vladivistok gibi cephelerinde görev aldı. Ordudaki görevini tamamladıktan sonra Gürcistan’a döne-

¹⁴⁷ Cavit Baysun, (Yalçın Küçük, İsyân, c.1, İthaki Yayınları, İstanbul: 2005), Katkı 9, Osmanlı Zillet Asrı: Mukaddime, s.98-100.

rek toplumsal ve kültürel faaliyetlere yöneldi¹⁴⁸. Giorgi Kazbegi'yi önemli kılan ve sözlükte yer verilmesinin sebebi askeri faaliyetlerinden ziyade bir coğrafyacı olarak bize aktardıklarıdır. 1874 yılında Osmanlı Gürcistan'ı denen topraklara (Açara, Şavşeti, Artanuci, Livana, Lazeti'ye) yaptığı 3 aylık gezi boyunca topladığı coğrafi ve etnografik materyalleri paylaştığı çalışması önemlidir. Gürcistanlı bilim insanı Ramaz Surmanidze tarafından Rusçadan Gürcüceye kazandırılmış olan bu eser, 2019 yılında *Bir Rus Generalinin Günlükleri, Türkiye Gürcistan'ında Üç Ay* adıyla yayımlanmıştır¹⁴⁹.

Giorgoba/გიორგობა

Hıristiyanlığın önemli sembollerinden biri olan Aziz Giorgi'yi anma günüdür. Yılda iki kez kutlanır. Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi takvimine göre 6 Mayıs ve 23 Kasım tarihleri Giorgoba günüdür. Gürcü halkı Aziz Giorgi'yi koruyucu aziz olarak görmek ve özel sevgi beslemektedir¹⁵⁰.

Aziz Giorgi, 3. yüzyılda Anadolu'da, Kapadokya'da zengin bir Hıristiyan ailede dünyaya gelmişti. Roma İmparatoru Diocletianus döneminde süvari birliği komutanı oldu. Roma İmparatorluğu Hıristiyanları ezmeye ve idam etmeye başlayınca İmparator'a karşı geldi.

Putlara inanan Roma İmparatoru, Aziz Giorgi'den Hz. İsa'yı reddetmesini istedi. Birçok işkenceye maruz kaldı, 303 yılında, 30 yaşında başını kestiler. Aziz Giorgi'nin bir krallığa zarar veren ejderhayı öldürme efsanesi günümüze kadar ulaşan önemli bir mi-

148 "Giorgi Kazbegi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000019/), <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000019/>, Son erişimi 25.02.2021.

149 "Bir Rus Generalinin Günlükleri - Türkiye Gürcistanı'nda Üç Ay adlı kitap yayımlandı", [gurcu.org](http://gurcu.org/bir-rus-generalinin-gunlukleri-turkiye-gurcistanini-nda-uc-ay-adli-kitap-yayimlandi-icerigi-821.html), <http://gurcu.org/bir-rus-generalinin-gunlukleri-turkiye-gurcistanini-nda-uc-ay-adli-kitap-yayimlandi-icerigi-821.html>, Son erişim 25.02.2021.

150 İ. Surguladze, "Giorgoba", **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia C.2, Tbilisi:2012, s.34.

tolojik hikâyedir. Efsaneye göre; Ejderha günde iki kuzu yiyerek ülkenin açlığa sürüklenmesine sebep olur. Kral ejderhayı öldürmek için tüm imkânları denese de başarılı olamaz, fakirleşen ve çaresiz kalan halk ejderhaya genç kızları kurban etmeye başlar. Sıra kralın kızına gelir. Prenses kurban olarak gönderildiği yerde, denizden çıkacak olan ejderhayı bekler. Fakat Aziz Giorgi kralın kızını kurtarmak için beyaz atının üstünde oraya gelir, denizden çıkan ejderhayı elindeki mızrakla yaralar ve atının ayakları altında ezerek öldürür. Ejderhanın öldürülmesine sevinen kral, Aziz Giorgi'ye teşekkür etmek için ona hediyeler sunar, Giorgi ise bu hediyeleri halka dağıtarak oradan ayrılır. Bu sembolik anlatımda prensesin Hıristiyanlığı temsil ettiği, ejderhanın ise Hıristiyanlığın karşısında olan güçler olduğu kabul edilebilir. Ejder Dragon sürüngen gövdesiyle yersel gücü temsil ederken, bedeninde kanatlara sahip olması ile göksel, tanrısal olanı, hükümdarlığı, savaşçıyı, iradeyi de temsil eder. Bu bakış açısıyla Ejder'in, doğa güçlerine inanılan pagan dinini ifade ettiği de düşünülebilir¹⁵¹.

Gürcistan'da da yaygın olan, ikonalar ve heykellerde at üstündeki Aziz Giorgi'nin mızrağıyla ejderhayı öldürdüğü figürün açıklaması budur. Kapadokyalı Aziz Giorgi kültü tüm dünyaya yayılmıştır. Göğe yükselmiş muzaffer, yenilmez bir süvari olarak kilise tarihine girmiştir. Türkiye'deki Hıristiyan Rumlar Aya Yorgi olarak, başka Hıristiyanlar St (Aziz) George olarak bilir. Sadece Ortodoks Hıristiyanlar arasında değil diğer Hıristiyanlar arasında da Aziz Giorgi kültü yayılmıştır ve koruyucu aziz olarak bilinir, fakat 6 Mayıs ve 23 Kasım tarihli Giorgoba [გიორგობა] anmaları Gürcistan'a mahsustur. 6 Mayıs onun öldürüldüğü gün, 23 Kasım ise kağıt tekerleğine gerilerek işkence edildiği gün olarak anılıyor.

Gldani/გლდანი

Doğu Gürcistan'da yer alan Gürcistan'ın başkenti Tbilisi kentinin kuzey kesiminde bir semt adı. Nadzaladevi'yle birlikte Gldani-Na-

151 Nilgün Çevik Gürel, "Aziz Georgios (Aya Yorgi) ve Ejderha Destanı", *Düşün-ü-yorum*, İstanbul: 2016 (Nisan), S.67, s.6-7.

dzaladevi adlı ilçeyi oluşturur. 1970 yılında yapılaşmanın başladığı Gldani özellikle son 10 yılda çok katlı modern yapıların yükseldiği bir semttir. Ticaret, spor ve rekreasyon alanları da inşa edilmiştir. Metro hattının ulaştığı noktalardandır. Gldani semtinde günümüzde 300 binin üzerinde nüfusun yaşadığı sanılmaktadır. Gldani'ye ilgi ve bu yerleşim biriminin nüfusu gittikçe artmaktadır. 1975-1976 yılında yapılan arkeolojik kazılarda Gldani'de eski yerleşim kalıntılarına rastlanmıştır. Gldani'den Tamari dönemi tarihçileri tarafından da bahsedilmiştir. Gldani semti dışında, aynı bölgenin devamında, Gldani köyü de bulunmaktadır. Gldani köyü de Tbilisi sınırları içerisine girmekte olup Saguramo Dağı güney eteklerindedir¹⁵².

Gogirdistzkali/გოგირდისწყალი

Türkçede kaplıca suyu, kükürtlü su veya termal su diye bilinen suya Gürcüler gogirdistzkali [გოგირდისწყალი] demektedir.

Gürcistan'ın her tarafında çok sayıda kükürtlü su kaynağı bulunmakta, bunların bazılarında kurulmuş tesisler vasıtasıyla yararlanılmakta olup, en ünlüleri de

Tbilisi'de Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) bölgesinde Abanotubani semtindeki kükürtlü hamamlardır. Fotoğrafta görülen ise, Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde Vani adlı kentin yakınlarında bulunan, Dikhaşkho [დიხაშხო] köyünde Sulori Çayı yakınlarında boşa akan bir kaplıca suyunun havuz şeklindeki kaynağıdır¹⁵³.

152 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.146-149.

153 "Kurorti Sulori", vani.gov.ge, <http://vani.gov.ge/>

[ge/%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98-2/](http://vani.gov.ge/%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98-2/), Son erişim 25.02.2021.

Goderdzis Uğeltekhili/გოდერძის უღელტეხილი

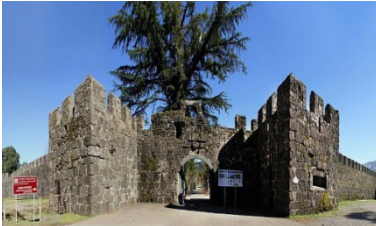
Açara Bölgesi'nin dağlık kesiminde geçittir. Khulo'da [ხულო], Arsiანი Dağı'nda, Kvabliani Çayı'nın sağ kolu Dzindze Suyu membaındadır.

Goderdzi Geçidi'nin deniz seviyesinden yüksekliği 2.025 metredir. Bu geçit Açara'yı Samtskhe-Cavakheti adlı bölgeye bağlar.

Batumi-Akhalsike yolu Goderdzi Geçidi'nden geçer¹⁵⁴. Goderdzi Geçidi mevkiinde 2015 yılı sonunda kış turizmi için tesisler kuruldu. Yoğun kar yağışının yaşandığı ve metrelerce yükseklikte karla kaplanan bölge kış turizmi açısından da her geçen gün daha fazla ilgi görmektedir. Aynı tesisler yaz aylarında da yerli ve yabancı turist ağırlamaktadır.

Gonio/გონიო

Gonio, Batumi merkezine 12 kilometre mesafededir. Gerek Gonio gerekse Kvartiati yerli ve yabancı turistlerin ilgi gösterdiği önemli noktalardan olup birçok otel ve tesis bulunmaktadır. Gonio'da tarihi bir kale dikkat çekmektedir. Gonio Kalesi içerisindeki kazı alanında yapılan çalışmalar, Gonio'da MÖ 8-7. yüzyıldan itibaren yerleşim olduğunu gösteriyor. Gonio Kalesi çeşitli dönem-

Batı Gürcistan'da Açara Bölgesi'nde Batumi yakınlarında Gonio-Kvartiati semtinde yerleşim alanıdır. Çorokhi (Çoruh) Nehri'nin sol yakasında, Karadeniz kıyısındadır.

154 M. Utmelidze, "Goderdzis Uğeltekhili", **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, C.2., Tbilisi:2012, s.74.

lerde çeşitli egemenlere garnizon olmuştur. 70 yılında Gonio'da Apsaros/Apsarunt Kalesi karşımıza çıkıyor. O yıllarda Roma garnizonu idi. Buranın Absari, Apsaros, Apsaru, Apsurunti, Apsarea, Apsaroni gibi adları vardı. Apsari adı 8. yüzyıl Gürcü kaynaklarında karşımıza çıkıyor. İoane Sabanisdze Batı Gürcistan sınırlarını tarif ederken Apsaros'tan da söz ediyor. Gonio adı ilk olarak 14. yüzyılda Trabzonlu vakanüvis Mihail Panaretos'un Trabzon Kronikleri adlı eserinde geçer. Bir dönem Ceneviz ticaret kolonisiydi. Guria Prensiği'ne bağlıyken 1547 yılında Gonio Kalesi Osmanlıların eline geçti ve burayı çevredeki toprakları ele geçirmek için üs olarak kullandılar. Bu tarihten sonra birkaç kez Gürcülerle Osmanlılar arasında el değişti. Gonio Kalesi 17. yüzyılın sonuna kadar tavadi unvanlı Gürcü feodalleri Tavdgiridzelerin yönetimindeydi. Guria Prensi Gurieli, kendisine itaat etmeyen Tavdgiridze'den Batumi ve Gonio'yu geri aldı. Osmanlılar Gonio diyemediği için buraya Gönye diyordu.

Tavadi unvanlı üst feodal sınıftan Gürcü sülalelerinden biri olan Tavdgiridzelerden iki kişi Müslümanlığa geçti, Osmanlıların yardımıyla Gonio'ya sahip oldular. Gürcü feodal tavadi unvanına sahip olanların bir kısmı Osmanlı hizmetine girip, daha alt statü olan bey/sancakbeyi gibi unvanlarla toprak ağalığını sürdürüyordu (Bu durum diğer feodaller Khimşiaşvililer, Abaşidzeler vd. için de geçerlidir). 1718 yılında sancakbeyi Ahmed ve Mustafa Tavdgiridze kardeşler Osmanlı padişahından Gonio ve Batumi çevrelerini kapsayan sancakbeyliği unvanını aldılar. Gonio, Osmanlı'nın 19. Yüzyılın ikinci yarısında kurduğu yönetim sistemine göre Trabzon Vilayeti Lazistan Sancağı sınırları içerisine giriyordu. Lazistan sancağı resmi olarak 1851 yılında kuruldu. Lazistan adlı Osmanlı sancağı topraklarının büyük kısmı günümüz Türkiye'si sınırları içerisindedir. Gonio 1878 yılında yani 93 Harbi sonrasında Rusya'nın eline geçti ve böylece tüm Gürcistan Rusya tarafından

işğâl edilmiş oldu¹⁵⁵. Gonio Kalesi günümüzde müze olarak faaliyet göstermekte olup ziyaretçilerini ağırlamaktadır.

Gori/გორი

Doğu Gürcistan'da Şida Kartli Bölgesi'nde bir kenttir. Kutaisi Tbilisi güzerhahında, Tbilisi'ye 80 km mesafededir. Gori, Mtkvari (Kura) Nehri ile Didi Liakhvi Nehri'nin birleştiği yerde ortalama büyüklükte bir kenttir. Eskiden beri doğudan, batından ve kuzeyden gelen insanların toplandığı bir kesişme noktasıydı.

Stratejik coğrafi konumu nedeniyle, Gürcistan için önemli iki nehir olan Mtkvari ile Didi Liakhvi'nin birleştiği yerde tepe üzerinde önce güvenlik ihtiyaçları için kale kurulmuş, sonrasında da etrafında şehir yapılanması gelişmiştir. Kalenin kuzey cephesinde yapılan kazılardan anlaşıldığına göre MÖ 1. binli yılların sonunda burada bir kale ve çevresinde yerleşim alanı vardı. Gori kenti de adını bu tepeden alır ve Gori adı Gürcüce tepe anlamına gelen "gora"dan gelir. Gori adı kaynaklarda ilk olarak 7. yüzyılda karşı-

155 A. Tsintsadze, "Gonio", **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, C.2, Tbilisi:2012, s.96.

mıza çıkıyor. Anlatımlara göre, Eristavi Stepanozi'nin oğlu Arçili, kendisine miras kalan hazinenin bir kısmını Gori'de gömmüştü. Bazı tarihçiler Gori kentinin kuruluşunu Davit Ağmaşenebeli'yle ilişkilendirir. Gürcistan'ın Moğol istilası karşısında düştüğü zor durumu fırsat bilen, Büyük Kafkas Sıradağları'nın kuzeyinde yaşayan Oslar, Dağların güney tarafına inerek Kartli'ye saldırıp Gori'yi işgâl etmiş, Gürcistan Kralı Giorgi Brtzkinvale Osları bölgeden çıkarıp Gori'yi de geri almıştı. Bu tarih, 14. yüzyılın yirmili yıllarıydı.

1474 yılında büyük bir orduyla gelen İranlılar Gori'yi işgâl etti, ancak 1479'da Kral II. Konstantine başka kentlerle birlikte Gori'yi de kurtardı. İran Şahı Abbas Kakheti ve Tbilisi'yi işgâl etti ama Gori'yi almayı başaramadı. Gori Kalesi bir süre Osmanlı işgâlinde kaldı, sonra tekrar Gürcü kralların eline geçti. Savaşlarda yıkılan kale 17. yüzyılda Rostom döneminde yeniden inşa edildi. Bugünkü kalenin birçok bölümü Rostom döneminde yapılmıştır. Avrupalı seyyahlar 17. yüzyılda Gori'de zengin tüccarların varlığından söz etmektedir. Gori 20. yüzyılda sanayi kenti ve çevresinde işlenmekte olan geniş tarım arazilerinin ekonomik merkezi olmuştur¹⁵⁶. Gürcistan topraklarında cereyan eden 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı sırasında Gori Rus savaş uçaklarının yoğun bombardımanına maruz kalmış, ağır şekilde tahrip olmuştur. Bu savaştan kısa süre sonra Gori kendini toparlamış olup gelişmesini sürdürmektedir.

Gerek 2008 Rusya Savaşı, gerekse daha önce Sovyetler Birliği'nin dağılma döneminde yaşanan iç savaş döneminde aynı Şida Kartli Bölgesi'nin Tskhinvali kenti ve çevresindeki köylerde (sözde Güney Osetya) yaşayan Gürcüler binlerce yıllık yerlerinden Rus askerleri ve Rus destekli Os çeteleri tarafından sürüldüler. Sürgüne maruz kalan bu insanların topluca yerleştirildiği ve Gori-Tbilisi otoyolundan da görülebilen prefabrik yerleşim alanları Gori'dedir. Gori Kalesi, tarihi Uplistsikhe kenti, Ateni Sioni Kilisesi, İkal-

156 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.156-159.

to Manastırı, Tani Vadisi, Biisa Şelalesi Gori çevresinde görülmesi gereken yerlerdir.

Gremi/გრემი

Gremi Katedrali Doğu Gürcistan'da, Kakheti Bölgesi'nde, Kvarlil'deki Gremi adlı köyde bulunmaktadır. 1565 yılında Kakheti Krallığı Levani tarafından yaptırılmıştır¹⁵⁷.

Kakheti Krallığı, Birleşik Gürcistan Krallığı dağıldıktan sonra kurulan Gürcü krallıklarından biriydi. O dönemde bu krallığı da diğer Gürcü krallıklarında olduğu gibi Bagrationi hanedanı mensupları yönetiyordu.

Grigol Orbeliani/გრიგოლ ორბელიანი

Gürcü şair ve Çarlık Rusya'sı ordusunda generaldir. 1804-1883 yılları arasında yaşamıştır. Bu dönemde Gürcistan Rusya İmparatorluğu sınırları içerisindeydi. Üst feodal sınıftan bir ailede dünyaya geldi. Grigol Orbeliani Kartl-Kakheti Kralı II. Erekle'nin kızının soyundan geliyordu. Askeri okullarda eğitim aldı.

Rus ordusunun çeşitli operasyonlarında görev aldı. Grigol Orbeliani toplumun yenilikçi kesimi tarafından saygı görüyordu. Gürcü romantizminin önde gelen temsilcilerinden biriydi, şiirlerinin iki ana teması aşk ve vatanseverlik oluşturmuyordu.

Grigol Orbeliani, daha çok vatanseverik duygularıyla yazdığı şiirleriyle bilinmekte olup, eserleri Gürcistan'ın şövalye ruhlu geçmişi yansıtıyordu¹⁵⁸.

157 Fevzi Çelebi (2019), s.152-153.

158 "Grigol Orbeliani", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000765/>, Son erişim 25.02.2021.

Grigol Khantsteli/გრიგოლ ხანცთელი

Gürcistan'ın önemli tarihi dini figürü ve yazardır. Güney Gürcistan'daki Tao-Klarceti olarak bilinen bölgede pekçok kilise ve manastırın kurucusu ve lideridir. Doğum yılı 759, ölüm tarihi 861 olarak bilinir.

O'nun hayatı Giorgi Merçule tarafından detaylı olarak yazılmıştır. Khantsta, Şatberdi manastırlarını inşa etti. Tao-Klarceti'deki manastır yaşamının kurucusudur. Dini ve beşeri bilim ve eğitim faaliyetleri yürüttü. O'nun yönlendirmesiyle öğrencileri İşkhanı'de, Baretelta'da ve başka yerlerde manastır inşasına giriştiler. 9. yüzyılın 30'lu yıllarında Grigol Khantsteli Tao-Klarceti manastırları baş yöneticisi din adamı oldu¹⁵⁹. Gürcistan tarihte, Doğu Gürcistan, Batı Gürcistan ve Güney Gürcistan olarak üç ana bölgeye ayrılmaktaydı. Tao-Klarceti, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde bulunan Artvin-Erzurum-Ardahan arasındaki bölgenin eski adlarından biri olup, tarihsel Güney Gürcistan'ın parçasıydı. Tarihsel Güney Gürcistan'ın büyük kısmı Türkiye sınırları içerisinde, küçük bir kısmını oluşturan Samtskhe-Cavakheti Bölgesi Gürcistan sınırları içindedir. Fotoğrafta görülen, Akhaltsikhe'deki Samtskhe-Cavakheti Devlet Üniversitesi bahçesindeki Grigol Khantsteli büstüdür.

Grigoleti/გრიგოლეთი

Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyısında tatil beldesidir. Guria Bölgesi'nde, Lançkhuti'nin Supsa köyüne 7 km mesafede yer alır.

Grigoleti'ye Supsa'dan Poti istikametine giderek ulaşılır. Aynı ad-

¹⁵⁹ Grigol Khantsteli, [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00002928/>, Son erişim 25.02.2021.

lı küçük göl de vardır. Guria'nın turizm noktalarındandır. Grigoleti'de, Ureki'de olduğu gibi Grigoleti plajı da manyetik özellikli kumla kaplıdır ve bu kumun özellikle immün yani bağışıklık sistemini harekete geçirerek güçlendirdiği, sinir sisteminin iyileşmesine katkı sağladığı ve romatizmal hastalıklara iyi geldiği belirtilmektedir¹⁶⁰.

Gubaz I, Gubaz II/ճղձաթ I, ճղձաթ II

I. Gubazi, Egrisi yani Lazika Kralıdır. Egrisi (Lazika) Krallığı'nın bulunduğu coğrafya olan Batı Gürcistan coğrafyası tarihin belli döneminde Roma ve Bizans etkisi altında kalmıştır. Egrisi krallık hanedanı mensubu I. Gubazi, 456 yılında işgâlcı Bizans'a karşı ayaklandı ve İran'dan yardım istedi fakat İranlılardan yardım almadı. Buna rağmen Egrisililer dediğimiz Megreliler, yani Yunanlıların Lazi dediği halk, Bizanslılara karşı kararlı bir direniş gösterdi. Sonra görüşmeler oldu. Bizans İmparatoru Markiane, I. Gubazi'den ya krallığı bırakmasını ya da Konstantinopol'de yanında rehlin tutup yetiştirdiği Gubazi'nin kendi oğlu Tzate'ye [ჭათე] tahtı devretmesini istedi. Oğlu Tzate'ye Egrisi Krallığı tahtını devretti. I. Gubazi, imparatorla birlikte Kostantinepol'e gitti¹⁶¹.

II. Gubazi de Egrisi kralıdır. 6. yüzyılın 40'lı yıllarıyla 50'li yılları arasında tahtta kalmıştır. II. Gubazi, Bizans ve İran arasındaki çekişmeden başarılı şekilde yararlanıyor ve bağımsızlığını elde etmek için çabalıyordu. 548 yılında İranlılar II. Gubazi'yi öldürmeye teşebbüs etti, Egrisi'den Megrelileri çıkarıp yerlerine İranlıları getirerek yerleştirmeyi planladılar. Bu plan ortaya çıkınca II. Gubazi İran tarafıyla ilişkisini kesip tekrar Bizanslılarla ilişki kurdu. 553 yılında İranlılar Bizans ve Egrisi askerlerinden oluşan birliği

160 "Istoria, Ğirseşanişnaobebi", lanchkhuti.gov.ge, http://lanchkhuti.gov.ge/?page_id=576, Son erişim 25.02.2021.

161 Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili, Niko Berdzenişvili, Giorgi Khaçapuridze, **Sakartvelos İstoria Udzelesi Khanidan Çvens Dromde**, Sakhelmpztipo, Gamomtsemloba Sastz-Pedagogiuri, Tbilisi:1940, s.52.

yendiler. Bizans ordusuna güvenen II. Gubazi bu yenilgiden 3 Bizanslı komutanı suçlayıp kendi çıkarları için bencilce hareket ettiklerini söyleyince, Bizanslı komutanlar II. Gubazi'yi öldürdü¹⁶².

Gudamakari/გუდამაკარი

Doğu Gürcistan'da tarihsel ve coğrafi bir bölgenin adıdır. Gudamakari, Şavi Aragvis Kheoba denen Kara Aragvi Vadisi içerisinde. Tuşeti'yle birlikte anılmasına rağmen Gudamakari'nin ayrı bir etnografik bölge olduğu ifade edilmektedir. Gudamakari adlı dağlık bölgeye komşu topraklar Mtiuleti, Khevi, Khevsureti ve Pşavi etnografik bölgeleridir. Gudamakari'de günümüzde yaşayan halkın çoğu Khevsureti'den göç etmiştir. Gudamakari'nin eski halkının büyük kısmı zamanla yerlerinden ayrılıp düzlüklere yerleşmiştir¹⁶³.

Gudauta/გუდაუთა

Batı Gürcistan'da işgâl altındaki Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde Karadeniz kıyısında kenttir. 37 bin nüfuslu olduğu ayrılıkçı Abazalar (Apsualar/Apsuvalar) tarafından iddia edilmektedir.

Gudauta Sokhumi'ye 37 km mesafededir. Sovyetler Birliği'nin önemli hava üslerinden biri olan Bombora Hava Üssü buradaydı ve üs halen Ruslar tarafından kullanılmaktadır. 1992-1993 savaşında Rus destekli ayrılıkçı Abaza güçlerinin üslendiği, Ruslar ve Ermeni çetecilerle birlikte Apkhazeti'deki Gürcü nüfusuna karşı terör faaliyetleri düzenledikleri merkezleri burasıydı. Bu da gösteriyor ki 1992-1993 Apkhazeti Savaşı'nda Gürcistan'ın karşısında sadece ayrılıkçı Abaza güçleri, Ermeni çeteleri ve paralı yabancı askerler yoktu; Gürcistan'ın karşısında asıl büyük güç olan Rusya vardı. 1999 İstanbul Atlaşması, Rusya'nın bu üssü boşaltmasını öngördüğü halde Rusya halâ bu üssü kullanmaktadır. Üste Rus hava ve kara kuvvetlerine ait uçaklar, füzeler, tanklar ve diğer ağır silahlar konuşlanmıştır. Rusya 2010 yılında de facto Apkh-

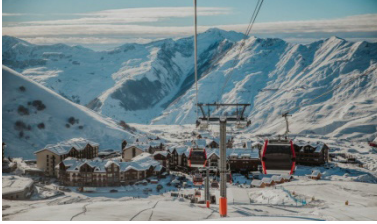
162 Simon Canaşa, İvane Cavakhişvili, vd., s.67-68.

163 Roland Topçişvili (2010), s. 120-121.

zeti hükûmetine 49 yıl geçerli bir askeri antlaşma imzalatmış ve kara hava ve deniz gücünü daha da artırmış, Apkhazeti’de sabit Rus askerlerinin sayısı da 5 bine kadar çıkmıştır. Şu anda Apkhazeti’deki Rus askeri üsleri şunlardır; Bombora (Gurauta), Oçamçire, Okhurei ve Sokhumi askeri üsleri¹⁶⁴.

Gudauta turizm açısından da önemli bir yerdir. Gudauta’da önemli tarihi eserler mevcuttur. Abaanta Kalesi kalıntıları (8. yüzyıl), Miuseri Kilisesi (8-9. yüzyıl), Likhni Kilisesi (10. yüzyıl), Apkhazeti prensleri Şarvaşidzelerin iki katlı saray kalıntıları, üzerinde Gürcüce yazıtlar olan Anukhvi köyü kilise kalıntıları (11.Yüzyıl), Bombora Kilisesi kalıntıları (8-9. yüzyıl) sayılabilir. Likhni Kilisesi’ndeki 1066 tarihli bir Gürcü yazısında gökyüzünde bir kuyruk yıldızın (Halley Kuyruklu Yıldızı) görüldüğü ifade edilmiştir¹⁶⁵.

Gudauri/გუდაური

Doğu Gürcistan’da kış turizmi ve kayak merkezidir. Kazbegi’ye yakındır. Tbilisi’ye 115 km mesafededir.

Gudauri, Kazbegi (Stepantzinda) ve Dariali çevreleri, Gürcistan’ın kuzeydeki kapısı olan tarihsel ve etnografik Khevi [ხევი] adlı bölgesidir.

164 Rusetis Pederetsis Samkhedro Bazebi Apkhazetsa da Tskhinalis Regionşi/Samkhet Osetşi da Mati Gavlena Adamianis Uplebebe, Demokratiis Klevis İnstituti, [165 “Gudauta”, \[abkhazia.gov.ge\]\(http://abkhazia.gov.ge\), <http://abkhazia.gov.ge/cities/GUDAUTA>, Son erişim 25.02.2021.](http://www.democracyresearch.org/files/69%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%9D%20%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%20%E1%83%90%E1%83%A4%E1%83%A%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%A1%E1%83%90%20%E1%83%93%E1%83%90%20%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%20%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%A8%E1%83%98.pdf, s.1-7.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Mtskheta-Ananuri-Duşeti-Pasanauri yoluyla ulaşılmaktadır. Yolun Gürcistan'ı Kuzey Kafkasya'ya bağlamasına ve aktif olarak kullanılmasına rağmen, bu mesafe bölgenin dağlık olması ve yoğun trafik münasebetiyle 2 saatte kat edilebilmektedir. Kış turizmi için mükemmel şartlara sahiptir. Gudauri'de ilk telesiyej 1988 yılında yapılmış olup günümüzde 14 telesiyej hattı vardır. En alt telesiyej noktası denizden 1.993 metre, en üst telesiyej noktası ise 3.276 metre yüksekliktedir. Gudauri kayak güzergâhları her düzeydeki kayakçılar için uygundur. Kolaydan zora, 4 farklı zorluk kademesine sahip 20 ayrı güzergâh mevcut olup toplam uzunluğu 70 kilometredir¹⁶⁶. Gudauri'de tatilciler için çok sayıda otel bulunmaktadır. Aynı yerde bulunan Gudauri köyünde sadece 54 kişi yaşamaktadır.

Gulripşi/გულრიფში

Batı Gürcistan'da işgâl altındaki Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde Karadeniz kıyısında bir kasabadır. Sokhumi'ye 13 km mesafededir. 1989 yılı verilerine göre 54.962 nüfusu vardı ve %2,4 Abaza (Apsua/Apsuva), %52,8 Gürcü, %13,9 Rus, %25,3 Ermeni, %5,6 diğer etnik gruplardan oluşuyordu. 2003 yılı verilerine göre ise nüfusu 17.962 kişiye düşmüş olup bunlardan %27,2'si Abaza, %4,5 Gürcü, %13,2 Rus, %52,2 Ermeni, %2,9 diğer etnik gruplardan oluşuyor¹⁶⁷. Gulripşi tatil ve sağlık turizmi açısından değerli bir beldeydi, subtropikal iklime sahiptir. 6. yüzyılda inşa edilen Gürcü dini yapısı Dranda Katedrali Gulripşi'dedir. Gulripşi Samurzakano Ovası'nda yer alır. Samurzakano ise adını Murzakan Şarvaşidze [მურზაყან შარვაშიძე] adlı Gürcü Apkhazeti Prensiği hanedan üyesinden alır¹⁶⁸. Samurzakano [სამურზაყანო] Murzakani'nin toprakları anlamına gelir.

166 "Zamtris Turebi", ticket.vanillasky.ge/ge/, <https://ticket.vanillasky.ge/ge/node/44>, Son erişim 25.02.2021.

167 **Apkhazetis Avtonomiuri Respublikis Adgilmatsvali Struktirebi da Mosakhleoba 1993-2005 Tzelbşi**, Apkhazetis Mtavroba Apkhazetis Avtonomiuri Respubliki Ekonomikis Saministro Statistiki Sammartvelo, Tbilisi:2006, s.12-14.

168 Zaza Tsurtsunia (2019), s.47.

Guria/გურია

Batı Gürcistan'da tarihsel ve etnografik bölgelerden biridir. Doğuda İmereti, kuzeyde Samegrelo, batıda Karadeniz, güneyde Açıra, güneydoğuda Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'yle çevrilidir. Guria Bölgesi'nin merkezi Ozurgeti kentidir. Guria eski çağlarda sırasıyla Kolkha (Kolhida), Kolkheti, Kartli (İberia), tekrar Kolkheti, yeni Egrisi (Lazika), Egrisi-Apkhaz Krallığı, Birleşik Gürcistan Krallığı içerisindeydi. Bunların tamamı Gürcü krallıkları olup Gürcistan'ın yabancı imparatorluklar etkisinde olduğu dönemler bu sıralamaya eklenmemiştir. Tarihin farklı dönemlerini kapsayan Kolkha, Kolkheti (Kolhis), Egrisi (Lazika), Egrisi-Apkhaz adlı krallıkların tamamı aynı halkın Egrisi adlı krallığını ifade eder, halkın kendisi bu krallıklara "Egrisis Samepo" yani Egrisi Krallığı demiş, sadece 8-10. yüzyıldaki krallıklarını kendi dilinde Egris-Apkhazta Samepo (Egrisi-Apkhaz Krallığı) şeklinde adlandırmıştır. Gerek Kolkha, gerekse Kolkheti döneminin diğer Gürcü krallığı Kartli, gerekse bahsedilen bu dönemlerden sonra kâh birleşip kâh ayrılan krallıklar ve prenslikler aynı halka aittir. Gürcü halkı bu krallıklardan hiçbir tanesini yabancı, işgâlciler olarak değil, kendi krallıkları bilir.

Guria terimine bir bölge adı olarak ilk kez 7. yüzyıl kaynaklarında rastlıyoruz. Guria Bölgesi'nin yöneticisi Gürcü feodaller olan Gu-

rieli sülalesinin adından ise ilk olarak 14. yüzyılda Gürcistan Kra- liçesi Rusudani döneminde bahsediliyor. 14. yüzyıla ait bu kayda göre; “Gurieli asilzade bir ailenin üyesiydi ve bu hanedan çok uzun zamandır Guria’yı yönetiyordu.” Gurieli hanedanının daha eski Gu- ria yöneticileri Vardani oğulları soyundan geldiği ifade edilmekte- dir. Dzircumati’deki [ძირიჯუმათი] Cumati Manastırı [ჯუმათის მონასტერი] 10-11. Yüzyıl yazıtlarında Guria’nın ilk eristavilerin- den biri olan Vardani oğlu Vardani’dan söz edilir. Guria prensleri Gurieli adlı hanedandan ve eski Gürcistan kralları tarafından atan- mış eristavi unvanlı bölge yöneticileriydiler. Guria, Birleşik Gür- cistan krallığı 15. yüzyıl sonunda dağıldıktan sonra kurulan Gürcü krallıklarından biri olan Batı Gürcistan’daki İmereti Krallığı’na bağ- lı prenslikti. Guria Prenslığı 17. yüzyıla kadar Kobuleti’yi, hatta Ba- tumi’yi dahi kapsıyordu. Osmanlı İmparatorluğu Batumi ve Kobu- leti çevrelerini ele geçirene kadar buralar Guria prensleri Gurieli hanedanına bağlı feodaller tarafından yönetiliyordu. Guria Prens- liği bir dönem çok daha geniş bir alana hükmediyordu. 1462-1502 ve 1535-1547 yılları arasında Guria Prenslığı sınırları Türkiye’nin Trabzon ilinin Of ilçesine kadar geliyordu. O dönemdeki sınırı bu- gün Çamburnu denen noktaydı. Gurieli hanedanından kişiler ba- zen Samegrelo’da Dadianilere hâkim olabiliyor, bazen İmereti Kral- lığı tahtında kral olmayı dahi başarabiliyordu.

Aşağı Guria toprakları Küçük Kaynarca Antlaşması’ndan sonra Os- manlıların eline geçmişti. Aşağı Guria toprakları olarak ifade edilen yerler Kobuleti (Osmanlı döneminde Çürüksu denen yer) ve Batu- mi çevreleridir. Aşağı Guria denen topraklar, günümüz Guria’sı ile Açara arasındaki sınır olan Çoloki Çayı ile Çorokhi (Çoruh) Nehri arasındaki topraklardı. Bugünkü Kobuleti, Batumi kenti, Khelvaça- uri ilçesi Aşağı Guria içindedi. Guria Prenslığı, 1810 yılında İmereti Krallığı’nın bir bölgesi olarak Rusya sınırlarına dâhil olmuştur. 1840 yılında Guria Prenslığı Rusya tarafından ortadan kaldırılmış, Guria Kutaisi Valiliği’ne bağlanmıştır. Günümüzdeki Guria Bölgesi’nin yü-

zölçümü 2.033 km² olup 150 bin civarında nüfus yaşamaktadır. Guria'da Ozurgeti ve Lançkhuti adlı iki kent, 6 kasaba, 186 köy vardır. Halkın büyük kesimi tarımla uğraşmaktadır¹⁶⁹.

Gurcaani/გურჯაანი

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde [კახეთი] Alazani Havzası'nda 9 bin nüfuslu kentsel yerleşim alanıdır. Gurcaani Belediyesi adlı idari birimin köylerle birlikte nüfusu 55 bin kadardır. Tbilisi'ye 122 km mesafededir. Gurcaani'nin batısında Sagareco, güneydoğu yönünde Siğnaği kenti ile kuzeybatısında Telavi, kuzeyinde Kwareli, doğusunda Lagodekhi vardır¹⁷⁰.

Çok eski bir yerleşim alanı olduğu, tarih öncesi devirden beri burada yerleşim olduğu tespit edilmiştir.

Gurcaani'de ağırlıkta tarım ve hayvancılık yapılmaktadır. Burada şarap, konserve, çeşitli gıda üretim yerleri mevcuttur. Gurcaani'de tiyatro ve müze de bulunmaktadır.

Akhtala [ახტალა] adlı volkanik çamur banyolarıyla bilinen spa merkezi Gurcaani yakınındadır. Gurcaani birçok güzel tarihi eseri barındıran bir yerleşim alanıdır. Antik Çağ ve feodal dönem kalıntıları vardır. Bakurtsihke'de [ბაკურციხე] eski kent kalıntıları, 8-9. yüzyıl eseri Kvelatzminda [ყველაწმინდა] Kilisesi başta gelen eserlerdir¹⁷¹.

169 Roland Topçışvili (2010), s.134-136.

170 L. Maçavariani, **Regionuli Geograpia (Sakartvelo)**, Tbilisis Sakhelmtzipo Universiteti Geograpis Departamenti, Tbilisi, s.34.

171 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.171-172.

დ (D)

Dadiani-Dadianebi/დადიანი-დადიანები

Batı Gürcistan'da feodal yönetici, eristavi ve mtavari unvanına sahip prenslik hanedanıdır. Dadianiler Samegrelo (Odişi) Bölgesi yöneticisi olmakla birlikte bir dönem eristaviler eristavisi olarak da adlandırılıyordu.

Gürcistan'da eristavilik kurumu ilk olarak MÖ 3. yüzyılda kurulmuş olup tarihteki monarşik Gürcü devletleri olan krallıklar döneminde başka bir yerel idare sistemi oluşturulmamıştır. Eristavilik kurumu hususunda, ilgili maddede daha geniş bilgi verilecektir. Orta Çağ'da ortaya çıkan ve mtavari yani beylik yöneticisi statüsü alan Gurias Mtavrebi Gurielebi denen Guria Beyleri Gurieliler ve Apkhazetis Mtavrebi Şarvaşidzebi yani Apkhazeti Beyleri Şarvaşidzeler de Dadianilere bağlıydı, bu yüzden de Dadianiler o dönemde "eristaviler eristavisi" olarak adlandırılmıştı. Dadianilerin yönettiği Samegrelo Bölgesi'ndeki feodal prensliğin adı Odişis Saeristavo [ოდიშის საერისთავო] yani Odişi Prensliği idi. Odişi halkının büyük kısmını Megreliler oluşturduğu için, beylik 19. yüzyıl başlarında Samegrelos Samtavro/Samegrelo Prensliği olarak adlandırıldı.

Samegrelo Prensliği yöneticileri Bediani'den ilk olarak Tamar Mepe (Kral Tamari) dönemi anlatılırken söz ediliyor. Bediani'nin Bedani olduğuna dair görüşler de vardır. Samegrelo beyleri Tamar Mepe öncesinde de vardı. Tarihte adı geçen ilk Dadiani ise 1046 yılı olayları anlatılırken bahsedilen İoane Dadiani'dir¹⁷². Batı Gürcistan feodalleri Dadianiler, Birleşik Gürcistan Krallığı [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] dağılana kadar Birleşik Gürcistan kralına bağlıydılar. 1490 yılında Gürcistan Krallığı parçalandı ve dörde bölündü. Bunlar: Kartli Krallığı, Kakheti Kral-

172 Sergi Makalatia, *Samegrelos İstoria da Etnograpia*, Sakartvelos Mkharemtsodneobis Sazogadoeba, Tbilisi:1941, s.80-82.

lığı, İmereti Krallığı ve Samtskhe Saatabago'dur (Samskhe Prenslığı). Bu tarihten sonra Dadianiler 1557 yılına kadar İmereti kralına bağlıydı. 1557 yılında Levan Dadiani İmereti Krallığı'ndan bağımsızlığını ilan etti ve bağımsız bir prenslik haline geldi. 1578 yılında ise Osmanlılar Samegrelo'ya girdi, Poti'yi aldı ve kendi garnizonlarını kurdular. 2. Levan Dadiani 1640 yılında Osmanlıları Samegrelo'dan çıkarmayı başardı. Daha sonra Osmanlılar tekrar bölgeye girdi. Bu dönemden 1804 yılına kadar Dadianiler Samegrelo prensleri olarak varlığını sürdürdü ancak Osmanlı'nın etki alanı içerisindeydiler. 1690'lı yıllarda Samegrelo Prenslığı'nin zayıflamasından yararlanan Apkhazeti prensleri de sınırlarını Samegrelo aleyhine Enguri'ye kadar genişlettiler. Samegrelo'ya 1804 yılında Ruslar ayakbastı. 1840 yılında Rusya bu bölgeyi Samegrelo prensleri Dadianilerin elinden tamamen aldı ve kendi yöneticilerini yerleştirdi. Bu tarihte de Dadiani feodal yönetimi bitmiş oldu¹⁷³.

1490 yılında Birleşik Gürcistan Krallığı'ndan, 1557 yılında ise İmereti Krallığı'ndan fiilen ayrılan Samegrelo prensleri, imkânları olduğu halde; yüzyıllar boyunca kendilerine başka bir alfabe ve yazılı dil geliştirmediler; atalarının geliştirdiği kendi öz alfabeleri ve yazı dilleri olan Gürcü alfabesini de Gürcüceyi de kullanmaya devam ettiler. Başlarına buyruk oldukları o yüzyıllarda dahi, ibadetlerini de Gürcüce yaptılar. Tüm yazışmaları Gürcüceydi, çünkü "Edebî Gürcüce" dediğimiz dil bir başkasının değil, kendi dilleriydi.

Davit Ağmaşenebeli/დავით აღმაშენებელი

Kurucu anlamına gelen Ağmaşenebeli, Birleşik Gürcistan Kralı IV. Daviti'nin lâkabıdır. O'nun döneminde Gürcistan imar edildiği, büyük ilerleme gösterdiği için kendisine kurucu unvanı verilmiştir. Ayrıca büyük komutan ve ülkeyi yabancıların kritik işgâllerinden kurtaran dahi kral olarak bilinir.

173 "Dadianebis Dinastia", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/dadiani/ka/>, Son erişim 25.02.2021.

Kral IV. Daviti, yani Davit Ağmaşenebeli 1089-1125 yılları arasında görev yapmıştır. 16 yaşında Gürcistan'ın zor bir döneminde tahta çıkmıştır. O'nun tahta çıktığı dönemde Gürcü halkı yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Kral IV. Daviti birçok büyük savaş yapmış ve tamamını kazanmıştır. Davit Ağmaşenebeli'nin tahta çıktığı yıllarda hem içeride birlik yoktu, hem de Doğu Gürcistan Selçukluların eline geçmiş, halk dağlara çekilmişti.

IV. Daviti (Ağmaşenebeli) tahta çıktığında, Gürcistan Krallığı Likhi sırtlarından ötesini yönetemiyordu. Daviti önce ihanet içindeki bazı büyük feodalleri cezalandırdı, iç sorunları çözdü, sonra da Gürcistan'ı yabancı işgâllerinden kurtardı. Daviti'nin babası II. Giorgi döneminde, 11. yüzyılın 80'li yıllarında Gürcistan Krallığı Selçuklulara haraç ödemeye başlamıştı. Davit Ağmaşenebeli 1099 yılında haraç ödemeyi kesti. Selçuklulara karşı Tbilisi yakınlarındaki Didgori Vadisi'nde 1121 yı-

linda kazandığı Didgori Savaşı Gürcü tarihi için dönüm noktasıdır ve bu zafer sayesinde Gürcü milletinin yok olmaktan kurtulduğu ifade edilir.

1122 yılında ise, Tbilisi'yi büyük bir savaşla, 400 yıl süren Arap işgâlinen kurtararak yeniden Gürcistan'a dâhil etmiş, ülkenin başkentini de Kutaisi'den yeniden Tbilisi'ye taşımıştır. Davit Ağmaşenebeli 36 yıl krallık yapmıştır. Ülkeyi imar etmiş ve eğitime önem vererek birçok eğitim kurumu kurmuş, başarılı öğrencileri burslarla ödüllendirerek onlara yurt dışında eğitim imkânı da sağlamıştır. Kutaisi'de kendi yaptırdığı Gelati Manastırı'na defnedilmiştir. Ermenistan'dan Gence'ye kadar alanda büyük başarılar elde etti ve tüm bölge halkının sevgisini kazandı. Kafkasya'nın memnun edilmiş halkları ona "krallar kralı" unvanını layık görmüştü¹⁷⁴.

174 Simon Canaşaia, İvane Cavakhişvili, vd., s.113-123.

Davitoba/დავითობა

Kral IV. Daviti yani Davit Ağmaşenebeli'yi anma günüdür. Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi Davit Ağmaşenebeli'yi Aziz ilan etmiş olup 8 Şubat tarihini de onu anma günü olarak kutlamaktadır¹⁷⁵.

Davit Gareca/დავით გარეჯა

Doğu Gürcistan'da, Kakheti Bölgesi'nde [კახეთი], Gareca Dağı eteklerinde manastır.

Tbilisi'ye 70 km mesafededir. Mimari yapısı ve tablo benzeri görünümüyle büyüleyici güzelliğindedir. İnşasına 6.

yüzyılın son çeyreğinde başlanmıştır. Adını Gürcistan'dan gidip Suriye'de eğitim alarak dönen rahiplerden biri olan Daviti' den almıştır. Eski Gürcistan'da Ortodoks Hıristiyanlığı sağlamlaştırmak için Gareca Dağı'na yerleşen Daviti ve onun müritleri burada manastırın temellerini attı. Bu topraklar o dönemde Kartli Krallığı'nın Rustavi Eristaviliği sınırları içerisinde bir il idi. Davit Gareca kompleksinde kiliselerin haricinde 6-8. yüzyıla ait Asomtavruli alfabesiyle yazılmış Gürcü yazıtları ile ve freskler de günümüze ulaşmıştır. Davit Gareca Manastırında 12-13. yüzyıla ait Tamar Mepe (Kral Tamari) freski günümüze kadar korunmuştur. Orta Çağ'dan günümüze, Davit Gareca Manastırı Gürcü Ortodoks kültürünün en önemli merkezlerinden biridir¹⁷⁶.

Sovyetler Birliği döneminde, 1924 yılında, Gürcistan'da Sovyetlere karşı yapılan ayaklanmalar sonrasında, Sovyet yönetimi ta-

175 "Dğes Davitoba Ağişişneba", [religion.gov.ge](https://religion.gov.ge/ge//dres-davitoba-arinisneba), <https://religion.gov.ge/ge//dres-davitoba-arinisneba>, Son erişim 25.02.2021.

176 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.133-138.

rafından bir cezalandırma yapılcasına, Davit Gareci Manastırı topraklarının bir kısmı Azerbaycan'a verildi. Gerekçe olarak ise, göçebe olan Azerilerin sürüleri için otlak yetersizliği gösterildi¹⁷⁷. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Gürcistan ile Azerbaycan arasında bu bölgedeki sınır konusunda yapılan görüşmelerden henüz sonuç alınmamıştır. Geniş araziye yayılan kompleksin içerisinde bazı ibadethanelere Gürcü din adamlarının ve cemaatin ulaşımında sorun yaşanmaktadır. Fotoğrafta, kompleksin ana bölümü görünmekte olup ihtilafli alan buranın dışındadır.

Davit Saracişvili/დავით სარაჯიშვილი

Gürcü konyağı üretiminin kurucusu, kimya ve felsefe doktorudur. 1848-1911 yılları arasında yaşamış, konyak üreticisi ve hayırsever işadamı olarak isim yapmıştır. Tbilisi'de varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Çeşitli ülkelerde farklı alanlarda eğitim aldıktan sonra Gürcistan'da konyak üretme fikrine kapıldı.

1878 yılında gittiği Fransa'da bağcılık ve şarapçılık hakkında teorik ve pratik eğitim aldı, konyak üretimini teorik ve pratik olarak derinlemesine öğrendi. Gürcü üzümünün konyak üretimi için Fransız üzümlerinden aşağı kalır yanı olmadığını tespit etti. Fransız üreticilerle yakın dostluğu sayesinde ona konyak üretimiyle ilgili sırları vermekle kalmayıp, teknik donanım konusunda da destek oldular. Davit Saracişvili Gürcistan'da üretim için girişimlerde bulundu, 1884 yılında ilk konyak fabrikasını açtı. Gürcü üzümleriyle Fransız teknolojisi kullanarak üretim yapıyordu. Daha sonra tüm Rusya İmparatorluğu pazarına 50'den fazla

177 Caba Samuşia, "Orconikidze ve Stalin Saingilo'yu Nasıl Hediye Etti", [gurcu.org](http://gurcu.org/orconikidze-ve-stalin-saingilo-yu-nasil-hediye-etti-caba-samusia-i-cerigi-498.html), <http://gurcu.org/orconikidze-ve-stalin-saingilo-yu-nasil-hediye-etti-caba-samusia-i-cerigi-498.html> Son erişim 25.02.2021.

alkollü içkiyle girmek için izin aldı; konyak, votka, rom ve başka içeceklerle pazarda pay sahibi oldu.

Davit Saracışvili'nin fabrikaları döneminin en iyi donanımına sahipti. O dönemde Gürcistan gibi Rusya İmparatorluğu içinde olan başka yerlerde de fabrikalar kurdu. 1889'da Dağıstan'da (Kızlar), 1894'de Erivan'da (Ermenistan), 1895'de Moldova'da, 1896'da Bakü'de (Azerbaycan) fabrikalar kurdu. Günümüzde Ermeni Konyağı olarak bilinen konyağı da Ermenistan'a öğreten ve orada bu işin temelini atan Davit Saracaşvili'dir¹⁷⁸.

Davluri/დავლური

Davluri dansı (Gürcü saray dansı). Gürcü toplumunun en eski danslarından biri olan düğün dansı olarak bilinen *Tsekva Kartuli* dansının saraylarda aristokrat ve toplumun üst kesiminin

toplulu olarak oynadığı bir versiyonudur.

Gürcü aristokrat kesimi düğün, özel gün ya da özel toplantılarda bu koreografik dansı oynarlar ve sonu mutlaka *Tsekva Kartuli*yle biter.

Gürcü halk koreografik dansları içerisinde önemli bir yere sahiptir¹⁷⁹.

Data Tutaşkhia/დათა თუთაშხია

Roman. Yazarı Çabua Amirecibi'dir. *Data Tutaşkhia* Gürcistan'da en popüler romanlardan biridir. 1975 yılında yazılmıştır. Roman da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Gürcistan'da yaşanan acı olaylar konu edilmiştir ve birçok etik probleme değinilmiştir.

178 "Davit Saracışvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/winemakers/ka/00001589/>, Son erişim 25.02.2021.

179 Tezcan Atıla Basiladze, 20.02.2021.

Roman'daki Data Tutaşkhia karakteri, zıt ve yiğit karakteriyle bir bakıma o kuşağın sembolü haline gelmiştir.

Darialis Kheoba–Dariali Vadisi/ღარიალის ხეობა

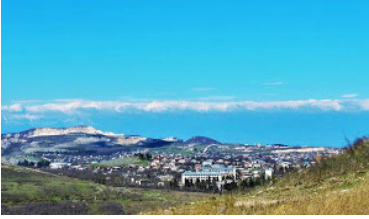
Dariali (Daryal) vadisi ve geçidi. Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlayan en önemli geçitlerden biridir. Kafkasya'nın merkezî ülkesi Gürcistan için Dariali Geçidi [ღარიალის ხეობა] her zaman önem arz etmiştir. Rusya Federasyonu'na bağlı Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Vladikafkas'ı Tbilisi'ye bağlayan yol Dariali Geçidi'nden geçer. Çarlık Rusya'sı zamanında yapılan Gürcistan Askeri Yolu adlı yol buradan geçer. Günümüzde Rusya Federasyonu ile Gürcistan Cumhuriyeti arasındaki açık vaziyetteki tek karayolu bağlantısı ve Gürcistan tarafındaki adı Larsi olan sınır kapısı bu vadidedir. Dariali Vadisi Gürcistan'ın Büyük Kafkas Sıradağları'ndaki Kazbegi Dağı'nın bulunduğu Stepantzminda'nın düzlük kesiminde Çkheri Suyu başlarından başlar, Yukarı Larsi'de sona erer, 11 km uzunluğa sahiptir. Kayalık, dağlık ve dar bir vadidir.

Antik Çağ tarihçileri buraya Kafkasya Kapısı anlamına gelen Porta Caucasiae ve İberia Kapısı anlamına gelen Porta Hiberiae derlerdi. İberia bilindiği üzere eski Gürcü krallığı Kartli'nin diğer adıydı ve yabancılar Kartli'ye İberia diyorlardı. Farslar ve Araplar bu geçide Dar-i-Alan diyordu ve Alan Kapısı anlamına geliyordu. Yani Alanlar bu geçidin diğer tarafında yaşarlardı. Tbilisi'den Dariali Geçidi'ne ulaşım, Mtskheta-Duşeti-Ananuri-Pasanauri-Gudaauri-Stepantzminda-Kazbegi güzergâhıdır. Rusya ile Güney Kafkasya ülkeleri ve güneydeki diğer ülkeler arasında yük taşımacılığında günümüzde aktif olarak kullanılan bir güzergâhtır.

İlk Çağlardan beri önemli bir geçittir. Kavimler Göçü'nden sonra dünya düzeni değişmiş, Avrupa ve Ön Asya'da birçok ülke ve millet, kuzeyden gelen Kavimler Göçü'nden kendini koruyamadığı için yok olmuşken Gürcü milleti ve ülkesi varlığını sürdürmüştür.

Bu nedenle de Gürcüler yaşayan en eski milletlerden biri kabul edilir. Gürcistan'ı Kavimler Göçü'nden koruyan ve bu eski milletin günümüze kadar yaşamasını sağlayan da göçebe kabilelerin Gürcistan'a o dönemdeki giriş noktası Darialı Geçidi'ni Gürcü krallarının gerektiğinde kapatmayı başarmasıdır. Darialı Vadisi'nde, Darialı Kalesi adlı savunma yapısı MÖ 2. yüzyılda Kartli (İberia) Kralı Mirvani tarafından yaptırıldı. 5. yüzyılda ise kuzeyden gelerek Darialı Geçidi'nden Gürcistan'a giren Alanlar büyük Gürcü Kralı Vakhtang Gorgasali tarafından yenilgiye uğratılıp geçidin kuzeyine geri sürülmüştür. Vakhtang Gorgasali, Darialı Kalesi'ni tahkim etmiş, ilaveler yapmıştır¹⁸⁰. Bu geçit kapatılarak ülke korunmuş ve Avrupa ve Ön Asya'daki eski milletler Kavimler Göçü döneminde yok olup yerlerine yeni milletler oluşurken, eski Gürcülerin günümüze kadar ulaşması bu sayede sağlanmıştır.

Dedoplistzkaro/დედოქლისწყარო

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde belediye ve merkezinin adıdır. Dedoplistzkaro Belediyesi köylerle birlikte 22 bin nüfusa, merkezi ise 6 bin nüfusa sahiptir.

Şiraki Ovası'nda, Tbilisi'den 115 km mesafededir. İlk olarak 5. yüzyıl kaynaklarında söz edilen kale şehir Khornabuci [ხორნაბუჯი] Dedoplistzkaro'ya birkaç kilometre mesafededir. Khornabuci, Gürcistan'ın en eski ve güzel kale şehirlerindedir. Dedoplistzkaro adı 11. yüzyıldan, Kral IV. Daviti'nin (Ağmaşenebeli) burada kamp kurmasıyla bilinir. Burada görülecek yerler arasında Khornabuci Kalesi, Elia Manastırı, Vaşlovani Milli Parkı, Takhtitepa çamur volkanı, Artzavis Kheoba/Kartal Vadisi sayılabilir¹⁸¹.

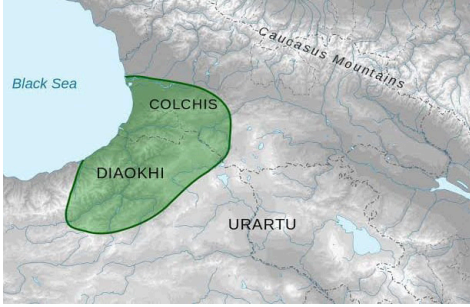
180 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., 174-178.

181 "İstoria", [dedoplistskaro.gov.ge](http://www.dedoplistskaro.gov.ge/ge/istoria), <http://www.dedoplistskaro.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

Diaokhi–Daiani-Taokhi/დაოხი-დაიანი-ტაოხი

Eski Gürcü krallığıdır. Diaokhi [დაოხი] MÖ 12. yüzyıldan MÖ 8. yüzyıla kadar varolmuştur. Bu krallık yıkıldıktan sonra, ileride aynı yerde Tao-Klarceti Krallığı kurulmuştur. Diaokhi Krallığı Çorokhi (Çoruh) Havzası'ndaydı, güneyde bugünkü Erzurum çevrelerini içine alıyor, kuzeydeki sınırını Gürcistan'ın Cavakheti Bölgesi oluşturuyordu ve Doğu Karadeniz sahillerine kadar olan alanı kapsıyordu. Bugünkü adlarıyla Pasinler, Oltu, Tortum, İspir Diaokhi Krallığı'nın önemli merkezleriydi.

Diaokhi [დაოხი], Daiani [დაიანი], Taokhi [ტაოხი] adları aynı krallığı ifade eder.

Diaokhi'nin güneyinde Asur ve Urartu devletleri vardı ve her ikisinin kayıtlarında Diaokhi'den söz edilir. Asurlular bu ülkeye Daiani, Urartular ise Diaokhi derler-

di. Diaokhi Krallığı'nın adı Yunan kaynaklarında da geçiyor ve tarihçi Ksenofon buradan Taokhi adıyla bahsediyor¹⁸². Diaokhi eski doğu tipi devlet özelliğindedir. Esasında, MÖ 2 binli yıllarda Ön Asya'da (Anadolu) iki büyük devlet vardı. Bunlar; Hatti ülkesi ve Mitanni idi. Hattiler MÖ 15-14. yüzyıllarda çok güçlenmişti. Fakat MÖ 13. yüzyıl sonunda Ege ve Akdeniz adalarından Anadolu'ya gelen halklar Hattilere zarar verdi ve yıkılmalarına neden oldu. Hattiler içerisinde yer alan ve çivi yazılarında adı geçen Gürcülerin ataları Muşkiler, Haldialılar ve diğerleri bu dönemde doğuya hareket ettiler. İşte bu Muşkiler Meskhilerin [მეხბი] atalarıydı. Muşkiler Küçük Asya'nın (Anadolu) doğu kesimine yerle-

182 Taniel Putkaradze (2014), s.65-66, Mariam Çkhartişvili, **Kartuli Tzkarotmsodneoba XV-XVI, 2013/2014**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi, s.207-221.

şerek güçlü Asur Krallığı'yla mücadeleye başladılar. Burası Diaokhi'ydi. Asurlular MÖ 13. yüzyılda Mitanni ülkesini işgâl ettikten sonra kuzeydeki halklara yöneldiler. Asurlular, Daiani dedikleri ve iki büyük Gürcü devletinden biri olan Diaokhi'ye de saldırdı. MÖ 1112 yılında Diaokhi'ye saldıran Asur kralı Tiglat-Pileser galip geldi, Karadeniz'e kadar ulaştı, ancak daha sonra Asur İmparatorluğu zayıflayınca bundan yararlanan Diaokhi tekrar gücünü topladı.

Yeni kurulan (MÖ 11. yüzyılda) Urartular Asurluları ciddi anlamda zayıflattı. Urartu Kralı Menua Diaokhi'ye de saldırıp Diaokhi Kralı Utupurtsi'yi yendi ve güneydeki toprakların bir kısmını işgâl etti, ancak Diaokhi yine de güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürdü. Güçlü Diaokhi Krallığı'nı Urartu saldırıları zayıflatmış olsa da onu yıkan başka bir krallıktı. Diaokhi'yi yıkarak tarih sahnesinden silen, Gürcistan coğrafyasında kurulmuş diğer erken dönem krallığı olan Kolkha [კოლხა] (yabancı kaynaklarda Kolhida) idi. Kolkha Krallığı Diaokhi topraklarını ele geçirmeden önce; bugünkü Batumi'den itibaren Guria, Samegrelo, Apkhazeti (Abhazy) ve İmereti'nin bir kısmını kapsayan bir krallıktı. İki Gürcü krallığı Diaokhi [დიაოხი] ve Kolkha [კოლხა] MÖ 8. yüzyılda karşı karşıya geldi. Kolkha, Urartu saldırılarıyla zayıflayan Diaokhi'yi yendi ve böylece Diaokhi Krallığı MÖ 8. yüzyılda son buldu. Diaokhi toprakları Kolkha ve Urartu arasında paylaşıldı. Diaokhi'nin günümüz Türkiye'sinin Doğu Karadeniz kıyıları da dâhil kuzey kesimi toprakları Kolkha'ya, diğer toprakları da Urartu'ya kaldı¹⁸³. İlerleyen yüzyıllarda başka imparatorluklar bölgeye hâkim oldu. 9. yüzyılda, köken olarak Sperili (İspir) Çaniler (Lazi) olan Bagrationi ailesinden I. Aşot Kurapalati'nin Bizans İmparatorluğu'ndan bağımsızlık elde ederek kurduğu Tao-Klarceti [ტაო-კლარჯეთი] adlı Gürcü krallığının olduğu yer burası, yani eski Diaokhi [დიაოხი] topraklarıydı.

183 Giorgi Melikişvili, 242-260.

Didgori-Didgori Savaşı/დიდგორი-დიდგორის ბრძოლა

Didgori Doğu Gürcistan'da, Tbilisi yakınlarında bir dağın adıdır. Didgori, Küçük Kafkas Sıradağları'nın bir parçası olan Trialeti Dağları'nın doğu kesimindedir. Tbilisi'ye yaklaşık 40 km mesafededir. Günümüzde aynı adı taşıyan bir köy mevcuttur. Didgori köyünde, Batı Gürcistan'dan Svaneti Bölgesi'nden gelerek yerleşmiş Svaniler yaşamaktadır.

Didgori, önemini 12 Ağustos 1121 tarihinde cereyan eden Didgori Meydan Muharebesi'nden alır. Gürcistan Kralı IV. Daviti (Ağmaşenebeli) komutasındaki Gürcü ordusu ile İlgazi komutasındaki Büyük Selçuklu ordusu arasında geçen savaşı Davit Ağmaşenebeli'nin ordusu kazanmıştır. Bu savaş Gürcü milleti ve tarihi için dönüm noktası niteliğindedir. Davit Ağmaşenebeli'nin ordusu en çok 56 bin kişiden oluşuyordu. Davit Ağmaşenebeli bu savaş öncesinde Kuzey Kafkasya'da 40 bin Kıpçak'ı kendine bağlayarak getirip Gürcistan'a yerleştirmişti. Didgori Savaşı'nda 15 bin Kıpçak savaşçısını hazırda tuttuğu diğerlerine görev vermediği kaydedilmiştir. Bunu, yabancı Kıpçaklara karşı bir güvenlik tedbiri olarak, ihanete uğrama ihtimaline karşı yapmıştı. Savaşta kendilerine görev verilmemesini gurur meselesi yapan Kıpçakların daha sonra Gürcistan'ı terk ettikleri kaynaklara girmiştir. Didgori Meydan Muharebesi'nde Gürcü ordusu ana birlikleri 40 bin savaşçıdan oluşuyordu. Bunun yanında 500 lejyoner Os, Haçlı ordusunun sembolik desteğiyle 200 Avrupalı savaşçı, yedek kuvvet olarak da 15 bin Kıpçak Gürcü ordusunda idi. Güney Asya, Orta Asya, Güneybatı Asya, Mezopotamya ve Ön Asya'dan toplanan askerlerden oluşan Büyük Selçuklu ordusu bir vakanüvisin bildirdiğine göre o kadar büyüktü ki; "denizdeki kum kadar kalabalıktı ve ülkeye sığmıyordu". Arap tarihçi El Faruk da bu ordunun büyüklüğü hakkında yazıyor ancak sayısını belirtmiyor¹⁸⁴.

184 Elguca Medzmariaşvili (Redaktör), s.134.

Son dönemde bazı tarihçiler ve yayıncılar tarafından, Didgori Savaşı'nda Gürcü ordusu içinde yer alanların bir kısmının Kıpçak olduğu gündeme getirilirken; Selçuklu ordusu daha karmaşık bir etnik yapıya sahip olmasına rağmen; o askerlerinin kaçının Türkmen, Özbek, Kazak, kaçının Arap, kaçının Farisi, Kürt, Peştun, Beluci veya diğer millet ya da boylardan olduğu merak edilip bunun bilgisi tartışılmamaktadır. Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un ifadesine göre, meydandaki birleşik Selçuklu ordusunun savaşı sayısı 560 bin kişiyi aşıyordu, başka bir kaynağa göre ise bu sayı 600 bin kişiydi. İvane Cavakhişvili'ye göre ise Selçuklu ordusunun savaşı sayısı 300 bin olmalıydı¹⁸⁵. Didgori Savaşı, Gürcistan'ın varlığının ve Gürcü milletinin dilinin, kültürünün devamını sağlayan bir dönüm noktasıydı.

Didi Turkoba/დიდი თურქობა

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ordularının ve Türk boylarının 1080 yılından itibaren Gürcistan'a akınlarını ve yağmalarını ifade eden, o dönemi tanımlayan bir terimdir. 1121 yılındaki Didgori Meydan Muharebesi'yle birlikte Gürcistan'da Didi Turkoba sona ermiştir¹⁸⁶.

Didmarkhva/დიდმარხვა

Kırk gün süren bir ritüeldir. Yılın dört oruç döneminden en uzun olanıdır. 40 gün boyunca oruç tutarak ve dualar edilerek Hz. İsa'nın göğe yükselişine hazırlık yapılmış olmaktadır. Ağdgo-ma (paskalya) denen dini bayramdan 1,5 ay önce, mart ayında başlar. Ortodoks Hıristiyan Gürcülerdeki oruç ibadetinin uygulanış biçimi Müslümanlarınkinden farklıdır. Ortodoks Hıristiyanların orucunda, oruç periyorunda hayvansal hiçbir gıda tüketilmemekte, oruç ibadeti bu şekilde yerine getirilmektedir. Bu durumda hiçbir hayvansal gıda; hiçbir et ürünü, süt ve süt ürünü veya

185 Simon Canaşaia, İvane Cavakhişvili, vd., s.119.

186 Elguca Medzmariaşvili (Redaktör), s.135.

yumurta tüketilemez, ayrıca yapımında bunlardan herhangi biri kullanılan başka gıdalar da yenemez. Oruç tutan Ortodoks Hıristiyan Gürcüler oruç dönemleri boyunca hayvansal gıdalar dışındaki gıdaları yiyebilir ve su tüketebilir. Bu hususta bir kısıtlama yoktur. Yıl içerisindeki dört ayrı oruç döneminden en uzun olan ve 40 gün süren Didmarkhva [დიდმარხვა] periyordunda çeşitli günlerde oruç dışında, kilisede yerine getirilen ibadetler de vardır.

Didostatis Marcvena/დიდოსტატის მარჯვენა

Tarihi roman. Gürcü Edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Konstantine Gamsakhurdia'nın [კონსტანტინე გამსახურდია] eseridir. Türkçesi Büyük Ustanın Sağ Eli anlamına gelir. Romanın yazarı Konstantine Gamsakhurdia Sovyet sonrası Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia'nın babasıdır. Eser, Gürcistan'ın eski başkenti Mtskheta'daki [მცხეთა] tarihi Svetitskhoveli [სვეტიცხოველი] Katedrali'nin inşasıyla ilgili yarı efsane tarihi romandır. 1938-1939 yıllarında yazılan *Didostatis Marcvena (Büyük Ustanın Sağ Eli)* Gürcü Edebiyatının önemli romanlarından biridir. 2012 yılında beşinci baskısı yayımlanmıştır¹⁸⁷.

Didube/დიდუბე

Başkent Tbilisi'nin merkezi semtlerinden biridir. Aynı adı taşıyan metro istasyonu mevcuttur. 19. yüzyıldan itibaren Didube köyü genişleyerek büyümüştür. Didube adına ilk olarak 11. yüzyıla ait belgelerde rastlıyoruz. Gürcistan Kralı Tamari [თამარ მეფე] düğününü burada, şehir dışındaki ikametgâhında yapmıştı. Orta Çağ'da Didube'de krallık sarayı, kilise, park-bahçeler ve sulama kanalları olan bir mahalle vardı. 18. yüzyılın ikinci yarısında, Didube'de bulunan şimdiki Dinamo olimpiyat stadyumunun olduğu yerde eski kale kalıntılarına rastlanmıştır. Martskhena Sanapi-

¹⁸⁷ Konstantine Gamsakhurdia, **Didostatis Konstantines Marcvena**, Gamomtsemloba Palitra, Tbilisi:2012.

ro'da yani Mtkvari (Kura) Nehri'nin sol yakasında yer alır. Günümüzde Didube, Çuğureti'yle birlikte Tbilisi'nin Didube-Çuğureti ilçesini [დიდუბე-ჩუღურეთის რაიონი] oluşturur¹⁸⁸.

Dimitri Kipiani/დიმიტრი ყიფიანი

Devlet adamı, yazar, yayımcı ve çevirmen. 1814-1887 yılları arasında yaşamıştır. İlahiyat ve beşeri alanda eğitim alan Kipiani 16 yaşındayken okulda Gürcüce, Rusça, aritmetik ve coğrafya dersleri veriyordu.

1830-1832 yıllarında Rusya'ya karşı yapılan ayaklanmalara katıldığı gerekçesiyle 20 yaşındayken Rusya'nın uzak noktalarından Vologda'ya sürüldü. 1837 yılında Gürcistan'a döndü. Çeşitli kademelerde görevleri oldu.

O dönemde Gürcistan'ı yöneten Rusya'nın Kral Vekili Meclisi üyeliği, Samegrelo Prensiği varlıkları yöneticiliği, Tbilisi ve daha sonra Kutaisi Valiliği Tavad-Aznauri yani feodal beyleri birliğinin yöneticiliğini yaptı. 1876-1879 yıllarında Tbilisi şehir yöneticiliği (belediye başkanlığı) da yaptı.

Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmış olan Rusya, Gürcü patriklerinin yerine, Rusya'dan egsarkos unvanlı yöneticiler gönderiyordu. Tbilisi'deki ilahiyat okulu rektörünün Gürcü bir öğrenci tarafından 1886 yılında öldürülmesi üzerine, Gürcistan egzarkosu Paul, tüm Gürcü milletine açıkça beddua etti. Dimitri Kipiani egzarkostan Gürcistan'ı terk etmesini istedi. Bunun üzerine Kipiani'yi görevden aldılar ve Rusya'ya sürdüler. Rus Çarı'nın ajanları Dimitri Kipiani'yi orada öldürdü¹⁸⁹. Gürcü

188 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.182.

189 İ. Uturaşvili, Dimitrki Kipiani, "Dimitri Kipiani", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1986, C.10, s.654.

Milli Hareketi'nin aktif üyesi Kipiani feodal sistemin kaldırılması için aktif olarak çalışıyor, Gürcüce eğitim ve milli bilincin geliştirilmesi için emek veriyordu. O'nun çevirdiği ve yayımladığı birçok eser mevcuttur. Gürcistan'da Gürcü okullarının ve Gürcüce eğitimin yasak olduğu bir dönemde buna karşı da mücadele ediyordu. 2007 yılında, milletine verdiği hizmetler münasebetiyle Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi tarafından aziz ilan edilmiştir.

Dioskuria/დოსკურია

Karadeniz kıyısında, bugünkü Apkhazeti'de (Abhazya) Sokhumi [სოხუმი] kentinin olduğu yerde su altında kalmış antik kenttir. Dioskuria ticaretle uğraşan Yunan kolonistler tarafından Kolkheti'de kurulmuştu. Dioskuria'yı kuran iki kişiden biri tüccar diğeri savaşçıydı, bu nedenle de Dioskuria'nın sembolü amfora ve kılıçtı. Dioskuria; Pitsunda (Biçvinta), Gienos (Oçamçire), Pazisi'yle (Poti) birlikte Karadeniz'in doğusundaki ticari sistemin parçasını teşkil ediyordu. Takma adı Skilakhs Kariandeli (MÖ 5-4. yüzyıl) olan tarihçiye göre Sokhumi'nin adı Dioskuria idi. Ancak, bu, kent adı Dioskuria, eski Gürcüce adın Yunanca karşılığı olmalıdır.

Bilindiği üzere, dia Gürcücenin bir şivesinde ve Megrelcede anne anlamına gelir, skuri ise su demektir¹⁹⁰.

Sebastapol'e daha önce Dioskuria deniyordu. Burada MÖ 6. yüzyıl başında bir ticaret noktası vardı. Aynı yeri büyütüp MÖ 6. yüzyıl so-

nu MÖ 5. yüzyıl başlarında Miletli Yunanlılar tarafından Dioskuria ticaret kolonisi kurulmuş olmalıydı, ancak buranın MÖ 4. yüzyılda kurulduğuna dair görüş de vardır. Dioskuria ve Kolkheti top-
raklarında kurulmuş diğer Yunan kale-kentleri birer alışveriş merkezleriydi ve Kolkheti Krallığı'na bağlıydı. Kolkheti'nin deniz kıyı-

190 Tamaz Beridze, Bejan Khorava, s. 6-10.

sındaki kentlerinde bulunan az sayıdaki Yunanlılar da başından beri Kolkheti'nin etkisi ve hâkimiyeti altındaydı. MÖ 2. yüzyılda Dioskuria geriledi. Mitridate döneminde yeniden canlanma görülür, Dioskuria'da bu dönemde para da basıldı, MÖ 1. yüzyılda Dioskuria'da kent yaşamı yine durdu¹⁹¹. Karadeniz'in doğu kıyıları MÖ 1. yüzyılda Pontos Kralı 6. Mitridate tarafından işgâl edilmişti. Dioskuria'da bu tarihlerde metal para da basılmıştı ve burada Mitridate'nin idari yapıları vardı. Romalılardan kaçan Mitridate MÖ 65 yılında buraya gelerek kendini korumuştur.

1. yüzyıl Coğrafyacısı Strabon, Dioskuria'nın Pontos Denizi (Karadeniz) ile Hazar Denizi arasında boğazın başlangıç yeri ve ortak ticaret noktası olduğunu ve oranın üstlerinde ve yakınlarında yaşayan 70 çeşit milletten insanın burada toplandığını söylüyor. Miladın başlangıç yıllarında yaşanan depremin getirdiği yıkımlar nedeniyle Dioskuria Yunan Kolonisi yapıları terk edildi. Roma İmparatorluğu buraları ele geçirip, Dioskuria'nın olduğu yerde 75 yılında bir kale şehir inşa etti ve Sebastapolis adını verdi. Burada o zaman bir Roma müfrezesi vardı, yine yoğun ticaret devam ediyordu ve çevredeki halklar için ticari açıdan hayati önem taşıyordu. Sonraki dönemler hakkında bilgi, Sokhumi maddesinde verilmiştir.

Diopizitebi-Monopizitebi/დოპიზიტები-მონოპიზიტები

Hıristiyanlıkla ilgili bir terimdir. Gürcüce Diopizitebi dendiğinde Diofizitizme inananlar kastedilir. Monofizitin zıttıdır. Ordodokslar (Gürcü, Rum, Rus, Sırp ve diğer Ortodokslar), Katolikler ve Protestanlar (İtalyan, Fransız, Alman, Macar, İngiliz vd.) diofizit inancına sahipken monofizit inancına sahip Hıristiyan kiliseleri Erme-

191 Natia Pipia, **Elinuri Eksperimenti Dasavlet Sakartveloşi-Berdznu Akhaşenebi (Genezi, İstoria)**, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmpzipo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti Sakartvelos İstoriis İnstituti, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi: 2013, s.94-118.

ni Gregoryan Kilisesi ile Süryani Kilisesidir. Bu diofizit monofizit ayırımı nedeniyle de Ermeni Gregoryan Kilisesi ile Süryani Kilisesi, çeşitli ülkelerin Ortodoks kiliselerinin katılımıyla gerçekleşen ortak dini toplantılara katılmaz, davet de edilmez, çünkü bu monofizit inancı hem Ermeni Gregoryan Kilisesini hem de Süryani Kilisesini gerek Ortodoks Kiliselerinden gerekse Katolik Kiliselerinden inanç temelinde ayırır.

451 yılındaki Kalkedon (Kadıköy) Konsili'nde alınan kararı tanımayan monofizit kiliseler Ortodoksluktan ayrılmışlardır. Diofizit inancına sahip olanlar (Ortodokslar ve Katolikler) Hz. İsa'nın insani ve tanrısal vasıfları olduğuna inanırken monofizit inancındakiler (Ermeni Gregoryan Kilisesi, Süryani Kilisesi) Hz. İsa'nın insani vasıfları olduğuna inanmaz, onun doğrudan insan sıfatına bürünmüş tanrı olduğuna inanır¹⁹².

Diğmis Brdzola/დიგმის ბრძოლა

1567 tarihli Diğomi Muharebesi¹⁹³. Kartli Kralı I. Simoni birliklerinin İran işgâlinde kurtulma mücadelesinin parçasıdır. Her zaman Gürcistan'ı eline geçirmeye çalışan İran, çok defa ülkeyi, özellikle Tbilisi dâhil olmak üzere Doğu Gürcistan'ı işgâl etmiştir. Ancak, Gürcü krallığı İran hâkimiyeti döneminde dahi varlığını sürdürmüştür.

İran, işgâl ettiği dönemlerde Gürcü kralları veya prenslerinin kendi dinine girerek isimlerini değiştirmelerini, İran'ın başka ülkelerle savaşlarında Gürcü krallarının belirli sayıda askerinin başında İran ordusuna katılıp İran adına savaşmasını, çeşitli vergiler vermesini şart koşuyor, bu şartlar altında Gürcü krallığı yine de varlığını sürdürüyordu. Ayrıca İran, Şii İslâm dinine girmeye zorladı-

192 Bekir Zakir Çoban, "Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm", **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C.10, S.2, 2015., s.13-27, Töre Sivrioğlu, "Bizans Devleti'ndeki Kilise-Devlet Çatışmasının Toplumsal Nedenleri ve Tarafları", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, S.8, 2012, s.64-75.

193 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.186.

ği bu Bagrationi hanedanı üyelerinin krallık tacını İran'da giydirip krallıklarına onay veriyor ve bazen Tbilisi'ye geri gönderiyor, çoğunlukla geri döndürmeyip savaştığı cephelere yolluyor, krallık yetkileriyle Gürcü prensler Gürcistan'a gönderilip görev yapıyordu. Bu şekilde Müslüman olan Gürcü krallarının Müslümanlıkları da tamamen göstermelikti, onlar bu şekilde tahtlarını ve krallıklarını sürdürmek amacıyla İran'ın taleplerini yerine getirmiş oluyorlardı.

İran Şahı Tahmasb I, aynı şekilde Müslüman olarak Davut Han adını alan XI. Giorgi emrindeki Gürcü askerlerine, Gürcülerin Kızılbaş dediği Türkmen askerlerini de katarak, onun Kartli Krallığı'nı onaylamıştı. Davut Han, askerleriyle Tbilisi Kalesi'ne çekilmişti. Kendisi de tıpkı İran himayesine girerek Davut Han adını alan XI. Giorgi gibi Gürcü krallık hanedanı Bagrationi ailesi mensubu olan ve İran hâkimiyetini kabul etmeyip bağımsız ve yasal Kartli Kralı olan I. Simoni Tbilisi'yi kurtarmak için Tbilisi girişindeki Diğomi Vadisi'nde ordusunu topladı. Davut Han yani XI. Giorgi, Kızılbaş askerleri, kendine bağlı Gürcüler ve Ermenilerden oluşan ordusuyla kaleden çıktı, I. Simoni'nin üzerine yürüdü. Bu savaşı I. Simoni kazandı. Bir kaynağa göre XI. Giorgi'nin (Davut Han) 2 bin askeri öldü. Savaş meydanından kaçan XI. Giorgi (Davut Han) Tbilisi Kalesi'ne kapandı. I. Simoni kuşatma altına aldı, ancak kaleyi ele geçirip Tbilisi'yi kurtarmayı başaramadı¹⁹⁴.

Dvaleti/დავლეთი

Gürcistan'ın tarihsel bölgelerinden biridir. Coğrafi olarak Büyük Kafkas Sıradağları'nın sırtlarında ve orta kesiminde, Darialı Boğazı ile Mamisoni Geçidi arasındaki alanı kapsar. Gürcü tarihi kaynaklarına göre bu bölge Kartli (İberia) Krallığı'nın kurulduğu (MÖ 4. yüzyıl sonu-MÖ 3. yüzyıl başları) dönemden beri Gürcistan içe-

194 V. Guçua, "Diğmis Brdzola", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnie-rebata Akademia, Tbilisi: 1978, C.3, s.591.

risindeydi. Güney Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya'ya bağlayan geçitler Dvaleti'den geçiyordu. 13. yüzyıldaki Moğol istilasından sonra, kuzeyden sürülen Oslar Dvaleti'ye yerleşmeye başladı. Dvaleti'nin yerli halkı ise Kafkas Sıradağları'nın güney eteklerine inmeye başladı. Birleşik Gürcistan Krallığı'nın dağıldığı 15. yüzyıl sonundan sonra dahî Dvaleti Kartli adlı Gürcü krallığının sınırları içerisine giriyordu. 17. yüzyıl başlarında Dvaleti'nin yöneticisi, ünlü Giorgi Saakadze idi. Dvaleti'de günümüze kadar ulaşan pek çok Gürcü tarihi eseri mevcuttur. 1801 yılında Gürcistan'ı işgal eden Rusya, 1859 yılında Dvaleti'yi Gürcistan'dan koparmıştır. Dvaleti günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde, Kuzey Kafkasya'da özerk bir cumhuriyet olan Osetya'ya (Kuzey Osetya) bağlı ve Alagir adlı yönetim birimi içerisindedir¹⁹⁵.

Dmanisi/დმანისი

Doğu Gürcistan'da, Kvemo Kartli Bölgesi'nde, ilçe ölçeğinde küçük bir kenttir ve Dmanisi Belediyesi'nin (Dmanisi Munitsipaliteti) merkezidir. Tbilisi'ye 85 km mesafededir.

Maşaveri Irmağı'nın iki yakasında yer alır. Dmanisi merkezi yaklaşık 2.700, köylerle birlikte tüm Dmanisi 20 bin nüfusa sahiptir.

Dmanisi çok eski bir yerleşim alanıdır. Bugünkü Dmanisi yakınlarında 6-15. yüzyıllar arası var olmuş tarihi Dmanisi şehri kalıntıları vardır.

Dmanisi'de yürütülen arkeolojik kazılarda tespit edilen insan fosillerinin 1,6 milyon yaşında olduğu ve bunların Avrupa'nın en eski insanları olduğu ifade edilmektedir. Bu açıdan Dmanisi eşsiz bir özelliğe sahiptir. 1,6 milyon yıllık insan fosillerinin de ol-

¹⁹⁵ Roland Topçşvili (2010), s.121-123.

duğu Dmanisi Müzesi, Amağleba Tamari Kilisesi, Zemo Karabulağı Kilisesi, Mamula Kilisesi, Pantiani göleti, Dmanisi’de görülecek önemli yerlerdir¹⁹⁶.

Doli/დოლი

Vurmali çalgılardan, Gürcü davulunun adıdır. Gürcü müziğinde ritim için vazgeçilmez enstrümandır. Elle çalınır, çiboni, çonguri, garmon gibi müzik aletlerine ve nadiren salamuriye eşlik eder.

Gürcistan’da doli yani davul milli bir çalgı haline gelmiştir. Silindirik şeklindeki ağaç karkasın üzerine deri geçirilerek üretilmektedir. En iyisi oğlak derisidir. Doli sol koltuk altına alınarak veya omuza asılarak çalınır. Genelde sol koltuk altına alınıp diz üstünde çalınma şekli yaygındır¹⁹⁷.

Doliskana/დოლისკანა

Günümüz Türkiye’si sınırları içerisinde kalan tarihsel Güney Gürcistan topraklarının Klarjeti Bölgesi’nde, Artvin ilinde bir köy ve aynı adı taşıyan Gürcü manastırıdır. Köyün bugünkü adı Hamamlıdır. Hamamlı Artvin ili merkez ilçesine bağlı bir köydür. Doliskana [დოლისკანა] adını dolis puri [დოლის პური] denen doli buğdayından alır.

Adı doli [დოლი] ve kana [კანა] kelimelerinin birleşimidir. Belirtildiği gibi doli buğday türü, kana tarladır, Doliskana ise doli buğdayının ekildiği araziler anlamına gelir.

196 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.190-194.

197 “Doli”, [hangebi.ge](http://www.hangebi.ge/geo/doli.html), http://www.hangebi.ge/geo/doli.html, Son erişim 25.02.2021.

Bu terim Türkçeye geçerken anlamı, formu ve estetiği bozulmuş, anlamı olmayan Dolishane Kilisesi denmiştir. Doliskana Manastırı 10. yüzyılda inşa edilmiş bir Gürcü manastırırır¹⁹⁸. Günümüze ulaşan ana yapısı, yazıtlarından anlaşıldığı üzere Tao-Klarceti Kralı Sumbati döneminde 954-958 yılları arasında yapılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren bu yapı cami olarak kullanılmış¹⁹⁹, bu sayede bakımsızlık, tahribat ve kasıtlı yıkımlarından kurtulmuş, nispeten korunmuştur. 1999 yılında Doliskana Kilisesi'ndeki cami boşaltılmış, cami yanbaşıında inşa edilen yeni yerine taşınmıştır.

Dranda/დრანდა

Batı Gürcistan'da Rusya işgâlindeki Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde Gulripşi'de köy ve aynı adlı Gürcü katedralidir. 6. yüzyılda inşa edildiği belirtilmektedir. Dranda Katedrali, Sokhumi'den (Sohum) 18 km mesafede, Kodori Nehri'nin sağ yakasında yüksekçe bir platodadır. Dranda 10-17. yüzyıllarda Batı Gürcistan'daki en önemli piskoposluk merkezlerinden biriydi. 8. yüzyıla kadar Egrisi (Lazika) Krallığı'nın, 8-10. yüzyıllarda, Gürcü dilinde Egris-Apkhazta Samepo adıyla bilinen Egrisi-Apkhaz Krallığı sınırları içindedir²⁰⁰. Herşeyiyle bir Gürcü/Megreli-Lazi krallığı olan Egrisi-Apkhaz Krallığı ya da Apkhaz Krallığı denen krallık hakkında ilgili maddede bilgi verilmiştir.

Birleşik Gürcistan Krallığı döneminde tüm bu bölge Samegrelo'yla (Odişi) birlikte krala bağlı eristaviler yani prensler olan Bediani'lerin (Dadiani) yönetimindeydi.

198 Fevzi Çelebi (2019), s.103.

199 "Dolisiana", [dzeglebi.ge](https://www.dzeglebi.ge/dzeglebi/d/dolisiana.html), https://www.dzeglebi.ge/dzeglebi/d/dolisiana.html, Son erişim 25.02.2021.

200 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.195-196.

16. yüzyıla girmeden Birleşik Gürcistan Krallığı parçalandı. Bu tarihten sonra bölgenin kaderi de değişti. 18 Mayıs 1637’de Gürcistan kıyılarına çıkarma yapan Osmanlı denizcileri Dranda’ya da zarar verdi. Bu dönemde Apkhazeti Prenslığı Sokhumi’nin daha ötesinde, Akhali Atoni’nin ilerisinde, Gudauta ve Gagra çevrelerindedi. 16. yüzyıla kadar Gürcü ve Hıristiyan bölgesi olan Gudauta ve Gagra’yı kapsayan o topraklarda demografik ve dini yapı bu yüzyılda değişmişti; Apkhazeti’nin Gürcü ve Hıristiyan olan eski “Apkhazi”lerinden geriye kalıp asimile olanlar ve buraya gelen pagan Abazalar (Apsualar/Apsuvalar) Apkhazeti’nin yeni nüfusunu oluşturuyordu. Apkhazeti yöneticileri Şarvaşdzeler ise sadece feodal çıkarlarının peşinde ve Samegrelo’ya karşı topraklarını genişletme derdindedi. 1660’larda Samegrelo Prenslığı’ne Apkhazeti Prenslığı’nin saldırılarının yeni dalgası başladı. Bu dönemde, pagan Abaza saldırı, yıkım ve yağmalarından korumak için katedraldeki bazı değerli dini eşya ve ikonalar güvenli bölgelere götürüldü.

Bundan sonraki 20 yıl içinde, Samegrelo Prenslığı’nin kuzeybatı kesimini oluşturan Kelasuri’den Ğalidzğa’ya kadar olan toprakları Apkhazeti Prenslığı’nin eline geçti. Abaza grupların eline geçen topraklarda Hıristiyanlık mabedinin fonksiyonunu sürdürmesi imkânsız olduğu için Dranda Piskoposluğu bu yıllarda lağvoldu. Bu dönemde pagan olan Apkhazeti’deki Abazaların eski Apkhazeti’nin Hıristiyan halkıyla alakalarının olmadığı, yüzyıllar önce bu eserleri yapanların da bugünkü Abazaların ataları olmayacağına önemli bir göstergesidir. 1860 yılında Dranda’yı gezen Dimitri Bakradze, yapının zarar görmüş ve oldukça kötü durumda olduğunu, ancak fresklerinin henüz yerinde olduğunu bildirmiştir²⁰¹.

201 “Dranda”, **Sakartvelo Entsiklopedia**, C.2, s.492-493.

Duşeti/დუშეთი

Doğu Gürcistan'da kentsel yerleşim alanıdır. Mtskheta-Mtianeti [მცხეთა-მთიანეთი] adındaki idari yönetim birimi olan bölgenin içindedir. Duşeti Belediyesi'nin merkezi olan Duşeti kentinin nüfusu 7 bin, köylerle birlikte Duşeti Belediyesi nüfusu ise 26 bindir. Eski başkent Mtskheta'ya [მცხეთა] ve Tbilisi'ye uzak değildir. Mtskheta-Anauri-Kazbegi istikametinde, Ananuri'den önce anayoldan içeride bulunmaktadır. Büyük Kafkas Sıradağları'nın eteklerinde yer alır. Tbilisi'ye 50 km mesafededir. Duşeti yöresinde antik çağlardan beri insan yaşamının olduğu belirlenmiştir. Duşeti adından ilk kez, 1215 yılına ait kaynaklarda bahsedilmektedir. Duşeti, 17. yüzyıldan 1743 yılına kadar Aragvi eristavilerinin merkeziydi. Ananuri Kalesi kompleksi, Bazaleti Gölü, Abudelaury krater gölleri, krater gölü Tani, Khada ve Bursaciri şelaleleri, Bodavi (Pundzari) Kilisesi, Pasanauri gibi yerler Duşeti çevresinde görülebilecek önemli yerler arasındadır²⁰².

ე (E)

Egzarkosi/ეგზარქოსი

Egzarkos/eksarh yabancı menşeli bir terimdir. Gürcistan açısından bu kelime Rusya işgâli döneminde Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'ne Moskova tarafından atanan yöneticiyi ifade eder. Patrik seviyesinde olmayan, partik yardımcısı veya mitropolit makamının üzerinde fakat patriğin konum olarak altında olan kilise yöneticisidir. Otosefal Gürcü Ortodoks Kilisesi'nde en üstteki bağımsız din adamı patrik unvanı taşır. Rusya 19. yüzyılda Gürcistan'ı işgâl etmiş, bir müddet sonra da Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'nin otosefalliğini yani bağımsızlığını kaldırıp Rus din adamlarını egzarkos unvanıyla Gürcü patriğin yeri-

202 K. **Duşetis Sabazo Gegma**, s.6-7, Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.197-199.

ne atamaya başlamıştı. Böylece Gürcistan Rusya tarafından işgâl edilirken Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi de egzarkos aracılığıyla Rus Kilisesi sinoduna bağlanıyordu. Rus Çarı Aleksandr I'ın 30 Haziran 1811 tarihinde onayladığı kararla Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'nin otosefalliği ortadan kaldırıldı. Bu tarihten 1917 yılına kadar Rus egzarkoslar vardı²⁰³. Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi 1917 yılında tekrar otosefalliğine kavuştu ve son Rus egzarkosu indirilip yerine Gürcü partik atandı.

Egzoetnonim ve Endoetnonim (Egzonim ve Endonim)/ ეგზოეთნონიმი და ენდოეთნონიმი

Toplumların ve milletlerin kendilerine verdikleri isim endoetnonim başka toplumların onlara verdiği isim ise egzoetnonimdir²⁰⁴. Yabancı kökenli bu iki terim Gürcü dilinde bu şekilde kullanılırken, Türkçede endoetnonim yerine endonim, egzoetnonim yerine egzonim terimleri kullanılır. Yeryüzünde birçok halk var ki onların isimleri kendi dillerinde başka, kendilerinin dışındaki milletler tarafından adlandırılmaları ise başka şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bazen aynı halkın adının farklı dillerde farklı kelimelerle ifade edildiğini, farklı terminoloji kullanıldığını görürüz.

Dünya üzerinde bu konuda bir uzlaşma bulunmadığı gibi böyle bir şeyin beklenmesi de söz konusu değildir. Bazen bir ülke veya milletin adının başka bir dilde aynı veya benzer şekilde dile getirilmesi halinde bile aslından uzaklaştıran anlamlar ortaya çıkabilmektedir. Bu konuda bize en yakın ve bilinen bir örnek olarak, Türkiye adının İngilizce Turkey olarak yazıldığı ve bunun aynı zamanda hindi anlamına geldiği bilinmektedir. Batılıların Eyp dediği bir Kuzey Afrika ülkesi olan Mısır'ın Türkçe'de karşılığının mısır bitkisiyle benzerliği de başka bir örnektir.

203 Nugzar Papuaşvili, "Sakartvelos Eklesia XIX. Saukunidan Dğemde", **Religiebi Sakartveloşi**, Sakartvelos Sakhalkho Damtsvelis Biblioteka, Tbilisi:2008, s.128-139.

204 Roland Topçışvili (2010), s.51.

İsimlerin kelime anlamlarını bir tarafa bırakacak olursak; yukarıda ifade edildiği üzere toplumların kendilerine verdikleri isim endonim başka toplumların onlara verdiği isim ise egzonimdir. Farklı dillerde söylenişlerinde ses ve söyleniş farklılıkları olsa da Türk, Alman, Bulgar, Rus, İngiliz, Arap, Kürt gibi birçok terim hem o halkların kendi dilinde böyledir hem de başkaları onları bu şekilde adlandırır. Ancak durum her zaman bu kadar basit değildir.

Örneğin Türkiye’de Ermeni olarak adlandırdığımız halk kendine Ermeni değil Hayk diyor. Gürcücede Somekhi Ermeni anlamına gelirken batılılar Armenian diyorlar. Yani Hayk-Ermeni-Somekhi bu üç kelime aynı anlama geliyor. Yunanlıların durumu da bundan farklı değildir. Türkiye’de Yunan kelimesi kullanılırken o halk kendine Hellas, Gürcüler Berdzeni, batılılar ise onlara Greek diyorlar. Hellas-Yunan-Berdzeni-Grek kelimeleri aynı halkı ifade ederken Hellas kelimesi endonim, Yunan-Berdzeni-Grek kelimeleri ise egzonimdir.

Türkçedeki Gürcü kelimesi de bir halkı ifade etmektedir. Bu kelime hem Türkiye Gürcüleri hem de Gürcistan halkını ifade eder. Gürcistan ülkesinin milleti ise kendisini Kartveli olarak tanımlar. Onlarla çok eski çağlardan beri komşu olan Persler (İranlılar) Gürcü kelimesiyle adlandırmışlar, Kafkasya ve Ön Asya’ya daha sonra gelen Türkler de İranlılar vasıtasıyla tanıdıkları için bu milleti Gürcü olarak anmışlardır²⁰⁵.

Türkler Selçuklular döneminde de Osmanlı döneminde de bu milleti Gürcü terimiyle tanımlamış, Osmanlı döneminde Müslüman olan ve bugün büyük çoğunluğu Türkiye sınırları içerisinde yaşayan kesimini de Gürcistan’da yaşayan Hıristiyan Gürcüleri de, bu etnonimle adlandırmıştır. Kartveli/Gürcü topluluklarının Romalılar döneminde hangi etnonimle adlandırıldığı üzerinde durmayacağız.

205 Roland Topçışvili (2010), s.55.

Günümüzde batı dünyası Gürcüleri Georgian, Ruslar Gruzın, Ermeniler ise Vrask olarak adlandırmaktadır. Yani Kartveli-Gürcü-Georgian-Gruzın-Vrask kelimelerinin tamamı aynı milleti ifade etmektedir.

Türkiye’de yaşayan Gürcüler; Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının daralması sonucu İmparatorluk’un elinden çıkan, bugün Türkiye sınırları dışında olan topraklardan, yani “İmparatorluk toprakları içinden İmparatorluğun başka illerine” göç ederek Anadolu’nun farklı illerine serpiştirilmiş Muhacir Gürcüler ve anavatanları Türkiye sınırları içerisinde kalan topraklar olan, bir kısmı hala orada yaşayan ve bir kısmı sonradan Türkiye’nin her yanına dağılmış otokton Gürcülerden oluşur.

Gerek Muhacir Gürcüler, gerekse Otokton Gürcüler 19. yüzyılın son çeyreğine kadar anavatanlarında yaşadılar. Onlar Osmanlı egemenliği altına girdikten sonra zaman içerisinde Ortodoks Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmişlerdi. O dönemde Müslüman olan bu halk, Kartveli kelimesinin, aynı dili konuştukları, kardeşleri fakat halen Hıristiyan olan Gürcüleri tanımladığı ve kendi geçmişlerindeki Hıristiyanlıklarıyla özdeşleştiğinin vaaz edilmiş olması için olacak; Kartveli kelimesini kendileri için kullanmazlardı. Onların eski dinlerini muhafaza eden kardeşleri Ortodoks Hıristiyan Kartveliler de Müslüman olan kardeşlerine Müslüman oldukları gerekçesiyle genel itibarıyla Türk anlamında Tatar demeye başladılar. Çünkü o dönemde hem Avrupa’da, hem Osmanlı’da, hem de doğal olarak Gürcistan’da din milleti eşanlı kullanılmaktaydı. Ancak Müslüman olanlar esasen Türklüğü de kabul etmiyordu. Osmanlı sınırları içerisinde, kendi anayurtlarında yaşayan bu Müslüman Kartveliler kendilerine yeni bir tanımlama icat ettiler ve yaklaşık Türkçe karşılığı bizden olan Çveneburi kelimesini kendi aralarında kullanmaya başladılar. Türk halkıyla diyaloglarında ise bu Çveneburi terimini hiçbir zaman kullanma-

dılar; Türkçe konuşurken kendilerini Türklerin tanıdığı biçimde, Gürcü olarak ifade ettiler. Bu anlayış onların anayurtlarından göçü sonrasında da devam etti. Çveneburi terimi, Müslüman Gürcülerin sadece birbirleriyle ve Gürcüce konuşurken kullandıkları bir terimdi. Rusya da Gürcistan'ı ilhak ettikten sonra bu durumdan yararlanmayı bildi. İş o hâle geldi ki Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Gürcistan'da yaşayan Gürcülerin birçoğunun Gürcistan dışında soydaşlarının yaşadığından yeni haberi olmuştü.

Bilgiye ulaşmanın kolaylaştığı, iletişim imkânlarının son derece geliştiği çağımızda dahi kavram kargaşası geçerliliğini kısmen de olsa korumaktadır. Sakartvelo-Gürcistan-Georgia'nın anlamı nasıl aynı ise, Kartveli-Çveneburi-Gürcü-Gruzin-Georgian-Vrask ke-limleri aynı halkı ifade etmektedir. Burada Sakartvelo ve Kartveli endonim, diğer terimler egzonimdir.

Egnate Ninoşvili/ეგნატე ნინოშვილი

1859-1894 tarihleri arasında yaşamış Gürcü yazar. Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'nde köylü bir ailede dünyaya geldi.

Gerçek adı Egnate İngorokva'dır. Küçük yaşta annesini kaybederek yetim kalan Egnate'nin 35 yıllık kısa hayatının önemli kısmı sıkıntı ve yokluk içinde geçmişti. 1889 yılında yazdığı *Canki Guriaşi (Guria'da İsyân)* adlı tarihi roman onun yazarlığında bir dönüm noktası olmuştü.

Guria'da İsyân adlı roman 1841 yılında Guria'da köylüler tarafından feodal düzene ve Çarlık Rusya'sına karşı başlatılan isyanı konu almakta, gerçek olaylara dayanmaktadır. Romana konu olan isyan 22 Mayıs 1841'de başlamış ve Eylül ayı ortasına kadar sürmüş, kanlı şekilde ve güçlkle bastırılmıştı. Egnate Ninoşvili bir dönem Guria'da bir köyde öğretmenlik yapmış, kitaplara ve ede-

biyata erişim imkânı olmadığından bu işi bırakarak kente taşınmış, kısa bir dönem Fransa'ya da gidip gelmişti.

Egnate, bu romanı (*Guria'da İsyân*) yazdıktan sonra da Batumi Limanı Petrol Terminali'nde günlük işlerde ve ülkenin değişik yerlerinde yevmiyeyle çalışarak güçlkle hayatını kazanıyordu. Onun anlatımları Gürcistan gazetelerinde (İveria, Kvali, Moambe, Teatri vd.) basılıyordu. Yazar *Simona, Utsnauri Seni (Garip Maraz), Paliastomis Tba (Paliastomi Gölü), Arşikni, Kristine* adlı eserleri de vermiştir. Egnate Ninoşvili 1892 yılından sonra Batumi, Guria, Tbilisi arasında gidip geldi. O dönemde devrim düşüncesine sahip entelektüeller arasında en öne çıkan isimdi. 1893 yılında Mesame Dasi yapılanmasının Tbilisi'deki illegal konferansına da katılmıştı.

Mesame Dasi denen organizasyon Kafkasya'daki ilk Sosyal Demokrat parti yapılanmasıydı. Egnate Ninoşvili öncülüğünde kurulan Mesame Dasi'ye bu adı Meore Dasi'nin lideri Giorgi Tzeteli vermişti. Mesame Dasi adlı Sosyal Demokrat yapılanmanın içinde Egnate Ninoşvili, Silibistre Cibladze, Noe Jordania, İsidore Ramişvili ve başka önemli isimler vardı. Birkaç yıl sonra bu grup Sosyal Demokrat bir çatı altında birleşti ve milli ve sosyal toplum oluşturulmasını proleteriyaya dayandırıyorlardı. Onların amacı burjuvazi yapılanmasının kaldırılması ve sosyalizmin getirilmesiydi. İlerleyen yıllarda Gürcistan'da 1918-1921 yılları arasında iktidar olan ve bağımsız Gürcistan'ı kuran bu parti Menşevikler olarak anılıyor, Gürcistan'ı yeniden işgâl eden Rus Bolşeviklerden görüş, bakış açısı ve amaç olarak farklılıklar gösteriyordu. Egnate Ninoşvili rahatsızlığı nedeniyle önce Batumi'ye, oradan Guria'daki köyüne döndü. 1894 yılında hayatını kaybetti²⁰⁶.

206 "Egnate Ninoşvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000763/>, Son erişim 25.02.2021.

Egrisi-Lazika/ეგრისი-ლაზიკა

Egrisi tarihsel Lazika'nın orijinal adıdır. Batı Gürcistan'daki tarihi Egrisi Krallığı'nın yabancı kaynaklardaki adı Lazika'dır.

Gürcistan halkı kendi krallığına Egrisi derken Romalılar ona Lazika diyordu. Egrisi eski Kolkheti topraklarında Kolkheti Krallığı'nın yerine kurulan onun devamı niteliğindeki

krallıktır. Kolkheti'den (Kolhis) önce yine Yunan ve Urartu kaynaklarında geçen Kolkha (Kolhida) vardı, aynı dönemde Diaokhi (Taokhi/Tao) de vardı²⁰⁷. Kolkha denen krallık bugünkü Rize Artvin illerinin Karadeniz kıyılarını ve Batumi'ye kadar olan alanı kapsamıyordu. Bu alanlar yabancı kaynaklarda Diaokhi ve Dariani diye geçen Tao adlı diğer Gürcü krallığının sınırları içindeydi (bkz. Diaokhi).

Asur ve Urartu saldırılarıyla zayıflayan Tao (Diaokhi) topraklarının bu kesimini yani Rize-Artvin-Batumi arasını, daha kuzeydeki Gürcü krallığı olan Kolkha yayılarak ele geçirdi. Kolkha Krallığı MÖ 12. yüzyılda kuruldu. MÖ 8. yüzyıla kadar devam etti. MÖ 8. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyinde İskitlerin sıkıştırdığı Kimmerlerin güneye inerek Kolkha topraklarına yaptıkları saldırılarda Kolkha Krallığı yıkıldı²⁰⁸. Asur çivi yazılarında Kilkha/Kulkha olarak geçer. Bu krallığın topraklarının orta kesimi günümüz Gürcistan topraklarının bir bölümünü oluştururken, kuzey kesimi bugün Rusya, güney kesimi ise Türkiye sınırları içindedir²⁰⁹. Kolkh kültür alanı

207 Giorgi Melikişvili, s.244.

208 Giorgi Melikişvili, s.267-273.

209 Avtandil Okrotsvaridze, **Argonavtebis Ekspeditsia Miti Tu Realoba? Geologiuri Argumentebi**, Sakartvelos Metsnierebata Akademia, Tbilisi:2019, s. 42.

[კოლხური კულტურის არეალი] MÖ 2. bin yılda, Geç Bronz Çağı başlarında Güney Kafkasya'da, akraba toplumun coğrafyasında oluşmuştu²¹⁰.

Akaki Uruşadze'ye göre Yunanlılar Kolhida/Kolhis derken önce-leri tüm Gürcistan'ı kastediyorlardı. Eski Kolkha'dan sonra MÖ 6-2. yüzyıllar arasında bu topraklarda Kolkheti Krallığı vardı. Yunan kaynaklarında Kolhis olarak adı geçen bu krallık, Yunanlılara göre Büyük Kafkas Sıradağları'nın zirvelerinden başlıyor, güneyde Trabzon'u da kapsıyordu. Fakat bu geniş anlamı dışında Kolhis (Kolkheti) adı daha dar bir alan için de kullanılıyordu. Yunan ve Pers kaynaklarına göre bu dönemin Kolkhetisi'nin merkezi Rioni (Pazisi) Nehri kıyılarında olmalıydı ve ülkenin en gelişmiş yerleri Rioni'nin aşağı ve yukarı havzalarıydı. Miletli Yunanlıların Kolkheti kıyılarına gelerek kıyı noktalarında ticaret kolonileri kurmaları da bu zamanlarda başladı²¹¹. Gürcü kaynakları bu krallığa Egrisi diyor ve merkezinin de Tsikhe-Goci olduğunu kabul ediyor. Kolkheti/Egrisi Krallığı, MÖ 3. yüzyıl başına denk gelen dönemde, diğer Gürcü krallığının, Kartli (İberia) Kralı Parnavazi'nin hâkimiyetine giriyor. Kolkheti'nin merkezi kesimleri, yani tarihsel Batı Gürcistan'ın büyük kısmı MÖ 2. yüzyılda da Kartli Krallığı içindeydi.

MÖ 2. yüzyıl sonuna gelindiğinde Kolkheti artık bir bütün değildi, küçük prensliklerden oluşuyordu ve MÖ 1. yüzyıla girerken, kıyıda bazı noktalar (Pazisi, Dioskuria vd.) Pontos tarafından bu dönemde işgâl edildi. Pontos etkisi daha çok Kolkheti'nin kıyı noktalarındaydı, iç kesimler eski düzenlerini sürdürüyordu. MÖ 2. yüzyılda, güçlenen Amasya merkezli (sonraki dönem merkezi Sinop) Pontos Krallığı döneminde, Kolkheti'nin güneybatı kesimlerinde (günümüz Türkiye'sinde kalan Kolkheti'nin batı kesimi) kıyıda yaşayan halk Helenizmden etkilenirken, dağlık kesimlerde yaşayan

210 Giorgi Melikişvili, s.240.

211 Giorgi Melikişvili, s. 273-274.

Çani/Lazi halkı [ჭანურ/ლაზური მოსახლეობა] ve Kolkheti'nin diğer kesimi bundan kurtulmuştur²¹².

MÖ 1. yüzyılda Ön Asya'da Pontos ve Ermenistan Krallığı güçlendi, Roma İmparatorluğu da onlara karşı harekete geçti. Pontos, MÖ 66'da Romalı Gnaeus Pompeius'a karşı çıkmayı bıraktı, Pompeus bu yılda Ermenistan'a sefer düzenledi, sonraki hedefi Kartli (İberia) ve Kolkheti idi. Romalı Pompeus'la savaşında Kartli büyük kayıp verdi. Pompeus sonra Kolkheti kıyısındaki Pazisi'ye (Poti) yöneldi. Pazisi'deki Pontos kralı kaçtı. Bu dönemde Kolkheti'de son olarak Aristarke kral oldu, ancak o Roma'ya bağlıydı ve Kolkheti'nin yalnızca orta kesimine hâkimdi, taht merkezi de muhtemelen Pazisi'deydi. MÖ 49'da Kolkheti birliği son buldu. Bu tarihten sonra bir dönem Kolkheti kıyıları Roma'nın Pontos vilayeti içinde kalıyordu²¹³. Bu dönemde Pontos Krallığı'nın yeni merkezi Trabzon oldu. Roma İmparatoru Neron 63 yılında Pontos Krallığı'nı yıkıp Trabzon'u da kendine bağladı. Kolkheti kıyılarına Roma garnizonları yerleşti.

1. yüzyılda Kartli Krallığı tekrar güçleniyor ve Roma'yla ilişkileri geliyordu. 2. yüzyılda, II. Parsman-Kveli döneminde Kartli Krallığı sınırları çok genişledi ve denize ulaşıyor, bugünkü Arhavi ile Çorokhi (Çoruh) ağzı arasını da kapsıyordu. Apsari'de (Gonio) ve bugünkü Batı Gürcistan'ın diğer kıyı kesiminde ise halâ Roma garnizonları vardı. Parsmani, Roma'yı tüm Kolkheti'den çıkarmak için onlarla mücadeleye girişmişti²¹⁴. Merkezî Kolkheti denen yerin kıyı kesiminde (bugünkü Batumi ve ötesindeki topraklar), Kolkh halklarından biri olan Megreli/Laziler 1. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öne çıktı ve zamanla diğer bölgeleri kendi hâkimiyetlerinde birleştirmeye başladılar. Kartli Kralı I. Parsmani'den da destek alıyorlardı. Kıyılarda garnizon kuran Romalılar

212 Giorgi Melikişvili, s.323.

213 Giorgi Melikişvili, s.345.

214 Giorgi Melikişvili, s.360.

ise Gürcistan'ın yerli halkına itaat ettiremeyince onlarla iyi ilişki-
de olmaya yönelmişlerdi. Bu dönemde Roma etkisindeki Kolkhe-
ti kıyılarında oluşan birkaç krallıktan biri Egrisi (Lazika) idi.²¹⁵ Bu
yeni Egrisi Krallığı'na Yunanlılar Lazika diyordu.

2. yüzyıla girerken, Kolkheti halkının beylikleri içinde en güçlü si-
yasi yapıya sahip olan, Zanilerin yani Lazilerin (bugünkü Megre-
lilerin) atalarının beyliği idi. Kolkheti'nin en zengin bölgesi Rio-
ni havzası da Egrisilerin (Megreli/Lazi) yaşadığı bölgeydi. Egrisi
Krallığı'nın taht merkezi bugünkü Batı Gürcistan'da Samegrelo
Bölgesi'nde Senaki yakınlarındaki Tsikhe-Goci [ცხე-გოჯი] idi.
Egrisi kralları sınırlarını 4. yüzyılda çok genişlettiler, bugünkü Ap-
khazeti'nin tamamı bu krallığa dâhildi²¹⁶. Kartli Krallığı'nın zayıf-
ladığı bu dönemde Egrisi Krallığı güçlendi. Tsikhe-Goci'de Egrisi
adlı krallığın kalıntıları bugün de mevcuttur. Egrisi Krallığı, 5. yüz-
yılda geriledi. Bilindiği üzere Gürcistan toprakları her zaman iş-
gâlcî büyük devletlerin ilgisini çekmiştir. 6. yüzyılda, 541-562 yıl-
larında Bizans İmparatorluğu ile İran Sasani İmparatorluğu ara-
sında cereyan eden ve 20 yıl süren Büyük Egrisi Savaşı Batı Gür-
cistan'da cereyan etmiştir. Bu dönemde Egrisi Krallığı kâh Bizans,
kâh Sasani İran etkisinde kalmıştır.

Bölge 8. yüzyıla kadar Bizans egemenliği altındaki Egrisili prens-
ler tarafından yönetilmişti. 8. yüzyıl sonunda 2.Leoni Bizans İm-
paratorluğu'nun zayıflamasından yararlanarak literatürde tam
adı Egris-Apkhazta Samepo olan Egrisi-Apkhaz Krallığı'nın Bi-
zans'tan bağımsızlığını bu topraklarda ilân etti. Bu krallık da 10.
yüzyıl sonunda Tao-Klarceti Krallığı'yla (diğer adı Kartvelta Kralli-
ğı) birleşti. Bu hadise aynı halkın iki krallığının birleşmesiydi.

Gürcistan coğrafyasında dışarıdan gelen işgâlcilerin dönemlerini
saymazsak, yerel halk tarafından tarih boyunca çeşitli siyasi ya-

215 Giorgi Melikişvili, s.372.

216 Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili, vd., s.51.

pılar kurulmuştur. Diaokhi, Kolkha, Kolkheti/Egrisi, Kartli (İberia), Egrisi/Lazika, Tao-Klarceti, Egrisi-Apkhaz Krallığı, Birleşik Gürcistan Krallığı, Kartli Krallığı, Kakheti Krallığı, İmereti Krallığı, Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı), Kartl-Kakheti Krallığı ve prenslikler Gürcistan'ın kendi krallık ve prenslikleriydi.

Egrisztzkali/ეგრისისწყალი

Tarihi kaynaklarda adı geçen akarsudur. Egrisztzkali veya Egris Tzkali şeklinde adı geçen Batı Gürcistan'daki bu akarsuyun Türkçe anlamı Egrisi Suyu olup bugünkü Enguri, Okhoca veya Ğalidzğa nehirlerinden birini ifade ettiği tahmin edilmektedir. Egrisi'nin Lazika'yla aynı anlama geldiği sözlüğün Egrisi-Lazika maddesinde ifade edilmiştir. Bahsi geçen Okhoca ve Ğalidzğa Apkhazeti'de (Abhazy) yer alır. Enguri ise Svaneti-Apkhazeti-Samegrelo bölgeleri arasındadır. Akaki Çikobava'ya göre Egrisztzkali Ğalidzga'dır²¹⁷. Oçamçire'deki Ğalidzga da Megrelcedir, ğali (dere) ve dzga (kıyısı) kelimelerinin birleşimidir. Gerek Oçamçire'deki akarsuyun adının bir dönem Egrisztzkali olması, gerekse diğer adı Ğalidzga, Apkhazeti'nin tarihi Megreli yurdu olduğunun çok sayıda göstergesinden biridir.

Eduard Şevardnadze/ედუარდ შევარდნაძე

Gürcistan'ın 1991'deki bağımsızlık sonrası ikinci cumhurbaşkanıdır. 1928-2014 tarihleri arasında yaşamıştır. Eduard Şevardnadze 1985-1990 yılları arasında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. 1991 yılında Gorbaçov tarafından tekrar Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı görevine getirildi.

217 Akaki Çikobava, "Odiş-Apkhazetis Toponimika XVI-XVII. Saukunebşi, "İvane Cava-khişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakelmpzipo Universitetis Sakartvelos İstoriis İnstitutis Şromebi VI., Tbilisi:2012, s.217-229.

Sovyetlerin son dışişleri bakanıydı. 1991 sonunda Sovyetler Birliği resmen dağılınca bu makam da lağvoldu. Federal Almanya ile Doğu Almanya'nın birleştirilmesi görüşmelerinde ve başka konularda aktif görev almıştı.

Sovyet sonrası bağımsız Gürcistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan ve Kafkasya'da seçimle iktidara gelen ilk lider Zviad Gamsakhurdia 1992 yılında askeri darbeyle devrildi, 6 Ocak 1992'de ülkeden ayrılmak zorunda kaldı ve 24 Eylül 1993'e kadar Çeçenistan'da Co-har Dudayev'in yanında kaldı. Gürcistan'da Zviad Gamsakhurdia'yı devirenler Eduard Şevardnadze'yi 7 Mart 1992'de Moskova'dan Gürcistan'a getirdiler. Eduard Şevardnadze seçimle iktidara gelen Gamsakhurdia'nın yerine Gürcistan yönetiminin başına getirildi.

10 Mart 1992 tarihinde Gürcistan Devlet Konseyi Başkanı oldu ve 1995 yılına kadar seçim olmadan ülkeyi yönetti. Bu dönem ülkede iç savaş dönemi, ülkenin siyasi merkezi olan Tbilisi'de de stabil bir durum yoktu, merkezdekiler Batı Gürcistan'ı kontrol etmekte zorlanıyordu. Gamsakhurdia taraftarlarıyla karşıtları arasındaki mücadelelere ek olarak ülkedeki karışık durumdan yararlanan gaspçı ve soyguncu çeteler Tbilisi dâhil olmak üzere ülkenin her tarafında terör estiriyordu. 14 Ağustos 1992'de başlayıp 27 Eylül 1993'te sona eren ve Gürcistan'ın binlerce yıllık toprakları olan Apkhazeti Bölgesi'nin (Abhazya) kontrolünü kaybetmesiyle sonuçlanan Apkhazeti Savaşı, Eduard Şevardnadze dönemine denk gelir. 1995 ve 2000 yıllarında yapılan seçimlerde Eduard Şevardnadze pozisyonunu korumuştur. 2003 yılında Güller Devrimi adıyla bilinen olayların ardından görevinden uzaklaştırılan Eduard Şevardnadze'nin yerine Mikheil Saakaşvili ülkenin üçüncü cumhurbaşkanı olmuştur. Eduard Şevardnadze 2014 yılında Tbilisi' de hayatını kaybetti²¹⁸.

218 "Eduard Şevardnadze", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001162/>, Son erişim 25.02.2021.

Elarci/ელარჯი

Batı Gürcistan'daki Samegrelo Bölgesi'ne has yiyecek olan elarci, Megreli sofrasının önemli temsilcisidir. Elarci [ელარჯი] sulguni peyniri, öğütülmüş mısır, mısır unu ve su kullanılarak yapılır.

Tarifine örnek vermek gerekirse; malzeme olarak 600 gr sulguni peyniri, 200 gr öğütülmüş mısır, göz kararı (70-80 gr) mısır unu, 800-900 ml su ve tuz kullanılır. Öğütülmüş ve iyi yıkanmış mısır unu tencereye konur ve üzerini kaplayacak kadar su eklenir. Önce tencere kapatılarak yüksek ateşte pişirilmeye başlanır. Haşlanma sırasında suyu eksilirse soğuk su eklenebilir. Ğomi [ღომი] denen bu hamur kaynamaya başlayınca ateşin altı kısılır. Tencerenin üzerinden su gelirse, kapak biraz aralanır. Sık sık karıştırılır. İyice haşlanmasının ardından göz kararı mısır unu eklenerek akışkanlığın istenen orta kıvama gelmesi sağlanır. İyice karıştırılır ve yaklaşık 10 dakika sonra uzunlamasına kesilmiş sulguni peyniri dilimleri eklenir. Yine periyodik olarak karıştırılır, peynirin tamamen çözülerek eşit dağılması sağlanır. Tencerenin içinden karıştırma kaşığıyla alınarak uzatılan elarci eğer kopma olmadan uzuyorsa, elarciniz hazırdır²¹⁹.

Emigranti/ემიგრანტი

İngilizce emigrant kelimesinden gelir. Gürcüceye emigranti [ემიგრანტი] olarak giren bu kelimenin Gürcüler için anlamı orijinalinden biraz farklılık gösterir. İngilizce emigrant göçmen, muhacir gibi anlamlara gelirken Gürcülerin kullandığı emigranti daha çok Türkiye'den Avrupa'ya çalışmaya giden Türkler için kullanılan gurbetçi terimiyle aynı anlama gelir. Kısacası Türkiye'den

²¹⁹ Sergi Makalatia, s.211.

Avrupa ülkelerine çalışmaya gidenlere gurbetçi denmesi ne anlama geliyorsa Gürcistan'dan ülke dışına çalışmaya giden Gürcistanlılar için kullanılan emigranti de o anlama gelmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra literatüre giren yeni bir terimdir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan eden Gürcistan'ın ekonomik sistemi tüm üretim ve ihracat imkânlarının ortadan kalkması, tüm tesislerin kapatılması, Rusya'nın uyguladığı ekonomik ve siyasi baskılar, darbeler nedeniyle çökmüştür. Toprak kayıpları yaşanmış, on binlerce insan ölmüş, ülke topraklarının %20'si işgâl edilerek yüzbinlerce kişi Apkhazeti (Abhazya) ve Tskhinvali (sözde Güney Osetya) adlı Gürcü bölgelerindeki evlerinden çıkarılıp Gürcistan'ın diğer illerine sürülerek kendi ülkesinde iç mülteci konumuna düşürülmüştür.

Bu ve başka nedenlerle ekonomisi iflas eden, moral motivasyonunu, ekonomik gelişme ve istihdamı istenen düzeyde sağlayamayan Gürcistan'da yoksulluğa mahkûm edilen insanlar çareyi emigranti yani gurbetçi olarak başka ülkelere gidip çalışmakta bulmuştur. Emigranti olarak 90'lı yıllardan itibaren yurt dışına giden insanlar nedeniyle ülke nüfusu sürekli azalmıştır. 1989 yılında 5,4 milyon olan Gürcistan nüfusu 2007 yılında 4,394 milyona, 2017 verilerine göre ise 3,718 milyona düşmüştür²²⁰. Emigranti denen yurt dışında olan gurbetçilerin sayısının neredeyse ülkenin şu anki nüfusuna yakın olduğu düşünülmektedir. Emigranti denen gurbetçi Gürcülerin yoğun olduğu ülkeler arasında Rusya, Türkiye, Yunanistan, diğer Avrupa ülkeleri, hatta Amerika ve uzak doğu ülkeleri de bulunmaktadır.

Dünyadaki en eski milletlerden biri olan, yerleşik hayata sahip ve yüksek kültür toplumları arasında ilk sıralarda sayılan, çok eski geleneklere ve hızlı gelişme kabiliyetine sahip Gürcü milletini ve devletini yok etmek veya tam boyunduruk altına almak için oluşturulan kaos ortamıyla, bilinçli ve kasıtlı olarak ülke nüfusunun

220 Sakartvelos Statistukuri Tzelitzdeuli 2017, s.18.

gerilemesi istenmiş, bunun sonucunda da insanlar kendilerine ve ailelerine bakabilmek için emigranti denen gurbetçiliğe ve kendilerinden üstün olmayan, çoğu zaman da kendi eğitim seviyelerinin ve donanımlarının altındaki başka ülke insanlarına hizmet etmeye veya o ülkelerde kendi eğitimlerine uygun olmayan işlerde çalışmaya mahkûm olmuşlardır.

Enguri/ენგური

Batı Gürcistan'da bir nehirdir. Enguri Nehri tarihsel-coğrafik bölgeler Svaneti, Samegrelo ve Apkhazeti (Abhazya) sınırları içerisinde akarak Samegrelo'nun Anaklia köyünde Karadeniz'e ulaşır. Uzunluğu 213 kilometredir²²¹. Enguri Nehri'nin kaynağı Büyük Kafkas Sıradağları'nın zirveleri olup başladığı yer denizden 2.614 m yüksektedir, su toplama havzası açısından Gürcistan akarsuları arasında üçüncü sırada yer alır. Enguri Nehri üzerinde, Samegrelo ile Svaneti'nin kesiştiği yer olan Cvari kasabasında Engur-Hes adlı baraj, 226 m gövde yüksekliğine sahiptir.

Enguris Khidi/ენგურის ხიდი

Enguri Köprüsü. Günümüzde Samegrelo ve Apkhazeti (Abhazya) bölgeleri arasındaki idari sınırı Enguri Nehri oluşturur. Enguris Khidi [ენგურის ხიდი] yani Enguri Köprüsü'nden itibaren olan böl-

ge Gürcistan'ın kontrolü dışında, esasen Rus işgâli altındadır. Bu köprünün diğer yakası Apkhazeti'nin Gali yerleşim alanı olup Enguri Nehri'nin iki yakasındaki halk aynı Gürcü/Megreli halkıdır ve birçoğunun birbirleriyle akrabalığı vardır.

²²¹ Sakartvelos Statistikuri Tzelitzdeuli 2017, s.12.

Apkhazeti'deki ayrılıkçıların baskıları altında ve yokluk içindeki Gali kenti ve çevresi halkı, fotoğrafta da görüldüğü üzere bu köprüyü kullanmaktadır.

Sözde bağımsız olan Apkhazeti'de izole edilmiş ve baskı altında olan; gerek akraba ziyaretleri, cenazeler nedeniyle ya da gerekli yaşam koşullarına sahip olmadıkları için; alışveriş, tedavi gibi sivil ve insani amaçlar için, köprünün beri yakasındaki Zugdidi'ye ve Samegrelo'nun barış içindeki diğer yörelerine gelmek zorunda olan bu halk büyük zorluklar yaşamaktadır. Gürcistan; Enguri Köprüsü'nün karşı tarafını da kendi sınırları içerisinde ve tüm Apkhazeti halkını kendi vatandaşı olarak kabul ettiği için, karşıdan gelebilenlere serbestlik tanımakta; karşıda Apkhazeti tarafına rüşvet vererek veya başka yollarla köprüden geçerek Samegrelo tarafına gelmeyi başaranlar sorunsuz şekilde tüm Gürcistan'da dilediği şekilde kalabilmekte, özgür hareket etmektedir. Aynı gün geri dönmeleri Apkhazeti tarafından şart koşulmakta, bu insanlar evlerine dönerken de sıkı kontrolden geçirildiklerinden dönüşte de aynı stres ve sıkıntıları yaşamakta olup, Enguri Köprüsü'nde bugüne kadar birçok tatsız hadise yaşanmış, bu masum ve sivil halkın çok defa canı yakılmıştır.

Gürcistan, fiilen kontrolü dışında olan ancak hukuken kendi sınırları içindeki Apkhazeti'yle arasındaki bu noktayı devlet sınırı olarak görmemektedir ve son noktada sadece birkaç polis memurundan oluşan basit bir kontrol noktası bulundurmaktadır. Karşı taraf ise buranın sözde Abhazya devletinin Gürcistan'la olan sınırı olduğu iddiasıyla hareket etmektedir. Köprünün karşı tarafında dalgalanan ayrılıkçıların flamaları altındaki sınır görevlileri ise Rus askerleridir.

22.06.2014 tarihinde çektiğimiz fotoğrafta, gününbirlik Samegrelo'ya gelen Gürcülerin Apkhazeti'deki evlerine geri dönüşleri görülmektedir. Türkiye'den yola çıkarak Rusya üzerinden So-

khumi'ye gidip kandırılanlar bu dramı görememektedir. Gürcistan yasalarına göre Apkhazeti Bölgesi'ne yasal ulaşım yolu burasıdır. Kuzey'den Rusya üzerinden Psou'daki sınırdan girenler Gürcistan topraklarına kanunsuz giriş yapmış sayılmakta ve daha sonra Gürcistan'a Batumi, Tbilisi veya başka noktalardan girişlerinde sorun yaşayabilmektedir.

Eparkia/ეპარქია

Piskoposluk. Kilisenin dini konularla ilgili belirlediği coğrafi bölgelerden oluşan alanlara eparkia [ეპარქია] denir. Her biri ayrı bir coğrafi alanı kapsayan dini idare alanı olan eparkianın başında yönetici konumundaki din adamına episkoposi (piskopos) denmektedir.

Eristavi/ერისთავი

Feodal dönem Gürcistan'ında bölge yöneticisi en yüksek feodallere ait unvandı. En yakın Türkçe unvanlar olarak derebeyi, beylerbeyinden daha çok prens unvanıyla kıyaslanabilir. Gürcistan'da eristavilik denen kurumun geçmişü Gürcü bölgelerinin birleşerek yeni devlet düzenine geçtiği dönem olan MÖ 4. yüzyıl sonuna denk gelir²²². Açara'dan Tao'ya, Apkhazeti'ye, Samtskhe-Cavakheti'den Raça'ya, Aragvi'den Svaneti'ye, Kartli'den Hereti'ye kadar, tüm bölgelerde eristaviler vardı ve kral tarafından atanmışlardı. Bazıları doğrudan krala, bazıları da krala bağlı başka bir eristaviye bağlıydı. Bazen "eristavteristavi" yani eristaviler eristavisi terimi de karşımıza çıkıyor. Bu, bazı eristavilerin bu eristaviye yani eristavteristaviye bağlı olduğu anlamına gelir. Örneğin bir dönem hem Apkhazetis Mtavari denen Apkhazeti (Abhazya) Beyleri, hem de Guriis Eristavi denen Guria Bölgesi eristavileri Samegrelo (Odişi) Eristaviliği'nin yani Samegrelo Prensligi'nin yöneticisi olan eristavteristavi (eristaviler eristavisi) Dadianilere bağlıydı. Eristavteristavi ise Gürcistan kralına bağlıydı.

²²² Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

Birleşik Gürcistan Krallığı 15. yüzyıl sonunda yıkıldıktan sonra bazı eristavilikler yani prensikler müstakil hale gelmiştir. Gürcistan'da eristavi dışında mtavari, mouravi, tavadi, aznauri gibi feodal unvanlar da vardı ve tüm bu unvanlar aynı seviyede değil, kimi yüksek kimi daha düşük dereceli feodal unvanlardı²²³.

Eruşeti/ერუშეთი

Ardahan'ın kuzey topraklarının tarihsel adıdır. Eruşeti tarihsel Güney Gürcistan sınırları içerisinde kalan Tao-Klarceti'nin blgelelerinden biridir. Arsiani sırtları ile Mtkvari (Kura) Nehri sol yakası arasındaki toprakları kapsamaktadır²²⁴. Eruşeti adı tarihsel kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Diğer adı İberia Krallığı olan tarihsel Kartli Krallığı döneminde, Eruşeti ve Artaani (bugünkü Ardahan) Tzunda Eristaviliği adlı idari bölge içerisinde kalıyordu. Eristavi/Eristavilik terimi hakkında bilgi ilgili maddede verilmiştir. Eruşeti bölgesinde günümüze kadar ulaşmış Gürcü tarihi eserleri ve kalıntıları bulunmaktadır²²⁵. Şavşeti (Şavşat), Artaani (Ardahan), Samtskhe (Akhaltsikhe çevreleri) tarihi Gürcü blgeleleri tarihsel Eruşeti'nin komşu blgeleleri olarak kaynaklarda belirtilmektedir.

Ekvtime Takaişvili/ექვთიმე თაკაიშვილი

1863-1953 yılları arasında yaşamış tarihçi, arkeolog ve toplum adamı. Aznauri denen feodal bir aileden geliyordu. Henüz bebekken babasını, 5 yaşında annesini kaybetti.

3 yaşında ağaçtan düşerek ayağını sakatladı. Gerekli Şekilde tedavi edilemediği için hayat boyu bir ayağı topal kaldı. Ülkenin çeşitli yerlerini gezerek çeşitli görevler ve hizmetlerde bulundu.

223 N. ŐoŐiaŐvili, "Eristavi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.192.

224 Roland Topçişvili, İnga utidze, s.59.

225 Fahriye Bayram, "Ardahan'ın Gürcü Mimarisi içerisindeki Yeri", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/ardahan-in-gurcu-mimarisi-icerisindeki-yeri-doc-dr-fahriye-bayram-icerigi-668.html>, Son erişim 25.02.2021.

Gürcistan'ın kaybolan veya kaybolmaya yüz tutan eski zenginliklerinin, tarihi ve arkeolojik eserlerinin toplanması, kurtarılmasına ağırlık verdi ve bunu önemli ölçüde başardı. Tbilisi Devlet Üniversitesi'nin kuruluşu için çalıştı. Tüm bunlara rağmen Ekvtime Takaişvili'yi asıl önemli kılan, 1921 yılından sonra yaptıklarıdır. 1918 yılında bağımsızlığını ilan eden genç Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'nin birkaç yıl önce kurulan Sovyetler Birliği'nin Kızıl Ordu'su tarafından 1921'de işgâl edilmesinden sonra, bağımsız Gürcistan'ın Menşevik hükûmeti ülkeden ayrılarak Fransa'ya gitti. Menşevik hükûmet, Gürcü halkının değerli hazinelerini ve müzelerindeki değerli eşyaları

işgâlcilere bırakmamaya karar verdi. Bu hazineler için Ekvtime Takaişvili'yi görevlendirdi. Ekvtime Takaişvili Gürcistan'ın hazinesini Fransa'ya götürdü.

Takaişvili 1921 yılından 1945 yılına kadar Fransa'da kaldı ve hazinenin korunması görevini kusursuz şekilde yerine getirdi. Bu işi çok zor bir şekilde, dönemin ağır şartlarında ve kendini feda etme pahasına başardı. İngiliz ve Amerikan müzeleri bu hazinenin peşindeydi. Onlar hazinenin bir kısmını parayla satın almak istiyor, kalan kısmını da bedelsiz olarak saklayacaklarını söylüyordu. Ekvtime Takaişvili Gürcistan'ın değerli hazinesinin onların eline geçmesini önledi. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlar Fransa'yı işgâl edince, hazinenin Almanların eline geçme tehlikesi de belirdi fakat Ekvtime bunu da atlattı. Uzun süre açlık ve yoksulluk içinde kaldı, ağır ekonomik şartlarda yaşadı fakat yılmadı. Artık yaşlı Ekvtime Takaişvili 1945 yılında Gürcistan'a geri döndü ve hazineyi Gürcistan'a eksiksiz şekilde geri getirdi. Tüm gurbetçilere olduğu gibi iktidarın Takaişvili'ye karşı da şüpheleri vardı ve Takaişvili izole de edildi fakat görevini yapmış olmanın rahatlığını taşıyan

Ekvtime Takaişvili bundan üzüntü duymadı.

Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi, 2002 yılında Ekvtime Takaişvili'nin bu kahramanlığını değerlendirerek kendisini Aziz ilan etti ve ona "Tzmında Ekvtime Ğvtiskatsi" yani "Tanrı'nın Adamı Aziz Ekvtime" unvanı verdi²²⁶.

3 (V)

Vagzali/ვაგზალი

Büyük gar, büyük istasyon binasıdır. Demiryolu ana istasyonunu ve otobüs, minibüs otogarını ifade eder.

Ruşçadan girmiş bir kelimedir ve başka eski Sovyet ülkelerinde de kullanılır. Tbilisi'de Vagzali denen büyük istasyon, kentin Martskhena Sanapiro

[მარცხენა სადგომო] adını taşıyan sol yakasında yer alır. Vagzali'ye çeşitli yönlerden gelen büyük caddelerden ulaşılmaktadır. Tamar Mepe, Niko Pirosmani ve Tsotne Dadiani caddeleri arasındaki konumdadır. Tbilisi Vagzali denen merkezî tren istasyonu batı ve doğu yönüne giden trenlerin ya kalkış noktası ya da istasyonudur. Tbilisi Batumi, Tbilisi Zugdidi yönlü trenlerin kalkış noktası, aynı zamanda Bakü'ye, Erivan'a giden trenlerin de istasyonudur. Vagzali istasyonu'na önünde bitişik Tbilisi Central adlı alışveriş merkezinden girilmektedir. Tbilisi'de ilk tren garı 1872 yılında yapılmıştı. İlk trenyolu Tbilisi'den liman kenti Poti'ye gidiyordu. İlk gar 1940 yılında yıkılarak yenisi yapıldı. 1980'li yıllarda tekrar yıkılan Vagzali'de Brütalist mimarideki yapı inşa edildi. Sonraki yıllarda ön tarafına alışveriş merkezi eklendi. 2010 yılından itibaren tren garı ve

²²⁶ "Ekvtime Takaişvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000001/), http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000001/, Son erişim 25.02.2021.

alışveriş merkezi olarak faaliyet göstermektedir²²⁷.

Vazisubani/ვაზისუბანი

Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'nin doğu kesiminde bir semttir. Tbilisi Zğva (Tbilisi Denizi) dedikleri büyük gölete yakındır. Tbilisi'nin Mtkvari (Kura) Nehri'ne göre sol yakasında yani Martskhena Sanapiro'da yer alır. Vazi üzüm bitkisinin adıdır, ubani ise mahalle demektir. Önceki yüzyıllarda bu alanda üzüm bağları çok olduğu için burası Vazisubani adını almıştır. Vazisubani de Varketili gibi Tbilisi'nin yeni semtlerindedir. Tbilisi Olimpiyat Köyü'nün inşa edildiği yer Vazisubani'dir. 2015 Yılı Gençlik Olimpiyatları burada yapılmıştır. Kafkasya'nın en büyük ticaret merkezi Hualing Tbilisi burada inşa edilmiştir. Ticaret merkezleri, iş merkezleri, konut siteleri inşa edilmeye devam etmektedir.

Vake/ვაკე

Başkent Tbilisi'de kentin güneybatısında semttir. Vake Marcvena Sanapiro denen ve kentin Mtkvari (Kura) Nehri sağ yakasında kalır.

Vake adı bu bölge için 19. yüzyılda kullanılmaya başlandı. Buranın daha önceki adı Varaziskhevi [ვარაზისხევი] idi ve Vera adlı semtin devamındaki toprakları ifade ederdi²²⁸. Vake geniş bir

227 "Tbilisi Tsentraluri Rkingzis Vagzali", [georgianencyclopedia.ge](http://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%97%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%AA%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98_%E1%83%A0%E1%83%99%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%92%E1%83%96%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%92%E1%83%96%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98), http://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%97%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%AA%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98_%E1%83%A0%E1%83%99%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%92%E1%83%96%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%92%E1%83%96%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98, Son erişim 25.02.2021.

228 "Vake", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.274.

alanı kapsamaktadır. Vake'nin güneydoğusunda Varaziskhevi Vadisi, kuzeyinde Vereti Çayı, güney ve güneydoğusunda ise tepelik, ormanlık alanlar vardır. Tbilisi'nin eski semtlerine kıyasla Vake'de yerleşim sonradan oluşmuştur. Vake'de yapılaşma yoğunluğu Sovyetler Birliği döneminde başlamıştır. Vake günümüzde Tbilisi'nin en yoğun ve prestijli yerleşim ve ticari alanlarıyla eğitim merkezlerinin olduğu yer olarak görülür demek abartılı olmaz. Tbilisililerin en prestijli olduğunu düşündükleri konutlar ve caddeler Vake'de olduğu gibi orada konut ve işyerlerinin fiyatlarının Tbilisi'nin en yüksek fiyatları olduğunu ifade etmek gerekir. Çavçavadze Caddesi, Abaşidze Caddesi ve başka büyük caddeler Vake'nin önemli güzergâhlarını teşkil eder. Çavçavadze Caddesi'nin başlangıç yerindeki Tbilisi Devlet Üniversitesi (TSU) rektörlük ve fakülteleri, İlia Üniversitesi, Aziz Andria Gürcü Üniversitesi ve Gürcistan'ın önemli birçok eğitim kurumu Vake semtindedir. Vake'yi Tbilisililerin algısı bakımından Türkiye'den bir yerle kıyaslamak gerekirse; İstanbul'un Etiler semtinin algısı Türkiye'de nasılsa, Tbilisililer için Vake algısı aynıdır.

Tbilisi kentinde geniş yeşil alanlara sahip birçok park olmakla birlikte geniş Vake Parkı [ვაკის პარკი] kentin en popüler park alanıdır demek mümkündür. Tbilisi'nin iki büyük stadyumundan biri olan Mikheil Meskhi Stadyumu Vake Parkı'nın bitişiğindedir ve burada futbol maçları haricinde Gürcistan için çok önemli bir spor olan ragbi maçları da yapılmaktadır (Gürcistan'ın en büyük futbol stadyumu olan Tbilisi Olimpiyat Stadı ise Çuğureti'de Tzereteli Caddesi'ndedir). Vake semtinin belirli caddelerinde son dönemde pahalı konutların olduğu yüksek binalar ve iş yerlerinin sayısı çok artmış olup bu artışla birlikte aşırı yükseklikte olduğu düşünülen yapıların silüete uygun olup olmadığı hususunda tartışmalar eksik olmamaktadır.

Vani/ვანი

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde Kutaisi yakınlarında kent- sel yerleşim alanı ve Vani Belediyesi merkezidir. İmereti Bölge- si'nin güneybatı ucunda yer alır. Vani'nin [ვანი] etrafındaki kent- sel yerleşimler Bağdati, Samtredia, Tzkaltubo, Adigeni ve Çokha- tauri'dir. Küçük Kafkas Sıradağları'nın parçası olan Meskheti Dağ- ları'nın kuzey eteklerinde ve İmereti düzlüğünde yer alır.

Toplam Belediye nüfusu 23 bin olan Vani, 3.800 nüfuslu Vani ka- saba merkezi ve 21 kırsal yerleşim birimi/köyden oluşur.

Kuzey ucu İmereti düz- lüğündedir. Vani'nin ku- zey sınırları boyunca Ri- oni Nehri uzanır. Vani'de tarımsal faaliyetler ağır- lıklı üretim yapılmakta-

dır. Vani'de tsolikauri, tsiska, aladasturi cinsi üzümler bolca yetiştirilir, aynı şekilde sebze üretimi yaygındır. Antik Çağ krallığı Kol- kha (Kolhida) ve devamında Kolkheti (Kolhis) Krallığı içerisinde- ki önemli kentlerden biri Vani'deydi. Vani'deki Kolh (Kolkh) ken- ti MÖ 3-2. yüzyıllarda dönemin şartlarına göre gelişmiş bir kentti. Vani çevresinde o dönemin kalıntıları vardır²²⁹. Doğa harikası Di- khaşkho kaplıca kaynağı bu kentin kırsal alanındadır. Vani çevre- sinde tarihi dini yapılar ve kaleler ile Otar Lortkipanidze Arkeolo-

229 "VanisNakalakari", [Gürcü Ansiklopedik Sözlük.indd 169](http://georgianencyclopedia.ge/index.php/%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%98?__cf_chl_jschl_tk__=6bad826d659ffb4ae-1646e2317971084f6a37c1d-1614772574-0-AW4Fk83Q8eYFQJVMl-thqJOQUXCZl-raRLoKpFThxnMDEkT17YIXOg0OsDXHnamKOVjLkUBWjV4tHbzVu2WkhHTT_XzsB-ZMQ3mzpu6RqqaztlAu9IFepCRKkwaUyVl9MeMjjo966Z_NLUmOv2Uzu7hHzhYsC-mNzNTXaLZ2OrDc4OogHnjX0Yk7lnzX0svqSNr_n9Zrewd1q8FAkdYLVlFjx_Pxdsd-N8vhwJU1c9XE51u70EjeLi3sqBw-WK0bOWCLu4UEUuVNHVqsNSuoOfiFVUHdi-b6gz_dd5efHoTMWS_D8DcBqmczsGNK_2wpl_x97xzq0oSGk5PrmeeXhmlmf_ql-2YotpUyDRB5FkfyaoCs-CuaWBx6lX1wlBY55sSwCqW_fkyVo41aqvy4EkFcdG0-XQ-cu-7tDXmBJ-a6FFIHlHTljjhR5iZwdIOEjWfJTQDMFpFuhRJ0xqSgDZQ9ZsGdNeuTXy-sRibJwiMpi77M9ZyTsg33d7d4UPLAHHvHsDA, Son erişim 25.02.2021.</p>
</div>
<div data-bbox=)

ji Müzesi görülebilecek yerlerdir. Vani eski kent kalıntıları özellikle dikkat çekmektedir. Buranın manzarası da özeldir, Rioni Nehri, Büyük Kafkas Sıradağları, Kutaisi Kenti görülmektedir. Bzvani Mağarası, Dikhaşkho termal su kaynağı, Tamari Kalesi, Gormağali Kalesi Vani’de görülecek yerler arasındadır.

Vaja Pşavela/ვაჟა ფშაველა

Gürcü şair ve yazar. Gürcü şiirinin en önemli ve önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Vaja Pşavela mahlasını kullanan büyük şairin gerçek adı Luka Razikaşvili’dir. Vaja Pşavela Doğu Gürcistan’da Çargali adlı köyde dünyaya gelmiştir. Bu köy, idari açıdan bugünkü Mtskheta-Mtianeti Bölgesi’nde yer alır, Tbilisi’ye 80 km mesafededir,

Duşeti’ye bağlıdır. Vaja Pşavela 1861 yılında doğmuş, 1915 yılında Tbilisi’de hayatını kaybetmiştir. Mezarı Mtatzmindis Panteoni denen, önemli edebiyatçıların defnedildiği özel mezarlıktadır. Mahsalında kullandığı Vaja Gürcü adı anlam olarak şairin yiğitliğini, Pşavela ise O’nun memleketi olan Doğu Gürcistan’ın kuzey kesimlerinde Gürcistan’ın Büyük Kafkas Sıradağları’nın zirvelerinde olan Pşavi adlı bölgesinden yani Pşavili olduğunu simgeler.

Vaja’nın köyü olan ve bugün Vaja Pşavela Müzesi’nin bulunduğu Çargali köyü Pşavi adlı tarihsel ve etnografik bölge içerisinde. Yoksul bir ailesi olan Vaja 8 yaşına kadar köyünde yaşadı, okuma yazmayı ve kitap aşkını babasından öğrendi. İlk eğitimine Telavi’de başladı.

Sonra Tbilisi’de 1877-1879 yılları arasında eğitim aldı. 1879-1882 yılları arasında Gori’de öğretmen okulunda okudu. 1883-

1884 yıllarında Rusya'nın Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi derslerine serbest öğrenci olarak katıldı, maddi imkânsızlık nedeniyle tamamlamadan Gürcistan'a geri döndü. Gürcistan'da 4 yıl öğretmen olarak çalıştı, sonra köyü Çargali'ye yerleşti. Diğer köylüler gibi toprağı işliyor, hayvancılık yapıp avlanıyordu. Dağlılar arasında çok etkisi olan biriydi, nadiren şehre inerdi. Vaja Pşavela eşsiz şiirlerini Pşavi'nin uzun kış gecelerinde yazmıştır.

Vaja'nın ilk yazısı *Tzerili Khevsureti'dan (Khevsureti'den Mektup)* 1879 yılında *Droeba'nın* ilk sayısında yayımlandı. İlk çevirisi İveria'nın 4. Sayısında 1880 yılında basıldı. *Meomari (Savaşçı)* adlı ilk şiiri 1881 yılında İmedi'nin 3 ve 4. sayılarında yayımlandı. *Surati Pşavlis Tskhovrebidan (Pşavili'nin Yaşamından Kesitler)* adlı ilk hikâyesi de 1881 yılında *Droeba'nın* 184. sayısında yayımlandı ve Vaja henüz 20 yaşındaydı. Vaja'nın edebi yaratıcılığı 19. yüzyıl sonundaki Gürcü Eleştirel Realizm edebi akımının en yüksek seviyesidir. Halkçı ve realist oluşu Vaja'nın sanatsal dünya görüşünün köşe taşlarını oluşturur. Gürcü şairleri arasında doğanın sırlarının derinliklerine en fazla inen Vaja Pşavela'dır. 19. yüzyıl Gürcü edebiyatının milli duygular içeren epik şiir üretme görevi Vaja Pşavela'nın şiirlerinde tam olarak vücut bulmuştur diyebiliriz. *Aluda Ketalauri, Bakhtrioni, Stumar-Maspindzeli (Misafir ve Evsahibi), Gvelis Mçameli (Yılan Yiyici)* ve başka eserleri bu temadadır.

Şvliş Nukris Naambobi (*Karaca Nukri'nin Anlattıkları*), *Khmeli Tzipeli (Kuru Kayın)*, *Kuçi, Mtani Mağalni (Yüksek Dağ)* ve birçok başka eseri 19. yüzyıl Gürcü lirik şiirinin eşsiz eserleri arasındadır. Vaja'nın verdiği dram eserler arasında *Mokvetili, Laşaroba, Pşavlebi* sıralanabilir. Vaja Pşavela'nın eserleri İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusçaya çevrilmiştir²³⁰. Tbilisi'nin en büyük cadelerinden biri ve Batumi'de bir cadde Vaja Pşavela'nın adını taşımaktadır.

230 "Vaja Pşavela", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000741/>, Son erişim 25.02.2021.

Varketili/ვარკეთილი

Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'nin semtlerinden biridir. Tbilisi'nin doğu kesiminde yer alır. Sovyetler Birliği döneminde oluşmuş bir semttir ve çok katlı apartmanlardan müteşekkildir. Tbilisi'de semtler ve önemli caddeler Mtkvari (Kura) Nehri'nin sağ veya sol yakasında olmasına göre konumlandırılır. Varketili Mtkvari Nehri'nin sol yakasında yani Martskhena Sanapiro'dadır [მარცხენა სანაპირო]. İسانی-Samgori adlı ilçenin sınırları içerisindedir. Varketili semtinde bulunan metro istasyonu Akhmeteli-Varketili metro güzergahının doğu tarafındaki son noktasıdır. Varketili metro istasyonu 1985 yılından beri faaldir. Varketili toponiminin buranın eski adı Velketili'den geldiği ifade edilmektedir. Varketili çevreleri eskiden meyve bahçelerinin olduğu bir bölgeymiş²³¹. Velketili iyi vadi anlamına gelir. Sovyetler Birliği döneminde devletleştirilen bu araziler kolmeurneoba adlı Sovyet kooperatifi tarımsal üretim sistemine dâhil olmuştu.

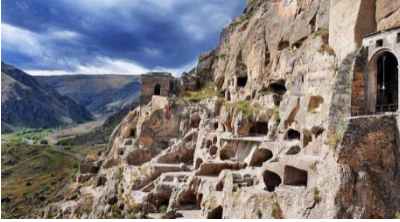
Varketili'de 1970'li yıllarda meyve bahçeleri kesilerek kentleşme başlatılmış, toplu konutlar inşa edilmiştir. Günümüzde Varketili'de yapılan yeni konutlarla birlikte, Varketili yakınında Tbilisi Zğva (Tbilisi Denizi dedikleri büyük gölet) çevresinde yapılan yeni konut siteleri bölgeye olan ilginin her geçen gün artmasını sağlamıştır. Varketili; Varketili-1, Verketili-2, Varketili-3 adlı üç mikro-bölgeden oluşmaktadır.

Vardzia/ვარძია

Güney Gürcistan'da Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde Cavakheti kesiminde tarihi mağara kenti içerisinde manastır kompleksidir. Gürcü kültür eseri Vardzia aynı zamanda müze olup ziyaretçilerini beklemektedir. Aspindza'ya [ასპინძა] 30 km mesafede, Mtkvari (Kura) Nehri'nin sol yakasındadır.

231 "Varketili", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, C.4, s.303.

Burası Eruşeti Dağı eteklerindedir. Vardzia 100 m yükseklikteki kaya üzerinde 500 m uzunluğunda alanda yapılmış yüzlerce hücreden oluşur.

Vardzia'da 13 katman bulunur. 600 bölmeden oluşmaktadır. Burada Meryem'in Ölümü Kilisesi, 14 şapel, çan kulesi ve Ananuri adlı mağara köyü bulun-

maktadır. Tarihsel açıdan iki kısımdan oluşur. Bu kısımlar 12-13. yüzyılda kurulan manastır kompleksi ve manastırdan önce bu alanda bulunan kaya içine oyulmuş kaya şehirdir. Manastır kompleksi birkaç etap halinde inşa edilmiştir. Mevcut eski mağara şehrin olduğu yerde Kral III. Giorgi döneminde manastırın inşasına başlanmıştır. İkinci etap yapım işleri ise III. Giorgi'nin kızı Kral Tamari döneminde (1184-1213) olmuştur. Tamar Mepeburanın askeri kale statüsünü değiştirdi ve büyük bir manastır kompleksi haline getirdi.

Halk anlatımında Vardzia adının ilginç bir hikâyesi vardır. Kral Tamari henüz küçük bir kız çocuğu iken babası Kral III. Giorgi prensler ve büyük feodallerle birlikte ava çıkar, yanında küçük Tamari'yi de götürür. Ava kendini kaptıran Kral ve yanındakilerin çocuk akıllarından çıkar. Oyuna dalan Tamari mağaraların içinde kaybolur. Bunun üzerine avı yarıda kesip dağılarak Tamari'yi aramaya koyulurlar. O'nu arayan yakınlarından biri "Sad khar Tamar (Neredesin Tamari)" diye seslenirken; yolunu kaybetmiş Tamari yakınına sevinçle "Ak var dzia (Buradayım abi)" diye cevap verir. Bu alana bu nedenle Vardzia adı verilmiştir.

Burası manastır kompleksi haline getirilmeden önce mağara yerleşim alanı olarak yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Mtkvari Nehri boyunca bu tür mağara yerleşimleri görülmekte olup en bilinen-

lerinden biri de Gori yakınlarındaki Uplistsikhe'dir [უფლისციხე]. Vardzia kompleksindeki III. Giorgi ve Tamari freskleri ve diğerleri eşsizdir. Buradaki Meryem'in Ölümü Kilisesi Tamari kral olduktan bir yıl sonra, 1185 yılında 15 Ağustos tarihinde açılmıştır²³². 1578 yılında Osmanlılar bölgeyi ele geçirince Vardzia Manastırındaki Hıristiyan din adamları alanı terk etmiştir. Sovyet döneminde turistik bir alandı. 1999 yılında Vardzia'da manastır yaşamı yeniden başlamıştır.

Vakhtang Gorgasali/ვახტანგ გორგასალი

5. yüzyıl Gürcü kralıdır. Tarihteki en büyük Gürcü krallarından biri olarak kabul edilir.

Kartli (İberia) Krallığı'nda 5. yüzyılın ikinci yarısında tahtta Vakhtang Gorgasali [ვახტანგ გორგასალი] vardır. 442-502 yılları arasında yaşamıştır. Kartli Kralı Mirdati'nin oğludur.

449 yılında babası Vakhtangi henüz 7 yaşındayken ölmüş, Vakhtangi 15 yaşına gelene kadar annesi geçici olarak yönetimi ele almıştır. 15 yaşında kral olmuş, 457-502 yılları arasında 45 yıl tahtta kalmıştır. İki evlilik yapmıştır. Biri İran Şahı'nın kızı Balendikhti, ikinci eşi ise Bizans İmparatoru Leon I'in kızı Elene'dir. Vakhtangi çok zor bir dönemde, zor siyasi şartlar altında tahta çıktı. Eski Kartli Krallığı gücünü ve bütünlüğünü zor dış siyasi gelişmeler sonucunda yitirmiş durumdaydı. Kartli Krallığı bu dönemde İran Sasani İmparatorluğu'nun baskısı altındaydı. Gürcistan'da bu dönemde iki krallık vardı. Doğuda yine eskisi gibi Kartli Krallığı, batıda ise Egrisi (Lazika) Krallığı vardı. Egrisi

232 G. Gaprindaşvili, "Vardzia", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.3., s.315-316.

de İran ile Bizans'ın çatışma alanıydı. İran ve Bizans tüm Gürcistan'ı (Egrisi ve Kartli'yi) ele geçirmek için yarış halindeydi. Kartli Krallığı'nın güney toprakları da Bizans tarafından işgâl edilmişti. Egrisi toprakları da başkent Tsikhe-Goci'ye kadar Bizans işgâline uğramıştı. İran'ın amacı tüm Gürcistan'da Mazdeizm yani Mecüsilik inancını yayarak bu şekilde Gürcistan'ın doğusunu da batısını da kendi etki alanı içerisine almaktı. Bu, Zerdüştlüğün eski İran inanç ve gelenekleriyle karışmasından oluşan bir dindi. İranlıların nihai hedefi eskiden beri devlet geleneği olan Gürcülerin devletlerini ve sonra millet olarak da Gürcüleri yok etmektir.

Gürcistan'ın karşı karşıya olduğu tek tehlike bu değildi. Bu dönem aynı zamanda dünyada eski milletlerin yok olmasına, yeni milletlerin ortaya çıkmasına neden olan Kavimler Göçü'nün olduğu dönemdi. Gürcistan da özellikle Kuzey Kafkasya üzerinden, Dariali Geçidi'nden gelecek akınların oluşturduğu tehlikeyle karşı karşıyaydı, o dönemde kaybolan başka milletler gibi, eski bir millet olan Gürcüler de yok olmakla yüz yüze gelecekti.

Vakhtangi'nin tahta çıktığı ilk yıllarda yaşının küçüklüğü nedeniyle ülke yönetiminde söz sahibi olan annesi Kraliçe Sagdukti'dir. Vakhtangi, babası Kral Mirdati öldüğünde henüz 7 yaşındaydı. O 15 yaşına gelene kadar ülkeyi annesi yönetti. Kartli'nin bu durumundan yararlanmak isteyen kuzeydeki Alanlar ve Hunlar Kartli'ye birkaç kez Dariali Geçidi üzerinden saldırı düzenlediler. Burası kuzeyi güneye bağlayan kapıydı. Gürcistan'daki feodal-ler de ülkelerine ihanet ediyor, İran şahlarının çıkarlarına hizmet ediyordu. Vakhtangi 15 yaşına geldiğinde saray meclisini topladı ve tüm gücü eline aldı. Vakhtang Gorgasali dâhice hareket edip farklı bir siyaset uyguladı: Kuzeyden gelen Alan ve Hunlar sadece Kartli'yi değil, ilerleyip İran topraklarını da tahrip ediyordu. Vakhtangi İran Şahı'ndan; İran'a da zarar veren Alan ve Hunların üzerine yürüyeceğini ve bunun için kendisine destek olmasını istedi.

Aslında onlar önce Kartli Krallığı'na zarar veriyordu ve Vakhtangi'nin asıl amacı bunu engellemektir. İran bu teklifi kabul etti. İran Şahı'nın desteğiyle Alanların ve Hunların üzerine yürüyen Vakhtangi onları ağır yenilgiye uğrattı, Dariali Geçidi'ni onlara kapattı ve Gürcü topraklarına göçebe kavimlerin kuzeyden gelip yerleşmesini engelledi. Tüm bunları yaptığında takvimler 458 yılını gösteriyordu ve Vakhtangi henüz 16 yaşındaydı.

458-461 yılları arasında yani 16-19 yaş arasında yaptığı savaşlarla Kuzey Kafkasya'daki halkları itaat altına aldı. Dariali Geçidi'nde kaleler inşa etti ve bölgeyi Kartli Kralı kontrol etmeye başladı. Bu savaşların ardından Vakhtangi Sasani İran Şahı'nın kızı Balendikhiti'yle evlendi. Vakhtangi hakkındaki tarihi kaynaklar onun devasa bir fiziğe ve güce sahip olduğunu söyler. Vakhtangi'nin boyunun 2,40 m olduğu yazılır. *Kartlis Tskhovreba* adlı kaynak Vakhtangi'nin koşmakta olan bir geyiği boynuzlarından yakalayıp durduracak güce sahip olduğunu söyler. Dariali Geçidi'ni göçebe kavimlere kapatmak için henüz 16 yaşında yaptığı savaşlarda Vakhtangi'nin bir kılıç darbesiyle düşmanın gövdesini ikiye ayırdığı anlatılır.

460'lı yıllar Bizans İmparatorluğu'na karşı verdiği savaşlarla geçmiştir. Vakhtangi Kuzey Kafkasya üzerinden hareket edip Kluhor Geçidi üzerinden (Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'daki Egrisi'ye Apkhazeti'den bağlayan geçittir.) inerek büyük kısmı Bizans işgâlinde olan Egrisi topraklarını Bizans'tan geri alıp Egrisi'nin tamamını kendine bağladı. Bizans'ın işgâl ettiği Kartli'nin güney topraklarını da geri aldı. Gürcistan'ın doğusunda daha önce kendine vasal bağlılığı olan Hereti'yi doğrudan topraklarına kattı, orada eristavilik denen feodal prensliklerden birini kurdu. Kuzey Kafkasya'da bugünkü Dağıstan'ın güney kesimlerindeki dağlık kesimleri ele geçirdi. Doğu, Batı ve Güney Gürcistan topraklarını yeniden birleştirdi, yönetim şeklini düzenledi. Sadece Güney Kaf-

kasya'yı değil Kuzey Kafkasya'yı da siyasi etki alanı içine alan ilk Gürcü kralının Vakhtang Gorgasali olduğu söylenebilir.

Tbilisi'nin gelişmesi Vakhtangi döneminde olmuştur. Gürcü tarihi için dönüm noktası olan ve etkisi yüzyıllarca sürüp günümüze kadar gelen, Kartli Krallığı'nın başkentinin Mtskheta'dan Tbilisi'ye taşınmasının önünü açan O'dur. Bu sayede Tbilisi günümüze kadar tüm Kafkasya'nın siyasi ve ekonomik merkezi olmuştur. Vakhtang Gorgasali Gürcistan'da birçok kale inşa etmiştir. Artvin'deki Artanuci (Ardanuç) Kalesi de bunlar arasındadır. Siyasi, ekonomik ve dini açıdan büyük reformlar gerçekleştirmiştir.

İran'ın Mazdeizm üzerinden Gürcistan'da etki göstermesinin tamamen önüne geçmek için 470'li yıllarda İran'la olan ittifakını bitirip karşı cephe oluşturdu. Bu yüzyılda Gürcistan'da hem Hıristiyan din adamları, hem de Mazdeizmin temsilcisi İran yanlısı din adamları vardı. İşlerine müdahale etmeye kalkan Kvemo Kartli'deki Mazdeizm temsilcisi Varskeni'yi 482 yılında öldüren Kral Vakhtang Gorgasali aynı yıl İran'la savaşa girişti (Varskeni, Şuşaniki'ye işkence eden kocasıydı. bkz. Şuşaniki). 482 ile 502 yılları arasında İran'la birçok savaş verdi, zaferler elde etti. Bu savaşlarda dönemin komşu krallıkları olan Kafkas Albaniası (Albaneti) ve Ermeni Krallığı'nı da Gorgasali örgütledi. İran sadece bölgenin değil dünyanın da en büyük gücü sayılırdı. Kartli'nin Gürcü feodallerinin ve Ermeni krallığı feodallerinin ihaneti nedeniyle İran'a karşı 483 yılında verilen bir savaşta Gorgasali yenildi. Vakhtangi'ye yardımcı kuvvet için söz vermelerine rağmen Hunlar da sadece 300 savaşçı göndermişlerdi. İran Şahı Vakhtangi'nin üzerine tekrar büyük bir ordu gönderdi, Vakhtangi'nin esir alınmasını veya öldürülmesini istedi fakat İranlılar bunu başaramadı. Bu tarihten sonra büyük kral Vakhtangi 20 yıl daha Kartli Krallığı tahtında kaldı.

Vakhtangi 60 yaşına geldiğinde, 502 yılında İranlılarla yaptığı bir savaşta yaralanmış, daha sonra da hayatını kaybetmiştir. Bu

son savaşta Vakhtangi neredeyse yine zafere ulaşmak üzereydi. Vakhtangi Şah'ın otağına ölümcül saldırı yaptı ve Şah'ın oğlu Bartam'ı öldürdü. O sırada eski kölesi Vakhtangi'yi zehirli okla yaraladı. Kral Vakhtangi'ye ihanet edip yaralayan hainin adı günümüze ulaşmamıştır. Ancak şöyle bir husus vardır: Gürcü kralının zırhının koltuk altı kollarını rahat kullanabilmesi için açtı, bunu da ihanet eden o asker biliyordu ve zehirli okla kralı oradan vurdu. Kral vücudundaki oku çıkaramadı fakat buna rağmen birkaç saat kahramanca savaşı sürdürmeyi başardı. Kral Vakhtangi'nin yaralanmasına rağmen Gürcüler İranlıları bu savaşta da yendiler, sonrasında Vakhtangi atına binip acılar içinde zorlanarak Ucarma Kalesi'ne kadar tek başına gitti, orada hayatını kaybetti. Halkının kendisini zayıf durumda görmesini istemediği için yalnız gitmişti.

Gorgasali takma adı da İranlıların ona verdiği bir lakap olan "Gorgasar"dan gelir ve "kurt başlı" anlamındadır. Kral Vakhtangi'nin kullandığı miğferin üzerinde kurt başı resmi vardı. İranlılarla yaptığı savaşlarda İran askerleri birbirlerini "kurt başlıdan uzak durun" diye uyarırlardı ve kullandıkları "gorgasar" kelimesi Gürcüceye "gorgasali" şeklinde girmiştir. Kral Vakhtang Gorgasali Mtskheta'daki [მცხეთა] Svetitskhoveli Katedrali'nde [სვეტიცხოველი] defnedilmiştir²³³.

Vitze (Viçe)/ვიჯე

Rize'nin Fındıklı İlçesi'nin Lazca adıdır. Lazca'da olduğu gibi Gürcüce'de de eski dönemlerde buraya Vitze [ვიჯე] denirdi. Fındıklı daha önce Artvin'e bağlıyken sonradan Rize'ye bağlanmıştır. Vitze 1947 yılında Fındıklı adıyla Artvin'e bağlı ilçe yapılmış, 1953 yılında da Rize'ye bağlanmıştır²³⁴. Türkiye'de otokton Lazi halkı-

233 Mamuka Gogitadze, Giorgi Bejitaşvili, s.156, N. Canaşia, "Vakhtang I Gogasali", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.336, Simon Canaşia, Ivane Cavakhişvili, vd., s.56-58.

234 "Fındıklı'nın Tarihi", **findikli.gov.tr**, <http://www.findikli.gov.tr/i-dnya-savasi-findiklinin-igali-ve-kurtulusu-#:~:text=11%20Haziran%201947%20tarihinde%20%C3%A7%C4%B1kar%C4%B1lan,bir%20ziyaretin%20etkili%20oldu%C4%9Fu%20anlat%C4%B1lmaktad%C4%B1r>. Son erişim 25.02.2021.

nın yaşadığı 6 ilçeden biridir. Vitze'nin olduğu yer Çaneti'nin diğer alanlarıyla birlikte MÖ 12. yüzyılda Tao Krallığı içerisine giriyordu. Tao Krallığı önce Asur, sonra Urartu saldırılarıyla MÖ 8. yüzyılda zayıfladı. MÖ 8. yüzyılda Kolkha (Kolhida) Krallığı güçlendi. Daha önce bugünkü adlarıyla Kutaisi, Sokhumi, Guria bölgelerini ve Batumi çevrelerini kapsayan Kolkha Krallığı Tao'nun bu topraklarını ele geçirdi. Kolkha Krallığı aynı yüzyılda, MÖ 720'li yıllarda İskit ve Kimmer saldırılarıyla yıkıldı²³⁵. MÖ 6. yüzyılda eski Kolkha'nın devamı Kolkheti Krallığı sahneye çıktı ve Vitze çevrelerinde yaşayanlar bu krallığın sınırları içindeydi.

ზ (Z)

Zarzmis Monasteri-Zarzma Manastırı/ზარზმის მონასტერი

Güney Gürcistan'daki bir manastır kompleksinin adıdır. Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde Adigeni yakınlarında tarihi Gürcü manastır kompleksidir.

Zarzma Manastırı'yla aynı adı taşıyan Zarzma köyünün 14. yüzyıldaki adı Tamaris Tzkaro'dur [თამარის წყარო]. Zarzma Manastırı'ndan günümüze ana kilise, çan kulesi ve birkaç yapı daha ulaşmıştır.

Yapılış tarihiyle ilgili farklı görüşler vardır; ilk kurucusu Serapion Zarzmeli'dir. İlk yapı bugünkü kilisenin olduğu yerde 9. yüzyılda kurulmuştu²³⁶. Piskopos Serapioni'ye yerel feodal bey Giorgi Çorçaneli'nin Zarzma'nın yapımında çok yardım ettiği yazılıdır. Bu ilk yapı günümüze ulaşmamıştır. Zarzma'nın günümüzdeki ana kili-

²³⁵ Mariam Çkhartişvili, s.207-211.

²³⁶ Rusudan Labadze, "Zarzmis Monasteri Serapion Zarzmelis "Tskhoveribis" Mikhedvit", *Zarzma*, TBC Bank, Tbilisi:2007, s.23.31.

sesi ve çan kulesi 14. yüzyılda yapılmıştır. Zarzma kompleksi içerisindeki yapılardan birindeki 10. yüzyıla ait yazıtta, Tao Kralı III. Davit Kurapalati'nin Bizans Generali Bardas Skleros üzerine düzenlediği sefer hakkında bilgiler verilmektedir²³⁷.

Zaza Panaskertel-Tsitsişvili/ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი

15. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış kültür temsilcisi, siyasetçi ve tıp bilimcisidir. Karabadini adlı tıp kitabının da yazarıdır. Gürcü tıp tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Zaza Panaskertel-Tsitsişvili Tao bölgesindeki Panaskerti'nin feodal ailesinin üyesiydi, 15. yüzyılda Şida Kartli Bölgesi'ne taşınmıştır²³⁸. Panaskerti denen yer Erzurum ili Olur ilçesinin olduğu yerdedir. Bugünkü Yukarıkaracasu ve Aşağıkaracasu köylerinin olduğu yerler Panaskerti'nin merkezidi ve Tsitsişvili ailesi buranın eski feodal beyleri arasındaydı. Zaza Panaskertel-Tsitsişvili'nin kitabında teorik ve pratik tıp bilgileri verilmiştir. Şida Kartli'de Mtkvari (Kura) Nehri sağ yakasında Satsitsiano [საცციციანო] adlı küçük feodal beyliğin kurucuları arasındadır. Satsitsiano Panaskerti'den 15. yüzyılda gelen Tao-lular tarafından kurulmuştu.

Zanuri/ზანური

İnsanların, duygularını, düşüncelerini bildirmek için sözcükler ya da işaretler aracılığıyla yaptıkları anlaşma, öteki kişilerle iletişimi sağlayan ortama dil denir. Bir dilin eski dönemlerinde ayrılmış kollarına ise lehçe denir.

Birbiriyle aynı kökten gelen akraba olsun ya da herhangi bir dil ailesiyle akrabalığı ispat edilememiş olsa da herhangi bir gruba katılmayan aynı bölgesel dil topluluğuna dil grubu denir. Dünyadaki dil gruplarına örnek olarak Kafkasya Dil Grubu, Ural-Altay,

237 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.221-222.

238 "Zaza Panaskerteli-Tsitsişvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000873/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000873/>, Son erişim 25.02.2021.

Hint-Avrupa dil grupları vd verilebilir. Türkçe Ural-Altay Dil Grubu'nun Altay kolunda yer alır ve lehçelere de sahiptir.

Kafkasya Dil Grubu'nu; bölgesel bir grup olan Kuzey Kafkasya Dil Grubu ve genetik bir öbek olan Kartveluri edebi dil ve lehçelerinden müteşekkil Güney Kafkasya Öbeği oluşturur. Kartveluri olarak adlandırılan bu genetik öbeğin üyeleri Gürcüce (Kartuli) edebi dili altında, Kartluli, Margaluri/Megruli, Çanuri/Lazuri ve Luşnu/Svanuri'dir. Bunlar Saerto-Kartveluri olarak adlandırılan arkaik dilin edebi dil ve lehçelere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Tarihlemeleri tartışılan kabul görmüş teorilere göre Saerto-Kartveluri'den MÖ 3. binde Svanuri, MÖ. 2. binde Zanuri adı verilen konuşma sistemleri oluşmuş, Zanuri de kendi içinde Megruli ve Çanuri/Lazuri olmak üzere iki alt sisteme ayrılmıştır.

Gürcistan'ın Apkhazeti (Abhazya), Samegrelo, Açara ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi ve Karadeniz'in diğer sahil şeridinde Megruli ve Çanuri konuşulabilmektedir. Edebi Gürcüceyle tanışmamış olanlar Edebi Gürcüce konuşanlarla kısmen anlaşılabilirler²³⁹.

Zakaria Çiçinadze/ზაქარია ჭიჭინაძე

Yayıncı, tarih ve edebiyat araştırmacısı, kendini Gürcüce okuma yazmanın yaygınlaştırılmasına adanmış büyük bir toplum adamıdır. 1854-1931 yılları arasında yaşamıştır. Mezarı Tbilisi'de Mtatzmindas Pan-teoni adlı ağırlıklı olarak önemli edebiyatçıların defnedildiği özel mezarlıktadır.

O dönemde Gürcistan Tbilisi Valiliği ve Kutaisi Valiliği adlı iki idari birim şeklinde Rusya İmparatorluğu'nun işgâli altındaydı. Zakaria

239 Fevzi Çelebi, Dr. Sanat Tarihçisi, Gürcü Dili Filoloğu, Düzce, Görüşme tarihi, 14.01.2021.

Çiçinadze [წაჭინაძე ჭიჭინაძე] Gürcü milletinin, ülkesinin ve dilinin zor şartlar altında olduğu bir dönemde Gürcüce okuma yazmanın gelişmesi için mücadele etmiştir. Çalışma alanı içerisine Osmanlı Gürcistan'ı diye tabir edilen tarihsel Güney ve Güneybatı Gürcistan toprakları içerisinde yer alan bugünkü Artvin ili çevreleri ile Gürcistan'ın Açara Bölgesi de dâhildir. Zakaria Çiçinadze ilköğretim sonrası okula devam etmemiş, ancak kendi kendini ileri düzeyde eğitmiş bir yetenektir. 13 yaşında çalışma hayatına atılmış, tütün fabrikasında ve otelde çalışmıştır. Bir dönem sansür komisyonunda da görev yapmıştır. En başından itibaren tarih ve coğrafya ile alakalı yayınlara karşı ilgiliydi²⁴⁰. *Droeba* gazetesinde çalıştığı dönemde Sergei Meskhi'yle yakınlaştı. 1872 yılından itibaren *Droeba* gazetesinde Zakaria Çiçinadze'nin yazıları yayımlanmıştır. Gazetede yazar adı olarak Mtatzmindeli mahlasını kullanıyordu.

1875-1878 yılları arasında 500'den fazla eski Gürcü elyazmasını toplamış, kendi yorumlarını ekleyerek yayımlamıştır. Zakaria yazdığı kitapları kendi matbaasında basıyor ve dağıtımını da kendisi yapıyordu. 300 yıl Osmanlıların elinde olan Güney ve Güneybatı Gürcistan toprakları Rusya tarafından alınmış, bu şekilde tüm Gürcistan Rusya İmparatorluğu sınırları içine girmişti. Osmanlı Gürcistan'ı dedikleri topraklarda Gürcüce gerilemiş, Gürcüce eğitim ve yayınlar son bulmuş, Gürcüce okuma yazma bilenlerin sayısı çok azalmıştı.

Gürcistan'a hâkim olan Rusya İmparatorluğu'nun Gürcistan'da Gürcüce okuma yazmayı yaygınlaştırmak gibi bir hedefi yoktu. Rusya'nın amacı tüm Gürcistan'da Rus kolonizasyonunu oluşturmak, Rusçayı yaygınlaştırıp her alanda hâkim kılmaktı. Zakaria Çiçinadze, İlia Çavçavadze, Dimitri Kipiani, Akaki Tzereteli gibi topluma öncülük yapan onlarca vatansever Gürcü'nün şahsi çabala-

240 Ş. Khantadze, "Çiçinadze Zakaria", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.403.

rı Rusya'nın amacına ulaşmasını engellemiştir. Onların çalışmaları bu konuda etkili sonuç vermiş, Gürcüce okuma yazmanın yaygınlaşması ve Gürcü edebiyatının Gürcistan'ın her tarafından yeniden ayağa kaldırılması sağlanmıştır.

Zakaria Çiçinadze'nin [ჯაკარია ჭიჭინაძე] amacı Gürcistan'ın diğer alanlarında olduğu gibi Osmanlı'dan alınmış Gürcü topraklarında da okuma yazmanın yaygınlaştırılmasıydı. Zakaria Çiçinadze bu amaçla Güney ve Güneybatı Gürcistan toprakları içerisindeki bugünkü Artvin ili çevreleri ile Gürcistan'ın Açara Bölgesi topraklarını köy köy gezmiş ve bir müddet oralarda bulunmuş; köylülere Gürcüce kitapları dağıtarak onlara okuma yazma öğretmiştir²⁴¹. Bu bölgelerde yaşayan anadili Gürcüce olan fakat okuma yazmadan uzun zamandır uzak kalmış Gürcülerin kendi dillerinde yazmaya yeniden başlamalarında Zakaria Çiçinadze'nin rolü ve katkısı büyüktür.

Zegani/ზეგანი

Rakımı yüksek plato yerleşim alanı anlamına gelir. 700 ilâ 1.500 m arasında rakımlarda bulunan nehirler tarafından parçalanmış düz veya eğimli yüksek düzlüklerdir. Zegani denen yüksek düzlükler Gürcistan'ın her bölgesinde bulunmaktadır. İvris Zegani, Kelis Zegani, Cavakhetis Zegani zegani toponimi örnekleridir. Açara Bölgesi Gürcülerinin, Açara'nın yüksek kesimlerinde yaşayan Gürcüler için kullandığı Zegneli terimi zeganiyle ilişkilidir.

Zedazeni/ზედაზენი

Doğu Gürcistan'da tepe. Mtskheta-Mtianeti Bölgesi'nde ve Surami Dağları'nın uzantısıdır. Mtskheta'ya yakındır. Denizden yüksekliği 1.178 m'dir. Aynı adı taşıyan Zedazeni Manastırı ve Zedazeni markasını taşıyan Gürcistan'ın ünlü alkolsüz ve alkollü içecek-

241 "Zakaria Çiçinadze", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001510/>, Son erişim 25.02.2021.

ği vardır. Gürcistan'da armut suyu, limon suyu, tarhun suyu, fey-hoa suyu, gibi alkolsüz gazlı içecekler yüksek kalitede ve dünyaca ünlüdür. Zedazeni markasıyla üretilen alkolsüz ve meyveli gazlı içecekler, ayrıca alkollü içecek olarak Zedazeni birası Gürcistan halkının tercihleri arasında ön sıralarda olduğu gibi ülkeyi ziyaret eden turistlerin de en çok tercih ettiği içecekler arasındadır.

Tarihi kaynaklara göre Zedazeni Dağı'nda 2. yüzyılda (109 yılında) kale vardı. Suriye'de 6. yüzyılın ilk yarısında dini eğitim alıp Gürcistan'a geri dönen ve çeşitli bölgelerde kilise ve manastırlar kuran rahiplerden biri olan İoane bu dağa yerleşip manastır kurmuştur. Kendisine daha sonra İoane Zedazneli denmiştir²⁴². Zedazeni Manastırı Mtskheta'nın kuzeybatısında, Aragvi Nehri'nin sol tarafındadır ve Mtskheta'dan Gudauri ve Kazbegi istikametine giden yol üzerinden ulaşılmaktadır.

Zemo Kartli/ზემო ქართლი

Kartli Gürcistan'ın tarihsel ve enografik bölgelerinden en büyüğünün adıdır. Kartli tarihsel ve etnografik bölgesi Şida Kartli, Kve-mo Kartli ve Zemo Kartli adında üç alt bölgeye ayrılırdı. Zemo Kartli Yukarı Kartli anlamına gelir.

Zemo Kartli, tarihsel Güney Gürcistan topraklarının adlandırmalarından biridir²⁴³. Taşiskari'den (bugünkü Khaşuri ile Borcomi arasında) Mtkvari (Kura) Nehri'nin yukarı kesimlerine kadar olan alanda, Mtkvari ile Çorokhi (Çoruh) nehirleri arasındaki toprakları kapsayan alana Zemo Kartli deniyordu. Zemo Kartli'nin diğer adı Meskheti idi. Bu toprakların bir kısmı bugün de Gürcistan sınırları içerisinde, büyük kısmı ise Türkiye sınırları içerisinde Artvin, Ardahan, Erzurum çevrelerindeki Mtkvari ve Çorokhi nehirleri arasındaki topraklardır. Buralar Meskhi ve Cavakhi adlı Gürcü boylarının ilk yerleşim alanları olarak bilinir.

242 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.222-223.

243 Roland Topçışvili, İnga Gütidze, s.59.

Tarihsel Zemo Kartli sınırları içerisine giren topraklar: a) Mtkvari'nin yukarı kesimleri; Samtskhe, Cavakheti, Eruşeti, Artaani (Ardahan), Kola (Göle), b) Çorokhi'nin yukarı kesimleri; Klarce-ti, Şavşeti, Tao, Speri idi. Gürcistan Krallığı'nın Zemo Kartli bölgesi 11-13. yüzyıllarda Cakeli, Toreli, Panaskerteli soyadlı Gürcü feodal prenslerinin toprakları sayılıyordu. Buralar Birleşik Gürcistan Krallığı'nın dağılmasından sonraki Gürcü prensliklerinden biri olan Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensiği) sınırları içindeydi²⁴⁴.

Zemo Kartli'nin tamamına yakın kesimi (bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan kesiminin tamamı) 16. yüzyılda Osmanlılar tarafından alınmış, Zemo Kartli'de Ahıska/Çıldır Paşalığı kurulmuştur. Müslümanlığa geçen Cakeli soyadlı Gürcü prensleri Osmanlı paşası unvanıyla bölgeyi yönetmeyi sürdürmüştür. Bölge Osmanlıların sınırları içine girdikten sonra Gürcü literatüründe Zemo Kartli teriminin kapsadığı alan değişti. Eski Zemo Kartli'de Osmanlı hâkimiyeti döneminde Zemo Kartli terimi Osmanlı sınırları dışında olan Şida Kartli'nin batı kesimleri için kullanılmaya başlamıştır²⁴⁵.

Zestaponi/ზესტაპონი

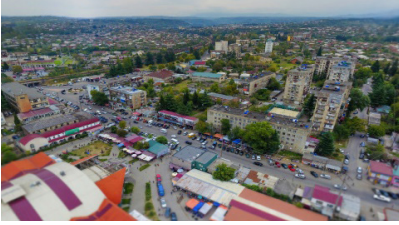
Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde kent. Kutaisi Tbilisi ana güzergâhı üzerindedir. Tercola, Bağdati, Kharagauli ve Çiatura'yla çevrilidir. Kutaisi'ye 37, Tbilisi'ye 183 km mesafededir. Kent nüfusu 22 bin, köylerle birlikte Zestaponi Belediyesi (Zestaponis Munisipaliteti) nüfusu 58 bindir. Zestaponi Doğu Gürcistan ile Batı Gürcistan'ı bağlayan hem karayolu, hem de demiryolu güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Zestaponi adı tarihte ilk kez 16. yüzyıl kaynaklarında karşımıza çıkıyor²⁴⁶.

244 D. Muskhelişvili, "Zemo Kartli", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.511.

245 Roland Topçişvili (2010), s.108.

246 V. Çaoşvili, "Zestaponi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.515.

20. yüzyılda kurulan fabrikalar Zestaponi'nin büyümesini sağlamış olup Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan'ın endüstri şehirlerinden biriydi.

İlk Çağ'dan kalma Şorapani Kalesi, 6. yüzyıldan kalma Tabakini Kilisesi, 11. yüzyıl eseri Zeda Sakari Kilisesi, Sazoni Kalesi, Tamari Köprüsü, Şorapani Kalesi kalıntıları,

Tabakini Kalesi kalıntıları, Zestaponi çevresinde görülmesi gereken yerler arasındadır.

Zviad Gamsakhurdia/ზვიად გამსახურდია

Yazar, filoloji doktoru ve devlet adamı. Kısa adı Sovyetler Birliği olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasından sonra yeniden bağımsızlığına kavuşan Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanıdır²⁴⁷. Tüm Sovyet coğrafyasında seçimle iktidara gelen ilk devlet başkanıdır.

Ünlü yazar Konstantine Gamsakhurdia'nın oğludur. 1939 yılında Tbilisi'de doğdu²⁴⁸. Yakın arkadaşı Merab Kostava'yla birlikte, henüz lise yıllarındayken Gürcistan'ın bağımsızlığı için çalışmalara başladı, bağımsızlık hareketinin liderlerinden biri oldu.

Birçok kez tutuklanıp hapse girdi. 1987-1990 arasında neredeyse tüm önemli gösterilerin ve halk hareketlerinin organizatörüydu.

247 Stephen Jones, **Sakartvelo Politikuri İstoria Damoukideblobis Gamotskhadebis Şemdeg** (Gürcücesi: Khatuna Çkheidze), Sotsialur Metsnierebata Tsentri, Tbilisi:2013, s.4-9.

248 "Gamsakhurdia Zviad", **parliament.ge**, <http://parliament.ge/ge/parlamentarebi/wina-mowvevis-parlamentebi/saqartvelos-respublikis-pirveli-mowvevis-uzenaesi-sabcho-1990-1991-ww/zviad-gamsaxurdia-44859.page>, Son erişim 25.02.2021.

1989'da; Sovyetler'in halka otomatik silahlarla ateş ettiği, tankların halkı ezdiği, birçok kişinin öldüğü, kanlı şekilde bastırıldığı 9 Nisan olaylarında gösterileri organize ettiği için Sovyet yönetimi tarafından tutuklandı. Sovyetler'in son yıllarında, 1988 yılında bağımsızlık referandumu yapmak ve bu referanduma dayanarak da bağımsızlık ilan etmek amacıyla Mrgvali Magida-Tavisupali Sakartvelo yani Yuvarlak Masa-Özgür Gürcistan isimli siyasi yapılanmayı kurdu. Bu blok, 28 Ekim 1990 yılında yapılan çok partili ilk seçimlerde parlamento çoğunluğunu elde etti. Gürcistan Cumhuriyeti Yüksek Meclisi'nin 14 Kasım 1990'daki ilk toplantısında Zviad Gamsakhurdia Yüksek Meclis Başkanlığı'na seçildi. Gamsakhurdia bu görevini Mart 1991 yılına kadar sürdürdü. Bu Meclisin kararıyla devlete *Sakartvelos Respublika/Gürcistan Cumhuriyeti* dendi, 1918-1921 yılları arasındaki Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin bayrağı, marşı, amblemi yeniden kabul edildi.

Kasım 1990 seçimlerinden sonra, yeniden bağımsızlık ilanına kadar geçiş dönemi ilan edildi. Mart 1991 yılında Gürcistan Yüksek Meclisi Zviad Gamsakhurdia'yı Gürcistan Cumhurbaşkanı seçti. 31 Mart 1991'de referandum yapılarak halka *"26 Mayıs 1918 tarihli bağımsızlık akti çerçevesinde Gürcistan'ın bağımsızlığının yeniden ilan edilmesine onay veriyor musunuz, vermiyor musunuz?"* diye soruldu. Oy kullanma hakkına sahip Gürcistan vatandaşlarını %98'i bağımsızlıktan yana oy kullandı. Gürcistan Yüksek Meclisi bu referanduma dayanarak 9 Nisan 1991'de Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etti.

Gamsakhurdia'nın cumhurbaşkanlığı 26 Mayıs 1991'de %86 oyla tasdik edildi. Gamsakhurdia kısa süre, 1991 sonuna kadar Cumhurbaşkanlığı yaptı. Ağır ekonomik ve siyasi bir tabloyla karşı karşıya kaldı. Özellikle Sovyetler Birliği'yle olan ilişkiler çok ağırlaştı. Gürcistan nüfusunun %30'unu azınlıklar oluşturuyordu ve bu Gürcistan için büyük bir problem haline dönüştü. Zaten 1989 yılında Kremlin tarafından kışkırtılan Apkhazeti (Abhazya) Özerk

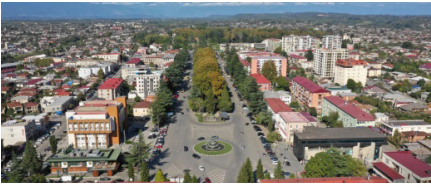
Cumhuriyeti'nde karşıtlıklar olmuş, ayrıca Tskhinvali (Güney Osetya) Özerk Bölgesi'nde ise Os gruplarıyla çatışmalar meydana gelmişti. Gamsakhurdia ve taraftarlarının bu şartlara rağmen kullandıkları "Sakartvelo Kartvelebistvis" yani "Gürcistan Gürcülerindir" şeklindeki yersiz slogan durumu daha da gerginleştiriyordu. Rusya ise kendisinden ayrılmak isteyen her ülkeye yaptığı gibi Gürcistan'ı da en ağır şekilde cezalandırmak için herşeyi yaparak; halkın tüm kesimlerini birbirlerine karşı kıskırttı, olayları planlayarak ve planlarını her iki taraftaki kendi ekibine uygulatarak Gürcistan'da iç savaşı körükledi. Tskhinvali çevresinde 1989 yılında Gürcü, Os ve Sovyet grupları olan üç grup arasında çatışmalar 1991 Mart ayına kadar sürdü. Bu dönemde tabii ki, Gürcistan'ın tamamında Sovyet ordusu yerleşikti. Tskhinvali'deki Güney Osetya Yerel Meclisi adlı yapılanma Sovyetler Birliği'yle yola devam etmek istiyordu ve bölgeyi Gürcistan'dan ayırarak Sovyet Demokratik Cumhuriyeti kurduğunu ilan etti.

Gamsakhurdia Gürcistan Yüksek Meclisi başkanı seçildikten sonra, Aralık 1990'da Parlamento Güney Osetya Özerk Bölgesi statüsünü iptal etti. Gamsakhurdia Şubat 1991 yılında Sovyetler Birliği lideri Mikhail Gorbaçov'a mektup yazarak Sovyet ordu birliklerini ve Sovyet iç güvenlik birimlerini Tskhinvali Bölgesi'nden çıkarmasını istedi. Muhalifleri Gamsakhurdia'yı diktatörce hareket etmekle suçluyor, icraatlarını kabul edilemez buluyorlardı. Onu devirmek için çeşitli yerlere ve Meclise yapılan silahlı saldırıları Sovyet ordusunun desteklediği de sonradan ortaya çıktı. Gürcistan'da ve başkent Tbilisi'de iç savaş büyüdü. *Tbilisi Omi* yani *Tbilisi Savaşı* diye de adlandırılan iç savaş döneminde Zviad Gamsakhurdia 6 Ocak 1992'de askeri darbeyle görevden uzaklaştırıldı. Askeri Konsey tarafından Rusya'dan getirilip Meclis Başkanı seçilen Eduard Şevardnadze 1992 yılı sonbaharında seçim yapılabana kadar, de facto Cumhurbaşkanı olarak ülkeyi yönetti. Gamsakhurdia, görevden uzaklaştırıldıktan sonra da kendisini Gürcistan'ın yasal cumhurbaşkanı olarak tanıtıyordu. O ve taraftar-

ları iktidarı elde etmek için çalışsa da merkezdeki hükûmeti ele geçiren Eduard Şevardnadze Rusya'nın desteğini alıyordu. Zviad Gamsakhurdia bir süre Kuzey Kafkasya'ya Çeçenistan'ın başkenti Grozni'ye, arkadaşı Cohar Dudayev'in yanına giderek misafir oldu. Daha sonra Gürcistan'a tekrar gelip Samegrelo Bölgesi'nin dağlık kesimine gitti. Gamsakhurdia 1993 yılı 31 Aralık tarihinde Khobi'nin Khibula köyünde ölü bulundu. Naaşı 1994 yılı Şubat ayında Çeçenistan'a götürülüp Grozni'de defnedildi. Bu dönemde Gürcistan'da Eduard Şevardnadze iktidarı vardı. Gamsakhurdia'nın naaşı yıllar sonra, 2007 yılında Gürcistan'a geri getirilip 1 Nisan'da Tbilisi'deki Mtatzminda Panteoni'de defnedildi²⁴⁹. Ölümü günümüze kadar aydınlatılmadı.

Yetkililer onun intihar ettiğini söylese de Gürcistan'da Gamsakhurdia'nın intihar ettiğine inanan hiç kimse bulunmamaktadır. Gerek taraftarları gerekse başka kesimler, onun cinayete kurban gittiğini iddia etmekte olup ölüm emrinin Rusya tarafından verildiğine inanmaktadır. Gürcistan'da Gamsakhurdia'dan sonra iktidara gelen Eduard Şevardnadze 2003 yılındaki Güller Devrimi'yle iktidarı Mikheil Saakaşvili'ye devretmiştir.

Zugdidi/ზუგდიდი

Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nin merkezi olan kenttir. Zugdidi merkezi 65 bin nüfusa sahiptir.

Gürcistan'da günümüzdeki bölgesel idari yapılanmaya göre Samegrelo-Zemo Svaneti Bölgesi'nin idare merkezidir. Zugdidi'de

249 "Gamsakhurdia Zviad", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%90_%E1%83%96%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%93), http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%92%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%90_%E1%83%96%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%93, Son erişim 25.02.2021.

48 köy mevcut olup köylerin toplam nüfusu 97 bindir. Zugdidi çok eskiden beri insan yerleşiminin olduğu bir yerdir. MÖ 3 binli yıllara uzanan kalıntılara ve İlk Çağ kalıntılarına rastlanmaktadır. Helenistik çağda Zugdidi'nin olduğu yerden ticaret yolu geçiyordu. Zugdidi adınının Megrelce olduğu, zurg ve didi kelimelelerinin birleşiminden geldiği sanılmaktadır. Birinci kelime hem sırt, hem de tepe anlamına, ikinci kelime ise büyük anlamına gelir. Bu iki kelimenin birleşimiyle büyük sırt, büyük tepe anlamına gelen Zurgdidi'nin Zugdidi'ye dönüştüğü tahmin edilmektedir. Kent kurulmadan önce bu topraklara verilen ad sonradan kurulan kentin de adı olmuştur.

Zugdidi kenti feodal dönem Gürcistan'ında Samegrelo (Odişi) Prenslığı'nın önemli bir kentiydi. II. Levan Dadiani döneminde (1611-1657) Zugdidi'nin önemi arttı ve Samegrelo'nun merkezi oldu. Samegrelo Prenslığı tıpkı Apkhazeti ve Guria Prenslikleri gibi; Birleşik Gürcistan Krallığı 1490 yılında dağılınca ortaya çıkan Kutaisi merkezli İmereti Krallığı'na bağlıydı, sonraki dönemlerde ise İmereti'ye bağlılıktan kurtulup Dadiani hanedanı yönetiminde bağımsız prenslik olmuştu. Zugdidi'de birçok eski yerleşim alanı kalıntısı, tarihi kaleler, Orta Çağ eseri kiliseler mevcuttur. Zugdidi'nin en bilinen değerleri arasında olan Dadiani Sarayı görenleri kendine hayran bırakmaktadır. Sarayın çevresinde Dadiani hanedanı tarafından yapılmış botanik park çeşitli türde bitkilerin, Japonya, Hindistan, Avustralya, Avrupa ve Amerika'dan getirilerek dikilmiş ağaçların olduğu, geniş alana kurulmuş özellikli bir alandır²⁵⁰.

İşgâl altındaki Gürcistan toprağı olan Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'ne Zugdidi kenti sınırdır. Samegrelo ile Apkhazeti bölgeleri arasındaki sınırı teşkil eden Enguri Köprüsü Zugdidi kentine yalnızca birkaç kilometre mesafededir. Enguri Köprüsü'nün diğer tarafın-

250 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.225-226.

da olan Gali ve Apkhazeti'nin birçok yerleşim alanında yaşayan halkla Zugdidi'nin halkı aynı halktır, akrabaların yarısı bir tarafta, yarısı diğer tarafta kalmıştır. Enguri'nin Apkhazeti tarafında bekleyen işgâlcı Rus ordusu birlikleri Zugdidililerin akrabalarıyla aralarına girmiş durumdadır.

Zugdidi kenti, Gürcistan'ın diğer tarihsel ve etnografik bölgesi olan Svaneti'ye de ulaşım güzergâhı üzerindedir. Samegrelo'nun merkezi kenti Zugdidi, Açara Bölgesi'nin merkezi Batumi'ye 100 km, başkent Tbilisi'ye 260 km mesafededir. Tbilisi ile Zugdidi arasında ulaşım demiryoluyla de sağlanmaktadır. Dadiani Sarayı, Zugdidi Botanik Parkı, Kortskheli Kilisesi, Tsiaşi Kilisesi, Rukhi Kalesi, Anaklia Kalesi, Kolkheti Milli Parkı, Zugdidi çevresinde görülmesi gereken yerlerdir.

Zurab Gorgiladze/ზურაბ გორგილაძე

1937-2006 yılları arasında yaşamış Gürcü şairdir. Batı Gürcistan'da Açara Bölgesi'nde Kobuleti'nin Gorgadzebi köyünde dünyaya geldi, Batumi'de hayatını kaybetti. Batumi Şota Rustaveli Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesi'ni bitirdi²⁵¹. Gürcistan'ın önemli şairlerinden biridir.

Çok sayıda şiiri arasında özellikle *Hoi da nana* şiiri Türkiye Gürcüleri arasında da yeterince bilinmektedir. Zugdidili sanatçı Buba Sordia'nın bu şiiri İnegöl'de okuduğu video Türkiye'deki Gürcülerce çok izlenmiştir.

Şair Zurab Gorgiladze'nin adı Batumi'nin en büyük ve hareketli caddelerinden birine verilmiştir.

²⁵¹ "Zurab Gorgiladze", ", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001564/), http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001564/, Son erişim 25.02.2021.

т (T)

Tatari/татарлар

Tatar demektir. Tatarlar esasında Moğol halkıdır. Tatar adına Orhun Yazıtları'nda rastlandığı ve Çinlilerin Moğolca konuşan halkları ayırmadan hepsine Tatar dediği ifade edilir. Tatar kelimesi, günümüz Arap araştırmacılar tarafından da Moğol yerine kullanılmaktadır. Mesela, Moğol istilalarını gösteren haritanın yaftası Tatar yağmasıdır. Moğol hâkimiyeti döneminden sonra, Türkçe konuşan toplulukların bazılarında, hatta bazen Orta Asya'da Türk dili konuşan tüm kavimlere Tatar denmeye başlanmıştır. Bugün Tatar kelimesi bir Türk boyunun adıdır ve genellikle İdil-Ural bölgesindeki Kazanlılar ve Kırımlılar için kullanılır.

Tatar sözü, çeşitli zamanlarda değişik anlamlarda kullanılmıştır. Ruslar, bu deyim, yüzyıllar boyunca, Avrupa Rusya'sında yaşayan bütün Türk soylu Müslümanlar için kullanmışlardır. Batılı yazar ve araştırmacılar, Tatar kelimesini, Türkistan'da ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Türkler için kullanmaktaydılar. Osmanlılar ise, 16. yüzyıldan başlayarak Tatar deyimini, kuzey Türkleri için kullanmışlardır. Ruslara Göre Avrupa'daki Bütün Türkler Tatar'dır²⁵². Sözlüğe Tatar maddesinin girişinin nedeni Gürcülerdeki tarihsel Tatar algısıdır. Gürcülere göre; Müslüman, Türk dili konuşan halkların hepsi birden Tatari idi. Bu terimin Orta Çağ'da Gürcüceye girdiği tahmin edilmektedir.

Ortodoks Hristiyan Gürcülerin içindeki bir kesime göre Osmanlılar aracılığıyla Müslümanlığa geçen Güney ve Güneybatı Gürcistan'da yaşayan Gürcüler de artık Tatari sayılıyordu. Hristiyan Gürcüler Müslüman olan Gürcülere Tatari diyordu²⁵³. Osmanlı döneminde, 17. yüzyıldan sonra kademeli olarak Müslümanlığa

252 Faruk Sümer, "Tatarlar", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tatarlar>, Son erişim 25.02.2021.

253 Roland Topçışvili, İnga Ğutidze, s.60.

geçen, Gürcü dilinden ve ırkından olan Çürüksu (Kobuleti), Aça-
ra, Artvin, Akhaltsikhe (Ahıska), Ardahan gibi Osmanlı İmparator-
luğu sınırları içindeki topraklarda yaşayanlar; etnik, dil ve kültür
açısından Tatarlık veya Türklükle alâkaları olmadığı halde Orto-
doks Hıristiyan Gürcülerin bir kesimince Tatarı olarak tanımlan-
mış, artık kendilerinden kabul edilmemiştir.

Tarihi kayıtlara bakıldığında, örneğin Kobuleti’de (Çürüksu) iki kar-
deşten biri Müslümanlığa geçtikten sonra Tatarı olarak, diğer kar-
deş eskisi gibi Kartveli olarak kayıtlara girmiştir²⁵⁴. Ortodoks Hı-
ristiyan Gürcülerin bir kesimi tarafından Osmanlı İmparatorluğu
içindeki o toprakların Müslüman Gürcülerine ve onların Anado-
lu’nun her yerine göç etmiş torunlarına Tatarı denmesi hadise-
si 20. yüzyıl sonuna kadar azalarak devam etmiştir. Günümüzde
ise Tatar terimine bu anlamı yükleyen hiç kimse bulunmamakta-
dır. Dünyada olduğu gibi Gürcistan’da da bir dönem hâkim olan
dinî ve millî kimliği eşdeğer gören anlayış günümüzde değişmiştir.

Tavadaznauroba/თავადაზნაურობა

Tavad-aznauroba/Tavadaznauroba Gürcistan’ın feodal dönemin-
deki serflik sisteminin Gürcüce adlandırmasıdır. Feodal sınıfın,
feodalitenin, yani derebeylik sisteminin Gürcüce adlandırması
tavad-aznauroba/tavadaznauroba olarak karşımıza çıkmaktadır.
Gürcistan’da feodal ilişkilerin gelişmesi ve seçkin sınıfın ortaya
çıkması 1-3. yüzyıllarda gerçekleşmiştir²⁵⁵.

Gürcistan’da bu dönemde halk tavad-aznaurebi denen soylu sı-
nıftan yani feodal bey/derebeylerden, ruhban sınıfından ve alt/
geniş tabakayı teşkil eden serf denen köylülerden oluşmaktadır.
Tavad-aznaurebi/tavadaznaurebi ve ruhban sınıfı birlikte ayrıca-
lıklı yönetici kesimi oluştururdu.

²⁵⁴ Roland Topçışvili, “Gürcü Etnik Tarihi”, [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=SfSSf14uzaM) (Çeviren ve seslendiren Erdoğan Şenol), <https://www.youtube.com/watch?v=SfSSf14uzaM>, Son erişim 25.02.2021.

²⁵⁵ Simon Canaşa, İvane Cavakhişvili, vd., s.45-48.

Gürcistan'da bu sistemdeki feodaller yani soylular sınıfı, üretim yapan serflerin çalıştığı toprağın sahibi olan ve serfler üzerinde askerî/yönetici sınıf olarak oturan sınıftır. Üretim yapmaz, serflerin yaptığı üretimden pay alarak geçinirlerdi. Serfler soylunun toprağında üretim yapar ve tükettikleri çok az miktar haricindeki bütün ürünü soyluya verirlerdi. Bunun dışında serfler, soyluların sasakhle denen şatolarında veya kalelerinde tamir işlerinde işçi olarak da çalışırlardı.

Avrupa'da feodalite/serflik: Feodalite ya da derebeylik sistemi denen bu yönetim biçimi, Orta Çağ'dan itibaren Avrupa'da ve başka bölgelerde varolmuş toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütlenme biçimidir. Vasal (korunan)- süzeren (koruyan) ilişkisiyle yönetilen ve tek üretim aracının toprak olduğu, eşitsizlik temelinde dayalı bir toplum düzeni olan yönetim biçimidir. Feodalizm döneminde zenginliğin ölçüsü sahip olunan toprakların genişliğiydi, en geniş topraklara sahip olan kim ise en zengin o sayılırdı. Derebeyliğin ortaya çıkış sebebi Kavimler Göçü'dür. Kavimler Göçü'nün Avrupa'ya olan etkisiyle derebeylik ortaya çıkmıştır. Avrupa'daki feodal düzen sanayi devriminden sonra bitmiştir. İngiltere'deki serflik/derebeylik sisteminden örnek verecek olursak; dük, marki, kont, vikont, baron ve şövalye unvanları feodal unvanlardır.

Gürcistan'da ise buna benzer şekilde tavadi, aznauri, mouravi gibi feodal unvanlar vardı. Bu unvanlardan tavadi üst feodal, aznauri ise daha alt feodal ve bu unvanlar miras yoluyla babadan oğula geçerdi. Aznauri feodal unvanının geçmişi çok eskidir, 5. yüzyıl eseri Şuşanikis Martviloba'da bu unvan karşımıza çıkıyor. Tavadi unvanı ise 15-19. yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Gürcistan'da yüzyıllar içerisinde feodal sistemin egemen olamadığı alanlar da vardır. Örneğin Svaneti'nin yukarı kesiminin bir bölümü için Ubatono Svaneti ifadesinin kullanılmasının nedeni Sva-

neti'nin bu kesiminde tavad-aznauroba sisteminin hâkim olamayışdır. Ayrıca Açara'nın dağlık köylerinde halk nispeten daha özgür olup tavadaznauroba buralarda düzlük alanlardaki etkisine sahip değildir. Gürcistan'daki serflik sistemi Rusya Gürcistan'ı 19. yüzyılda işgâl ettiğinde de vardı. Rusya yönetimi Rus feodal sistemiyle Gürcü feodal sistemini birleştirmek için çalıştı ve Gürcü feodalleri kapsayan bir organizasyonu 1802 yılında Tbilisi'de kurdu. Çarlık yönetimi 1827 yılında Gürcistan'daki feodallerin vergi toplama yetkilerini ve feodal unvanların babadan oğula geçmesi yetkisini ellerinden aldı. 1833 yılında (İmereti ve Guria'da 1848 yılında) bazı aznaurilerin tavadilere bağlılığına son verdi. Rus yönetimi ilerleyen yıllarda bu sistemde başka değişiklikler de yaptı ve tavad-aznaurebi denen feodal sınıf siyasi haklarını kaybetti²⁵⁶.

Tavadi/თავადი

Feodal dönem Gürcistan'ında üst feodal unvandır. Yüzyıllar öncesine dayanan serflik/derebeylik sistemi içerisindeki unvanlardan biri olan aznauri unvanına kayıtlarda ilk kez 5. yüzyılda rastlanmaktadır. 15. yüzyıla kadar, soylu sınıfın unvanı aznauri idi. Tavadi feodal unvanı ise 15-19. yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Soylu sınıf olan feodallerin üst unvandır, 15. yüzyıldan itibaren, yüksek feodallere tavadi denmiştir. Aznauriden daha yüksek bir konum-

256 "Tavadaznauroba", [georgianencyclopedia.ge](https://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90&oldid=18957&__cf_chl_jschl_tk__=90d779a590849a61e61356888a948b609593447f-1615817495-0-AT-hskwofW6gSV7Reu2JlPQ_yx9RlmxDymTLjxFzF61bHds_pd_TdqucJtuRPLcF-ZErTzTM4jEL_Bi_pG5gzM09Bkb4aadM0yPHC4H0sT1ZKlCLDbMGyQchnlUQ6vm-pbThgXqptMcSUhCdzw8fucZzBLqt6QgJlTyKmg6TS7lxVg_WdWEamatdLTVYhFcU-Lu_HBZ3stbHwIzYYdANAQJ2TML9k5tV5AAWT-MzRyBqrW1Lv5gm10DWo-Uotaw5Jeq8ERoWDkwIPNNiFM3-FODAp6v4PPD59NhLcuopleWwF6meB89DulldqeO-I6XAeuHYkh_OqkFGUy8dVH8B2td7hCSIEyA46wAlk6CprPIBJXZOnWM3QJdYwsgAT-8vkidq0MRpUDEbdQ1sEpB_z4nVlluz2hh_1if6ckaLD8mun4-VEWxa_H8QV0n0ziVFfl-Z9eHN-axWzijiFDWeAoBRPI2x0BJ8we0OKpE4O88qDK1gX64RMMKekZnMC8kkwqR-7vnqItc83yivzxlftL2Lj2EpzTOe6c), [https://georgianencyclopedia.ge](https://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90&oldid=18957&__cf_chl_jschl_tk__=90d779a590849a61e61356888a948b609593447f-1615817495-0-AT-hskwofW6gSV7Reu2JlPQ_yx9RlmxDymTLjxFzF61bHds_pd_TdqucJtuRPLcF-ZErTzTM4jEL_Bi_pG5gzM09Bkb4aadM0yPHC4H0sT1ZKlCLDbMGyQchnlUQ6vm-pbThgXqptMcSUhCdzw8fucZzBLqt6QgJlTyKmg6TS7lxVg_WdWEamatdLTVYhFcU-Lu_HBZ3stbHwIzYYdANAQJ2TML9k5tV5AAWT-MzRyBqrW1Lv5gm10DWo-Uotaw5Jeq8ERoWDkwIPNNiFM3-FODAp6v4PPD59NhLcuopleWwF6meB89DulldqeO-I6XAeuHYkh_OqkFGUy8dVH8B2td7hCSIEyA46wAlk6CprPIBJXZOnWM3QJdYwsgAT-8vkidq0MRpUDEbdQ1sEpB_z4nVlluz2hh_1if6ckaLD8mun4-VEWxa_H8QV0n0ziVFfl-Z9eHN-axWzijiFDWeAoBRPI2x0BJ8we0OKpE4O88qDK1gX64RMMKekZnMC8kkwqR-7vnqItc83yivzxlftL2Lj2EpzTOe6c), Son erişim 25.02.2021.

dur²⁵⁷. Tavadi unvanı Gürcistan'daki ekonomik gerileme ve siyasi gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. 15. yüzyılda Gürcistan Krallığı birkaç krallığa ve prensliğe ayrıldı. Bunlar Kartli Krallığı, Kakheti Krallığı, İmereti Krallığı, Guria Prenslığı, Apkhazeti Prenslığı, Samegrelo (Odişi) Prenslığı, Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı) gibi yapılarıdır.

Bu yapılar içindeki kralların unvanı mepe, prenslerin unvanı mta-varı idi. Gürcü toprakları yönetim olarak mepe, tavadi ve küçük feodaller arasında bölüşülmüştür. 15. yüzyıl öncesinde de büyük feodal olan bazı feodal soyadları 15. yüzyıldan sonra tavadı olarak adlandırılmıştır. Tavadiler, Gürcistan'daki kral ve prenslere bağlıydılar. Aznauri unvanlı feodaller de tavadilere bağlıydı. Tavadinin yönetimindeki topraklara satavado deniyordu. Tavadinin ailesi de kendisiyle aynı haklara sahipti. Tavadi soyundan kimse kalmadığı durumlarda mülkü doğrudan kralın üzerine geçerdi. Merkezi iktidarın zayıfladığı dönem olan 16-18. yüzyıllarda tavadilerin gücü artmıştır²⁵⁸.

Feodalite/serflik sistemiyle ilgili bilgiler Tavadaznauroba madde-sinde verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ele geçirdiği tarihi Güney ve Batı Gürcistan (Kobuleti, Açara, Çaneti (Lazeti), Artvin, Aklahtsikhe (Ahıska), Artaani (Ardahan), Erzurum'un bir kısmı ve Apkhazeti) toprakları içerisindeki tavadi ve aznauri unvanlı Gürcü feodallerin bazıları feodal haklarını Osmanlı döneminde de sürdürmüştür. Buralardaki Gürcü prensleri ve tavadilerin bir kısmı Osmanlı egemenliğini tanımış, Müslümanlığı kabul etmiş, Osmanlı yöneticileri olarak bey/sancakbeyi/paşa gibi unvanlarla bölgedeki varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı idaresindeki topraklarda feodal düzenlerini sürdüren prensler arasında Cakeli ve Şarvaşidzeler, tavadiler arasında Tavdgiridze, Khimşiaşvili, Abaşidze vd. soyadından kişiler vardır.

257 Ketevan Abesadze, s.161.

258 G. Camburia, "Tavadi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsniereba-ta Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.561-562.

Gürcistan'ın diğer kesimlerindeki tavadi unvanlı soyadlarının sayısı oldukça fazla olup burada sıralanmayacaktır. Tüm Gürcistan toprakları 19. yüzyılda kademeli olarak Rusya'nın eline geçmiş olup serflik 19. yüzyılın ikinci yarısında kaldırılınca tavadi unvanı da ortadan kalkmıştır.

Tavisuplebis Moedani/თავისუფლების მოედანი

Başkent Tbilisi'de büyük meydanlardan birinin adıdır, ana meydan olduğu kabul edilir. Özgürlük Meydanı anlamına gelir.

Rustaveli Caddesi'nin başlangıcındadır. Rustaveli Caddesi, Barataşvili Caddesi, Kote Apkhazi Caddesi (eski Leselidze) ve Leonidze caddelerinin ortasında yer alır. Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) adlı il-

çededir. Mtkvari (Kura) Nehri'ne göre sağ yakada, yani Marcvena Sanapiro'dadır. Tavisuplebis Moedani (Özgürlük Meydanı) ortasına 2006 yılında yüksek bir sütun üzerine özgürlük sembolü Aziz Giorgi heykeli dikilmiştir. Meydanın çevresinde ve yakınlığında Tbilisi'nin bazı sembol binaları ve büyük oteller bulunmaktadır. 1917 yılında Tavisuplebis Moedani adını almıştır. Sovyetler Birliği döneminde ise 1922 yılında önce Zakpederatsia adı verildi, 1940 yılında Lavrenti Beria Meydanı idi. Beria 1953 yılında kurşuna dizilince bu meydanın adı yeniden değiştirildi ve Lenin Meydanı adı verildi. 1990 yılında, Zviad Gamsakhurdia'nın isteğiyle meydan tekrar Tavisuplebis Moedani adını aldı²⁵⁹.

259 "Tavisuplebis Moedani", [tbilisi.gov.ge](http://new.tbilisi.gov.ge/news/458), <http://new.tbilisi.gov.ge/news/458>, Son erişim 25.02.2021.

Tamada/თამადა

Gürcistan'da sofranın yöneticisi veya başkanı diye tanımlanabilir. Sadğegrdzelo Gürcü sofranın önemli terimi ve kuralıdır. Gürcü sofrasında içki belli kurallara göre içilir, yalnız içilmez, sofranın boyunca, dünyevi ve uhrevi çeşitli konulara, geçmiş ve geleceğe ilişkin iyi dilekler, övgüler dile getirilir ve dua edilip kurallar çerçevesinde içilir. Bu "sadğegrdzelo"dur.

Sadğegrdzelo söylenecek konuları tamada belirler, söyler, söz verir, belli kurallara dâhilinde tüm sofrayı o yönetir. Düğünler de tamada tarafından yönetilir, tamada erkekler arasından seçilir. Tamadalık Gürcistan'da bir kurum olarak kabul edilecek öneme sahiptir. Gürcü sofrasında bulunanların veya düğün konuşması ise davetlilerin, ailenin, soyadının, değerlerinin dile getirilmesi, estetiğin ortaya konması, ölmüşlerin anılması, misafirlerin onore edilmesi, tamadanın görevidir. Tamadanın kendisi de bu açıdan entelektüel, otorite sahibi ve şarap içmeyi seven biri olmalıdır.

Gürcü sofrası tamadasız ve sadğegrdzelosuz düşünülemez. Büyük sofralarda tamadis moadgileebi (tamada yardımcıları) bulunur. Uzun süren sofralarda alaverdi (geçici olarak tamadalığın bir başkasına devri) yapılabilir. Tamada kültürü ve Gürcü sofranın geleneğine dair çeşitli uygulamalar çok eski çağlardan beri şekillenip günümüze gelmiştir, ancak bu terim Gürcistan'da 17-18. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Roland Topçışvili'ye göre Tamada terimi Gürcüce kökenli değildir, terim sonradan kullanılmaya başlanmıştır, ancak bu; Gürcistan'da tamada kültürünün olmadığı anlamına gelmez ²⁶⁰. Daha önce Gürcü sofranın kültüründeki kurallarla sadğegrdzelo bulunmakla birlikte tamada terimi değil, başka terimler kullanılırdı.

²⁶⁰ Roland Topçışvili (2010), s.569.

Gürcü sofrta kültürüyle alakalı puris upali [პურის უფალი], tzi-namdzğoli [წინამძღოლი], mzarali [მზარალი], memziri [მემზირი], mkhnis tavi [მხნის თავი], dud makhvenci [დუდ მახვენჯი], tabgva tkhvimi [ტაბგვა თხვიმი] terimleri de kullanılıyordu. Çok eskilerden beri, bu terimlerle anılan kişiler, tüm şölen, ritüel ve cemiyet sofralarının idaresini gerçekleştirirdi. Ailenin ileri gelen kişisi sofraya başkanlık ederdi. Batı Gürcistan'daki tamada kültüründe ise daha önce tamada teriminin yerine to-lumbaşı terimi de kullanılırdı. Bu, Türkçe'den girmiş bir terimdir.

Hıristiyanlık öncesi dönemin pagan yöneticileri (khevisberi, dekanozı, khelosani, kora makhvşı) de sadğegrdzelo sisteminin temelini atılmasını sağlıyorlardı. Onların söylediği uzun metinler sadğegrdzelo formuna dönüşüyordu. Bu yüzden de bugün tamada sofralarında ve düğünlerde söylenen sadğegrdzeloların önemli kısmına semantik anlamlar yükliüdür. Tamada, sofranın türüne bağılı olarak (düğün, davet, cenaze sofrası vd.) seçtiği geleneksel sadğegrdzeloları söyler, içki içme kurallarını, sofrta düzenini belirler, düğünlerde dansların, şarkıların ve eğlencenin akışını da düzenler.

Gürcü sofrasının sistemetiği ve düzeni araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. 17. yüzyıl Fransız seyyahı Jean Charden Tbilisi'de Kartli Kralı'nın kızının düğününe katılmış, Gürcü sofrasının prensipleri ve düzeninden çok etkilenerek seyahatnamesinde şu ifadeyi kullanmıştır: *“Yemekte üç Avrupalı idik ve biz aramızda, düğünde sefa içindeki 150 davetliden daha fazla şakalaşıyorduk (aramızda konuşuyorduk)”*. Charden'i etkileyen böyle bir sofrta düzeninin sofrta yöneticisi olmadan gerçekleşmesi beklenemez.

Gürcülerde eski çağlardan beri olan sofrta galeneğinde, belirtildiği gibi önceleri tamada yerine başka terimler kullanılırdı. Tamada kelimesi Svaneti'de karşımıza çıkmaktadır, ancak orada bu terim sofrta yöneticisi değil, arazide ekip biçme işi yapan ekibin başın-

daki kişiyi ifade eder. Svaneti’de sofraya yöneticisinin adı yukarıda sıralanan terimlerden olan memziri, tabgva tkhvimi, terimleriydi. Örneğin Samegrelo’da dud makhvenci terimi vardı.

Sofra gelenek ve kuralları zaman içerisinde şekil ve içerik açısından değişime uğramıştır. Aynı zamanda terimler de değişmiş ve tamada terimi kullanılmaya başlamıştır. Tamada kelimesinin Farsça kökenli olduğu ifade ediliyor (Farsça damad enişte demektir). Kafkaslıların geleneklerinde enişte sıklıkla sofranın başıdır. Şunu da ifade ediyorlar; bu Farsça kelime Adige (Çerkes) dili üzerinden Gürcistan’a girmiştir. Başka bir görüşe göre de bu kelime Çerkes dilinde *thamate* Tanrısal anlama sahiptir, tha-Tanrı, ada-baba demektir ve buradan gelir²⁶¹.

Doğu Gürcistan’da daha yaygın olan tamada terimi de Batı Gürcistan’da bilinen tolumbaşi terimi de Gürcüceye dışarıdan girmiştir ve daha önce kullanılan Gürcüce terimlerin yerini almıştır. Tamada teriminin Gürcistan’daki geçmişiyle alakalı fikir birliği yoktur, bir kesim 19. yüzyıla kadar bu terimin olmadığını iddia ederken, diğer kesim eskinin devamı olarak görür. Geleneklerimize göre bizde her işte olduğu gibi her türlü sofranın (düğün, cenaze, eğlence vd) yöneticisi vardır, yemek sıradan bir olay değildir, kuralları, seramonisi vardır. Tolumbaşi terimi de tamada terimi de eski Gürcüce terimlerin yerini almıştır. Bazıları tamada teriminin Farsça kökenli olduğunu söylerken, başka bir görüşe göre Çerkesçeden girmiştir ve Çerkes dilinde tha-ma-da Tanrı baba anlamına gelir²⁶².

Tamaz Çiladze/თამაზ ჭილაძე

Gürcü şair ve yazardır. Doğu Gürcistan’da Kakheti Bölgesi’nde Sığnaği kentinde 1931 yılında doğmuş, 2018 yılında Tbilisi’de hayatını kaybetmiştir.

²⁶¹ Roland Topçişvili (2010), s.569.

²⁶² Giorgi Gotsiridze, “Kartuli Supris Kulturuli Mozaika (Tamadobis İnstituti)”, **Kartveluri Memkvidreoba**, S.3., 1999, s.59-66.

Tamaz Çiladze İvane Cavakhişvili Tbilisi Devlet Üniversitesi Filoloji bölümünü 1954 yılında bitirmiştir. *Tsiskari* dergisinde çalıştı.

Sabçota Khelovneba dergisinin redaktörüydü. Öğretim üyesi olarak drama dersleri verdi. 1997 yılından itibaren *Mnatobi* dergisinin redaktörlüğünü yaptı. İlk şiirlerini 1951 yılında *Pirveli Skhivi* (İlk Işın) adlı kitapçıkta yayımladı, ilk şiir kitabını 1956 yılında çıkardı. Daha sonra O'nun birçok şiir kitabı ve başka kitapları yayımlanmıştır. Şiir kitapları arasında; Ğia Sarkmeli (Açık Pencere), Mzis Saati (Güneş Saati), İvlisi (Temmuz), Makhsovroba (Hatırlama), Leksebi (Şiirler), Mze Dekemberşi (Aralık Güneşi), diğer eserleri arasında; *Gaseirneba Ponis Etlit*, *Şuadĝe* (Gün Ortası), *Vin Tskhovrobs Varsklavebze* (Yıldızlarda Kim Yaşıyor-Roman), *Tetri Kvamli* (Beyaz Duman), *Aha Miitzura Zamtari* (Aha Kış Bitiyor-Roman), *Mdgmurebi* (Kiraçılar), *Auzi* (Havuz) vd. sayılabilir²⁶³.

Tamaz Çiladze'nin eserleri birçok dünya diline çevrilmiş olup playsleri Gürcistan'da ve Gürcistan dışında sahnelenmektedir.

Tamar Mepe-Kral Tamari/თამარ მეფე

Gürcülerin ünlü kralı, Kral Tamari. Kadın olmasına rağmen Gürcüler ona kral unvanı vermiştir. 1184-1213 yılları arasında Gürcistan krallık tahtının sahibidir. Bagrationi hanedanındandır.

Kral Tamari, Ağmaşenebeli lakaplı ünlü Kral IV. Daviti'nin torunu olan Kral III. Giorgi'nin kızıdır²⁶⁴.

263 "Tamaz Çiladze", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000887/>, Son erişim 25.02.2021.

264 Elguca Medzmariaşvili, s.171.

Kral Tamari, bugünkü gibi %20'si Rusya işgâlinde olan 69 bin km²'lik Gürcistan'ın değil, yaklaşık 400 bin km² yüzölçümlü ülkenin kralıydı. Onun döneminde Gürcistan yüzölçümü, ordusu ve nüfusuyla Avrupa'nın ikinci büyük ülkesiydi. Tamari, Gürcistan'ın altın çağı diye tabir edilen dönemde hükümdarlık yapma bah-tiyarlığına sahip olmuştur²⁶⁵. Babası Kral III. Giorgi'nin ölümünden sonra tahta çıkan Tamari, babasından altın çağında bir Gürcistan devralmıştır. Tamari dönemi Gürcistan'ın altın çağı olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya rağmen; Tamari babasından devraldığı zirvedeki Gürcistan'ı daha da ilerletmiş, geliştirmiş ve büyütüştür demek daha doğru bir ifade olur. Tamari Gürcüler üzerinde o kadar büyük etki bırakmıştır ki, aradan geçen 8 yüzyıla rağmen, O'nun adını sadece günümüz Gürcistan'ında yaşayanlardan değil, Artvin ve çevresinde yaşayan ve uzun zamandır Gürcistan'dan kopmuş olan Gürcülerin halk söylencelerinde bugün de duyabilirsiniz.

Dönemin güçlü ülkesi Gürcistan'da Tamari'nin babası III. Giorgi'nin ölümünün ardından aristokrat Gürcüler, yani feodaller karışıklık çıkardı, Gürcü feodaller, merkezî iktidarın aleyhine olacak şekilde, siyasi ayrıcalıklar ve karar verme yetkisini elde etmek için mücadeleye giriştiler, fakat Tamari o sorunlarla başetmeyi başardı. Tamari'nin kiminle evleneceği hususu önemliydi, çünkü onun kocası krallıktaki ikinci adam olacaktı. Gürcistan Krallığı tahtı üzerinde etkili bazı feodallerin tercihiyle, Tamari, Gürcü kaynaklarında Giorgi Rusi diye geçen İuri'yle 1185 yılında evlendirildi, ancak bu evlilik uzun sürmedi. İki yıl sonra Tamari boşandı, İuri'yi Gürcistan'dan kovdu. İkinci evliliğini 1189 yılında Davit Soslanı'yle yapmıştır. 1191 yılında bazı feodaller Giorgi Rusi'nin Gürcistan'a dönmesini destekleyip ayaklanma çıkardılar, ancak bastırıldı.

265 "Tamari (Mepe)", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00010092/), http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00010092/, Son erişim 25.02.2021.

O çağda bir kadının kraliyet tahtına oturması alışılmış bir durum değildi, Gürcülerin bir kısmı da Tamari'nin başarılı olamayacağını düşünüyordu, ancak Tamari yeteneği, zekâsı ve bilgeliğiyle onları yanılttı. Çevresine krallığın üst yöneticileri olarak eğitilmiş, bilge kişileri, cesur ve tecrübeli komutanları topladı. Kral Tamari onların önerilerini dinliyor, daha sonra en doğru kararı kendisi alıyordu. Tamari dönemi Gürcistan'ında süvari birlikleri geniş ülkenin tüm sınırlarına hükmediyor, düşmanların ülke içine sızmasına fırsat vermiyordu.

Tamari'nin gücü ülke sınırlarını aşmıştı. Komşu krallıklar ve beyliklerin başındaki kişiler onun hâkimiyetini tanıyor, bağılıklarını bildiriyordu. Tamari onları himayesine alıyor, gerektiğinde askeri yardım gönderiyordu. Bugünkü Azerbaycan'daki Şirvan Şahlığı da Gürcistan'ın hâkimiyeti altındaydı. O dönemde Nahçıvan merkezli olan ve günümüzde Kuzey Azerbaycan denilen bugünkü Azerbaycan'ın bir kesimini ve Güney Azerbaycan denilen günümüz İran topraklarını kapsayan, adını Şemseddin İldeniz'den alan İldenizliler adlı atabeylik vardı. İyice güçlenen İldeniz atabeyi Ebubekir, Şirvan'a savaş açınca Şirvan Şahı Gürcülerden yardım istedi. Bunun üzerine Tamari'nin ordusu İldenizlilerin üzerine yürümüş, 1195 yılında Şamkori'de gerçekleşen muharebede Gürcü ordusu Ebubekir'in ordusunu yenmiştir.

Tamari'nin krallığı döneminde ülke daha da yükselmiş, imar faaliyetleri, tarımsal, sosyal ve kültürel faaliyetler daha da artmış, köprüler, yollar, sulama kanalları, kaleler ve dini yapılar inşa edilmiştir. Günümüze kadar ulaşan ve Gürcistan'da ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz'deki illerinde bulunan kemer köprülerin tamamı O'nun döneminde yapılmış olmasa da Gürcülerin bu köprülerin tamamına Tamaris Khidi (Tamari Köprüsü) demesinin nedeni de Tamari efsanesi ve onun döneminde imar faaliyetlerinin çok olmasıdır. Tamari döneminde Gürcistan'da hiç yoksul ol-

madığı, tüm halkın kendini rahat ve güvende hissettiği de anlaşılmaktadır. Tamari'nin ölüm cesasını kaldırdığı, buna rağmen ülkede pek suç işlenmediği yazılmaktadır. O dönemin şairleri Tamari için şiirler yazıyordu. Ünlü dünyaya yayılan Gürcü şairi Şota Rustaveli'nin bu dönemde yazdığı ve sonradan 51 dile çevrilip yayımlanmış olan *Vepkhistkaosani (Kaplan Postlu)* adlı eser de Tamari için yazılmıştı.

O dönemde Gürcistan'ın güneyinde eski Bizans toprakları üzerinde Anadolu Selçuklu veya Rum Sultanlığı adıyla bilinen devlet vardı. Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'tan önce, Gürcistan'la Anadolu Selçukluları arasında diplomatik ilişki vardı, Süleyman Şah bu politikayı değiştirdi, kendisine Gürcistan'ı rakip ve hedef olarak belirledi. Süleyman Şah Tamari'ye elçiyle gönderdiği mektupta Tamari'nin ve ülkesinin itaat etmesini, ancak itaat edip dinini değiştirirse bağışlayabileceğini, aksi takdirde ülkesini yerle bir edeceğini yazıyordu. Savaş kaçınılmazdı, Selçuklu Sultanı Rükneddin savaşı kazanacağından ve Kafkasya'yı topraklarına katacağından emindi. 1202 yılında Erzurum'un şimdiki adı Pasinler, o zamanki adı Basiani olan kesimlerinde iki ordu karşılaştı. Çetin geçen Basiani Meydan Muharebesi'nde Tamari'nin ordusu Rükneddin Süleyman Şah ordusunu yendi. Gürcülerle Anadolu Selçukluları arasında daha sonra da savaşlar oldu. 1204 yılındaki savaşta da Gürcüler Kars'ı almıştır²⁶⁶.

Tamari uluslararası siyasi gelişmeleri de yakından takip ederek ülkesinin çıkarlarını korumaya çalışıyordu. 1204 yılında Bizans İmparatorluğu Latin istilasına uğradı ve bu tarihten sonra Bizans eski gücüne bir daha kavuşamadı. Selçuklular bu durumdan yararlanarak Bizans aleyhine topraklarını genişletiyordu ve Karadeniz'in güney kıyılarındaki Trabzon çevrelerini de Bizans'tan almaya çalıştılar. O toprakların yönetimi Bizans'taydı, fakat orada çok

266 Ketevan Abesadze, s.161-162.

eski çağlardan beri yaşayan yerel halk Gürcülerle aynı soydan geliyordu. Tamari o toprakları kontrolü altına aldı, Trabzon İmparatorluğu adlı devleti kurdu, tahta da yeğeni Aleksios Kommenos'u oturttu ve Trabzon İmparatorluğu'nu kendi himayesi altına aldı. Aleksios Kommenos'un babası Bizans İmparatoru Andronikus I'in oğlu Manuil Kommenos, annesi ise Tamari'nin kızkardeşi Rusudani idi. Tamari'nin bu adımı sayesinde, Gürcistan Krallığı kendine karşı iyi niyetli, kültürlü, güçlü bir komşu ve siyasi müttefik edinmiş oldu.

1206 yılında Tamari'nin eşi Davit Soslani ölünce oğlu Laşa Giorgi'yi yardımcı olarak atadı. 1210 yılında Gürcü ordusu İran'ın kuzeyine sefere çıktı ve birçok kaleyi ele geçirdi. Kral Tamari 1213 yılında hayatını kaybettikten sonra, oğlu Laşa Giorgi (IV. Giorgi) Gürcistan Kralı olmuştur.

Tamariani/თამარიანი

Tamar Mepe yani Kral Tamari için yazılmış, ana karakter olarak Tamari'yi eşi Davit Soslani'yi ve oğlu Laşa Giorgi'yi öven, kitap olarak yayımlanmış uzun epik şiir dizisidir²⁶⁷. *Tamariani* 13. yüzyılın 10'lu yıllarında Tamari döneminde yazılmıştır ve yazarının Çakhrukhadze [ჩახრუხადე] olduğu kabul edilir. Tamari'nin eşsiz güzelliği, onurlu kişiliği, bilgeliği, yeteneği, faaliyetleri anlatılmaktadır. O, Vakhtang Gorgasali, Davit Ağmaşenebeli gibi büyük işlerin adamlarının mirasçısı olarak takdim edilmektedir. Tamariani, dönemin sosyal ve siyasal durumu hakkında da panoramik bakış açısı sunmaktadır. Tamariani aynı zamanda günümüzde kullanılan bir tarihi kaynak olarak da değer taşımaktadır. Günümüze kadar ulaşabilen çoğaltılmış elyazması örnekleri 17-18. yüzyıllara aittir.

267 İvane Lolaşvili, **Dzveli Kartuli Mekhotbeni I Çakhrukhadze Keba Mepisa Tamarisi**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia Rustaveli Sakhelobis Kartuli Literaturis İstoriis İnstituti, Tbilisi: 1957, s.9-11.

Tamaris Khidi/თამარის ხიდი

Tamari Köprüsü anlamına gelir. Kemer şeklindeki tarihi taş köprülerin Gürcistan'daki genel adıdır. Gürcistan ve Türkiye sınırları içerisinde bu köprülerden günümüze ulaşan çok sayıda örnek vardır.

Fotoğraftaki Açara Bölgesi'nde Keda'nın Dandalo köyündeki köprüdür. Bu tarihi taştan kemer köprüler Gürcistan'ın her tarafında bulunmakla birlikte Çaneti'de (Lazeti), Çorokhi (Çoruh) Havzası'nda, Açara'da, İmereti Bölgesi'nde, Apkhazeti Bölgesi'nde (Abhazya) sayısı daha fazladır. Adı geçen bölgelerden Rus işgâlindeki Gürcistan toprağı Apkhazeti'de tarihin izleri silinmeye çalışılmakta olup Sokhumi yakınlarında Besleti'de bulunan ve Tamaris Khidi denen tarihi kemer köprü'nün üzerindeki Kral Bagrati'den söz eden 10-12. yüzyıla ait Gürcüce kitabe sökülüştür²⁶⁸. Bu köprü Tamari'den önce yapılmış olmasına rağmen Apkhazeti'nin yerel halkı Tamari dönemine olan sevgileri nedeniyle Tamaris Khidi [თამარის ხიდი] yani Tamari Köprüsü demiştir.

Taş malzemeden yapılmış tarihi kemer köprüler Tamari'den önceki yüzyıllarda da, O'ndan sonra da yapılmıştır. Fakat özellikle Açara Bölgesi Gürcüleri kendi yörelerindeki bu tarzdaki köprülerin Tamari döneminde yapıldığını kabul etmekte ve bu nedenle onlar da Açara'daki tarihi kemer köprüleri Tamaris Khidi [თამარის ხიდი] yani Tamari Köprüsü olarak adlandırmaktadır.

Taş malzemeden yapılmış tarihi kemer köprüler Tamari'den önceki yüzyıllarda da, O'ndan sonra da yapılmıştır. Fakat özellikle Açara Bölgesi Gürcüleri kendi yörelerindeki bu tarzdaki köprülerin Tamari döneminde yapıldığını kabul etmekte ve bu nedenle onlar da Açara'daki tarihi kemer köprüleri Tamaris Khidi [თამარის ხიდი] yani Tamari Köprüsü olarak adlandırmaktadır.

Tamaroba/თამარობა

1184-1213 yılları arasında hüküm sürmüş Kral Tamari'yi anma günüdür, 14 Mayıs'ta kutlanır. 31 Ocak günü ise Tamari'nin ölüm günü olarak anılır. Gürcistan'ı Gürcü milletini sosyal, kültürel, siyasi, dini ve uluslararası alanda yükseltip yücelten, en güzel çağ-

268 İ. Tsitsişvili, G. Uşveridze, "Besletis Khidi", **Entsiklopedia Sakartvelo**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, Tbilisi:1997, C.1, s.341.

nı yaşatan kadın kral Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi tarafından da aziz ilan edilmiştir. Tamaroba günü Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'nin Rusya tarafından 19. yüzyılda kaldırılan otosefalliğini yeniden elde ettiği 1917 yılından beri kutlanmaktadır²⁶⁹. Tamari 12 yaşındayken babası Kral III. Giorgi'nin yanında görev yapmaya başlamış, 5 yıl sonra babası ölünce 17 yaşında Birleşik Gürcistan Krallığı tahtının sahibi olmuştu. Kral Tamari dönemi hakkındaki bilgiler ilgili maddede verilmiştir.

Targamosi/თარგამოსი

Efsaneye göre Hz. Nuh'un üçüncü kuşak torunu ve Gürcülerin atası olan Kartlos'un babasıdır. Hz. Nuh'un oğlu Yafet'in torunu Targamos'un Gürcülerin atası olduğunu kabul eden Leonti Mroveli'dir. Tabii ki bunlar varsayımdan ibaret olup bilimsel dayanağı yoktur. Leonti Mroveli 11. yüzyılda yaşamıştır, Kartlis Tskhoveba adlı eserin yazarlarından biri ve Gürcü din adamıdır. Leonti Mroveli Gürcülerle birçok başka kavmi Targamos'un soyundan gelen halklar olarak ilan etmiştir. Babil'de insanların farklı dillerde konuşmaya başlamasının ardından Targamos Babil'den çıkıp kuzeve hareket etti. Targamos 600 yıl yaşadı ve onun soyundan gelenler çoğaldı, Targamos, oğullarına Kafkasya topraklarını dağıttı.

Leonti Mroveli Targamos'un 9 çocuğu olduğunu ve Kafkasya coğrafyasında yaşayan tüm halkların bu çocukların soyu olduğunu ifade etmektedir. Oysa saydığı halklar arasındaki bazı grupların ne genetik ne de dilsel yapıları bakımından birbirlerine akrabalığı olmadığı bilinmektedir²⁷⁰. Gürcüler ve Kafkasyalı halklardan sayılan diğer grupların yanında, Kafkasyalı olmadığı bilinen Hint-Avrupa dil grubuna sahip olan kavimlerin de Targamos'un çocuklarına dâhil edilmesinin, bilimsellikten çok siyasi amaç taşıdığı anlaşılmaktadır.

269 Sopiko Abuladze, "Tamaroba", **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/tamaroba>, Son erişim 25.02.2021.

270 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otari Canelidze, s.19-21.

Targamos ve onun soyundan gelen milletler hakkındaki bigilere sadece Gürcü metinlerinde değil; Türk ve Yahudi metinlerinde, fakat versiyonlar şeklinde rastlıyoruz. Bazı Türk metinlerinde Targamos'un adı Togarma'dır. İddiaya göre Togarma Nuh Oğlu Yafet'in oğlu olup Türklerin atasıdır. Targamos/Togarma adı Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ta da geçer. Tevrat'a göre Yafet (Arapçada Yafis) Nuh'un ikinci oğludur, Yafet'in 6 oğlu vardır. Yahudi kaynaklarına ve İslâmî kaynaklara göre Yafet/Yafis ve dolayısıyla oğlu Togarma/Targamos çeşitli kavimlerin atasıdır²⁷¹. Targamos/Togarma'yla ilgili Yahudi kaynaklarında, İslâm kaynaklarında, Türk metinlerinde ve Gürcü tarihçi Leonti Mroveli'ye göre farklı halkların ataları adlandırılmış olup farklı versiyonlar karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bu versiyonlar varsayımlardan ibarettir ve Leonti Mroveli de dâhil olmak üzere en az bir kısmı siyasi amaçla; birbiriyle akraba olan ve olmayan çeşitli grupların ve belli bir coğrafyanın tek siyasi yapı altında birleştirilmesi ve egemenlik hakkının iddia edilmesi için üretilmiş versiyonlar olarak görülmelidir. Bu versiyonlar üretilirken, aynı halkın boylarının birbirlerine uzak, akraba olmayanların ise akraba oldukları gibi hatalı algılar ortaya çıkmaktadır.

Tbilisi (Tiflis)/თბილისი

271 Ömer Faruk Harman, "Yâfes", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yafes>, Son erişim 25.02.2021.

Gürcistan'ın 1600 yıl öncesinden bugüne başkentidir. Doğu Gürcistan'da, Mtkvari (Kura) Nehri'nin iki yakasında kuruludur. Kafkasya'nın önemli ekonomik, siyasi, kültürel merkezidir. 6. yüzyıla kadar, Kartli (İberia) Krallığı'nın başkenti Mtskheta idi. Kral Vakhtang Gorgasali Tbilisi'yi inşa etmeye başlamış, onun vasiyeti doğrultusunda da oğlu Kral I. Daçi, başkenti Mtskheta'dan Tbilisi'ye taşımıştır²⁷². Vakhtangi'nin imar faaliyetleri nedeniyle araştırmacıların bir kısmı kentin kurucusunun Vakhtang Gorgasali olduğunu söyler, ancak daha önceden de buranın varolduğu bilinmektedir. Elverişli coğrafi konumu ve ticaret güzergâhı üzerinde olması münasebetiyle Tbilisi tarih boyunca Kafkasya'nın önemli merkezi olmakla kalmamış, Ortadoğu çevresindeki önemli merkezlerden biri de olmuştur. Tbilisi eskiden olduğu gibi bugün de çeşitli milletlerden ve dinlerden insanların da yaşadığı bir Gürcü kentidir.

Arkeolojik kazılar Tbilisi'de MÖ 4. bin yıldan itibaren insan yerleşimi olduğunu göstermektedir²⁷³. Kaynaklarda Tbilisi'nin adına ilk kez 4. yüzyılın ikinci yarısında rastlanmaktadır. Kartli Kralı Vazir Bakuri zamanında burada kale kurulduğundan bahsedilmektedir. 4. yüzyılın sonunda Pers etkisine girdi, Perslerin atadığı Pitiakhşi unvanına sahip yöneticinin olduğu yerdi. 5. yüzyılın ortalarında Kartli kralları burayı geri aldı. Vakhtang Gorgasali kenti yeniden inşa etti, oğlu Kral Daçi geliştirdi ve başkenti Mtskheta'dan buraya taşıdı. Kenti yeniden inşa edip geliştirdiği için kurucusunun Vakhtang Gorgasali [ვახტანგ გორგასალი] olduğu kabul edilir. Kentin en eski yerleşim alanı Abanotubani denen kaplıcaların olduğu semttir.

Tbilisi'nin adı tbili kelimesinden gelir ve Gürcücedir. Sıcak anlamındadır ve sıcak su kaynağıyla, kaplıca suyuyla ilişkilidir. Kentin adıyla ilgili bir efsane mevcuttur: Kral Vakhtangi ava çıkmış, av

²⁷² Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.230-239.

²⁷³ Roland Topçışvili, Teimuraz Gvimradze, **Etnografiuli Tbilisi**, Gamomtsemloba Üniversitesi, Tbilisi:2017, s.10, "Tbilisi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, C.4, s.595-604.

için kullandığı atmaca kaybolmuştur. Kral ve beraberindekiler atmacayı ararken onu sıcak kaplıca suyunun içinde haşlanmış halde bulurlar. Kral burayı beğenir, hamamlar inşa ettirir ve bu alana Abanotubani (Hamamlar Mahallesi) denmektedir (bkz. Abanotubani maddesi). Tbilisi tarih boyunca birçok kez düşman işgâline uğramıştır. Bunlar arasında en uzun süreli olanı 4 yüzyıl süren ve farklı dönemlerde farklı idari yapılanma şekillerine sahip olan Arap hâkimiyetidir. Bu dönemde Gürcistan krallık ve beyliklerine başka bölgelerde başka kentler başkentlik etmiştir. 1122 yılında Kral IV. Daviti (Ağmaşenebeli) Araplardan geri alınca, Birleşik Gürcistan Krallığı'nın (Gaertianebuli Sakartvelos Samepo) başkenti Kutaisi'den Tbilisi'ye taşınmıştır (bkz. Davit Ağmaşenebeli).

Tbilisi ilerleyen yüzyıllarda Moğollar, İran, kısa bir dönem Osmanlıların ve son olarak Rusların işgâline uğramıştır. Çarlık Rusya'sı döneminde Gürcistan veya Gürcüce ifadeyle Sakartvelo idari ve siyasi adı Ruslar tarafından ortadan kaldırılmış, ülke Tbilisi Guberniası (Valiliği) ve Kutaisi Guberniası (Valiliği) adlı iki idari birim olarak Rusya'ya bağlanmıştır. 1917 yılında Çarlık Rusya'sı yıkılınca Güney Kafkasya'da Gürcüler, Azeriler ve Ermeniler ortak devlet kurdular. Tbilisi, kısa ömürlü olan bu devletin, Güney Kafkasya Federasyonu'nun yani Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın ortak devletinin başkentiydi. Bu yapı çok kısa sürdü. Gürcüler 1918 yılında kendi bağımsızlıklarını ilan edip Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'ni kurunca bölgenin ve Gürcistan'ın doğal merkezi Tbilisi yine başkent olmayı sürdürmüştür. 1918 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu da Tbilisi'de ilan edilmiş, gurbetteki Azerbaycan hükümeti gerekli imkânı bulunca da kendi yeri Bakü'ye taşınmıştır. 1921 yılında Sovyet iktidarı kurulduktan sonra, Sovyetler Birliği döneminde de Tbilisi önce Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, sonra Gürcistan SSR'nin başkentidir.

Tbilisi, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını yeniden kazanan Gürcistan'ın başkenti, siyasi, kültürel, ekonomik merkezi olarak gelişimini sürdürmektedir. Günümüzdeki nüfusu 1,3 milyon civarındadır. Tbilisi, sadece ticari faaliyet gösteren yabancıların değil, tarihi, kültürü, kendine has dokusuyla dünyanın her yerinden turistlerin de yoğun ilgisini çeken bir kenttir.

Tbilisi'de görülecek yerlerin tamamını bu madde altında sıralamak mümkün olmasa da bir kısmını söyleyebiliriz: Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) çevresinde; Gürcü restoranları, Eski Tbilisi evleri, Abanotubani semti ve hamamlar, Botanik Park, Narikala (Tbilisi Kalesi), Kartvlis Deda anıtı, Ançiskhati Kilisesi, Metekhi Kilisesi ve Vakhtang Gorgasali heykeli, Şardeni kafe ve restoran bölgesi, Sinagog, Ermeni Kilisesi, Cami, Sioni Katedrali, Rike Parkı, Sameba Katedrali, Mşrali Khidi'deki süs eşyası resim ve kullanılmış eşya pazar alanı, Rustaveli Caddesi çevresi, Kaşueti Kilisesi, Parlamento Binası, Leselidze Caddesi (Kote Apkhazi Caddesi), Arkeoloji Müzesi, Gürcistan Milli Müzesi, Gürcistan Tarih Müzesi, Mtatzminda Parkı, Tbilisis Panteoni sayılabilir. Tbilisi'nin diğer kesimlerinde; Vake Parkı, Ku's Tba (Kaplumbağa Gölü), Etnoğrafya Müzesi (Açık Hava Müzesi), Çavçavadze Caddesi ve çevresi, Davit Ağmaşenebeli Caddesi ve çevresi, Temka Anıtı, Lisi Gölü sıralanabilir.

Aynı zamanda bir spor kenti olan Tbilisi'de maç dönemlerinin denk getirilmesi halinde Saburtalo'daki büyük kapalı spor salonunda uluslararası basketbol, voleybol ve diğer salon sporu müsabakaları, Vake Parkı'ndaki Mikheil Meskhi stadında Gürcistan'ın Avrupa ülkelerine fark atan ünlü ragbi milli takımının maçları, Tzereteli Caddesi'ndeki Tbilisi Olimpiyat Stadı'nda uluslararası futbol müsabakaları, Diğomi'deki Judo tesislerinde Avrupa ve dünya sıralamasında en üstte olan Gürcü judocularının antren-

man ve maçları, 2015 yılında olduğu gibi yeniden bir organizasyon verilmesi halinde ise Tbilisi Denizi (Tbilisis Zğva) adlı göletin olduğu bölgede Vazisubani semtindeki Olimpiyat kentinde olimpiyat yarışları izlenebilir.

Tbilisis Erovnuli Parki/თბილისის ეროვნული პარკი

Tbilisi Mili Parkı. 1973 yılında kurulmuştur. Bu parkın alanı Büyük Kafkas Sıradağları'nın ana kütesinin güney eteklerinde Saguramo-İalno tepelerinin uzantılarından. Çok bilinmeyen bu milli park 2013 yılından sonra açılan yürüyüş parkurları sayesinde tanınmaya başladı. Mtkvari (Kura) Nehri ile İori Nehri arasında uzanır, Saguramo, Gldani, Martkopi, Ğulelebi ve Gardabani topraklarından oluşur. Gürcistan'ın doğusundaki tarihi ve etnografik bölgelerden Mtskheta-Mtianeti, kısmen Tbilisi, Kvemo Kartli toprakları içerisindedir. Tbilisi Mili Parkı parkurlarını tercih edenler doğanın çeşitli renklerini görme şansı yakalamaktadır. Parkurlar yürüyüş, atlı ve otomobille gezilebilmektedir. Parkın parkurları kolay, orta ve zor olmak üzere üç zorluk derecesindedir²⁷⁴.

Tbilisis Zğva/თბილისის ზღვა

Tbilisi'de yapay göl. İori Nehri'nden beslenir. Samgori Vadisi'ni sulama amacıyla yapılmıştır.

Tbilisililer buraya Tbilisi Denizi anlamına gelen Tbilisis Zğva adını vermiştir. Tbilisis Tzkalsatsavi (Tbilisi Barajı) resmi

adını taşıyan bu baraj gölü 1953 yılından beri kullanımdadır²⁷⁵. Tbilisi kentinin içme suyu kaynağı burasıdır. Gldani sırtlarından

274 "Tbilisis Erovnuli Parkis Administratsia", [apa.gov.ge/ge/](https://apa.gov.ge/ge/protected-areas/cattestone/tbilisis-erovnuli-parkis-administracia), <https://apa.gov.ge/ge/protected-areas/cattestone/tbilisis-erovnuli-parkis-administracia>, Son erişim 25.02.2021.

275 İ. Apkhazava, "Tbilisis Tzkalsatsavi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.617.

Varketili'ye kadar uzanır. Çevresi rekreasyon, spor ve eğlence alanı haline gelmiştir.

Tbilisoba/თბილისობა

Her yıl sonbahar mevsiminde, Ekim ayı sonunda Tbilisi'de kutlanan şehir festivalinin adıdır.

Bu dönem, üzüm hasadının yapıp şarabın ve diğer ürünlerin üretildiği bağbozumu zamanıdır. 1979 yılından beri her yıl kutlanmaktadır²⁷⁶.

Geleneksel bir kültür şölenidir. Birçok spor aktivitesi, el sanatları ürünlerinin sergilenmesi ve satışı gerçekleşir. Ana kutlamalar Dzveli Tbilisi yani Eski Tbilisi bölgesinde, Rike Parkı'nı (რიკის პარკი) kapsayacak şekilde Europis Moedani yani Avrupa Meydanı'ndan Ağmaşenebeli Caddesi'ne kadar olan alanda yapılır. Tbilisoba festivalinde Rike Parkı'nın özel bir önemi vardır, burada üzümün ezilerek şarap üretilmesi faaliyetine bizzat katılabilirsiniz. Tbilisoba festivalinde, Gürcistan'da yaşayan etnik azınlıkların gelenek ve kültürlerini de görebilirsiniz. Burada sergiler açılmakta, satışlar yapılmakta, çeşitli alanlarda ödüller verilmektedir.

Tbilis Sioni/თბილისის სიონი

Sioni Katedrali. Sameba Katedrali yapılmadan önce Tbilisi'nin ana katedraliydi. Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) semtinde, Marcvena

276 "2015 Tzlis Tbilisobis Dğesastzaulis Kontseptsiis Şesarçevi Konkursis Pi-robebi", tbilisi.gov.ge, [http://tbilisi.gov.ge/img/original/2015/8/5/22712196624%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83-9C%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%9D%20%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83-9D%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%20\(1\).pdf](http://tbilisi.gov.ge/img/original/2015/8/5/22712196624%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83-9C%E1%83%99%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%9D%20%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83-9D%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%20(1).pdf), Son erişim 25.02.2021.

Sanapiro yani kentin sağ yakasında ve kıyıda bulunan bu katedralin inşası, 6. yüzyılda Guaram Kurapalati döneminde başlamış, Adernase 7. yüzyılın yirmili yıllarında tamamlamıştır.

Gürcistan tarihi boyunca çok defa yabancı güçlerin saldırısına maruz kalan Tbilisi’de, ana katedral olması münasebetiyle, 1.400 yıllık tarihi boyunca işgâlcilerce çok defa tahrip edilmiştir. Bu nedenle de inşasından sonra yapılmış birkaç katmandan oluşmaktadır. Tbilisi Sioni Katedrali’ne 1226 yılında kenti işgâl eden Celaledin Harzemşah büyük zarar vermiştir. Celaledin’in emriyle Sioni’nin

kubbesi yıkılıp yerine Celaledin’in tahtı yerleştirilmişti. Tbilisi’yi işgâli sırasında yaşanan savaşta ölenler bir tarafa; kubbeyi yıktığı gün, esir edilen ve dini değerlerini çignemeleri için baskı yapılan binin üzerinde Hıristiyan Gürcü, Celaledin’in bu isteğini yerine getirmedikleri için katledilmiştir²⁷⁷. 14. yüzyılda Gürcistan’a giren Timur Sioni’yi tahrip etmiş, 15. yüzyılda restore edilmiştir. 1522 yılında Şah İsmail de Sioni’ye zarar vermiştir. Çevresindeki imparatorlukların tarih boyunca baskı ve saldırılarına maruz kalan Gürcistan 18. yüzyılda Osmanlı ve İran imparatorluklarının yıkıcı saldırıları sonucu tamamen yok olmakla yüzyüzeydi. 1724 yılında İran’ın tahrip ettiği Gürcistan’ın bu durumundan yararlanan yağmacı Dağıstanlı Lekler Tbilisi’ye baskın düzenleyip Sioni’yi soydular. 19. yüzyılda birtakım onarım ve düzenleme işleri yapılmıştır.

277 Davit Danelia, “Tbilisis Sionis Sakatedro Tadzari”, [ambioni.ge](http://www.ambioni.ge/tbilisis-sionis-sakatedro-tazari), <http://www.ambioni.ge/tbilisis-sionis-sakatedro-tazari>, Son erişim 25.02.2021.

Sioni Katedrali 2004 yılında Sameba Katedrali hizmete girene kadar Gürcü Kilisesi'nin ana katedrali olmayı sürdürmüştür.

Tetri/თეთრი

Gürcistan'ın para birimi laridir. Tetri ise larinin alt birimi yani en küçük para birimidir. Tetri, kelime olarak beyaz anlamına da gelir. Metal 1, 2, 5, 10, 20 ve 50 tetri kullanımdadır. Lari hakkında ilgili maddede bilgi verilmiştir.

Telavi/თელავი

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde kent. Kakheti Bölgesi'nin başta gelen kentidir. Tbilisi'ye 156 km mesafededir. Telavi Kakheti Krallığı döneminde taht merkeziydi.

Önce Kakheti Kralı, sonra Kartl-Kakheti Kralı olan II. Erekle'nin sarayı da Telavi'dedir. Günümüze ulaşan tek Gürcü krallık sarayı Telavi'deki saray olup müze olarak ziyaret edilebilmektedir. Gürcistan'ın asıl başkenti Tbilisi'de günümüze ulaşmış tek bir krallık sa-

rayı bulunmayıp düşman saldırılarında veya işgâl zamanlarında yıkılmışlardır.

Telavi kenti Gombori Dağı kuzey ve kuzeydoğu eteklerindeki ova-da ve Alazani düzlüklerinde yer alır. 20 bin civarında nüfusa sahiptir. Köylerle birlikte Telavi Belediyesi nüfusu ise 40 bindir. Telavi’de Bronz Çağı’ndan bu yana insan yerleşiminin olduğu tespit edilmiştir. Buranın adından ilk kez Antik Yunan tarihçisi ve yazar Herodot tarafından Teleda şeklinde bahsedilmiştir. Telavi 11. yüzyılda Kakheti-Hereti Krallığı’nın merkezi olmuştur²⁷⁸. Telavi 12. yüzyılda Gürcistan’ın en gelişmiş kentlerinden biriydi, 13. yüzyıldaki Moğol saldırıları sonrası önemi azalmış, 15-16 yüzyıllarda yeniden ilerleme kaydetmiştir. Telavi günümüzde tarımsal ekonomi ağırlıklı bir kent ve kültürel açıdan önemli bir merkezdir. Telavi’de görülmesi gereken yerler arasında; Kral II. Erekle Sarayı, Lopota Gölü, İkalto Manastırı, Dzveli Şuamta Manastırı, Akhali Şuamta Manastırı, Tzinandali Aleksandre Çavçavadze Müzesi sıralanabilir.

Temka/თემაქა

Tbilisi’nin bir semtidir. Tbilisi’nin kuzey kesiminde, Tbilisis Zğva (Tbilisi Denizi) denin göletin olduğu yerdedir.

Temka adı 20. yüzyılın ikinci yarısında, kentin yerleşim alanının Tbilisi göletine doğru genişlediği dönemde ortaya çıkmıştır. Temka yapı yoğunlaşmasının sürdüğü, çok katlı yeni konutların inşa edildiği bir Tbilisi semtidir.

Tergdaleulebi/თერგდალეულიები

1860’lı yıllarda ortaya çıkan Gürcü siyasi ve edebiyat akımının adıdır. Bilindiği üzere Gürcistan işgâl edildiği 1801 yılından itibaren

278 D. Kandelaki, **Telavi**, Gamomtsemloba Khelovneba, Tbilisi: 1983, s.26.

ren Rusya sınırları içindeydi. Tergdaleulebi birleşik bir kelimedir ve Tergi (Terek) Nehri suyunu içenler anlamındadır.

Tergdaleulebi iki anlamda kullanıldı. Birincisi; 1850'li yıllarda Gürcistan'dan Rusya'ya üniversite eğitimi için giden gençler Gürcistan'ın Khevi [ბჟვო] Vadisi'ndeki Darialı Geçidi yoluyla Tergi Irmağı'nı geçip Rusya'ya gittiler. Gürcistan sınırlarından çıkıp Tergi Irmağı'nı geçerek gittikleri için onlara nükte olarak, Tergi suyunu içenler yani Tergdaleulebi dediler. Bu kelime ikinci ve daha önemli anlamında 1861 yılında kullanılmaya başlamıştır. Rusya'da eğitim almış gençlerin oluşturduğu ve içlerinden bazılarının daha da önce yarı gizli şekilde başladığı muhalif ve Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toplumsal yaşama yenilik getirme çabalarının karşısında olan zamanın muhafazakâr kesimi bu gençlere Tergdaleulebi adını vermiştir. 1870'li yıllarda iki Tergdaleulebi grubu vardı. Birinci grup İlia Çavçavadze ve arkadaşları Akaki Tzereteli, İakob Gogebaşvili, Vaja Pşavela, Aleksandre Kazbegi ve başka isimlerden oluşuyordu ve bunlara Pirveli Dasi denmişti. İkinci grup daha çok sosyal ve ekonomik sorunlara ağırlık veriyor, Niko Nikoladze, Giorgi Tzereteli, Sergei Meskhi gibi isimlerden oluşuyor ve bu gruba Meore Dasi deniyordu. Tergdaleulebi grubunun çıkardığı yayın organları vardı. Bunlar; *Sakartvelos Moambe*, *Droeba*, *Krebuli* adlı gazete ve dergilerdi²⁷⁹.

279 "Tergdaleulebi", https://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%97%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98&oldid=17425&__cf_chl_jschl_tk__=a741880a-24127856fa954503b357d7ba2b8b55ca-1615924900-0-AW1bK1zgjfdstbT-TwUM45kK0VJzaHA0hFTIXb2d6Fb2CIUJeZB3HpVJXx0FSVjimv9He4n5580rKsjsPhQx_hCGnQHoUWddFjXO6aqhHfDj13BC_l4j8N0VBL3ZTtXt3QCP2jERQZycsEZtVrjBM-df7sE7cAZX_AFr8mbegR8Bw4k00k1KUV7DFDXsHM9n6thDupuuMOjMVUaV-NK9glw8j2iqAOKB8P1VltexaLj0FFzv6t9ieeoe1i9imKnJKYdGxqrK-aOhGKXzHx9C-vibU5cM83vAZ3V9d45bXelFYQ5JquQbxK8M52y4Na3AMJgGB-hWlEmFoyFRiA-5ARFT1HQY8xm5m9mK-80hSHdylxaysQnAYO5nYiKCVNTwc5F9I45U_tZLs_B_5oR-labEYYJcOjbdE1E65aCFh_UXIQdN6PScxAOv_V8VRcETo8VUVoecmVKsQq7xAFv-ztvN3mAL2XPV8-MZj0RvTDGIMnM0yfWOheYobtzU2hEJuP_2Z2I7w, Son erişim 25.02.2021.

Daha sonra ortaya çıkan Mesame Dasi denen üçüncü grup organizasyon Kafkasya'daki ilk Sosyal Demokrat parti yapılanmasıydı. Egnate Ninoşvili öncülüğünde kurulan Mesame Dasi'ye bu adı Meore Dasi'nin lideri Giorgi Tzereteli vermişti. Mesame Dasi adlı sosyal demokrat yapılanmanın içinde Egnate Ninoşvili, Silibist-re Cibladze, Noe Jordania, İsidore Ramişvili ve başka önemli isimler vardı. Birkaç yıl sonra bu grup sosyal demokrat bir çatı altında birleşti ve milli ve sosyal toplum oluşturulmasını proleterya ya dayandırıyorlardı. Onların amacı burjuvazi yapılanmasının kaldırılması ve sosyalizmin getirilmesiydi. İlerleyen yıllarda Gürcistan'da 1918-1921 yılları arasında iktidar olan ve bağımsız Gürcistan'ı kuran bu parti Menşevikler olarak anılıyor, Gürcistan'a Şubat 1921'den sonra hâkim olan Rus Bolşeviklerden görüş, bakış açısı ve amaç olarak farklılıklar gösteriyordu. Bu partinin kurduğu hükûmet sadece bölgenin değil tüm Avrupa'nın ilk sosyal demokrat hükûmeti olarak bilinir.

Tianeti/თიანეთი

Doğu Gürcistan'da Mtskheta-Mtianeti Bölgesi'nde 3 bin nüfuslu kasabadır. İori Nehri'nin sağ yakasında bulunur ve Tbilisi'den 78 km mesafededir.

Tianeti merkezi ve kırsal alanlarını kapsayan Tianeti Belediyesi (Tianetis Munitsipaliteti) 10 bin civarında nüfusa sahiptir. Tianeti adına ilk kez 4. yüzyılda *Moktsevai Kartlisai* adlı eserde rastlanır.

11. yüzyılın başlarında Kakheti Krallığı'nın [კახეთის სამეფო] merkezi Tianeti'deydi²⁸⁰. Kartli ile Albaneti (Kafkas Albanyası) ve Ermenistan arasındaki ticaret yolunun bir güzergâhı buradan ge-

280 Mikheil Bakhtadze, "Kvirike Didi", [naec.ge](https://naec.ge/uploads/images/doc/SXVA/12-naec%20journal%2012%20%20.pdf), <https://naec.ge/uploads/images/doc/SXVA/12-naec%20journal%2012%20%20.pdf>, s.6-8. Son erişim 25.02.2021.

çiyordu. Tianeti’de birçok tarihi eser mevcut olup bunlar arasındaki en eski dini yapı 4-5. yüzyıl eseri Jaleti Kilisesi’dir²⁸¹. Plato yerleşim alanı Tianeti, coğrafi konumu, yerleşim düzeni, doğal özellikleri, tarım alanları, geçmişi ve kültürüyle özellikli bir yerdir. Tianeti ile Tbilisi arasındaki güzergâhta bulunan Sabaduri ormanlarının içindeki yol, buradan geçenlere yaz kış göz ziyafeti sunar.

Tone/თონბე

Tandır şeklindeki fırının adıdır. Gürcistan’da yaygın şoti, Kartlis şoti, Kakhuri şoti ekmekleri tonelerde pişirilir. Önceleri tüm tonelerde şotiler odun ateşinde pişirilirdi. Tabanda yakılan ateşin közündü, tone çeperine yapıştırılan şoti hamuru, ekmeğin en lezzetli haline dönüşmektedir.

Kentlerdeki tone fırınlarının sayısı gün geçtikçe azalmaktadır. Kentlerde tonelerin büyük çoğunluğu günümüzde doğalgazla çalışmaktadır. Tone zeminde toprak üzerine kurulu temelsiz, silindirik şeklindedir. Örülmüş ağaç çıtaların içinin doldurulması, bazen de kille sıvanmasıyla yapılmaktadır. Tone tamamen yüzeyde, yarısı zemin içinde

veya tamamen zemin içinde olacak şekilde Gürcistan’ın farklı bölgelerinde farklı şekillerde inşa edilir. Kille sıvanmış tonelerin orta kısmı bombeli, üst kısmı nispeten dar olmaktadır.

Trialeti Kedi/თრიალეთის ქედი

Küçük Kafkas Sıradağları’nın batısındaki bir dağın adıdır. Kafkasya Dağları Büyük Kafkas Sıradağları ve Küçük Kafkas Sıradağları olarak iki ana kütleyle ayrılır. Küçük Kafkas Sıradağları’nın parçası

²⁸¹ “Tianetis Şesakheb”, [georgiantravelguide.com](https://georgiantravelguide.com/ka/tianeti) <https://georgiantravelguide.com/ka/tianeti>, Son erişim 25.02.2021.

ve batısında olan, Akhaltsikhe ile Tbilisi arasında uzanan dağların adı Trialeti Dağları'dır. Mtkvari (Kura) Nehri'nin sağ yakasında, 150 km uzunluğunda, en geniş yeri 30 km olan sıradağlardır²⁸². Trialeti daha dar bir coğrafik alana yayılmış tarihsel bölgelerden birinin de adıdır. Trialeti tarihsel bölgesi Tzalka [წალკა] yerleşiminin olduğu alanı kapsar. Güneybatısında ve batısında Cavakheti Bölgesi, kuzeyinde Tori ve Şida Kartli, doğusunda ve güneyinde Kvemo Kartli Bölgesi vardır.

TSU–Tbilis Sakhelmtzipo Universiteti/თსუ-თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Türkçesi Tbilisi Devlet Üniversitesi'dir. TSU, Tbilisi Sakhelmtzipo Universiteti'nin [თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი] kısaltmasıdır. Tam resmi adı İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilis Sakhelmtzipo

Universiteti'dir [ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი]. Bu tam açılımının Türkçesi ise İvane Cavakhişvili Tbilisi Devlet Üniversitesi'dir.

İvane Cavakhişvili, kurucusunun adıdır. TSU, 1918 yılında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti döneminde kurulmuştur²⁸³.

Günümüzde 30 bin öğrencisi ve 3 bin öğretim elemanı vardır. TSU'nun 7 fakültesi mevcut olup adları şöyledir:

282 Ş. Tskhovrebaşvili, "Trialetis Kedi", **Entsiklopedia Sakartvelo**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, Tbilisi:2018, C.4, s.113.

283 "Universitetis Şesekhab", **tsu.ge**, <https://www.tsu.ge/ka/page/%E1%83%A3%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A8%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A-%E1%83%94%E1%83%91> Son erişim 25.02.2021.

-Zust da Sabunebismetkvelo Metsnierebata Pakulteti [ზუსტ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტი]: Doğa Bilimleri Fakültesi,

-Humanitarul Metsnierebata Pakuleti [ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი]: İnsani Bilimler Fakültesi,

-Sotsialur da Politikur Metsnierebata Pakulteti [სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი]: Sosyal ve Siyasi Bilimler Fakültesi,

-Psikologiisa da Ganatlebis Metsnierebata Pakulteti [ფსიქოლოგიისა და განათლების მეცნიერებათა ფაკულტეტი]: Psikoloji ve Eğitim Bilimleri Fakültesi,

-Ekonomikisa da Biznesis Pakulteti [ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი]: Ekonomi Fakültesi,

-Meditisinis Pakulteti [მედიცინის ფაკულტეტი]: Tıp Fakültesi,

-İuridiuli Pakulteti [იურიდიული ფაკულტეტი]: Hukuk Fakültesi.

Fotoğrafta görülen, TSU Rektörlük binasıdır. Rektörlük binasının da olduğu Çavçavadze Caddesi üzerindeki üniversitenin birkaç fakülte binası dışında, Tbilisi'nin başka semtlerinde de fakülteleri vardır.

Tuşeti/თუშეთი

Doğu Gürcistan'da Büyük Kafkas Sıradağları'nın yüksek kesimlerinde tarihsel ve coğrafik bir bölgedir. İdari olarak Kakheti'ye bağlıdır. Büyük Kafkas Sıradağları zirvelerinin kuzey tarafında yer alır. Tuşeti'ye batıdan Gürcistan'ın Pşavi [ფშავი] ve Khevsureti [ხევსურეთი] bölgeleri, güneyden Kakheti [კახეთი] sınırır. Diğer taraftan Tuşeti'ye Rusya Federsyonu içerisinde yer alan Çeçenistan kuzeyden ve Dağıstan doğudan sınırır. Doğallığı hiç bozulmamış olan Tuşeti [თუშეთი] UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'nde yer almaktadır. Kakheti [კახეთი] Bölgesi'nin Akhmeta [ახმეტა] kentine bağlıdır, 10 köyden oluşur ve Omalo [ომალო] köyünün merkez olduğu kabul edilir. Tuşeti'de 40 kadar köy kalıntısı vardır.

Köylerin denizden yüksekliği 1.900-2.400 m arasındadır. Akhmeta'dan Tuşeti'ye giden yol ancak yüksek arazi araçlarıyla kat edilebilmekte ve dünyada uçuruma düşme riski en yüksek yollar arasında sayılmaktadır. Tuşeti'ye varmak için Gürcistan'daki en yüksek geçit olan 2.900 m rakımlı Abanos Uğeltekhlili yani Abano Geçidi'ni aşmak gerekir. Tuşeti yolu ağır kış şartları nedeniyle sadece yazın birkaç ay açıktır. Tuşeti el değmemiş eşsiz doğası, flora ve faunası, otantik kültürel yapısı, bölgedeki Gürcü mimari örneği eserleriyle, Gürcistan'dan ve dünyanın çeşitli ülkelerinden turistlerin ziyaret noktalarından biridir.

Tuşeti adı 4. yüzyıl kaynaklarında karşımıza çıkar. Bu yüzyılda Hıristiyanlığın resmi din olduğu Gürcistan'da Tuşeti'de yaşayanlar Hıristiyanlığa girmek için direnmişler, bu nedenle de Hıristiyanlığa girmek istemeyen Gürcüler için Tuşeti bir sığınak olmuştur²⁸⁴. Pkhovi (Pşavi ve Khevsureti) bölgesi Gürcülerinden bu dönemde bu nedenle Tuşeti'ye gidenler olmuştur. Daha sonra, 5. yüzyılda Tuşeti'de Kartli (İberia) Krallığı kontrolü sağlamıştır. Hıristiyanlığı burada 8. yüzyılda yaygınlaştığı ifade edilmektedir. İlk tarihi dini yapılar Kakheti Krallığı dönemine, 9. yüzyıla tarihlendirilir.

284 Roland Topçişvili (2010), s. 117.

Tukharisi/თუხარისი

Tarihsel Güney Gürcistan sınırları içerisinde olan Klarceti'nin en eski merkezidir. Günümüz Türkiye'sinde Artvin ili sınırları içindedir. Klarceti ile Tao bölgesi sınırında Çorokhi (Çoruh) Nehri havzasında yer alır. Günümüzde bu ismi taşıyan bir yerleşim yeri kalmamıştır. Tukharisi'den Gürcü kaynakları ve Ermeni kaynaklarında söz edilir. Tarihsel Gürcistan'ın en eski kaleleri arasındadır. Milattan önce, Gürcü eristavisi (prensi) Odzrkhosi tarafından yapıldığı belirtilmektedir²⁸⁵. Kartli (İberia) Kralı, milattan önce, ülkesini eristavilik adlı idari bölgelere ayırmış, eristavilik bölgelerinden birine Odzrkhosi'yi atamıştı. Odzrkhosi, kendi bölgesinde Odzrkhe [ɑdɑrkɛ] ve Tukharisi [tɔxɑrɪsɪ] kalelerini inşa etti. Tarihsel Açara Bölgesi ve günümüz Artvin çevreleri de Kartli Krallığı'nın bu eristaviliği (Odzrkhe) sınırları içindeydi. Odzrkhe Kalesi Açara ile Samtskhe Cavakheti'nin Akhaltsikhe (Ahıska) kenti arasındaki Adigeni yakınlarındaki Abastumani civarındaydı. Tukharisi Kalesi ise Artvin'de, Klarceti'nin Tao bölgesi sınırındaydı.

Tukharisi adlı kale, Klarceti'nin en mühkem mevkilerinden biridir. Kaleye saldıran Hazarların Tukharisi Kalesi'ni ele geçiremediği belirtilir. Çorokhi Nehri sağ yakasında yer alır²⁸⁶. Şavşeti'nin (Şavşat) Tsikhisdziri (Kayadibi) Köyü'nde olduğu belirtilmektedir. Gürcistan'a 735-736 yıllarında yıkıcı saldırılar düzenleyen, gaddarlığıyla isim yapmış Arap Mervan b. Muhammed (Sağır Mervan-Murvan Kru) tarafından tahrip edildiği belirtilir. Murvan Kru hakkında bilgi ilgili maddede verilmiştir.

Tukharisi, 4. yüzyıla kadar Kartli Krallığı sınırları içerisindeydi, bu yüzyılda Bizanslılar tarafından işgâl edilmiştir. 5. yüzyılın ikinci yarısında Kral Vakhtang Gorgasali, Tukharisi'yi yeniden Kartli

285 Natela Cabua, Gela Gamkrelidze, Tamar Çakurişvili, "Arkitektura da Mşeneblobis Şesakheb Dzvel Sakartveloşi (Dzv. Tz VI-Akh. Tz. VII. SS)", İberia-Kolkheti Sakartvelos Klasikuri da Adremedieuri Periodis Arkeologiu-İstorili Kvlevani-12, Sakartvelos Erovnuli Muzeumis Otari Lortkipanidzis Arkeologii Tsentri, Tbilisi:2016, s.5-67.

286 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 256-257.

Krallığı'na katmıştır. 8. yüzyılda Arap saldırılarında tahrip edildikten sonra yeniden düzenlenen kalenin 9-11. yüzyılda Gürcü feodal sülale Cakelilerin [ჯაკელი] konaklama merkezi olduğu bilinmektedir.

ი (i)

İavnana/იავნანა

Geleneksel ninni türündeki şarkıların adıdır. Genel itibariyle ninni olarak kullanılmakla birlikte hasta çocuklar için şifa dileyen şarkılara da iavnana denmektedir. İavnana'nın geçmişine, köklerine bakarsak başka bir durumla karşılaşırız. Hıristiyanlık öncesi pagan ilahileri olan Nanina güneşe ve bereket tanrıçasına ithafen söylenirdi. İavnana da bunlarla ilişkilidir fakat eski anlamı değişmiştir. İavnana bugün temel olarak çocukları uyuturken söylenir ancak günümüze ulaşan bazı iavnana dizelerinde çocukların hastalıktan tedavisini içeren dizeler de olduğu görülür. Ayrıca didaktik ve kahramanlık içerikli iavnana sözleri de mevcuttur. Gürcü modern şiirinde iavnana teması üzerine yazılmış şiirler de vardır.

İakob Gogebaşvili/იაკობ გოგებაშვილი

Gürcistan'da bilimsel pedagojinin kurucusu, çocuk kitapları yazarı ve yayıncıdır. 1840 yılında yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, 1912 yılında hayatını kaybetmiştir. Gogebaşvili, bitmek tükenmek bilmeyen bir enerjiyle, Gürcistan'da Gürcü okullarının açılması için mücadele etmiştir. Gürcü halkı arasında okuma yazmanın yaygınlaştırılmasında katkısı büyüktür. 1801 yılında Gürcistan'ı işgal eden Rusya zaman içerisinde Gürcüce eğiti-

mi kademeli olarak yasaklamıştı. Durum 19. yüzyılın ikinci yarısında o kadar vahim hale geldi ki ülkede okuma yazma geriledi, Gürcüce okuma yazma bilenler parmakla gösterilir oldu, devlet kurumlarında tek geçerli dil Rusça oldu, bu vaziyette Rusça bilmeyen halk da kamu işlerini göremez hale geldi.

Oysa Rusya'nın adı dünya sahnesine çıkmadan neredeyse 2 bin yıl öncesinde kendilerine ait yazı sistemlerini kullanan, Rusya tarih sahnesine çıkmadan bin sene önce (6. yüzyılda) Şuşaniki/Şuşanikis Tzameba adlı dünyanın ilk romanını yazan Gürcülerin dili, edebiyatı, maalesef 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sının işgâli döneminde yok olmaya doğru gidiyordu.

İşte bu şartlar altında Gürcü vatan evlatları Rusya İmparatorluğu içindeki Gürcistan'da Gürcü okullarının kurulması için mücadele ettiler ve okuma yazma seferberliği başlattılar. Onların bu mücadelesi Gürcücenin, okullarının ve yazınının kurtulmasını, yeniden ayağa kalkmasını sağladı. O vatan evlatlarından biri de İakob Gogebaşvili idi.

Kartuli Enis Anbani da Pirveli Sakitkhavi Tzigni Mostzavleebistvis (Gürcü Dili Alfabeti ve Öğrenciler İçin İlk Okuma Kitabı), Bunebis Kari (Doğanın Kapısı), Deda Ena (Ana Dil) isimli eserler İakob Gogebaşvili'ye ait olup bu eserler yeni Gürcü edebiyatının gelişiminde önemli rol oynamıştır²⁸⁷. Günümüzde Gürcistan ilkokullarında kullanılan Gürcüce ders kitapları, Gogebaşvili'nin prensiplerine dayanmaktadır.

İalbuzi/იალბუზი

Elbruz Dağı. İalbuzi/Elbruz Büyük Kafkas Sıradağları'nın en yüksek zirvesidir. Rusya Federasyonu sınırları içerisinde Kuzey Kafkasya'da yer alır. Gürcülerin İalbuzi diye ifade ettiği Elbruz Da-

287 "İakob Gogebaşvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000815/>, Son erişim 25.02.2021.

ğı 5.642 m yüksekliğiyle hem Kafkasların hem de Rusya'nın en yüksek rakımlı yeridir. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki özerk cumhuriyetlerinden Kabardey-Balkar ve Karaçay-Çerkesya bu bölgededir. Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşayan Kabardeyler de Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'ndeki Çerkesler gibi Çerkes halkıdır. Bu dağa Kabardeyler Oşkho Makho, Balkarlar Mingitau, Çerkesler Aş Gamakho diyor. Dağın farsça adı Elboros olup Gürcüce İalbuzi ile Rusça ve diğer dillerdeki Elbruz/Elbrus buradan gelir²⁸⁸. Bu iki Cumhuriyetin ayırdığı halklar Karaçay ve Balkarlara gelince;

Elbruz Dağı, tabiri caizse nerdeyse aynı dili konuşan halkı, yani Karaçaylar ve Balkarları birbirinden ayırmaktadır. Karaçaylar Kuzey Kafkasya'nın Türkçe konuşan halklarından biridir. Yine bir Türk halkı olan Balkarlar onların en yakın akrabalarıdır. Onlar dağ tepelerinin ortalarında yaşıyorlar. Karaçaylar ve Balkarlar Elbruz Dağı çevresinde yaşamaktadır. Batı yakasında Karaçaylar yaşıyor, doğu yakasında Balkarlar. Verilere göre 1980'li yılların sonunda Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde 110 bin Karaçay Türkü yaşıyordu. Tüm SSCB'deki Karaçayların sayısı 131 bin idi. Bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde 150 binden fazla Karaçay yaşıyor (130 bini Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde). Karaçay Türklerinin yaşadığı topraklar Gürcistan'ın Svaneti Bölgesi'ne sınırdır ve Svanilerle Karaçayların yüzyıllara dayanan iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri vardır. Elbruz Dağı'nın batı yakası Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, doğu yakası Kabardey-Balkar Cumhuriyeti'dir.

288 "İalbuzi", [Gürcü Ansiklopedik Sözlük.indd 226](https://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%96%E1%83%98&oldid=18354&__cf_chl_jschl_tk__=7968716da5f2fb5d0ea5846f4be9cb4ec44fda6d-1615963834-0-Aydq9o67eyrHZoFUPviQt6oRikaAwBjBEozZOWawqi4jZXGI49w0YMUHrWY68JYau_mNK7AO-hZZkhe28JCDxGkkjCy_e353t77keSPmOENHCaTviDauPSvv10se5RLUHMyy9v0nDcE-4kenFZb1DCSRvF3d6ffrquolJUGYhktRtC36uvWh2P4Eg4-tPXI9rwNUJ9fYQUB0Xckjp6GaMI3xolp3GOD378_1UQAroypp5KxCy7wclH-NilQ4ZIGBDj6g8K_7qQjgXpbn-G_4vUkIMZn8VEBpgevMZJ8EhHURIUBvTgAb_qHixZAt923PK41MT27qkPUPm1J1fa-eKEMIRfmDAN1FQBe-kpwgzRPn_my69GOTMfk7_it__dC2SarRehXE8_wF-fU7QrQL6ufvaGM6PPRJH5BGMWlhW8uLGfZKrqmJnZQyXnsKmxbbpFenw, Son erişim 25.02.2021.</p>
</div>
<div data-bbox=)

İberia-İberya/იბერია

MÖ 3. yüzyıl-MS 6. yüzyıl arasında genel kabule göre yaklaşık 9 asır varolmuş Kartli Krallığı'nı yabancıların adlandırmasıdır.

Genel itibariyle kuruluş tarihi MÖ 4. yüzyıl sonu - MÖ 3. yüzyıl başındaki Parnavazi dönemi kabul edilir, ancak verilere göre kuruluşu bu tarihten daha eskidir.

Kartli Krallığı 6. yüzyılda İranlılar tarafından yıkılmıştır. Tarihi Gürcü krallıklarından biri olan Kartli Krallığı yabancı kaynaklarda İberia olarak adlandırılmış, bu adlandırma Gürcü terminolojisine de yerleşmiştir. MÖ 4. yüzyıl sonu-MÖ 3. yüzyıl baş-

larında Gürcistan coğrafyasında o dönemin ikinci Gürcü devleti Kartli kuruldu (Diğeri Egrisi/Kolkheti). Bu devlete, Kartli'ye eski Yunanlılar İberia diyordu. Yunanlılar bugünkü İspanya'ya da o zaman İberia diyordu. Kartli Krallığı veya İberia Krallığı Doğu ve Güney Gürcistan'ı kapsayan, belli dönemlerde Batı Gürcistan'daki Kolkheti Krallığı'nı da içine alan büyük bir krallıktı.

Kartli, erken feodal dönem monarşik devletiydi. Adı geçen Batı Gürcistan Krallığı Kolkheti (Kolhis) ise Egrisi Krallığı'nın diğer adıdır. Kolkheti/Egrisi yöneticisi Kuci, Parnavazi'ye bağlı eristavi unvanlı prensti²⁸⁹. Parnavazi sonrası Egrisi yani Kolkheti yeniden Kartli'den ayrılarak yine bağımsız krallık oldu.

İberia adı Antik Yunan ve Roma kaynaklarında geçmektedir. Bir dönem, Bizanslılar ve Ruslar İberia olarak da bahsetmişlerdir.

289 Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

İberia'nın İveria'ya dönüşmesinin Yunan dilinde Bizans döneminde yaşanan (4-16. yüzyıl) fonetik değişimle β'nın yavaş yavaş kaybolması sonucunda "b" yerine "v" gelmesiyle gerçekleştiği ifade ediliyor. Bu fonetik değişim nedeniyle Yunanlılar daha önce İberia dediklerine İveria demeye başlamış, bu terim oradan da Rusların diline girmiştir. Yabancı kökenli terim İberia etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır:

1-Bir görüşe göre Fenikelilerin dilinde İberia deniz aşırı çok uzak ülke anlamına gelir; onlar da kendilerine göre en uzaktaki Piriney Yarımadası'na yani İspanya'daki Bask bölgesine de Gürcistan'a da İberia dediler. 2-Gürcüce imer [იბერ] yani ötedeki yöre anlamına gelir ve Likhi sırtlarıyla Meskheti arasını ifade eder. 3-MÖ 6. yüzyıl Yunan tarihçilerin bahsettiği Sasperi terimine dayanır. Sasperi dedikleri Speri yani İspir çevreleridir. İspir bilindiği üzere günümüz Erzurum ili sınırları içerisinde Rize'ye yakın bir ilçedir. Bu görüşü paylaşanlar Yunanlıların Sasperi adından İberia terimini ürettiklerini ifade ederler. Buna göre İberia Sasperi ülkesi, Sperilerin ülkesi demektir. Speri/Hberi/İberi şeklinde dönüşüme uğrayarak ortaya çıkmıştır²⁹⁰. Eski çağlarda ülkelerin ve halkların, komşu halkları tanımlar ve adlandırırken ilk karşılaştıkları yerde yaşayanların veya yörenin adıyla tüm ülkeyi adlandırdıkları ifade edilmektedir. Dolayısıyla Yunanlıların da Gürcülerle ilk karşılaştıkları yer Speri (İspir)/Sasperi olduğu için buranın adından ürettikleri İberia terimini kullanmaya başlamış ve tüm krallığı bu adla anmışlardır.

Kısacası Gürcistan halkı, MÖ 3. yüzyıl - MS 6. yüzyıllardaki o krallığa Kartlis Samepo yani Kartli Krallığı derken yabancılar İberia/İveria Krallığı diyordu. Gürcistan'daki bu krallığın ilk kralı olarak Parnavazi kabul edilir. Kartli Krallığı'nın merkezi Mtskheta [მცხეთა] idi. Mtskheta merkezli Kartli Krallığı'nın ilk kralı olarak Gürcü tarihçilerin çoğu Parnavazi'yi kabul eder²⁹¹.

290 T. Putkaradze (2014), s.74.

291 Zaza Abaşıdze, Mikheil Bakhtadze, Otari Canelidze, s.47-52.

Helenistik Çağ'da ve Roma döneminde Gürcü krallığına Doğu İberia'sı veya Kafkas İberia'sı denirken Piriney Yarımadası yani Bask Bölgesine İberia Yarımadası deniyordu. Gürcistan'ın ve Bask Bölgesi'nin aynı adla adlandırılması bu iki halkın akraba olabileceği iddiasını da gündeme getirmiş ve Gürcü ve Bask dili üzerinde de araştırmalar yapılmasına neden olmuş, hatta birçok ortak kelime de bulunmuştur. Ancak, herhangi iki dil karşılaştırıldığında ortak kelimeler bulunabileceğinden bu durum akrabalığın tescili için yeterli değildir ve bu iki halkın birbirine akraba olmadığı görüşü daha ağır basmaktadır.

Kartli/İberia Krallığı 6. yüzyılda İran Sasani İmparatorluğu tarafından yıkılmıştır. İran 523 yılında bağımsız Kartli Krallığı tahtını ortadan kaldırdı ancak Gürcü ve Yunan kaynaklarında 540 yılına kadar Kartli krallarından söz edilir. Kartli'nin son döneminde İran vasalı olan hanedanları 580 yılında tamamen ortadan kalktı.

Verilere göre Kartli Krallığı'nın ilk kralı Parnavazi olmamalıdır. Parnavazi'den önce iki Kartli vardı; Mtskheta merkezli Kartli ve Tao çevrelerini kapsayan Arian Kartli. Arian Kartli de Gürcü bölgesiydi ve yöneticileri mepe yani kral unvanı taşıırken Kartli yöneticileri mepe/kral unvanı değil mamasakhlisi unvanı taşıyordu. Arian Kartli Kralı Azo yani Mepe Azo, Mtskheta yöneticisini yendi, Mtskheta'ya yerleşerek bu iki Kartli'nin de hükümdarı oldu. Azo'nun yendiği Mtskheta'nın eski yöneticisinin yeğeni Parnavazi daha sonra Azo'yu yenerek Mtskheta merkezli tüm ülkenin (Kartli ve Arian Kartli'nin birleşiminden oluşan tüm Kartli'nin) hükümdarı oldu. Dolayısıyla Parnavazi mepe-kral unvanını Azo'dan devraldığından ilk Gürcü kralı olarak kabul edilmeyebilir. Eski Mtskheta yöneticileri mepe/kral unvanı taşımasa dahi Arian Kartli'de mepe/kral unvanı taşıyan yöneticiler vardı. Tüm ülkenin, yani Gürcistan'ın günümüzdeki adı Sakartvelo da Kartli Krallığı'ndan gelmektedir. Gürcistan'ın bugünkü Gürcüce adı Sa-

kartvelo adının hangi çağdan beri kullanıldığı zaman zaman gündeme getirilmektedir. Sakartvelo, adını en kısa ifadeyle bu eski Kartli Krallığı'ndan almaktadır ve bahsedilen krallık bazı araştırmacılara göre 2.300 yıllık iken, eski veriler kullanıldığında daha da önceki yüzyıllara tarihlenebilmektedir.

İeso Kriste/იესო ქრისტე

Hıristiyanlık dininin peygamberi olan Hz. İsa'yı Gürcülerin adlandırma şeklidir. Batı dillerinde İsa karşılığında kullanılan Jesus isminin aslı "Yahve kurtuluktur, Yahve kurtarır" anlamındaki İbranice Yehôşûa'nın kısaltılmış şekli olan Yeşua'dır. Kelime Iesus şeklinde Yunancaya, oradan da Iesus biçiminde Latinceye geçmiştir. İsa'nın ismi İnciller'de ve Pavlus'un mektuplarında Iesus olarak geçmektedir. Matta (1/21), İsa kelimesine kurtarıcı anlamı vermektedir. Arapça konuşan Hıristiyanlar İbranice Yeşua'nın Süryanicedeki şekli olan Yeşu'u Yesu' diye telaffuz etmekte, Kur'an-ı Kerim'de ve İslâmî literatürde ise İsa ismi kullanılmaktadır. İeso Kriste [იესო ქრისტე] diye Gürcülerin adlandırdığı Müslüman inancındaki Hz. İsa'dır. Hz. İsa Kur'an-ı Kerim'de Mesih diye bahsedilen ve kendisine kutsal kitap İncil verilen, müjdelendiği bildirilen peygamberdir. Gürcülerin diline Hıristiyanlık dininin peygamberinin adı İeso Kriste [იესო ქრისტე] olarak yerleşmiştir. İbranice Yeşua Yunancaya İesos olarak geçmiş, oradan da Gürcüceye İeso olarak alınmıştır.

İvane Cavakhişvili/ივანე ჯავახიშვილი

Tbilisi Devlet Üniversitesi'nin (TSU) kurucusu ve tarihçidir. 1876-1940 yılları arasında yaşamıştır. Üniversite öncesi eğitimini Tbilisi'de tamamladıktan sonra dönemin Rusya'sının başkenti Petersburg'da üniversite eğitimi aldı. Doğu Dilleri Fakültesi'ni bitirdi. O dönemde Gürcücenin bir üniversitede fonksiyonel olduğu tek yer buradaki bir kürsüydü. Cavakhişvili üniversiteye başlar başla-

maz öğrencilerin kurduğu Gürcü derneğinin başına geçti. Bu, öğrencilere bu tür faaliyetlerin yasak olduğu dönemde gerçekleşiyordu. 1901-1902 yıllarında Almanya'ya Berlin Üniversitesi'ne gitti. Orada bulunduğu sürede Gürcüce bazı eserleri Almanca'ya çevirdi.

İvane Cavakhişvili bilgi ve donanımıyla Alman profesörleri kendine hayran bıraktı ve Berlin Üniversitesi'nde kalmasını istediler, ancak o Gürcistan'a geri dönmeyi tercih etti. 12 Mayıs 1917'de Milli Komite'nin davetiyle yapılan toplantıda ilk üniversitenin kuruluşu konusunu değerlendirdi.

26 Ocak 1918'de ilk üniversite kuruldu. Bu üniversitenin bugünkü tam adı İvane Cavakhişvili Tbilisi Devlet Üniversitesi'dir [ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი] ve kısaltılmış adı TSU'dur. Üniversitenin ilk rektörü Petre Melikişvili idi ve İvane Cavakhişvili bir fakültenin dekanıydı. Melikişvili'nin Ekim

1919'da istifa etmesi üzerine İvane Cavakhişvili rektör seçildi²⁹². 1918-1938 yılları arasında üniversitenin Gürcistan Tarihi Kürsüsü'nün, 1936-1940 yılları arasında Gürcistan Milli Müzesi Gürcistan Tarihi Bölümü'nün başındaydı. O, aynı zamanda Kafkasoloji Bilimsel Araştırma Enstitüsü danışmanı, 1937 yılından itibaren ise Rustaveli Müzesi Müdürü idi. İvane Cavakhişvili'nin yayımlanmış 170'ten fazla bilimsel makalesi, 20 kitabı vardır.

292 "Cavakhişvili İvane", [nplg.gov.ge, http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%A8%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%98%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%94](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%A8%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%98%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%94), Son erişim 25.02.2021.

İlia Çavçavadze/ილია ჭავჭავაძე

Gürcü milli hareketinin ve siyasal yaşamının liderlerinden ve Gürcü edebiyatının öncülerinden biri, milli kahramandır.

1837 yılında Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'ndeki Kwareli'de doğmuş, 1907 yılında Tzitzamuri'de faili meçhul suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir.

Çavçavadzeler Kakheti'deki 13 tavadî sülale arasında yer almaktaydı. Tavadi terimi Gürcü feodal sisteminde üst feodal unvanıydı. 1801 yılından beri Rus boyunduruğunda olan ülkenin bağımsızlık hareketinde İlia Çavçavadze büyük rol oynamıştır. Gürcistan'ı bağımsızlığa götüren yolu inşa eden milli kahraman olduğu kabul edilir. İlia Çavçavadze aynı zamanda, 93 Harbi yani 1877-

1878 Osmanlı-Rusya savaşı sonrasında hem Rusya hem de Osmanlı tarafından göçe teşvik edilen Açara, Artvin ve çevresindeki Müslüman Gürcü ve Lazi halkın göç etmeyip yurtlarında kalması için mücadele vermiştir. İlia Çavçavadze [ილია ჭავჭავაძე] 1861 yılından katledildiği 1907 yılına kadar Gürcü milli ve bağımsızlık hareketine öncülük etmiştir. 10 yaşında annesini, 15 yaşında babasını kaybetmiştir. 1857-1861 yıllarında Rusya'da Petersburg Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. Gerek üniversite yıllarında, gerekse Gürcistan'a döndükten sonra kaleme aldığı çok eseri vardır. Milli ve sosyal konular üzerinde derin düşüncelerin ürünü *Açrdili (Karaltı)* adlı manzumesini 1859'da, *Kartvlis Deda (Gürcü Ana)* adlı eseri 1860'da, *Kako Kaçaği (Eşkiya Kako)*, *Muşa (İşçi)*, *Elegia* eserlerini de yine o yıllarda yazdı. Gürcü eleştirel realizminin gelişiminde önemli rol oynayan nesirlerini de aynı dönemde

yazdı²⁹³. 1861’de Rusya’dan döndükten sonra eserlerinde yoğun duygu ve fırtınalar hissedilir. Özellikle *Mgzavris Tzerilebi (Yolcunun Mektupları)* adlı eserinde sadece kendisinin ve Tergdaleulebi akımının içindekilerin amaç ve görevlerini değil, tüm Gürcü milletinin hayati isteklerini ve açık olarak milli özgürlük hareketi ideallerini vurgulamaktadır.

Burada adı geçen Tergdaleulebi ayrı bir madde olarak verilmiştir. Ağır sansürlere rağmen İlia Çavçavadze’nin 1863 yılında kurduğu *Sakartvelos Moambe* adlı dergi milli özgürlük hareketinin başyapıtı olmuştur²⁹⁴. 1863-1873 yılları arasında Rusya Kral Vekili’nin (dönemin Kafkasya Genel Valisi) görevlendirmesiyle kamu görevlisi olarak çalıştı. Kutaisi’de ve Duşeti’de çeşitli konularda yönetici olarak çalıştı, Doğu Gürcistan’da toprak reformu konusunda görev yaptı.

Bu yıllarda (1865) *Glekhta Gantavisuplebis Pirveli Droebis Tsenebi (Köylü Sınıfın Özgürleşmesinin İlk Dönem Senaryosu)* adlı köylü sınıfın özgürlüğünü konu alan eserini yazdı, eski eserleri *Kartvelis Deda’yi (Gürcü Ana)*, *Açrdili’yi* yeniden düzenledi. *Mgzavris Tzerilebsa’yi (Yolcunun Mektupları)*, *Glekhis Naambobze’yi (Köylünün Anlatıkları)*, yayımladı. Milli yaralanmışlığın verdiği duygularla birçok şiir yazdı. Bunlar *Ra vaketet, ras vşrebodit anu Sakartvelos istoria metskhramete saukunisa (Ne Yaptık, Ne Yapıyorduk, Yani 19. Yüzyıl Gürcistan Tarihi)*, *Bednieri eri (Mutlu Millet)*, *Çemo kargo kvekanav, razed mogitzkenia (Benim Güzel Ülkem, Canın Neye Sıkkın)*, *Gamotsanebi (Muamma)*, *Kidev gamotsanebi (Yine Muamma)*, *Pasukhis Pasukhi (Cevaba Cevap)* adlı eserlerdir. 1873 yılında kamu görevinden istifa etti. İlia, 1870-1890 yıllarında siyasi ve toplumsal işlere aktif olarak katılmıştır.

293 “İlia Çavçavadze”, [buki.ge](http://www.buki.ge), <http://www.buki.ge/author-2124.html>, Son erişim 25.12.2021.

294 “Çavçavadze İlia”, *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.378-379.

O sırada Doğu Gürcistan feodalleri tavadilerin öncüsü olan Dimitri Kipiani'nin fikri olan Tavad-Aznaurta Gayrimenkul Bankasını (Soylu sınıfın bankası) 1874'te İlia kurdu. Bu dönemde Gürcü toprak sahipleri feodaller ekonomik açıdan bir çöküş içerisinde olduklarından ihtiyaçları olan parayı elde etmek için topraklarını satmaya başlamıştı. Bu Gürcü toprakları da birer birer yabancıların eline geçiyordu. Rusya'nın kolonizasyon politikası Gürcistan'da Gürcü olmayanların çoğaltılmasına yönelikti. Tepkiler ve başka nedenlerle Gürcistan'a istediği oranda Rus nüfus yerleştiremeyen Rusya Güney Kafkasya'daki müttefiki Ermenileri bu amaçla kullanıyor, Rusya döneminde Gürcistan'da Ermeni nüfusu bilinçli Rus politikaları sonucunda çoğaltılıyordu. Tavadi denen Gürcü feodal toprak sahiplerinin para için sattığı toprakların yabancıların eline geçmemesi için Gürcü feodallerin öncüsü konumundaki Dimitri Kipiani'nin önerisiyle Tavad-Aznaurta Gayrimenkul Bankası kuruldu. İlia Çavçavadze'nin Tbilisi'de kurduğu bu banka toprak sahiplerine ipotek karşılığı kredi veriyor, kredi geri ödenemezse topraklara borç ödendiğinde iade etmek şartıyla el konuyordu. Bu banka tüm gelirini Gürcü okulları kurulması, okuma yazmanın yaygınlaştırılması için harcıyordu.

Gürcücenin, Gürcüce eğitimin, Gürcü okullarının yaygınlaştırılması için kurulmuş bir cemiyet olan İlia Çavçavadze'nin yöneticisi olduğu Gürcüler Arasında Okuma Yazmayı Yayma Cemiyeti de Dimitri Kipiani'nin etkisiyle kurulmuştu. İlia'nın kurduğu ve Gürcücenin haklarını savunan bu cemiyet 1879'da kuruldu. 1921 yılında Gürcistan'da Sovyet rejimi kurulduğunda cemiyetin mal varlığı eğitim bakanlığına devredildi, 1927 yılında tasviye süreci tamamlanarak kapatıldı. İlia Çavçavadze'nin kurduğu İveria adlı haftalık derginin ilk sayısı 3 Mart 1877'de çıkmıştı. Daha sonra günlük gazeteye dönüştü. 1885 yılına kadar İveria ilk dönem yayınını sürdürmüştür. İlia Çavçavadze Gürcü edebiyatını her alanda zenginleştiren bir yayıncıydı. Rus yönetimi "zararlı" bularak o

zamanki tek Gürcüce günlük gazete olan *Droeba*'nın yayını 16 Eylül 1885'te yasaklayınca İlia Çavçavadze günlük dergi İveria'yı günlük gazete olarak çıkarmaya karar verdi. Bu, İveria'nın ikinci dönemidir.

1891 yılında sağlığı bozuldu, 1900 yılında tedavi için Almanya ve Avusturya'ya gitti, döndükten sonra gazetesini bir yıl daha yönetti, sonra bu görevi Aleksandre Saracişvili'ye devretti. 1903 yılında Apkhazeti'ye giderek Sokhumi'de yeni okul kuruluşunda çalıştı. İlia Çavçavadze 1905 yılında Rusya'dan Gürcistan için siyasi özerklik istedi. 1906 yılında Tüm Rusya İmparatorluğu Feodalleri Toplantısı'na Gürcistan temsilcisi olarak katıldı ve orada oluşturulan Rusya Duması adlı Rusya Meclisine seçildi. Temmuz 1906'da Gürcistan'a döndü. Şubat 1907'de Rusya Duması ikinci toplantısı için tekrar gittiği Rusya'nın başkenti Petersburg'tan temmuz ayında döndü. İlia Tbilisi'den Saguramo'ya dönerken 30 Ağustos 1907 günü Tzitzamuri'de [წიწამური] saldırıya uğradı. 6 saldırgan İlia Çavçavadze'yi katletti. İlia'nın katledilişi hala tartışmalı olup günümüze kadar aydınlatılmış değildir. İlia Çavçavadze Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi tarafından Aziz ilan edilmiştir.

İlori/ილორი

Batı Gürcistan'da işgal altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde Oçamçire yerleşiminde Karadeniz kıyı bölgesinde Gürcü kilisesidir. Oçamçire'ye 3 km mesafededir. İlori Aziz Giorgi Kilise-

si'nin olduğu yerdeki köyün adı da İlori'dir. İlori adından tarihi kaynaklarda ilk olarak 11. yüzyıl kaynaklarında söz edilir.

Orta Çağ'da İlori Samegrelo (Odişi) sınırları içerisinde kalıyordu. 1886 yılında İlori köyünde 1.120 Ortodoks Hıristiyan, 6 Sünni Müslüman yaşıyordu.

Bunlardan 2'si yüksek feodal tavadi 136'sı düşük feodal aznauri ve 982 kişi köylü sınıfındandı. Ayrıca 6 din adamı vardı. 1989 yılında da köy nüfusu Megrelilerden oluşuyordu. 1992-1993 yıllarındaki savaşta İlori köyü tahrip oldu. Günümüzde 140 civarında nüfusu olduğu tahmin edilmektedir. İlori Aziz Giorgi Kilisesi 11. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Orta Çağ'da Batı Gürcistan'daki en önemli dini merkezlerden biriydi. Orada 17. yüzyılda bir piskoposluk merkezi vardı. 1733 yılında Osmanlı birlikleri tarafından yakılmış, 1748 yılında yeniden ayağa kaldırılmıştır²⁹⁵. İlori Kilisesi'nin doğu cephesinde 11-12. yüzyıllara ait ve Gürcü Asomtavruli harfleriyle yazılmış yazıt olduğu 1980 yılına ait kayıtlara geçmiştir.

İlori Kilisesi'nde 2009 yılında vahşi restorasyon yapılmış ve kasıtlı olarak aslından uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu Vandalizm sırasında İlori Kilisesi'ne Rus tipi soğan kubbe yerleştirilmiştir. 2014 yılından itibaren ise etrafında anlamsız yapılar eklenmeye devam etmektedir. Tüm bu çabaların amacı İlori'de ve dolayısıyla Apkhazeti'de Gürcü geçmişini, o topraklardaki Gürcü kültürünün izlerini yok etmektir. Fotoğrafta görülen, restorasyon sonrası aslından uzaklaştırılmış halidir.

İmereti/იმერეთი

Gürcistan'ın tarihsel ve etnografik bölgelerinden birinin adıdır. Batı Gürcistan'da yer alır. Merkezi Kutaisi kentidir. Kutaisi haricinde İmereti Bölgesi'ndeki kentsel yerleşim alanları Bağdati, Zestaponi, Vani, Samtredia, Kharagauli, Çiatura, Tkibuli, Tzkaltubo ve Khoni'dir.

295 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 258-259.

İmereti’de Birleşik Gürcistan Krallığı’nın 14. yüzyıl sonunda parçalara ayrılmasının ardından Birleşik Gürcistan Krallığı hanedanları Bagrationilerin kolları tarafından İmereti Krallığı kurulmuştu. Samegrelo (Odişi), Guria, Apkhazeti (Abhazya) gibi Batı Gürcistan prenslikleri de bu krallığa bağlıydı. Daha eski Gürcü krallığı olan Egris-Apkhazta Samepo yani Egrisi-Apkhaz Krallığı’nın merkezi de İmereti’deki Kutaisi kentiydi. İmereti Krallığı’ndan ayrıca söz edilmiştir. İmereti etimolojisini açıklayanlar, bu kelimenin ülkenin Likhi sırtları ötesindeki kesimi, Likhi sırtı ötesindeki yöre anlamları taşıdığını ifade eder²⁹⁶. Burada adı geçen Likhi Dağları veya diğer adıyla Surami Dağları Gürcistan’ı coğrafik olarak Doğu Gürcistan ve Batı Gürcistan olarak ayıran sıradağların adıdır. İmereti ile Şida Kartli Bölgesi arasındadır ve bu iki bölgeyi günümüzde Rikoti Tüneli karayoluyla birleştirir. Likhi Sıradağları [ლიხის ქედი] veya Surami Dağları [სურამის ქედი] Büyük Kafkas Sıradağları’yla Küçük Kafkas Sıradağ silsilesini birbirine bağlar.

Doğu Gürcistan’da ve Güney Gürcistan’da yaşayanlara göre Likhi/Surami Sıradağları’nın diğer tarafındaki Gürcü toprakları İmereti yani kelime anlamı olarak bu sırtların ardındaki yöre idi ve Batı Gürcistan’ı ifade ediyordu. İmereli [იმერელი] terimi de İmereti yöresi Gürcülerini ifade eden bir terimdir.

²⁹⁶ Roland Topçışvili (2010), s. 124-126.

İmereti Bölgesi'nin doğusunda Şida Kartli, güneyinde Samtskhe-Cavakheti, kuzeyinde Raça ve Leçkhumi, batısında Samegrelo, güneybatısında Guria bölgeleri vardır.

İmeretis Samepo-İmereti Krallığı/იმერეთის სამეფო

Batı Gürcistan'da 15-19. yüzyıllar arasında varolmuş Gürcü krallığıdır. Birleşik Gürcistan Krallığı [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] 15. yüzyılın ikinci yarısında parçalanınca kurulan Gürcü krallıklarından biridir. Birleşik Gürcistan Krallığı'nda parçalanma süreci daha önce başlamış, çokbaşlılık başgöstermiştir, ancak krallığın parçalara ayrıldığı, Birleşik Gürcistan Krallığı'nın dağıldığı ve üç krallığa bölünüşünün resmen kabul edildiği tarih 1490 yılıdır²⁹⁷.

Birleşik Gürcistan Krallığı'nın 15. yüzyıl ikinci yarısında dağılmasıyla ortaya çıkan krallık ve prenslikler şunlardır: Batı Gürcistan'da; İmereti Krallığı, Samegrelo (Odişi) Prensliği, Apkhazeti (Abhazy) Prensliği, Svaneti Prensliği ve Guria Prensliği,

297 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otari Canelidze, s.252-265.

Güney ve Güneybatı Gürcistan'da; Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı),

Doğu Gürcistan'da; Kartli Krallığı ve Kakheti Krallığı.

Batı Gürcistan topraklarında ortaya çıkan bu yeni Gürcü krallığının merkezi Gürcistan'ın tarihsel başkentlerinden biri olan Kutaisi kenti idi. İmereti Krallığı'na bağlı olan Samegrelo Prenslığı ve Guria Prenslığı 16. yüzyılın ortalarında ayrılarak bağımsız prenslikler haline geldi. 16. yüzyılın sonunda Apkhazeti Prenslığı İmereti Krallığı'ndan koptu. 17. yüzyılda ise Svaneti Prenslığı artık İmereti Krallığı'na bağlı değildi. Bu tarihten sonra İmereti Krallığı'nın kontrol edebildiği topraklar sadece İmereti Bölgesi ve Raça Bölgesi topraklarıydı. Leçkhumi Bölgesi toprakları ise İmereti Krallığı ve Samegrelo Prenslığı arasında sürekli el değiş-tiriyordu. İmereti kralları da diğer Gürcü krallıklarıyla aynı hanedanın, Bagrationi hanedanının kollarıydı. Batı Gürcistan'daki Gürcü prensliklerinden Guria'yı Gurieli, Samegrelo'yu Dadiani, Apkhazeti'yi Şarvaşidze, Svaneti'yi Gelovani ve Dadeşkeliani soyadına sahip Gürcü prensleri yönetiyordu. Güney ve Güneybatı Gürcistan'ı kapsayan Samtkhe Saatabago ise Cakeli soyadlı prensler tarafından yönetilmiştir. Bu soy hakkında Cakeli ve Atabagi (Atabek) maddesinde gerekli bilgiler verilmiştir. İmereti Krallığı feodal dönem Gürcistan krallıklarından sonuncusudur. Rusya İmparatorluğu Gürcistan'ı işgal edip 1801 yılında Kartli-Kakheti Krallığı'na son vermiştir. Gürcistan'da krallığın ortadan kaldırıldığı tarih genel itibariyle bu kabul edilir, ancak diğer Gürcü krallığı İmereti Krallığı 1810 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Son İmereti Kralı II. Solomoni 1789-1810 tarihleri arasında tahtta kalmıştır.

Rus ordusu 1810 yılında İmereti'ye de girmeyi başardı. Solomoni birlikleri yenildi. Görüşmeyi kabul eden Solomoni Ruslar tarafından alıkonulup Rusya'nın daha önce ele geçirdiği Tbilisi'de hapsedildi. II. Solomoni tutsak edildiği yerde kendi hizmetlilerinden

birinin kıyafetini giyerek maiyetindeki 25 kişiyle kaçmayı başardı ve Samtskhe'ye geçip mücadelesini sürdürdü. 1810 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Ruslarla çatışmalara girdi, Kutaisi Kalesi'ni de kuşattı. Ancak Kutaisi'deki Rus ordu komutanı Tbilisi'deki Rus birliklerinden askeri yardım aldı ve bundan sonra yapılan savaşlarda Solomoni mağlup oldu. Eylül ayında Solomoni bölgeden ayrıldı. Ruslar İmereti Krallığı'nı ortadan kaldırdı. II. Solomoni mücadeleden vazgeçmedi. 1811 yılında Napolyon'a mektup yazarak destek istedi ancak cevap alamadı. Daha sonra Solomoni Osmanlı İmparatorluğu'na giderek Osmanlı'nın ve başka ülkelerin desteğini aramıştır. 1812 yılındaki Rusya-Osmanlı ve 1813 yılındaki Rusya-İran antlaşmaları İmereti Krallığı ve dolayısıyla Solomoni aleyhine sonuçlandı, bölgedeki Rus hâkimiyeti bu ülkelerce kabul edildi. İmereti Krallığı'nın son kralı ve aynı zamanda son Gürcü kralı II. Solomoni 1815 yılında Trabzon'da hayatını kaybetti. 1990 yılında naaşı Gürcistan'a taşınmış, Kutaisi'deki Gelati Manastırı'nda başka Gürcü krallarının yanına defnedilmiştir²⁹⁸.

İmerkhevi-İmerhev/იმერხევი

Tarihsel Güney Gürcistan'da Şavşeti-İmerkhevi bölgesinde günümüz Türkiye'si Artvin ili sınırları içerisinde vadi ve yerleşim alanı. İmerkhevi Vadisi 17 köyden oluşur²⁹⁹. Türkiye'nin Gürcistan sınırında yer alır. Arsiani Dağı [არსიანის მთა] Şavşeti'nin (Şavşat) İmerkhevi Bölgesi'yle Gürcistan'ın Açara Bölgesi'ndeki Şuakhevi ve Khulo'yu birbirinden ayırır. Arsiani Dağı'nın bir tarafı İmerkhevi, diğer tarafı Şuakhevi ve Khulo'dur.

İmerkhevi [იმერხევი] adı günümüz Gürcistan sınırları içerisinde de vardır. Doğu Gürcistan'da Şida Kartli Bölgesi'ndeki Kareli'de bir köyün adı ve Batı Gürcistan'da işgâl altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti Bölgesi'nde Gagra'da bir köyün adı İmerkhevi'dir.

298 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.393-426.

299 Roland Topçışvili, İnga Ğutidze, s.65-71.

Günümüz Türkiye'si Artvin ili Şavşat ilçesi sınırları içerisinde kalan İmerkhevi Vadisi tarihsel olarak Şavşeti adlı önemli tarihsel ve etnografik bölge içerisinde kalıyordu. İmerkhevi Şavşeti'nin parçasıydı. İmerkhevi'den Açara-Şuakhevi'ye gelin giden kadına Şavşura deniyor olması da bunun bir göstergesidir³⁰⁰. Orijinal şekliyle ifade edersek İmerkhevi'yi [იმერხევი] de kapsayan Şavşeti [შავშეთი] ve çevresi tarihsel Gürcü krallığı olan Kartli (İberia) Krallığı sınırları içerisinde kalıyordu. Sonraki dönemde başka bir Gürcü krallığının, Tao-Klarceti Krallığı'nın sınırları içerisindeydi. 10. yüzyıl sonundan 15. yüzyıl sonuna kadar olan dönemde ise Gaertianebuli Sakartvelos Samepo [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] yani Birleşik Gürcistan Krallığı sınırları içerisindeydi. Bu krallığın parçalara ayrılmasından sonra oluşan Gürcü prensliklerinden biri olan Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensiği) toprakları İmerkhevi'yi de içine alıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda Samtskhe'yi [სამცხე] ele geçirince Şavşeti de imparatorluk sınırlarına dâhil oldu ve Türk hâkimiyeti başladı. 17. yüzyılda Şavşeti'de Müslümanlaşma süreci başlamıştır. İmparatorluk devlet idaresi ve otoritesinin civarda ilk görüldüğü yer Şavşeti olduğundan Şavşeti/Şavşat ve köyleri İmerkhevi Vadisi'ndeki köylerle kıyaslandığında hem Türkçeye daha önce öğrendi ve zaman içerisinde Gürcü dillerini kaybederek asimile oldu, hem de İslâm dinine daha önce girdiler. Aynı bölgenin dağlık kesimi olan İmerkhevi'ye imparatorluk etkisi daha geç ulaştığından Şavşatlıların aksine İmerkhevliler anadilleri Gürcüceyi korumayı sürdürmüştür. Şavşeti/Şavşat bölgesinde Gürcü anadillerini ve Gürcü kültürünün başka öğelerini muhafaza edip kullanmayı sürdürenler genel itibarıyla İmerkhevililerdir. İmerkhevi Türkiye'nin uç bölgesinde kalmış olması ve sınırın diğer tarafında kendisine yakın yerlerle bağlantısının, ulaşım ve ti-

300 Roland Topçışvili, İstoriul-Etnografiuli Samkhret Sakartvelo da Kartvelebi Turketşi, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi:2017, s. 10.

caret imkânlarının son yüzyılda kesilmiş olması nedeniyle yoksullaşmıştır. Ekonomik koşulların ağırlaşması nedeniyle 20. yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda İmerkhevili aile hayatlarını sürdürebilmek ve iş sahibi olabilmek için Türkiye'nin batısındaki illere göç etmek zorunda kalmıştır.

İnauguratsia/ინაუგურაცია

Devletin en üst makamı olan devlet başkanı veya cumhurbaşkanı makamına seçilen kişinin göreve başlama, görevi devralma törenlerinin olduğu seremoninin genel adıdır. Gürcistan'da kullanılan ve cumhurbaşkanı devir teslim töreni anlamına gelen bu inauratsia [ინაუგურაცია] terimi İngilizceden alınmıştır. İngilizce inauguration kelimesi de aynı anlama gelmektedir.

Gürcistan'da devlet başkanı ve cumhurbaşkanı makamlarının karşılığı olarak kullanılan kelime de İngilizceden alınmış olup İngilizce president kelimesi Gürcüceye prezidenti olarak girmiştir. Aynı şekilde başbakan unvanı için İngilizce prime minister alınıp premier ministri, bakan unvanı için de minister terimi alınarak ministeri şeklinde kullanılmıştır.

İnguşeti/ინგუშეთი

Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu sınırları içerisindeki İnguşetya Özerk Cumhuriyeti'ni Gürcülerin adlandırmasıdır. İnguşeti yani İnguşetya Gürcistan'a sınırdır. İnguşetya halkı olan İnguşlara Gürcüler İnguşebi [ინგუშები] demektedir. İnguşlar ve Gürcüler arasında yüzyıllara dayanan tarihsel dostluk günümüzde de devam etmektedir. İnguş ve Çeçenler Vaynah/Vaynakh halklarıdır ve Gürcülerin Kistebi [ქისტები] dediği halk bu iki halkın genel adıdır. İnguşetya'nın diğer komşuları Rusya Federasyonu içerisinde özerk cumhuriyetler olan Osetya ve Çeçenistan'dır. İnguşetya'nın yüzölçümü 3.700 km², nüfusu ise 385 bindir³⁰¹. İnguşe-

301 Aleksandre Kvakhadze, "İnguşebi da İnguşeti", **gfsis.org**, Samezoblo, <https://www.gfsis.org/files/my-world/22/6.pdf>, s.48-55. Son erişim 25.02.2021.

bi/İnguşlar Sünni Müslümandır. Başkent Magas 1995 yılında Nazran kentine 4 km mesafede kurulmuş bir yerleşim alanıdır. Magas 9 bin nüfusa sahipken, eski başkent Nazran 60 binin üzerindeki nüfusuyla bugün de İnguşetya'nın en büyük kentidir.

İoane Lazi/იოანე ლაზი

Filozof ve ilahiyatçıdır. 5. yüzyılda yaşamış olup doğum ve ölüm tarihleri net olarak bilinmemektedir. Petre İberi'nin [პეტრე იბერი] lalası, en yakın dostu, dava arkadaşı ve fikirdaşıydı. Petre İberi tüm faaliyetlerini İoane Lazi'yle birlikte gerçekleştirmiştir³⁰². İoane Lazi Gürcistan'da, Konstantinopol'de (İstanbul), Suriye, Kudüs, Filistin ve Mısır'da faaliyet göstermiş olup Suriye'de öldüğü ve mezarının orada olduğu ifade edilmektedir.

Petre İberi 5. yüzyılın ünlü ilahiyatçısı ve aynı zamanda Kartli (İberia) Kralı Bakuri'nin torunu, Gürcü prensidir. Kartli Krallığı'nda o dönemde iki hanedan vardı ve Petre İberi'nin dedesi Kral Bakuri Ucarma'da [უჯარმა] idi. Asıl adı Murvanosi olan Petre İberi, Suriye, Filistin, Mısır ve başka yerlerde kilise ve manastırların kurucusu olarak bilinir. Sonradan Petre İberi adını alan Murvanosi 411 yılında doğdu, ona eğitim vermek için Egrisi'den yani Kolkheti'den Mitridate Lazi getirildi ve Murvanosi'yi Mitridate Lazi yetiştirdi. Mitridate Lazi kendi döneminde en üst düzey eğitimlerle donanmış bir filozoftu ve eğitimini de Egrisi'nin ünlü okulunda almıştı. Mitridate Lazi "İoane Lazi" dediğimiz kişidir. O dönemde Bizans ile Kartli Krallığı arasındaki siyasi sorunlar nedeniyle 12 yaşına geldiğinde prens Murvanosi'yi (Petre İberi'yi) Bizans'ın talebiyle Konstantinopol'e Bizans Keisarı Teodos II'nin sarayına rehin olarak gönderdiler. Onu yetiştiren Mitridate ve başkaları da kendisiyle birlikte gitti.

Bizans İmparatoru ve Kraliçe, Gürcü prensini büyük saygıyla kar-

302 "İoane Lazi", **Kartuli Sabçöta Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.190.

şladı ve iyi eğitim alması için sarayda kalmasını istediler. Yeteneğiyle öne çıkan ve çok başarılı olan, Bizans İmparatoru'nun güvenini de kazanan Murvanosi süvari birliği komutanı yapıldı. Murvanosi kendisini bekleyen büyük kariyeri elinin tersiyle iterek, eğiliminin olduğu din işlerine yöneldi. Beraberinde birkaç Gürcüyle Bizans Sarayı'ndan gizlice çıkarak Filistin'e gitti. Beraberindekilerin Mitridate Lazi ve Zakaria Kartveli olduğu söylenir. Prens Murvanosi ve onun lalası Mitridate Filistin'de din adamı, rahip oldular. Prens Petre adını, lalası ise İoane adını orada aldılar. Petre İberi (Murvanosi) ve lalası İoane Lazi (Mitridate Lazi), o dönemde Hıristiyanlık dininin merkezi konumundaki Filistin, Kudüs, Suriye, Mısır bölgesinde uzun süre faaliyet gösterdiler, piskoposluk mevkiine geldiler, birçok kilise ve manastır yaptılar³⁰³.

İsani/ნსანი

Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'nin eski semtlerinden birinin adıdır. İsani günümüzde Samgori'yle birlikte İsani-Samgori adlı ilçeyi oluşturur. Mtkvari (Kura) Nehri'nin sol yakasında yer alır. Tbilisi Metrosu hattı üzerindeki istasyonlardan birinin de adıdır. İsani Arap işgâli döneminde de önemli bir yerdi. Adından ilk olarak 11. yüzyıl olayları anlatılırken söz edilir. 9. yüzyılda burada işgâlciler Arapların kalesi vardı ve İsani adı da istihkâm, muhkem, kale gibi anlamlar taşıyan Arapça kökenli hisni kelimesinden gelir. Tbilisi Arap Emirliği döneminde 1045 yılında Tbilisililerin davetiyle Kral IV. Bagrati kente girmeyi başarmıştı. Ona Tbilisililer kentin giriş noktalarının anahtarlarını verdiler ve IV. Bagrati Tbilisi'yi ele geçirdi ancak İsani'yi alamadı. İsani Kalesi'ni savunanlar Mtkvari üzerindeki köprüyü yıkarak IV. Bagrati'ye uzun süre direndiler, Kral Bagrati tüm yaz boyunca İsani Kalesi'ni kuşatma altında tuttu, ancak sonuç alamadı. Sonraki dönemde Kral IV. Daviti (Ağmaşenebeli) tarafından 1122 yılında nihai olarak Araplardan temizlenip Gürcistan Krallığı sınırlarına yeniden dâhil edilen Tbilisi'de

303 "Petre İberi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000487/), <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/ka/00000487/>, Son erişim 25.02.2021.

İsani önemini korudu. 12-13. yüzyıllarda bu semtte Gürcü krallık sarayı vardı. 13. yüzyılın sonunda burada Metekhi [მეტეხი] adı da ortaya çıktı ancak İsani adı kaybolmadı. İsani çevresine Avlabari semtine doğru olan kesimleri kapsayacak şekilde İsnis Veli [ისნის ველი] yani İsani Vadisi deniyordu³⁰⁴. İsani günümüzde de Tbilisi'nin müstesna semtlerinden biridir.

İtaliuri Ezo (Tbilisuri Ezo)/იტალიური ეზო (თბილისური ეზო)

Ortak bahçesi ve kullanım alanları olan eski Tbilisi evlerini tanımlar. Bu terim, dört tarafında farklı zamanlarda yapılmış, bazen farklı yüksekliklerde, farklı planlara sahip, çoğu zaman da plansız projersiz evlerle çevrili bahçeyi ifade eder. Evler çoğunlukla ahşaptır. Her aile evine bu ortak bahçeden

girer, bahçeye ise kemerli bir kapıdan girilmektedir. Konut yetersizliğinden dolayı bazı aileler ortak kullanımı olan bu evlerde yaşıyorlardı. Tbilisi'nin eski semtlerinde bu tür evlerden bugün de çok sayıda vardır ve buralarda çok sayıda aile yaşamaktadır. 2 ila 4 kat arasında olabilen İtaliuri Ezo tipindeki evlerde her katta ortak tuvalet, ortak banyo ve ortak mutfak vardı.

Bunlar, katlardaki küçük dairelerde yaşayan ailelerin ortak kullanım alanlarıydı.

Bahçede yani evin önünde ortak bir çeşme olur ve bu evlerde renkli ve süslü merdivenler ve balkonlar dikkat çekerdi³⁰⁵.

304 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 259-260.

305 Roland Topçşvili (2017), s. 128-130.

Özellikle Çuğureti, Sololaki gibi semtler bu tür evlerin yoğun olduğu yerlerdi. Bahsedilen ortak yaşam alanlarının ve bahçenin olduğu bu evlerin bahçesine esasen Tbilisuri Ezo denirken İtaliuri Ezo terimi sonradan ortaya çıkmıştır. Tbilisuri Ezo açıklanacak olursa; ezo [ეზო] Gürcüce evin önünü, evin bahçesini ifade eder. Tbilisuri [თბილისური] ise Tbilisi usulü anlamına gelir. Hâl böyleyken neden yaygın olarak İtaliuri Ezo [იტალიური ეზო] teriminin kullanıldığını açıklayalım: Tbilisuri Ezo, bir bahçenin çevresindeki binalarda bulunan küçük evlerde farklı etnik gruplardan oluşan ailelerin ortak yaşamıyla oluşmuştu. Farklı sosyal çevrelerden, geleneklerden ve mesleklerden birkaç aile buralarda bir arada yaşıyordu. İtaliuri Ezo ifadesi komünizm döneminde yani Sovyetler Birliği zamanında ortaya çıkmıştır. Bir evin içine, yani konak büyüklüğünde bu ahşap binalara çok sayıda ailenin yerleştirilmesiyle bu bahçede farklı bir gürültü ve sesler yayılmaya başladı. Bu ortak kullanım alanındaki gürültüyü ve çoksesliliği Tbilisililer İtalya'ya benzettiler ve kendi bahçelerine İtaliuri Ezo dediler. Günümüzde bu tür yapıların bazılarının bakımları yapılmış, bazı daire sahipleri kendi modern mutfak, banyo ve tuvaletlerini kendi küçük dairelerinin içinde yapmışlardır.

İşkhani/იშხანი

Tarihsel Güney Gürcistan sınırları içerisinde, Tao-Klarceti'nin Tao kesiminde [ტაო] Gürcü manastır kompleksi ve piskoposluk mer-

kezidir. Tarihi İşkhani Manastırı günümüz Türkiye'sinde Artvin ili Yusufeli ilçesi İşhan köyü sınırları içerisinde kalır. Oltu güzergâhı üzerinden Artvin-Erzurum bağlantılı devlet karayolunun 92. km'sinden kuzey yönüne ayrılan 7 km lik yolla gidilmektedir. Yusufeli ilçesine 34 km mesafededir. İşkhani Orta Çağ Gürcistan'ında en önemli manastır komplekslerinden biriydi ve burada İla-rion İşkhneli'nin verdiği görevle Gürcüce İnciller ve başka dini eserler yazılıyordu. Çorokhi (Çoruh) Havzası içerisinde yer alan beş piskoposluk merkezinden biri İşkhani idi. İşkhani'de ilk kilisenin 630 yılında Gürcü başpiskopos III. Nerse tarafından yapıldığı ve Arap akınları sırasında tahrip edildiği belirtilmektedir. Kilise, Grigol Khantsteli'nin öğrencisi olan Saba İşkhneli tarafından 9. yüzyılın ilk yıllarında yenilenmiştir. İşkhani Manastır Kompleksi son şeklini IV. Bagrati'nin krallığı döneminde 1032 yılında almıştır. Bu dönemin mimarı da İoane Morçis-dze'dir. İşkhani Manastır Kompleksi'nden günümüze kalan, kubbeli bazilikal plan tipindeki ana kilise ve bir şapeldir³⁰⁶. Ancak bu kompleks içerisinde daha önce yok olmuş birçok yapı bulunduğu bilinmektedir. Türkiye sınırları içerisinde bulunan Gürcü tarihi eserleri arasında; Kars'ta Ani Harabeleri'nde bulunan Resimli Kilise adlı Gürcü eserinde daha önce yapılan koruma amaçlı çatı tamiri işlemini saymazsak; kapsamlı restorasyon işlemi yapılan ilk Gürcü tarihi eseri İşkhani Kilisesi'dir. 2012 yılı sonunda ihalesi yapılan İşkhani'nin restorasyon çalışmaları 2019 yılına kadar sürmüştür³⁰⁷. Sahipsiz ve tahrip olmuş İşhani bu sayede tamamen yıkılmaktan kurtulmuş olmakla birlikte, yapılan restorasyon çalışmaları başından itibaren eleştirilere konu olmuştur.

İşkhani Ana Kilisesi restorasyon çalışmaları sırasında tabanı kaplayan toprak tabakanın temizlenmesiyle, kilisenin eşsiz taban döşemesi ortaya çıkmıştır. Fotoğrafın sağ tarafında, ortaya çıkarı-

306 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 261-262.

307 Fevzi Çelebi (2019), s.102.

lan bu bin yıllık eşsiz Gürcü süsleme sanatı örneği görülmektedir. Tüm kilise tabanının bu şekilde döşendiği anlaşılmaktadır. Taban döşemesinin 1032 yılındaki rekonstrüksiyon sırasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Restorasyonu yapılan ancak kapalı olan İşkhani'nin statüsünün belirlenerek ziyaretlere açılması beklenmektedir.

კ (K)

Kalanda/კალანდა

Batı Gürcistan'da eski yılbaşı geleneğinin adıdır. Yılbaşı tüm Gürcistan'da eski çağlardan beri coşkuyla kutlanır, Guria ve Samegrelo bölgelerinde ise yeni yıl kutlamaları kalanda adıyla yapılırdı.

Kalanda adı altındaki kutlamalar Batı Gürcistan'ın diğer bölgelerinden Svaneti'de ve Leçkhumi'de de görülür. Kalanda yeni yıl anlamındadır ve Latince kökenli Calendae kelimesinden gelir. Rumi takvime göre yeni yılın başlangıcı 14 Ocak günüdür.

Yeni yılda mekvlle [მეკვლე] sıfatını layık gördükleri kişiyi davet ederler, kendileri de mekvlle olarak giderler. Mekvle, aileye iyilik ve mutluluk getirecek olan kişidir. Geleneğe göre Gürcülere iyilik ve mutluluk getirecek olan kişi

şî Aziz Basileos [წმ. ბასილი] kabul edilirdi. Kalandoba'da O'nun anma günü olan 14 Ocaka denk gelir. Rumi takvime göre bu tarih 1 Ocaktır. Hindi etinden satsivi [საცხვი], khaçapuri, nazuki ve başka yemekler hazırlanır. Yaşlılar çocuklara çurçkhela ve başka hediyeler dağıtır. Akşama mumlar yakılır, birlikte akşam yemeği yenirdi. Bu gün için çiçilaki [ჩიჩილაკი] denen ve fındık ve ceviz dallarının ince ince yontulmasıyla elde edilen Noel ağacı yaparlar ve süslerler. Halk bu beyaz süsü Aziz Basileos'un beyaz sakalına

benzetir. Kutlamalar ertesi gün de sürer, eğlenceler ve şarkılarla zaman geçirilirdi. Bu kutlamalar bugün de yapılmaktadır. Kalandoba'nın ikinci gününde, mekvlle eve gelir, gelirken de tatlı getirir, ocağı o yakar. Geleneğe göre mekvlenin gelişi aileye mutluluk getirir³⁰⁸. Dünyanın her yerinde olduğu gibi Gürcistan'da da gelenekler değişime uğramaktadır ve kalanda kutlamaları da eskisi gibi şölen havasında yapılmamaktadır. Batı Gürcistan'da Kalanda [კალანდა] adıyla yapılan kutlamalarla Türkiye'nin Doğu Karadeniz illerinde, özellikle Artvin, Trabzon ve Gümüşhane çevrelerinde yapılan kalendar gelenek ve kutlamaları aynıdır ve 31 Aralığı 1 Ocaka bağlayan gece değil, 14 Ocakta kutlanmaktadır. Kalanda Yunanistan'da ve İstanbul Rumları tarafından da kutlanır.

Kakutsa Çolokaşvili/ქაქუცა ჩოლოყაშვილი

Kakutsa (Kaikhosro) Çolokaşvili [ქაქუცა (ქაიხოსრო) ჩოლოყაშვილი]. Gürcü subayı ve Gürcistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edildiği dönemde Sovyet karşıtı direniş ve gerilla hareketi komutanıdır. 1888-1930 yılları arasında yaşamıştır. Gürcistan'ın Rusya egemenliği altında olduğu dönemde doğan Kakutsa Çolokaşvili Rus ordusunda subaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan cephesinde süvari birliği komutanıydı. Daha sonra Kafkasya cephesinde ve başka savaşlarda görev almıştı. Çarlık Rusya'sı 1917'de yıkılıp 1918'de Gürcistan bağımsızlığına yeniden kavuşunca Kakutsa Çolokaşvili 1918-1920 yılları arasında Süvari Halk Birliği Birinci Bölüğü'ne komutanlık yapıyordu. Gürcü birlikleri 1918 yılında Batı Gürcistan'da Apkhazeti (Abhazya) ve Soçi bölgesinde Ruslara karşı savaşırken güneyden Ermenistan ordusu Gürcistan'ı işgal etmeye ve Tbilisi'yi ele geçirmeye kalkmıştı. Tbilisi'ye ilerleyen Ermeni ordusuna karşı yapılan savaşta cephelerden biri olan Sadakhlo-Şulaveri cephesinde

308 "Kalanda", visualanthropology.iliauni.edu.ge/, <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%90>, Son erişim 25.02.2021.

1918’de ve Batı Gürcistan’da o zamanlar Gürcü toprağı olan Soç’ide Rus Beyaz Ordusu Komutanı General Denikin’e karşı 1919 yılında Kakutsa Çolokaşvili başarılarıyla öne çıkmıştır.

Nisan 1920’de Kakutsa Çolokaşvili ve birkaç subay, tutuklanan bir subaya taraftar olup serbest bırakılmasını istemeleri, aksi takdirde görevlerinden ayılacaklarını belirtmeleri üzerine, halk muhafızları komutanlığındaki görevlerinden alındılar.

Kakutsa Çolokaşvili 1920 yılından itibaren Batumi Garnizonu Komutanı General-Vali Benia Çkhikvişvili’nin yanında görev yapıyordu.

1921 yılında Sovyet Kızıl Ordu’su Gürcistan’ı işğâl için saldırınca savaşın başlarında Kakutsa Çolokaşvili’yi Genel Davit Çavçavadze’yle birlikte Batı Gürcistan’da yeni süvari birlikleri oluşturması için görevlendirdiler. Onlar, savaşın son döneminde iki yeni süvari birliği oluşturmayı başardılar, bu birliklerden birine Kakutsa Çolokaşvili komuta ediyordu. Sovyetler Birliği Kızıl Ordu’su Gürcistan’ı işğâl ettikten sonra, 1922 yılında Kakutsa Çolokaşvili Şepitsulta Razmi [შეპიტულთა რაზმი] denen Yeminliler Birliği’ni kurdu ve Sovyet yönetimine karşı partizan/gerilla savaşı başlattı. Çolokaşvili’nin birliği aynı yıl Khevsureti’de [ხევსურეთი] ayaklanma başlattı. 1924 yılı ağustos ayında planladığı ayaklanma ve hücumla Kakutsa Çolokaşvili Tbilisi’yi almaya niyetlendi, ancak ayaklanma Kızıl Ordu tarafından bastırıldı. Bunun üzerine Kakutsa Çolokaşvili ülkeden ayrılıp Fransa’ya gitti ve 1930 yılında orada hayatını kaybetti. 2005 yılında Kakutsa Çolokaşvili’nin naaşı Paris yakınlarındaki Leuville’den Tbilisi’ye getirilerek vatanına defnedildi ve Gürcistan’ın Milli Kahramanı ilan edildi³⁰⁹.

309 Kaikhosro Çolokaşvili, [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/emigrants/en/00000388/), <http://www.nplg.gov.ge/emigrants/en/00000388/> Son erişim 25.02.2021.

Kaspi/კასპი

Doğu Gürcistan'da Şida Kartli Bölgesi'nde kentsel yerleşim alanı ve aynı adlı belediyedir.

Tbilisi'ye 50 km mesafede bulunan Kaspi [კასპი] Gori ile Mtskheta arasındadır. Lekhuri Çayı kıyısındadır. Kent merkezi nüfusu 16

bindir. Gürcistan'ın ana demiryolu hattı üzerindedir ve burada bir istasyon mevcuttur. Kaspi Belediyesi toplam nüfusu 43 bin civarındadır. Çok eski dönemlerden beri yerleşim alanı olduğu, Kaspi kentinin kuruluşunun Uplistsikhe'nin hükümdarı Uplosi'yle ilişkili olduğu belirtilmektedir. MÖ 4. yüzyılda Şida Kartli'nin dört ana kentinden biri olduğu kaynaklarda ifade edilir³¹⁰. Samtavisi Amağleba Kilisesi, Kvatakhevi Manastırı, Rkoni Manastırı, Ertadzmanda Manastırı, Rkoni Kalesi, Tskhaveri ve Noste şelaleleri ve diğer doğal güzellikler Kaspi'de görülebilecek yerler arasındadır.

Katskhis Sveti/კაცხის სვეტი

Katskhi Sütunu anlamına gelir. Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde Çiatura'da [ჭიათურა] Katskhi köyündedir. Sütunun yüksekliği 40 m'dir. Üzerinde küçük bir manastır bulunur.

Katskhi Sütunu'na 131 basamaklı tamamen dik bir merdivenle çıkılmaktadır. Sütuna tırmanmak 20 dakika zaman almaktadır. Katskhi Sütunu üzerindeki manastır iki küçük kiliseden oluşmakta-

³¹⁰ Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 285-287.

dır. Bunlardan biri 5. yüzyılda, diğeri 6. yüzyılda inşa edilmiştir³¹¹. Katskhi’de sadece bir rahip inzivaya çekilmiş yaşamaktadır. Katskhi sütununa kadın ziyaretçi kabul edilmemektedir. Sütun etkileyici bir manzaraya sahiptir. Orada yeryüzünün gökyüzüyle nasıl birleştiğine dair hislere kapılabilirsiniz. Katskhi Sütunu yani Katskhis Sveti Çiatura’nın sembolü olup kente 11 km mesafededir.

Kakheti/კახეთი

Gürcistan’ın tarihsel ve etnografik bölgelerinden birinin adıdır, Doğu Gürcistan’dadır³¹². Kakheti Bölgesi [კახეთი] Doğu Gürcistan’da Büyük Kafkas Sıradağları’ndan doğan İori Nehri’nin [მდინარე იორი] iç kollarının bulunduğu havzaları ve Alazani Nehri [მდინარე ალაზანი] havzasındaki toprakları kapsar³¹³. Gürcistan’ın bölgeleri arasında Kakheti 12 bin km² yüzölçümüyle en geniş olanıdır. Bölgede toplam 400 binin üzerinde nüfus yaşamaktadır. Kakheti kuzeyde Büyük Kafkas Sıradağları zirvelerinden Rusya’nın Dağıstan bölgesiyle, güneyde Azerbaycan’la sınırdır.

Kakheti’nin ortasında batıdan doğuya doğru düşük rakımlı Gom-

311 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 288-290.

312 D. Muskheleşvili, “Kakhetis Samepo”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnerebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.447-448.

313 Roland Topçişvili (2010), s. 109-111.

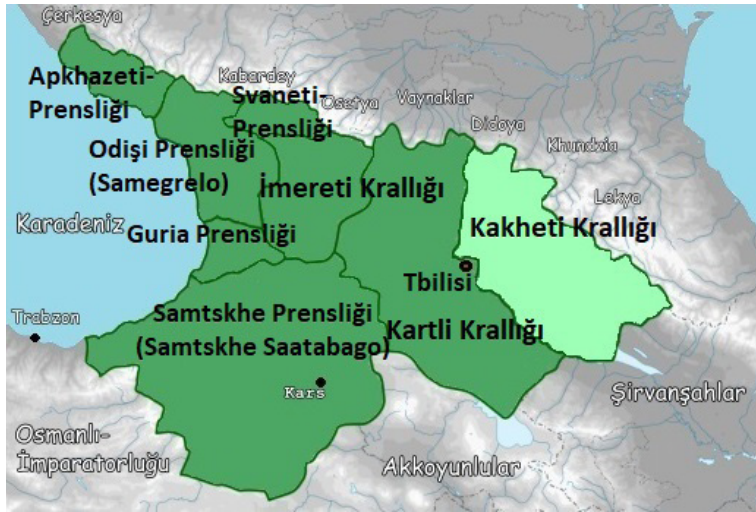
bori Dağı uzanır. Büyük Kafkas Sıradağları'yla Gombori Sırtları arasındaki alanda Gürcistan'ın ünlü ve bereketli toprakları Alazani Vadisi uzanır. Gombori Dağları'nın güneyinde batıdan doğuya doğru akan İori Nehri ise İori düzlüklerini oluşturmaktadır. Büyük Kafkas Sıradağları, Gombori Dağları, Alazani Nehri ve İori Nehri Kakheti Bölgesi'nin tarım üretimini ve tarımsal potansiyelini belirlemiştir. Bu özelliğiyle Kakheti Bölgesi Gürcistan'ın diğer bölgelerinden farklıdır. Çok çeşitli tarımsal ürünler yetişen Kakheti'de şaraplık üzümün de birçok türü yetiştirilmekte olup Gürcistan'ın tamamı şarap ülkesi olmakla birlikte Kakheti bu konuda daha da öne çıkmaktadır. Şaraplarının ününün yanısıra örneğin çurçkhelanın da en lezzetli yapıldığı yer Kakheti'dir demek yanlış olmaz. Tarımın ana faaliyet alanı olduğu Kakheti'de bağcılık en önemli üretim kolunu teşkil eder. Burada üzümün 80 çeşidi yetiştirilmektedir.

Kakheti kendi içinde dört alt bölgeye ayrılır. Bunlar Garekakheti [გარეკახეთი], Kiziki [ქიზიკი], Şignikakheti [შიგნიკახეთი] ve Gağmamkhari'dir [გაგმამხარი]. Garekakheti İori Nehri'nin orta kesimleri, Kiziki İori Nehri'nin alt kesimleri, Şignikakheti Alazani Nehri'nin sağ yakasındaki topraklar, Gağmamkhari ise Alazani Nehri'nin sol yakasındaki topraklardır. Kakheti yemyeşil ovaları ve dağlarıyla, akarsularıyla, güzel kent ve kasabalarıyla Gürcistan'ın en güzel ve özel bölgelerinden biridir. Bölgenin merkezi kenti Telavi'dir.

Siğnaği [სიღნაღი], Akhmeta [ახმეტა], Gurcaani [გურჯაანი], Dedoplistzkaro [დედოფლისწყარო], Lagodekhi [ლაგოდეხი], Sagareco [საგარეჯო], Kvareli [ყვარელი], Tznori [წნორი] Kakheti'nin önemli kentsel yerleşim alanlarıdır. Doğu Gürcistan'ın dağlık etnografik bölgesi Tuşeti de idari olarak Kakheti'ye bağlıdır. Gürcistan'da Kakheti Gürcülerine Kakhelebi [კახელები] denmektedir ve bu o Gürcülerin hangi bölgeden olduğunu ifade

eder; tıpkı Açarlebi, Megrelebi, Tuşebi, Gurulebi ve diğerleri gibi. Kakheti Gürcistan'ın tarihi eserler açısından en zengin bölgelerindedir. Bu bölgede çeşitli dönemlerde yapılmış çok sayıda kale, kule, kilise ve manastır vardır. Ninotzinda [ნინოწმინდა], Bodbe [ბოდბე], Khornabuci [ხორნაბუჯი], Ucarma [უჯარმა], Siğnaği [სიღნაღი], Gurcaani Kvelatzında Kilisesi [გურჯაანის ყველაწმინდა], Alaverdi [ალავერდი], Yeni ve Eski Şuamta [ახალი და ძველი შუამთა], İkalto [იყალთო], Gremi [გრემი], Nekresi [ნეკრესი] adlı eserler Kakheti'dedir ve herbiri özel, herbiri görülmeye değerdir. Kakheti tarihi hakkında bilgiler Kakheti Krallığı maddesi altında verilmiştir.

Kakhetis Samepo-Kakheti Krallığı/კახეთის სამეფო

Orta Çağ Gürcü krallıklarından biridir. Gürcistan Krallığı [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] 1490 yılında dağılmış, küçük krallık ve prensliklere ayrılmıştır³¹⁴. Birleşik Gürcistan Krallığı'nın dağılmasıyla ortaya çıkan krallık ve prenslikler şunlardır: Batı Gürcistan'da; Imereti Krallığı, Samegrelo (Odişi) Pren-

314 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.393-426.

liği, Apkhazeti (Abhazya) Prensiği, Svaneti Prensiği ve Guria Prensiği, Güney ve güneybatı Gürcistan'da; Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensiği), Doğu Gürcistan'da; Kartli Krallığı ve Kakheti Krallığı. Adı geçen üç Gürcü krallığının tahtında oturanlar da aynı hanedanın, Bagrationi hanedanının üyeleri idi. Batı Gürcistan'daki Gürcü prensliklerinden Guria'yı Gurieli, Samegrelo'yu Dadiani, Apkhazeti'yi Şarvaşidze, Svaneti'yi Gelovani ve Dadeşkeliani soyadına sahip Gürcü prensleri yönetiyordu. Güney ve Güneybatı Gürcistan'ı kapsayan Samtkhe Saatabago ise Cakeli [ჯაყელი] soyadlı prensler tarafından yönetilmiştir. Bu soy hakkında Cakeli ve Atabagi maddesinde gerekli bilgiler verilmiştir. Kakheti Krallığı 15-18. yüzyıllar arasında varolmuştur. Birleşik Gürcistan Krallığı'nın son kralı olan VIII. Giorgi [გიორგი VIII] Kakheti Krallığı'nın temelini 1462 yılında atmıştır, ancak resmi olarak kuruluş tarihi 1490 yılıdır ve varlığı 1762 yılına kadar sürmüştür³¹⁵.

Bu krallıktan söz ederken bölgenin daha eski dönemlerde, Gürcistan Krallığı (Birleşik Gürcistan Krallığı) öncesi durumu hakkında da bilgi verelim: Kakheti, eski Gürcü krallığı olan Kartli (İberia) Krallığı içerisindeydi. Kartli Krallığı 6. yüzyılda İran Sasani İmparatorluğu tarafından yıkıldı. İran 523 yılında Kartli'nin krallık statüsünü ortadan kaldırdı, ancak Gürcü ve Yunan kaynaklarında 540 yılına kadar Kartli Kralları'ndan söz edilir. Kartli'nin son döneminde İran vasalı olan hanedanları 580 yılında tamamen ortadan kalktı.

Kakheti, Kartli Krallığı'nın yıkılması sonrasında yine bu defa Kartlis Samtavro denen Kartli Prensiği içerisinde kalıyordu. Kartli'ye ve merkezi Tbilisi'ye, 7. yüzyılın ortalarında Arap akınları başladı. Bu dönemdeki saldırılarında Araplar Tbilisi'yi işgâl edip yağmalamıştır. Doğu Gürcistan'da Kartli Bölgesi'ni işgâl eden Arapların 7.

315 D. Muskhelişvili, "Kakhetis Samepo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.447-448, N. Asatiani, "Kakhetis Samepo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.448-451.

yüzyılın ikinci yarısında kurduğu Tbilisi Arap Emirliği 1122 yılında Davit Ağmaşenebeli Tbilisi'yi geri alana kadar devam etti. Arap emirleri başlarda tüm Doğu Gürcistan'ı yönetiyordu, ancak Gürcülerin mücadelesi onların alanını daralttı. 9. yüzyılın başlarında Arap Emirliği sadece Kartli'ye hâkimdi, 11. yüzyıla girildiğinde ise Arap Emirliği yönetiminde olan Gürcü toprakları Tbilisi kenti ve devamındaki Kvemo Kartli topraklarının bir kısmıydı. Araplar Kakheti'nin dağlık kesiminde hâkim olmayı baŐaramamıŐlardı. 8. yüzyıl sonunda Arap Halifeliği'nin zayıflaması Gürcistan'da samtavro denen yeni beylik/prensliklerin oluşması süreciyle örtüŐtü. Bunlardan ilki Kakheti Prensiği'ydi³¹⁶. Kakheti 787 yılında, o dönemde Tbilisi Arap Emirliği adını taşıyan Kartli'den ayrıldı. Arap kaynakları 8. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Doğu Gürcistan'daki Kartli ve Kakheti'den Curzan ve Sanaria diye ayı ayrı söz etmektedir.

Bu dönemde Kakheti Prensiği'nin kuruluş temelleri o zaman ki adıyla Tzanareti [ჭანარეთი] adlı bölgede, yani bugünkü Stepanzmdında (Kazbegi) çevrelerini kapsayan Khevi [ხევი] denen bölgede ve Dariali Vadisi ve Aragvi Vadisi üst kesimlerinde atılmıştır. Araplar da Kakheti'ye muhtemelen bu nedenle Sanaria demişti. Buralar 15. yüzyıldaki Aragvi Eristaviliği (Aragvi Prensiği) bölgesidir. Tzanareti Khevi adından geriye Khevi kalmıştı. Burası, antik dönemden beri çok önemli olan, Büyük Kafkas Sıradağları'nın en önemli geçidi ve askeri, siyasi ve ekonomik açıdan can alıcı bir nokta olan Dariali Geçidi'ni içine alan bölgedir. Kakheti'nin [კახეთი], ticaret yolu üzerinde stratejik bir noktada olmasından dolayı 8. yüzyılda önemi arttı, çevresindeki küçük Gürcü feodal siyasi birimleri Kakheti'yle birleşti ve Kakheti sınırları içerisine bu dönemde Ertzo [ერჭო], Tianeti [თიანეთი], Tuşeti [თუშეთი], PŞavi [ქუშავი] ve Khevsureti [ხევსურეთი] de girdi. Sonraki dönemlerde Hereti toprakları da Kakheti sınırları içe-

316 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.105.

risine girdi. 7. yüzyıl ortasında bu Tzanareti [წანარეთი] de Doğu Gürcistan'ın diğer kesimleri gibi Arap işgaline uğramıştı. Sürekli mücadele eden bölge halkının başkaldırılarını ilk zamanlarda Araplar bastırabiliyordu. 8. yüzyılın ortalarında sistematik mücadeleye girişen Tzanaretililer Kakheti'deki mücadelenin öncüleri oldular ve Kakheti'deki mücadelenin sonucunda, 770-780 yıllarında Kakhetis Samtavro yani Kakheti Prenslüğü kurulmuş oldu. Bu tarihte artık, yani 8. yüzyılın sonunda, Arapların Sanaria, Gürcülerin Kakheti dediği bu yerde, Tbilisi Arap Emirliği'nden yani Kartli'den ayrı bir Gürcü prensliği vardır. Bu prensliğin başındaki yöneticilerin unvanı Korepiskoposi [ქორეპისკოპოსი] idi. 11. yüzyılın otuzlu yıllarında Kakheti ve Hereti birlikte krallık oldu ve yöneticilerine de "Kakhta da Ranta (Herta) Mepe" yani Kakheti-Hereti Kralı unvanı verildi.

Kakheti Prenslüğü'nin ilk merkezi Ucarma [უჯარმა], sonra Tiane-ti [თიანეთი] idi. Hereti'yle birleştikten sonra ise Kakheti-Hereti Krallığı merkezi Telavi [თელავი] oldu. Bölge, 11. yüzyılın başında Birleşik Gürcistan Krallığı [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] içine alındı, ancak kısa süre sonra ayrıldı, ayrı bir Gürcü krallığı olarak Kakheti-Hereti Krallığı adıyla 90 yıl daha devam etti. 12. yüzyılda ise, Birleşik Gürcistan Kralı IV. Daviti (Ağmaşenebeli) 1122 yılında önce Tbilisi'yi Araplardan geri aldı, sonra da Kakheti-Hereti Krallığı'nı lağvederek Kakheti'yi Birleşik Gürcistan Krallığı içine kattı. Bu tarihten sonra Kakheti 360 yıl Birleşik Gürcistan Krallığı içinde kaldı. 1490 yılında Birleşik Gürcistan Krallığı dağıldı ve aynı yıl yeni Kakheti Krallığı kuruldu. Birleşik Gürcistan Krallığı yıkılınca son kral VIII. Giorgi, Kakheti'de Kakheti Kralı unvanıyla krallığını sürdürdü. Kakheti Krallığı 1762 yılına kadar, yani 272 yıl sürmüştür ve son kralı da II. Erekle'dir [ერეკლე II]. Kakheti Kralı II. Erekle, Kartli Krallığı mirasına da sahip oldu ve 1762 yılında iki Gürcü krallığı miras yoluyla II. Erekle yönetiminde birleşti ve Kartli-Kakheti Krallığı [ქართლ-კახეთის სამეფო]

kurulmuş oldu. Kartli-Kakheti Krallığı ise Rusya 1801 yılında Gürcistan'ı işgâl edene kadar devam etmiştir.

Kelasuri/კელასური

Batı Gürcistan'da işgâl altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nde akarsudur. Bzipi Dağı güney yamacından doğan 42 km uzunluğundaki Kelasuri Çayı Sokhumi ve Gulripşi topraklarından akarak Karadeniz'e dökülür. Denize döküldüğü yerdeki köyün adı da Kelasuri'dir³¹⁷.

Ketsi/კეცი

Killi topraktan pişirme kabının genel adıdır. Genelde kil malzemedен yapılmış güveçleri ve daha geniş olan tepsileri ifade eder. Gürcistan'ın bazı bölgelerinde kil malzeme dışında taş ketsiler de vardır. Taş oyularak yapılmış ve gerek yemek, gerekse ekmeği pişirmek için kullanılan tepsiye kvis ketsi denmektedir.

Kvariati/კვარიათი

Batı Gürcistan'da Açara Özerk Cumhuriyeti içerisinde Karadeniz kıyısında köy ve turizm alanıdır. Bu sahil köyü 1 km plaja sahiptir.

Kvariati, yoğun deniz turizminin yaşandığı, Gürcistan'ın her yerinden, Rusya ve diğer eski Sovyet ülkelerinden turistlerin tercih ettiği popüler bir

destinasyondur. Kvariati plajının kesintisiz devamında Gonio plajı vardır. Kvariati nüfusunu Gürcistanlı Laziler teşkil eder. Kvariati [კვარიათი], Kvariati Deresi'nin iki yakasındadır. Sarpi köyü ile Gonio arasında, Batumi'ye 15 km mesafededir. Kvariati'nin bulunduğu alan Kakhaberî Düzlüğü'dür [კახაბერის ვაკე]. Türkiye sınırına yakındır.

317 İ. Apkhazava, "Kelasuri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.462.

Kvirikoba/კვირიკობა

Batı Gürcistan'da Svaneti Bölgesi'nde 28 Temmuzda kutlanan bir dini anma günüdür. Aziz Kvirike ve Azize İvlita anılır. Svane-ti'de yüzyıllardır yapılan bu kutlamanın ne zaman başladığı bilinmemektedir. Kvirikoba [კვირიკობა] kutlamasının yapıldığı yer Yukarı Svaneti'nin merkezi olan Mestia'ya [მესტია] bağlı Kala [კალა] adlı köydür. Kutlamalar 10. yüzyıl sonunda inşa edilmiş bir yapı olan Aziz Kvirike Kilisesi ve çevresinde yapılmaktadır³¹⁸.

Kinto/კინტო

19. yüzyıl Tbilisi sokaklarında seyyar olarak satış yapan küçük ticaretle uğraşan sokak satıcısı esnaflara deniyordu. Bir dönem Tbilisi sokaklarının figürlerinden biriydi. Onları başlarında meyve dolu tepsiyle dolaşırken veya dar bir sokakta eşeğini kenara çekmiş satış yaparken görebilirdiniz. Kintolar 1930'lu yıllara kadar vardı. Hazırcevap olmalarıyla bilinen kintolar Gürcü kültürüne çok uzak ve kendilerine has kıyafet giyerlerdi. Tbilisi'de kintonun mecazi anlamı da vardı. Kinto mecazen avare, soytarı, maskara anlamlarına geliyordu. Kinto kelimesi კინტი (kintzi) yani boynu üzerinde tepsi taşıyan anlamına geliyor. Bu şekilde dolaşarak meyve satanları ifade eden bir kelime olarak ortaya çıktı. Kinto sınıfı Orta Çağ'da İran'da ortaya çıkmıştır ancak kinto kelimesi Farsça değildir. İran'da bunun için tabahkaş veya ona benzer bir kelime kullanılıyor. Bu kesim İran'da ikiye ayrılırdı; bir kesim zengin ve soylu ailelerin evlerinde hizmetlerinde olanlar, diğer kesim ise şehirde ticaretle uğraşanlardan oluşurdu.

İran'da şehirdeki kintolar ticaret, üçkâğıt ve dolandırıcılık işleriyle geçinirlerdi. İranlı bir tarihçi onlar hakkında şunu yazmaktadır: *“Kinto yalan söylemezse herhalde ölür. Yalan ve üçkâğıt kintonun bedenine öyle yerleşmiş ki onlar birbirlerini de sürekli kandi-*

³¹⁸ Teona Nozadze, “Kbirikoba”, [ambioni.ge](http://www.ambioni.ge/dres-kvirikobaa), <http://www.ambioni.ge/dres-kvirikobaa>, Son erişim 25.02.2021.

riyor ve bunu garipsemiyorlar". Bazı araştırmacılar İran'daki Kintoların Ermeni olduğunu söylemesine rağmen; başka bir görüşe göre İran İmparatorluğu içinde onlarca farklı milletten insan vardı ve kintolar belli bir ırktan değildi, içinde çeşitli ırklardan kişiler olan toplumun bir sınıfıydı. Hatta bunların içinde asimile olmuş Gürcüler dahi vardı.

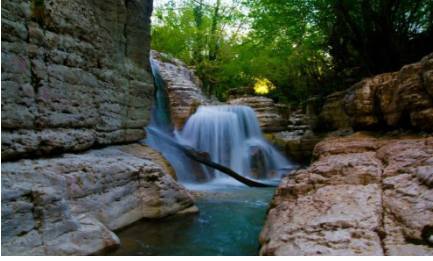
Tbilisi'de kintolar İran etkisi döneminde ortaya çıkmıştır³¹⁹. Safevi İranlılar Kartli'de Gürcü krallık hanedanı Bagrationi ailesi üyesi, ancak İran Sarayı'nda yetişmiş Rostom Han'ı Kartli Krallığı tahtına oturtular. Bu dönemde de Kartli bir Gürcü krallığı olarak devam ediyor, fakat İran etkisi altındaydı. Rostam Han 1633-1658 yıllarında tahtta kaldı. Tbilisi'de kintoluğun temelini atan Rostom Han'dır. Bu şekilde Gürcü gelenek ve değerlerinin bozulması ve İran kültürünün yerleştirilmesi, bu sayede İran'ın Kartli'yi entegre etmesinin kolaylaştırılması hedeflenmiştir. Ancak, kintolar Tbilisi kent merkezinde temellerinin atıldığı Rostom Han döneminde değil, 19. yüzyılda bilinir hale gelmiştir. İran'dakinden farklı olarak Tbilisi'de kintolar tek tipti ve ticareten dolandırıcılığa kadar tüm özellikleri tek bünyede toplamışlardı. Örneğin İakob Gogebaşvili bu kesim hakkında *Kvali* gazetesinde şunu yazar: *"Bugün Tbilisi'de utanç verici o kadar çok kişi var ki sayamazsınız. Kentte kinto-madrazlar herkesi koparıyor (soyuyor) ve siyaha beyaz diyorlar"*. 1930'larda bu grup ortadan kalkmıştır.

Sahnelenmiş Gürcistan danslarından biri olan Kintouri de kintoyla ilişkilidir. Kintouri şehir dansı olarak ifade ediliyor ancak esasında, Tbilisi'deki bu kinto grubunun renkli yaşamını temsil eder. Dans kostümü de onların kıyafetleri gibidir. Erkekler tarafından yapılan bir dandır. Kintouri esasında bir Gürcü dansı değildir ve onun da köklerinin tıpkı kinto gibi İran'da aranması gerekir. Bir

319 "Kinto", visualanthropology.iliauni.edu.ge/, <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%99%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%A2%E1%83%9D>, Son erişim 25.02.2021.

görüşe göre kintouri ilk zamanlarda kadınların dansıydı ve erkekler yani kintolar 19. yüzyılda bu dansı yapmaya başladılar.

Kinçkha/კინჩხა

Batı Gürcistan'da kan-
yonları ve şelaleleriyle
ünlü doğa harikası köy-
dür. Kinçkha [კინჩხა] kö-
yü İmereti'nin Khoni bel-
desinde Samegrelo Böl-
gesi sınırındadır.

Khoni'ye 28 km mesafededir. Kinçkha Okatse Çayı havzasında yer almaktadır. Kinçkha Şelaleleri, Okatse Kanyonu, mağaralar ve di-
ğer güzellikler görenleri hayran bırakmaktadır. Kinçkha aynı za-
manda Martvili Kanyonu'na da yakındır.

Klarceti/კლარჯეთი

Tarihsel Güney Gürcistan topraklarında bölge adıdır. Tarihsel Meskheti'nin parçasıydı. Klarceti Tarihsel Güney Gürcistan'ın bölgelerinden biridir ve Arsiani Dağı'ndan Karadeniz'e kadar olan Çorokhi (Çoruh) Havzası'nın aşağı kesimi topraklarını kapsar³²⁰. Klarceti [კლარჯეთი] MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başlarında-
ki Kartli (İberia) Kralı Parnavazi dönemini anlatan metinlere gö-
re Parnavazi'nin ülkeyi ayırdığı 8 bölgeden biriydi. Kartli Kralı Par-
navazi ülkeyi eristavilik adında 8 bölgeye ayırmış, her bir erista-
vilik bölgesinin başına birer eristavi atamıştı³²¹. Eristaviliğin gü-
nümüzdeki Türkçe karşılığı prenslik, eristavi ise prens anlamın-
dadır. O dönemde Klarceti eristavilerinin merkezi Çorokhi Havza-
sı'nda bulunan Tukharisi [თუხარისი] adlı kaleydi. Tukharisi ka-

320 Mamia Pağava, Meri Tsintadze vd. **Klarjeti**, Batumi Şota Rustavelis Sakhelmpsi-
po Universiteti Humanitaruli Metsnierebata Pakulteti Kartvelologiis Tsentri, Batu-
mi:2016, s.8.

321 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

le kenti 4. yüzyıldan sonra önemini yitirdi³²². Klarceti tarif edilirken ve sınırlarından bahsedilirken, siyasi ve coğrafi sınırlarını ayrı ele almak gerekir.

Klarceti'nin günümüzde çoğunluğun üzerinde hemfikir olduğu coğrafi sınırlarına bakacak olursak; bugünkü Türkiye'den Ardanuç, Artvin, Murgul, Borçka, Maradidi (Muratlı), Gürcistan'dan Maradidi (Kirnati Köyü'ne kadar) çevreleri Klarceti coğrafi terimi sınırları içerisinde. Bugün Hopa ile Borçka arasında Cancurtaran Geçidi denen yerdeki Kaçkar Dağları'nın Gürcüce adı Çanetis Kedi [ჭანეთის ქედი] ve Lazetis Kedi [ლაზეთის ქედი] idi. Çanetis Kedi veya Lazetis Kedi denen bu sırtlar Klarceti ile Lazeti arasındaki coğrafi sınırı oluşturuyordu. Klarceti siyasi sınırlarına gelince, siyasi sınırlar tarihte değişiklikler göstermiştir. Kartli'de 6. yüzyılın sonunda erismtavroba/eristavilik bölgelerinin yani prensliklerin yeniden kurulması sonrasında Rize tarafları ve bugünkü Artvin'in kıyı ilçeleri de Kartli sınırları içine girdi. Buralar bu dönemde Kartli içerisindeki Meskheti'ye bağlı bölge idi. Bahsedilen kıyı bölgeleri bu dönemde Zğvispira Klarceti [ზღვისპირა კლარჯეთი] yani Klarceti Kıyı Bölgesi adıyla bilinmektedir. Klarceti adı günümüzdeki Artvin iline bağlı olan Ardanuç ilçesi sınırları içerisindeki Klarceti köyüyle ilişkilidir. Ardanuç'a 20 km mesafedeki Klarceti [კლარჯეთი] adlı köyün günümüzdeki adı Bereket köyüdür³²³. Buradaki tarihi kalıntılar bir zamanlar bu alanın önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Geniş anlamdaki Klarceti adının bu köyle ilişkisi iki şekilde olabilir; Birincisi Klarceti'nin siyasi merkezi burası olduğu için merkeze aynı ad verildi, ikinci ihtimal ise; bu köyün çok eski sakinleri topraklarının sınırlarını genişlettikçe tüm o alanlar Klarceti adını almıştır.

Kartli Krallığı'ndan sonraki dönem incelenirse Klarceti'de bir krallık kurulduğu görülmektedir. Eski Kartli Krallığı yıkıldıktan ve

322 Mamia Pağava, Meri Tsintazdze vd., s.11.

323 Taner Artvinli, **Artvin Yer Adları Sözlüğü**, Çiviyazıları, İstanbul:2013, s.162.

Araplar Tbilisi dâhil Doğu Gürcistan'ı işgâl ettikten sonra Gürcü krallık hanedanı Bagrationi ailesinin bazı üyeleri 8. yüzyılda Tao ve Klarceti bölgesine geçerek mücadelelerini buradan sürdürdüler. Bu bölge aynı zamanda Bagrationi hanedanının çıkış yeriydi, onların ataları Speri'liydi (İspir). Tao'da ayrı, Klarceti'de ayrı birer krallık kurdular. Her iki krallığın başında da Bagrationi hanedanından krallar vardı. 9. yüzyılda Tao'da ayrı, Klarceti'de ayrı birer prenslik/krallık bulunduğu, Tao'nun merkezinin Bana (bugünkü Erzurum ili Penek ilçesinde), Klarceti'nin merkezinin Artanuci (Artvin ili Ardanuç ilçesi) olduğu açıkça bilinmektedir. Aynı yüzyılda bu iki bölgenin yönetimi birleşti³²⁴. Taolu Bagrationiler ile Klarcetili Bagrationiler birbirleriyle de mücadele ediyorlar ve aralarındaki sınır da sürekli değişiyordu. Tao Krallığı ve Klarceti Krallığı birleşerek Tao-Klarceti Krallığı adını almıştır. Bu krallık Kartvelta Krallığı adıyla da bilinir. Tao-Klarceti/Kartvelta Krallığı da 10. yüzyıl sonunda savaşız, olaysız şekilde Egrisi-Apkhaz Krallığı'yla birleşip Gaertianebuli Sakartvelos Samepo (Birleşik Gürcistan Krallığı) denen krallık şekline gelmiştir. Klarceti, Çaneti (Lazeti) ve Tao 1490 yılına kadar Gaertianebuli Sakartvelos Samepo yani Birleşik Gürcistan Krallığı sınırları içindeydi.

1490 yılında Gürcistan Krallığı parçalandı, aynı topraklarda Gürcü krallıkları ve prenslikleri ortaya çıktı. Bunlar; Doğu Gürcistan'da Kartli Krallığı ve Kakheti Krallığı; Batı Gürcistan'da İmereti Krallığı, Samegrelo (Odşi) Prenslığı, Apkhazeti (Abhazya) Prenslığı, Svaneti Prenslığı ve Guria Prenslığı; Güney ve güneybatı Gürcistan'da; Samtskhe Saatabago'ydu (Samtskhe Prenslığı). Adı geçen üç Gürcü krallığının tahtında oturanlar da eski Klarceti Krallarıyla aynı hanedanın, Bagrationi hanedanının üyeleri idi.

Gürcistan Krallığı'nın yıkılmasından sonra Klarceti, Tao ve Çaneti'nin olduğu topraklar Samtskhe Saatabago içerisinde kalıyor-

324 Mamia Pağava, Meri Tsintazdze vd., s.14.

du ve bu durum bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçtiği tarihe kadar böyle devam etti. Samtkhe Saatabago ise Cakeli [ჯაყელი] soyadlı prensler tarafından yönetilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda Güney ve Batı Gürcistan'ın başka alanlarıyla birlikte Klarceti'yi de ele geçirmiştir³²⁵. 1878 yılında, 93 Harbi denen savaş sonrası bu bölge Rusya İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. 1917 yılında Rusya İmparatorluğu yıkılmıştır. Klarceti, Çaneti'nin bir kısmı ve Tao 1918-1921 yılları arasında Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisindeydi. Bölge 1921 yılında Türkiye sınırlarına alınmıştır. Klarceti'de; Kartli, Klarceti, Tao-Klarceti ve Birleşik Gürcistan Krallığı dönemlerinden kalma çok sayıda tarihi eser mevcuttur. Klarceti ve Tao için Gürcü dilinin ve kültürünün beşiği ifadesi kullanılmaktadır.

Kodori Kheoba-Kodori Vadisi/კოდორის ხეობა

Batı Gürcistan'da işgal altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti'de Kodori Nehri'nin üst kesimlerini kapsayan vadidir. Zemo Apkhazeti (Yukarı Apkhazeti) ve Kodori Kheoba (Kodori Vadisi) olarak bilinir.

Buranın tarihsel adı Dalis Svaneti'dir [დალის სვანეთი]; Yunan, Roma, Bizans ve Gürcü kaynaklarında bu Dalis Svaneti (Svaneti'nin Dali kesimi) adı karşımıza çıkar.

Bu bölge yabancı kaynaklarda Misimianeti adıyla da karşımıza çıkar. Geç dönemlerde Kodori Vadisi adı verilmiştir ve bu topraklar her zaman Gürcistan'ın ayrılmaz bir parçasıydı³²⁶. Kodo-

325 Mamia Pağava, Meri Tsintazdze vd., s.19.

326 Rozeta Guceciani, "Dalis Svanetis (Kodori Kheobis/Zemo Apkhazetis) İstiuil Etnograpıuli Mimokhilva", **Konferenciis Krebuli: Sakartveloşis Arsebuli Konpliktebi da Mşvidobis Perspektivebi**, Tbilisi:2009, s. 13-20.

ri Vadisi'nde [კოდორის ხეობა] 2008 yılı Rusya Gürcistan Savaşı öncesi 12 köyde 2 bin nüfus yaşıyordu ve tamamı Gürcülerden (Svaniler) müteşekkildi. 1992-1993 yılında Gürcistan'ı saran ve Apkhazeti'nin kaybedilmesiyle sonuçlanan olaylarda Rus işgâlciler ve onların güdümündeki Gürcistan bölücülerini ayrılıkçı Abaza (Apsua/Apsuva), Ermeni çetelerinin ve yabancı paralı askerlerin koalisyonu sözde sınırı Sovyetler Birliği'nin eski dışişleri bakanı ve Gürcistan'da darbeyle iktidara gelen Eduard Şevardnadze'nin gözyumması sayesinde Enguri Nehri'ne çektiler.

Bu tarihte Apkhazeti'yi fiilen kaybeden Gürcistan'ın elinde Apkhazeti içerisinde bir tek Kodori Vadisi kalmıştı. Rusya'nın ve ayrılıkçı Apkhazeti yönetiminin 15 yıl boyunca çaba göstermelerine rağmen Kodori Vadisi Gürcülerin kontrolünde kaldı. Rusya ayrılıkçı Apkhazeti yönetimi ve Gürcistan arasında 1993 yılında yapılan üçlü anlaşmaya göre Gürcistan tarafı Kodori'de asker bulundurmayacaktı. Bu nedenle Kodori'nin kendi halkı bölgelerinin güvenliğini sağladı, Rus ve ayrılıkçı Abaza güçlerinin bölgeye girmesini yıllarca engellediler.

Kodori'de yerel halktan bir savunma grubu oluşturuldu ve Kodori'nin savunmasını yapan, Apkhazeti'deki ayrılıkçı Abaza yönetimine boyun eğmeyen bu milislere Türkçe avcı anlamına gelen Monadire [მონადირე] adı verildi. Monadire adlı milis grubu Gürcü hükûmetine bağlı olduğunu bildiriyordu ancak bu bağlılık da sadece laftaydı. Mikheil Saakaşvili iktidara geldikten sonra Kodori Vadisi'ni merkezi hükûmetin kontrolü altına alıp Monadire grubunu lağvetmek istedi. Monadire Milis Grubu Gürcistan Savunma Bakanlığı bünyesine alındı. 2005 yılında Mikheil Saakaşvili'nin Savunma Bakanı İrakli Okruaşvili bu milis grubunun lağve edildiğini açıkladı. Mikheil Saakaşvili Monadire Milis Grubu ve lideri Emzar Kvitsiani'den silah bırakmalarını istedi. Kvitsiani bunu kabul etmeyince Gürcistan Savunma Bakanlığı güçleri Kodori'ye

operasyon yaptı. Monadire Milisleri karşı koymadı, Kvitsiani ülkeyi terketti³²⁷. Kodori'de Gürcü hükûmeti altyapı çalışmalarına yöneldi, yolu düzeltildi, yeni binalar yapıldı, karakol da yerleştirildi. Turizm de hedefler arasındaydı. Kodori'nin adı değiştirilip Zemo Apkhazeti (Yukarı Abhazya) dendi, Çkhalt'a köyü [ჩხალთა] merkez yapıldı. Kodori Apkhazeti'ye hâkim stratejik bir yerdi. Bu yıllarda Rusya ve ayrılıkçı Apkhazeti hükûmetinin Kodori'yi ele geçirmek için plan ve provokasyonları hızlandı.

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin emrindekilere Kodori'ye yönelmeleri ve operasyon için emirler veriyordu ve 2007 yılında da Kodori'nin alt kesimlerinde yeni operasyonlar için hazırlıklar yapılmış, mühimmat ve birlikler sevk edilmişti. Bu dönemde Gürcistan hava sahası da defalarca ihlâl edildi. Bu dönemde Rusya'nın Soçi kentinde olimpiyatlar düzenleneceği de artık biliniyordu. Rusya, Kodori'de yerleşmiş grupların Soçi Olimpiyatları'nı sabote edeceğini ileri sürerek olimpiyatların güvenliği gerekçesiyle 13 yıldır hâkim olamadığı Kodori'yi ele geçirmek istiyordu.

Komşusu Gürcistan'ın bu bölgesinde Rusya'nın kanunsuz faaliyetleri 2008 savaşına kadar sürdü. 2008 yılı Ağustos ayında Doğu Gürcistan'da Rusya-Gürcistan savaşı yaşandı. Rusya'nın verdiği isimle Güney Osetya, gerçek adıyla Tskhinvali Bölgesi olan topraklar Apkhazeti'den ve Kodori'den çok uzakta, Doğu Gürcistan'da Tbilisi ve Gori'ye yakındı. Burada cereyan eden savaş sırasında, Gürcistan'ın Rusya tarafından ezilmesini fırsat bilen Rus destekli Abaza güçleriyle onların destekçisi Ermeni birlikleri birlikte saldırıya geçerek Kodori'ye yöneldi. Bu esnada Rus savaş uçakları da bölgeyi bombalıyordu ve buradaki Gürcü birliği geri çekilmiş bulunduğu Korodi'yi kolayca ele geçirdiler. Böyle-

327 Pavlika Cagunava, **lari.ge**, "Kodori's Kheobis Okupatsia da Misi Tzinapirobebi (Natsili I)", <https://www.lari.ge/147-politika/427-kodori's-xeobis-okupacia-da-misi-tsinapirobebi-natsili-i.html>, Son erişim 25.02.2021.

ce, işgâl altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti’de 2008 yılına kadar Gürcülerin kontrolündeki tek yer olan Kodori Vadisi de Gürcistan’dan koparılmış oldu.

Kola/კოლა

Ardahan’ın Göle ilçesinin orijinal adıdır. Tarihsel Güney Gürcistan içerisinde Mtkvari (Kura) Nehri yukarı havzasında yer alır. Mtkvari Nehri yukarı havzasında yer alan tarihsel ve etnografik bölgeler; Kola [კოლა], Artaani [ართაანი], Çrdili/Palakatsio [ჩრდილი/პალაკაციო] ve Eruşeti [ერუშეთი] tarihsel ve etnografik bölgeleridir³²⁸. Günümüz Türkiye’sinde Ardahan ili sınırları içerisinde olan bu tarihi ve etnografik bölgelerin bugünkü adlarına bakacak olursak; Kola [კოლა] Göle, Artaani [ართაანი] Ardahan, Çrdili/Palakatsio [ჩრდილი/პალაკაციო] Çıldır, Eruşeti [ერუშეთი] ise Hanak çevreleridir. Eruşeti bölgesinin merkezi Hanak’taki eski adı Eruşeti, yeni adı Oğuz yolu olan köyün çevreleridir. Kola (Göle), eski Kartli (İberia) Krallığı’nda Kral Parnavazi döneminde oluşturulan Tzunda Eristaviliği içerisindeydi³²⁹.

16. yüzyılın ikinci yarısında bölge Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine girdi. Osmanlı İmparatorluğu buraları aldığıında bu topraklar Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı) sınırları içindeydi. Osmanlı döneminde de Kola nüfusunun çoğunluğunu Gürcüler oluşturuyordu. 1829 yılında Rusya bu bölgeyi ele geçirdi. 1886 yılı Rus kayıtlarında Kola yani Göle’de 9 köy Gürcüce adlarıyla kayıtlara geçmiştir³³⁰. 1918-1921 yılları arasında Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisindeydi. 1921 yılında Türkiye sınırlarına alınmıştır. Göle’de demografik yapı Cumhuriyet döneminde tamamen değişmiş, günümüzde hiç Gürcü kalmamıştır. Kola/Göle sınırları içerisinde 10 yerleşim biriminde 16 Gürcü ta-

328 Roland Topçışvili, İnga Ğutidze, s.59.

329 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

330 Roland Topçışvili, İnga Ğutidze, s.111.

rihi yapısı tespit edilmiş olup ayrıca günümüze ulaşmayan 8 ay-
rı yapı daha vardır³³¹.

Kolkha (Kolhida)–Kolkheti (Kolhis)/კოლხა-კოლხეთი

Milattan önceki yüzyıllarda varolmuş birbirinin devamı olan iki krallıktır. Kolkha (Kolhida) ve Kolkheti'nin (Kolhis) kültür alanı ve siyasi yönetim alanı farklılık gösterir. Bu tarihi krallıklar Sokhumi'den Trabzon'a olan coğrafya dâhil olmak üzere Gürcistan'ın önemli bölümünü kapsayan eski krallıklardı ve tüm bu alanda yaşayan Kolkh boyları akrabaydılar. Kolhida ve Kolkheti krallıkları kültürel coğrafyası bu siyasi sınırları da aşmaktaydı.

Kolkha (Kolhida) ve devamındaki Kolkheti (Kolhis) etki alanı diyebileceğimiz kültür coğrafyasına gelince; tüm Gürcistan'ı, Rusya kıyılarını ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'ni kapsar³³². Kolkha ve Kolkheti geniş kültür coğrafyası olarak tanımlayabileceğimiz yerler Türkiye'deki Samsun-Artvin illeri arasındaki tüm Doğu Karadeniz'i, Çorokhi (Çoruh) Nehri'nin güneylerini, Gürcistan'ın tamamını, bugünkü Rusya'nın Adler, Soçi, Tuapse ve Gelencik bölgelerini kapsıyordu. Doğu Gürcistan Kolkheti Krallığı siyasi sınırları içerisinde olmamasına rağmen Kolkheti kültür ve etnik coğrafi alanı içerisinde yer almaktadır. Kolkhların eski ülkesi Kolkha [კოლხა] hakkında Yunan mitolojisinde çok önemli bilgiler vardır. Mitolojik Argonotlar Efsanesi Kolhida adıyla bahsedilen Kolkha Krallığı'yla ilgilidir. Bu bir efsane olmasına rağmen içerisinde önemli tarihi gerçekleri barındırır. Yunanlılar üzerinde büyük etki bırakan güçlü bir Kolkha Krallığı'nın varlığı buradan da görülür. Eski Yunanlıların Yunan olmayanları barbar olarak adlandırdığını ve tepeden baktığını düşünecek olursak, Kolkha'nın Krallı Aieti'yi kendi mitolojik kahramanlarıyla eşdeğer görmelerinin

331 Fahriye Bayram, "Ardahan'ın Gürcü Mimarisi İçerisindeki Yeri", [gurcu.org](http://gurcu.org/ardahan-in-gurcu-mimarisi-icerisindeki-yeri-doc-dr-fahriye-bayram-icerigi-668.html), <http://gurcu.org/ardahan-in-gurcu-mimarisi-icerisindeki-yeri-doc-dr-fahriye-bayram-icerigi-668.html>, Son erişim 25.02.2021.

332 Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili, vd., s.12.

ne anlama geldiğini daha iyi anlarız. Argonotların Kolkha'dan altın postu kaçırmalarının ise Kolkha'da altın üretiminin gelişmişliğine işaret ettiği aşikârdır.

Günümüzde tıp kelimesinin İngilizcesi olan medicine bu efsanede adı geçen Kral Aieti'nin kızı olan Medea'dan gelmektedir. İason'a aşık olup onunla evlenen Medea hastaları tedavi eden bilgilere ve ilaç yapımı tecrübesine sahipti. Gürcistan'ın Batumi kenti meydanında elinde altın post olan Medea heykeli bu efsaneyi temsil edicidir.

Kolkha [კოლხა] Krallığı'nın devamı olan Kolkheti [კოლხეთი] Krallığı döneminde, MÖ 6. yüzyıldan MÖ 3. yüzyıla kadar basılan Kolkhuri tetri [კოლხური თეთრი] denen gümüş paralar büyük tarihi öneme sahiptir. Kolkhuri tetri adlı bu paralardan sadece bugünkü Batı Gürcistan'da değil Soçi'de, Kırım'da, Trabzon'da, Doğu Gürcistan'da Şida Kartli Bölgesi'nde ve başka yerlerde de bulunmuştur. Birbirinin devamı olan bu iki krallıktan sırasıyla söz edelim.

1-Kolkha [კოლხა]

MÖ 12. yüzyıldan beri adından söz ettiren, yabancıların deyimiyle Kolhida ya da Gürcülerin ifadesiyle Kolkha [კოლხა], MÖ 8. yüzyılların 70'li yıllarında gücünün zirvesine çıkmış, aynı yüzyılın 20'li yıllarında, MÖ 720'lerde yıkılmıştır. Kolkha Krallığı hakkında eski Yunan Asur ve Urartu kaynaklarında bilgiler vardır. Bu krallıktan sözeden Urartu Yazıtları MÖ 8. yüzyıla aittir. Bugünkü Gürcistan'ın batı kesiminde krallık olan Kolkha MÖ 8. yüzyılda oldukça güçlendi. Dar anlamda Kolkheti teriminin etnik anlamı önceleri Rioni Havzası'nı kapsıyordu ve Kolkha ilk zamanlar sonraki dönemlerde Samegrelo diye adlandırılan bölgeden müteşekkildi. Siyasi gelişmeler Kolkha sınırlarını genişletip ülkeyi büyüttü.

Kolkha sınırlarındaki değişim ve büyümenin anlaşılabilmesi bakı-

mından Diaokhi yani eski Tao'nun incelenmesi gerekir. Tarih öncesi çağda boylar arasında kurulan ilişkiler erken dönem devletlerinin kuruluşunun temelini atmıştır. En eski Gürcü devletleriyle ilgili yazılı bilgiler Asur, Urartu ve başka yazılı kaynaklarda saklıdır. Asur kaynakları MÖ 2. binin sonlarında bugünkü Artvin-Ardahan-Erzurum bölgesini kapsayan Diaokhi adlı bir ülkeden bahseder³³³. Bahsedilen Diaokhi MÖ 12. yüzyılda büyük bir krallık olmuştur ve bizim Tao [ტაო] dediğimiz ülkeden başkası değildir. Diaokhi [დიაოხი] de tıpkı Kolkha [კოლხა] gibi; Türkiye'deki anlayışla ifade edilirse Gürcü ve Lazi halkının atalarının; Gürcistan'daki terminolojiyle ifade edilirse Kartveluri gruplarının birleşerek oluşturdukları siyasi birlik, krallıktır. Her iki krallık da aynı halkın kurduğu krallıklardır. Diaokhi 4 asırdan fazla yaşamıştır. Bu krallığın olduğu yere Tao [ტაო], halkına Taokhi [ტაოხი] deniyordu. Tao'yu kendi dillerine Asurlular Daiani ve Urartulular Diaokhi olarak aldılar ve ülkeyi bu şekilde adlandırdılar. Bu devletin sınırları kuzeyde Kartli Bölgesi'ne, kuzeybatıda Karadeniz'e uzanıyordu. Bu, "eski Tao [ტაო] Krallığı'dır". Eski Tao Krallığı önceleri uzun süre Asur, sonra da MÖ 9. yüzyılda kurulan Urartu Krallığı'nın saldırılarıyla başatmeyi başarmıştır. Asur ve Urartu kaynakları Diaokhi'den yani Tao'dan büyük, güçlü ve gelişmiş bir ülke olarak söz eder. MÖ 750 yılına gelindiğinde kaynaklar artık Diaokhi'den bahsetmez. Diaokhi yani eski Tao Krallığı'nın önce Asur saldırılarıyla gücü azaldı, sonradan kurulan Urartu Krallığı'nın saldırıları nedeniyle de MÖ 760'lı yıllarda yıkıldı.

Diaokhi'nin güneydeki topraklarını Uratru işgâl etti. Diaokhi kuzey topraklarını ise Batı Gürcistan yani bugünkü Samegrelo'daki Gürcülerin kurduğu diğer krallık olan Kolkha ele geçirdi³³⁴. MÖ 8. yüzyılda güçlenen Kolkha Diaokhi'nin yani Tao'nun yerini al-

333 Eka Tkeşelaşvili, "Diaokhi da Kolkha", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=DxLCaRMVFKo), <https://www.youtube.com/watch?v=DxLCaRMVFKo>, Son erişim 25.02.2021.

334 Lela Kakaşvili, "Kolkha", [ianusi.com](http://www.ianusi.com/2018/03/blog-post_34.html), http://www.ianusi.com/2018/03/blog-post_34.html, Son erişim 25.02.2021.

dı. Böylece Kolkha Krallığı Urartu Krallığı'yla komşu oldu. Bu kez Urartu ile Kolkha Krallığı arasında savaşlar başladı. Kolkha topraklarına birçok Urartu saldırısı oldu.

Görüldüğü üzere Kolkha yani Egrisi; Diaokhi yani Tao Krallığı topraklarına, yani bugünkü Türkiye'nin Doğu Karadeniz illerine ve Artvin, Erzurum Ardahan'a genişlemiştir. Gerek Kolkha gerekse Diaokhi; Türkiye'deki terminolojiyle ifade edilirse Gürcü, Megreli-Lazi, Svanilerin; Gürcü terminolojisiyle ifade edilirse Kartveluri halkının birleşerek kurmuş olduğu siyasi birlikler, ortak devletleriydi. Kolkha topraklarına saldıran Urartulular bazı bölgeleri ele geçirmelerine rağmen, bu ülkeyi yıkmayı başaramamıştır. Kolkha'yı yıkan kuzeyden gelen Kimmer ve İskit saldırıları olmuştur. İskitler hem Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kimmerleri sıkıştırdı hem de Kolka'ya saldırdı. İskitlerin sıkıştırdığı Kimmerler ise güneye yöneldi ve Kolkha'ya saldırdılar. Hem İskit hem de Kimmer saldırılarına uğrayan Kolkha Krallığı yıkıldı³³⁵. Bu, MÖ 8. yüzyılın 20'li yılları, yani 720'li yıllardı.

2-Kolkheti [კოლხეთი] Krallığı

Kolkha'nın yıkılışından bir müddet sonra, aynı coğrafyada MÖ 6. yüzyılda Kolkheti Krallığı kuruldu. Kolkha'nın yıkılışına sebep olan göçebe Kimmer ve İskitler göç etmeye devam ettiler, fakat Kolkha topraklarında otokton halk yaşamını sürdürüyordu ve bu halk yeni krallığını MÖ 6. yüzyılda kurdu. Bu yeni krallığın adı yabancı kaynaklara göre Kolhis idi. Gürcü kaynaklarında ise bu krallığın adı Kolkheti'dir [კოლხეთი].

Önceki krallığa Gürcüler Kolkha [კოლხა], devamındaki krallığa Kolkheti [კოლხეთი] derken yabancılar bu terimleri kendi dillerine Kolhida ve Kolhis olarak aldılar. MÖ 7. Yüzyılda, Kolkheti Krallığı kurulmadan önce Kolkheti kültür coğrafyasının deniz kıyısında olan bazı noktalarına ticaret kolonileri kurulmaya başladı.

335 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.39-43.

Bu kolonileri kuranlar Yunanistan'dan gelen Miletlilerdi. Miletlilerin Kırım'a kadar Kolkheti coğrafyasında Trabzon, Apsaros (Gonio), Dioskuria (Sokhumi'de) ve başka noktalarda ticaret kolonileri kurdular. Ticaret kolonileri dönemin ticaret merkezleriydi ve Kolkheti ülkesinin ve Kolkheti kültür coğrafyasının dünyayla ticari alışverişinin yanında kültürel alışverişini de sağlayan noktalardı. Bu kolonilerin olduğu noktalarda önce Yunan, sonra Roma etkisi görülmektedir.

MÖ. 6. yüzyılda bu coğrafyanın otokton halkı yeniden krallığını kurdu³³⁶. Siyasi sınırları aşan Kolkheti kültür coğrafyasında sadece birbirine akraba Kolkhlar (Kolh) yaşamıyordu. Krallığın sahibi Kolh gruplarının dışında başka ırklardan topluluklar da Kolkheti sınırları içerisinde yaşamıştır. Kolh terimi iki şekilde kullanılıyordu. Bu terimin bir anlamı etnik Kolh halkını ifade ediyor, diğer anlamı ise Kolkhların egemenliğindeki tüm coğrafyayı tanımlıyordu.

Yabancı kaynaklarda Kolhis diye geçen Kolkheti Krallığı [კოლხეთის სამეფო] MÖ 4. yüzyıl sonuna kadar gücünü korudu. Bu dönemde, MÖ 4. yüzyıla kadar Doğu Gürcistan Ahemeniş İmparatorluğu (MÖ 550-330) etkisi altındayken Kolkheti Krallığı bağımsızlığını sürdürmeyi başardı, ancak Ahemeniş İmparatorluğu'na yıllık vergi ödemekle mükellefti. MÖ 4. yüzyıl sonunda Doğu ve Güney Gürcistan'ı kapsayan yeni bir güç, yeni bir siyasi birlik ortaya çıktı. Bu; yabancıların İberia adını verdiği Kartli Krallığı'ydı.

Kartli (İberia) Krallığını kuran halk; Kolkha, Diaokhi (Tao), Kolkheti krallıklarını kuran, kendisinden öncekilerle aynı dili konuşan, aynı etnisiteye ve kültürel değerlere sahip olan halktır. MÖ 4. yüzyıl bitip MÖ 3. yüzyıla girildiğinde; Kartli Kralı Parnavazi Kolkheti Krallığı'nı kendi krallığıyla birleştirdi. MÖ 302 yılında Gürcistan'ın

336 Zaza Abaşıdze, Mikheil Bakhtadze, Otari Canelidze, s.44-46.

iki krallığı birleşmiş oldu ve Kolkheti Krallığı coğrafyası iki yüzyıl boyunca Kartli Krallığı içindeydi. Bu dönemde Kolkheti Kartli Krallığı içerisinde eristavilik yani prenslikti. Kolkheti'nin diğer adı Egrisi idi. Bu durum bölgede Pontos Krallığı ve sonra da Romalılar ortaya çıkana kadar sürdü. Büyük İskender'in ölümü sonrası Ön Asya'da ortaya çıkan devletlerden biri Pontos Krallığı oldu (MÖ 281-MS 62). Pontos'un kralları Mitridate adında Pers soyundanandı, Pontos halkı da birbirinden farklı halklardan oluşuyordu, ileri gelenleri Yunan dili konuşuyor ve bu kültürü benimsiyordu. Pontos Kolkheti'ye komşu oldu. MÖ 1. yüzyılda Pontos Kolkheti kıyılarını bir süre işgâl etti ve Pontos Kralı oğlunu Kolkheti tahtına oturtup Dioskuria'yı (Sokhumi) merkez ilan etti. Bu MÖ 83–65 yılları arasındır.

MÖ 1. yüzyılda Ön Asya'ya Roma İmparatorluğu'nun ilgisi arttı. Romalı General Pompeius'un İmparatorluğu MÖ 65 yılında Pontos Kralı'nı yendi ve bu tarihte Kolkheti'nin kıyı kesimindeki bazı noktalar Roma'nın eline geçti. Pompeius'tan sonra ise Kolkheti kıyı kesimi Pontos krallarının hâkimiyetine girdi (MÖ 63-8). MÖ 1. yüzyıl sonunda Kolkheti toprakları Roma hâkimiyetine girdi. Romalılar kıyılarda kurulmuş garnizon ve ticaret kolonilerine hâkimdiler, iç bölgelerdeki Kolkheti halkı, bağımsız küçük beylikler olarak yaşamlarını sürdürüyordu. Kolkhetililer 2. yüzyılın başında eski Kolkheti topraklarında yine Egrisi adında yeni krallık kurmayı başardı. Bu krallığa Romalılar Lazika diyordu, Lazika ve Lazi terimleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Diaokhi/Tao, Kolkha, Kolkheti, Kartli, Egrisi (Lazika) o coğrafyanın aynı halkının kurduğu krallıklardı.

Kolkhetis Dablobi–Kolkheti Çukuru/კოლხეთის დაბლობი

Gürcistan'ın batı kesimindeki dağlık alanlar dışında kalan düzlük kesimler Kolkhetis Dablobi [კოლხეთის დაბლობი] olarak ad-

landırılır³³⁷. Kolkheti Çukuru anlamına gelir. Denizden 200 m yüksekliğe kadar olan düz alanlar, ovalar ve küçük yükseltiler bu tanımlamaya dâhildir. Açara ve Apkhazeti (Abhazya) bölgelerinin küçük bir kesimi Kolkhetis Dablobi içinde kalır, Guria ve Samegrelo'da ise daha geniş alanlar girer. Kolkhetis Dablobi denizden başlar içlere doğru genişler ve harita üzerinde incelendiğinde üçgen şekline yakındır. Bu üçgenin bir kenarı Karadeniz kıyısıdır, denizden içeriye doğru daralır ve İmereti Bölgesi'ndeki Zestaponi'ye kadar uzanır.

Kolkhetis Erovnulli Parki/კოლხეთის ეროვნული პარკი

Kolkheti Milli Parkı. Milli Park statüsü koruma altındaki alanlara verilen statülerden biridir. Batı Gürcistan'daki bu Milli Park 1999 yılında kurulmuştur.

561 Ha alanı kaplayan bu milli park Karadeniz kıyılarını ve Paliastomi Gölü çevrelerini kapsar. Kolkheti ekosistemi 2007 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne dâhil edilmiştir.

Samegrelo ve Guria topraklarındadır³³⁸. Kolkheti Milli Parkı ziyarete açık olup ziyaretçi girişlerinin olduğu yer Poti kentindedir. Ziyaretçilere Paliastomi Gölü'nde Piçori ve Çuria akarsularında kano turları, sportif amaçlı olta balıkçılığı, kuş gözleme, ekolojik eğitim imkânı verilmektedir. Doğa meraklıları için çadır kurmaya da müsaade edilmektedir. Ziyaretçilerin kullanımı için pergola ve kameryeler de mevcuttur. Bungalov tipi evlerde konaklamak isteyenler

337 G. Devdariani, "Kolkhetis Dablobi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.595.

338 "Kolkhetis Erovnulli Parkis Administratsia", **apa.gov.ge/ge/**, <https://apa.gov.ge/protected-areas/cattstone/kolxetis-erovnulli-parkis-administracia>, Son erişim 25.02.2021.

için Kolkheti Milli Parkı'nda bu imkân da sunulmaktadır. Burada uluslararası öneme sahip bataklık ve sulak alan statüsündeki alanların, özellikli flora ve faunanın bütün olarak korunması amacıyla milli park statüsü verilmiştir.

Komble/კომბლე

Gürcü halk masalıdır. Komble kahramanın adıdır. Komble [კომბლე] için yapılmış çizgi filmler de vardır. Gürcü masalları arasında en bilinenlerden biridir. Komble yalın, doğal ve galip bir karakter olup kombali [კომბალი] denen ucu kalın ve yuvarlak değnekler yapıp tavana dizdiği için komble adını almıştır. Komble'nin üç koyunu var ve onlara çok iyi bakıp üzerlerine titriyor. Burada onun çalışkanlığı ve emekçiliği görülmektedir. Komble karakterinin alelade bir masal olmaktan ziyade bir milletin karakterini de gösterdiği ifade edilmektedir.

Konstantine Gamsakhurdia/კონსტანტინე გამსახურდია

Yazar ve şairdir. En önemli eseri *Didostatis Marcvena'dır* (*Büyük Ustanın Sağ Eli*). Sovyetler Birliği dağılınca yeniden bağımsız olan Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia'nın babasıdır.

20. yüzyıl Gürcü roman yazarlarının en önemlilerinden biri olduğu kabul edilir. 1893 yılında Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'ndeki Abaşa'da doğmuş, 1975 yılında Tbilisi'de hayatını kaybetmiştir. Konstantine Gamsakhurdia [კონსტანტინე გამსახურდია] aynı zamanda felsefe doktoru, Gürcistan Bilimler Akademisi akademisyeniydi. Şota Rustaveli ödülüne de layık görülmüştür. Konstantine Gam-

sakhurdia Kutaisi, Petersburg ve Almanya'nın çeşitli eyaletlerinde eğitim almıştır. Avrupa'da oluşan Sakartvelos Ganmatavisuplebeli Komiteti [საქართველოს განმათავისუფლებელი კომიტეტი] yani Gürcistan Bağımsızlık Komitesi'nin aktif üyesiydi. 1918 yılında Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti bağımsız olunca Gürcistan'ın Berlin Büyükelçiliği'nde ateşe oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşmüş 3 bin Gürcüyü kendi kiraladığı gemiyle Almanya'dan vatanları Gürcistan'a döndürmeyi başardı³³⁹. Aynı gemiyle Gürcistan'ın ilk radyosunun teknik donanımını ve çeşitli tıbbi malzeme ve ilaçları Gürcistan'a getirdi. Sovyetler Birliği döneminde milli faaliyetleri nedeniyle çok baskı gördü. 1909 yılında şair ve yayımcı olarak yazarlık faaliyetlerine başlamıştır. Konstantine Gamsakhurdia şair ve yazar olarak çok sayıda eser vermiş, aynı zamanda Alman Goethe'nin, Dante'nin eserlerini Gürcüceye çevirmiştir.

Krtzanisi/კრწანისი

Doğu Gürcistan'da, başkent Tbilisi'de vadi ve semt adıdır. Marcvena Sanapiro denen Mtkvari (Kura) Nehri sağ yakasında, kent güney tarafında yer alır. Krtzanisi [კრწანისი] feodal dönemde köydü, sonra dış mahallesi haline geldi, kentin semtlerden biridir. Tarihte ilk kez 14. yüzyıl metinlerinde Krtzanisi adından söz edilmektedir³⁴⁰. Krtzanisi 1795 yılında cereyan eden Krtzanisi Savaşıyla [კრწანისის ბრძოლა] da bilinmektedir. Krtzanisi Savaşı Kartl-Kakheti Krallığı ile İran arasında olmuş, Gürcistan'a büyük zarar vermiş ve Rusya'nın Gürcistan'ı işgal ve ilhakını kolaylaştırmıştı³⁴¹.

339 "Gamsakhurdia Konstantine", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1977, C.2, s.666.

340 T. Beridze, "Krtzanisi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.46.

341 Fevzi Çelebi (2020), s.58-61.

Kubdari/კუბდარი

Batı Gürcistan'ın Svaneti Bölgesi'ne has bir yiyecektir. Svani mutfağının önemli yiyeceklerinden biridir ve Gürcistan'ın tüm kentlerine yayılmıştır.

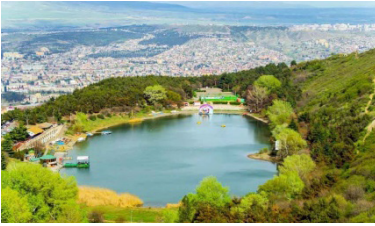

Svanuri Kubdari [სვანური კუბდარი] hamur işi yiyecekler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İçi kuşbaşı şeklinde doğranmış parça etle doldurulmuştur. İçine doldurulan et soğan, isteğe göre sarımsak, Svanuri marili denen Svani tuzu veya normal sofraya tuzu, acı biber ve kindziyle (kişniş) harmanlanmıştır.

Ku's Tba-Kaplumbağa Gölü/კუს ტბა

Doğu Gürcistan'da Tbilisi kentinde küçük bir göldür. Ku's Tba [კუს ტბა] kelime olarak Kaplumbağa Gölü anlamına gelir. Tbilisi'nin güneybatısındadır. Bulunduğu alan Mtatzminda Dağı'nın [მთაწმინდის ქედი] kuzey yamacındadır.

34 bin m2 alanı ve en derin yeri 2,6 m olan küçük bir göldür³⁴². Ortalama derinliği 1,7 m'dir. Yağmur suları ve yeraltı sularıyla beslenmektedir.

Ku's Tba Gölü Tbilisi'nin en hoş ve popüler yerlerinden biridir. Temiz havası ve etrafındaki ormanlık alanda sağladığı yürüyüş imkânları, spor alanları, çocuk oyun alanları ve kıyısındaki kafeleriyle ideal bir rekreasyon alanıdır. Gölde plaj da mevcut olup yüzülmektedir. Fotoğrafta da görüldüğü üzere Tbilisi'ye hâkim bir noktadadır. Şehir içinden karayoluyla ulaşıldığı

342 İ. Apkhazava, "Kus tba", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.88.

gibi 2016 yılında yapılan teleferikle de ulaşılabilir. Ku's Tba'ya giden sabagiyo yani teleferik Vake semtinde, Çavçavadze Caddesi'ndedir. Ku's Tba adlı Kaplumbağa Gölü Tbilisi'nin Ğia Tsis Kveş Muzeumi adlı ünlü Açık Hava Müzesi'nin olduğu bölgede ve müzeye yakındır.

Kuçmaçi/კუჭმაჭი

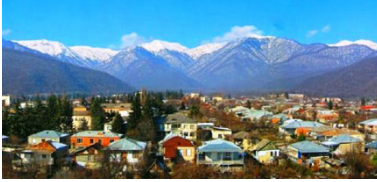

Geleneksel Gürcü yemeklerinden biridir. Kuçmaçi [კუჭმაჭი] tavuk veya başka hayvanların ciğeri, yüreği veya taşlığından yapılmaktadır. Çekilmiş cevizle karıştırılır ve üzerine de nar taneleri serpiştirilir. Soğuk ikram edilir.

ლ (L)

Lagodekhi/ლაგოდეხი

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde kentsel yerleşim alanının, aynı zamanda da bu kenti ve köyleri kapsayan belediyenin adıdır.

Lagodekhi Büyük Kafkas Sıradağları'nın güney eteklerindeki Alazani düzlüklerinde yer alır. Lagodekhistzkali Çayı kıyısındadır. Kent merkezi nüfusu

6 bin, köylerle birlikte Lagodekhi Belediyesi nüfusu 60 bindir. Tbilisi'ye 165 km mesafededir. Lagodekhi'den tarihi kaynaklarda ilk kez, Prens Arçili'nin burada inşa ettiği kaleyi anlatan 8. yüzyıla ait kaynakta Lakuasti adıyla bahsedilir. 11. yüzyılda önemli bir manastır merkeziydi³⁴³. Lagodekhi 1930 yılına kadar Siğnağ'i'ye bağlıydı, bu tarihte ayrı bir rayon yani ilçe oldu. 1962 yılında kalaki yani kent statüsü verildi³⁴⁴.

343 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s. 285-306.

344 "İstoria", [lagodekhi.gov.ge](http://www.lagodekhi.gov.ge), <http://www.lagodekhi.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

Doğal güzelliğiyle de öne çıkan Lagodekhi’de Orta Çağ’dan kalan kaleler, tablo güzelliğine sahip tarihi dini yapılar görülmeye değerdir. 17. yüzyılın başlarında İran Şahı Abbas I Gürcistan’a yaptığı saldırılar ve katliamlar, daha sonra ise Gürcistan’ın bu zor durumundan yararlanarak kuzeyden gelen Dağıstanlı yağmacıların baskınları (Lekianoba) sonucunda Lagodekhi’de Gürcü nüfusu kalmadı. 19. yüzyılda Gürcistan’ı işgâl eden Rusya’nın da amacı Rus kolonisi oluşturmak ve bölgeye Rus nüfus yerleştirdi. İlia Çavçavadze ve yol arkadaşlarının çabaları sonucunda Lagodekhi’nin Gürcü kimliği canlandırıldı. Lagodekhi’ye yerleşen İmeretliler, Raçalılar, Svaniler, Megreliler, Gurialılar buranın bir Gürcü kenti olarak kalmasını sağladı. Ayrıca Lagodekhi’deki Ruslar, Polonyalılar, Azeriler, Oslar, Ermeniler, Gürcülerle birlikte harmoni içerisinde yaşamaktadır. Lagodekhi koruma alanı, Ninoskhevi Şelalesi, Şavi Kldeebi Gölü, Roço Şelalesi, Martoti Göleti, Leliani Kilisesi, Tela Bazilikası, Maci Kalesi, Kabali Kalesi kalıntıları, Lagodekhi çevresindeki önemli alanlardandır.

Lazare/ლავანთი

Gürcistan’da pagan dönemde yağmur ve hava durumunu düzenlediğine inanılan tanrının adıdır³⁴⁵. Lazare kültü daha çok Doğu Gürcistan’da yaygındı, ancak tüm Gürcistan’da Lazare’ye hitaben kadınlar tarafından şarkı söylenirdi. Lazare’nin Hıristiyanlıkla alakalı ikinci bir anlamı daha vardır. Beytanyalı Lazarus, ayrıca Aziz Lazar ve Dört Günün Lazarı, Yuhanna İncili’nde İsa’nın mucizeyle ölümünün dört gün ardından dirilttiği kişi. Doğu Ortodoks ve Roma Katolik geleneklerinde dirildikten sonraki yaşamına dair çeşitli anlatılar bulunur. Aziz Lazar, Beytanyalı Lazarus olarak kutlanmış kişi, Gürcistan’da Lazare adıyla bilinir ve her yıl anılır³⁴⁶.

345 “Lazare”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.103.

346 Tea Sulaberidze, “Lazares Şabati”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/lazares-sabati>, Son erişim 25.02.2021.

Lazi-Lazebi-Çanebi/ლახი-ლახები-ჭანები

Lazi Laz, Lazebi ise Lazlar/Laziler demektir. Lazi/Lazebi teriminden önce Çani/Çanebi [ჭანი/ჭანები] terimi mevcuttu. Tarihi ve verilere ve Gürcüler arasındaki geleneksel anlayışa uygun olarak; Lazi, Lazebi, Çani, Çanebi terimlerinin ne ifade ettiğinden söz edelim:

Karadeniz'in güneydoğu kıyılarının ve Çorokhi (Çoruh) Nehri Havzası'nın bir kesiminin otokton Lazi halkı, tarihsel Çaneti'nin yerlisi Kartveluri etnografik gruplarından biridir. Lazi terimi sonradan kullanılmaya başlanmış olup Türkiye'de Laz olarak adlandırılan Lazilerin eski adı Çani'dir [ჭანი]. Lazilerin çoğu Türkiye'de yaşar, Gürcistan'da ise sayıları azdır. Türkiye'de yerli Lazi nüfusunun olduğu yerler; Rize'nin Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Çamlıhemşin; Artvin'in Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa ilçeleridir. Günümüz Gürcistan'ında ise; Açara Bölgesi'nde 3 köyde (Sarpi, Kvaria-ti, Gonio) ve Samegrelo Bölgesi'nde Enguri Nehri'nin denize döküldüğü yer olan Anaklia köyünde Laziler yaşamaktadır³⁴⁷. Türkiye'nin batısına gerek 93 muhaciri olarak, gerekse sonraki dönemde göç eden Lazilerin kurduğu köyler ağırlıklı olarak Sakarya'nın Sapanca ve Hendek ilçeleri, Düzce'nin Akçakoca ilçesi ile Yalova ilindedir.

“Lazebi veya Çanebi denen halk eski, en eski çağlardan beri Gürcistan devlet tarihinde öncü rol oynayan Kartveluri boylarından biridir. Lazilerin çoğu günümüzde Gürcistan dışında yaşamaktadır ancak onlar konuşmaları, tarihleri ve kültürleriyle Kartveli milletin parçasıdır. Geleneksel olarak Gürcü tarih anlatımında Lazeti'nin ana kenti Trabzon Megrulta Sopeli olarak anılır ve Lazeti de Egrisi'nin parçası kabul edilir. Lazia ve Lazeti Lazi kökünden gelir ve bu terimin Lazca/Gürcüce kelime olduğunu söyle-

347 “Lazebi”, [visualanthropology.iliauni.edu.ge](https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98), <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge/index.php/%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

mek güçtür. Lazi terimi Yunan kaynaklarında geçiyor, dolayısıyla bu kelime Yunanca olabilir. Lazika terimi ilk olarak Romalı tarihçi Flavius Ariannus'un eserinde karşımıza çıkıyor. Lazeti'de yaşayan halkın adı olarak Gürcü, Yunan ve başka kaynaklarda Çani [ჭანი] ve Sani [სანი] tespit edilmiştir. Bu da bize Lazilerin eski adının Çani/Sani [ჭანი/სანი] olduğunu ve Yunan kaynaklarının etkisiyle bu halkın arasında da o eski terimlerin yerini Lazi/Laz teriminin aldığını düşündürüyor. Dağlı Lazilerin kendilerine Çani dediğini de hatırlatalım. Türkiye'de yaşayan otokton Gürcüler (Taolular, İmerkhevliler ve Maçakhelililer) Lazilere bugün bile/halâ Çani demektedir³⁴⁸."

Lazebi veya Çanebi [ჭანებო] denen bu halk, Açarlebi (Açaralılar), Gurulebi (Gurialılar), Meskhebi (Meskhiler), Klarcebi (Klarçiler), TAOELEBI (Taolular), Megrelebi (Megreliler), Svanebi (Svaniler), Raçvelebi (Raçalılar), Leçkhumelebi (Leçkhumililer), İmerlebi (İmeretililer), Kartlelebi (Kartlililer), Kakhelebi (Kakhetililer), Tuşebi (Tuşetililer), Khevsurebi (Khevsurlar), Pşavebi (Pşaviler) hep birlikte Kartvelileri oluşturur, tüm bu gruplar Kartveli milletini teşkil eder.

Tüm bu gruplar Gürcistan'ın ana unsuru olan Kartveli milletini oluşturuyor, bu grupların her biri Kartveluri etnografik grupları olarak kabul ediliyorken, asırlardır Gürcistan'da yaşayan başka bazı gruplar Kartveluri etnografik grubu olarak kabul edilmez, onlara Kartveli denmez. Lazebi/Laziler sıralanan diğer gruplarla aynı milletin, Kartveli milletininin parçası olarak görülürken Gürcistan'da kimler buna dâhil edilmez? Yaklaşık 4 yüzyıldır Gürcistan'da yaşayan Karapapak/Terekeme Türkleri, Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler aradan geçen yüzyıllara rağmen hala Kartveluri etnografik gruplarından sayılmaz.

348 Taniel Putkaradze, İaşa Tandilava, Mikheil Labadze, "Lazetis Mkvidr Kartvelta (Lazta) Enobriv-Etnikuri İdentobis Sakitkhebi", [sangu.edu.ge](http://dl.sangu.edu.ge/pdf/qapvols/qap_v1_18.pdf), http://dl.sangu.edu.ge/pdf/qapvols/qap_v1_18.pdf, s.207-2024. Son erişim 25.02.2021.

Türkiye’de ve Rusya’da belirli kesimlerin ileri sürdüğü gibi; Gürcistan’daki ana unsur (Kartveli milleti) asimilasyoncu bir politika üzerine ülke inşa etmek amacıyla Lazı ve diğer grupları tanımlıyor olsa; bu durumda sayıları Lazilere göre çok daha fazla olan yüz binden fazla Ermeniye, yüzbinlerce Karapapak/Terekeme ve Azerbaycan Türküne Kartveli demesi, onları Kartvelileştirme beklenirdi. Yüzyıllardır; Gürcistan’da yaşayan Ermenilere hala Ermeni, Karapapak/Terekeme Türküne hala Terekeme, Azerbaycan Türküne hala Azeri deniyorken; günümüzde sayıları azalmış olan Lazilerin, sadece bugün değil, tarihin her döneminde Gürcistan’ın asli, eski ve yerli unsuru, Kartveluri etnografik gruplarından biri sayılmasının hem bilimsel hem de tarihi dayanakları olduğu belirtilmektedir.

Eski çağlarda Güney Kafkasya ve Doğu Karadeniz’de yaşayan çeşitli boylar kendilerini yöre adlarıyla tanımlar, geniş anlamda ise buldukları coğrafyaya ve krallıklarına Kolkha/Kolkheti ve Tao denirdi. Romalıların ve Yunanlıların o zamanki Güney Kafkasya ve Doğu Karadeniz coğrafyasının kendi irtibat alanları içinde kalan kesiminde yaşayan halka verdiği ad idi Lazi. Bu terim, zaman zaman Roma ve Bizans işgâline uğrayan, Roma ve Bizans etkisine giren bölge halkı arasında benimsenip yaygınlaştı ve bu etkinin sonucu olarak bugünkü Lazilerin ataları kendilerini Lazi olarak tanımlamaya başladılar. Lazi kelimesi Lazca olmadığı gibi Gürcü kelimesi de Gürcüce değildir. İranlılar belirli dönemlerde büyük saldırılar düzenledikleri Güney Kafkasya’nın doğu ve güney kesiminde yaşayanları Gürcü olarak ifade etmişlerdir. Kısacası, Roma ve Yunanlılar ile İranlılar için Güney Kafkasya ve Doğu Karadeniz mücadele alanı olmuştur. Bunun sonucunda; Roma ve Yunanlılar belirli dönemlerde Güney Kafkasya’nın batı kesimini ve Doğu Karadeniz’i kendi eyaletleri olarak görerek oranın halkına Lazi demişlerdir. Bu terim daha sonra bu halk arasında da yaygınlaşmış ve Türkçeye de girmiştir. İranlılar belirli dönemlerde Güney Kaf-

kasya'nın doğu ve güney kesimini kendi eyaletleri olarak göyerek oranın halkına Gürcü demişlerdir. Gürcü terimi Türkçeye de Farsçadan girmiştir. Bu terimi kendine Gürcü diyenler kendi dillerinde konuşurken bugün bile kullanmazlar. Yani Gürcüce konuşurken Gürcü terimi kullanılmaz.

Aynı dil grubundan olan, aynı coğrafyayı paylaşan ve aynı etnik gruptan olan halkın zaman zaman İran saldırılarına uğrayan, İran'la irtibatlı kısmına Gürcü, Roma ve Bizans saldırılarına uğrayan ve onlarla irtibatlı kısmına Lazi denmiştir. Hiç şüphe yoktur ki; Roma ve Bizans etkisi Doğu ve Güney Gürcistan coğrafyasını da kapsamış olsa Lazi terimi bugün Türkiye'de Gürcü diye tanımlanan kesimi de kapsayacaktı. Ya da tersine, Batı Gürcistan'daki Roma veya Bizans etkisi yerine İran etkisi tüm coğrafyayı kapsamış olsa, Lazi terimi değil, Gürcü terimi tüm coğrafyada hâkim olacaktı.

Laziler (Çaniler), Açaralılar, Klarciler, Taolular, Svaniler, Megreli-ler, Gurialılar, Meskhiler, İmeretililer, Kartlililer, Kakhetililer ve diğer Kartveluri etnografik grupları aynı etnik kökenden gelmektedir ve aynı genetik dil grubu içindedirler.

Lazcanın dâhil olduğu dil grubunu inceleyelim: Kafkasya Dil Grubu'nu; bölgesel bir grup olan Kuzey Kafkasya Dil Grubu ve genetik bir öbek olan Kartveluri edebi dil ve lehçelerinden müteşekkil Güney Kafkasya Öbeği oluşturur. Kartveluri olarak adlandırılan bu genetik öbeğin üyeleri Gürcüce (Kartuli) edebi dili altında, Kartluli, Margaluri/Megruli, Çanuri/Lazuri ve Luşnu/Svanuri'dir. Bunlar Saerto-Kartveluri olarak adlandırılan arkaik dilin edebi dil ve lehçelere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Tarihlemeleri tartışılan kabul görmüş teorilere göre Saerto-Kartveluri'den MÖ 3. binde Svanuri, MÖ 2. binde Zanuri adı verilen konuşma sistemleri oluşmuş, Zanuri de kendi içinde Megruli ve Çanuri/Lazuri olmak üzere iki alt sisteme ayrılmıştır. Bu iki alt sistemin de şiveleri, şiv-

velerin de ağızları vardır. Gürcistan'ın Apkhazeti (Abhazya), Samgrelo bölgelerinde Megruli, yine Gürcistan'ın Açara Bölgesi ve Türkiye'nin Lazı nüfusunun yaşadığı yerlerde Çanuri/Lazuri konuşulabilmektedir. Edebi Gürcüceyle tanışmamış olanlar Edebi Gürcüce konuşanlarla kısmen anlaşabilmektedir³⁴⁹.

Bunun yanında, tüm bu grupların bir araya gelerek siyasi bir yapı oluşturmalarının, aynı devlet çatısı altında yaşamalarının 3200 yıllık geçmişi vardır (bkz. Diaokhi ve Kolkha) ve etnologların ifadesine göre; boylar bir kez bir araya gelip bir devlet oluşturmuşlarsa; daha sonra o birlikleri dağılmış olsa bile yine bir millet olarak kabul edilirler³⁵⁰.

Osmanlı İmparatorluğu Sürmene-Of'tan Gonio'ya kadar olan toprakları 1547 yılında aldı ve buraya Lazistan diyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1851 yılında resmi olarak Lazistan Sancağı'nı kurdu ve Trabzon'a bağladı. Osmanlılar Lazistan Sancağı'nı kurunca, 1851'de Açara ve çevresi, Batumi ve Kobuleti (Çürüksu) çevrelerini de bu sancağın içine kattı. Lazistan Sancağı içerisinde Lazı ve Gürcülerin birlikte yaşamasının bir sonucu olarak; bugün de Gürcistanlıların önemli bir kısmı; sadece Lazilere değil, aynı zamanda Türkiye'de kendine Gürcüyüm diyen herkese Lazı demektedir, onları birbirinden ayırır görmemektedir.

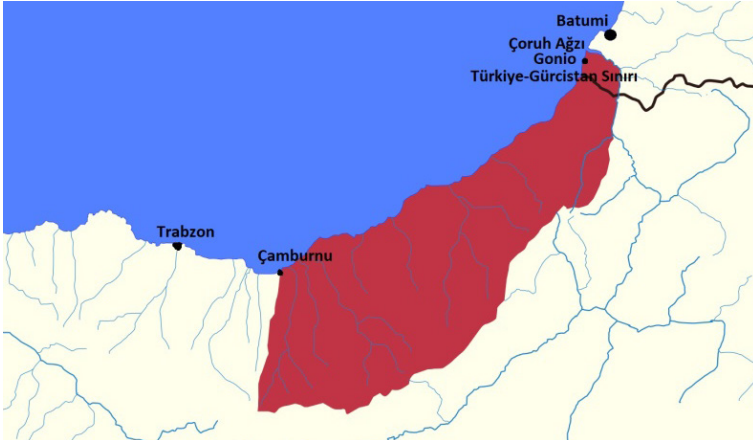
Lazeti-Çaneti-Lazistan-Lazona/ლახეთი-ჭანეთი

Tarihsel ve coğrafi bir bölge adıdır. Gürcücesi Çaneti'dir, ancak sonradan Yunancadan giren Lazia kelimesi Lazeti formuyla Gürcüler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Türkçesi Lazistan'dır. Lazı halkı arasında Lazeti terimi için son dönemde Lazona terimi kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe'deki Lazistan teriminin Lazı kısmı Yunancadan geçmiştir, -istan eki ise Farsçadır. Önce ta-

349 Fevzi Çelebi 14.01.2021.

350 Roland Topçışvil, "Gürcü Etnik Tarihi", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=SfSSf14uzaM) (Çeviren ve seslendiren Erdoğan Şenol), <https://www.youtube.com/watch?v=SfSSf14uzaM>, Son erişim 25.02.2021.

rihsel Çaneti'den bahsedelim: Kolkheti Krallığı dönemindeki tarihsel Çaneti, Çorokhi'nin (Çoruh) denize döküldüğü yer ile Halisi yani Kızılırmak Nehri'nin denize döküldüğü Samsun'un Bafra Burnu'na kadar olan alanı ifade ederdi. Kızılırmak ağzına kadar Çanilerin yaşadığı hem Bizanslılar, hem de Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da biliniyordu. Bu yüzden de Selçuklu ve Osmanlılar Çani [ჭანი] terimini Türkçeye Canik olarak almış ve Osmanlılar kendi idare sisteminde Bafra ile Fatsa arasında Canik Sancağı'nı kurmuştur.

Geleneksel Gürcü tarih yazımında Güney Kolkheti yani batıda Bafra Burnu'ndan doğuda Çorokhi'nin denize döküldüğü yer olan Gonio'ya kadar olan alan, Çaneti [ჭანეთი] olarak kabul edilirdi. Buradan ötesi ise, yani Çorokhi Nehri ağzının doğu yakası ve kuzeye doğru olan topraklar ise Apkhazeti'yi (Abhazya) de kapsayacak şekilde Egrisi adını taşıyordu. Bizans kaynaklarında Lazia denen yer de Çaneti değil, Çorokhi ağzından ötedeki topraklar olan Egrisi yani Samegrelo'dur. Çorokhi'nin batısından Trabzon'a kadar olan haritadaki renkli alana sonradan geç dönemde Lazia/Lazeti denmiş olup buraların daha eski adları olarak Çaneti, Zğvispira Klarceti (Kıyı Klarceti) terimleri karşımıza çıkıyor. Dolayı-

sıyla 9. yüzyıla kadar Lazi denen halkla bugün Türkiye’de Lazi denen halk farklı coğrafyalarda yaşayanları kasteder. Doğu Karadeniz kıyılarına Lazeti ve halkına da Lazi denmesi 9. yüzyıldan sonra gerçekleşmiş bir hadisedir ve bu adın Bizans Kilisesi tarafından Trabzon yöresi için yapay olarak kullanılmış olmasıyla ilgilidir. Bu bölgeye Lazia/Lazeti, halkına Lazi/Lazebi denmesinin önünü açan/imkân veren de bölgenin yerel Çani [ჭანი] halkının Batı Gürcistan’ın diğer halkıyla ve özellikle Batı Gürcistan Lazileriyle (Megreliler) etnik ve tarihsel akrabalığı ve ilişkileridir. Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nde ve Gürcistan’da Sarpi-Gonio arasındaki üç köyde yaşayan Çanilere 9. yüzyıldan sonra Lazi denmiştir. Daha önce Lazi Samegrelo halkını ifade ederdi. Tüm bu alanlar Güney Kolkheti olarak bilinen Karadeniz kıyılarını ifade eder. Tüm bu alanlar için Yunanlılar Ponto adını da kullanıyor. Eski Gürcü geleneğinde ise Karadeniz’in güneydoğu kıyıları, doğu kıyıları ve kuzeydoğu kıyıları tek bir kökten gelen adla; Egrisi, Samegrelo, Sopeli Megrelta adlarıyla tanınıyor. Yunan kaynakları buraya Lazika (Λαζική) diyor. Yunanca Lazia’dan (<Λαζία) gelen Lazika ve Lazeti gibi terimler Gürcüceye girmiş ve 13. Yüzyılda, haritada görülen Çaneti’nin doğu kısmını ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Osmanlılar da Lazistan terimini Çaneti’nin Fındıklı (Vitze/Viçe) ile Gonio (Apsari) arasındaki topraklar için kullanmaya başlamıştır. Lazistan denen yer eski Doğu Çaneti’dir. Bugün Lazistan/Lazeti olarak tanımlanan coğrafya için Türkiye’de kullanılmaya başlayan Lazona terimi de yazılı olarak ilk kez 1991’de kullanılmıştır. Bölgenin Türkiye’deki Çani/Lazi halkının dilindeki eski adı Çaneti [ჭანეთი] olmalıdır³⁵¹.

Tarihsel Güney Kolkheti’nin Çaneti denen geniş tarihsel coğrafyası içerisindeki Samsun’un Bafra ilçesinden Trabzon’a kadar olan kesiminde yani Batı Çaneti’de yaşayanlar Helenizmin etkisiyle dil ve kimliklerini kaybetmişlerdir. Günümüzde gayriresmi

351 Bakur Gogokhia, **Lazuri Gvarsakhelebi**, Artanuci, Tbilisi:2017, s.15-23.

olarak Lazistan/Lazeti denen coğrafyada, yani Trabzon ile Gonio arasında yaşayan Laziler Osmanlı dönemine kadar Gürcü krallıklarının ve prensliklerinin içinde oldukları için; hem kimlikleri, hem dilleri, hem de coğrafyanın Çaneti (sonradan Lazeti) adı günümüze ulaştı.

Çani/Lazi halkınının önceki yüzyıllarda Gürcü krallıklarından kopan Batı Çaneti'de yani Trabzon'dan batıya doğru alanlarda yaşayan kısmı hem dilini hem de kimliğini kaybetmiştir. Haritada görülen Doğu Çaneti 16. yüzyıla kadar Gürcü krallık ve prensliklerinin içindeydi ve burada yaşayan Çani/Lazi halkı dillerini ve kimliklerini bu sayede korumuştur. Bu tarihten sonra ise Doğu Çaneti Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmıştır. Günümüzdeki coğrafi ve tarihsel alan; Gürcüce ifadeyle Çaneti (Doğu Çaneti) veya Lazeti denen yer, haritada görüldüğü üzere Türkiye'nin Doğu Karadeniz kıyısında; Trabzon ile Çorokhi Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yer arasındaki alanı kapsar. Çaneti'nin büyük kısmı Türkiye sınırları içerisinde, küçük bir kesimi ise günümüz Gürcistan'ı sınırları içerisinde. Çaneti veya Lazeti denen Lazistan coğrafyasının Gürcistan'da kalan kısmı Sarpi, Kvriati ve Gonio denen üç küçük yerleşimden ibarettir, Çorokhi Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü yere kadardır. Batumi kenti tarihsel Çaneti sınırları içinde değildir. Doğu Çaneti/Lazeti/Lazistan denen ve haritada renkli gösterilen yerin Gürcistan içinde olan kesiminde yaşayanların tamamı Lazcaya iyi derecede konuşurken Türkiye içinde olan büyük kesiminde yaşayanların tamamına yakını dillerini kaybetmiştir.

Gerek Gürcü metinlerinde gerekse Lazi halkının hafızasında bugün Lazeti bölgesi Çorokhi'nin denize döküldüğü Gonio ile Trabzon arasındaki kıyı şeridini kapsar. Çaneti Bölgesi'nin güney sınırlarını Çaneti Dağları, Türkçe adıyla Kaçkar Dağları denen sıradağlar oluşturur (Ancak, yukarıda açıklandığı gibi Çaneti daha eskilerde batıda Samsun'a kadar olan alanı kapsıyordu). Belirtildiği

gibi antik çağlarda Lazeti veya Lazistan adı yoktu, burası Çaneti idi. Antik çağlarda Doğu Çaneti Tao Krallığı (yabancı kaynaklarda Diaokhi) sınırları içindeydi. MÖ 8. yüzyılda Diaokhi zayıflayınca Kolkha (yabancı kaynaklarda Kolhida) sınırları içine girdi. Daha sonra Kolkheti içindeydi (bkz. Diaokhi ve Kolkha maddeleri).

Daha önce olduğu gibi, 1. yüzyılda da Trabzon'un doğusunda bugünkü Rize toprakları ve Çorokhi'nin batı yakasındaki Artvin'in kıyı şeridi toprakları olan Doğu Çaneti yine Kolkheti sınırları içindeydi. 2. yüzyılda bu toprakların batıda Vitze (Viçe) yani Fındıklı'ya kadar olan kısmı Kartli (İberia) Krallığı içindedir. Vitze ile Opi (Of) arası Makron veya Heniokh Krallığı, Saneti/Sagineti adıyla bağımsız kalmıştır. Makron Krallığı yani Saneti/Sagineti 3-4. yüzyıllarda Sürmene-Of'tan Apsari'ye yani Gonio'ya kadar genişlemiştir.

Çaneti toprakları (Sürmene-Of'tan Gonio'ya kadar) dönemin Egrisi yani Lazika Krallığı ile Bizans arasında tampon bölgeydi (Burada bahsedilen Egrisi Krallığı, diğer adıyla Lazika Krallığı bugünkü anlamıyla Çaneti/Lazeti değil; Guria, İmereti, Samegrelo ve Apkhazeti'yi kapsayan ve merkezi bugünkü Samegrelo'nun Senaki ilçesi yakınındaki Tsikhe-Goci olan krallıktır).

6. yüzyılda Kartli Krallığı'nda eristavilik adlı feodal prenslik sistemi tekrar kurulunca, Rize tarafları Meskheti'ye bağlandı ve Kartli Krallığı içine girdi. Çaneti bu dönemde Zğvispira Klarseti yani Kıyı Klarseti olarak bilinir.

Samegrelo Bölgesi'nde 131 yılında kurulmuş olan yeni Egrisi Krallığı'na Romalılar ve Bizanslılar Lazia demişti. Bu terim Gürcüceye Lazika olarak girdi. Haritada görülen Çaneti bölgesi o dönemde Egrisi Krallığı yani Lazika Krallığı sınırları dışındaydı. Bizanslılar ile İran arasında Lazika'da yani o çağlarda Egrisi ve Lazika adıyla bilinen bugünkü Samegrelo'da 20 yıl kesintisiz süren savaş Egrisi Krallığı topraklarında oldu. 562 yılında Bizanslılar Egrisi/Lazika

yani Samegrelo'ya hâkim oldu. Bizans İmparatorluğu Çaneti topraklarını da yani o zamanki prensliğin adıyla Makron/Saneti/Sagineti toprakları olan bugünkü Rize ve Artvin kıyı kesimlerini 7. yüzyılın 30'lu yıllarında eline geçirdi. Böylece bu tarihte Bizanslılar Egrisi/Lazika ile birlikte Doğu Çaneti'ye hâkim oldu. Bizanslılar tarafından Egrisi'den donra Çaneti'ye de Lazia denmesi bu dönemden sonra başlar.

8. yüzyılın sonunda Bizans'ın gücü azaldı ve Kafkasya'daki etkisi de kırıldı. Egrisi bu dönemde Bizans etkisinden kurtulup yeneden bağımsız oldu. Krallığın adı bu kez Egrisi-Apkhaz Krallığı idi. 8. yüzyılın sonundan 9. yüzyılın ortasına kadar, Apkhazeti'den (Abhazya) batıya doğru Trabzon dâhil olmak üzere tüm topraklar (dolayısıyla Rize tarafları ve Artvin kıyı ilçeleri dâhil) Egrisi-Apkhaz Krallığı/Apkhaz Krallığı (Egris-Apkhazta Samepo/Apkhazta Samepo) adlı Gürcü krallığının içindeydi. 830-840 yıllarında Bizanslılar Egrisi-Apkhaz Krallığı'na 3 defa savaş açtı, üçünü de kaybetti. 10. yüzyılın ilk yarısında Bizans, sınırlarını Çorokhi'ye kadar genişletti. 10. yüzyılın ikinci yarısında Tao-Klarceti Kralı III. Davit Kurapalati tahta çıkar çıkmaz Çaneti'yi yani Kıyı Klarceti'yi Bizans'tan aldı. 1023 yılında Bizanslılar Gürcü krallığından Rize tarafları ve Trabzon taraflarını savaşla kopardı ve 50 yıl elinde tuttu. Bu dönemde Gürcü krallığı ile Bizanslılar arasındaki sınır Ho-pa'dan geçiyordu.

Birleşik Gürcistan Kralı II. Giorgi (1072-1089) Rize tarafları yani Doğu Çaneti topraklarını (o zamanki adıyla Zğvispira Klarceti-Kıyı Klarceti'yi) Bizanslılardan geri aldı. 11. yüzyılın son çeyreğinden 12. yüzyılın sonuna kadar bu topraklar Gürcü krallığı içinde kaldı. Rize taraflarının Ortodoks Hıristiyan halkı Bizans Kilisesi'nden ayrıldı, Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi'ne katıldı. Bizanslılarla Gürcüler arasında 100 yıl süren savaşlar Kral Tamari döneminde son buldu. Gürcistan Kralı Tamari, 1204 yılında Trabzon

İmparatorluğu'nu kurdu ve başına da kızkardeşinin oğlunu geçirdi. 13. yüzyılda Çaneti'de yani Lazistan'da iki iktidarın etkisi görülür; bunlarda biri Trabzon Kralı, diğeri Gürcistan Krallar Kralı'dır.

13. yüzyılın ikinci yarısında Gürcü krallığı zayıflayınca Trabzon İmparatorluğu'nda da iktidar mücadelesini Bizans yanlıları kazandı, Çaneti/Lazeti tarafları Hopa'ya kadar Trabzon İmparatorluğu içine girdi, ancak 1282 yılında Kral Davit Narin Trabzon'a kadar olan toprakları geri aldı. Çaneti 1297 yılında Gürcü prensliği Samtskhe Saatabago topraklarına katıldı. Bahsedilen Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensliği) Gürcistan Krallığı'na bağlı prensliklerden biriydi ve bu prensliği Cakeli [ჯაკეტლი] hanedanı yönetiyordu. Birleşik Gürcistan Krallığı 1490 yılında parçalandı, Samtskhe Saatabago bağımsız Gürcü prensliği olarak varlığını sürdürdü.

1461 yılında Osmanlı İmparatorluğu Trabzon'u almış ve bu durum, bölgede tarihsel açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Doğu Çaneti, Zğvispira Klarceti (Kıyı Klarceti) veya Lazeti/Lazistan denen Trabzon-Gonio arasındaki topraklar 1463-1502 yılları arasında Gürcü Guria Prensliği sınırları içindedir. 1502 yılında diğer Gürcü prensliği olan Samtskhe Saatabago burayı tekrar kendi topraklarına kattı ve 1535 yılına kadar Samtskhe Prensliği içinde kaldı. 1535 yılında Guria Prensi Gurieli bu toprakları Samtskhe Prensi Cakeli'den bir kez daha aldı.

Bahse konu Trabzon'un doğusundaki Zğvispira Klarceti/Kıyı Klarceti (Doğu Çaneti) toprakları 1547 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmış, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Sürmene-Of'tan Gonio'ya kadar olan topraklara Lazistan diyordu. Osmanlı İmparatorluğu 1851 yılında resmi olarak Lazistan Sancağı'nı kurdu ve Trabzon'a bağladı. Osmanlılar 1851 yılında Lazistan Sancağı'nı kurunca Açara ve çevresi, Batumi ve Kobuleti (Çürüksu) çevrelerini de bu sancağın içine kattı.

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Lazistan adı da yeni Tür-

kiye Cumhuriyeti tarafından literatürden çıkarılmıştır. Ancak bölgenin en eski adı Çaneti ve Çani ile sonradan Yunancadan giren Lazeti terimi Gürcü literatüründe tarihsel anlamda halen kullanılmakta, ancak bu terim Çorokhi Nehri ağzından batıya doğru olan ve büyük kısmı Türkiye içinde olan alanları kapsamaktadır³⁵². Çaneti/Lazeti [ჭანეთი/ლაზეთი] uzun zaman boyunca Gürcistan'dan kopmuş olmasına rağmen; halkı tarımsal, üretim ve ekonomik ilişkilerini esasen Güneybatı Gürcistan ve Güney Gürcistan'la yürütüyordu³⁵³.

Lazuri/ლაზური

Lazuri [ლაზური] Lazca demektir. Batıda Rize'nin Pazar ilçesinden doğuda Gürcistan'ın Açara Özerk Cumhuriyeti içerisindeki Gonio köyüne kadar olan Karadeniz kıyı boyu yerleşim alanlarında yaşayan Laziler tarafından konuşulur. Tahminen Türkiye'de 130 bin, Gürcistan'da 3 bin kişinin konuşma dili olduğu ifade edilmektedir.

Türkiye'de 130 bin Lazinin konuşma dili olduğu ifade edilse de konuşabilenlerin sayısı bu rakamın çok altındadır; otokton Lazi halkının yaşadığı; Rize'nin Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Çamlıhemşin; Artvin'in Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa ilçelerinde genç kuşak Lazilerin çoğu Lazcayı konuşamaz. Türkiye'nin batısına göç etmiş Lazilerin de çoğu Lazca konuşmamaktadır. Gürcistan'da Sarpi, Kvriati ve Gonio'da yaşayan Laziler Lazcayı iyi düzeyde konuşur.

Lazcanın üç şivesi vardır. Bunlar; Artvin'in Borçka ve Hopa çevresinde konuşulan Doğu şivesi, Artvin'in Arhavi ve Rize'nin Fındıklı ilçesi çevrelerinde konuşulan Orta şive, Rize'nin Ardeşen, Çamlıhemşin ve Pazar ilçelerinde konuşulan Batı şivedir.

Lazcanın dâhil olduğu dil ailesini inceleyelim: Kafkasya Dil Grubu'nu; bölgesel bir grup olan Kuzey Kafkasya Dil Grubu ve gene-

352 Malkhaz Çokharadze, Mamia Pağava, s.9-12.

353 Roland Topçışvili (2010), s.150.

tik bir öbek olan Kartveluri edebi dil ve lehçelerinden müteşekkil Güney Kafkasya Öbeği oluşturur. Kartveluri olarak adlandırılan bu genetik öbeğin üyeleri Gürcüce (Kartuli) edebi dili altında, Kartluli, Margaluri/Megruli, Çanuri/Lazuri ve Luşnu/Svanuri'dir. Bunlar Saerto-Kartveluri olarak adlandırılan arkaik dilin edebi dil ve lehçelere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Tarihlemeleri tartışılan kabul görmüş teorilere göre Saerto-Kartveluri'den MÖ 3. binde Svanuri, MÖ. 2. binde Zanuri adı verilen konuşma sistemleri oluşmuş, Zanuri de kendi içinde Megruli ve Çanuri/Lazuri olmak üzere iki alt sisteme ayrılmıştır. Gürcistan'ın Apkhazeti (Abhazya), Samegrelo bölgelerinde Megruli, Açara Bölgesi ve Türkiye'nin Lazi nüfusunun yaşadığı yerlerde Çanuri/Lazuri konuşulabilmektedir. Edebi Gürcüceyle tanışmamış olanlar Edebi Gürcüce konuşanlarla kısmen anlaşabilmektedir³⁵⁴.

Lamproba/ლამპრობა

Lamproba (Svanca – Limpyar, detseş lamprob, suimniş, suimniş-lamprob) Gürcistan'da erken ilkbahar kutlamasıdır. Son döneme kadar bu bayram halkın yaşamında sadece Svaneti Bölgesi'nde korunmuştur. Lamproba kutlamasının amacı ürünlerin, hayvan varlığının ve insanların çoğalmasını ve iyi hava dilemekti.

Lamproba kutlaması bugün daha çok sembolik olarak yapılmakta ve eski anlamı yüklenmemektedir. Bu bayramın kökenine ait efsane de mevcuttur.

Bununla birlikte Gürcü etnografyasında bu ritüelin pagan dönem kaynaklı olduğu bilinmektedir. Lamproba geleneğinin ne anlama geldiğini tam olarak kimse bilmiyor ve herkes onun anlamını farklı biçimde açıklamaktadır. Hepsinden yaygın bir söylence-

354 Fevzi Çelebi 14.01.2021.

ye göre Lamproba Svaneti’de savaşçıların sayısının belirlenmesi amacıyla gerçekleştiriliyordu. Yanan meşalelerin sayısına göre ihtiyaç halinde Svaneti’nin ne kadar erkek, ne kadar potansiyel savaşçı çıkarabileceği belirleniyordu. Lamprobanın başka anlamlar taşıdığı da anlatılmaktadır: Bir versiyona göre Svaniler Lamprobayı baharın gelişine ithaf ediyordu; bir görüşe göre de Svaniler meşaleleri kendi ölüleri için yakıyorlar ve bu şekilde ölmüş atalarının ruhlarını ısıttıklarına inanıyorlardı.

Aşağı Svaneti’de önceden hazırlanıp kurutulmuş huş ağacı veya meşe dallarından hazırlanan meşaleler yakılırdı. Meşalelerin sayısı ailedeki erkeklerin sayısına göre belirlenirdi. Bir tane meşale aile adına yapılır ve buna ailedeki erkek sayısı kadar meşale eklenirdi. Erkekler meşaleleri sabaha kadar Aziz Giorgi mabedine götürüyor, orada ibadet ediyor ve Aziz Giorgi’ye ilahi Cragış söylüyorlardı. Bundan sonra ritüel dışarıda, şenlik ateşi çevresinde çeşitli ilahiler ve dans (halka şeklindeki) eşliğinde devam ediyordu.

Yukarı Svaneti’de Lamproba’ya Svamonoba da diyorlar, Kviria Tanrısı döngüsü erken ilkbahar kutlamasına giriyor – Berikao-ba-Zeenoba gibi ve Svani versiyonu olarak kutlanıyordu: Keisarı, onun eşlerini ve vezirlerini seçiyorlardı. Mestia’nın Lakhiri köyünde Mtavangelozı Kilisesi’ne ritüel amaçlı çörekler götürüyorlar, zedaşe (kırmızı şarap) içme ritüeli yapıyorlardı. Halk kiliseden çıkarak, Mesvimnişi evine yani Svimonoba hizmeti veren, sıradaki temanın ev sahibi olan yere gidiyordu. Orada övgülü marşlar söyler, yanmakta olan meşaleleriyle ocağı beslerler, kalıntıları daha sonra ahıra serpiştirilirdi. Güreşler yapılır, kartopu oynanır, lampruli dansı yapılırdı. İkinci gün Aziz Giorgi ve Kutsal Meriyem Lamprobası gerçekleşir, daha geç vakitte de gökyüzü Lamprobası olurdu. Lamproba özünde eski tarım toplumunun tipik bir şölenidir. Doğanın uyanışı, güneşin hayat vermesi ve baharın zamanında gelmesini dilemek için kışın şenlik ateşi yakarlardı. Bu

şenlik Svomonoba adını Svimon Uplismokmedi'den (Hıristiyanlaşma amacıyla şenliğin eski ritüelleri ile yeni ritüeller birleştiğinde) almış olup bugün kilise takvimine göre tarihi 1 Şubat'tır. Ancak Lamproba tarihi sabit olmayan bir bayramdır. Onun yapıldığı tarih yeni ayla bağlantılıdır ve neredeyse her zaman Şubat ayının ortalarına denk gelmektedir. Her evde üç demet hazırlıyorlardı. Bunlardan biri Kutsal Meryem, diğerine Aziz Giorgi adına ve üçüncüsü gökyüzü faydasına idi... O günün akşamı demetleri kilisenin bahçesindeki mezarlığa yakmak için götürüyorlardı. O gün lezire (dua çörekleri) pişirirlerdi ve ortak şölen gerçekleştirilirdi³⁵⁵.

Lançkhuti/ლანჩხუთი

Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'nde kentsel yerleşim alanıdır, nüfusu 7 bindir. Lançkhuti Belediyesi nüfusu köyler dâhil 32 bindir. Batumi'ye 85, Tbilisi'ye 275 km mesafededir. Batumi-Tbilisi ana yolu üzerindedir. Guria Bölgesi'nin düzlük kesiminde yer alır. Guria Dağları'nın kuzeybatısındadır.

Lançkhuti'nin Karadeniz'e 11 km kıyısı vardır. Grigoleti adlı tatil alanı Lançkhuti sınırları içindedir.

Doğusunda Samtredia ve Çokhatauri, kuzeyinde Abaşa, Khobi ve Senaki, güneyinde ise Ozurgeti vardır. Lançkhuti'nin doğal güzellikleri çoktur. Kolkheti Milli Par-

kı'nın bir kısmı Lançkhuti sınırlarındadır, Paliastomi Gölü, Capana Gölü de Lançkhuti'dedir.

355 Lamproba, [gurcu.org](http://www.gurcu.org/lamproba-icerigi-731.html), <http://www.gurcu.org/lamproba-icerigi-731.html>, Son erişim 25.02.2021.

Lari/ლარი

Gürcistan'ın para birimidir. Sembolü olarak ₾ kullanılmaktadır. 2 Ekim 1995 tarihinden itibaren Gürcistan'da lari kullanılmaktadır. Lari kelimesi eskilerden kalmış olup Gürcücede hazine, varlık gibi anlamlara gelir. Lari 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 ve 200'lük banknotlardan oluşur, ayrıca metal 1 ve 2 lari de mevcuttur. 18 Haziran 2020 verilerine göre 3,04 lari 1 Amerikan doları, 3,42 lari 1 Euro, 1 lari ise 2,25 liradır. 15 Şubat 2021 verilerine göre ise; 3,28 lari 1 Amerikan doları, 3,98 lari 1 Euro, 1 lari 2,17 liradır.

Lekebi/ლეკები

Rusya Federasyonu içerisindeki Kuzey Kafkasya'nın doğusunda bulunan ve Gürcistan'a sınır olan Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşayan halkları Gürcülerin geleneksel adlandırmasıdır. Gürcüler Lekebi [ლეკები] genel adıyla Lezgileri, Lakları ve Khundzları kastederler.

Lekianoba/ლეკიანობა

Gürcistan'ın büyük imparatorlukların saldırı ve işgâli altında bulunduğu dönemlerde, bazı kışkırtılmış ve fırsatçı Kuzeyli dağlı kabilelerin Gürcistan topraklarına (Kakheti, Kartli ve Apkhazeti'ye) saldırıları oluyordu. 17. yüzyıldan sonra Doğu Gürcistan ovala-

rına (Kartli ve Kakheti'ye) Dağıstan tarafından Gürcülerin Lekebi dediği halklardan (Lezgi, Lak, Khundz) yağmacı grupların baskınları o kadar çoğaldı ki, bu olaylar Gürcistan'da Lekianoba adıyla tarihteki yerini aldı. 18. yüzyılın ortasında küçük grupların yağmacı baskınları şeklinde cereyan eden bu olaylar, 1750' lerden sonra toprak işgâlini amaçlayan büyük saldırılara dönüştü. Dağıstan'dan Khundzakh'i yöneticisi Nursal bu amaçla iki defa Kakheti'ye saldırdı, fakat 1754 yılında Mçadicvari Savaşı'nda, 1755 yılındaki ikinci denemesinde ise Kvareli Savaşı'nda yenildi ve kendi topraklarına geri döndü. 1785 yılında Dağıstanlı yönetici Ömer'in saldırısında Gürcüler mağlub oldu³⁵⁶. Lekianoba dönemi parçalanmış Gürcistan'ın en kötü dönemine denk gelir. Gürcü feodaller kendi aralarındaki mücadelelerde ve Gürcü krallar feodallerle veya kendi iç savaşlarında zaman zaman Dağıstan'dan asker kiralayıp kullanıyorlardı. Bu da Lekianoba'nın önünü açan faktörlerden biri olmuştur. Lekianoba Gürcistan Rusya tarafından işgâl edilene kadar devam etmiştir.

Lentekhi/ლენტეხი

Batı Gürcistan'da kasabadır. Lentekhi'nin bulunduğu alan Svane-ti dağlarının güneyindedir ve Kvemo Svaneti (Aşağı Svaneti) olarak bilinir.

Svaneti Zemo Svaneti (Yukarı Svaneti) ve Kvemo Svaneti (Aşağı Svaneti) olarak ikiye ayrılır. Svaneti Kolkheti Krallığı'nın parçasıydı. Sonraki dönemde

Egrisi Krallığı, daha sonra Gaertienebuli Sakartvelos Samepo (Birleşik Gürcistan Krallığı) içindeydi. Birleşik Gürcistan Krallığı parçalanınca Svaneti üçe ayrılıyordu. Bunlar; Svaneti feodal beylik bölgesi, Balzemo Svaneti ve Kvemo Svaneti idi. 19. yüzyılın başların-

356 D. Megrelidze, "Dağıstan-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan", **Matsne No:6/39**, Garmomtsemloba Metsniereba, Tbilisi:1967, s.117-140.

da Kvemo Svaneti Leçkhumi' yle birlikte Samegrelo (Odişi) Prensliği içindeydi ve Samegrelo hanedanı Dadianilerin adından dolayı Svaneti'nin bu kesimine Sadadiano Svaneti de deniyordu³⁵⁷. Lentekhi günümüz Gürcistan'daki idari yapılanmada "Raça-Leçkhumi ve Kvemo Svaneti" yönetim birimi içinde kalır. Lentekhi'de ana geçim kaynağı hayvancılıktır, tarım ürünlerinin birkaç türü de yetiştirilmektedir. Lentekhi'nin bulunduğu alanlar, Raça ve Leçkhumi geneli gibi nüfusun az olduğu yerlerdir. Lentekhi kasabası nüfusu 900 civarındadır. Köylerle birlikte Lentekhi Belediye nüfusu ise 5 bin kadardır. Zeskho Vadisi, Uravi, Şkedi, Laşiçala, Sasası, Liketi adlı köyler, dini yapılar, Dadiani Kalesi, Leksuri savunma kuleleri özellikli yerlerdir.

Leonti Mroveli/ლეთონტი მროველი

Gürcü piskopos ve vakanüvistir. 9. yüzyılda yaşamıştır. *Kartlis Tskhovreba (Kartli'nin Yaşamı)* adlı eserde Leonti Mroveli'nin adı geçmektedir. *Kartlis Tskhovreba*'nın bazı bölümlerinin; *Tskhovreba Kartvelta Mepeta (Gürcü Kralların Yaşamı)*, *Pirveltaganta Mamata da Natesavta (Rahiplerin İlki ve Akraları)*, *Ninos Tskhov-reba (Nino'nun Yaşamı)*, *Martviloba Arçil Mepisa (Kral Arçil'in Şehadeti)* kısımlarının yazarıdır³⁵⁸.

Leçkhumi/ლეჩხუმი

Batı Gürcistan'da tarihsel ve coğrafik bir yöre adıdır. Günümüzde Tsageri [ცაგერნი] yerleşiminin olduğu alanı kapsar. Leçkhumi tarihte Tsageri'yi, Tzkaltubo'nun bir kısmını ve Ambrolauri topraklarını kapsardı. Leçkhumi'yi Samegrelo'dan Askhi Dağı ayırır, kuzeyde Leçkhumi Dağı'yla Svaneti'den ayrılırdı.

357 "Lentekhis İstoria", lentekhi.gov.ge,

<https://lentekhi.gov.ge/%e1%83%9a%e1%83%94%e1%83%9c%e1%83%a2%e1%83%94%e1%83%ae%e1%83%98%e1%83%a1-%e1%83%98%e1%83%a1%e1%83%a2%e1%83%9d%e1%83%a0%e1%83%98%e1%83%90/>, Son erişim 25.02.2021.

358 "Leonti Mroveli", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001149/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001149/>, Son erişim 25.02.2021.

Doğuda ise Askitzkali ayıyla Raa'dan ayrılır, gúneyde İmereti'yle arasında Rioni Nehri batısındaki TavŐaki Dağı gúney etekleri vardı.

Leçkhumi'de Neolitik ağ'da insan yaşamı olduğu tespit edilmiştir. Tarihi kaynaklarda buradan ilk kez Skvimnia adıyla bahsedilir. Bu dđnemde Egrisi kralına bağlı eris-

tavi unvanlı prens tarafından yđnetilirdi. Daha sonra Leçkhumi Prensluđi dağıldı ve toprakları Tavkri, Okribi ve Raa'ya dâhil oldu. Daha geç dđnemde Leçkhumi yine beylikti ve merkezi LailaŐı idi³⁵⁹. 15. yúzyılda İmereti Krallığı kurulunca Leçkhumi de bu krallığın içindeydi. 17. yúzyılda Leçkhumi'nin aznauri unvanlı gúlú feodalleri beylik olmak için uđraŐtılar, İnasaridze súlalesi bu konuda kısmen baŐarıya ulaştı. Daha sonra feodal ikovani súlalesi Leçkhumi'ye hâkim oldu. 18. yúzyılda (1714 yılında) Leçkhumi yđneticisi I. Bejan Dadiani Samegrelo prensi olunca, Leçkhumi de Samegrelo'nun parçası oldu ve Dadianilerin atadığı kiŐilerce yđnetildi. 18. yúzyılın sonunda İmereti kralı II. Solomoni burayı almak istedi, başaramadı. Leçkhumi Samegrelo'yla aynı dđnemde Rusya topraklarına dâhil oldu. Leçkhumi'nin yđneticisi feodal beyler; Gelovani, MuŐkudiani, Silagadze, Akhvledini súlalesinden kiŐilerdi. Leçkhumi'nin eski adı Takveri'dir [თაკვერი] ve Leçkhumi adının geçtiği ilk Gúrcú kaynağı 15. yúzyıla aittir³⁶⁰

1908 yılında Leçkhumi'de 35 bin kişi yaşıyordu. Gúnumúzde Leçkhumi idari olarak Raa-Leçkhumi ve Kvemo Svaneti idari yđnetim alanı içerisindeydi. Leçkhumi'de temel geçim kaynağı tarım

359 T. Beridze, "Leçkhumi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.208.

360 Roland Topçışvili (2010), s. 128-129.

ve hayvancılık faaliyetleridir. Bölgede Svamli Dağı, Sairme, Askhi bölgesi, Kulbaki gölleri, Ğvirışı Şelalesi, Lialaşi köyü, Raçkhi Şelalesi, Verdzistavi Şelalesi, tarihi kaleler ve dini yapılar görülmesi gereken yerlerdendir.

Lia Çlaidze/ლია ჩლაიძე

Sovyet döneminin ünlü Türkoloğu, profesördür.

Bu alanda birçok çalışma yapmıştır.

Gürcüce-Türkçe sözlük yazarı, ayrıca Gürcüce öğrenmek isteyen Türkiyeli Gürcüler ve diğer Türk vatandaşları için hazırladığı De-da Ena isimli kitabıyla da bilinmektedir. 2017 yılında hayatını kaybetmiştir.

Livana-Ligani-Nigali/ლივანა-ლიგანი-ნიგალი

Livana, Ligani ve Nigali aynı alanı ifade eder. Tarihsel Güney Gürcistan sınırları içerisindeki Klarceti Bölgesi'nde vadi ve coğrafi alan adıdır³⁶¹. Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerini kapsar³⁶². Bu ad ilk olarak 11. yüzyılda Nigalis Kheoba [ნიგალის ხეობა] yani Nigali Vadisi şeklinde karşımıza çıkıyor. Nigali [ნიგალი] Artvin kentinin olduğu yer dâhil olmak üzere, Erge Köyü'ne (günümüz Gürcistan'ı sınırları içinde) kadar olan havzayı kapsadı. Etnografik verilere göre Artvin'in ilk adı Ligani/Livani idi, yerleşim biriminin adı (Ligani/Livani) her zaman karşımıza çıktığı gibi genişledi, Artvin'den Erge'ye kadar Çorokhi Havzası'nın tüm aşağı kesimine yayıldı³⁶³. Livana 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçti. Osmanlı İmparatorluğu tarihsel Güneybatı Gürcistan toprakları içerisinde Ligani/Nigali/Livana olan bu alanın adını değiştirmeden eskiden olduğu gibi, fakat kendi dilinin fonetiğine uygun şe-

361 Roland Topçışvili (2010), s.146.

362 İ. Sikharulidze, "Leçkhumi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.225.

363 Roland Topçışvili, İnga Ğutidze, s. 72.

kilde Livane olarak adlandırdı ve Livane Sancağı'nı kurdu. 19. yüzyıla gelindiğinde buradaki tek kent Artvin idi, 114 köy mevcuttu.

Liakhvi/ლიახვი

Liakhvi ya da Didi Liakhvi (Büyük Liakhvi); Doğu Gürcistan'da nehir ve havza adıdır. Büyük Kafkas Sıradağları'ndan doğar, Şida Kartli Bölgesi boyunca akarak yine Şida Kartli'nin Gori kentinde Mtkvari (Kura) Nehri'yle birleşir. 112 km uzunluğundadır³⁶⁴. Doğduğu yer, Büyük Kafkas Sıradağları'nın güney yamaçlarının havza başlangıcı olan Kelis Zegani [კელის ზეგანი] denen alandadır. Burada iki küçük akarsuyun birleşmesiyle oluşur. 2.440 km² havzaya sahiptir.

Likani/ლიკანი

Güney Gürcistan'da Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde Borcomi Vadisi'nde Borcomi kentinin batı ucunda yer alan bir köy ve ılıca, dinlenme yeridir. Likani marka yüksek kalitede maden sularının kaynağı bu bölgededir.

Lilo/ლილო

Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'de Didi Lilo ve Patara Lilo adlı semtlerin eski adı Lilo'dur [ლილო]. Lilo'da Tbilisi'nin en büyük pazarı, toptancıları, alışveriş merkezinin olduğu yerdir. Buraya Lilos Bazroba [ლილოს ბაზრობა] denir. Lilo semtinde ayrıca çeşitli sanayi kuruluşlarıyla küçük işletmeler, farklı sektörlerde üretim yerleri bulunmaktadır.

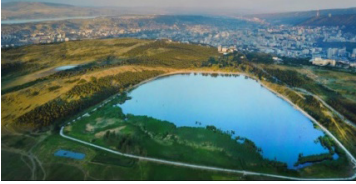
Lisis Tba-Lisi Gölü/ლისის ტბა

Tbilisi'de küçük göl. 47 bin m² yüzey alanına sahip, en derin yeri 4 m olan Lisi Gölü Tbilisi'nin en popüler rekreasyon alanları arasındadır³⁶⁵.

³⁶⁴ Sakartvelos Statistikuri Tzelitzdeuli 2017, s.12.

³⁶⁵ "Kurorti Lisis Tba", travelingeorgia.ge, <http://travelingeorgia.ge/region/Resort-Lisi-lake/>, Son erişim 25.02.2021.

Tbilisi kentinin kuzeydoğusunda yer alır. Kış mevsiminde bazen yüzeyi donmaktadır. Rekreasyon amacıyla tercih edildiği gibi su sporları ve sportif olta balıkçılığı yapanların da tercih ettiği bir

yerdir. Gölün etrafında bisiklet yolları, bisiklet kiralama hizmeti, yürüyüş parkurları, açık alanda kafe, çocuk oyun alanları ve spor aletleri parkları mevcuttur.

Lobio kotanşi-Kotanşi Lobio/ლობიო ქოთანში-ქოთანში ლობიო

Renkli tane fasulyeden yapılabir daha çok kotani adı verilen top- rak küçük kapta pişirilerek servis edilen yemektir.

Genelde yanında turşu ve yeşil- lik çeşitleri, mısır ekmeği ve ba- zen de ilave olarak mezelerle sunulur. Lezzeti tarif edilemez. Tüm Gürcistan'da yaygındır ve çok sevilir.

Fotoğraf Batumi kentinde Gorgiladze Caddesi üzerinde bulunan klasik ve popüler Gürcü restoranlarından birinde çekilmiştir. Her bir kotani küçük ve bir kişiliktir, kaşıkla bu kaptan doğrudan yenir, yeme usulü budur. Hâl böyleyken lobioyu kil kotaniden seramik tabağa alıp yemek, usul bilmemek ve bu yemekten gerekli keyfi de alamamak anlamına gelir.

Lomsia-Lomsianta/ლომსია-ლომსიანთა

Güney Gürcistan'da Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde bulunan Akhaltsikhe kentinin bulunduğu yerin eski adıdır. Akhaltsi- khe [ახალციხე] Türkçe metinlerde Ahışa/Ahıska denen yer-

dir. Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda Güney Gürcistan topraklarındaki Tao'yu, Klarceti'yi, Çaneti'yi (Lazeti), Meskheti'nin bir kısmını yani Samtskhe-Cavakheti topraklarını ele geçirdi. Samtskhe-Cavakheti'nin merkezi olan kentin adı Akhaltsikhe idi. Osmanlı İmparatorluğu aslında bu ismi, tüm Meskheti/Samtskhe-Cavakheti için kullanmıştır. Ancak, bu terimi olduğu gibi alıp kullanmak istese de Türkçenin fonetik yapısı kelimeyi doğru telaffuz etmeye uygun olmadığından, Osmanlı döneminde Akhaltsikhe Türk dilinde Ahışa şeklinde kullanılmaya başladı. Osmanlılar yörenin adını değiştirmek niyetinde değildi, nasıl ki Gürcüce Nigali/Ligani/Livana olarak bilinen Artvin bölgesinin adını muhafaza edip Livane Sancağı olarak aynı adı kullanmayı sürdürmüşse, Akhaltsikhe'yi de tüm bölge için kullanmış, ancak Türkçenin fonetik cilvesi nedeniyle Akhaltsikhe kelimesi Türkçe konuşanların dilinde Ahışa, son dönemde de Ahıska olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu toprakları aldığı dönemde Akhaltsikhe, sadece Samtskhe Saatabago adlı Gürcü prensliğinin merkezi olan kentin adıydı. Osmanlılar ise tüm bölgeyi Ahışa adıyla adlandırdılar. Gürcü literatüründe Akhaltsikhe kullanılmaya devam etmiş olup Akhaltsikhe bugünkü adıyla tarihsel ve coğrafik Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin değil, her zaman olduğu gibi Akhaltsikhe kentinin adıdır. Akhaltsikhe Gürcüce yeni kale anlamındadır. Kente bu ad 12. yüzyılda verilmiştir. Daha önce buranın adı Lomsia/Lomsianta [ლომსია/ლომსიანთა] idi. Antik çağlardan beri insan yaşamının olduğu bölgede MÖ 3. binlere ait yerleşim kalıntıları ve mezarlar bulunmuştur. Akhaltsikhe'nin olduğu coğrafyanın Orta Çağ'da da büyük siyasi ve stratejik önemi vardı. Lomsia/Lomsianta adlı kale 9. yüzyılda Guaram Mampali tarafından inşa edilmiştir. Burada bir kentin kurulması ise 11-12. yüzyılda gerçekleşmiştir³⁶⁶. Tarihi Gürcü kalesi Lomsia/Lomsianta, 11. yüzyıldaki

366 Natia Natsvliivili, "Akhaltsikhe", *Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918 Tzlebşi*, Giorgi Çubinişvilis Sakhelobis Kartuli Khelovnebis İstoriisa da Dzeglta Datsvis Erovnuli Kvleviti Tsentri, Tbilisi:2019, s. 231-265.

savaşlarda yıkıldı. Gürcistan kralı IV. Daviti'nin (Ağmaşenebeli), buranın yeniden ayağa kaldırılması emri üzerine yörenin feodal prensi II. Beşken Cakeli [ბეშქენ II ჯაყელი] eski Lomsia'nın olduğu yerde Selçuklu tehlikesine karşı kullanılmak üzere kale inşa etmeye başladı³⁶⁷. Bu kale aynı zamanda kent gelişimini de sağlıyordu. 12. yüzyılda eski Lomsia'nın olduğu yerde yapılan bu kale ve kente yeni kale anlamındaki Akhaltsikhe adı bu tarihte verilmiştir.

Lopotas Tba-Lopota Gölü/ლოპოტას ტბა

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde göl ve tatil merkezi. Lopota Gölü kıyısında otel ve spa merkezinden oluşan tesisler ziyaretçilerini ağırlamaktadır.

Lopota Gölü Telavi'nin Napureuli köyünde Lopota Vadisi'nde yer alır. Tbilisi'ye 115 km mesafededir. Lopota Vadisi Büyük Kafkas Sıradağları'nın güney yamacının başlangıcından, Kuzey Kaf-

kasya'daki Dağıstan Cumhuriyeti sınırının olduğu Lopota Geçidi'nden doğan Lopota Çayı'nın havzasına denmektedir. Lopota Çayı Telavi ve Kvareli topraklarından akıp Alazani Nehri'yle birleşir, 33 km uzunluğundadır. Büyük Kafkas Sıradağları'nın parçası tepelerle çevrili Lopota Vadisi içinde adeta cennetten bir köşe olan Lopota Gölü rekreasyon alanı her mevsim ayrı bir güzellik taşımaktadır. Lopota Gölü kıyısındaki tesisler arasında 186 odalı, 5 havuzlu, 3 restoranı, 6 barı, mahseni toplantı salonları olan otel kompleksi de vardır. 25 Haziran 2020 tarihili tespitlere göre burada günlük konaklama ücreti oda başına 360-670 lari (800-1500 Türk lirası) arasında değişmektedir.

³⁶⁷ "İstoria", [akhaltsikhe.gov.ge](https://www.akhaltsikhe.gov.ge), <https://www.akhaltsikhe.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

Lore/ლორე

Doğu Gürcistan'da Kvemo Kartli Bölgesi'ne bitişik tarihsel bölgedir. Günümüzde Ermenistan sınırları içindedir. Tarihsel Taşiri [ტაშირი] bölgesi içerisinde, Debeda Irmağı'nın sağ yakasında yer alır.

Günümüzde Ermenistan'ın Lori adlı ilinin Stepanavan kentinin olduğu yerleri kapsar. Taşiri adı ilk kez 1. yüzyılda karşımıza çıkıyor.

Taşiri o dönemde Trialeti'yle birlikte Kartli (İberia) Krallığı sınırları içindedir. Ermeni krallığına sınır olan Taşiri 1. yüzyıldan sonraki yüzyıllarda yine Kartli içerisindeydi. Taşiri sonraki dönemlerde tartışmalı bir alan olmuştur.

Gürcistan'ın bazı bölgeleriyle Ermenistan arasındaki ticaret kervanlarının yolu Taşiri'den geçiyordu. 10. yüzyılın başından 11. yüzyıla kadar yaklaşık yüz yıl, bölgede kurulan Taşir-Dzoraget adlı Ermeni krallığı Taşiri'yi ve o dönemde bugünkü Azerbaycan'da bulunan Albaneti'nin (Kafkas Albanyası) topraklarının bir kısmını kapsıyordu. Taşiri 1118 yılında amirspasalar unvanlı Gürcü başkomutanın toprağı oldu. Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli 1122 yılında Tbilisi'yi Araplardan geri aldığı yıl Taşiri'yi de krallığının sınırlarına kattı. Taşiri yönetmesi için önce Orbeli, daha sonra Mkhargdzeli sülalesinden Gürcü feodallere verildi. 11. yüzyılda Lore Kalesi'nin inşa edilmesinden sonra Taşiri'nin merkezi Lore'ye taşınmış, Taşiri'ye Lore denmeye başlanmıştır. 1918 yılında Gürcistan, 1801'den beri işgâli altında olduğu Rusya'dan bağımsızlığını yeniden kazandığında, Lore çevreleri (eski adıyla Taşiri bölgesi) 26 Mayıs 1918'de kurulan Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisindeydi.

di³⁶⁸. Gürcü toprağı Lore, 1921 yılında, Sovyetler Birliğı döneminde, Gürcü Bolşevikler Stalin ve Orconikidze'nin bilgisi dâhilinde ve onaylarıyla Gürcistan'dan koparılıp Ermenistan'a verilmiştir³⁶⁹.

Ձ (M)

Makronebi-Makronlar/Ձայրոմեյծն

Tarihi Kolkh boylarından biri de Proto Kartvel topluluklardan biri olarak kabul edilen, Makronlardır. Antik çağlarda Güney Kolkheti'de; Trabzon'da ve oradan doğuya doğru olan alanlarda yaşadığı belirtilmektedir. Yunan filozof Ksenofon (MÖ 431-354), Trabzon'un iki günlük yürüme mesafesindeki güneydoğu istikametinde Makronlarla karşılaşmıştır. Trabzon ve doğusundaki topraklarda Makronların yaşadığını başka tarihçiler de onaylamaktadır. Milattan önce bölgeye kadar yayılan güçlü Pers İmparatorluğu olan Ahemeniş İmparatorluğu döneminde; Makronlar bazı başka Kolkh-İber bölgeleriyle birlikte Ahemeniş İmparatorluğu etkisinde ve belirli bir dönem Pers Ahemeniş İmparatorluğu'nun 19. Satraplığı (Eyaleti) olan Arian Kartli sınırları içinde kalıyordu. Makronlar, Pers Kralı Serhas I'in Yunan kent devletleri üzerine yürüyerek yaptığı savaşa Ahemeniş İmparatorluğu ordusu içinde katılmışlardı. Makronların bu savaşta tıpkı Moshiler (Meshi/Meskhi), Tibarenler ve Mossinikler gibi silahlanmış olduğu tarihçiler tarafından anlatılmaktadır. Tarihçilerin bir kısmına göre bu bölgede yaşayan Çanilere [ჭანონ] yani Lazi halkına yabancılar Makron diyordu. Bölgede yaşayan halka Yunanlıların Makronlar dediği ifade edilmektedir. Yunanlılar önceleri Makronları; Yunançada "uzun başlı" anlamına gelen makron terimine yakın başka bir adla adlandırmışlar sonrasında terimi Makronlar olarak kul-

368 D. Berdzenişvili, "Taşiri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.669.

369 Caba Samuşia, "Stalin Lore'yi Ermenilere Nasıl Verdi", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/stalin-lore-yi-ermenilere-nasil-verdi-caba-samusia-icerigi-422.html>, Son erişim 25.02.2021.

lanmışlardır. 6. yüzyılda Makronların yaşadığı alanlar Bizans İmparatorluğu tarafından işgâl edilmiş, Makronlar bu dönemde Hıristiyan olmuştur³⁷⁰.

Manglisi/მანგლისი

Doğu Gürcistan'da, Kvemo Kartli Bölgesi'nde tarihsel alan. Tetrizkaro [თეტრიწყარო] Belediyesi'ne bağlıdır. Trialeti Dağlarının güney eteklerinde bulunan Manglisi [მანგლისი], Algeti Çayı'nın sol yakasında bulunur, Tetrizkaro merkezine 45 km mesafededir. Manglisi, antik çağlarda önemli bir yerleşim alanıydı. Şida Kartli Bölgesi'ni Güney Gürcistan, Ermenistan ve Bizans'a bağlayan yol üzerinde olması Manglisi'nin gelişimini sağlıyordu.

Burası tarihi Gürcü dini yapılarının bol olduğu bir bölge olup en eski kilise 4. yüzyılda yapılmıştır, 5. yüzyılda Manglisi piskoposluk merkezi olmuştur.

Arap kaynaklarına göre; 7. yüzyılın ortalarında Arapların Gürcistan'a yaptığı saldırılardan sonra da Manglisi Kartli'nin merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir. 10. yüzyılda buralar Gürcü feodal

prensler Kldekari aristavileri tarafından yönetiliyordu. 11. yüzyıldan itibaren Birleşik Gürcistan Krallığı içindedir. 15. yüzyıldan sonra Barata Maçibaidze'nin kurduğu Sabaratiano adlı feodal beyliktir. 17. yüzyılın sonundan itibaren yaşanan sürekli saldırılar ve savaşlar neticesinde Manglisi'nin bulunduğu Algeti Vadisi nüfusu kademeli şekilde azaldı, insansızlaştı, Manglisi eski önemini yitirdi³⁷¹. Ortodoks Hıristiyanlık Gürcistan'da 4. yüzyılda res-

370 "Makronebi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.376-377.

371 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.319-320.

mi din olmuştur. Taş malzemeden ilk kilisenin 330 yılında burada yapıldığı belirtilmektedir. Bu, Manglisi Sioni Kilisesi'nin olduğu yerdir. Benzerleri arasındaki ilk yapı budur. Manglisi, 5. yüzyıl Kartli (İberia) Kralı Vakhtang Gorgasali'nin kurduğu piskoposluk merkezleri arasındadır. 7. yüzyılda Bizans İmparatoru Herakleios'un Gürcistan seferinde Dmanisi tahrip edilmiş, burada bulunan ve Hz. İsa'ya ait olduğu söylenen bazı parçalar götürülmüştür. Manglisi Sioni Katedrali mimari açıdan son görüntüsünü 11. yüzyılda almıştır³⁷².

Marabdis Brdzola-Marabda Savaşı/მარაბდის ბრძოლა

1625 yılındaki Marabda Savaşı Gürcü askeri tarihindeki kapsamlı savaşlardan biri olup Gürcülerin yenilgisiyle sonuçlanmış, ancak sonuçları itibarıyla bu savaş sayesinde Gürcüler daha büyük felaketlerden korunmuştur. Marabda Savaşı Gürcü Kartli-Kakheti birlikleriyle İran ordusu arasında Tbilisi'ye 23 km mesafede Marneuli yakınlarındaki Marabda Vadisi'nde gerçekleşmiştir. 17. yüzyıl Gürcistan için şartların ağırlaştığı, Doğu Gürcistan'a İran saldırılarının yoğun olduğu bir dönemdi. İran Şahı Abbas I büyük gücüne ve tüm saldırganlığına rağmen Gürcistan'da istediği sonucu alamıyordu. Şah Abbas Doğu Gürcistan'a hâkim ve kalıcı olmak istiyor, Gürcüler buna direniyordu. Şah Abbas yeni ordular göndererek halkı topyekün esir alıp İran içlerine sürmek, yerlerine de İran'dan çeşitli kavimleri getirerek Gürcistan'a yerleştirip Gürcüsüz bir Gürcistan'ı İran topraklarına katmak istiyordu.

Buna direnen Gürcüler 25 Mart 1625'te Kvemo Kartli'deki Martkopi köyü yakınlarında bulunan İran ordusuna baskın düzenledi ve onları bozguna uğrattı. Bu, Martkopi Savaşı'ydı. Burada 30 bin İran askerinden sadece 3 bini canını kurtarabildi. Kartli-Kakheti

372 Eliso Akhvlediani, "Tzinastsari Monatssemebi Adreuli Şuasaukuneebis Kartuli Gumbatovani Eklesiebis Korpusisatvis", **Arkitekturuli Memkvidreoba Pirveli Tomi**, Kulturuli Memkvidreobis Sakartvelos Tsentri Pondi "Çveni Saunce", Tbilisi:2001, s.57-68.

halkı bu defa da kurtuldu. Gönderdiği orduların Martkopi’de uğradığı yenilgiyi sindiremeyen Şah Abbas, eniştesi İsa Han komutasında daha büyük bir orduyu Gürcistan’a gönderdi. Kral I. Teimurazi ve komutan Giorgi Saakadze birlikte, 20 bin kişilik orduyla Tbilisi yakınında Kocor-Tabakhmela’da konuşlandılar. İranlılar Azerbaycan tarafından ek kuvvetlerin gelmesini bekliyordu. Saakadze düşmanın saldırmasının beklenmesini istiyor, kral ise Tabakhmela’daki düşmana saldırmak istiyordu, Gürcüler arasında görüş ayrılığı vardı. Saakadze sayıca çok üstün düşmanı Marabda düzlüğünde değil, yayılmalarına imkân vermeyecek Kocor-Tabakhmela vadilerinde yenebileceğini düşünüyordu. Kralın istediği oldu; 1 Temmuz 1625’te, Kral I. Teimurazi ve Giorgi Saakadze’nin komuta ettiği Gürcü ordusu Kocor-Tabakhmela’dan Marabda’ya hareket edip kamp kurmuş İran ordusuna hücum etti. İranlıların öncü birliklerini yenip kamplarına girdiler. İranlıların yenilgisi kaçınılmaz görünüyordu ancak tecrübeli komutan İsa Han savaşı bırakmadı. Gürcülerin disiplini bozuldu; bir kısmı zafer havasına girdi düşmanın elindeki ganimetlerle ilgilenmeye başladı, bir kısmı da kaçan İran askerlerinin peşinden gitti, hayatta kalan İran askerleri direnmeyi sürdürdü ve bu esnada Azerbaycan beylerbeyi Şah Bende Han ordusu İsa Han’ın yardımına yetişti. Gürcüler düşmanın ek kuvvetlerine karşı başarısını sürdüremedi. Gürcü atlı savaşçılar Tabakhmela’dan ayrılıp Kocori’ye gitmişti. Meydanda kalan ve köylülerden oluşan piyade Gürcüler teslim olmadan sonuna kadar gruplar halinde savaştı ve düşmana büyük kayıp verdirdi, fakat meydandaki Gürcülerin hepsi öldü³⁷³.

Marabda savaşında 9 bin Gürcü askeri, 14 bin İran askeri öldü. İki taraftan toplam 70 bin askerin katıldığı bu savaş o dönem için Kafkasya’nın en büyük askeri mücadelesiydi ve hem Gürcistan hem de İran için önemli sonuçlar getirdi³⁷⁴. İran’ın gelmiş geç-

373 Dodo Çumberidze, “Martkopisa da Marabdis Brdzolebi”, **Meomris Biblioteka No:16**, SSİP İvane Cavakhişvilis İstoriisa da Etnologiis İnstituti Tbilisi:2008, s.2-36.

374 Elguca Medzmariaşvili, s.236-237.

miş en büyük şahı Abbas I Kartl-Kakheti'yi İran topraklarına katmayı, buradaki Gürcülerin tümünü İran içlerine sürüp Doğu Gürcistan'ın tamamına İran'dan çeşitli kavimleri getirip yerleştirmeyi hedefleyen planını sonuçlandırmayı başaramadı, bu savaştan sonra sözkonusu planı yarım kaldı.

Mariamoba/მარიამობა

Hz. Meryem'in göğse kabul edilmesine istinaden kutlanan bayramın adıdır. Gürcü Ortodoks dünyası 28 Ağustos tarihinde kutlar. Mariamoba günü olan 28 Ağustos Gürcistan'da resmi tatildir. Katedral kilisesi ve bazı Ortodoks kiliseleri Meryem'in göğse kabul edilmiş günü olarak 15 Ağustos'u kabul ederler. Mariamoba Günü Gürcistan'da en önemli günlerden kabul edilir.

Marneuli/მარნეული

Doğu Gürcistan'da Kvemo Kartli Bölgesi'nde kenttir. Tbilisi'nin 28 km güneyindedir. Rustavi kentine mesafesi 48 km, Azerbaycan ve Ermenistan sınırlarına uzaklığı 30 km'dir. Gürcistan'ın güneydoğu kesiminde yer alır. Kuzeyinde Tetrizkaro, kuzeydoğusunda Gardabani, batısında Bolnisi vardır.

Marneuli'nin güney sınırının bir kısmı Gürcistan-Ermenistan sınırını, bir kısmı Gürcistan-Azerbaycan sınırını oluşturur. Marneuli kent nüfusu yaklaşık 22 bindir.

Marneuli Belediyesi (Marneulis Munitsipaliteti) aynı adı taşıyan kent ve 17 küçük idari birimden oluşur, köylerin sayısı ise 83'tür. Marneuli'nin büyük kısmı düzlüktür ve Algeti, Khrami, Maşavera ve Dubeda ırmaklarının aşağı kesimlerinin olduğu alanı kapsar. Bölge tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu bir alan olup Marneuli'nin çalışkan ve üretken halkı tarafından yetiştirilen her çeşit

sebze ve meyve Tbilisi pazarlarını beslemektedir. Marneuli; Lomtagora-Marneuli, Eklesia, Candar-Sandari ve Sarvani adlı köylerin birleşmesiyle oluşan bir şehirdir. Çok eski bir yerleşim olan Lomtagora tarihi kaynaklarda ilk kez 8. yüzyılda geçer. 17. yüzyılda İran hükümdarı Şah Abbas I Doğu Gürcistan'a yaptığı saldırılarda buranın yerlisi Gürcü halka katliamlar uyguladı, hayatta kalanları İran'a sürdü, yerlerine ise Borçalı adlı Türk gruplarından insanları getirip yerleştirdi. Daha sonra bu yöreye de Borçalı (Borçalo) dendi. 1947 yılında bölgenin çok eski Gürcü adı olan Marneuli adı buraya yeniden verilmiş, 1964 yılında da Marneuli kent tipi yerleşim statüsü kazanmıştır³⁷⁵. Marneuli çevresinde antik çağlara ait yerleşim kalıntıları ve Orta Çağ dönemine ait çok sayıda Gürcü tarihi eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında; Khucukhi [ხუჯუხი] Manastır Kompleksi, Khorocni [ხოროჯნი] Manastırı, Tzopi [წოჭი] Kalesi, Şulaveri Kalesi ve başka eserler sayılabilir.

Maro Makaşvili/მარო მაკაშვილი

Gürcistan'ın kadın milli kahramanıdır. Maro (Mariam) Makaşvili, Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'nin 1921 yılında Rus Kızıl Ordusu tarafından işgâline karşı verilen savaşta hayatını kaybetmiştir. 1901 doğumlu Maro Makaşvili'nin babası tanınmış şair Konstantine Makaşvili Gürcistan Yazarlar Birliği'nin de kurucularından biri, annesi Tamari ise yazar Ekaterine Gabaşvili'nin kızıydı.

Rus Kızıl Ordu'su Azerbaycan üzerinden gelip Tbilisi'yi işgâl etmeye kalktığında, 19 yaşındaki Maro Makaşvili Tbilisi Üniversitesi'nde (TSU) öğrenciydi. Maro, ülkesini savunmak için savaşan birliklere sağlık yardımı için gönüllü olarak Gürcü Kızılhaç'ına katıl-

375 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.321-322.

di ve dâhil olduğu ekiple Tbilisi yakınlarındaki savaş cephesi Kocori'ye hareket etti. 19 Şubat günü bomba isabet etmesi sonucu ağır yaralanıp hayatını kaybetti. Maro'nun Gürcistan'ın bağımsızlığı için hayatını kaybeden ilk kadın olması dönemin Gürcü toplumu derinden etkilemişti. Tbilisi çevrelerinde Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu'sunun işgâline direnirken hayatını kaybeden Maro Makaşvili, Gürcistan'da milli kahraman statüsü verilen ilk kadındır³⁷⁶.

Martvili-Martvilis Kanioni/მარტვილი-მარტვილის კანიონი

Martvili Batı Gürcistan'da Samegrelo-Zemo Svaneti idari birimi içinde belediyedir. 1921'e kadar Senaki'ye bağlıydı. Sovyetler Birliği döneminde, 1936'da Gegeçkori adı verilmişti.

1990'a kadar bu adı taşıdı. Tarihsel adı Çkondidi'dir [ჭყონდიდი]. Kuzeyinde Lentekhi, doğusunda Khoni ve Tsageri, güneyinde Senaki ve Abaşa, batısında Çkhorotzku vardır.

Kent merkezi ve 20 köyden oluşan Martvili Tbilisi'ye 280 km, Zugdidi'ye 80 km, Poti'ye 70 km mesafededir. Günümüzde Martvili'ye, o zamanki adıyla Gegeçkori'ye 1964 yılında kent tipi yerleşim alanı statüsü verilmiştir. Martvili merkez

nüfusu 4.200, köylerle birlikte Martvili Belediye nüfusu 35 bindir. Samegrelo Bölgesi içerisinde yer alan Martvili tarihi ve kültürel açıdan önemli bir geçmişe de sahiptir³⁷⁷. Eski adı Çkondidi olan bu bölgede yer alan eğitim merkezi külliye vazifesi taşıyor, dini ve beşeri ilimler konusunda el yazması kitaplar yazılıp yayılıyordu. Ayrıca; Gürcistan'ın en önemli kralları arasında olan Birle-

376 "Maro Makaşvili", [history.mod.gov.ge](https://history.mod.gov.ge/ge/page/50/maro-mayashvili), <https://history.mod.gov.ge/ge/page/50/maro-mayashvili>, Son erişim 25.02.2021.

377 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.3222-325.

şik Gürcistan Kralı IV. Daviti'yi (Ağmaşenebeli) yetiştiren Megreli lalası Giorgi Çkondideli de şimdiki adı Martvili olan bu bölgedendi. Kurucu Daviti (Davit Ağmaşenebeli) Çkondidi'de yetişmiş, Giorgi Çkondideli'nin idealleri doğrultusunda büyümüştür.

Batı Gürcistan'ın kuzeydoğu kesiminde yer alan Martvili, Samegrelo düzlüğünde, Egrisi Dağları eteklerindedir. Martvili'de tarihi kaleler, dini yapılar, şelale ve kanyonların sayısı çoktur ve tamamı görülmeye değerdir. Bunlar arasında Gaçedili köyünde bulunan Martvili Kanyonu, Salkhino köyündeki Dadiani yazlık sarayı, Martvili Manastırı daha çok öne çıkmaktadır. Martvili'de en çok ziyaret edilen yer Martvili Kanyonu olup, kano gezilerinin de yapılabildiği bu kanyon, Orta Doğu ülkelerinden Avrupa'ya, Japonya'dan Rusya'ya kadar çeşitli ülkelerden turistlerin ilgisini çekmektedir³⁷⁸.

Martkopi/მარტოპო

Martkopi Doğu Gürcistan'da Kvemo Kartli Bölgesi'nde, Gardabani'ye bağlı köydür. Gürcistan'ın en eski köylerindedir, 1. yüzyıldan beri yerleşimin olduğu bir alandır ve günümüzde Gürcistan'ın en büyük köyüdür. Martkopi köyünde 9 bin nüfus yaşamaktadır. Halk anlatımlarında ve tarihi kaynaklarda 6. yüzyıla kadar buranın adının Gürcüce taşlık alan anlamına gelen Akriani [აკრიანი] olduğu belirtilir. Burada Kral Vakhtang Gorgasali 5. yüzyılda manastır kurmuş ve piskopos da görevlendirmişti. 6. yüzyılda Suriye'ye gidip dini eğitim aldıktan sonra ülkelerine geri dönen 13 Gürcü din adamından biri Antoni [ანტონი] buraya yerleşmiştir. Piskopos Antoni tek başına yani 'marto (მარტო)' ve izole bir hayat sürdürdüğü için ona Anton Martkopeli denmiş, yerin adı da bu yüzyılda Martkopeli'ye dönüşüp sonrasında bunun kolay versiyonu Martkopi haline gelmiştir.

378 "Martvilis Kanioni", apa.gov.ge/ge/, <https://apa.gov.ge/ge/eco-tourism/servise-bi-da-tarifebi/martvilis-kanioni>, Son erişim 25.02.2021.

Köyün kuzeybatısında orman içerisinde saklı Anton Martkopeli manastır kompleksi birkaç yapıdan oluşmaktadır. Martkopi köyü civarında toplam 40 adet kilise ve şapel günümüze kadar gelmiş olup bunlardan dördü faaldir. Martkopi toprakları tarih boyunca birçok kanlı savaşa sahne olmuştur: Moğol hükümdarı Timur'un ordusu Martkopi Manastırı'nı tahrip etmiştir. 1477 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Martkopi'yi tahrip etmiştir. 1582 yılında iki Gürcü kralı; Kakheti Kralı II. Aleksandre ile Kartli Kralı I. Simoni burada savaşmıştır. Sasani İnan İmparatorluğu'nun şahı Abbas I 1614 yılında Martkopi'yi tahrip etmiştir. 1625 yılının 25 Mart tarihinde Giorgi Saakadze önderliğinde Gürcü birlikleri Şah Abbas'ın gönderdiği İnan ordusuna baskın yapıp onları burada yok etmiştir. 30 bin İnan askerinden sadece 3 bini canını kurtarabilmiştir. Bu savaş ve aynı yıl gerçekleşen Marabda Savaşı Gürcüleri tamamen yok olmaktan kurtarmıştır. 1664 yılında iki Gürcü; Erekle ile V. Vakhtangi arasında burada çarpışma olmuştur. 1724 yılında Osmanlı birlikleri Martkopi'ye girerek tahrip etmiştir. 1752 yılında Dağistanlı Lek grupların saldırıları olmuştur³⁷⁹. Burada sıralanan savaşlar, baskınlar ve çatışmalara ve daha başka önemli gelişmeler, olaylara, hem inşa hem de yıkımlara maruz kalmış Martkopi, Gürcü tarihi açısından önem taşıyan yerlerden biridir. Martkopi Doğu Gürcistan'ın Gürcülerden tamamen temizlenmesini ve bu şekilde İnan'a bağlanmasını hedefleyen dönemin İnan projelerini engelleyen sembol alanlardan biri olma özelliği de taşımaktadır.

Markhva/მარხვა

Oruç anlamına gelir. Ortodoks Hıristiyanlar da kendi inançları doğrultusunda, fakat diğer dinlerden farklı kurallara göre oruç tutmaktadır. Gürcistan'daki Gürcü nüfusun yaklaşık %3'ünü oluşturan Gürcü Müslümanların oruçları Türkiye'deki Sünnü Müslümanlarla aynı olduğundan açıklamaya gerek yoktur.

³⁷⁹ Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili vd., s.3225-328.

Ortodoks Hıristiyan Gürcüler yılın birkaç döneminde oruç tutarlar; tüm oruç periyodunda hayvansal hiçbir gıda tüketemezken başka şeyler yiyebilmekte, su içebilmektedirler. Yani Ortodoks Hıristiyanların orucunda; et, süt, süt ürünleri, yumurta yemek yasak olduğu gibi içinde yumurta ve süt kullanılmış olan hamur işleri ve pastaları dahi yemek yasaktır. Bu yasak tüm oruç periyodunda devam eder; ancak hal böyleyken, su ve diğer içecekler, saydıklarımızın haricindeki yiyecekler oruç periyodunda gece ya da gündüz fark etmeksizin tüketilebilir. Hayvansal hiçbir şeyin temas etmediği ve bu dönemde özgürce tüketebildikleri yiyeceklere Ortodoks Hıristiyan Gürcüler *samarkhvo* [სამარხვო] demektedir.

Markhvebi [მარხვები] oruçlar demektir ve iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan biri Gansakutrebuli Markhvebi [განსაკუთრებული მარხვები] yani Özel Oruçlar, diğeri ise Ertđgiani Markhvebi [ერთდღიანი მარხვები] yani günlük oruçlardır. Gansakutrebuli Markhvebi yani Özel Oruçlar yılda 4 dönemdir. Bunlar; Didi Markhva (Ağdgoma öncesi yedi hafta süren Büyük Oruç), Petre Pavleoba Orucu (Sultmopeneba ve Petre-Pavleoba günleri arasında Perşembe ve Cuma günleri tutulur), Mariamoba Orucu (Ağustos ayında iki hafta tutulur), Şoba Orucu'dur (28 Aralıkta başlar 7 Ocak'a kadar sürer)³⁸⁰. Bir günlük oruçlar ise dört türdür. Bunlar; Haftalık Çarşamba Orucu, Natlişgeba günü öncesi oruç (Ocak ayında), Aziz İoane için tutulan oruç (Ağustos sonu-eylül), dünyanın yükselmesi, haça saygı ve Apkhazeti'nin düştüğü gün için tutulan oruçtur (14-27 Eylöl).

Marcvena Sanapiro–Martskhena Sanapiro/მარჯვენა სანაპირო-მარცხენა სანაპირო

Marcvena Sanapiro [მარჯვენა სანაპირო] Sağ kıyı/yaka demektir. Başkent Tbilisi'nin Mtkvari (Kura) Nehri'ne göre sağ yakası anlamına gelir. Martskhena Sanapiro [მარცხენა სანაპირო] ise,

380 **ortodoxy.ge**, <http://www.orthodoxy.ge/markhva.htm>, Son erişim 25.02.2021.

yine Mtkvari Nehri'ne göre Tbilisi kentinin Sol kıyısı/yakası anlamına gelir.

Türkiye'de doğup, Ardahan ilinden girip Gürcistan'ın Akhaltsikhe, Borcomi, Gori gibi kentlerinin topraklarını aştıktan sonra Mtskheta ve sonra da Tbilisi'ye ulaşan Mtkvari Nehri, Gürcistan'ı terk ettikten sonra Azerbaycan topraklarına girer, buradaki uzun yolculuğundan sonra Hazar Denizi'ne kavuşur. Kafkasya'nın kadim merkezî kenti Tbilisi'yi Mtkvari Nehri ikiye ayırır. Tbilisi'de tüm semtler ve önemli sembollerin konumları tarif edilirken tanımlaması kente hayat veren Mtkvari'ye göre sağ ya da sol yakada olmalarına göre yapılır. Mtkvari Nehri'nin akış yönüne yüzümüzü döndüğümüzde kentin sağınızda kalan kesimi Marcvena Sanapiro'dur. Örneğin Saburtalo, Vake, Nutsubidze, Ortaçala, Abanotubani, Rustaveli Caddesi, Şardeni, Mtatzminda, Sololaki gibi yerler sağ yakada yani Marcvena Sanapiro'dadır. Mtkvari Nehri'nin akış yönüne yüzümüzü döndüğümüzde kentin solunuzda kalan yarısı ise Martskhena Sanapiro'dur. Bu durumda, örneğin Rike, Avlabari, İسانی, Samgori, Varketili, Çuğureti, Didube gibi yerler Martskhena Sanapiro denilen kentin sol yakasında kalır.

Matiane Kartlisa/მატიანე ქართლისა

8-11. yüzyıl arası Gürcistan tarihini anlatan anonim kaynaktır. Yazılış tarihi 11. yüzyıldır, 1072-1073 yıllarında yazıldığı düşünülmektedir. *Matiane Kartlisa* iki ana bölümden oluşur, bunlardan birincisi kısadır ve 8. yüzyıl sonundan 10. yüzyıl sonunda III. Bagrati'nin krallık tahtına çıktığı yıla kadar olan dönemi anlatır; ikinci bölüm ise III. Bagrati'den itibaren II. Giorgi'nin ilk krallık yılları da dâhil olmak üzere Birleşik Gürcistan Krallığı'nın 1072 yılına kadar olan tarihine ait bilgiler verir.

Matiane Kartlisa, çeşitli dönemleri anlatan tarihi kaynak metinlerin toplandığı, çeşitli bölümlerden oluşan *Kartlis Tskhovreba* adlı tarihi kaynak kitabın içerisinde yer alan bir bölümü oluştur-

rur. *Kartlis Tskhovreba* adlı eser; kapsadığı ve daha önce yazılmış olan bölümlerin 12. yüzyılın ilk çeyreğinde bir araya getirilmesiyle oluşmuştur (Bu konuda başka görüşler de vardır; farklı araştırmacılar *Kartlis Tskhovreba*'nın 7., 8. 9. yüzyılın sonlarında oluşturulduğunu ifade etmektedir). Kartli Tskhovreba'ya sonraki dönemler yapılan eklemeler sonucunda farklı nüshaları oluşmuştur. *Matiane Kartlisa*'ya göre 8. yüzyılda Gürcistan birleşik tek bir ülkeydi, başında da erismtavari unvanlı Kral Arçili vardı (668-718). Egrisi (Lazika) de Apkhazeti eristavisi I. Leoni de Kral Arçili'ye bağlıydı. 6-9. yüzyıllar arasında; Kartli feodal devletinin başındaki krallar erismtavari unvanı taşıyordu. *Matiane Kartlisa*'ya göre Arçili'nin ölümünün ardından onun soyundan gelenler ülkenin bütünlüğünü koruyamadı³⁸¹. *Matiane Kartlisa* yazarı eserin de hem Gürcü hem de yabancı kaynakları kullanmıştır.

Maçakheli/მაჭახელი

Tarihsel Güneybatı Gürcistan'da coğrafi bölgedir. Maçakheli'nin bulunduğu alan Maçakhlis Kheoba [მაჭახლის ხეობა] yani Maçakheli Vadisi adını taşımaktadır. Zeda Maçakhlis Kheoba (Yukarı Maçakheli Vadisi) ve Kveda Maçakhlis Kheoba (Aşağı Maçakheli Vadisi) olarak ikiye ayrılır. Maçakheli tarihte Şavşeti'de bulunan Tbetis Eparkia (Tbeti Piskoposluk Bölgesi) içinde kalıyordu. Tbetis Sulta Matiane (Tbeti Ruhani Kayıtları) adlı hagiografik eser Maçakheli hakkında önemli bilgiler vermektedir. 16. yüzyıl başına ait Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı) kilise din adamları görev alanları hakkındaki bir belgede burası Miçikhiani [მიჭიხიანი] adıyla geçiyor. Daha sonra Maçakheli Osmanlı İmparatorluğu tarafından alındı. Etnografik verilere göre Açara ve Maçakheli en geç Müslüman olan yerlerdir³⁸².

Günümüzde bu vadi ve vadideki köyler iki ayrı ülke sınırı içerisinden

381 M. Lortkipanidze, "Matiane Kartlisa", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, C.6, s.494.

382 Rozeta Guceciani, Roland Topçışvili vd. "Etnografiuli Zeda Maçakheli", *Kartveluri Memkvidreoba XII*, 2008, s.73-87.

de kalmaktadır. Vadi'nin yukarı kesimleri Türkiye, aşağı kesimleri ise Gürcistan sınırları içerisinde. Maçakheli Vadisi'nde bulunan toplam 18 köyden 6'sı Türkiye'nin Artvin ili sınırları içerisinde olup idari olarak Borçka ilçesine bağlıdır. 12 köy ise Gürcistan'ın Açara Özerk Cumhuriyeti adlı idari yapısı içerisinde, Khelvaçarui [ხელვაჩაური] Belediyesi'ne bağlıdır. Maçakheli'nin Gürcistan tarafında olan kesiminin başladığı yer Batumi kentine 19 km uzaklıktadır. Tüm Maçakheli Güney ve Güneybatı Gürcistan'ın diğer topraklarıyla birlikte, 16. yüzyılın 2. Yarısından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı İmparatorluğu içindeydi, bu savaşla birlikte Çarlık Rusya'sı sınırlarına girdi. Tüm Gürcistan'ı ele geçiren Çarlık Rusya'sı Gürcistan'ı iki vilayete dönüştürmüştü, Maçakheli 1881'de Kutaisi Guberniası'na (Kutaisi Valiliği) bağlanmıştı. 1917'de Çarlık Rusya'sı yıkıldı. 1918-1921 yılları arasında Maçakheli Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti içindeydi, 1921'de Gürcistan işgâl edildi.

Maçakheli 1921'de ikiye bölündü. Maçakheli Vadisi'nde 18-19. yüzyıllarda üretilen çakmaklı yivli namlulu ve başka türlerde tüfekler çok ünlenmişti. Maçakhelili ustalar tarafından yapılan bu tüfeklerin adı Maçakhela [მაჭახელა] idi ve Gürcüler bunu Maçakhelis Topi [მაჭახლის თოფი] olarak da ifade ederdi³⁸³. Gürcistan tarafında Maçakheli Vadisi'nin başladığı yerde Maçakhela denen Maçakheli tüfeğiyle ilgili bir anıt mevcuttur.

Maçakheli'nin 6 köyden oluşan Türkiye tarafında kalan kesiminin Türkçe resmi adı Camili'dir. 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Ankara Hükûmeti arasında yapılan Moskova Antlaşması ve akabinde 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'na istinaden sınır belirlenmiştir³⁸⁴. Kars Antlaşması Ankara Hükûmeti ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Sovyet hükûmetleri temsilcileri ara-

383 Nodar Kakhidze, "Maçakhelis Kheoba (Udzvelesi Droidan 1921 Tzlamde)", **Laklakti S.4**, Batumi: 2015 s.13-21.

384 Malkhaz Çokharadze, Mamia Pağava, s.35.

sında Sovyet Rusya gözetiminde yapılmıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Vadi'nin doğal yapısına aykırı şekilde geçirilen sınır nedeniyle vadi ikiye bölünmekle kalmamış, coğrafi yapının getirdiği şartlar nedeniyle Borçka ve Artvin'e kışın ulaşma imkânları olmadığı için, Türkiye tarafında kalan köylerde yaşayanlar; metrelerce karın aylarca hükmettiği dağlık bölgede adeta mahsur kalarak yaşamlarını sürdürmüştür. Bu zorluklar nedeniyle de Türkiye tarafındaki Maçakheli'de (Camili) yaşayanlar; pasavan adlı bir geçiş belgesi kullanarak, kendi yaptıkları sedyelerle, engebeli dar vadilerde karlar içinde kilometrelerce yürüyerek coğrafi olarak ulaşabildikleri en uygun yer olan Batumi'de hastalarını tedavi ettirmişlerdir.

Maçakheli Vadisi, endemik ve uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınmış flora ve fauna türleriyle bilinen, yüzyıllardır bozulmamış bir doğaya sahiptir ve UNESCO tarafından biyosfer rezervi ilan edilmiştir³⁸⁵. Dağlık Maçakheli'nin eşsiz doğasının Türkiye'de bugüne kadar pek rastlanmadığı kadar iyi korunmasının, hatta neredeyse hiç dokunulmamasının nedenlerinden biri bölgenin uluslararası askeri öneme sahip olması ve dışarıdan giriş çıkışların dahi son döneme kadar yasak olmasıydı. Maçakheli Sovyetler Birliği döneminde Türkiye ve dolayısıyla üyesi olduğu NATO'nun Sovyetler Birliği'yle arasında sınır bölgesi ve askeri açıdan stratejik alan olduğundan, askeri yasak bölgeydi. Buraya başka il ve ilçelerden giriş çıkışlar yasak olduğu gibi Maçakhelililerin kendileri bile başka illere giderken buradan izinsiz giriş çıkış yapamazdı. Bu durum Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da uzun süre devam etti.

Soğuk Savaş dönemi etkilerinin ortadan kalması üzerine son yıllarda Borçka ile Maçakheli arasındaki yolun iyileştirilmesi, turizm

385 "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Biyosfer Rezervleri: Camilide Yaşam" [unesco.org.tr, https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Yayinlar/camilide_yasam.pdf](https://www.unesco.org.tr/Content_Files/Content/Yayinlar/camilide_yasam.pdf), Son erişim 25.02.2021.

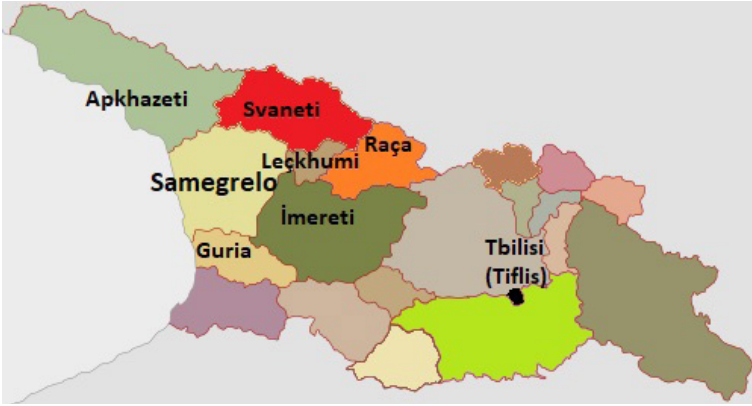
ve arıcılık faaliyetlerinin geliştirilmesi çabaları öne çıkmıştır. Saf Kafkas arısı (*Apis mellifera caucasica*) Maçakheli'de yaygındır. Bu konuda 1988 yılından sonra yapılan çalışmalarda Maçakheli Vadisi'ndeki tüm arı türlerinin saf Kafkas arısı olarak kalabildiği tespit edilmiştir. Burada üretilen eşsiz bal Türkiye'nin çeşitli bölgelerine (Türkiye tarafında üretilenler) gönderilmektedir. Maçakheli'nin gerek Türkiye gerekse Gürcistan tarafında kalan kesimleri, eşsiz çoksesli Gürcü müziklerini de günümüze kadar yaşatmayı başarmıştır. Türkiye'deki Maçakheli'de 2001 yılında kurulan Maçakheli Çok Sesli Yaşlılar Korosu UNESCO tarafından Yaşayan İnsan Hazinesi olarak tescillenmiştir.

Maçakheli tarihsel açıdan incelendiğinde Gürcü krallıkları ve prensliklerinin sınırları içerisinde olduğu görülür. 1490 yılına kadar bu topraklar Gaertianebuli Sakartvelos Samepo yani Birleşik Gürcistan Krallığı içerisindeydi. Bu tarihte Gürcistan küçük krallıklar ve onlara bağlı prensliklere ayrıldı. Maçakheli, 15. yüzyılın sonundan 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar, Cakeli [ჯაკელი] hanedanının yönettiği Samtskhe Saatabago adlı Akhaltsikhe merkezli Gürcü prensliği sınırları içinde kalıyordu. Bu tarihten itibaren Güney ve Güneybatı Gürcistan'daki Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensliği) topraklarının tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmişti. Bu dönem, Açara, Çaneti (Lazeti) ve Maçakheli'nin Osmanlı sınırlarına dâhil olduğu dönemdir.

1573 yılına ait bir belgede Maçakheli bir Osmanlı sancağı olarak anılmaktadır. 1576 yılına ait belgede Maçakheli Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlıdır. 1630'larda Çıldır Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Çıldır Beylerbeyliği 1579'da kurulmuştu ve ilk beylerbeyi de Müslümanlığa geçip Mustafa Paşa adını alan Cakeli soyundan Gürcü prensi Manuçar Cakeli idi. Osmanlı'nın son döneminde, 1851'de Lazistan Sancağı kuruldu ve Maçakheli kaza (nahiye) statüsüne Lazistan (Lazeti) Sancağı'na bağlandı. Bölge 1877-1878 yılların-

daki Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Osmanlılar tarafından Çarlık Rusya'sına terk edildi. 1917 yılı sonuna kadar, tarihi Gürcistan topraklarının tamamı Tbilisi Valiliği ve Kutaisi Valiliği olarak ayrıldığı iki yönetim birimi şeklinde Çarlık Rusya'sı sınırları içindeydi. Çarlık Rusya'sı 1917 yılında yıkıldı. Maçakheli 1918-1921 yılları arasında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içindeydi. Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti Sovyet Kızıl Ordu'su tarafından Şubat 1921'de işgâl edilerek bağımsızlığına son verildi. Maçakheli'nin 6 köyden oluşan yukarı kesimleri de aynı yıl Türkiye sınırları içerisine dâhil edildi³⁸⁶.

Megrelebi–Samegrelo/მეგრულები-სამეგრელო

Megrelebi Megreliler demektir ve Batı Gürcistan'ın bir kısmının yerli halkını ifade eder. Samegrelo ise Batı Gürcistan'daki tarihsel ve etnografik bölgelerden birinin adıdır. Samegrelo'nun daha eski adı Egrisi'dir ve Egrisi bugünkü Samegrelo'dan daha geniş bir alanı kapsar, içine Apkhazeti (Abhazya), Batumi gibi yerler de girerdi. Megrelebi terimi Samegrelo ile Apkhazeti (Abhazya) bölgesinin yerli halkını ifade eden tarihsel ve etnografik bir terimdir. Megreliler [მეგრულები] denen halk; Açarlebi (Açaralılar), Gu-

386 Nodar Kakhidze, "Maçakhliis Kheoba (Udzvelesi Droidan 1921 Tzlamde)", **Laklakeri S.4**, Batumi: 2015 s.13-21.

rulebi (Guralılar), Meskhebi (Meskhiler), Çanebi (Lazebi-Laziler), Klarcebi (Klarciler), Taoelebi (Taolular), Svanebi (Svaniler), Raçvelebi (Raçalılar), Leçkhumelebi (Leçkhumililer), İmerlebi (İmeretliler), Kartlelebi (Kartlililer), Kakhelebi (Kakhetililer), Tuşebi (Tuşetililer), Khevsurebi (Khevsurlar), Pşavebi (Pşaviler) hep birlikte Kartvelileri oluşturur tüm bu gruplar Kartveli milletinin kollarını teşkil eder³⁸⁷. Megreliler bu kollar arasında en büyüklerden biridir. Megreliler ve yukarıda adı geçen Kartveli milletinin diğer kolları, tarihin derinliklerinden beri aynı Gürcü kültür, siyasi ve dil dünyası içerisindeyler. Gürcistan'da tarihsel ve etnografik bölgelerde yaşayan Megrelilerin ve Svanilerin edebi Gürcüceden farklılık gösteren kendi konuşma sistemleri de vardır.

Megrelcenin dâhil olduğu dil ailesini inceleyelim: Kafkasya Dil Grubu'nu; bölgesel bir grup olan Kuzey Kafkasya Dil Grubu ve genetik bir öbek olan Kartveluri edebi dil ve lehçelerinden müteşekkil Güney Kafkasya Öbeği oluşturur. Kartveluri olarak adlandırılan bu genetik öbeğin üyeleri Gürcüce (Kartuli) edebi dili altında, Kartluli, Margaluri/Megruli, Çanuri/Lazuri ve Luşnu/Svanuri'dir. Bunlar Saerto-Kartveluri olarak adlandırılan arkaik dilin edebi dil ve lehçelere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Tarihlemeleri tartışılan kabul görmüş teorilere göre Saerto-Kartveluri'den MÖ 3. binde Svanuri, MÖ. 2. binde Zanuri adı verilen konuşma sistemleri oluşmuş, Zanuri de kendi içinde Megruli ve Çanuri/Lazuri olmak üzere iki alt sisteme ayrılmıştır. Gürcistan'da Samegrelo ve Apkhazeti'de Megruli konuşulabilmektedir³⁸⁸. Gürcistan'ı tarihsel açıdan incelediğimizde, yabancı imparatorlukların işgâl dönemlerini saymazsak; Samegrelo Bölgesi'nin çeşitli dönemlerde Kolkha Krallığı, Kolkheti Krallığı (Egrisi), Kartli (İberia) Krallığı, Yeni Egrisi-Lazika Krallığı, tekrar Kartli Krallığı, Egrisi-Apkhaz Krallığı, Birleşik Gürcistan Krallığı, İmereti Krallığı gibi Gürcü kral-

387 Roland Topçışvili (2010), s.60.

388 Fevzi Çelebi 14.01.2021.

lıklarının parçası olduğunu görürüz. Samegrelo'nun tarihsel geçmişi eski Kolkheti'yle ilişkilidir ve Samegrelo'nun tamamı Kolkheti Krallığı içindeydi. Bununla birlikte tarihsel ve siyasi gelişmelere bağlı olarak bu yörenin coğrafi ve siyasi adı değişiyordu. En eski dönemde ona Kolhida veya Kolkheti deniyordu, Erken Orta Çağ'da Egrisi veya Lazika, sonra Odişi ve en sonunda Samegrelo dendi, şimdi Samegrelo adıyla biliniyor. Bu nedenle de Samegrelo tarihi üç ana döneme ayrılır; Kolkheti, Lazika ve Samegrelo (Odişi). Gürcistan'ın eski tarihi esasen Kolkheti'yle başlar³⁸⁹. Sözlüğün Egrisi-Lazika maddesinde Egrisi hakkında bilgi verilmiştir. Batı Gürcistan'daki Samegrelo yani Egrisi'de (Yunan kaynaklarında Lazika), Doğu Gürcistan'da olduğu gibi Hristiyanlık 4. yüzyılda yayılmıştı. Fakat Doğu Gürcistan'dan farklı olarak Egrisi'de 6. yüzyılın ilk yarısında; Bizans etkisiyle Yunan dilinde dua ve ibadet oturtulmaya çalışıldı ve Yunancanın hâkim olduğu piskoposluk bölgeleri kuruldu. Bu dönemde Egrisi Krallığı artık Bizans vasalı olmuştu ve Egrisi'de Yunanca ibadet Bizans etkisiyle başlamıştı.

Egrisi'yi Bizans vasalı olmaktan, 8. yüzyılda Megreli Apkhazeti feodalleri içinden çıkan prensler kurtardı ve eski Egrisi Krallığı'nı canlandırdılar, bu sefer krallığın adı Gürcüce ifadeyle Egris-Apkhazta Samepo oldu. Bu krallığın merkezi ise Kutaisi olmuştur (bkz. Apkhaz Krallığı). Ülkelerini Bizans vasalı olmaktan kurtarıp eskisi gibi bağımsız hale getiren Egrisi-Apkhaz Kralları veya Apkhaz Kralları Yunancayı da ibadetlerinde ve dualarında kullanmaktan çıkardı. 9-10. yüzyıllarda bilinçli olarak; bugünkü Apkhazeti, Samegrelo gibi bölgelerde Gürcüce dua ve ibadetler yapılan, Gürcüce eğitim veren piskoposluk merkezlerini Egrisi-Apkhaz kralları kurdular. Bunlar arasında Mokvi [მოქვი], Bedia [ბედია], Tsiaşi [ციაში] ve Çkondidi [ჭყონდიდი] sıralanabilir. Bunu yapmalarının bir tek nedeni vardı; onlar da Doğu Gürcistan'dakilerle, Güney Gürcistan'dakilerle aynı dile, ortak etnik, kültürel, si-

389 Sergi Makalatia, s.6.

yasi geçmişe sahipti; bu hususta aralarında hiçbir fark yoktu. Zaten dilsel, siyasal, kültürel olarak Diaokhi (Tao) ve Kolkha (Kolhida) zamanından, yani MÖ 12. yüzyıldan beri beraberlerdi ve Egrisi-Apkhaz kralları da bunun bilincindeydi.

Nitekim 10. yüzyıl sonunda Artvin merkezli Tao-Klarceti Krallığı ile Apkhaz Krallığı/Egrisi-Apkhaz Krallığı denen bu krallık haneler arası miras birleşmesi yoluyla ve itirazsız, sorunsuz birleşti, bu iki krallığın birleşiminden oluşan yeni krallığa da Gaertianebuli Sakartvelos Samepo yani Birleşik Gürcistan Krallığı denildi. Gürcistan'ın parçaları bir araya gelmek suretiyle oluşan krallık olduğundan bu ad verilmişti. Egrisi-Apkhaz kralları kendi ülkelerini önce Yunan etkisinden kurtarıp, Yunancayı da kiliselerinden çıkardıktan sonra; yerine Gürcüceyi kendi arzularıyla sokmuşlar, asırlar boyu kendi arzularıyla sosyal hayatta, siyasette Gürcüce konuşmuşlar, Gürcüce okumuş, Gürcüce yazmışlardı; çünkü Megreli demek Gürcü demektir. Yunan dilinin Batı Gürcistan kiliselerinde kullanıldığı dönemde de Yunancayı sadece rahipler biliyor, kilise dışında yine Gürcüce ve Megrelce kullanılıyor, halk zaten Yunanca bilmiyordu. Bugünkü Samegrelo adı Egrisi'den gelir (Egrisi M-egr-eli Sa-Megrelo). Samegrelo adının geçtiği ilk Gürcü kaynakları 12. yüzyıla tarihlenir. Egrisi önceleri tüm Batı Gürcistan'ın adıydı (Apkhazeti ve İmereti adları gibi). Gürcü kaynaklarında Samegrelo'ya Odişi de deniyordu. Antik kaynaklar Samegrelo'ya Kolkheti, Bizans kaynakları Lazika diyordu. 13-14. yüzyılda Samegrelo dar anlamda kullanılmaya başlandı ve Gürcü etnografik gruplarından birinin yerleşik olduğu (Megreliler), Psirtkha ve Tskhenistzkali akarsuları arasındaki alanı ifade eder. 17. yüzyılda Apkhazi (Apkhaz) feodallerin zorlaması/güç kullanması sonucu Samegrelo sınırları kuzey tarafında Kelasuri'ye çekildi/geriledi, Samegrelo-Apkhazeti sınırı 18. yüzyılın başında Samegrelo aleyhine daha beriye, Ğalidzğa çayına çekildi³⁹⁰. Samegre-

390 Roland Topçşvili (2010), s.131-134.

relo Bölgesi'nin olduğu alan 14-19. yüzyıllar arasında Dadiani hanedanı yönetimindeki Samegrelo (Odişi) Prenslığı topraklarıdır. Samegrelo Prenslığı, Birleşik Gürcistan Krallığı içindedir, bu krallık 15. yüzyılın ikinci yarısında parçalandıktan sonra ise, yeni ortaya çıkan Gürcü krallıklarından biri olan İmereti Krallığı'na bağlıdır. Samegrelo sınırları tarih boyunca değişiklik göstermiştir. Samegrelo Prenslığı I. Levan Dadiani döneminde, 1557 yılında İmereti Krallığı'ndan koparak bağımsız bir prenslik haline geldi. Bu tarihten sonra kâh Gürcü krallık ve prensliklerinin birbirleriyle mücadeleleri, kâh Osmanlı'nın bölgede hâkim olma çabalarıyla geçen yüzyıllardan sonra Samegrelo Prenslığı 1804 yılında Rusya'nın eline geçmiş, Rusya içindeki Kutaisi Valiliği'nin parçası olmuştur. Samegrelo'nun Megreli prensleri Dadianiler; 16-19. yüzyıllar arasında yaklaşık 3 yüzyıl boyunca Gürcü krallıklarından fiilen ayrılmış bir Gürcü prensliği olarak varlığını sürdürmüştür. Bu süre zarfında da Gürcüce konuşmaya, okumaya, yazmaya, yazışmalarını Gürcüce yapmaya, Gürcüce ibadet etmeye devam etmişlerdir. Fiilen bağımsız, ayrı oldukları 3 yüzyıl boyunca bunu sürdürmelerinin ve başka bir dil ve yazı sistemi oluşturmamalarının tek nedeni, Megrelilerin Kartveli yani Gürcü olması, edebi Gürcücenin de yukarıda belirtilen Kartveluri gruplarının hep birlikte oluşturduğu, Megrelilerin kendi dilleri olmasıdır. Edebi Gürcücenin oluşmasında en büyük katkıyı veren ve böylece kendi edebi dillerini oluşturan Megrelilerin Gürcistan'ı yabancı imparatorlukların işgâl ve etkilerinden kurtarma, Gürcistan'ı birleştirme hususunda başarıları tarihteki yerini almıştır. MÖ 4. yüzyıl sonunda Kartli (İberia) Kralı Parnavazi'yle Egrisi (Kolkheti) Kralı Kuci'nin ortaklığı, Egrisi-Apkhaz krallarının 8. yüzyılda Bizans etkisinden ülkelelerini kurtarıp bağımsız olmaları ve sonrasında Tao-Klarceti Krallığıyla birleşmeleri birçok örnekten iki tanesidir. Gürcistan'ın Çarlık Rusya'sı işgâlinde olduğu dönemde ve Sovyetler Birliği döneminde de Gürcü milletine kültürel, edebi ve siyasi alanda liderlik

eden önemli isimler Megrelilerden çıkmıştır.

1917 yılında Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra Gürcistan 1918 yılında bağımsızlığına tekrar kavuştu. 26 Mayıs 1918'de kurulan Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti hükûmetinin başındaki Noe Jordania Megreliydi. Sovyetler Birliği döneminde Rus yönetimi Megrelileri Gürcü dünyasından koparmak istediğinde buna en büyük tepkiyi verenler yine Megrelilerdi, başlarını çeken ise Gürcü Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden biri olan Konstantine Gamsakhurdia idi³⁹¹. 1991 yılında Gürcistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrıldığını duyuran, bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti'nin kuruluş bildirgesini hazırlayan ve yeni Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olan da bir Megreli olan Zviad Gamsakhurdia idi ve O, aynı zamanda Konstantine Gamsakhurdia'nın da oğluydu (bkz. Zviad Gamsakhurdia). Batı Gürcistan'daki Samegrelo günümüzde de Gürcistan'ın en seçkin ve coğrafi açıdan en güzel bölgelerinden biridir. Megreliler ise Samegrelo dışında Kutaisi, Batumi, Tbilisi gibi yerlerde yaygın olarak yaşamaktadır. Başkent Tbilisi'nin nüfusunun yarıya yakınını Megrelilerin oluşturduğu ifade edilmektedir. Samegrelo tarihsel ve etnografik bölgesi günümüzde 4.797 km² yüzölçüme sahiptir. Doğusunda İmereti, güneyinde Guria, kuzeybatısında Apkhazeti, batısında Karadeniz vardır³⁹².

Medea/მედეა

Yunan mitolojisinde geçen Argonotlar efsanesindeki İason'un (Yason) âşık olduğu Tarihi Gürcü krallığı Kolkha [კოლხა] kralı Aieti'nin kızıdır. Tıp kelimesinin İngilizcesi olan medicine Medea'nın adından gelir. Yunan mitolojisinde geçen Argonotlar efsanesine göre İason ve arkadaşları Yunanistan'a altın postu getirmek üzere Argo isimli gemileriyle yola çıkar.

391 Zaza Tsurtsumia, (2020), s.94-115.

392 Roland Topçşvili (2010), s.131.

Argonotlar Karadeniz yoluyla Gürcistan'a, o zamanki adıyla Kolkha'ya yani Egrisi'ye hareket ederler ve Kral Aieti'nin ülkesine ulaşırlar. Çeşitli görüşlere göre olaylar ya Pazisi yani bugünkü Poti'de ya da Çorokhi (Çoruh) Havzası'nda geçer. İason'un altın postu istemesine sinirlenen Kral Aieti, buna rağmen İason'a isteyeceği görevleri başarırsa altın postu ona vereceğini söyler ve İason'u ölümcül testlere tabi tutar.

İason geri adım atamaz. Kralın kızı Medea İason'a âşık olur. Medea hastaları tedavi eden bilgilere ve ilaç yapımı tecrübesine sahiptir. Medea İason'a yardım edip testleri geçmesini sağlayarak krala ve ülkesine ihanet eder. Kral Aieti verdiği sözü tutmayınca İason altın postu ve Medea'yı alarak kaçır ve Yunanistan'a döner. Fakat İason bir süre sonra Medea'ya ihanet eder, Korint Kralı Kreon'un kızı Kreusa'yla evlenmeye kalkar. Medea bunun intikamını alır, İason'un nişanlısı Kreusa'yı öldürür. Buna kızan Korintliler de Medea'nın İason'dan olan çocuklarını öldürür. Medea sonunda Kolkha'ya geri döner³⁹³. Medicine yani tıp kelimesi işte bu Medea'nın isminden gelmektedir. Fotoğrafta gördüğümüz ise Gürcistan'ın Batumi kentindeki Medea heykeldir.

Mekvle/მეკვლე

Mekvle-Mekvleoba, yılbaşı kutlamaları kapsamında bir geleneğin adıdır. Tarihin derinliklerinden günümüze kadar Gürcistan'da

393 "Argonavtebi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%92%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%90>, Son erişim 25.02.2021, "Medea", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%90), <http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=45&t=6306>, Son erişim 25.02.2021.

yılbaşı kutlamaları yapılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney ve Güneybatı Gürcistan'da hâkim olduğu dönemde Müslüman olan Gürcüler de buna dâhildir ve onlar da Gürcistan'ın diğer kesimlerinde yaşayanlar gibi, daha önceki yüzyıllardan kalan yılbaşı kutlama geleneğini o dönemde de sürdürmüşlerdir. Günümüzde Gürcistan Cumhuriyeti içerisinde yaşayan ve ülke nüfusunun yaklaşık % 3'ünü oluşturan Gürcü Müslümanların neredeyse tamamı yılbaşı kutlamalarını bugün de sürdürmektedir ve mekvlle geleneği onlar arasında da korunmuştur. Geleneğe göre yılbaşı gecesinde saat 12'yi bulduğu zaman veya gecenin sabahında, mekvlle sıfatı yüklenen kişi aileye misafir olur; mekvlenin ayak bastığı eve yıl boyunca mutluluk, huzur, bolluk ve bereket getireceğine inanılır. Mekvlle yeni yıl girdikten sonra eve ilk misafir olan kişidir. Mekvlle misafir olduğu eve çeşitli yiyecekler ve meyveler götürür. Mekvlle geleneği Gürcistan'da çok eski bir gelenek olan misafirperverlikten gelen bir ritüeldir. Gürcistan'da aileler ne kadar iyi misafir ağırlıyorsa o kadar iyi ve prestijli aile sayılırdı, o ailenin değerini ölçen en önemli gösterge misafirperverliklerinin seviyesiydi. Mekvlle de evsahibinin misafir olarak ağırlamaktan hoşlandığı, değer verdiği kişiler arasından seçilmektedir.

Gürcüler mekvlle olarak evlerine gelmesini istedikleri kişileri özel olarak ve ihtimam göstererek seçerler. Mekvlenin ayağı uğurlu olan ve iyi insan olduğu kabul edilen kişilerden ve erkekler arasından seçilmesi esastı. Günümüzde mekvlle kadınlar arasından da seçilmektedir, yaş da önemli değildir ancak aileden biri mekvlle olamaz. Mekvlle eve girerken "*şemovdgi pekhi, gtzkalobdes ğmerti (Ben içeri attım adımımı, sizi korusun Tanrı anlamında) veya pekhi çemi, kvali angelozisa (Benim ayağım, meleklerle iz olsun anlamında)*" şeklinde ifadelerde bulunur. Eskiden, gece 12'den sonra, mekvlle misafir olana kadar evden kimse dışarı çıkmazdı³⁹⁴. Mekvlle eve misafir olduktan sonraki aşamalar Gürcis-

394 "Mekvlle", visualanthropology.iliauni.edu.ge, <https://visualanthropology.iliauni.edu.ge>

tan'ın farklı yörelerinde farklı şekilde kutlanır. Doğu Gürcistan'da mekvlle ailenin üzüm bağına girip özellikle bırakılmış en büyük üzüm salkımını en güzel bağın üzerinde süzer, bereketli gelecek sezon dileğiyle suyunu çıkarırdı. Bazı bölgelerde ise mekvlle eve girdiğinde yere buğday taneleri serpiştirirdi.

Memed Aşaşidze/მემედ აბაშიძე

Aşaşidze Gürcistan'da yaygın soyadlarından biridir. Eski Gürcistan'da Batı Gürcistan'daki İmereti Bölgesi'nde, Doğu Gürcistan'daki Kartli ve Kakheti bölgelerinde etkin feodal sülalelerden biriydi³⁹⁵. Aşaşidze soyadıyla ilgili yazılı metinler ilk olarak 13. yüzyıl sonuna tarihlenen kaynaklarda karşımıza çıkıyor.

Aşaşidze soyadının en çok öne çıktığı, en güçlü oldukları yer ise İmereti Krallığı dönemi idi. İmereti ile Raça arasındaki bir kısım toprakları kapsayan Argveti bölgesinde 15. yüzyılda Aşaşidzelerle ait satavado denen feodal beylik bölgesi oluşmuştur. Açara'daki Aşaşidzeler de Osmanlı döneminde sancakbeyi pozisyonuna sahipti. Bu soyadının 20. yüzyılda Haydar Aşaşidze, Giorgi Aşaşidze, Aslan Aşaşidze gibi çok bilinen temsilcileri olmakla birlikte soyadının sözlüğe girmesinin asıl nedeni Memed Aşaşidze'dir. Yazar, yayıncı, siyasetçi ve toplum adamı Memed Aşaşidze (1873-1937), Açara'nın Müslüman Gürcülerinin kabul görmüş lideriydi. Açara'da millî bilinci geliştirmek için çaba göstermiştir. Bilindiği üzere Osmanlılar 3 yüzyıl önce ele geçirdiği Batumi ve Açara'dan 93 Harbi sonunda, 1878 yılında ayrılmıştı. Açara ve Batu-

edu.ge/index.php/%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%99%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%94, Son erişim 25.02.2021.

395 O. Soselia, "Aşaşidzebi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1975, C.1, s.21.

mi, 1878-1917 yılları arasında ise tamamı Rusya işgâli altındaki Gürcistan'ın içerisindeydi. Memed Abaşidze siyasi faaliyetleri nedeniyle Rusya tarafından alıkonulmuş, daha sonra Sibiry'a sürgüne gönderilmiştir. 1917 yılında Sibiry'dan Gürcistan'a dönmüş, Müslüman Gürcülerin başına geçerek Açara'yı Gürcistan'dan ayırmak isteyen kesimlere karşı mücadele etmiştir³⁹⁶.

1917 yılında kurulan Gürcü Müslüman Hayırseverler Birliği başkanlığına seçildi. Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 3 Mart 1918 tarihli Brest Litovsk Antlaşması'na istinaden Osmanlı kuvvetleri 14 Nisan 1918'de Batumi'ye girerek şehri bir müddet elinde tuttu, bu dönemde Memed Abaşidze alıkonularak Trabzon hapisanesine gönderilmiş, bir süre sonra hapisten kaçmayı başarmıştır. Bu dönem, bağımsız Gürcistan'ın varolduğu (26 Mayıs 1918-25 Şubat 1921) dönemdir, ancak Gürcistan buraları hukuken kendi toprakları saysa da fiilen Batumi ve Açara henüz bağımsız Gürcistan sınırları içerisinde değildir. Osmanlı Birinci Dünya Savaşı'nda yenilince, 6 ay önce girdiği Batumi'yi 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi gereği terk edecekti. Antlaşmaya göre Batumi Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerine bırakıldı. İngilizler 22 Aralık 1918'de Batumi Limanı'na çıkarma yaparak bölgeyi ele geçirdi. Memed Abaşidze'nin, Gürcü yanlısı tutumunu destekleyen insanları birleştirip 1919 yılı Ağustos ayında Batumi'de Gürcü Müslümanları Kurultayı düzenlediği biliniyor³⁹⁷. İngiliz işgâlindeki Batumi'de 31 Ağustos 1919 tarihinde Memed Abaşidze'nin girişimleriyle yapılan Müslüman Gürcülerin Temsilcileri Toplantısında Batumi ve Açara'nın geniş özerklikle anavatan Gürcistan'la ebedi birlikteliği yönünde karar alındı. Katılımcılar onu Müslüman Gürcistan Meclisi Başkanı seçtiler. Bu yapı esasen İngiliz yönetimindeki Batumi'de yerel Müslümanların Gürcü yerel hükû-

396 "Memed Abaşidze", **Sakartvelo Entsiklopedia**, 1. Cilt, Tbilisi: 1997, s.24.

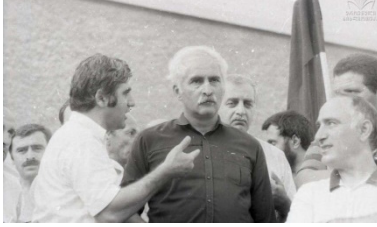
397 Roin Kavrelişvili, Nikoloz Akhalkatsi, "Gürcü Tarihçiliğinde Kars Antlaşması Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", **KARADENİZ (Black Sea-Черное Море)**,Yıl 5, S. 18, s.102-108.

meti fonksiyonunu yerine getiriyordu. Memed Abaşıdze redaktörlüğünde, bağımsızlık komitesi yayın organı *Samuslimano Sakartvelo* gazetesi yayımlanıyordu. 18-23 Nisan 1920 tarihlerinde San Remo Konferansı'nda İngilizler müttefikleri Fransa ve İtalya'dan destek istedi, Rusya'yla karşı karşıya gelmek istemeyen Fransa ve İtalya'nın desteğini alamayınca İngilizler Güney Kafkasya'da yalnız kaldı. Ayrıca İngiltere'de Sovyetlerle ilişki kurmak isteyen kanat güçlendi, Mayıs 1920'de Londra'ya giden Sovyet Rusya heyeti bu konuda başarılı oldu. İngilizler Batumi'den çıkmaya karar verdi. İngiltere, Batumi'yi ne Sovyetlere ne de Türklerle teslim etmeyi düşünmüyor, tarihsel, etnoğrafik, dil ve diğer açılardan Gürcistan'ın parçası olduğu için Gürcistan'a bırakıyordu. 7 Mayıs 1920'de Sovyetler Birliği ile Gürcistan arasında antlaşma imzalandı, Sovyetler Birliği Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı ve Batumi ve çevresinin Gürcistan'a ait olduğunu kabul etti. 7 Temmuz 1920'de İngiliz ordusu Batumi'den çekildi, yerine Gürcistan ordusu ve Gürcü gönüllü birlikleri Batumi'ye girdi. 26 Mayıs 1918'de yeniden bağımsız olan Gürcistan Batumi ve Açara'ya ancak 7 Temmuz 1920'de sahip olmuştur. 28 Temmuz 1920'de Gürcü hükümeti ile İngiltere arasında Batumi hakkında antlaşma yapıldı. 7 Mayıs 1920'de Gürcistan'ı tanımış olan Sovyet Rusya, kısa süre sonra bu antlaşmayı yok sayarak 25 Şubat 1921'de Tbilisi'yi işgal etti. Ankara Hükümeti bundan yararlanarak 10 Mart 1921'de Açara'ya girmeye başladı, 17 Martta Batumi'nin önemli yapılarını ele geçirdi. Gürcü General Giorgi Mazniaşvili komutasındaki Gürcü birlikleri 18 Martta Batumi'ye geldi, Türk birlikleriyle çatışmalar yaşandı, birkaç gün içinde Ankara Hükümeti Birlikleri Batumi'den çıktı. Akabinde ise Tbilisi'yle başlayan Sovyet işgâli Açara ve Batumi'ye ulaştı, bugünkü Gürcistan'ın tamamı Sovyetler Birliği sınırları içine girdi. Sovyet düzeninin yerleştiği dönemde, 1937 yılında kurşuna dizilerek öldürülenler arasında Memed Abaşıdze de vardı.

Merab Kostava/მერაბ კოსტავა

Sovyet dönemi Gürcü milli hareketinin iki liderinden biri, müzik bilimci, şair ve çevirmendir. Sovyetler Birliği'nin son döneminde Gürcistan'ı bağımsızlığa götüren yolu inşa eden kişiler arasında öne çıkan, en önde yer alan iki isimden biridir.

1991 yılında yeniden bağımsız olan Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia'nın yakın dostu ve mücadele arkadaşıdır.

26 Mayıs 1939 yılında Tbilisi'de doğmuştur. Merab Kostava Zviad Gamsakhurdia'yla 1946 yılında başladığı ilkökul yıllarında tanışmış, birlikte büyümüşler, Gürcistan'ın bağımsızlığı için çalışmaya o yıllarda karar vermişlerdi. Müzik yeteneği

öne çıkan Merab Kostava konservatuvarı bitirip müzik öğretmeni olarak çalışmış, aynı zamanda *Kartuli Ena Da Literatura Skolaşi* adlı derginin redaktörlüğünü yapmıştır. 1975 yılında Merab Kostava ve Zviad Gamsakhurdia, Uluslararası Af Örgütü'ne temsilci olarak seçildiler ve 1976 yılında Uluslararası Af Örgütü Gürcistan Şubesi'ni kurdular. Merab Kostava 1977 yılından itibaren Sovyet karşıtlığı suçlamalarıyla yoğun baskılar gördü, defalarca hapsedildi ve yıllarca Sibiryada sürgünde yaşadı.

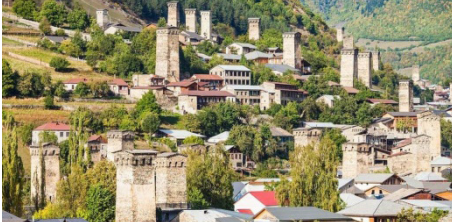
1977 yılında Merab Kostava ve Zviad Gamsakhurdia tutuklandı, Merab Kostava Rusya'nın Perm kentinde 3 yıl hapis yattı. Sonra 2 yıl Sibiryaya sürgün cezası verildi, bu cezanın sonunda düzenlenen bir komplo sonucu cezasını 5 yıl daha uzattılar. O Sibiryada sürgündeyken, 25 yaşındaki oğlu 1985'te Tbilisi'de şüpheli şekilde öldü. Merab Kostava Tbilisi'ye 1987 yılında ancak dönebildi, Zviad Gamsakhurdia'yla birlikte Gürcistan'ın bağımsızlığı mücadelesine yeniden girişti ve bu yöndeki faaliyetleri organize

etti. Fotoğrafta önde Merab Kostava, arkasında ise Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia görülmektedir. 13 Ekim 1989 yılında Tbilisi'de meydana gelen şüpheli bir trafik kazası sonucu Merab Kostava 50 yaşındayken hayatını kaybetmiştir. 2013 yılında milli kahraman ilan edilmiştir³⁹⁸.

Mestia/მესტია

Batı Gürcistan'ın tarihsel ve etnografik bölgelerinden Svaneti'nin yukarı kesiminin merkezi ve tek Yukarı Svaneti kentidir, büyüklüğü kasaba boyutundadır ve nüfusu 2 bin civarındadır. Mestiis Munisipaliteti denen Mestia Belediyesi'nin merkezidir. Mestia merkezi ve köylerinden oluşan Mestia Belediye nüfusu 9.500 kişidir.

Mestia Başkent Tbilisi'ye 460, Samegrelo Bölgesi'nin merkezî kenti Zugdidi'ye 130 km mesafededir.

Mestia'ya Zugdidi yakınlarındaki Cvari [ჯვარი] adlı kasabadan karayoluyla ulaşılır. Turizm potansiyeli nedeniyle Tbilisi-Svaneti

arasında uçak seferleri de mevcut olup Mtskheta yakınlarındaki Natakhtari Havaalanı'ndan kalkan küçük uçaklar haftanın belirli günlerinde Mestia'ya uçmaktadır. Svaneti, Zemo Svaneti (Yukarı Svaneti) ve Kvemo Svaneti (Aşağı Svaneti) olmak üzere iki kısımdan oluşur. Gürcistan'ın idari yapılanmasına göre Yukarı Svaneti kesimi Samegrelo-Zemo Svaneti adlı idari bölgede, Aşağı Svaneti ise Raça-Leçkhumi-Kvemo Svaneti adlı idari bölge içinde kalır³⁹⁹.

Mestia Zemo Svaneti yani Yukarı Svaneti'nin merkezidir. Mestia'nın rakımı 1.500 m olup Mestiaçala ve Mulkhra çaylarının kı-

398 "Merab Kostava", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001181/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00001181/>, Son erişim 25.02.2021.

399 L. Maçavariani, s.74-95.

yısında kurulmuştur. Tarihi kaynakların belirttiğine göre Büyük Kafkas Sıradağları'nın güney yamacındaki Svaneti'nin ve Svanilerin tarihi MÖ 3. bin yıla kadar uzanır⁴⁰⁰. Svaneti'nin merkezi kentti Mestia tüm Svaneti'de olduğu gibi çok eski bir yerleşim alanı olup antik çağlardan beri insan yaşamının olduğu bir alandır. Mestia'da bulunan müze, burada üretilen kültürün ne kadar eski ve orijinal olduğuna tanıklık etmektedir.

Mestia ve çevresi Svaneti'nin eşsiz ve büyüleyici doğal güzelliğini, tarihsel-kültürel özelliklerini göz önüne sermektedir. Mestia'daki dağların heybeti, vadilerin derinliği, emsalsiz havası, bitki örtüsü, başka yerlere göre daha yakın olan gökyüzü, Svanuri koşki denen eşsiz Svani kuleleri, diğer yapılar, doğasının ve insanının daha başka özellikleri ve kültürü Mestia'yı bir kasaba olarak gerek Gürcistan'da gerekse dünyada ayrı bir yere konumlandırmaktadır. Mestia küçük nüfusuna rağmen dünyada Gürcistan'ın en çok bilinen yerleri arasındadır. Svaneti Bölgesi'nin turizm faaliyetlerine açılması 2000'li yıllarda gerçekleşmiş olup yolların yapımı, turizme yönelik altyapı ve üstyapı çalışmaları sonucunda Mestia'nın potansiyeli günyüzüne çıkarılmıştır. Mestia, özellikle son 15 yılda Avrupa'dan Japonya'ya, İsrail'den Kanada'ya kadar nitelikli turistlerden yoğun ilgi görmektedir.

Metekhi/მეტეხი

Doğu Gürcistan'da, Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'de eski bir semtin adıdır. Martskhena Sanapiro yani sol yakada, Mtkvari (Kura) Nehri'nin kıyısındaki dik kayaların üzerinde, Avlabari adlı ilçe içerisinde. Nehir kıyısında, nehirden yüksek konumdaki Metekhi, hamamlar bölgesi olan Abanotubani semtine bakar. Tbilisi bölgesinin en eski yerleşim alanının burası olduğu ifade edilmektedir. Tbilisi ilk önce adı Leğvtakhevi olan hamamlar bölgesini ve Me-

400 "İstoria, mestia.gov.ge, <https://mestia.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

tekhî-Avlabari çevresini kapsıyordu⁴⁰¹. 5. yüzyıl Kartli (İberia) Kralı Vakhtang Gorgasalî'nin burada bir kale ve kilise inşa ettiği ve bu yapının kralın sarayı fonksiyonunu yerine getirdiği belirtilmektedir. Kral Tamari döneminde (1184-1213) bu kilise ayakta idi ve Tamari'nin tarihçisi Basili Ezosmodzğvari bu kiliseden söz eder. Timurlenk döneminde Moğol saldırılarının yaşandığı 1235 yılında Timur'un ordusu tarafından Metekhî'deki kilise ve saray yakılmıştır. Saray daha sonra yeniden yapılmıştır.

Fotoğrafta kayaların üzerinde görülen Metekhî Meryem Ana Kilisesi'dir ve 13. yüzyılda Birleşik Gürcistan Kralı II. Demetre (1270-1289) tarafından yaptırılmıştır.

Bu semte Metekhî adı da bu dönemde verildi. Gürcistan'ın başkentini 5. yüzyılda Metekhî semtini ve kalesini kuran Vakhtang Gorgasalî'nin at üstündeki büyük heykeli de bu kilisenin bahçesindedir ve Abanotubani denen hamamlar bölgesi ve Narikala [ნარიკალა] adlı Tbilisi kalesine bakar. 17. yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi'ye göre Metekhî Kalesi dikdörtgen planlı idi. Kalenin içinde 300 ev, kilise ve başka yapılar vardı, bu küçük kale kentin büyük kalesinden daha sağlamdı. Kale ve kiliseyi 3 bin asker koruyordu. Bahsedilen Metekhî Kalesi 1819 yılında Gürcistan'ın Çarlık Rusya'sı işgâli altında olduğu dönemde yıkılmıştır⁴⁰².

Meskheti-Meskhebi/მესხეთი-მესხები

Meskheti [მესხეთი] tarihsel Güney-Güneybatı Gürcistan'ın adıdır. Günümüzde bu toprakların bir kısmı Gürcistan Cumhuriyeti, büyük kısmı ise Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindedir. Bahsedilen alanlar tarihte Zemo Kartli (Yukarı Kartli) olarak da bilinir-

401 Roland Topçşvili (2017), s.11.

402 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.331-334.

di. Meskheti denen bölge Zemo Kartli'nin diğer adıdır. 1.Yüzyıl tarihçisi Flavius Josephus Meskhilerden Mosokhiler olarak bahseder, şu ifadeyi kullanır; “...*Mosokheniler Mosakhi tarafından kurulmuştur, şimdi onlara Kapadokyalılar deniyor*”⁴⁰³.

Bir görüşe göre Meskhilerin (Muşkiler) Anadolu'daki eski Hatti Krallığı içinde olduğu ve bu krallığın yıkılmasından sonra kuzeydoğuya doğru çekildiği ifade edilmektedir. Bize göre de Muşkilerin atalarının Hattiler ile Hurriler arasında yaşayan, onlara akraba Kafkasya halkı olması oldukça mümkündür. MÖ 13-12. yüzyıla tarihlenen çivi yazılarında Muşkebi/Muşkilerden söz edilir, bu halk Meskhilerin atalarıdır. Yunan ve Roma kaynaklarında geçen Muskhikeler Meskhilerdir. Arian Kartli ve Meskhi birbiriyle ilişkilidir. Heredot'a göre; Pers Kralı Darius (MÖ 524-485) zamanında Moskhiler Kolkhlar, Sasperler, Halibler, Makronlar, Tibarenler, Mosinikler, Küçük Asya'nın (Anadolu) kuzeyinde ve Karadeniz kıyısında yaşıyorlardı. Tarihçi Strabon'a göre (MÖ 63-23) bugünkü Batı Gürcistan coğrafyasında Meskhiler yaşıyor. Strabon'a göre Meskhi coğrafyası Kolkheti, Kartli (İberia) ve Ermenistan içindedir. Zaman içerisinde Meskhi halkının yaşam alanı daralmıştır. Moskh/Mesekh/Meskhi adıyla ilgili Kuzey Kafkaslıların dilinde de ilginç bir veri mevcuttur. Dağıstan dil grubunda Gürcüleri ifade etmek için Mosoki/Museki terimi kullanılıyor. Bugünkü Gürcülerin Meskhilerden geldiğini söyleyebiliriz. Bunun argümanlarından biri de eski başkent Mtskheta kentinin adının kökünün ve Samtskhe koroniminin (bölge adı) Meskhi'den gelmesidir. Moskhi/Meskhilerin en eski Gürcü boylarından biri olduğunun tartışma konusu olmadığını düşünüyoruz. Feodal dönemde Meskhilerin yaşadığı alanlar dönemin Gürcistan'ındaki Samtskhe, Cavakheti, Klarceti, Açara, Egrisi (Samegrelo), Şavşeti, Kola-Artaanı, Amier Tao, İmier Tao, Basiani, Speri'yi kapsıyordu⁴⁰⁴. Muşki-

403 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.19.

404 Taniel Putkaradze, **Meskhetidan Deportirebulta Tvitağkma İanetsi Çasakhlebul Pir-ta Gamokitkhvis Şedegebis Mikhedvit**, Artanuci, Tbilisi:2005, s.6-8.

ler (Meskhiler), Daianiler (Diaokhiler/Taolular), Kolebi/Kolalılar, Tibarenler, Kardukhlar, Khaldiler (Kaldeliler), Mosinikler, Bidzeler, Dzidritler, Makronlar, Pasianiler, Heniokhlar, Sanlar (Çanlar), Sanigler, Laziler, Svaniler, Misimianiler... Bunların tamamı Kartveli halkıdır⁴⁰⁵. Meskheti'nin olduğu yerler için Gürcü kaynaklarında 10-16. yüzyıllarda Zemo Kartli toponimi kullanılmıştır. Meskheti adını, bölgede tarih öncesi çağlardan beri yaşayan, Gürcü boylarından olan 'Meskhi'lerden alır. Gürcüce Meskhi/Meskhebi [მესხი/მესხები] şeklinde ifade edilir. Meskheti/Zemo Kartli denen topraklar Mtkvari (Kura) Nehri yukarı havzalarını, Çorokhi (Çoruh) Nehri Havzası'nı kapsar ve Doğu Karadeniz kıyılarındaki topraklarla bağlantılıdır. Sözkonusu Meskheti/Zemo Kartli içindeki ve bağlantılı toprakları ele alalım:

a-) Mtkvari Nehri Havzası yukarı kesimleri; Samtskhe, Cavakheti, Artaani, Eruşeti ve Kola adlı tarihsel Gürcü bölgeleridir.

Bunlardan Samtskhe [სამცხე] denen yere daha önce Odzrkhe [ოძრკე] deniyordu. Odzrkhe, Parnavazi döneminde (MÖ 4. yüzyıl sonu) kurulan eristavilik bölgelerinden biriydi⁴⁰⁶. Samtskhe ve aşağıda sınırları belirtilen tarihsel Açara Bölgesi toprakları bu eristavilik içindeydi. Odzrkhe yani Samtskhe'nin tarihsel sınırları şöyledir; batıda Arsiani Dağı, kuzeyde Açara-İmereti-Akhaltsikhe arasındaki Persati Dağı yani Meskhetis Kedi/Meskheti Dağı denen yer, güneyde Eruşeti Dağları Samtskhe'nin sınırlarını oluşturur.

Cavakheti'ye gelince; Günümüzde bu bölge bugünkü Gürcistan Cumhuriyeti'nin güneydoğu kesimindeki Akhalkalaki ve Ninotz-minda kentsel yerleşim alanlarının olduğu yerleri kapsar. Cavakheti'nin tarihsel sınırları; batıda Mtkvari Nehri ve Mgeltsikhe'den Aspindza'ya kadar bu nehrin kollarının havzalarını içine alır. Artaani [ართაანი] Türkiye Cumhuriyeti'nin Ardahan ilinin tarihsel Gürcüce adıdır. Kola [კოლა] ise Ardahan'ın Göle ilçesi-

405 Roland Topçışvili (2010), s.21.

406 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

nin eski adıdır. Tarihsel Eruşeti [ერუშეთი] bölge adı Ardahan ili Hanak İlçesi Oğuz yolu Köyü'nün bulunduğu yerin eski adıdır.

b-) Çorokhi Nehri havzasındaki topraklar: Klarceti, Açara, Şavşeti, Tao, Speri'dir.

Bunlardan Klarceti'nin sınırları; Günümüzde çoğunluğun üzerinde hemfikir olduğu coğrafi sınırlarına bakacak olursak; bugünkü Türkiye'den Ardanuç, Artvin, Murgul, Borçka, Maradidi (Muratlı), Gürcistan'dan Maradidi (Kirnati Köyü'ne kadar) Klarceti coğrafi terimi sınırları içerisinde. Bir dönem Çaneti yani Lazeti'nin olduğu alanlar da Kıyı Klarceti adını taşıyordu. Açara; Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde Keda, Şuakhevi ve Khulo yerleşimlerini ve çevrelerini kapsar; Açaristzkali Çayı'nın havzasından oluşur. Tarihsel Açara Bölgesi bu alanla sınırlıdır, Khulo'dan Açaristzkali Çayı'nın Çorokhi Nehri'yle birleştiği yere kadardır, bu noktadan aşağıdaki Batumi'ye doğru alan alanlar tarihsel Açara Bölgesi içinde değildir.

Şavşeti; günümüzdeki Artvin ili Şavşat ilçesidir.

Tao; Oltisi (Oltu), Parkhali (Parhal), Tortumi (Tortum) adlı birkaç mikro bölgeden oluşuyordu. Tao, Çorokhi Nehri'nin orta kesimindeydi ve kuzeyden Klarceti'ye komşuydu. Amier Tao ve İmier Tao olarak ikiye ayrılıyordu. Çorokhi Havzası'nda birkaç il vardı; Tao, Klarceti ve Şavşeti⁴⁰⁷. Amier Tao anlam olarak Beriki-Berideki Tao, İmier Tao ise Öteki-Ötedeki Tao benzeri anlam taşımaktadır. İmier Tao Basiani (Pasinler), Tortumi (Tortum) ve Speri (İspir) içine alıyordu Amier Tao da Oltisi (Oltu), Parkhali (Parhal) topraklarını kapsıyordu. Günümüzdeki Artvin İli Yusufeli ilçesinin olduğu topraklar da Tao'nun Amier Tao denen kesiminde kalıyordu.

Speri; Erzurum ilinin İspir ilçesi ve çevresindeki geniş coğrafya-

407 Mamia Pağava, Meri Tsintsadze vd., **Tao**, Batumis Şota Rustavelis Sakhelptzipo Üniversitesi Humanitarul Metsnierebata Pakulteti Kartvelologiis Tsentri, Gamomtsemloba Meridiani, Batumii:2020, s.11.

yı kapsayan alanların eski adıdır. Tarihi Speri bugünkü İspir çevrelerinden itibaren kuzeye, Karadeniz'e kadar olan alanları kapsıyordu ve Karadeniz'in bir adı da Speris Zğva yani Speri Denizi olarak bilinirdi.

c-) Doğu Karadeniz Kıyıları: Bir kısmı Çorokhi Nehri Havzası içerisinde yer alan bu bölgenin Trabzon'un doğusundaki toprakları Çorokhi Nehri'nin denize döküldüğü yere kadar tarihsel Çaneti veya Doğu Çaneti denen yerlerdir. Çaneti Bölgesi'nin güney sınırlarını Çaneti Dağları, Türkçe adıyla Kaçkar Dağları denen sıradağlar oluşturur. Bu alanların bir kısmı, Erzurum'un İspir ilçesi dâhil denize kadar olan kesim tarihsel Speri bölgesi içinde kalıyordu. Bahsedilen Çaneti'nin (Lazeti) büyük kısmı Türkiye sınırları içerisinde, küçük bir kesimi ise günümüz Gürcistan'ı sınırları içerisinde. Çaneti Bölgesi de tarihi Meskheti'yle bağlantılıydı ve onun parçası olarak kabul ediliyordu. Bu bölgenin tarihsel adları arasında Zğvis-pira Klarceti (Kıyı Klarceti) terimi de karşımıza çıkmaktadır.

Meskheti/Zemo Kartli denen coğrafyanın hangi alanları kapsadığı bu şekilde açıklanabilir. Ancak, Meskheti sınırları hakkında farklı görüşler de mevcuttur. Meskhiler de diğer tüm bölgelerin Gürcüleri gibi 17. yüzyıla kadar Ortodoks Hıristiyandırlar. Gürcistan'ın askeri ve siyasi açıdan zayıflayıp Osmanlı İmparatorluğu'nun yükselişinin bir sonucu olarak; 16. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan'ın Zemo Kartli yani Meskheti bölgesi Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu tarafından bölge Gürcistan Vilayeti ve Çıldır Beylerbeyliği/Ahıska Paşalığı gibi adlarla adlandırılmıştır. Bölgenin merkezi Akhalsikhe idi ve Osmanlılar, Türkçenin fonetiği bu terimi telaffuza uygun olmadığı için Ahışa/Ahıska diyebilmiştir. Osmanlılar Meskhilere Gürcü diyorlardı. Meskheti topraklarının bir bölümü 1828, bir bölümü ise 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşlarında Çarlık Rusya'sı tarafından ele geçirilmişti. Birinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak; bu toprakla-

rın bir kısmı Türkiye’de, bir kısmı ise Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalmıştır. Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti’nin 1921 yılında Sovyet işgâline uğradığı dönemde Türkiye Meskheti topraklarının geniş kısmına sahip olmayı başarmıştır.

Mikheil Saakaşvili/მიხეილ სააკაშვილი

Sovyet Dönemi sonrasında yeniden bağımsızlığını elde eden Gürcistan Cumhuriyeti’nin üçüncü cumhurbaşkanıdır. 1967 yılında Tbilisi’de doğdu, 2004 yılında 37 yaşındayken Gürcistan Cumhurbaşkanı oldu. Mikheil Saakaşvili 25 Ocak 2004 yılından, 2013 yılının 17 Kasım tarihine kadar Gürcistan Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı. Babası tıp doktoru, annesi tarih profesörüdür. Seçkin bir öğrenci olarak öne çıkan Mikheil Saakaşvili Ukrayna’nın Kiev Üniversitesi’nde Uluslararası Hukuk Fakültesi’ni 1992 yılında bitirdi. Aynı yıllarda Norveç İnsan Hakları Örgütü’nde çalışıyordu. Daha sonra Gürcistan’da insan hakları konusunda ve Amerika’da ki çeşitli Amerikan şirketlerinde çalıştı. Amerika’da Kolombiya Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde yüksek lisans yaptı. Başka Amerikan üniversitelerinde çeşitli derslere katılarak eğitimler aldı.

1995 yılında Eduard Şevardnadze’nin partisi Sakartvelos Mokalaketa Kavşiri’ye (Gürcistan Vatandaşlar Birliği) Zurab Jvania tarafından davet edildi ve Gürcistan Parlamentosu’nda milletvekili oldu. Mikheil Saakaşvili 2000-2001 yılları arasında Gürcistan Adalet Bakanı olarak görev yaptı.

2001 yılı Eylül ayında, yolsuzluklara karşı Şevardnadze’den destek alamadığı gerekçesiyle istifa etti. Aynı yılın Ekim ayındaki seçimlere bağımsız olarak katılıp yeniden milletvekili oldu. Ekim 2001’de Ertiani Natsionaluri Modzraoba (Birleşik Ulusal Hareket) adlı partiyi kurdu. Saakaşvili’nin partisinin diğer muhaliflerle yaptığı ittifak bloku 2002 yılındaki yerel seçimlerine “Şevardnadze’siz Tbili-

si” sloganıyla katılıp Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze’ye karşı üstünlük sağladı. Muhalefet bloğunun desteğiyle 2002-2003 yıllarında Saakaşvili Tbilisi Belediye Meclisi Başkanı’ydı. 2003 yılındaki parlamento seçimlerinde muhalefet bloku zafer elde etti ancak resmi veriler farklı açıklandı. Bunun üzerine Zurab Jvania’yı da yanına alan blok Eduard Şevardnaze karşıtı protestoların baş aktörü oldu. Halkın destek verdiği siyasi protestolar 22 Kasım 2003’te Saakaşvili önderliğindeki göstericilerin parlamentoya ellerinde güllerle girerek Şevardnadze’ye konuşmasını yarıda kestirmeleri ve Şevardnadze’nin parlamentoyu terk etmesiyle sonuçlandı. 23 Kasım’da Şevardnadze Devlet Başkanlığı görevinden ayrıldığını duyurdu. Anayasa gereği seçimlere kadar Parlamento Başkanı Nino Burcanadze vekâleten Devlet Başkanlığı yaptı. 4 Ocak 2004’te yapılan devlet başkanlığı seçimlerini Saakaşvili kazandı ve göreve 25 Ocak’ta başladı. 2008 yılı Ağustos ayında Gürcistan topraklarında cereyan eden Rusya-Gürcistan Savaşı Mikheil Saakaşvili döneminde yaşandı ve Gürcistan açısından ağır sonuçlar getirdi. 1 Ekim 2012 yılında yapılan parlamento seçimleri iktidardaki Saakaşvili’nin partisi Birleşik Ulusal Hareket’in yenilgisiyle sonuçlandı. Bu seçimlerde iş insanı Bidzina İvanişvili’nin kurduğu parti Kartuli Otsneba (Gürcü Hayali) çoğunluğu elde etti.

27 Ekim 2013 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de Bidzina İvanişvili ve Kartuli Otsneba’nın aday gösterdiği Giorgi Margvelaşvili kazandı ve Saakaşvili’nin Cumhurbaşkanlığı görevi sona erdi. Mikheil Saakaşvili iktidarı sonrası ülkesinden ayrılarak Ukrayna’ya yerleşti. Yeni Gürcistan iktidarı Saakaşvili’ye karşı çeşitli suçlamalarla soruşturma başlattı. Saakaşvili Ukrayna vatandaşlığına geçti ve Gürcistan Anayasası gereği Gürcistan vatandaşlığı düşürüldü. Saakaşvili’ye Ukrayna hükûmeti tarafından Şubat 2015’te Ukrayna Reform Komisyonu Başkanı görevi verildi. Saakaşvili 30 Mayıs 2015’te Odesa Valisi olarak atandı. Bir süre sonra Saakaşvili Ukrayna hükûmetiyle ters düştü ve siyasi parti kura-

rak Ukrayna'da siyasete girdi. Ukrayna hükûmeti Saakaşvili'yi tutuklama girişiminde bulundu ancak sonuçsuz kaldı. Saakaşvili'nin ülke dışında olduğu sırada vatandaşlığı düşürülerek ülkeye girişi engellenmek istendi. Ukrayna'ya geri dönmeyi başaran Saakaşvili burada faaliyetlerini sürdürmektedir⁴⁰⁸.

Mikheil Cavakhişvili/მიხეილ ჯავახიშვილი

20. yüzyılın en büyük Gürcü yazarlarından biridir. 1880-1937 yılları arasında yaşamıştır. 1921-1924 yılları arasında Gürcü milli hareketinin önderlerinden biri ve aynı zamanda seçkin bir siyasetçiydi. Mikheil Cavakhişvili'nin ilk eseri 1903 yılında, sonraki eseri uzun sürenin ardından 1920 yılında yayımlanmıştır.

Yazarlık yanında gazetecilikle de meşgul olmuş, *İveria* ve *Glekh* adlı gazetelerin redaktörlüğünü yapmıştır. Birçok roman ve hikâyeye yazmıştır. Romanları arasında; *Kvaçi Kvaçantiradze*, *Cakos Khiznebi* (*Cako'nun Marabaları*), *Tetri Sakelo* (*Beyaz Yaka*), *Givi Şaduri*, *Arsena Marabdeli*, *Kalis Tvirti* (*Kadının Yükü*) sayılabilir. Özellikle *Cakos Khiznebi* ve *Tetri Sakelo* adlı eserleri Gürcistan'daki bazı edebiyat çevrelerince en iyi 10 Gürcü romanı arasında gösterilmektedir. *Kvaçi Kvaçantiradze* romanı *Madrabaz Kvaçi*, *Tetri Sakelo* ise *Beyaz Yaka* adıyla Türkiye'de de yayımlanmıştır. Yazarın 1903 ila 1927 yılları arasında yazdığı birçok hikâyesi ve makaleleri vardır. Mikheil Cavakhişvili, Sovyet karşıtı olmakla suçlanarak 1930'dan itibaren çeşitli baskılara maruz kalmış bir yazardır. 1937 yılında karşı devrimci suçlamasıyla Gürcistan Yazarlar Birliği üyeliğinden çıkarılmıştır. Aynı yıl Ağustos ayında Beria'nın katıldığı sorulamada kendisine baskıyla bir itiraf metni imzalatıldı. 30 Eylül

408 "Mikheil Saakaşvili", [spl.ge](http://spl.ge/ka/bios_and_publicity/mikheil_saakashvili/), http://spl.ge/ka/bios_and_publicity/mikheil_saakashvili/, Son erişim 25.02.2021, "Mikheil Saakaşvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00003028/), http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00003028/, Son erişim 25.02.2021.

1937 yılında Mikheil Cavakhişvili'yi kurşuna dizdiler. Öldürüldükten sonra yazarın kütüphanesi yok edildi, mal varlığına devlet yönetimi tarafından el konuldu. Daha sonra İvane Cavakhişvili'nin kardeşi de kurşuna dizerek öldürüldü, eşi ise sürgün edildi⁴⁰⁹.

Moktsevai Kartlisai/მკთსევაი ქართლისაი

Günümüze ulaşan en eski tarihi kaynaklardan biridir. Hagiografik eserdir, yani dini işlerle meşgul olanların hayatını anlatmaktadır. *Moktsevai Kartlisai* adlı anonim eserin üç ayrı versiyonu vardır. Bunlar; Şatberduli, Çelişuri ve Sinuri adlı versiyonlardır. Bu eser ortaya çıkarıldığından beri toplumun geniş kesimlerinin ilgisini çekmektedir. Niko Marr tarafından 1888 yılında keşfedilen ve ilk versiyonu olan Şatberduli versiyonu 1890 yılında Ekvtime Takaişvili tarafından eski elyazmalarına dayanarak basıldı. Eserin bu versiyonunun 10. yüzyılın 70'li yıllarında tamamlanmış olduğu kabul edilmektedir. 1903 yılında ortaya çıkarılan Çelişuri versiyonu 14-15. yüzyılda tamamlanmıştır. 1990'larda Mısır'ın Sina Dağ'ında Gürcü elyazmalarıyla dolu 8 adet kutu ortaya çıkarıldı. Zaza Aleksidze bunlar arasında *Moktsevai Kartlisai*'a ait elyazmaları buldu. 2007 yılında yayımlanan bu çalışmaya göre elyazmaları 9-10. yüzyıllara aittir. Gürcü din adamlarının Sina Dağ'ına 9. yüzyıldan itibaren yerleştikleri bilinmektedir⁴¹⁰. Gürcü di-

409 Beka Kurkhuli "Mikheil Cavakhişvili", Çemi Samkaro, Tbilisi:2012, S.8, s.52-63, "Mikheil Cavakhişvili", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000807/>, Son erişim 25.02.2021.

410 Mikheil (Gela) Saluaşvili, Saba Saluaşvili, "Rodis da Vis Mieraa Daterili Moktsevai Kartlisai", [ufali.ge](http://www.ufali.ge), <http://www.ufali.ge/index.php/%E1%83%9E%E1%83%A3%E1%83%91%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98/%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%AA%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%97-%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%A1/70-%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%93%E1%83%90-%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%90-%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%A5%E1%83%AA%E1%83%94%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%98-%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

ni tarihinde ve Gürcü toplumunun hafızasında önemli yer edinmiş olan, 4. yüzyılda Hıristiyanlığın Gürcistan genelinde yayılmasını sağlayan Kapadokyalı Azize Nino hakkındaki bilgiler de *Moktsevai Kartlisa*'da verilmektedir.

Mtatzminda/მთაწმინდა

Başkent Tbilisi'de dağ, tepelik alandır ve Tbilisi silüetinin temelini oluşturur. Tbilisi kentinin güney ve doğu sınırını belirler.

Buradaki park alanı bölümünde yapılmış parklar, restoranlar, kafeler, oyun alanları, eğlence parkları ve mimari özelliği olan çeşitli yapılar

Mtatzminda Tepesi'ni önemli bir park ve rekreasyon alanı haline getirmiştir. Mtatzminde platosu ve özellikle de 100 Ha⁴¹¹ alanı kaplayan Mtatzminda Parkı [მთაწმინდის პარკი] alanı eşsiz Tbilisi manzarasına sahiptir. Mtatzminda Parkı'na kent merkezinden karayoluyla ulaşım imkânı olduğu gibi föniküler tipi raylı sistem vagonlarıyla da eşsiz Tbilisi manzarası eşliğinde ulaşılmaktadır. Tbilisi föniküler hattı Mtatzminda'daki ünlü Föniküler Restoran'ın olduğu yere çıkar.

274,5 m yükseklikteki devasa Tbilisi Televizyon Kulesi [თბილისის ანთა] Mtatzminda Parkı'nın olduğu yerdedir⁴¹². Gürcistan'da kurulan teknopark da Mtatzminda platosunda yer almaktadır. Mtatzminda platosunda, park alanı dışında gerek birinci, gerekse ikinci konut olarak kullanılan müstakil konut tipi yerleşim alanının olduğu mahalleler de mevcuttur. Mtatzminda Tepesi eteklerinde yine Tbilisi'ye bakan bir noktada, föniküler hattı üzerinde, Mtatzminda Panteoni adlı, önemli yazar ve şairlerle topluma

411 "Mtatzminda", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=36&t=420>, Son erişim 25.02.2021.

412 "İstoria", [tvrcenter.ge](https://www.tvrcenter.ge/ka/2017-09-13-16-18-20/istoria), <https://www.tvrcenter.ge/ka/2017-09-13-16-18-20/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

mal olmuş kişilerin mezarlarının olduğu panteon ve Mamadaviti Kilisesi yer almaktadır.

Mtatzminda ayrıca Tbilisi'nin 10 ilçesinden birinin de adıdır. Mtatzmindas Raioni yani Mtatzminda ilçesi sınırları içine Tbilisi'nin merkezî semtlerinden Özgürlük Meydanı (Tavisuplebis Moedani) yakınında bulunan Sololaki mahallesi, Vanki, Vera gibi yerler de girmektedir.

Mtiuleti/მთიულეთი

Doğu Gürcistan'ın dağlık kuzey kesiminde tarihsel coğrafik bölgelerden birinin adıdır. Duşeti'nin kuzey ve kuzeybatısındaki topraklardan Tetri Aragvi (Beyaz Aragvi) Nehri ve kollarının havzalarını kapsar. Mtiuleti'nin [მთიულეთი] güney sınırını Pasaauri, kuzey sınırını Truso Vadisi ve Khevi Vadisi, doğu sınırını Gudamakari, batı sınırını ise Şida Kartli Bölgesi'ndeki Lomisi Dağı oluşturur. Bu bölge için Mtiuleti adı 14. yüzyıl sonunda kullanılmaya başlanmıştır. Daha önce burası Khadi [ხადი] ve Tskhavati [ცხავატი] adlı iki bölgeden oluşuyordu. 9. yüzyılda Arap orduları Mtiuleti'deki Tskhavati Vadisi'ne kadar ulaştı, fakat Mtiuletililer düşmanı püskürtmeyi başardılar. Mtiuleti 1742 yılına kadar Aragvi Eristaviliği adlı prensliğin içindeydi⁴¹³. Mtiuleti denen bölge, Gürcistan'ın bugünkü idari yapılanmasına göre Mtskheta-Mtianeti adlı idari bölge içerisindeki Duşeti Belediyesi sınırlarında kalmaktadır. Mtiuleti doğal güzellikleri ve kültürel anıtlarıyla ilgi çekmektedir.

Mtirala Erovnuli Parki/მტირალას ეროვნული პარკი

Mtirala Milli Parkı. Gürcistan'ın güneybatısında Açar Özerk Cumhuriyeti idari sınırları içerisindedir.

Mtirala Dağı'ndaki bu mil-

413 Roland Topçişvili (2010), s.119-120.

li park Kobuleti, Khelvaçauri ve Keda topraklarını kapsamaktadır. 15 bin Ha büyüklüğündedir. Tamamı yoğun bitki örtüsü ve çeşitli orman ağaçlarıyla kaplıdır ve bunlardan bazıları endemik türlerdir. Mtirala Milli Parkı Küçük Kafkas Sıradağları'nın parçası olan Açara-İmereti Dağları'nın batı ucunda yer alır. İdare merkezi Batumi'yle Kobuleti arasındaki Çakvi'de, ziyaretçi giriş noktası ise yönetim merkezinden 15 km mesafede, Çakvistavi köyündedir. Ziyaretçi merkezindeki tanıtım salonu misafirlere Mtirala Milli Parkı'nı, yararlanabilecekleri parkurları, hizmetleri tanıma imkânı sunar. Parkta günlük ve 2 günlük parkurlar yer almaktadır. Milli Park'ta yürüyüş parkurları, piknik alanları, kamp alanları, at gezinti güzergahları, zipline hatları, macera parkları, ekstrem alanlar ve daha birçok şey bulunmaktadır⁴¹⁴. Mtirala Milli Parkı [მტირალას ეროვნული პარკი] ziyaretçilerine yürüyüş, atlı gezi, bilimsel gezi ve eko tur imkânları sunar.

Mtkvari/მტკვარი

Tbilisi'nin ortasından geçerek kenti ikiye ayıran nehirdir. Türkiye'de Kura, Azerbaycan'da Kür olarak adlandırılmaktadır. Mtkvari Nehri'nin kaynağı Türkiye'dedir.

Kaynağı Kars, Ardahan, Erzurum illerinin sınırlarında uzanan Allahuekber Dağları'dır, Ardahan'ın Göle ilçesinden doğar. Mtkvari Nehri Ardahan ovasını kat eder, Türkiye-Gürcistan Cumhuriyeti sınırının Türkiye'deki Akkiraz, Akçıl kesimi boyunca akar, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde Aspindza ilçesi sınırları içinde olan Vardzia yakınlarındaki Miraşkhani köyü civarından Gürcistan Cumhuriyeti topraklarına giriş yapar. Bor-

414 Mtiralas Erovnuli Parki, apa.gov.ge/ge/, <https://apa.gov.ge/ge/eco-tourism/service-da-tarifebi/mtiralas-erovnuli-parki>, Son erişim 25.02.2021.

comi, Gori, Mtskheta, Tbilisi, Rustavi kentlerini aştıktan sonra Azerbaycan'a girer. Azerbaycan'daki uzun yolculuğunun son kesiminde Sabirabad'da Aras Nehri'yle birleşir ve Neftçala adlı ilçede Hazar Denizi'ne dökülür. Mtkvari/Kura/Kür Nehri toplam 1.515 km uzunluğa sahip olup Türkiye sınırları içindeki uzunluğu 189 km'dir⁴¹⁵. Gürcistan sınırları içindeki uzunluğu yaklaşık 420 km'dir. Mtkvari en uzun mesafeyi Azerbaycan'da kat eder, buradaki uzunluğu 906 km'dir⁴¹⁶. Güney Kafkasya'nın en uzun nehri Mtkvari'nin Gürcistan ve Azerbaycan açısından büyük önemi vardır. Gürcistan'daki en önemli akarsulardan biri olan Mtkvari (Kura) Nehri başkent Tbilisi'nin de ortasından geçer ve geçtiği tüm alanlara olduğu gibi başkente de hayat verir, güzellik katar. Mtkvari Nehri'nin ikiye ayırdığı Tbilisi'de, nehrin akış yönüne yüzünüzü döndüğünüzde kentin sağınızda kalan kesimine sağ yaka anlamında Marcvena Sanapiro [მარჯვენა სანაპირო], solunuzda kalan kesimine ise sol yaka anlamında Martskhena Sanapiro [მარცხენა სანაპირო] denmektedir.

Murvan Kru-Sağır (Acımasız) Mervan ve Arap İşgali/ მურვანე ყრუ და არაბთა მკურველი

Araplar Gürcistan'ı işgâl etmeyi ilk olarak 642-643 yılında denediler fakat Gürcüler Arapları yendi ve sınırlarından öteye sürdüler⁴¹⁷. Bu, Hz. Ömer dönemine denk gelir. Hz. Osman döneminde İran'ı ve Ermenistan'ı ele geçiren Araplar daha sonra Kafkasya'ya ağırlık verdiler. Araplar 654 yılında Ermenistan topraklarında Bizans'ı yenerek Ermenistan'ı işgâl ettiler ve Kartli'ye (İberia) dayandılar. Araplar 654 yılında Albaneti'yi (Kafkas Albanyası), Erzurum ve birçok başka yeri işgâl etmişti⁴¹⁸. Aynı yıl Kartli Yönetici-

415 Ramazan Özey, "Türkiye'nin Sınırşan Suları ve Sorunları", *Doğu Coğrafyası Dergisi*, Atatürk Üniversitesi, S.3(2), 2011, , s.49-68.

416 İ. Apkhazava, "Mtkvari", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.186-187.

417 Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili vd. s.79.

418 Zaza Abaşıdze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.98.

si II. Stepanozi farklı bir karar verip Arap komutana anlaşma teklif etti, savaşmama kararı aldı. Gürcistan tarihinde düşman sınıra dayandığında düşmanla savaşmadan doğrudan anlaşma yapmak nadir görülen bir durumdur. Artık İran yoktu, Bizans da eski gücüne sahip değildi. Bu büyük güçleri Araplar yenmişti ve bu şartlar altında tek başına kalmış Kartli'nin Araplarla savaşmasının anlamı kalmamıştı.⁴¹⁹ Anlaşma imzalandı, Gürcüler Araplara cize ödeyecekti Araplar Gürcistan'da sadece iki yıl dayanabildiler. Gürcüler direnişi sürdürdü ve bir süre sonra onları ülkelerinden çıkarıp bağımsızlıklarını geri aldılar⁴²⁰. Bu ikinci istila girişimi Hz. Osman dönemine denk gelir.

Güney Kafkasya'ya üçüncü Arap saldırısı Emeviler döneminde 690'larda gerçekleşti, artık Kartli'ye ayak basıyorlar ancak Gürcülerin direncini kıramıyorlardı. 685 yılında Müslüman Arap Halifeliği ve Hıristiyan Bizans İmparatorluğu; Gürcistan yani Kartli Kralığı ve bazı başka yerlerden alacakları haracı eşit bölüşmek için anlaştilar. Ancak, Gürcü halkı hiçbir işgâliye boyun eğmiyordu. 686 yılında Kartli yöneticisi Nerse, Ermenistan'da bulunan Arap komutan Baraba'yı ağır yenilgiye uğrattı.

Batı Gürcistan'daki Egrisi'nin (Samegrelo – Yunan kaynaklarındaki Lazika) yöneticisi Sergi 697 yılında Bizans'a karşı ayaklanıp topraklarını Araplara teslim etti. Araplar Egrisi'nin merkezi Tsikhe-Goci'yi ve Apkhazeti'deki Kodori Vadisi'nde bazı kaleleri ele geçirdi, ancak Batı Gürcistan'dan kısa sürede ayrıldılar. Gürcülerin direnişi nedeniyle Arapların Gürcistan'ı işgâl etmesi neredeyse yüz yıl sürmüştür. 8. yüzyılın ilk çeyreğinde Araplar Doğu Gürcistan'da ve Güney Kafkasya'nın doğu kesimlerinde hâkimiyet kurmaya başladılar. Gürcistan'ı nihai olarak itaat altına almak için; gerçek adı Mervan Bin Muhammed olan ve Mervan II olarak bilinen Emevi Arap komutanı, 735-736 yıllarında yıkıcı saldırılar düzenledi. Sağır

419 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.98.

420 Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili vd. s.80.

Mervan'ın bu saldırılarından sonra bölgede Tbilisi merkezli Arap emirliği kuruldu ve Doğu Gürcistan'ın bir bölümünde Arap hâkimiyeti kalıcı hale geldi. Bu dönemde Batı Gürcistan'da da Egri-si'nin başkenti Tsikhe-Goci'de artık Arap garnizonu vardı⁴²¹.

Mervan II'nin amacı Kafkasya'nın kuzeyinden ilerleyip bugünkü Rusya topraklarında; Volga (İdil) kıyıları ve Kırım arasında hüküm süren Hazarlarla savaşıp onları itaat altına almaktı. Ancak, bunu yapabilmesi için önce Gürcülere itaat ettirmesi gerekiyordu. 735-736'da Gürcistan'ı yerle bir eden Mervan 737 yılında kuzeye geçip Hazarlara da başarılı seferler düzenlemiştir. Acımasızlığı ve katliamları nedeniyle Gürcüler ona Murvan Kru [მურვან კრუ] yani Sağır/Acımasız Mervan adını vermiştir. Ona Gürcüce "kru" yani sağır denmesinin sebebi işkence ettiği ve katlettiği insanların acılarına sağır olması, kimseye kulak asmamasıdır. Gürcü tarihinde acımasız işgâlcı, yıkıcı, katliamcı olarak adından söz ettirmiştir.

Mervan b. Muhammed Anadolu'da birçok yeri ve Kafkasya topraklarını ele geçirdi, daha sonra kuzeye geçip Hazarlara karşı zaferler elde etti. 12 yıl boyunca Doğu Anadolu, Azerbaycan coğrafyası ve çevresinde valilik yaptı. Mervan II, 744-750 yıllarında Halifelik yapmış Emevi Halifesi'dir⁴²². Kaynakların aktardığına göre Sağır/Acımasız Mervan Doğu Gürcistan'daki Kartli'yi yerle bir etti. Oradan Güney Gürcistan'a Samtskhe (Meskheti) Bölgesi'ne geçti, Odzrkhe Eristaviliği topraklarına girdi. Arap birlikleri daha sonra Zekari Geçidi [ზეკარო] üzerinden Batı Gürcistan'a girdi. Meskheti-İmereti arasındaki Persati Dağı'nı (Meskhetis Dağı) aşan Arap birlikleri, İmereti-Raça taraflarını kapsayan Argveti Prensligi'ni hedef aldılar. Argveti Prensligi'nin sınırları; doğuda Surami Dağları (Likhis Kedi), güneyde Persati Dağı (Meskhetis Kedi), batıda Rioni Nehri, kuzeyde ise Büyük Kafkas Sıradağları zirvesiydi.

421 Zaza Abaşıdze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.99-104.

422 Hasan Kurt, "MERVÂN II", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mervan-ii>, Son erişim 25.02.2021.

Argveti prensleri Davit ve Konstantine kardeşler hemen savaşçılarını topladılar. Argveti askerleri Persati Dağı'nda Khanistzkali'de [ხანისწყალი] düşman birliklerini karşılayıp onlara ağır yenilgi tattırdı. Bu yenilgi Sağır Mervan'ı şaşkınlığa uğrattı ve kızdırdı. Mervan sayısız askerden oluşan büyük ordusunun başına bizzat geçip topyekün saldırıya geçti. Argveti'yi harap etti. Argveti prensleri bu yenilgiden sonra gerilla taktiğiyle Araplara saldırılar düzenlemeye başladı ve onlara bu şekilde zarar verdiler. Sonunda Sağır/Acımasız Mervan Argveti prensi iki kardeşin canlı ele geçirilmesini emretti. Mervan, Gürcü prens kardeşleri ele geçince, onların güzel fiziksel görünülerinden etkilendi ve Hıristiyanlık'tan vazgeçip Müslüman olurlarsa hayatlarını bağışlayacağını söyledi. Prensler buna şiddetle karşı çıktılar, Mervan da bunun üzerine onlara işkence etti, sopalarla vurdu, ellerini ayaklarını kesti, taşladı. İşkence gören kardeşler bu acıya yiğitçe dayandılar. Mervan, elleri ayakları kesik Argveti prenslerini canlı canlı Rioni Nehri'ne attı. Kutaisililer daha sonra prenslerin ölü bedenlerini nehirden çıkardı ve Gelati yoluna yakın Tzkaltziteli Suyu yanındaki eski Khareba Kilisesi'ne defnettiler. Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi iki kardeşi daha sonra Aziz ilan etti⁴²³. Murvan Kru yani Sağır/Acımasız Mervan lakaplı Mervan b. Muhammed, namıdiğer Mervan II, Batı Gürcistan'da ilerleyip Egrisi'nin merkezi olan, bugünkü Senaki yakınlarındaki Tsikhe-Goci'yi [ცხე-გოჯი] yerle bir etti, sonra da bugünkü Apkhazeti'nin (Abhazya) kenti Tskhumi (bugünkü adı Sokhumi) şehrini yıktı. Mervan, Sokhumi'den 22 km daha ileride, Gudauta'ya yakın, o zamanki kaynaklarda adı Anakopia şimdiki Akhali Atoni olan yere kadar ulaştı. Buranın tarihsel bir adı da Psirtska'dır. Egrisi (Lazika) içindeki Batı Gürcistan toprakları o dönemde Kartli (İberia) Krallığı'na bağlıydı ve Kral Arçili, Kartli'den çekilip şimdiki Akhali Atoni denen, o zamanki adıyla Anakopia'da savunmaya geçmişti.

423 "Tzında Didmotsameni Argvetis Mtavarni Daviti da Konstantine", [orthodoxy.ge/](http://www.orthodoxy.ge/tveni/oqtomberi/02-davit-konstantine.htm), <http://www.orthodoxy.ge/tveni/oqtomberi/02-davit-konstantine.htm>, Son erişim 25.02.2021, Zaza Abaşıdze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.101.

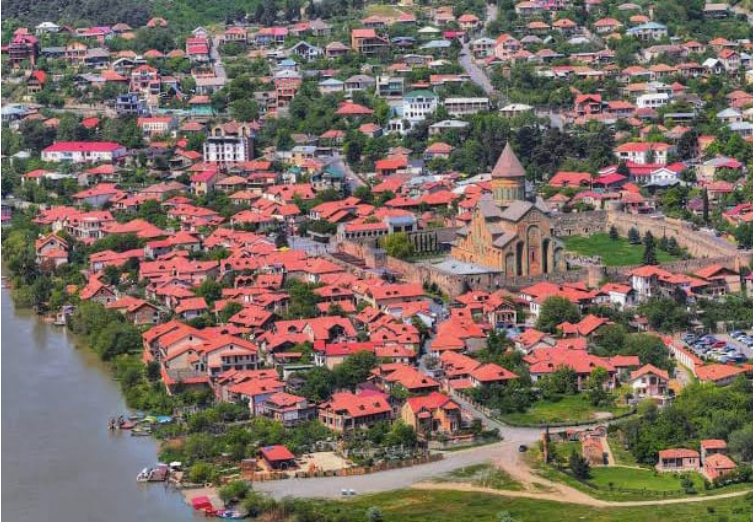
Kartli kralı Arçili'nin kardeşi olan Egrisi Kralı Miri ve Apkhazeti Eristavisi I. Leoni Kral Arçili'yi destekliyordu. Hepsi birlikte Anakopia Kalesi'nde savunmadaydı. Sağır Mervan Anakopia'ya saldırdı ancak alamadı⁴²⁴. Korku içindeki halk dağlara saklanmıştı. Buradan geri dönen Sağır Mervan Guria üzerinden gelip Çorokhi (Çoruh) Vadisi, Şavşeti, Tao-Klarceti'yi tahrip etti. Sağır Mervan tekrar Doğu Gürcistan'a yöneldi ve burada ve genelde Güney Kafkasya'nın doğu kesiminde Arap hâkimiyeti başladı. Onun bu saldırıları sonrasında Doğu Gürcistan'da Tbilisi Arap Emirliği adı altında yönetim kuruldu. Tbilisi, Rustavi, Dmanisi ve başka kalelere Arap garnizonları yerleşti. Gürcistan'ın doğusunu işgâl eden Araplar Gürcülerin ülkelerinden Arapları çıkarmak için yaptıkları karşı saldırılarla baş ettiler ve 735-738 yıllarında kendi hâkimiyetlerini sağlamıştılar. Araplar 9. yüzyılın başında; o dönemde Kartlis Erismtavroba denen Gürcü krallık sistemini kaldırdılar. Araplar Tbilisi ve çevresinde hâkimdi, Batı Gürcistan'da, Güney Gürcistan'da ve hatta Doğu Gürcistan'ın bir kısmında kalıcı olmadılar. Doğu Gürcistan'daki Arap işgâli Tbilisi ve çevresini kapsayacak şekilde Abbasiler döneminde de devam etti ve 12. yüzyıla kadar sürdü. 8-9. yüzyıllarda, Arapların hâkimiyet alanı dışındaki kalan Gürcistan topraklarında birkaç bağımsız yeni Gürcü krallığı ve prenslikler kuruldu. Bunlardan bazıları; Egris-Apkhazta, Tao-Klarceti, Kakheti ve Hereti krallıkları idi. Tbilisi Arap Emirliği yönetiminde kalan topraklar Şida Kartli (İç Kartli) ve kısmen Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) idi. Gürcistan Kralı IV. Daviti (Ağmaşenebeli) 1122 yılında Tbilisi'yi Araplardan geri alarak ülkenin başkentini yeniden Kutaisi'den Tbilisi'ye taşıdı (bkz. Davit Ağmaşenebeli).

Mtskheta/მცხეთა

Doğu Gürcistan'da kent ve eski başkenttir. Mtskheta, tarihi Kartli (İberia) Krallığı'nın başkenti iken, 6. yüzyılda Kral Vakhtang Gorgasali'nin oğlu Kral I. Daçi döneminde, başkent Mtskheta'dan

424 Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, s.101.

Tbilisi'ye taşınmıştır. Mtskheta'da bulunan tarihi yapılar UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndedir. Mtskheta Mtkvari (Kura) ve Aragvi nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuş bir kenttir ve Mtkvari'nin iki yakasında ve Aragvi'nin sağ yakasında yer alır. Tbilisi'ye 20 km mesafededir.

Günümüzde 8 bin civarında nüfus yaşamaktadır, Gürcistan'ın idari yapılanmasına göre Mtskheta-Mtianeti idari bölgesi içinde yer almaktadır (Sözlükte idari bölge olarak bahsedilenler, valiy-le eşdeğer gubernatori denen yöneticileri olan yönetim birimleridir). Arkeolojik kazılar Mtskheta ve çevresinin Erken Tunç Çağı (MÖ 3000-2000) ve Orta Tunç Çağı'ndan (MÖ 2000-1550) beri yoğun yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Efsaneye göre, kenti Gürcülerin atalarından sayılan Mtskhetos [მცხეთოს] kurmuştur. Mtskheta'nın adının kökeniyle ilgili üç görüşten birine göre ise; kentin adı Gürcü boylarından Meskhilerden [მესხი] gelmektedir. Kartli'nin merkezi Mtskheta'da MÖ 4. yüzyıla kadar Mamasakhlisi [მამასახლისი] unvanlı Gürcü yöneticiler vardı ve onlar sadece Mtskheta'nın değil Gürcistan'ın bir bölümü-

nün hâkimiydi. Mamasakhlisi hem dini hem de siyasi liderdi. O tarihlerde güneydeki Arian Kartli'nin (Tao ve çevreleri) yöneticileri ise mepe yani kral unvanına sahiptiler. Arian Kartli yöneticisi Azo Mtskheta'yı ele geçirdi. Azo'nun yenip tahtını elinden aldığı Samara Mtskheta'nın Mamasakhlisi unvanlı son yöneticisidir. Azo'dan sonra Mtskheta'da oturan Kartli yöneticileri krallık unvanı olarak mepe terimini kullanmışlardır ve bu terim günümüze kadar gelmiştir. Samara'nın yeğeni I. Parnavazi, MÖ 4 Yüzyıl sonunda Azo'yla yaptığı iki savaşı da kazanarak Kartli Krallığı'na hâkim olmuştur (bkz. Arian Kartli). Parnavazi ile Azo arasındaki ikinci çarpışma Artaani'de (Ardahan) gerçekleşmiştir. Parnavazi Egrisi Krallığı'ni yani Kolkheti'yi de kendi siyasi idaresi altına alarak tüm Gürcistan'ın tek hükümdarı olmuştur. Parnavazi, aynı zamanda Kartuli Anbani denen Gürcü yazı sistemini geliştirdiğine inanılan kraldır.

Mtskheta aynı zamanda Gürcistan'ın dini merkeziydi. Hıristiyanlık öncesi pagan inancına sahip Gürcülerin inandığı Armazi ve diğer put ve tapınaklar Mtskheta Dağı'ndaydı. Mtskheta Gürcistan'ın dini merkezi olmayı Hıristiyanlık döneminde de sürdürmüştür. 6. yüzyıl başında Kartli Krallığı'nın merkezi Tbilisi'ye taşınmış olmakla beraber Mtskheta'daki Svetiskhoveli [სვეტიცხოველი] Katedrali sonraki yüzyıllarda da hem dini merkez, hem de Gürcü kralların tahta çıkıp kutsandığı yer olmayı sürdürmüştür. Fotoğraftaki büyük dini yapı bahsedilen Svetitskhoveli Katedrali'dir. Bu katedralin içinde birçok Gürcü kralının mezarı bulunmaktadır. Svetistkhoveli Katedrali'nin olduğu yerdeki ilk kilise 4. yüzyılda Azize Nino'nun yer göstermesiyle Kral Miriani döneminde yapılmış olup, Nino'nun adını taşıyan o ilk yapı günümüze ulaşmamıştır. Yıkılmış ilk yapının yerine 5. yüzyılda Kral Vakhtang Gorgasali yenisini inşa etti. Svetitskhoveli sonraki dönemde çeşitli aşamalardan geçip günümüzdeki görünümüne kavuşmuştur⁴²⁵.

425 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.350-363.

Apkhazeti'den (Abhazya) Açara'ya, Çaneti'den (Lazeti) Kakheti'ye kadar tüm Gürcistan coğrafyasındaki Gürcü Ortodoks Hıristiyan piskoposluk bölgeleri Mtskheta'ya bağlıydı ve bu bölgelerin tamamında kullanılan dini metinler, yazışmalar ve ibadetin dili de Gürcüceydi. Mtskheta ve çevresinde görülecek yerler arasında; Svetitskhoveli Katedrali ve çevresi, Samtavro Manastırı, Arkeoloji Müzesi, Bebristsikhe Kalesi, Cvari Manastırı, Armazi Kalesi kalıntıları, Şiomg'vime Manastırı, Zedazeni Manastırı, Saguramo İlia Çavçavadze Müzesi sayılabilir. Mtskheta kenti girişinde bulunan salobio adını verdikleri ve Gürcü mutfağının zenginliklerini sunan büyük restoranlar ise Tbilisi çevresinden gelenlerin ve turistlerin beğenisini toplamakta, yoğun ilgi görmektedir.

Mtzvane Kontzkhi/მწვანე კონცხი

Gürcistan kıyılarının en güzel yerlerinden biridir. Mtzvane Kontzkhi [მწვანე კონცხი] Batumi kentinin bir mahallesidir ve kent merkezine 9 km mesafededir. Batumi'nin seçkin turizm noktalarındandır.

Mtzvane Kontzkhi yeşil burun anlamına gelir. Avrupa'nun en zengin ve büyük botanik parklarından biri olan Batumi Botanik Parkı, Mtzvane Kontzkhi'nin yemyeşil sırtlarında kurulmuştur.

Mçadi/მჭადი

Gürcistan'da genelde avuç içi büyüklüğünde dilimler halinde yapılır ve kızartılarak pişirilir. Eski dönemlerde ketsi denen taş veya kilden yapılan kaplarda pişirilirdi.

Açara Bölgesi köylerinde ve Türkiye'de yaşayan Gürcüler ise genelde yuvarlak ekmeğin tepsiğinde soba fırınında büyük mısır ek-

meği pişirirler. Son dönemde tavada kızartarak da pişirmeye başlamışlardır.

ბ (N)

Nabadi/ნაბადი

Kepenek. Keçeden yapılan üstlük. Keçe ise bilindiği gibi yünden elde edilir.

Nabadi, yani Türkçe adıyla kepenek soğuktan korunmak için omuza alınan önü açık, arka ve iki yan kısmı olan, birleştirilmiş üç parçadan oluşan üst giysidir. Nabadinin yaka kısmı açık, omuzları ise geniştir.

19. yüzyılda Gürcülerin ve diğer Kafkas halklarının kıyafetleri arasında kabul edilir. Türkiye’de ise daha çok çobanların kullandığı bir üstlük olarak ve kepenek adıyla bilinir. 19. yüzyılda en iyi nabadilerin Kuzey Kafkasya’da; Kabardey-Çerkesya’da, Dağıstan’ın dağlık kesiminde ve Osetya’da, Güney Kafkasya’da ise Gürcistan’ın İmereti, Samegrelo,

Svaneti ve Duşeti bölgelerinde yapıldığı ifade edilmektedir. Khatuna Çigogidze şunu ifade ediyor; *“Dağlara gidenler, akli varsa bugün de nabadi kullanıyor. Nabadi çadır görevi de yerine getiriyor. Nabadiye vücudun hiçbir yeri açıkta kalmayacak şekilde sarılmak mümkündür. Nabadiye sarılıp yatan yağmurdan korunur, onu ne sinek ısırır, ne de alttan haşere”*⁴²⁶. Gürcistan’da nabadi yapanların sayısı günümüze azalarak gelmiştir. Gürcüce adı çokha-akhalukhi [ჩოხა-ახალუხი] olan Kafkasya’nın ortak kıya-

426 Khatuna Çigogidze, [kvrispalitra.ge](https://www.kvrispalitra.ge/mamul-deduli/27087-qme-var-da-chemi-nabadiq.html), “Me Var Da Çemi Nabadi”, <https://www.kvrispalitra.ge/mamul-deduli/27087-qme-var-da-chemi-nabadiq.html>, Son erişim 25.02.2021.

fetinin üstüne, üstlük olarak nabadi giyilmesi 19. yüzyılda Gürcistan'da ve Kuzey Kafkasya'da yaygındı. Nabadi kısa, uzun, hafif ve ağır olmak üzere çeşitli formlarda yapılmaktadır. Fotoğraf-taki çokha-akhalukhi üzerine nabadi giymiş kişi Tbilisili Zaal Sikharulidze'dir.

Nabeğlavi/ნაბეღლავი

Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'nde termal tatil yeri, köy ve aynı adlı maden suyu. Nabeğlavi köyü Guria'nın Çokhatauri kasabasındaki Gubazeuli akarsuyu kıyısında bulunur, Çokhatauri'ye 22 km mesafede, Çokhatauri Bakhmaro yolu üzerindedir. Nabeğlavi eşsiz havası ve termal özellikleriyle ünlüdür. Nabeğlavi Maden Suyu da buradan çıkar ve şişelenip tüm ülkeye dağıtılır, birçok ülkeye de ihraç edilir. 1905 yılında keşfedilen Nabeğlavi maden suları Gürcistan'da yaygın, en beğenilen ve faydalı maden suları arasındadır. İlk şişeleme tesisi 1958 yılında kurulmuştur⁴²⁷. 2017 yılında kurulan yeni fabrikada Nabeğlavi marka maden suları ve Bakhmaro marka kaynak suyunun şişelenmesi yapılmaktadır.

Nagazi/ნაგაზი

Gürcistan'da görev köpeklerine verilen genel addır. Nagazi görev köpeği anlamına gelir, çoban köpeği ve bekçi köpeği olarak kullanılır.

Geçmiş yüzyıllarda bu köpekler savaşlarda da kullanılırdı. Belirtildiği üzere nagazi görev köpeklerinin genel adı olduğu için, örneğin Alman çoban köpeği-ne (Alman kurdu) de Germanuli nagazi denmektedir⁴²⁸. Kartuli

427 "Nabeğlavi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.280.

428 G. Saakadze, "Nagazi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.282.

nagazinin anayurdu olarak, yabancı kaynaklarda Kafkasya ya da Sovyetler Birliği kabul ediliyor, Gürcü kaynaklarında ise “Kartuli (Kavkasiuri) nagazi/Kafkas çoban köpeği” anayurdunun doğrudan Gürcistan’ın Kazbegi bölgesi olduğu belirtilir.

Kartuli nagazi denen ve Rusların yabancı kaynaklara Kafkas çoban köpeği olarak tanıttığı bu köpekleri ilk kez Alman zoolog Müller Gürcistan’ın dağlık kesiminde 19. yüzyılda kayıt altına almıştır. Sürüleri ve sahiplerini koruyan güvenilir yardımcıları olan nagaziler fiziksel üstünlükleri ve dayanıklılıklarıyla öne çıkan köpeklerdir. Günde 30 km gezen, kurtları boğan, başka köpekleri uzaklaştıran, diğer zamanlarda kendi aralarında güreşen nagaziler, bu nedenle kondüsyon ve güçleri hep üst düzeyde canlılardır. Günümüzde halen Kazakistan, Ermenistan, Rusya gibi ülkelere götürülmekte, dövüştürülmekte ve başka amaçlarla kullanılmaktadır. O ülkelerin belirli çevreleri; köpekleri Gürcistan’dan getirdikleri halde, bu köpeklerin kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler.

Kazbegi Bölgesi’nden Rusya içindeki Kuzey Kafkasya’da Osetya’ya da bu köpeklerin götürülüp orada çoğaltılmasına yönelik çabalarının engellenip köpeklerin ellerinden geri alındığı Zviad Kartlosişvili tarafından ifade edilmiştir (2015). Sovyetler Birliği tüm Gürcü değerlerini yok etmeye çalışırken, Gürcü nagazi köpekleri de bundan nasibini aldı.

1950’li yıllarda Ruslar Rus çoban köpeklerini iyileştirmek için ro-tweiller de dâhil çeşitli köpek türlerini ülkeye götürüp melezleştirdiler fakat iyi sonuç alamadılar. Daha sonra ise binlerce nagazi cinsi köpeği Gürcistan’dan Rusya’ya göturdüler. Nagaziler nesli tükenme tehlikesi yaşadı. Aborjin Gürcü nagazileri Rusya’ya götürüp sahiplendiler ve kendilerine ait yeni türler ortaya çıkarmaya gayret ettiler. Bu dönemde Ruslar tarafından Rus kökenli Kafkas çoban köpeği terimi yayıldı. Gürcistan’daki kabule göre bu köpeklerin köklerinin olduğu yer, anayurdu Gürcistan’dır. Yakla-

şık 15 yıl önce Gürcistan'da Kartuli Nagazis Gadarçenis da Ağordzinebis Pederatsia yani Gürcü Nagazi Köpeğini Kurtarma ve Canlandırma Federasyonu kurulmuş olup bu köpeklerin korunup çoğaltılması için çalışmaktadır. Bu ve benzeri çalışmalar sayesinde yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan nagazilerin geleceği kurtarılmış görünmektedir⁴²⁹.

Kartuli nagazinin iki türü vardır: Uzun tüylü (Sıklıkla Kavkasiuri nagazi/Kafkas çoban köpeği olarak da adlandırıyorlar) ve kısa tüylü (Kazbeguri nagazi olarak da bilinir).

Nazuki/ნაზუკი

Şekerli hamur işidir ve Gürcistan genelinde yaygındır. Genelde tandır fırınlarda pişirilir.

Doğu Gürcistan'da Şida Kartli Bölgesi'ndeki Surami kasabasında Tbilisi istikametine giden anayolun kenarında satılan ekmek benzeri ürünler nazukidir.

Nazuki hamurunda; un, yağ, yumurta, şeker, vanilya, yoğurt, tarçın, süt ve başka katkıları bulunmaktadır.

Nalia/ნალია

Batı Gürcistan'da ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde evlerin bahçesindeki ahşap ambarların genel adıdır. Sayısız Gürcüce ve Lazca ortak kelimedendir.

Nalia, yaklaşık 2 metre yükseklikte 4

429 "Kartuli Nagazi", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=F-YRtFskupl), <https://www.youtube.com/watch?v=F-YRtFskupl>, Son erişim 25.02.2021.

adet ayak üzerine yükseltilmiş en çok 20-25 m2 alana sahip yekpare odadan oluşan ahşap ambardır. Mısır kurutma ve gıdaların saklanması için kullanılır. Naliada depolanan gıda ve mısırları farelerden korumak için özel bir yöntem geliştirilmiştir; Nalia ayaklarının tepesine konan 30-40 cm çapındaki bombeli ağaç teker formundaki parça sayesinde fare bu ayaklara tırmansa dahi depoya giremez. Ayrıca, naliaya özellikle sabit merdiven yapılmaz; seyyar ahşap merdiven kullanılarak çıkarılır. 20. yüzyıl sonuna kadar Batı Gürcistan'da ve Türkiye'nin Doğu Karadeniz illelerinde yaygın olan naliaların sayısı azalmış bulunmaktadır. Türkiye'nin batısına göç etmiş Gürcü ve Lazilerin kurduğu köylerde de yaygın olan nalialar 20. yüzyılın sonlarında fonksiyonunu yitirdiği için yok denecek kadar azalmıştır. Paylaşılan Bursa ili İnegöl ilçesi Hayriye köyündeki bir nalianın fotoğrafıdır ve çevirmen, araştırmacı Hayri Hayrioğlu [ვახტანგ მალაყმაძე] arşivine aittir.

Narikala/ნარკალა

Tbilisi'nin tarihi, ana kalesidir. Eski adının Şuris Tsikhe ve Deda Tsikhe olduğu, Narikala adının Moğolca Narin Kale'den geldiği ve küçük kale anlamı taşıdığı, Gürcistan'ın Moğol istilasına uğradığı dönemde (13. yüzyıl) bu adı aldığı belirtilmektedir. Narikala Tbilisi silüetinin ana parçasını oluşturur, Tbilisi'ye kattığı güzelliğin gece görünüşü ise eşsiz özelliktedir ve kentin çekiciliğini artırır. Gerek Gürcüler, gerekse yabancı turistler Narikala'sız bir Tbilisi tahayyül edememektedir. Mtkvari (Kura) Nehri'nin en dar yerinde ve Marcvena Sanapiro denen sağ yakada, nehre bakan hâkim bir konumda, stratejik bir savunma noktasında kuruludur. Narikala; Abanotubani yani Tbilisi hamamlar bölgesi ile Tbilisi Botanik Parkı arasındaki alanda yer alır. Tbilisi'nin uzun geçmişinde yaşamış birçok tarihi olaya, kentin savunulmasına ve işgâllere, yıkımlara, kurtuluşa, Tbilisi'nin başından geçen pekçok olaya tanıklık etmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Kalenin duvarları ve burçları birçok defa yıkıma uğramış, yeniden tamamlanmıştır. Gürcis-

tan'da bir dönem Narikala adı sadece Tbilisi kalesinin adı değildi; Yine Doğu Gürcistan'daki Gori Kalesi, Surami Kalesi, Ananuri Kalesi, Gremi Kalesi, Güney Gürcistan'da Borcomi Kalesi de bu adla anılmaktaydı.

Narikala adı sonradan kullanılmaya başlanmıştır. Kalenin kuruluşu, kenti imar eden 5. yüzyıl Gürcü Kralı Vakhtang Gorgasali'den de eskiye dayanır:

Buradaki ilk kale Kartli (İberia) Kralı Varaz Bakuri döneminde 4. yüzyılın ikinci yarısında kuruldu. O yüzyıllarda kaleye Şuris Tsikhe yani Şuri Kalesi deniyordu. Bu küçük kale 4. yüzyılın sonunda Pers-

lerin eline geçti ve kaleye Pers siyasetinin yürütücüsü Pitiakhşi unvanlı yönetici yerleştirildi. Kale 5. yüzyılın ortalarında yeniden Gürcü kralların eline geçmiştir. Vakhtang Gorgasali burayı yeniden inşa etti ve büyüttü. Bu nedenle Vakhtang Gorgasali Tbilisi kentinin kurucusu olarak kabul edilir. Bazı tarihçiler ise Vakhtang Gorgasali'yi Tbilisi'yi kuran değil, onu ayağa kaldıran, geliştiren kral olarak kabul eder. Kalenin tarih boyunca kullanılan diğer bir adı da Deda Tsikhe yani Ana Kale idi. Tbilisi Kalesi yani Narikala/Deda Tsikhe, 7. yüzyılda, sonra 12. yüzyılda Davit Ağmaşenebeli döneminde önemli ölçüde genişletildi. Günümüze ulaşan surların önemli kısmı 16. ve 17. yüzyıllardaki tamir ve bakımlarda yapılmıştır. 1827 yılında yaşanan deprem, kalenin birçok duvarını yıkmıştır⁴³⁰. Kale, fonksiyonunu 19. yüzyıla kadar kaybetmemiştir. Kartli-Kakheti Krallığı Rusya tarafından 1801 yılında işgal edildikten sonra kale eski fonksiyonunu yitirmiştir. Bu dönemde ka-

430 Lali Andronikaşvili, "Narikala", [tbilisi.gov.ge](http://new.tbilisi.gov.ge), <http://new.tbilisi.gov.ge/news/437>, Son erişim 25.02.2021.

le içerisindeki Gürcü yapısı Aziz Nikoloz Kilisesi Rus ordusunun cephaneliği olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1847 yılında yıldırım düşmesi sonucu kilise tahrip olmuştur. Kale son olarak 2000 yılında restore edilmiş, kilise de ayağa kaldırılmıştır⁴³¹. Günümüzde Tbilisi'yi ziyaret edenlerin görmesi gereken en önemli yerlerden biri, Dzveli Tbilisi yani Eski Tbilisi bölgesinde her yerden görünen Narikala ve çevresidir. Buraya iki şekilde ulaşmak mümkündür. Yürüyerek çıkılacağı gibi; Rike Parkı'nda kurulu teleferikle de çıkılmaktadır. Tbilisi kalesi Narikala bölgesine çıkıldığında kaleye yakın ünlü Kartvlis Deda (Gürcülerin Anası) Anıtı'nı görme şansını da elde edilmektedir.

Natlisğeba–Natloba–Monatluli–Natlia/ნათლისღება–ნათლობა–მონათლული–ნათლია

Natlisğeba [ნათლისღება]:

Dini bayramdır. Gürcistan'da Ortodoks Hıristiyanlar tarafından, İsa'nın vaftiz edildiği kabul edilen gün için kutlanan Vaftiz Bayramı'nın adı Natlisğeba'dır [ნათლისღება]. Gürcü Ortodokslar tarafından 19 Ocak günü kutlanır. Bu günde kilisede dualar edilir. İnanışa göre İone Natlismtsemli [იონე ნათლისმცემლი] İsa'nın müjdecisi ve onun tanrısal niteliğini ilk fark eden kişidir. İone Natlismtsemli Türkçede ve Arapçada Yahya olarak bilinir; İslâma göre Yahya İsrailoğullarına gönderilen bir peygamberdir. Hıristiyanlara göre Vaftizci Yahya'dır. Yahya adının batı dillerinde karşılığı Jean (John), İbranicede Yôhânân'dır, bu isim Yunancaya İoannes, Latince'ye Joannes şeklinde geçmiştir. Gürcüceye ise İoane şeklinde geçmiştir⁴³². İsa, İone Natlismtsemli (Vaftizci Yahya) tarafından Şeria Nehri'nde vaftiz edilmiştir ve bu bayramdaki kutlamanın merkezini bu oluşturur. Rum Kilisesi tarafından bu bayram Epifani adıyla 6 Ocakta kutlanır; İstanbul Rumları günümüzde de kutladıkla-

431 "Narikala", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=36&t=462>, Son erişim 25.02.2021.

432 "Natlisğeba", [orthodoxy.ge/](http://www.orthodoxy.ge/), <http://www.orthodoxy.ge/dgesastsalebi/natlisgeba.htm>, Son erişim 25.12.2021.

rı Epifani Bayramı'nda İsa'nın vaftiz edilmesini sembolize eden, denize attıkları haçı çıkarma yarışması ve töreni düzenlemektedirler.

Natloba [ნათლობა]:

Hıristiyanlık inancına göre vaftiz olmanın Gürcücedeki karşılığı natlobadır. Natloba/Vaftiz bir arınma ve yeniden doğma törenidir. İnanışa göre kişinin Hıristiyanlığı natloba/vaftizle başlar. İsa'nın müjdecisi ve vaftizcisi olan 27 yılında tebliğe başlayan Yahya'nın (Gürcüce İoane) öğretisi insanların günahlarından tövbe ederek kıyamet gününe, Tanrı'nın krallığına hazır hale gelmeye ve Şeria Nehri'nde (Ürdün) vaftiz olmaya çağırılması şeklinde özetlenebilir. Buna göre natloba/vaftiz kişileri her türlü mânevî kirden arındırır ve Tanrı'nın affına vesile teşkil eder. Natloba uygulaması bir akarsuya dalıp çıkma veya kişinin alnını ıslatma şeklinde uygulanır. Natloba/Vaftiz için belirli bir yaş yoktur. Bebekken veya ilerleyen yaşlarda yapıldığı görülmektedir.

Monatluli [მონათლული]: Natloba yani vaftiz uygulamasını yaşamış kişiye yani vaftiz olmuş kişiye denir.

Natlia [ნათლია]: Kişinin vaftiz törenine yani monatloba törenine katılan ve şahitlik eden, onun ruhsal gelişimine katkıda bulunmaya ve yardıma istekli, seçilmiş kişiye natlia denir.

Natakhtari/ნატახტარი

Gürcistan'ın ünlü içecek markalarından biridir. Natakhtari markasıyla piyasaya sürülmüş gazlı meyve suları (armut suyu, limon suyu, tarhun suyu, üzüm suyu) ve bira Gürcistan'da yaygın içecekler arasında yer alır. Natakhtari adını Doğu Gürcistan'da Mtskheta-Mtianeti idari bölgesi içerisinde, Mtskheta yakınlarında yer alan Natakhtari adlı köyden alır. 1991 yılından itibaren faaliyette olan Natakhtari markası, Türkiye'de birasıyla ünlü Efes adlı Türk firması tarafından 2008 yılında satın alınmıştır⁴³³.

433 "Gürcistan", [anadolufes.com](https://www.anadolufes.com), <https://www.anadolufes.com/sayfa/1/419/gurcistan>, Son erişim 25.02.2021.

Nadzaladevi/ნაძალადევი

Başkent Tbilisi’de semt ve aynı adı taşıyan metro istasyonu. Nadzaladevi, Gldani’yle birlikte Tbilisi’nin idari yapılanması içinde Gldani-Nadzaladevi ilçesini oluşturur. Nadzaladevi Tbilisi’nin Martskhena Sanapiro denen sol yakasında, kentnin kuzeybatı kesiminde yer alır. Nadzaladevi semti, Gürcistan’ın Çarlık Rusya’sının işgâli altında olduğu 19. yüzyılın son çeyreğinde oluşmuştur. Doğu Gürcistan’daki Tbilisi’yi Batı Gürcistan’a bağlayan demiryolunun 1872 yılında faaliyete girmesiyle birlikte, Didube semti ikiye bölündü; demiryolunun Mtkvari (Kura) Nehri’ne göre diğer tarafındaki bu kesiminde yer alan boş arazilerde, demiryolu atölyelerinde çalışan işçilerin izinsiz yerleşimleri ve kaçak yapılaşmalar başladı. Yeni oluşan semtin adı da arazilere izinsiz yerleşim ve kaçak yapılaşmadan dolayı Nadzaladevi oldu. Nadzaladevi’deki demiryolu atölyeleri Tbilisi proleterya sınıfının mücadele merkezi oldu. Güney Kafkasya’nın yasadışı ve komünizm için mücadeleyi öğütleyen yayınları basan ilk matbaası 1900 yılında Nadzaladevi’de bir işçinin evinin bodrumunda kuruldu. 1905 yılında yemin eden Nadzaladevi’deki proleter işçi sınıfı ayaklandı ve Nadzaladevi’de kontrolü ele geçirdi. Çarlık yönetimi birkaç gün içinde burayı kuşatıp, ayaklanmış silahlı gruba ağır silahlarla müdahale etti. Proleterya cesurca direnmesine rağmen kanlı çatışmalar sonucunda yenildi. Devrimci ve sonradan Sovyetler Birliği lideri olan Stalin de ilk mücadelesine Nadzaladevi’de başlamıştı. Birçok Gürcü komünist Nadzaladevi’deki demiryolu atölyelerinde çalışanlar arasından çıkmıştır⁴³⁴. Günümüzde Dzveli Nadzaladevi (Eski Nadzaladevi) ve Akhali Nadzaladevi (Yeni Nadzaladevi) olmak üzere iki kısımdan oluşur.

Nakhalovka/ნახალოვკა

Gürcistan’ın başkenti Tbilisi’de Gldani-Nadzaladevi ilçesinde bulunan Nadzaladevi adlı semtin Rusça adıdır.

434 Uşangi Rukhadze, “Rogor Şeikmna Nadzaladevis Raioni Tbilisşi da Romeli Tsnobili Revolutsionerebi Moğvatzeobdnen İk”, [old.tbiliselebi.ge](http://old.tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268438187), <http://old.tbiliselebi.ge/index.php?newsid=268438187>, Son erişim 25.02.2021.

Nigali/ნოგალი

Livana, Ligani ve Nigali aynı alanı ifade eder. Tarihsel Güney Gürcistan sınırları içerisindeki Klarceti Bölgesi'nde vadi ve coğrafi alan adıdır. Çoruh Nehri'nin aşağı kesimlerini kapsar. Nigali için Livana-Ligani-Nigali/ლივანა-ლიგანი maddesine bakınız.

Niko Pirosmeni/ნიკო ფროსმანი

1862-1918 yılları arasında yaşamış ünlü Gürcü ressam. Asıl adı Nikoloz Pirosmenaşvili'dir. Ressamlık konusunda eğitim almamış, kendi kendini geliştirmiştir. Gürcülerin gurur duyduğu halk ressamı Pirosmeni, sağlığında sadece Gürcistan'da ve Rusya'da biliniyordu. Pirosmeni'nin çalışmalarında animalistik eserlerin öne çıktığı görülmektedir. Resimlerinde duyarlılık, naiflik, samimiyet, sadelik dikkat çeker.

Ebeveynleri ölünce Tbilisi'ye yerleşti. 1880'li yıllarda açtığı resim ve tabella işleri yapan dükkânında tabella siparişleri alıyordu. 1890-1894 yıllarında demiryollarında köndüktör olarak çalıştı, sonra ticareti denedi. Yüzyılın sonunda ise Tbilisili esnafların tabella siparişleri, resim siparişleri ve portre siparişlerini yerine getiriyordu.

Hayatı boyunca yoksulluktan kurtulamadı, yaşamını evsiz olarak sürdürdü. Tek başına öldü ve mezarı da bilinmemektedir. 1918 yılında Tbilisi'deki büyük sergide Niko Pirosmeni'nin resimleri sergilendi. 1920'li yıllarda basında hakkında yazılar çıkıyor, adına dergi yayımlanıyordu. Pirosmeni'ye olan ilgi 1950'li yıllarda daha çok artmış; Gürcistan'da, Rusya'da ve Avrupa'da sanatçı hakkındaki kitaplar yayımlanmıştır.

Tüm Sovyet ülkelerinde ve Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde Niko Pirosmeni'nin eserleri sergilenmiştir. Adına müze kurulmuş,

heykelleri dikilmiştir. Günümüzde de Gürcü parasının banknotlarından birinde dünyaca ünlü sanatçının resmi vardır. Picasso'nun en sevdiği ressam olarak bilinir. 1969'da dünyanın en büyük sanat müzesi olan Paris'teki Louvre Müzesi'nde ilk kez düzenlenen sergide Pirosmeni'nin resimleriyle tanışan Picasso'nun sanatçı için "Gürcistan'da sergi açmama gerek yok, orada Pirosmeni var" dediği ifade edilir. Gürcistan Milli Müzesi'nde Pirosmeni'nin 146 eseri korunmaktadır. 16 eser ise Kakheti Bölgesi'nde bulunan Siğnaği kentindeki tarih ve etnoğrafya müzesinde sergilenmektedir⁴³⁵. Görsel, sanatçının Balıkçı adlı eseridir.

Nikoloz Baratşvili/ნიკოლოზ ბარათაშვილი

1817-1845 yılları arasında yaşamış ünlü Gürcü şairdir. 28 yıllık kısa ömründe ürettiği az sayıdaki eserine rağmen büyük iz bırakmıştır. Baratşvili, Gürcü şiirini Avrupa romantizmiyle tanıştırmıştır. Baratşvili, yoksullaşmış aristokrat bir ailede dünyaya geldi. Babası tercümanlık yapıyordu. Annesi Gürcü Kartl-Kakheti Kralı II. Erekle'nin torunuydu.

Dünya görüşü olarak öğretmeni Solomon Dodoşvili'nin etkisinde kalmıştır. Rusya'da üniversite eğitimi hayalini maddi imkânsızlık nedeniyle gerçekleştirmedi. Ayağının total olması psikolojisini daha da kötüleştirdi ve dünyanın boş olduğu düşüncesi eserlerine de yansdı.

Aleksandre Çavçavadze'nin kızı ve Samegrelo (Odişi) Prensiği'nin son prensesi olan Ekaterine Çavçavadze'ye duyduğu karşılıksız aşk da onu olumsuz etkiledi. Şair, o dönemde Gürcistan gibi Rusya içinde olan Nahçıvan ve Gence'de sıradan memur olarak

435 "Niko Pirosmeni", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00008589/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00008589/>, Son erişim 25.02.2021.

çalıştı. 28 yaşındayken Gence’de sıtmaya yakalanıp hayatını kaybetti. 1890 yılında mezarı Tbilisi’ye getirilmiştir.

Nikoloz Barataşvili Gürcü şiirinin yönünü batıya çevirmiş bir şairdir. İlia Çavçavadze, Fars etkisindeki Gürcü şiirine Barataşvili’yle birlikte Avrupa romantizminin girdiğini belirtmiştir. *Bedi Kartlisa (Kartli’nin Kaderi)*, *Şemoğameba Mtatzmindaze (Mtatzmindada Akşam)*, *Sikvarulis Tema (Aşk Konusu)*, *Merani*, *Ketevan*, *Pikrni Mtkvris Pirzed (Mtkvari (Kura) Kıyısında Düşünceler)* adlı şiirler Barataşvili’nin eserlerinden bazı örneklerdir. Şairin 40 civarında bilinen şiiri bulunmaktadır⁴³⁶. Nikoloz Barataşvili adını taşıyan büyük bir cadde Batumi’de, bir cadde de Tbilisi’nin merkezinde bulunmaktadır.

Nikopsia/ნიკოპსია

Nikopsia ya da Nikofsis, Karadeniz’in kuzeydoğu kıyılarında, bugünkü Rusya’nın Krasnodor Kraı’nın içinde yer alan Tuapse yakınlarında tarihsel kale ve kenttir. Tuapse’nin 47 km kuzeybatısında denizden 30 m yükseklikteki tarihi kalıntıların Nikopsia kale ve kentine ait olduğu belirtilmektedir.

Nikopsia denen yer tarihte Gürcü krallıklarının bu yöndeki sınırını oluşturuyordu ve Gürcü krallıkları 16. yüzyıla kadar Nikopsia’yı da kapsıyordu. Nikopsia 8. yüzyılda Egrisi-Apkhaz Krallığı sınırları içerisindeydi. 14-15. yüzyıl İtalyan kartografların denizcilik haritalarında burası Sania adıyla geçer. Nikopsia adından ilk olarak 5. yüzyıl kaynaklarında bahsedilir. 2. yüzyıl tarihçisi Flavius Arrianus’a göre burada daha önceki tarihlerde Lazika adlı kent vardı. Nikopsia, Gürcistan Krallığı’nın bölündüğü dönemde, 15-16. yüzyıllarda yavaş yavaş Gürcü siyasi ve kültür dünyasından kopmuştur⁴³⁷.

436 G. Asatiani, “Barataşvili Nikoloz”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1977, C.2, s.199-200.

437 T. Beridze, “Niokpsi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.435, “Ciketi”, **nplg.gov.ge**, <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%98%E1%83%A5%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

Ninooba/ნინობა

Gürcistan'da Hıristiyanlığı yayan Azize Nino'nun anıldığı günün adıdır. Ninooba günü anmaları; biri Azize Nino'nun Gürcistan'a gelişi, diğeri onun ölümüne istinaden olmak üzere yılda iki kez gerçekleşir, kilisede o güne has ibadet yapılır.

Ninotzinda/ნინოტიზნდა

Gürcistan'ın güneydoğu kesiminde, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin Cavakheti kesiminde yerleşim alanı ve belediyedir. Sovyetler Birliği döneminde Bogdanovka adı verilmişti. Gürcistan'ın Ermenistan sınırına ve Ardahan ile Kars illerinin bulunduğu bölgeden Türkiye sınırına yakındır.

Akhalkalaki platosunun doğu ucundaki Ninotzinda 1917-1930 yılları arasında Akhalkalaki kentine bağlıydı, bu tarihten itibaren ayrı bir rayon haline dönüştürüldü ve 1983 yılında da kent statüsü verildi. Köylerle birlikte Ninotzinda Belediye nüfusu 34 bin, Ninotzinda merkezi nüfusu ise yaklaşık 6 bindir. Batısında Akhalkalaki, kuzeyinde Kvemo Kartli'nin Tzalka, doğusunda Dmanisi kasabaları, güneybatısında Türkiye, güneyinde ise Ermenistan vardır. Tbilisi'ye 167 km mesafededir. Ninotzinda ve genel olarak Cavakheti Bölgesi Gürcistan'ın en soğuk kışının olduğu bölgedir, denizden yüksekliği 1.940 metredir⁴³⁸. Ninotzinda çevresi çok sayıda akarsu ve gölün bulunduğu bir yerdir. Khançali Gölü Ninotzinda'dadır. Gürcistan'ın en büyük gölü olan Paravani Gölü bu bölgededir. Madatapi, Sağamo ve Buğdaşeni gölleri de bölgede yer alır. Bu bölge Gürcistan'ın ormansız plato bölgesidir. Ninotzinda'da antik çağlardan beri insan yerleşimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Tarihi yapılara gelince; 10.Yüzyıl Gürcü eseri Satkha köyündeki Sameba Kilisesi kalıntıları, 11. yüzyıl eseri Poka köyündeki Azize Nino Manastırı, Paravani Çayı üzerindeki 12. yüzyıl eseri 5 kemerli köprü ve başka eserler sayılabilir.

438 Dalı Nikolaişvili, Davit Sartania vd., **Samtskhe Cavakheti Tsnobari**, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilis Sakhelptzipo Universiteti Zust da Sabunebismetkvelo Metsnierebata Pakulteti Geograpiis Departamenti, Tbilisi:2015, s.175.

Nodar Dumbadze/ნოდარ დუმბაძე

Gürcü edebiyatının 20. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biridir. 1928-1984 yılları arasında yaşamıştır. Tbilisi’de doğmuş, yine Tbilisi’de hayata gözlerini yummuştur.

Sovyet rejiminin sağlamaştırılması için 1937 yılında sayısız tutuklama ve fütursuz ölüm cezalarının uygulandığı “temizlik” sırasında Nodar’ın babası Vladimer Dumbadze de kurşuna dizildi, annesi ise sür-

gün edildi. 8 yaşındaki Nodar’ı teyzeleri alarak Apkhazeti’ye (Abhazya) götürdü. 3 yıl orada kaldıktan sonra; dayıları da kurşuna dizilince bu kez Guria’daki ninesi ve dedesinin yanına gönderdiler. Nodar Dumbadze 1945 yılında Tbilisi’ye döndü. 1950 yılında Tbilisi Devlet Üniversitesi’nin ekonomi bölümünden mezun olduktan sonra aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak çalıştı, aynı zamanda yazarlık faaliyetinde bulunuyordu. 1957 yılında, tüm zamanını yazarığa ayırabilmek maksadıyla üniversitedeki işini bıraktı. 1957-1959 yılları arasında yazdığı komedi eserlerinin yer aldığı üç dergi yayımladı. Çeşitli dergilerle işbirliği yanında sinema senaryoları da yazıyordu. 1967-1972 yıllarında mizah dergisi *Niangi’nin* editörüydü⁴³⁹. Yazarın romanları; *Me Bebia İliko Da İlarioni* (*Ben Ninem İliko ve İlarioni*), *Me Vkhedav Mzes* (*Güneşi Görüyorum*), *Mziani Ğame* (*Güneşli Gece*), *Nu Geşinia Deda* (*Korkma Anne*), *Tet-ri Bairağebi* (*Beyaz Bayraklar*), *Maradisobis Kanoni* (*Sonsuzluk Yasası*) Gürcü edebiyatında eşsiz yer tutmaktadır. *Ben Ninem İliko ve İlarioni* yani *Me Bebia İliko da İlarioni* adlı romanının siyah beyaz dönemde 1962 yılında beyaz perdeye aktarılmış hali Gürcü sinemasının klasikleri arasında sayılır ve en eğlenceli ve en çok güldü-

⁴³⁹ G. Gverdtziteli, “Dumbadze Nodar”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1978, C.3, s.651-652.

ren Gürcü sinema filmlerinden biridir. *Tetri Bairağebi (Beyaz Bayraklar)* ve *Maradisobis Kanoni (Sonsuzluk Yasası)* da sinema filmi olarak çekilmiştir⁴⁴⁰. Yazarın Türkiye’de yayımlanan eserleri şunlardır: *Güneşi Görüyorum* adlı romanı Almandan Türkçeye çevrilmek 1969’da yayımlandı. İki romanı daha *Ben Ninem İliko ve İlarion, Güneşli Gece* adlarıyla Gürcüceden çevrilmiştir.

Nuskhuri/ნუსხური

Asomtavruli	Nuskhuri	Mkhedruli	Sayısal karşılığı
მრგლჲჳანი	ნუსხური	მხედრული	რიცხვითი მნიშვნელობა
Ⴀ	Ⴁ	Ⴂ	1
Ⴃ	Ⴄ	Ⴅ	2
Ⴆ	Ⴇ	Ⴈ	3
Ⴉ	Ⴊ	Ⴋ	4
Ⴌ	Ⴍ	Ⴎ	5
Ⴏ	Ⴐ	Ⴑ	6
Ⴒ	Ⴓ	Ⴔ	7
Ⴕ	Ⴖ	Ⴗ	8
Ⴘ	Ⴙ	Ⴚ	9
Ⴛ	Ⴜ	Ⴝ	10
Ⴞ	Ⴟ	Ⴟ	20
Ⴟ	Ⴠ	Ⴡ	30
Ⴠ	Ⴢ	Ⴣ	40
Ⴡ	Ⴤ	Ⴥ	50
Ⴢ	჆	Ⴧ	60
Ⴣ	჈	჉	70
Ⴤ	჊	჋	80
Ⴥ	჌	Ⴭ	90
჆	჎	჏	100

Kartuli Anbani yazı sisteminin ikinci aşamasının adıdır. Bilinen Gürcü yazı sistemi üç tarihsel aşamadan geçmiştir, üç alfabeyle sahiptir. İkinci aşamada kullanılan alfabe Nuskhuridir [ნუსხური]. İlk alfabe Asomtavruli başka bir adla, Mrglovani olarak da bilinir. Bu alfabenin Kartli (İberia) Kralı Parnavazi tarafından MÖ 4. yüzyıl sonu, MÖ 3. yüzyıl başında oluşturulduğu kabul edilir.

Orta Çağ Gürcü tarihi eserlerinde karşımıza çıkan; Gürcistan’da, Türkiye’nin kuzey-

doğusunda (tarihsel Tao-Klarceti), günümüzde Ermenistan sınırlarında kalmış olan Lore’de, günümüzde Azerbaycan sınırlarında kalmış Doğu Kakheti’de, Rusya Federasyonu içindeki Kuzey Kafkasya’daki cumhuriyetlerde Gürcü tarihi eserlerinde karşımıza çıkan alfabe genelde Asomtavruli’dir. Gürcü alfabesinin ikinci aş-

440 “Nodar Dumbadze”, [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000911/>, Son erişim 25.02.2021.

ması Nuskhuri ilk olarak 9. yüzyıla ait metinlerde görülür. Nuskhuri yazısının en eski örneğinin Şida Karli (İç Kartli) Bölgesi'nde Gori'ye 12 km mesafede, Ateni [ატენი] Vadisi'ndeki 7. yüzyıl eseri Ateni Sioni Kilisesi'ndeki 9. Yüzyıla ait bir yazıt olduğu kabul edilir.

Bugün kullanılan Mkhedruli 10. yüzyılda ortaya çıktı. Bu yüzyıldan sonra Gürcü yazı sisteminin alfabelerinden Nuskhuri'nin ve Mkhedruli'nin her ikisinin de kullanılmaya devam ettiği görülür; ancak Nuskhuri daha çok dini metinlerde kullanılmıştır. Resmi yazışmalarda, askeri işler ve yazışmalarda son ortaya çıkan alfabe, Mkhedruli kullanılıyordu. Mkhedruli kelime anlamı olarak askerî anlamına gelmekte olup askerî işlerde kullanıldığı için bu adı almıştır⁴⁴¹.

მ (O)

Odişi/ოდისი

Odişi, Gürcistan'ın tarihsel bölgelerinden ve geç Orta Çağ prensliklerinden biri, Samegrelo'nun diğer adıdır⁴⁴². Samegrelo Bölgesi'nde Zugdidi'ye bağlı aynı adı taşıyan bir köy de mevcuttur. Samegrelo (Odişi) Prensiği 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar varolmuş bir Batı Gürcistan prensliği idi. Dadiani hanedanı tarafından yönetilirdi, Odişi prensleri Dadiani ailesi üyeleri idi. Odişi eristavileri 14. yüzyılda diğer Gürcü prensliklerinden Tskhumi Eristaviliği'ni de kendi hâkimiyetlerine almaya çalışıyorlardı ve bunu başardılar⁴⁴³. Samegrelo/Odişi prensleri Birleşik Gürcistan Kralığı döneminde Gürcü feodal devlet sistemi içerisinde krala bağlı eristavi unvanı taşıyordu ve diğer bölgelerin eristavilerinden daha yüksek konumdaydılar. Samegrelo prensleri yani eristavi Dadianilere; Apkhazeti (Abhazya) ve Guria gibi başka bölgelerin

⁴⁴¹ Fevzi Çelebi 14.01.2021.

⁴⁴² Ronad Topçişvili (2010), s.132.

⁴⁴³ Akaki Çikobava, "Erti Sakitkhi Odişis da Tskhumis Saeristavoebis İstoriidan", İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Sakhelmpztipo Universitetis Sakartvelos İstoriis İstitutis Şromebi IV, Tbilisi:2011, s.193-198.

eristavileri de bağlı olduğu için kendilerine eristaviler eristavisi (prensler prensi) deniyordu (bkz. Dadiani-Dadianebi). Bu prenslik 1490 yılında Birleşik Gürcistan Krallığı [გაერთიანებული საქართველოს სამეფო] yıkıldıktan sonra; yeni kurulan Gürcü krallıklarından İmereti Krallığı'na bağlıydı.

İmereti Krallığı'nın zayıfladığı dönemde ise 1557 yılında bağımsız prenslik olmuştu. Samegrelo sınırlarının daralması tam olarak Dadianiler yönetimindeki prensliğin Gürcü krallığından ayrıldığı bu döneme denk gelir. O zamana kadar; Enguri Nehri'nden ileriye doğru olan topraklar Sokhumi dâhil olmak üzere doğrudan Samegrelo/Odişi topraklarıydı, buralara Apkhazeti denmiyordu. O zamana kadar Sokhumi'den daha ileride olan Apkhazeti de Samegrelo/Odişi gibi bir Gürcü prensliği idi ve her zaman Samegrelo prensleri olan Dadianilere bağlıydı. Samegrelo Prensliği Gürcü krallığının zayıflamasının ve 1557'de krallıktan ayrılmanın bedelini ağır ödedi. Samegrelo 1578 yılında Osmanlı İmparatorluğu tehdidiyle karşılaştı. Osmanlılar Poti limanını ele geçirdi ve garnizon kurdu. Samegrelo/Odişi Prensliği özellikle II. Levan Dadiani döneminde Osmanlılara karşı mücadele etti; ancak II. Levan Dadiani 1615 yılında Osmanlı egemenliğini tanımak zorunda kaldı, fakat 1640 yılında tekrar başarılı oldu ve Osmanlıları bertaraf etti. III. Vamek Dadiani'nin ölümünden sonra Odişi zayıfladı.

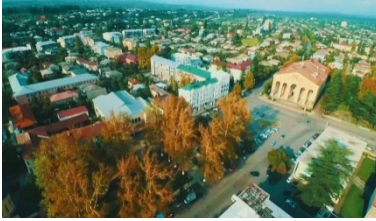
O döneme kadar Odişi'ye bağlı olan ve Sokhumi'nin ilerisindeki toprakları (Gudauta ve Gagra çevrelerini) kapsayan; Şarvaşidze hanedanı yönetimindeki Gürcü Apkhazeti Prensliği topraklarına kuzeyden bugünkü Abazaların (Apsualar/Apsuvalar) ataları gelip yerleşmeye başladı, buraların demografik yapısı da değişti. Dadianilerle feodal güç mücadelesi içerisinde olan Şarvaşidzeler kendi güçlerinin yanısıra hem Osmanlı desteğinden, hem de Osmanlıların da desteklediği bu kuzeyli halklardan yararlanıyordu. Bu dönem, Gudauta-Gagra çevrelerinden ibaret olan Ap-

khazeti'nin eski kültürünün, etnik/demografik yapısının değiştiği dönemdi. Apkhazeti sınırları da Samegrelo yani Odişi aleyhine genişledi. Samegrelo/Odişi Prenslığı'ne karşı Osmanlılar da Apkhazeti Prenslığı'ni kullandı; Şarvaşidzeler yönetimindeki Apkhazeti tam olarak bu dönemde Enguri'ye kadar genişlemiş, Samegrelo/Odişi sınırları bu dönemde Enguri'ye çekilmiştir. Bugünkü Apkhazeti toprakları o dönemde Şarvaşidze kardeşler arasında bölünmüş; örneğin Gali ve çevresini kapsayan topraklar Murzakan Şarvaşidze'ye verilmiş; Murzakani'nin adından dolayı bölgeye Samurzakano denmiştir. Gali ve çevresinin Samurzakano adı buradan gelmektedir (bkz. Apkhazi, Apkhazeti, Apkhazta Samepo maddeleri). Daha sonra Dadianiler Samurzakano'yu geri almayı başardı, Samegrelo ile Apkhazeti prenslikleri arasındaki sınır Oçamçire ile Kodori Vadisi arasındaki Ğalidzğa çayı oldu. 1723 yılında Samegrelo'nun kıyı kesimine Osmanlılar tamamen hâkim oldu, bazı kaleleri ele geçirdiler, Samegrelo'nun denizle bağlantısı kesildi, ancak kıyı kesimi hariç Osmanlılar Samegrelo'yu kendi vilayeti yapmayı başaramadı.

Bölgede mücadele sürerken artık başka bir büyük aktör olan Rusya hâkimiyetini genişletiyordu. Gürcistan topraklarını ele geçirmek isteyen Rusya bu bölgede 18. yüzyıl sonunda artık Osmanlılarla mücadele ediyordu. Rusya Samegrelo'yu kendi topraklarına katmak istiyordu. Osmanlılar karşısında sıkışan, İmereti Krallığı'yla da arası açılan Dadianiler Rusya'dan yana tavır aldı. İmereti Kralı II. Solomoni Samegrelo'yu kendi topraklarına katmaya ve bu prensliği lağvetmeye çalıştı. İmereti Krallığı'na bağlanmak istemeyen, Osmanlılardan da kurtulmak isteyen Samegrelo/Odişi Prensi Grigol Dadiani 1803 yılında Rusya imparatoruyla bağlantı kurdu, Rusya himâyesinde prensliğini sürdürmeyi yazılı olarak talep etti. 1804 yılında Samegrelo sınırlı özerk yetkilere sahip bir prenslik olarak Rusya'ya bağlandı. Rusya 1810 yılında İmereti Krallığı'nı işgâl etti, son Gürcü kralı II. Solomoni Osmanlılara sı-

ğınıp Trabzon'a geldi. Samegrelo Prensi Levan Dadiani, İmereti Krallığı'nın elindeki Samegrelo'nun doğu topraklarıyla Samurzakano'yu 1813 yılında hâkimiyeti altına aldı. Ruslar 1840 yılında Samurzakano'yu Dadianilerden alıp doğrudan kendi yönetimlerine bağladılar. Samegrelo'nun son prensi Davit Dadiani 1853 yılında öldü. Davit'in oğlu küçük yaşta olduğu için Rus Çarı'nın emriyle Samegrelo'yu prenses Ekaterine Dadiani yönetecekti. Samegrelo Kırım Savaşı döneminde de zarar gördü. 1856-1857 yılında köylü ayaklanmasını Samegrelo Prenslığı yöneticileri kendi gücüyle bastıramayıp Rusya'dan yardım istedi. Rusya bu isyanı bastırırken Samegrelo'da kendi yönetimini tesis etti, on yıl kadar daha formalite düzeyinde devam eden Samegrelo Prenslığı ve Odişi Prenslığı adlarıyla bilinen bu prenslik; 1867 yılında Rusya tarafından ortadan kaldırıldı ve Samegrelo Rusya işgâlindeki Gürcistan'da kurulmuş olan Kutaisi Valiliği'ne bağlandı⁴⁴⁴.

Ozurgeti/ოზურგეთი

Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'nin merkezi olan kenttir⁴⁴⁵. Nüfusu 15 bin kadardır. Ozurgeti kentini ve köyleri kapsayan Ozurgeti Belediye nüfusu 60 bindir.

Ozurgeti denizden 23 km içeridedir. Ozurgeti kenti Açara Bölgesi'nin merkezi olan Batumi'ye 52 km, Samegrelo'nun Poti kentine 50 km, İmereti Bölgesi'nin merkezi Kutaisi'ye 90 km, başkent Tbilisi'ye 312 km mesafededir. Çokhatauri, Lançkhuti gibi yerleşimler ve Ureki, Şekvetili köyleri ile Kobuleti'nin deniz kıyısı tatil bölgeleri gibi yerler Ozurgeti çevresinde yer almaktadır. Ozurgeti'nin bulunduğu alanda insan yerleşiminin Bronz Çağı'na

444 T. Beridze, "Samegrelos (Odişis) Samtavro", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.8, s.712-714.

445 L. Maçavariani, s.69.

kadar gittiği buradaki eski yerleşim kalıntılarında anlaşılmaktadır, ancak Ozurgeti kent olarak geç feodal dönemde kurulmuştur, adından bahseden ilk yazılı kaynaklar 1578 yılına aittir⁴⁴⁶. Ozurgeti’de kentin yanısıra çevresinde görülecek yerler arasında Guria ve Açara bölgeleri arasındaki Gomismta Yaylası [გომისმთა], krater gölü Çinçao, Şemokmedi Manastırı, Şukhuti tarihi yerleşim kalıntıları, Askana Kalesi kalıntıları ve çeşitli kiliseler sayılabilir. Ureki ve Şekvetili ise Ozuegeti’ye yakın olan Karadeniz kıyısı tatil beldeleridir.

Otar Çiladze/ოთარ ჭილაძე

Şair ve yazar. 1933-2009 yılları arasında yaşamıştır. Otar Çiladze’nin ünü Gürcistan ve Sovyetler Birliği sınırlarını aşmış, eserleri dünyanın çeşitli dillerine çevrilerek farklı ülkelerde düzenli olarak yayımlanmıştır. O’nun dünya edebiyatında önemli yer tuttuğunun bir göstergesi de, 1999 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’ne aday gösterilmesidir.

Otar Çiladze Gürcistan Devlet Nişanı (1997) ve Şota Rustaveli Ödülü (1983) ve başka ödüller sahibi bir edebiyatçı olup aynı zamanda Gürcistan Yazarlar Birliği üyesiydi. Doğu Gürcistan’da, Kakheti Bölgesi’nin Siğnaği kentinde annesinin baba evinde dünyaya geldi.

Baba tarafı ise Batı Gürcistan’da Samegrelo (Odişi) Prensligi’nin büyük feodal ailelerinden birinden (Çiladze/ჭილაძე) geliyordu. Otar Çiladze 1956 yılında Tbilisi Devlet Üniversitesi filoloji bölümünden mezun oldu. 1958-1964 yılları arasında *Tsiskari*, 1973-1981 yılları arasında *Sabçota Khelovneba* dergilerinde editör olarak çalıştı, 1991 yılından itibaren ise Gürcistan Sinema

446 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili, s.395-396.

ve Tiyatro Devlet Üniversitesi'nde çalıştı. Otar Çiladze'nin eserleri arasında şiirler, romanlar, piyesler ve sinema senaryoları bulunmaktadır.

Gzaşi Erti Katsi Miododa (Yolda Bir Adam Yürüyordu), Kovelman Çemman Povnelman (Beni Bulan Herkes), Rkinis Teatri (Demir Tiyatro), Martis Mamali (Mart Horozu), Avelum, Godori (Sepet) başlıca romanlarıdır. Önemli şiirleri arasında; *Devebit Savse Kudi (Devlerle Dolu Şapka), Tikhis Sami Pirpati (Kilden Üç Tablet), İtaliuri Rveuli (İtalyan Defteri), Rkinis Satzoli (Demir Yatak), Tako da Zaza, Tsirki (Sirk), Adamiani Gazetis Svetşi (Gazete Sütündeki İnsan), Sinatlis Tzelitzadi (Işık Yılı)* vd. sayılabilir⁴⁴⁷. Ağabeyi Tamaz Çiladze de ünlü bir yazar, şair ve oyun yazarıydı.

Otkhta/ობოთა

Artvin'in Yusufeli ilçesi Tekkale köyünde 10. yüzyıla ait Gürcü manastır kompleksidir. Kral III. Davit Kurapalati tarafından yaptırılmıştır. Çan kulesi, seminer odası, yemekhane ve katedralden oluşur.

Fotoğraftaki, ayakta kalan katedral binasıdır. Otkhta tarihsel Güney Gürcistan içerisindeki Tao bölgesindedir.

Otkhta, Parkhali Kilisesi'yle birlikte, geç dönem eserleri arasında en önemli bazilikal yapıdır.

Bazilikanın Gürcüce yazıtlarında, 1001 yılında ölen Tao kralı III. Davit Kurapalati'nin adı açıkça görülmektedir⁴⁴⁸.

447 "Otar Çiladze", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000505/), http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000505/, Son erişim 25.02.2021.

448 Teona Nozadze, "Otkhta Eklesia (X S)", [ambioni.ge](http://www.ambioni.ge/otkhta-eklesia-xs), http://www.ambioni.ge/otkhta-eklesia-xs, Son erişim 25.02.2021.

Okatses Kanioni/ოკატეს კანიონი

Batı Gürcistan'da tabiat anıtıdır. Okatse Kanyonu Tabiat Anıtı İmereti Bölgesi'nde yer alan Khoni'de [ბონი] Gordi köyündedir. İmereti ile Samegrelo bölgesi sınırında, Kutaisi'ye 42 km mesafededir.

14 km uzunluğundaki Okatse Çayı Vadisi'nde 2 km uzunluğundaki kanyonun genişliği bazı yerlerde 3-6 metre arasında, bazı yerlerinde 15-20 metredir. Kanyon derinliği ise bazı noktalarda 100 metreye ulaşır. Kanyon boyunca birkaç

adet şelale ve gölet de bulunmaktadır. Bir doğa harikası ve eşsiz güzellikte manzaraya sahip Okatse Kanyonu'nda 2,5 km yürüyüş parkuru bulunmaktadır. Bu yürüyüş parkurunun 780 m kesimi askıda olup burada yürümek heyecan vericidir. Parkurun sonundaki geniş platform manzarasıyla fotoğraf tutkunlarının büyük beğenisini toplamaktadır. Okatse Kanyonu Tabiat Anıtı gerek ülke içinden gerekse Rusya, Japonya, İsrail ve çeşitli Arap ülkeleriyle Avrupa'dan turistler tarafından ziyaret edilmektedir.

Oltisi/ოლთისი

Tarihsel Güney Gürcistan içerisinde kale ve kenttir. Oltisi günümüzde Erzurum iline bağlı bir ilçe olup Oltu adını taşımaktadır. Oltisi tarihsel Gürcü krallığı Tao'nun içindeydi ve Tao'nun önemli merkezlerinden biriydi. Oltisi adının Tao adı kadar eski olduğu düşünülmektedir. Tarihsel Tao Krallığı MÖ 12. yüzyıldan MÖ 8. yüzyıla kadar varolmuş bir krallıktı ve bu krallığın adı Asur kaynaklarında Daiani, Urartu kaynaklarında ise Diaokhi olarak geçer (bkz. Diaokhi maddesi). Eski Tao Krallığı yıkıldıktan sonra toprak-

larının Oltisi'yi de kapsayan kuzey kesimi diğer Gürcü krallığı Kolkha sınırlarına girdi.

Tao toprakları ve o topraklar içindeki Oltisi, yani günümüzdeki Oltu ilçesi toprakları MÖ 4. Yüzyılda Kartli (İberia) Krallığı içindeydi. MÖ 2. yüzyılda Arsak adlı Ermeni krallığı Tao'yu işgâl etti.

1. yüzyılda Kartli Krallığı Tao'yu Ermeni krallığından geri aldı. 4. yüzyılda Kartli Krallığı'nın bu bölgedeki hâkimiyeti azaldı. 4-7. yüzyıllar arasında bu topraklar Mamikonian adlı Ermeni feodalilerinin idaresi altındaydı. 8. yüzyılda Oltisi'nin de olduğu Tao toprakları tekrar Tao Krallığı adlı yeni Gürcü krallığı sınırları içindeydi. Tbilisi merkezli Kartli Krallığı 8. yüzyılda Araplar tarafından işgâl edilince; Bagrationi hanedanı Kartli eristavileri Tao ve Klarceti'ye geldiler. Bagrationilerin bir kolu Tao'yu, bir kolu da Klarceti'yi yönetmeye başladı. Bagrationi hanedanının kökleri zaten Tao'daydı; onların ataları Sperili (İspir) Çanilerdi (Laziler). Bu Bölgede Bizans'a bir dönem bağlı olan ve kurapalatlık denen Gürcü idaresi Tao ve Klarceti, ayrı birer Gürcü krallığı haline geldi. Tao genellikle Amier Tao ve İmier Tao diye ikiye ayrılırdı; Oltisi kale ve kenti Amier Tao içersindeydi. 10. yüzyılda Amier Tao'yu Kartvelta Kralı Bagrati, İmier Tao'yu ise Davit Kurapalati yönetiyordu. Her ikisi de Bagrationi hanedanındandı. Bagrati bağımsız kral, Davit Kurapalati ise Bizans'ın doğudaki en büyük müttefikiydi ve Bizanslılar ona tüm doğunun hâkimi diyordu. Oltisi 10. yüzyılda İmier Tao kralı III. Davit Kurapalati'nin taht merkeziydi. Onun 1001 yılında ölümünden sonra yine Bagrationi hanedanından Kartvelta (Amier Tao) Kralı, Krallar Kralı unvanlı Gurgeni Oltisi'yi ele geçir-

meye çalıştı, fakat Bizans'ın karşı çıkması sonucu Bizanslı Komutan Basil II'nin eline geçti. 1021 yılındaki Gürcü-Bizans savaşı sırasında geri çekilen Gürcü kralı I. Giorgi kaleyi ve kenti ateşe verdi. 1070'li yıllarda Oltisi de dâhil olmak üzere Karnukalak (Erzurum) ve çevresini Bizans'a bağlı Gürcü komutan Bakuriani oğlu Grigoli yönetiyordu⁴⁴⁹.

Bagrationi hanedanından kralların yönettiği Tao ve Klarceti topraklarındaki küçük krallıklar birleşti ve Tao-Klarceti Krallığı meydana geldi. Bu krallığa Kartvelta Krallığı da deniyordu. Bu krallık 10. yüzyıl sonunda diğer Gürcü krallığı olan ve Kolkheti Krallığı'nın da devamı olan Kutaisi merkezli Egrisi-Apkhaz Krallığı'yla birleşti ve Birleşik Gürcistan Krallığı adlı yeni krallık kuruldu. Oltisi; 11. yüzyıl sonu-12. yüzyılda Selçuklu yönetiminde kalmıştır. 12. yüzyılda Oltisi'nin olduğu topraklar Birleşik Gürcistan Krallığı (Gaertianebuli Sakartvelos Samepo) topraklarında idi. Moğol istilası döneminde Oltisi Gürcülerin kontrolünden çıktı, fakat kısa sürede Gürcü Samtske Saatabago (Samtskhe Prenslığı) ordusu buraları geri kazandı. Oltisi 15. ve 16. yüzyıllarda Gürcüler, Osmanlı ve İran arasındaki mücadelenin önemli merkezlerinden biriydi. 15. yüzyılın sonunda Gürcistan Krallığı 3 krallık (Kartli, Kakheti ve İmereti) ve onlara bağlı prensliklere bölünmüştü. Bu tarihten sonra Oltisi'nin de olduğu Tao bölgesi toprakları; Kutaisi merkezli İmereti Krallığı'na bağlı Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı) toprakları içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu Güney Gürcistan'ı yani Samtskhe Prenslığı toprakları olan Tao-Klarceti'yi 16. yüzyılda ele geçirince Oltisi de Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına girmiş oldu⁴⁵⁰. 1877-1878 Osmanlı Rusya Savaşı (93 Harbi) sonrasında Oltisi Rusya İmparatorluğu'na bırakıldı. 1918'de tekrar Türkiye sınırlarına katılmıştır.

449 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili, s.397.

450 Mamia Pağava, Meri Tsintsadze vd., s.72-90.

Omaló/ომალó

Doğu Gürcistan’da tarihsel ve coğrafik Tuşeti Bölgesi’nde köy ve mezra merkezi. Aynı zamanda Omaló-Alaznistavi-Khevsureti korumaya alanındadır.

Omaló, idari olarak Kakheti [კახეთი] Bölgesi içerisinde olup Akhmeta’ya [ახმეტა] bağlıdır. Omaló’nun içinde olduğu Tuşeti Bölgesi Büyük Kafkas Sıradalıları’nın yüksek kesimlerinde ve kuzey tarafında yer alır.

Rusya Federasyonu içerisindeki Çeçenistan kuzeyden, Dağıstan doğudan Tuşeti’ye sınırdır; çok eski köylerin bulunduğu bir bölge olup Omaló o köylerden en bilinenidir ve Tuşeti’nin merkezi olduğu kabul edilir. Doğallığı hiç bozulmamış olan Tuşeti [თუშეთი] UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi’nde yer almaktadır. Omaló Akhmeta’ya 90 km mesafede olup denizden yüksekliği 1.800 metredir⁴⁵¹. Kışın 6 ay boyunca Omaló’ya karayolu ulaşımı yoktur. Omaló ve dolayısıyla Tuşeti yaz aylarında doğasever turistlerin ilgisini çeken bir bölge olup ancak 4x4 ve yüksek araçlarla ulaşılmaktadır.

Oni/ონი

Batı Gürcistan’da, Raça [რაჭა] adlı bölgede 2.700 nüfuslu kasabadır. Oni Belediyesi, köyleri de kapsar ve nüfusu 6 binin üstündedir.

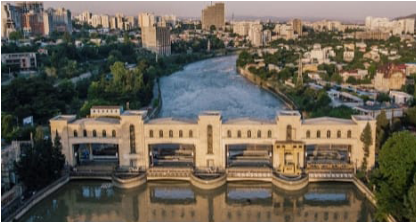
Rioni Nehri yukarı havzasındaki vadide, nehrin sol yakasındadır. Gürcistan’ın idari sistemine göre “Raça-Leçkhumi ve Kvemo Sva-

451 “Omaló”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.523.

neti” adlı idari bölge içerisinde kalır. Burada, farklı dönemlerde yapılmış tarihi kale kalıntıları ve dini yapılar mevcuttur. Bunlar arasında Mravaldzali köyündeki 11. yüzyıl eseri Aziz Giorgi Kilisesi öne çıkmaktadır. Oni adından bahseden günümüze ulaşmış ilk tarihi belgeler 15-16. yüzyıl’a ait Vakhuşti Batonişvili’nin *Ağtzer Sameposa Sakatvelosa (Gürcistan Krallığı Kayıtları)* adlı eseridir. Oni’de yapılan araştırmalarda Bronz Çağı’na ait baltalar ve Kolkhuri tetri denen gümüş para bulunmuştur⁴⁵². Kolkhuri tetri, Gürcistan’da Kolkheti Krallığı’nın MÖ 6-3. yüzyıl döneminde yaygın olan paradır. Oni’de Udziro Tba (Dipsiz Göl), Sasvano gölleri, Buba buzulu, Kirtişo buzulu, Khikhata ve Çiora dağları görülmesi gereken doğal güzellikler arasındadır⁴⁵³.

Ortaçala/ორთაჯალა

Gürcistan’ın başkenti Tbilisi’nin güneydoğusunda, Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) denen bölgede bir mahallenin adıdır. Abanotubani semtinin ilerisindeki Seidabad’tan itibaren Tbilisi otogarının dâhil olduğu alanlar Ortaçala semtidir.

Tbilisi’yi ikiye ayıran Mtkvari (Kura) Nehri yatağı ıslah çalışması yapılmadan, nehir yatağı beton şevler arasına alınmadan ve sanapiro denen kıyı bölgesi dü-

zenlemesi olmadan önceki tarihlerde nehir yatağında çeşitli büyüklüklerde birkaç ada mevcuttu. Bu adacıklar arasında en çok bilineni Ortaçala adasıydı. Vakhuşti Bagrationi, 1735 yılı Tbilisi imar planı haritasında Ortaçala’yı Krtzanisi Parkı [კრწანისის ბაღი] olarak gösteriyor. Bu da Ortaçala’nın Krtzanisi köyüne bağ-

452 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili, s.398.

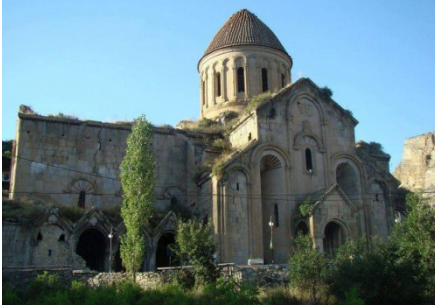
453 “Oni”, [georgiantravelguide.com](https://georgiantravelguide.com/ka/oni), <https://georgiantravelguide.com/ka/oni>, Son erişim 25.02.2021.

lı olduğuna işaret ediyor. Ortaçala parkları Gürcü krallık ailesi ve soylu sınıf olan tavadi-aznauriler arasında paylaşılmıştı. 19. yüzyılda bu park alanları özel şahıslara verildi. 19. yüzyıldan itibaren Mtkvari'nin sağ yakasındaki alanlara da Ortaçala denmeye başlanmış, bu alanlar Tbilisililerin rekreasyon ve dinlenme alanı haline gelmiştir. Oraçala'da 1954 yılında Mtkvari üzerinde nehir tipi hidroelektrik santral inşa edilmiştir⁴⁵⁴. Ortaçala günümüzde Eski Tbilisi bölgesinin merkezî semtlerinden biridir, Tbilisi otogarı ve bazı bakanlıklar bu semtte bulunmaktadır.

Oşki/ᲛᲗᲟ

Tarihsel Güney Gürcistan'da, Tao-Klarceti Bölgesi'nin Tao kesiminde tarihi Gürcü manastır kompleksidir.

Günümüzde Erzurum ili sınırları içerisinde Uzundere ilçesi Çamlıyamaç köyündedir. Oşki [ᲛᲗᲟ] Manastırı'nın Gürcü mimarisinin başyapıtı olduğu kabul edilir.

Gürcü edebiyatının başyapıtı olarak nasıl ki Şota Rustaveli'nin *Vepkvistkasani* (*Kaplan Postlu*) adlı eseri görülüyorsa, mimari başyapıt olarak da Oşki görülmekte, aynı zamanda Gürcü kilise mimarisinin de incisi denmektedir.

Günümüze Oşki'nin ana kilisesi ulaşmış olup tarihsel Gürcistan coğrafyasının en büyük kült yapılarından biridir. İoane Natlismtsemli (Vaftizci Yahya) adına yapılmıştır. Dış ve iç duvarlarda korunmuş bolca Asomtavruli Gürcü alfabesiyle yazılmış yazıtlar, fresk kalıntıları ve kabartma süsler vardır. Yapının dış uzunluğu 43 m, eni ise 33,5 m'dir. Kubbenin alt nok-

454 "Ortaçala", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=36&t=481>, Son erişim 25.02.2021.

tasına kadar olan yüksekliği ise, yani kubbe hariç yüksekliği 34 m'dir. 963-979 yılları arasında inşa edilmiştir.

Oşki sadece günümüze ulaşan bu hasarlı ana yapıdan ibaret değildi, kompleks içinde birçok başka yapı olduğu gibi, Oşki aslında buradaki büyük bir Gürcü yerleşim alanının adıydı. Tarihin akışı içerisinde orada yaşayanlardan da yerleşimden de eser kalmamıştır. Tarihsel Tao bölgesinde daha eskiden beri varolan Oşki adlı yerleşim yerinde 10. yüzyılda bu manastır kompleksi inşa edilmiştir. Ana yapı dışında burada eğitim merkezi, yemekhane ve küçük kiliseler vardı. Küçük kiliselerden sadece biri günümüze ulaşmıştır. Oşki kompleksi Gürcü krallık hanedanı Bagrationilerin Tao'daki kolundan olan III. Adernase Kurapalati'nin (Kurapalat bir dönem üst yönetici, bir dönem kral anlamında kullanıldı) oğulları eristaviler eristavisi Bagrati ve Davit Magistrosi (Büyük III. Davit Kurapalati) tarafından yaptırılmıştır. Oşki yerleşim alanının Tao-Klarceti yöneticilerinin yönetim merkezi olduğu da ifade edilir.

Oşki, Çodravaneli adlı ailenin mülkü üzerine kuruldu. Bu ailenin üyeleri Varaz Vaçe ve büyük eristavi (prens) Tornike idi. Tornike burada rahiplik yapıyordu⁴⁵⁵. Bizans'ın küçük yaştaki kralı Basil, yardıma ihtiyacı olduğunda Gürcü kralı III. Davit Kurapalati'den yardım istemişti. İşte o zaman, Gürcü kralın görevlendirdiği Eristavi Tornike rahip elbisesini çıkararak; 12 bin Gürcü savaşçısıyla, Bizans keyсарı Basil'e başkaldıran Bizanslı komutan Bardos Clearos'un karşısına çıkarak onu yendi. Bu yardım karşılığında Bizans, işgâl ettiği ve aralarında Oşki'nin de bulunduğu bazı Gürcü topraklarını iade etti.

11. yüzyılın sonlarında (1080) Oşki Büyük Selçukluların eline geçti. 12. yüzyılda; tıpkı Tao gibi Bagrationi hanedanı yönetiminde olan ve Tao-Klarceti Krallığı ile Egrisi-Apkhaz Krallığı'nın 10. yüzyıl

455 Teona Nozadze, "Oşki", [ambioni.gov.ge](http://www.ambioni.gov.ge), <http://www.ambioni.ge/oski>, Son erişim 25.02.2021.

sonunda birleşmesiyle oluşan Birleşik Gürcistan Krallığı sınırlarına (Gaertianebuli Sakartvelos Samepo) katıldı. Gürcistan Krallığı eristavilik ve saatabago denen feodal alt idarelerden yani prensliklerden oluşuyordu. Oşki'nin bulunduğu alanlar Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prenslığı) denen feodal idari birim içinde kalıyordu. Samtskhe Saatabago; 1490 yılında Gürcistan Krallığı'nın bölünmesinden sonra ortaya çıkan Kutaisi merkezli İmereti Krallığı'na bağlıydı. İmereti Kralları da diğerleri gibi Bagrationi hanedanındandı. Oşki ve çevresi 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiştir. Oşki manastır kompleksinin günümüze ulaşan ana yapısının restorasyonuna karar verilmiş olup Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı restorasyonla ilgili çalışmaları başlatmış bulunmaktadır. Zamana, sahipsizliğe ve kötü muameleye rağmen hasarlı da olsa ayakta olan 11 asırlık kültür mirası bu dev anıtın doğru ve hızlı rekonstrüksiyon/restorasyonu büyük önem taşımaktadır.

Oçamçire/ოჩამჩირე

Batı Gürcistan'da Karadeniz kıyısında Apkhazeti (Abhazya) bölgesinde bir kenttir. İşgâl altındaki Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti (Apkhazetis Avtonomiuri Respublika) sınırları içerisindedir. Oçamçire, Apkhazeti'nin merkezi Sokhumi'ye 58, Samegrelo Bölgesi'nin merkezi Zugdidi'ye 51 km mesafededir. 19. yüzyılda dağınık yerleşimin bulunduğu bir yerdi. Son Apkhazeti Prensi Mikheil Şarvaşidze'nin [მთხოლო შარვაშიძე] ikametgâhının burada olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı kaynaklarında Mikheil Şarvaşidze'nin adı Hamit Bey olarak geçer. Oçamçire'ye 1926 yılında kent statüsü verildi.

1991 yılında 20 bin nüfusa sahipti. Oçamçire'deki tüm tarihi eserler Gürcü kültürünün parçasını oluşturmaktadır. Bu önemli eser-

ler; 10. yüzyıl eseri Mokvi Katedrali, 10. yüzyıl eseri Bedia Manastırı, 11. yüzyıl eseri İlori Kilisesi'dir⁴⁵⁶. Oçamçire'de günümüzde 5 bin civarında nüfus yaşamaktadır.

Odzrkhe/მდრჩხე

Tarihsel Gürcistan'da Açara ve Samtskhe'yi kapsayan prenslik yani eristaviliktir. Tarihsel Gürcü krallıkları feodal prenslikler şeklinde idari yapılanmaya sahipti. Krala bağlı bu prensliklerin başında ki prenslere eristavi veya mtavari denirdi. Eristavi mtavariye göre daha üst bir prenslik unvanıydı.

MÖ 4. yüzyıl sonunda Gürcistan'ı yeniden birleştirdiği kabul edilen Kartli (İberia) Kralı Parnavazi ülkesini 8 eristaviliğe ayırdı. Her bir bölgenin başındaki eristavi üvanlı görevliler prens statüsünde ve krala bağlıydı. Odzrkhe [მდრჩხე] bu eristaviliklerden yani prensliklerden biriydi. Odzrkhe Eristaviliği tarihsel Samtskhe ve Açara topraklarını kapsıyordu⁴⁵⁷. Odzrkhe eristaviliğin merkeziydi ve Samtskhe ve Açara'yı yöneten eristavinin ikâmet yeri idi⁴⁵⁸. Odzrkhe bugünkü Samtskhe-Cavakheti bölgesinde bulunan Adigeni Belediyesi yakınlarındaki Abastumani'de bulunan Otskhistskali Çayı'nın sağ yakasında bir kale kenti⁴⁵⁹. Bahsedilen Abastumani Açara ile Akhaltsikhe (Türkçede Ahıska olarak bilinen kent) arasındadır. Odzrkhe Eristaviliği topraklarının kapsadığı alanlar olan Samtskhe ve tarihsel Açara toprakları; Açaristskali Çayıyla Çorokhi (Çoruh) Nehri'nin birleştiği yerden kuzeyde İmereti sınırında yer alıp Meskheti Dağları'nın parçası olan Persati (Ğado) Dağı'na, güneyde Artaani (Ardahan) yakınlarındaki Eruşeti Dağı'na, doğuda ise Borcomi yakınlarına kadar uzanır.

456 "Oçamçire", abkhazia.gov.ge, <http://abkhazia.gov.ge/cities/OCHAMCHIRE>, Son erişim 25.02.2021.

457 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

458 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.402-403.

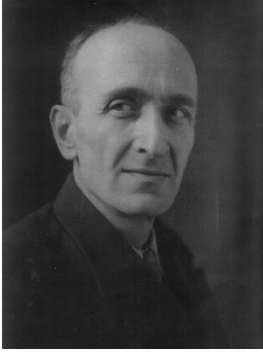
459 C. Çanturia, "Abastumani (Odzrkhes İstoria)", saunje.ge, <http://saunje.ge/index.php?id=283&lang=ka>, Son erişim 25.02.2021.

Ülkenin en eski kentlerinden biri olan Odzrkhe, 8. yüzyıldan sonra eski fonksiyonunu yitirmiştir. Birleşik Gürcistan kralı IV. Bagrati (1027-1072) Odzrkhe'yi Tao'daki Kalmakhi Kalesi (bugünkü Erzurum ili Şenkaya ilçesindeki eski adı Solominisi olan Evbakan köyünde) feodali Eristavi Sulo'ya bağladı. 1191 yılında Kral Tamari'ye karşı ayaklanan isyancıların Odzrkhe kentini yaktığı ifade edilmektedir⁴⁶⁰.

3 (P)

Pavle İngorokva/პავლე ინგოროკვა

1893-1983 yılları arasında yaşamış Gürcü tarihçi yazar ve yayımcıdır. Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nin Poti kentinde doğdu. Rusya'da St. Petersburg Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'ni bitirdi. Henüz üniversite öğrencisiyken 1913'te ilk yayını yaptı. 1914 yılında Gürcü gazetelerinde yazıları çıkmaya başladı.

Başarı derecesiyle üniversiteyi tamamlayıp 1916'da Gürcistan'a döndü ve çalışmalarını sürdürdü. 1917'deki kuruluşundan itibaren Gürcistan Yazarlar Birliği üyesiydi ve Gürcistan'ın kültürel ve siyasi yaşamına aktif olarak katıldı. 26 Mayıs 1918 yılında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'nin kuruluş aktini imzalayanlardandır.

1919 yılı başına kadar Gürcistan Parlamentosu'nda Sosyalist Federatif Parti üyesiydi. 1921 yılında Bolşevik Rusya Gürcistan'ı işgal edince protesto amacıyla kurulan Siyah Çokhalılar grubunda 1921-1923 arasında yer aldı. 1925 yılına kadar onun makaleleri Gürcü gazetelerinde yayımlanmaya devam etti. 1924 yılında kur-

460 D. Berdzenişvili, "Odzrkhe", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnerebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.625.

duğu *Kavkasioni* adlı dergi bolşevik rejim tarafından 1925’de kapatıldı. 1925 yılında Kartuli Tzigni adlı yayınevini kurdu ve bu yayınevi İlia Çavçavadze’nin eserlerini kitap halinde yayımladı. Bu ve millî eğilimli başka kitapların yayını nedeniyle Sovyet rejimi yayınevini 1933’te kapattı.

Uzun süre Şota Rustaveli ve eseri *Vepkhistaosani* (*Kaplan Postlu*) konusunda çalıştı. 1929 yılında Devlet Müzesi Elyazmaları Bölümü müdürlüğüne atandı. 1936-1938 yılları arasında hazırlanan *Kartuli Sabçota Entsiklopedia’nın* (*Gürcü Sovyet Ansiklopedisi*) editör grubunda yer aldı, ancak editör grubundaki üyelerin çoğu kovuşturmayla uğradığı için bu proje gerçekleşmedi. Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi’yle ilgili araştırmalar yaptı. Pavle İngorokva Gürcüce dışında Rusça, Almanca, İngilizce, eski Yunanca, Latince ve İtalyanca biliyor, araştırmalarında aktif olarak kullanıyordu. 1983 yılında hayatını kaybetmiş, Tbilisi’de defnedilmiştir⁴⁶¹.

Paolo İşşvili/პაოლო იაშვილი

1892-1937 yılları arasında yaşamış Gürcü şairdir. Gürcü simbolist akımının liderlerinden biriydi. Varlıklı ve soylu sınıftan bir ailede dünyaya gelmiştir. 1911 yılında eğitim için Anapa’ya gitti, 1913 yılında ise Fransa’ya giderek Louvre’da sanat enstitüsüne yazıldı. Paris’te geçirdiği iki yıl Paolo’nun büyük bir sanatçı olmasında belirleyici oldu.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra 1915’te Kutaisi’ye geri döndü. Kuruluşundan itibaren Gürcistan Yazarlar Birliği’nin içinde yer aldı. Kutaisi’de *Okros Verdzi* ve *Tsisperi Kantzebi* adlı dergilerin editörlüğünü yaptı. Valerian Gaprindaşvili ve Tsitsian Tabidze’yle aynı ekolü paylaşırlar. Eserlerinde değindiği konular ve

⁴⁶¹ “Pavle İngorokva”, [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000907/>, Son erişim 25.12.2021.

eğilimleri nedeniyle muhalif görülen ve Sovyet dönemi baskılarına maruz kalan ilk Gürcü yazardır. Baskılar, zorlamalar ve kendi eski arkadaşlarından dahi gördüğü suçlamalar, onun trajik sonunu hazırladı. Arkadaşı şair Tsitsian Tabidze ise Paolo İaşvili'nin Yazarlar Birliği'nden atılmasına karşı çıktığı için kendisi de baskılara maruz kaldı. İaşvili 2 Temmuz 1937'de Gürcistan Yazarlar Birliği binasında intihar etti. 1937 yılı Sovyetler Birliği'nde Büyük Temizlik denen yüzbinlerce ölüm cezası ve sürgünün yaşandığı yıldır⁴⁶². İaşvili'nin bilinen şiirlerinden bazıları şunlardır: *Tzerili Dedas (Anneye Mektup)*, *Poezia*, *Aso Lasi*, *Sakutar Tavş (Kendi Kendine)*, *Piramidebşi (Piramitlerde)*, *Niko Lortkipanidze*, *Uvertiura*, *Argveti Ğameebi (Argveti Geceleri)*, *Darianuli*, *Tbilisi*, *Rogorts Apris Tkatseni*, *Parizisken (Paris'e Doğru)*, *Avtoportreti (Otoportre)*.

Parkhali/პარხალი

Artvin ili Yusufeli ilçesi Altıparmak köyünde tarihi Gürcü manastırır. Yusufeli ilçe merkezine 40 km mesafede bulunmaktadır. Parkhali adı Türkiye'de Barhal olarak bilinmektedir.

Parkhali Manastırır tarihsel Tao Bölgesi'nde yer almaktadır ve Otkhta gibi Tao Kralı III. Davit Kurapalati tarafından 961-973 yıllarında yapılmıştır. Üç nefli bazilikal plana sahip Parkhali Manastırır ana kiliseyle üç küçük kiliseden oluşuyordu⁴⁶³.

Petras Tsikhe-Petra Kalesi/პეტრას ციხე

Batı Gürcistan'da Açara Bölgesi'nde tarihi kaledir. Batumi ile Kobuleti arasında, Çakvi yakınlarında, kıyı bölgesinde, Kobuleti'nin Tsikhisdziri köyündedir.

462 "Paolo İaşvili", **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, Tbilisi: 2018, C.4, s.177.

463 Teona Nozadze, "Parkhali (X S)", **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/parxali-xs>, Son erişim 25.02.2021.

Burada Egrisi (Lazika) Krallığı'na ait 2. yüzyıla tarihlenen küçük bir kent olduğu ifade edilmektedir. Kıyıya yakın hâkim bir tepede bulunan Petra Kalesi tarihi Egrisi Krallığı içinde kale kentti. Askeri açıdan stratejik ve ticaret yolunun önemli bir kontrol noktasında 6. yüzyıl Bizans İmparatoru Justinyen'in emriyle İoane Strategos tarafından 535 yılında yapılmıştır⁴⁶⁴. Bizans İmparatorluğu bir dönem Batı Gürcistan'da, özellikle deniz kıyısında bazı bölgelerde kurduğu garnizon noktalarında hâkim olmuş, bu dönemde Petra kale kenti Batı Gürcistan siyasi yaşamında önemli rol oynamıştır. Tarihçi Simon Canaşia bu kalenin rolünü Tbilisi'nin rolüyle kıyaslamaktadır.

Petra adı Yunanca olup Gürcistan'da bu kaleye Orta Çağ'da Gürcüce olarak Kaci Kalesi de deniyordu. Tarihsel Petra kale kentinin olduğu yerde kıyıda dar bir yol Batı Gürcistan'ın Bi-

zans kentleriyle, İran'la ve Ermenistan'la ulaşımını sağlıyordu. Bizans'tan Karadeniz'in doğu kıyılarına gelen ticaret gemileri Petra'dan kontrol ediliyordu. Bu durum, 6. yüzyıl ortalarında Bizans ile İran arasında büyük savaşlara neden oldu. Bizans ve İran Petra'yı ele geçirmek için mücadele ediyordu, çünkü bölgede tutunmaları ve yayılmaları Petra'yı ellerinde tutmalarına bağlıydı. Bizans ile İran arasında 542-562 yılları arasında 20 yıl boyunca süren Büyük Egrisi Savaşı'nın nedenlerinden biri de Petra idi. Bu savaş süresince birkaç muharebe Petra'da gerçekleşti⁴⁶⁵.

Birleşik Gürcistan Krallığı döneminde Petra'da artık bir kent bulunmadığı görülmektedir. Kale ise önemini korumuştur. Orta Çağ boyunca bu kaleye Kacistsikhe [ქჯჯობცობე] yani Kaci Kalesi de denmiştir. 15. yüzyıl Ceneviz seyyahı Ambrogio Contarini bura-

464 R. Surmanidze, "Tsikhisdziri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.238.

465 D. Muskhelişvili, "Petras Tsikhe", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.8, s.42.

da halâ küçük bir yerleşimin de bulunduğunu yazar. 18. yüzyılda, 1720’lerde Tsikhidziri ve Petra Kalesi Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş ve tahkim edilmiştir. Petra Kalesi günümüzde müze olup, Gürcistan’ın Batumi kentini ziyaret edenler bu kaleyi ve tüm Karadeniz’in en güzel noktalarından biri olan emsalsiz Tsikhidziri kıyılarını da görmelidir.

Prometes Mğvime–Prometheus Mağarası/პრომეთეს მღვიმე

Batı Gürcistan’da, İmereti Bölgesi içindeki Tzkaltubo [წყალტუბო] Belediyesi sınırları içinde karstik mağaradır. Kutaisi’ye 40 km, Tbilisi’ye 240 km mesafededir. Prometheus Mağarası doğal anıtı 1,8 km uzunluğa sahiptir ve yerin 40 metre altındadır.

Buranın güzelliği dünyaca ünlü olup, yaşının 60-70 milyon yıl olduğu belirtilmektedir. Mağara içinde yaz kış 14 derece sıcaklık vardır.

Nemli bir havaya sahiptir ve bu da astım rahatsızlığı olanların dikkatli olmasını gerektirir⁴⁶⁶. Rehber eşliğinde gezilebilen Prometheus Mağarası’nda ziyaretçileri muhteşem görüntüler karşılar. Hayranlık uyandıran sarkıtlar, dikitler, yeraltı nehirleri, göletler, taşlaşmış şelalelerin üzerinizde bırakacağı etki bu metne sığmayacak düzeydedir. Kireçtaşı mağarası Prometheus, uluslararası üne sahip turizm mağaraları arasında en popüler olanlardandır. Mağaradaki 22 salondan 6 tanesi ziyarete açıktır. 1.420 m yürüyüş parkurunda yürüyüş, tekne gezintisi, salonların incelenmesi gibi imkanlar vardır⁴⁶⁷. Prometheus Mağarası Gürcistan’ın bir nevi kartviziti sayılır ve mutlaka ziyaret edilmelidir.

466 Z. Titnilozovi, “Prometes Mğvime” **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.663.

467 “Prometes Mğvimis Bunebis Dzegli”, [apa.gov.ge/ge/](https://apa.gov.ge/ge/protected-areas/Naturalmonument/prometes-mgvimis-bunebis-dzegli), <https://apa.gov.ge/ge/protected-areas/Naturalmonument/prometes-mgvimis-bunebis-dzegli>, Son erişim 25.02.2021.

ჟ (j)

Jibiani/ჯიბიანი

Batı Gürcistan'da Svaneti Bölgesi'nde bulunan bir köyün adıdır. Zemo Svaneti denen Yukarı Svaneti bölgesinin Mestia Belediyesi içinde yer alan Uşguli adlı köy dünyanın her yerinden ziyaretçilerin akınına uğramaktadır. Uşguli esasen 4 köyden oluşan Uşgulis Temi denen yerleşim alanıdır. Uşguli'nin 4 köyünden biri olan Jibiani, Svanca yukarı köy anlamına gelir.

Jinvali/ჯინვალი

Doğu Gürcistan'da, Mtskheta-Mtianeti adlı idari bölge içinde Duşeti'ye bağlı bir kasabanın adıdır. Tbilisi'ye 70 km mesafedeki ve 2 bin nüfuslu Jinvali, Aragvi Nehri'nin akış yönüne göre sağ yakasında bulunur ve 18 köy Jinvalis Temi denen kasabaya bağlıdır. Aragvi Nehri üzerinde kurulu bulunan Jinvalhes adlı baraj ve hidroelektrik santralının güneyinde yer alır.

რ (R)

Rabati (Akhaltsohis Rabati)/რადათი (ახალციხის რადათი)

Kelime anlamı genel olarak zenaat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü semtleri ifade etmektedir ve 7-8. yüzyıllarda İran ve çevresindeki coğrafyanın kentlerinde kullanılan bir terimdir. Gürcistan'da Rabati, Güney Gürcistan' daki Samtskhe - Cavakheti Bölgesi'nin kenti Akhaltsoh'e'nin merkezinde bulunan kale ve çevresinin adıdır.

Kentin daha eski adı Lomsia'dır. Lomsia kenti ve kalesi 11. yüzyıldaki savaşlarda yıkıldı (bkz. Lomsia-Lomsianta).

12. yüzyılda Gürcistan Kralı IV. Davit Ağmaşenebeli Samtskhe Prensi II. Beşken Cakeli'ye burada yeni bir kale inşa ettirdi. Kentin adı bu tarihten sonra Gürcüce akhali-yeni ve tsikhe-kale kelimelerinin birleşimi olan Akhaltsikhe oldu. Osmanlılar 16. yüzyılda aldıkları bu bölgenin adını değiştirmeden kullandı; ancak Akhaltsikhe [ახალციხე] terimi Türkçenin fonetik yapısı uygun olmadığı, Türkçe telaffuz edilemediği için Osmanlılar döneminde Türkler tarafından Ahışa/Ahıska olarak telaffuz edildi. Akhaltsikhe Rabati Kalesi bölgenin en önemli savunma noktasıydı. Akhaltsikhe kentinde 12. yüzyılda inşa edilen bu kaleye çevresindeki pazar, ticari ve zenaat faaliyetlerinin yürütüldüğü muhtle birlikte Akhaltsikhis Rabati denmiştir. Rabati kompleksi 2011-2012 yıllarında restore edilmiş olup ziyaretçileri üzerinde büyük etki bırakmaktadır.

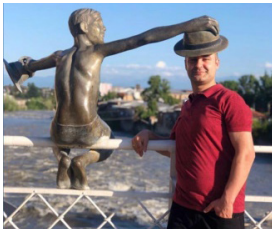
Raça/რაჭა

Raça (okunuşu Raç'a) Batı Gürcistan'da tarihsel ve coğrafi bölgedir. Raça [რაჭა] Bölgesi Batı Gürcistan'ın kuzeydoğu kesiminde yer alır. İdari açıdan Raça-Leçkhumi-Kvemo Svaneti içerisinde yer alır.

Raça bölgesinin en büyük yerleşim merkezleri 2.700 nüfuslu Oni ve 2 bin Nüfuslu Ambrolaruli'dir. Raça Gürcistan'ın dağlık bölgelerinden biridir, Büyük Kafkas Sıradağları'nda yer alır. Büyük Kafkas Sıradağları'nın bu kesimine Raça-Leçkhumis Kavkasioni denir. Gürcistan'ın feodal döneminde krallığa bağlı prenslikler olan eristavilik denen feodal idari birimlerden biri de Raça Eristaviliği idi. Raça Eristaviliği [რაჭის საერისთავო] 10. yüzyıl sonunda kuruldu. Raça'nın ilk eristavileri yani prensleri Bağvaşi sülalesindendi. 15. yüzyıl sonunda Birleşik Gürcistan Krallığı bölündükten sonra kurulan Gürcü krallıklarından biri olan Kutaisi Merkezli İmereti Krallığı Raça Eristaviliği'ni lağvetti⁴⁶⁸. Raça'da Paleolitik Çağ'dan beri yerleşim vardı. Kvedi köyünde Mezolitik devre ait yerleşim kalıntısı bulunmuştur. Raça'nın doğal güzellikleri ziyaretçilerini her mevsim büyülemektedir. Bölgede bulunan birçok Gürcü tarihi eseri de ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Dipsiz Göl, Sasvano gölleri, dağlardaki buzullar, Znakvi, Bareuli, Akan-ti, Guradi şelaleleri, yaylalar Raça'nın öne çıkan doğal güzellikleridir. Raça'daki tarihi eserler arasında ise Nikortzında, Khotevi, Barakoni, Raketi, Zemo Krikhi kiliseleri, Khotevi, Minda kaleleri sayılabilir.

Rioni/რიონი

Batı Gürcistan'ın en büyük nehridir. Rioni Nehri Büyük Kafkas Sıradağları'nın parçası Raça Bölgesi'ndeki Pasi Dağı'ndan doğar, Poti'den Karadeniz'e dökülür. 327 km uzunluğa ve 13.400 km² havza alanına sahiptir⁴⁶⁹.

Kutaisi kenti Rioni Nehri kıyısında kuruludur. Antik Yunan kaynaklarında Fazis olarak bahsedilen yerin Poti, aynı adı taşıyan akar-

⁴⁶⁸ "Raça", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%AD%E1%83%90), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%AD%E1%83%90>, Son erişim 25.02.2021.
⁴⁶⁹ Sakartvelos Statistukuri Tzelitzdeuli, s.12.

suyun da Rioni olduğu belirtilmektedir. Fotoğraftaki Osman Şeyhoğlu olup fotoğraf Kutaisi’de çekilmiştir.

Rikis Parki/რიკის პარკი

Rike Parkı. Başkent Tbilisi’de Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) bölgesindedir. Martskhena Sanapiro’da yani Mtkvari (Kura) Nehri’nin sol yakasında yer alır.

Parkın gece ve gündüz ayrı bir güzelliği vardır. Tbilisi’nin merkezindeki Rike Parkı gerek Tbilisililer, gerekse yabancı turistler için oldukça popüler bir alandır.

Marcvena Sanapiro’dan (nehirin sağ yakasından) buraya ulaşım Avlabari’ye giden Metekhi Köprüsü’nden sağlandığı gibi, 2010 yılında yapılan cam örtülü Barış Köprüsü’nün bir ucu da

Rike Parkı’na çıkar. Avlabari’den parkın olduğu kesimden doğrudan inen merdivenler olduğu gibi, Ğvinis Ağmarti denen Avlabari-Metekhi Köprüsü arasındaki yoldan da kolayca ulaşılır. Rike Parkı’nda bulunan teleferik ziyaretçilerini Tbilisi’nin sembollerinden Kartvlis Deda (Gürcü Ana) Heykeli ve Narikala (Tbilisi kalesi) bölgesine taşımaktadır. Rike Parkı aynı zamanda bağbozumu zamanında Tbilisoba şenliklerinin yapıldığı ana alanlardan biridir. Rike Parkı’na kuşbakışı bakıldığında planının Gürcistan haritası şeklinde olduğu görülür. Parkta gezinti yapma, dinlenme, amfiyatrodada her an denk gelebilecek gösterileri izleme, büyük satranç platformunda satranç oynama, devasa piyanoyu çalma ve çocuğunuzla labirentlerde oynama gibi imkânlara sahipsiniz. Yaz mevsiminde turist yoğunluğu nedeniyle Rike Parkı’nda 10’dan fazla yabancı dil konuşulduğuna şahit olursunuz.

Rkatziteli/რკაჭითელი

Gürcistan'da yaygın standart şaraplık beyaz üzüm türü ve bu üzümünden üretilen şarabın da adıdır. En çok Doğu Gürcistan'daki Kakheti Bölgesi'nde üretilir ve buradan çıkmış bir türdür, ancak başka bölgelerde de üretimi yapılmaktadır. Avrupa tipi kaliteli beyaz şarap ve Gürcü Kakheti türü yani Kakhuri beyaz sofrası şarabı üretilir, rkatziteli aynı zamanda meyve olarak da tüketilir.

Rustavelis Gamziri/რუსთაველის გამზირი

Rustaveli Caddesi. Tbilisi'nin en ünlü caddesidir denebilir. Rustavelis Gamziri, Rustavelis Kuça veya Rustaveli diye ifade edilir.

Dünyaca ünlü Gürcü şair Şota Rustaveli'nin adını taşımaktadır. Rustaveli Caddesi Tavisuplebis Moedani (Özgürlük Meydanı) denen yerden başlayıp Kostava Caddesi'ne kadar, yaklaşık

1,5 km boyunca uzar. Monarşi dönemi bağımsız Gürcü krallıkları ve akabinde gelen Rus işgâli sonrası; 1918-1921 yıllarında varolmuş, Gürcistan'ın ilk cumhuriyeti olan Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği ilk parlamento ve hükûmet binası, sonraki dönemde kullanılmış Gürcistan Parlamentosu binası bu caddededir. Cadde üzerinde Gürcistan Ulusal Müzesi, Simon Canaşa Devlet Tarih Müzesi, Sovyet İşgali Müzesi, Sanat Müzesi, Ulusal Galeri, Şota Rustaveli Tiyatrosu Müzesi, büyük oteller, AVM, birçok alışveriş mağazası ve dükkânlarla restoran ve kafeler bulunmaktadır. Rustaveli Caddesi'ni buradaki resmî, ticarî ve kültürel fonksiyonu bulunan yapılardan dolayı Tbilisi'nin merkezi olarak görenler de vardır. Caddenin gelişimi 19. yüzyıldan sonra olmuştur. Daha önceki yüzyıllarda Gürcü krallıklarının sarayları ve idarî merkezleri Didube, Avlabari gibi semtlerdeydi. 1725

yılı planlarına göre şimdiki Rustaveli Caddesi'nin olduğu yerden Diğomi yolu geçiyordu ve buralar dış mahalleydi. Çarlık Rusya'sı, Gürcistan'ı 1801 yılında işgâl ettikten sonra, 1807 yılında Gürcistan'ın idaresi için yönetim binasını burada kurunca cadde önem kazandı. 1918 yılında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti ilan edilince, caddeye Şota Rustaveli'nin adı verildi. Çarlık Rusya'sı döneminde buraya Golovini Prospekti deniyordu⁴⁷⁰.

Rustavi/რუსთავი

Doğu Gürcistan'da kenttir. Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) Bölgesi'ndedir. Başkent Tbilisi'nin 25 km güneydoğusundadır.

Nüfusu 125 bindir. Mtkvari (Kura) Nehri kenti ikiye ayırır, sağ yakada eski Rustavi, sol yakada yeni Rustavi vardır. Rustavi'de Bronz Çağı'ndan beri insan yaşamı vardı.

Burası Gürcistan'ın en eski kentlerinden biridir. Antik çağlarda ticari fonksiyona kavuştuğu ve MÖ 4. yüzyılda Rustavi'nin artık bir kent olduğu ifade edilmektedir. 4. yüzyıl sonunda Kartli (İberia) Krallığı tahtına çıkan Trdati'nin, Mtkvari'den kentin tarım alanlarını sulamak için sulama kanalı açtığı kaynaklarda belirtilmektedir. Su kanalı Gürcüce ru-რუ olup Rustavi kentinin adı buradan gelir. რუ-ru kanal, თავი-tavi baş anlamına gelir ve bu iki kelimenin birleşimi olan რუსთავი-rustavi kelime olarak kanal başı anlamı taşır. Rustavi kenti bugünkü adını 4. yüzyılda açılan su kanalından almaktadır. Rustavi kenti 12-13. yüzyılda çağının gelişmiş, seramik, cam, metal, ağaç ve başka üretimlerin ilerlediği üst düzey bir kenti olmuştu. Doğu ticaret yolu üzerindeydi ve kaliteli üretimiyle öne çıkmıştı. 1265 yılında Moğolların saldırısı ve istilası sonucunda Rustavi kenti yıkıldı ve geriye sadece Rustavi

470 Tengiz Verulava, "Rustavelis Gamziri", [burusi.wordpress.com](https://burusi.wordpress.com/2009/06/15/rustaveli-ave/), <https://burusi.wordpress.com/2009/06/15/rustaveli-ave/>, Son erişim 25.02.2021.

Kalesi kalıntıları kaldı. Rustavi, 20. yüzyıla kadar eski bir kent kalıntısı olarak geldi. 1944 yılında Rustavi Demir Çelik Fabrikası kurulmaya başladı ve bu tarihten sonra sanayi kenti olarak yeniden kuruldu⁴⁷¹. Rustavi kenti Gürcistan'ın Tbilisi'den sonra ana sanayi kentidir. Tüm Kafkasya ve Orta Asya devletlerine hitap eden ve bahsedilen coğrafyanın en büyük ve modern oto pazarı da Rustavi kentindedir. Rustavi'nin güneydoğusunda Gardabani, güneybatısında Marneuli vardır.

Rukhis Tsikhe-Rukhi Kalesi/რუხის ციხე

Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nin merkezi Zugdidi kenti yakınlarında Rukhi köyünde kaledir. Enguri Nehri'nin sol yakasında bir kaledir. Rukhi Kalesi Samegrelo (Odşi) Prensi II. Levan Dadiani tarafından 17. yüzyılda yapılmıştır. Kale Samegrelo Prensiği'nin önemli bir savunma yapısıydı.

Birleşik Gürcistan Krallığı 15. yüzyılın sonunda yıkılınca Gürcistan'da feodal idari birimler olan prenslikler arasında mücadeleler arttı.

Birleşik Gürcistan Krallığı'nın dağılmasıyla 15. yüzyıl sonunda yeni kurulan Gürcü krallıklarından biri olan İmereti Krallığı 16. yüzyılda Samegrelo ve

Apkhazeti (Abhazya) prenslikleri üzerindeki hâkimiyetini yitirdi. Batı Gürcistan'da Gürcü prenslikleri olan Samegrelo Prensiği ve Apkhazeti Prensiği önceleri Birleşik Gürcistan Krallığı'na, sonra da İmereti Krallığı'na bağlıydı. Samegrelo prenslerinin Gürcü unvanı eristavi, Apkhazeti prenslerinin unvanı ise mtavari idi. Apkhazeti Prensiği de Gürcistan kralının atadığı Samegrelo Prensi Dadianilere bağlı olduğu için Dadianilere eristaviler eristavisi deniyordu.

471 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.422-425.

Krallıktan kopan iki Gürcü prensliğinden Dadianiler yönetimindeki Samegrelo ile Şarvaşidzeler yönetimindeki Apkhazeti arasında toprak mücadeleleri 17. yüzyılda yoğunlaştı. Apkhazeti prensleri Şarvaşidzeler kendi birliklerini takviye etmek için kuzeyden gelen Abaza (Apsua/Apsuva) grupları da bu mücadelede kullandılar ve topraklarını Samegrelo aleyhine genişletip Sokhumi'yi de alarak Enguri'ye kadar prensliklerini bu dönemde genişlettiler.

Rukhi Kalesi de bu dönemde Apkhazeti Prensiği'ne karşı Samegrelo'yu savunmak için kurulmuş bir kaledir. Bu yüzyıllarda Samegrelo'yu Osmanlı İmparatorluğu'nun da ele geçirmeye çalıştığı görülür. 1672 yılında III. Levan Dadiani Osmanlılardan kendini korumak için Rukhi Kalesi'ne yerleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu 1723 yılında Rukhi Kalesi'ni almış ve kale 1770 yılına kadar Osmanlı garnizonu olmuştur. 1770 yılında Gürcü ve Rus birlikleri Osmanlılardan kaleyi almıştır. 19. yüzyıl sonunda Rukhi Kalesi fonksiyonunu yitirmiştir⁴⁷².

ბ (S)

Saatabago/საათაბაგო

Atabagi unvanına sahip Gürcü feodallerin yönettiği, onların hâkimiyetindeki toprakların adıdır. Gürcistan'ın monarşiyle yönetildiği feodal dönemde Gürcü krallıklarına bağlı idari birimler olan her bir bölge, kral tarafından atanmış veya yetkileri onaylanmış feodaller tarafından yönetilir, unvanlar ve yetkiler de babadan oğula geçerdi. Krala mepe, krallığa samepo; krala bağlı bölgelerden nispeten büyük ve üst idari konumda olanlara saeristavo ve başındaki yöneticiye eristavi; bir alt idari birim anlamında değerlendirilenlere ise samtavro ve başındaki yöneticiye de mtavari deniyordu. Tüm eristavilik ve samtavrolar prenslik anlamında ve onunla eşdeğer, krallıktan düşük feodal idari ve siyasi birimlerdi.

472 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.426.

Orta Çağ ve sonrası dönemden örnek verecek olursak; Gürcistan'daki prensliklerden Samegrelo (Odişi), Apkhazeti (Abhazy), Guria, Raça gibi prenslikler eristavilik veya samtavro olarak adlandırılıp başlarındaki yönetici de eristavi veya mtavari unvanı taşıırken; sadece bir tanesine, Güney Gürcistan coğrafyasını kapsayan topraklara saeristavo veya samtavrodan farklı olarak saatabago deniyordu.

Bunun nedeni de atabagi denen Cakeli soyundan Gürcü prenslerin Gürcistan krallık hanedanı Bagrationilerle ilişkisiydi (Cakeliler hakkında bilgi için bkz. Cakeli madesi). Cakeli soyundan gelen feodaller Gürcü krallık sarayında Geç Orta Çağ boyunca önemli konumda olmalarının yanında aynı zamanda kralların çocuklarını yetiştirip tahta hazırlayan, lalaya karşılık gelen pozisyondaydılar. Kral Tamari de dâhil birçok Gürcü kralı Güney Gürcistan'da Cakeli prenslerinin yanında yetişmişti. Kralları yetiştiren kişilere verilen atabagi unvanı ise Selçukluların kullandığı bir terim olan "atabek" unvanından başka bir anlam taşımamaktadır. Selçuklu sultanlarını yetiştiren atabeklerin unvanı Gürcüceye atabagi olarak yerleşmiştir. Atabagi ilk önce Gürcü krallık sarayında kralın altındaki üst yöneticinin unvanı olarak kullanılmaya başlamıştır. Atabagi hakkında geniş bilgi için ilgili maddeye bakınız.

Gürcü krallığının atabekleri yani atabagilerin yönetimindeki topraklar olan ve Samtskhe, Cavakheti, Kola, Artaani, Palakatsio, Tao-Klarceti, Çaneti'yi (Lazeti) kapsayan topraklara Samtskhe Saatabago [სამცხე საათაბაგო] deniyordu. Bu Samtskhe Prensiği anlamına geliyordu. Saatabago teriminin –sa- ön eki o toprakların atabagilere ait olduğu anlamındadır. Diğer Gürcü prensliklerinde de durum aynı olup; saeristavo teriminin –sa- ön eki o toprakların eristavinin, samtavro teriminin –sa- ön eki de toprakların mtavarinin yönetiminde olduğunu ifade ederdi. Saatabago da saeristavo ve samtavro gibi monarşi döneminin krallığın alt idare birimleri olan prenslik anlamı taşımaktaydı.

Saburtalo/საბურთალო

İki anlam taşımaktadır. Geniş anlamda Tbilisi'nin ilçelerinden birinin adıdır; dar anlamda ise Saburtalo semtini ifade eder.

Saburtalo semti ise Saburtalo ilçesinin bir kısmı ile Vake ilçesinin bir kısmından oluşur. Önceleri Saburtalo Tbilisi'nin bu kesimindeki geniş düzlükleri

ifade ediyordu. Adındaki burti yani top kelimesinden de anlaşılacağı üzere çeşitli spor aktivitelerinin yapıldığı bölgeydi. Saburtalo semti; Saburtalo ilçesine bağlı Kostava, Bakhtioni, Dolidze, Khiliani caddeleri ve çevreleriyle Vake ilçesine bağlı Vaja Pşavela Caddesi ve Nutsubidze çevrelerinden oluşuyor. Tbilisi Kapalı Spor Salonu, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Pekin Caddesi, Tbilisi Belediyesi civarı, Giorgi Saakadze Meydanı, Saburtalo semtinin merkezidir. Saburtalo, Tbilisi'de modern yapıların yükseldiği altyapısı gelişmiş semtlerden biridir.

Sagareco/საგარეჯო

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde, kent statüsünde fakat ilçe büyüklüğünde yerleşim birimidir. Tbilisi'nin 50 km doğusunda, Gurcaani yolu üzerindedir.

Nüfusu 11 bindir. Sagareco Belediyesi (Sagarecos Munitsipaliteti) köyleri de kapsar ve tüm nüfusu 52 bindir. Doğusunda Gurcaani, kuzeyinde Telavi, güneybatısında Rus-

tavi kentleri vardır. 1962 yılında kent statüsü verilmiştir. Gombori tepelerinin güneybatı eteklerinde, İori Nehri'nin sol kolu olan Tvaltkevi Çayı kıyısındadır. Sagareco'nun bulunduğu alanlar ta-

rihte Kakheti Bölgesi'nin Gare Kakheti yani Dış Kakheti denen alt bölgesinin parçasıydı. Gare Kakheti'nin bir kısım köylerinin olduğu topraklar, 6. yüzyılın ilk yarısında kurulan büyük manastır merkeziyle birlikte Gareci adlı Gürcü feodalın topraklarıydı. Zaman içerisinde Dış Kakheti'ye, Gareci'nin toprakları anlamında Sagareco denmeye başlandığı 15. yüzyıl kaynaklarında görülür. 17. yüzyılın başlarında İran hükümdarı Şah Abbas I'ın, Gürcistan'ı istilası sırasında yaptığı katliamlar ve sürgünlerden sonra Gare Kakheti (Dış Kakheti) toprakları tamamen insansız kaldı. Sagareco'ya yeniden insan yerleşimi Gürcistan'ın dağlık bölgelerinde yaşayan Gürcülerin gelmesiyle aynı yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda Gürcü kilise ve manastırları yeniden faaliyete geçirilmiştir⁴⁷³. Sagareco egzotik doğası ve tarihi eserleriyle öne çıkmaktadır. Sagareco'da görülecek doğal güzellikler arasında Gareci Peradi Udabno denen doğanın renk cümbüşü Gareci Renkli Bozkırı/Çölü, Mariamcvari Parkı, İori dağlık kesimindeki küçük göller sıralanabilir. Eşsiz bir eser olan tarihi Davit Gareca Manastırı ile Çiçkhituri Manastırı, Manavi Kalesi ve kilisesi, Ninotzında Manastırı Sagareco çevresinde görülecek önemli tarihi yapılarıdır.

Sadakhlo/სადახლო

Gürcistan Ermenistan sınır kapısının ve aynı yerdeki Gürcü sınır köyünün adıdır. Sadakhlo köyü ve sınır kapısı, Doğu Gürcistan'da Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) bölgesinde ve Marneuli kentine bağlıdır. Marneuli'ye 32 km, Tbilisi'ye 75 km mesafededir.

Sadğegrdzelo/სადგერძელო

Gürcü sofrası kültürünün önemli terimi ve kuralıdır. İçki belli kurala göre içilir, yalnız içilmez, sofrası boyunca, çeşitli konulara, geçmiş ve geleceğe ilişkin iyi dileklerde bulunulur, övgüler dile getirilir ve dua edilip kurallar çerçevesinde içilir. Bu "sadğegrdzelo"dur. Sadğegrdzelo konuları arkadaşlık, dostluk, misafir-misafirperver-

473 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.429-432.

lik, aile, çocuklar, eşler, vatan, tanrı sevgisi, dünya barışı gibi çok çeşitli konuları kapsar ve tamadanın yeteneğine bağlı olarak genişler. Sofradaki kişiler kendi aralarında konuşmaz, rastgele konuşmaz, herkes tamadanın izniyle sırayla söz alarak konuşur, biri konuşurken diğerleri dinler. Sadğegrdzelo sofrada tamada olarak görev yapan kişi yani sofraya yöneticisi tarafından belirlenen konu sıralaması dâhilinde söylenir, akabinde sofradaki diğer kişiler de sırayla tamadanın söylediği konuda sadğegrdzelo söylerler. Her bir sadğegrdzelo sofrada bir turdur, her turda farklı bir konuda sadğegrdzelo söylenir.

Saeristavo/საერისთავო

Saeristavo eristavilik olarak ifade edilebilir. Türkçe karşılığı prenslikle eşdeğerdir. Gürcistan'ın monarşiyle yönetildiği feodal döneme ait, günümüzde artık varolmayan eski bir terimdir. Eristavilik/Saeristavo kurumunun kuruluşu Kral Parnavazi dönemine dayanır (bkz. Parnavazi). Kartli (İberia) Kralı Parnavazi ülkesini 8 eristaviliğe/prensliğe bölmüş, herbirinin başına bir eristaviyi yönetici atamıştı⁴⁷⁴. Parnavazi'den sonra yüzyıllar boyunca Gürcistan'da saeristavo/eristavilik kurumu devam etmiştir. 15. yüzyıl sonunda Birleşik Gürcistan Krallığı parçalara ayrılınca eristavilik kurumu önemini yitirmiş, bu tarihten sonra başka feodal unvanlar öne çıkmıştır.

1801 yılında Rusya Gürcistan'ı işgâl etmiş, Gürcistan'da o güne kadar kesintisiz gelen bağımsız Gürcü devletleri olan krallıklar 19. yüzyılın başında son bulmuştur. 19. yüzyıla kadar gelen Gürcü krallıklarında, bölgelerde kralın altında feodal idari birimler vardı. Bu feodal bölgelerden bazıları prenslikle eşdeğer ve saeristavo ve samtavro adını taşıyan bölgelerdi; bunlara Guria, Samegrelo (Odşi), Apkhazeti (Abhazya), Raça örnek verilebilir; Samtskhe-Cavakheti bölgesi saatabago adını taşıyordu ve bu da prenslik düzeyindeydi. Beylik düzeyinde bazı küçük feodal bölge-

474 Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

ler de doğrudan feodalinin adını taşıyordu; Satstitsiano, Sabaratio bunlara örnek verilebilir. Tüm bu feodal birimler krallıktan düşük statüdeydi ve unvanları da yetkileri de babadan oğula geçirdi. Feodal bölge statüleri olan eristaviliklerden bazıları Gürcistan kralları tarafından lağvedilmiş, diğer feodal unvanlar ise Rusya Gürcistan'ı işgal ettikten sonra 19. yüzyılda ortadan kaldırılmıştır. Feodal dönemde kraldan alt konumdaki prenslikler arasında eristavilik denen prenslikler ve saatabago, diğer feodal unvanlardan daha üst bir konumdu.

Satavado/სათავადო

Tavadi, Gürcistan'da 15-18. yüzyıllarda kullanılan, büyük toprak sahibi feodallerin siyasi ve hiyerarşik unvanıdır. Gürcistan Krallığı'nın gerileme, zayıflama döneminde ortaya çıkmıştır. Tavadi feodal unvanı hakkında detaylı bilgi Tavadi maddesinde verilmiştir. Satavado, tavadi denen büyük feodallerin sahip olup yönettiği toprakları ifade eden, belirli bir coğrafyayı kapsayan, ülke içi siyasi anlamı olan bir terimdir.

Krallık sarayı otoritesinin azaldığı, köylü sınıfın sömürsünün arttığı, sınıf mücadelesinin yükseldiği, büyük feodallerin dokunulmazlıklarının arttığı dönemde, daha öncekilerden ayrı tavadi unvanının oluştuğu şartlarda satavado terimi de ortaya çıkmıştır. Tavadi denen büyük feodalın hâkim olduğu her bir satavadonun içinde aznauri denen daha küçük feodaller ve onların toprakları vardı. Satavado denen tavadilik bölgelerinin bazıları eski eristavilik bölgelerinde kuruldu. Bunlar arasında; Ksani, Aragvi, Raça sayılabilir. Kartli Bölgesi'ndeki satavadolar; Ksani, Aragvi, Samukhranbatono, Saamilakhvaro, Satsitsiano, Sabaratio, İmereti Bölgesi'nde; Mkheidze, Çkheidze, Mikeladze, Raça, Abaşidze, Tzerteli, Guria'da; Nakaşidze, Tavdgiridze, Beridze, Matçutadze ve Guria, Samegrelo'da (Odişi); Çiladze, Goşadze, Caiani, Çiçua, Çikva sayılabilir. Satavado/tavadilik sistemi Gürcistan'ı zayıflatıyor, ülke-

nin birliğin yeniden tesis edilmesini imkânsızlaştırıyor, yabancı işgâlcilerin işlerini kolaylaştırarak etkili olmalarına neden oluyordu. 19. yüzyıl başında Rusya Gürcistan'ı işgâl ettikten sonra tavadilerin varlığını sürdürmesi için gerekli olan siyasi, sosyal ve ekonomik şartlar ortadan kalktı, satavado/tavadilik sistemi sona erdi.

Sataplia/სათაფლია

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde Tzkaltubo'da [წყალტუბო] bulunan ve 1935 yılında kurulmuş tabiat parkının adıdır. Kutaisi'ye 7 km mesafededir.

Bal yeri anlamına gelen Sataplia terimi, kayalardaki oyuklarda arıların bal yapmasından adını alan Sataplia Dağı'ndan gelir. 1925 yılında burada karsitik mağara ve dinazor ayak izleri bulununca Sataplia Tabiat Parkı kuruluş süreci başlamıştır. Park alanı 330 hektardır. Dinazor ayak izlerinin sergilendiği kapalı bölüm ve dinazor figürlerinin olduğu yürüyüş parkuru vardır. Yaz kış 14 derece hava sıcaklığına sahip mağara bölümündeki sarkıtlar ilgi çekicidir. Buranın havası astımlılara da iyi gelmektedir⁴⁷⁵. Sataplia'da ayrıca dinazor iskeletleri bölümüyle geniş manzaralı seyir terası da mevcuttur. Sataplia Gürcistan'da ziyaret edilmesi gereken yerlerin ilk sıralarında olmalıdır.

Saingilo/საინგილო

Kakheti'nin kuzeydoğu toprakları bugün Saingilo diye anılıyor. Bölge günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti toprakları içerisinde yer alır. Saingilo terimi 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Öncesinde Gürcüler buraya geç feodal dönemde Eliseni diyordu. Daha önceki yüzyıllara ise burası Kakheti [კახეთი] içindeydi. Saingilo'da

475 A. Kikodze, R. Gokhelaşvili (Redaktörler), **Sakartvelos Datsuli Teritoriebi**, Datsuli Teritoriebis Departamenti, Tbilisi:2007, s.180-185.

16-17. yüzyılda demografik yapı değişti. İran Şahı Abbas I'nın yıkıcı saldırıları sonucunda nüfusu yok denecek kadar azaldı (Çoğu öldürüldü, kalanlar İran'a sürüldü), Gürcü nüfus minimum seviyeye indi. Boşalmış Gürcü köylerine Dağıstanlı Khundzlar (Avarlar) ve Tzakhlar/Tzakhurlar gelip yerleşti. Kuzey Kafkasya'dan gelen bu Dağıstanlılar Gürcü topraklarını ele geçirmeleri için İran ve Osmanlı tarafından destekleniyor, gelen Dağıstanlıların yanında çiftçilik yapmaya başlayan Gürcülerin bir bölümü, onlar aracılığıyla Müslüman oluyordu. Yörede yer yer Gürcü nüfus varlığını sürdürdü.

İngilo/İngiloylar terimi de Saingilo terimi gibi 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve bölgede yaşayan ve İslâm dinine geçen Gürcüleri ifade etmek için Azerbaycanlılar tarafından kullanılmıştır. İngilo/İngiloy terimi suni bir terim olup bu terimin ifade ettiği halk Gürcü yani Kartveli halkıdır. İngilo/İngiloy terimi Gürcüceye geçince –sa- öneki İngilo/İngiloyların yaşadığı coğrafyayı ifade etmek için bu terimin başına eklenmiş, Saingilo coğrafi tanımlaması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bahsedilen toprakların yüzölçümü 3.985 km² olup burada Gürcü nüfus kısmen kalmış bulunmaktadır, günümüzde nüfusun büyük kısmı Gürcü olmayan diğer halklardan oluşmaktadır⁴⁷⁶. Tarihsel Gürcistan'ın Kakheti Bölgesi'nin Doğu Kakheti denilen kesimini oluşturan ve günümüzde Azerbaycan toprakları olan bu alanlar; Zakatala, Belakani ve Kakhi adlı rayonlardan oluşmaktadır. Bahsedilen topraklarda yaşayan yerli Gürcüler sıklıkla Azerbaycanlılar tarafından İngiloy, Gürcistanlılar tarafından ise Saingilo Gürcüleri olarak ifade edilmektedir. Gürcistanlılar bu Gürcüler için Hereti Gürcüsü, Doğu Kakheti Gürcüsü ifadelerini de kullanır. Azerbaycan Cumhuriyeti içerisinde yaşayan Gürcülerin tamamı Müslüman olmayıp, küçük bir kısmı Ortodoks Hıristiyan olarak yaşamını sürdürmektedir.

476 Roland Topçışvili (2010), s.112.

Sairme/საირმე

Balneoterapi merkezi, ılıca. Batı Gürcistan'da, İmereti Bölgesi'nin Bağdati kenti yakınlarındadır. Meskheti Dağları'nın kuzey yamaçında, Tzablaristzkali Çayı havzasında yer alır.

Bağdati'ye 23, Kutaisi'ye 50, başkent Tbilisi'ye 245 km mesafededir. Sairme'ye ılıca-balneoterapi merkezi statüsü verilmesi 1930'larda gerçekleşmiştir, ancak 19. yüzyıldan beri Sa-

irme'nin bu özelliği bilinmekte ve yararlanılmaktaydı⁴⁷⁷. Sairme balneoterapi ve ılıca merkezi 60 hektar yeşil bitki örtüsü alanı, uygulanan 4 farklı tedavi metodu ve termal suyuyla Avrupa'nın en büyük ılıcası olarak kabul edilmektedir. Sairme'de bulunan 3 modern otelde toplam 342 oda mevcut olup aynı anda 1.000 ziyaretçi ağırlanabilmektedir. Sairme'de son derece modern spa ve wellness merkezi de kurulmuştur.

Salamuri/სალამური

Üflemeli çalgıdır. Gürcistan genelinde yaygındır. Günümüzde salamuri kargı bitkisinin gövdesinden veya kayısı ağacından yapılır. Kayısı ağacından yapılan salamurinin daha üstün olduğu ifade edilir. Dut, kiraz, ceviz, elma ağacından da yapılabilir. Salamurinin ilk ortaya çıkışıyla ilgili efsaneye göre; kargı bitkisi ilk defa bir yetimin mezarı üzerinde kendiliğinden yetişti.

Bu bitkiye rüzgâr temas etti ve rüzgârın etkisiyle bitki hüzünlü şekilde ses çıkarmaya başladı. Salamuriye ateşin bile tesir etmediğine inanılırdı. Bazı söylencelere göre ise insanoğlu salamuri-

477 G. Uşveridze, "Sairme", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.8, s.665.

yi tanrılardan almıştır. Doğu Gürcistan'da Mtskheta kentinde yapılan arkeolojik kazılarda 15 cm uzunluğunda 3 delikli ve kanatlı bir hayvanın kemiğinden yapılmış dilsiz salamuri bulunmuştur.

Gürcistan'da MÖ 12. yüzyıldan beri salamuri kullanıldığı ifade edilmektedir. Günümüzde dilsiz salamuri 38-40 cm uzunluğundadır ve 7-8 deliklidir, deliklerden biri arka yüzündedir. Dilli salamuri ise 23-30 cm uzunluğa sahiptir⁴⁷⁸. Gürcülerin yaşamında salamuri acılı zamanlarda da çalınırdı şölenlerde de. Salamuri benzeri enstrümanın birçok ülkede olduğu fakat Gürcistan'da kullanılan salamurinin farklı özellikleri bulunduğu ifade edilmektedir. Dilli ve dilsiz salamuri diye ikiye ayrılmaktadır.

Salobie/სალობიე

Gürcistan'daki restoran türlerindedir. Adı lobio denen renkli tane fasulyeden gelir ve ana menüyü kotani denen porsiyonluk kil kaptaki pişirilip sunulan fasülye yemeği oluşturur. Ancak, menüsünde Gürcü restoranlarına has diğer ana yi-

yecekler de vardır. Büyük salobielerde restorana adını veren kil kaptaki renkli fasulyeye ilave olarak; khinkaliden khaçapuri türlerine, kababi, mtzvadi, çakapuli, çaşuşuli, çkmeruli ve başka ana yemeklerle birlikte badricani, pkhali ve daha başka onlarca yiyecek bulunur.

Salkhino/საღბინი

Batı Gürcistan'da Samegrelo (Odişi) prensleri Dadianilerin yazlık konutu. Salkhino Sarayı ve aynı adı taşıyan köy, Samegrelo Bölgesi'nin Martvili Belediyesi'ne bağlıdır. Martvili'ye 15 km mesafe-

478 "Salamuri", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83-9B%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83-9B%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

dedir. 1826 yılına kadar, burada sadece oda adı verilen tarzda ah-
Őap ev vardı.

İki katlı taş sarayı V. Levan Da-
diani bu tarihten sonra inşa
ettirdi⁴⁷⁹. Martvili'nin önemli
bir turizm noktası olup ziyaret
edilmektedir.

Salkhino kompleksi içinde saray binası, Aziz Giorgi Kilisesi, büyük
bahçesinde sağlı sollu çınar ağaçlarıyla süslenmiş ve ağaç araları
ŐimŐirle donatılmış yemyeşil koridor görülmeye değerdir.

Samasi Aragveli/სამასი არაგველი

Aragvi Vadisi'nden gelerek Tbilisi'nin
Krtzanisi [კრწანისი] düzlüklerinde
Gürcü Kartl-Kakheti Krallığı ile Gürcis-
tan'ı işgâle gelen İran ordusu arasın-
da 1795 yılında cereyan eden savaş-
ta çarpışırken can veren kahramanla-
rı ifade eden bir terimdir. Üç Yüz Arag-
veli anlamına gelmektedir. Anlatıldığı-
na göre bu dağlı Gürcüler muharebe
öncesinde aralarında ya zafer kazana-

caklarına, ya da muharebe meydanında öleceklerine dair yemin
ederler ve dediklerini de yaparlar.

Onların bu kahramanlığı halk üzerinde büyük etki bırakmıştır.
2008 yılında Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi, 300 Arag-
veli'yi aziz ilan etmiştir⁴⁸⁰. Tbilisi metrosunun Avlabari ile İsani
arasındaki istasyona da Samasi Aragveli adı verilmiştir. Fotoğraf-
ta görülen ise Aragvi Vadisi'nde dikilen Samasi Aragveli anıtidır.

479 "Salkhino-Dadianebis Sasakhle", [georgiantravelguide.com](https://georgiantravelguide.com/ka/salkhino-dadianebis-sasakhle), <https://georgiantravelguide.com/ka/salkhino-dadianebis-sasakhle>, Son erişim 25.02.2021.

480 "Samasi Aragveli", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.8, s.708.

Samgori/სამგორი

Tbilisi'nin ilçelerinden birinin adıdır. Aynı adı taşıyan Samgori metro istasyonu Tbilisi metrosunun İسانی ile Varketili arasındaki istasyonudur ve 1971 yılından beri faaliyettedir. Samgori tarihte başka bir yerin, Tbilisi'yle Gardabani arasındaki Mukhrova'nın olduğu yerin adıydı. 1951 yılında İori Nehri suyu Samgori kanalıyla Tbilisi'ye ulaştırılıp Tbilisi Zğva denen Tbilisi baraj göleti inşa edildi. Bu dönemde Tbilisi'de birkaç yere birden Samgori dendi. Tbilisi fabrikalar bölgesinin olduğu şimdiki Samgori'ye de bu ad verildi. Samgori adıyla ilgili halk arasında nesilden nesile aktarılan bir söylence mevcuttur. Anlatıldığına göre; 5. yüzyılda Gürcistan'ı işgal etmeye gelen İranlıları, Kral Vakhtang Gorgasali öncülüğündeki Gürcü ordusu ağır yenilgiye uğrattı. Birçok Gürcü bu savaşta hayatını kaybetti, silah arkadaşları ölen askerleri üç ayrı tepedeki üç mezarlığa defnettiler ve herbir savaşçı, ölenlerin mezarlarının üzerine birer avuç toprak serpti. Gürcüce sami üç, gora/gori ise tepe anlamına gelmekte olup Samgori adı bu iki kelimenin birleşimi olan Türkçesi üç tepe anlamına gelen birleşik kelimedir⁴⁸¹.

Samebis Eklelesia-Tadzari/სამების ეკლესია-ტაძარი

Sameba Kilisesi-Katedrali demektir. Fotoğraftaki Tbilisi Sameba Katedrali'dir. Sameba adını taşıyan kiliseler Gürcistan'ın çeşitli yerlerinde vardır.

Bunlar arasında Tbilisi'nin Eski Sameba Kilisesi, Ksani'de Aleuri Vadisi'ndeki tarihi Sameba Kilisesi, Kaspı'de Gostibe köyünde tarihi Sameba Kilisesi, Batumi Sameba Kilisesi sayılabilir. Sameba kelime olarak Hıristiyan-

481 "Samgori", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&-d=36&t=528>, Son erişim 25.02.2021.

lık inancındaki Tanrının baba oğul ve kutsal ruhtan oluşan üçlü doğası yani teslis inancının Gürcüce adıdır. Trabzon'daki Sümela Manastırı'nın adı olan sümela da sameba kelimesinin Lazca versiyonu olup sameba/sümela aynı anlamı taşır. Tbilisi Sameba Katedrali'ne gelince; kubbeli haç planına sahip yapının kubbesinin üzerindeki altın kaplama haç yalnız başına 7,5 m yüksekliğe sahiptir. Katedral'in yerden kubbe ucuna kadar yüksekliği ise 87,1 metredir. Ortodoks dünyasının en büyük üçüncü kilise yapısıdır. 1995-2004 yıllarında inşa edilen Tbilisi Sameba Katedrali Gürcistan'ın ana katedralidir⁴⁸². Avlabari ilçesinde bulunan bu devasa katedral kentin her noktasından görülen sembol bir yapı ve anıt niteliği de taşır. Sameba Katedrali'ne araçla veya Avlabari metro istasyonundan yürüyerek rahatlıkla ulaşılmaktadır. Tbilisi Sameba Katedrali, ibadet için gelen Ortodoks Hıristiyan cemaatin yanı sıra Tbilisi'ye gelen her ülkeden ve çeşitli inançlara sahip yabancı turistlerin de yoğun ilgisini çekmektedir.

Samtredia/სამტრედიას

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde kenttir. Kutaisi'ye 27 km, Poti'ye 70 km, Tbilisi'ye 300 km, Batumi'ye 108 km mesafededir.

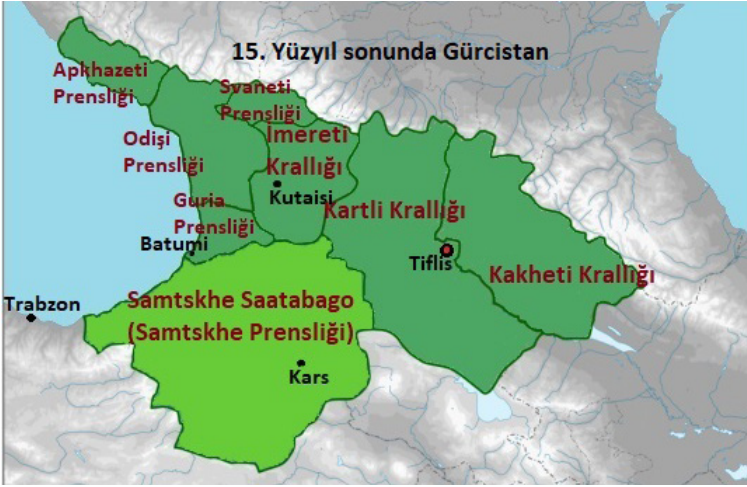
Batı Gürcistan'ı Doğu Gürcistan'a bağlayan anayol güzergâhındadır. Kent nüfusu 27 bin, köylerle birlikte Samtredia Belediyesi nüfusu ise 50

bin kişidir. Samtredia'nın merkezi 19. yüzyıla kadar köydü. 19. yüzyılın son çeyreğinde Tbilisi-Poti demiryolu inşa edildikten sonra, güzergâh üzerindeki Samtredia büyümeye başladı. Daha önce etrafı bataklıklarla çevrili ve havası yaşamaya uygun olmayan Samtredia, bataklıkların kurutulması ve hava değişimiyle birlikte yaşanıla-

482 "Tzmdia Samebis Sakatedro Tadzari", [orthodoxy.ge](http://www.orthodoxy.ge/tsnobarebi/tadzrebi/sameba_elia.htm), http://www.orthodoxy.ge/tsnobarebi/tadzrebi/sameba_elia.htm, Son erişim 25.02.2021.

bilir hale getirildi. 1999 yılında Samtredia'ya kent statüsü verilmiştir. Samtredia çevresinde tarihi ve kültürel yapılar fazlasıyla mevcuttur. Bunlar arasında Egrisi Krallığı döneminden kalma 6. yüzyıl eseri Telepisi Kalesi kalıntıları, Sacavakho'daki 15. yüzyıl eseri Gamoçinebuli Aziz Giorgi Kilisesi ve başka eserler sayılabilir⁴⁸³.

Samtskhe-Samtskhe Saatabago/სამცხე-საბაგო საათაბაგო

Samtskhe Tarihsel Gürcistan'ın güney kesimlerini kapsayan Meskheti [მეშხეთი] adlı bölgenin parçasıdır. Meskheti, Güney Gürcistan'ın tarihsel genel adıdır (bkz. Meskheti). Meskheti'nin diğer tarihsel adlarından biri de Zemo Kartli idi. Samtskhe daha çok Cavakheti'yle birlikte Samtskhe-Cavakheti şeklinde anılır ve bu şekliyle günümüzde Gürcistan'ın idari bölgelerinden birinin adıdır. Samtskhe Bölgesi'nin daha eskiden adının Odzrkhe [ოძრხე] olduğuna dair görüşler vardır (bkz. Odzrkhe maddesi). Samtskhe'nin tarihsel coğrafi sınırları batıda Arsiani Dağı, kuzeyde Persati Dağı, güneyde Eruşeti Dağı, doğuda Cobiskhevi Vadisi'dir.

483 "Samtredia", georgiantravelguide.com, <https://georgiantravelguide.com/ka/samtredia>, Son erişim 25.02.2021.

Samtskhe'nin en eski merkezleri Odzrkhe [ოდრხე] ve Atzkuri [აწყური] kale kentleriydi. Samtskhe vadilere ayrılıyordu, herbir vadinin ayrı bir yöneticisi vardı. Bu topraklarda daha önce Odzrkhe Eristaviliği vardı, Samtskhe adında eristavilik/saeristavo 11. yüzyıla kadar yoktu.

Gürcistan topraklarının yeniden tek siyasi çatıda birleştirildiği dönemde, Kral IV. Bagrati ile Kldekari eristavisi Liparit Bağvaşi arasındaki çatışma, Meskheti'de yani Güney Gürcistan'ın eski Odzrkhe Eristaviliği toprakları üzerinde Samtskhe Eristaviliği kuruluş şartlarını oluşturdu. Kldekari'yle birlikte Samtskhe de Liparit Bağvaşi'nin yönetimine girdi. Samtskhe Eristaviliği'nin diğer adı Samtskhis Spasalaroba (Samtskhe Spasalarlığı) idi. Bazı görüşlere göre Spasaları büyük eristavi demekti. 11. yüzyıl ortalarına kadar buranın büyük feodali Liparit Bağvaşi idi. Bu tarihten sonra Cakeliler öne çıktı. Kral Tamari dönemi tarihçileri ilk kez Samtskhe Eristaviliği'nden söz eder ve Botso Cakeli'nin [ბოტსო ჯაყელი] adı geçer ancak bu da gösteriyor ki bu eristavilik çok daha önce kurulmuştu ve yine Cakelilerin elindeydi. Davit Ağmaşenebeli zamanında kuruluşunun tamamlandığına dair görüşler vardır⁴⁸⁴. Moğol istilasına kadar Gürcistan Krallığı içinde mtavari unvanıyla bölge yöneticisi olan Samtskhe yöneticisi (Samtskhis Mtavari) prens Sargis Cakeli, Moğol istilası döneminde 1266 yılında Hasincu denen Moğolların bir nevi vasallık sistemine dâhil oldu. Samtskhe gelişmişliğini sürdürmeyi ve topraklarını büyütmeyi başardı. Samtskhe bölgesinin bu dönemdeki tüm siyasi sosyal ve kültürel yapısı ve ilişkileri de daha önce olduğu gibi diğer Gürcü bölgeleri gibiydi. Samtskhe Prensligi sınırları bu dönemde güneyde Erzurum'a, batıda Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Samtskhe prensleri Cakeliler, Hasincu unvanına sahip oldukları dönemde, Moğolların beklentilerinin aksine Gürcistan'ın di-

484 "Samtskhis Eristavi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%98), http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%98, Son erişim 25.02.2021.

ğer bölgeleriyle ve Gürcü krallık sarayıyla ilişkilerini kesmiyorlardı. Onlar aynı zamanda Gürcistan Krallığı'nın mandaturtukhutse-si [მანდატურტუხუტესი] denen başkomutana eşdeğer bakanlar kurulu üyesi/vezir ve başka konumlara sahiptirler⁴⁸⁵.

Gürcü krallığından bu dönemde bir süre (yaklaşık 20-30 yıl) fiilen kopuk, formalite düzeyinde bağlı olan Samtskhe Prensligi'ni, Gürcistan Kralı V. Giorgi krallığına tekrar tamamen bağladı. Kral V. Giorgi, Samtskhis Mtavari yani Samtskhe Prensi Beka Cakeli'nin kızıdan torunuydu. Kral aynı zamanda Beka Cakeli tarafından yetiştirilmişti, Beka Cakeli onun aynı zamanda lalasıydı. Kral Giorgi, Beka Cakeli'nin oğlu Sargis Cakeli'ye amirspasaları yani Gürcistan Krallığı ordusu komutanlığı yetkisini geri verdi, atabagi unvanı da vererek daha da saygın konuma getirdi. Atabagi ünvanı daha önce başkalarına verilmişti, bu unvanı ilk taşıyanlar Cakeliler değildir. Atabagi terimi için atabagi ve saatabago maddelerine bakınız. Kral V. Giorgi, 1334 yılında Sargisi'nin ölümünden sonra oğlu I. Kvarkvaré'nin Samtskhes Samtavro yani Samtskhe Prensligi'nin başına geçmesini onayladı ve babasına olduğu gibi ona da atabagi unvanı verdi. Samtskhes Samtavro yani Samtskhe Prensligi, bu dönemde kendilerine Gürcistan kralınca verilen atabagi unvanı dolayısıyla Samtskhe Saatabago [სამცხე საათაბაგო] olarak anılmaya başlandı. Samtskhe Saatabago yani Gürcü Samtskhe Prensligi, bu dönemden sonra tüm Meskheti'ye Karadeniz kıyılarını (bugünkü Artvin ve Rize kıyılarını) kapsayacak şekilde hâkim oldu. Samtskhe Prensligi 15. yüzyıl sonunda Gürcü krallığından koparak bağımsız prenslik oldu⁴⁸⁶. 16. yüzyıldan itibaren ise Samtskhe Prensligi toprakları kademeli olarak Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmıştır⁴⁸⁷.

485 Şota Lomsadze, **Meskebi da Meskheti**, Erovnuli Biblioteka, Tbilisi:2000, s.12.

486 Şota Lomsadze, **Samtskhe Cavakheti (XVIII Saunkis Şuatlebidan XIX Saunkis Şuatlebamde)**, Gamomtsemloba Akhaltsikhis Universiteti, Akhaltsikhe:2011, s.26.

487 Mariam Balasaniani, **Samtskhe-Cavakhetis Toponimia "Somkhetsa da Misi Mimedbare Teritorii Toponimebis" Khuttomeulis Mikhedvit**, Sakartvelos Sapatriarkos Tzmindia Andria Pirveltzodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti Humanitarul Metsnerebata Pakulteti, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi:2016. s.43.

Sarpi/სარპი

Gürcistan ile Türkiye arasındaki sınırın Karadeniz kıyı noktasındaki köydür. Köy, sınır geçirildikten sonra ikiye bölünmüştür. Türkiye’de kalan kısmı Sarp ismini taşır.

Sarp ve Sarpi köyleri aynı köyün bölünmesiyle oluşan Laz köyleridir. 25 Şubat 1921 yılında Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti Bolşevikler tarafından işgal edilerek Sovyet rejimi Gürcistan’da da kuruldu.

16 Mart 1921 tarihinde ise Türkiye (Ankara Hükûmeti) ile Ruslar (Sovyet yönetimi) arasında Moskova Antlaşması imzalandı. Gürcistan’ı işgal eden Sovyet yönetimi Ankara Hükûmeti ile Gürcü toprakları konusunda anlaştı. 13 Ekim 1921’de ise Sovyet Rusya aracılığıyla; Sovyetler Birliği içindeki Gürcistan Sovyet hükûmeti, Ermenistan ve Azerbaycan ile Türkiye (Ankara Hükûmeti) arasında Kars Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla, tarihsel Güney Gürcistan denilen toprakların büyük kesimi Türkiye içerisinde kaldı⁴⁸⁸. Gürcistan ile Türkiye arasındaki bugünkü sınır da bu antlaşmayla belirlendi. Bu antlaşma bölgedeki birçok köyü ikiye böldü, arkabaları birbirinden ayırarak iki farklı dünya içinde bıraktı. Bunlardan bazıları; Sarpi köyü, Maçakheli köyleri, Maradidi köyleri ve başka köylerdir. 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması sonucu belirlenen sınır Sarpi köyünün ortasından geçmiştir. Bu tarihten sonra; özellikle de sınır kontrollerinin başladığı dönemden itibaren; Sarpi ve yeni çizilen sınır bölgesindeki başka birçok köyde yaşayan ve ayrı ülkelerde kalan yakın akrabaların tüm ilişkileri kesilmiştir. Soğuk savaş döneminde, özellikle de

488 Roin Kavrelişvili, Nikoloz Akhalkatsi, “Gürcü Tarihçiliğinde Kars Antlaşması Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **KARADENİZ (Black Sea-Черное море)**,Yıl 5, S. 18, s.102-108.

İkinci Dünya Savaşı ve sonraki yıllarda; 1991’de Sovyetler Birliği dağılına kadar; iki taraftaki akrabaların birbirlerinin olduğu istikamete baklamarı bile soruşturmaya ve gözaltına alınmalarına neden oluyordu.

1989 yılında henüz Sovyetler Birliği yıkılmadan Sarp sınır kapısı yük taşımacılığına açılmıştır. 1991 yılında Gürcistan Sovyetler Birliği’nden bağımsızlığını ilan ettikten sonra; Sarpi ile Sarp köyleri arasındaki 70 yıllık kesinti sona ermiş, ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Sarpi köyünün bulunduğu alanın tarihsel geçmişine bakılırsa; bu topraklar Çaneti bölgesi toprakları olup tarihsel Kolkheti Krallığı içerisindeydi. Sarpi köyünün adına ise kaynaklarda geç Orta Çağ’da bile rastlanmaz, ancak buna rağmen Sarpi etimolojik kökenini Gonio Kalesi’nin eski adı Apsaros’la ilişkilendirenler mevcuttur; bu görüşü ileri sürenler Ap-Sarepi’nin Apsaros’la ilişkili olduğunu ve Sarpi adının buradan geldiğini ifade eder. Sarpi ve çevresi; Bizans işgâl dönemini saymazsak; 16. yüzyıla kadar Gürcistan krallıkları ve prensliklerinin içindedir. Bu alanların 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil olduğu görülür. Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı Gürcistan üzerine 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra seferler düzenlediği, ancak bu dönemde kalıcı olmadığı görülür. Osmanlı İmparatorluğu 16. Yüzyıl ortalarında bu toprakları almıştır⁴⁸⁹.

Üç yüzyıl Osmanlı sınırları içinde olan Sarpi’nin de içinde olduğu topraklar 1877-1878 Osmalı Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Çarlık Rusya’sının eline geçmişti. Bu dönemde tüm Gürcistan Rusya içindeydi. 1917’de Rusya yıkıldı, 1918 yılında Gürcistan bağımsızlığını ilan etti. 1921’de Gürcistan yeniden işgâl edildi. 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun elinden çıkan toprakların büyük kısmı 43 yıl sonra, 1921 yılında Ankara Hükûmeti tarafından alındığında; yeni sınır Sarpi’yi ikiye ayırmıştır.

489 Malkhaz Çokharadze, Mamia Pağava, s.9-12.

1991 yılında Gürcistan Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. 30 Temmuz 1992 tarihinde Tbilisi'de, Gürcistan ve Türkiye arasında Başbakan Süleyman Demirel ile Gürcistan Devlet Konseyi Başkanı Eduard Şevardnadze arasında Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması adıyla bir antlaşma imzalanmış; bu antlaşma da 20.09.1992 tarihinde *Resmi Gazete*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir⁴⁹⁰. Bu antlaşmayla da Türkiye ile Gürcistan arasındaki sınır; Sovyet yönetimiyle 1921 yılında belirlenen şekliyle onaylanmıştır. Bu tarihten sonra yıllar içerisinde Sarp ve Sarpi köyleri uluslararası ulaşım yolu üzerinde ve sınır noktası olarak ekonomik gelişme göstermiştir. 1990'lara kadar; ıssız, altyapısız, yolsuz, hiçbir yatırım ve ticari faaliyetin olmadığı, az nüfuslu küçük yerleşimler olan ve sürekli göç veren Hopa, Kemalpaşa ve Sarp bölgesinin; ekonomik gelişimi, nüfusunun artması, altyapı ve üstyapı yatırımlarının yapılması ve canlanması, Gürcistan yolunun açılmasından sonra olmuştur.

Sasperebi – Sasperler/სასპერები

Tarihte kent devletlerinden sonraki dönemde; bölgemizdeki ilk imparatorluk İran merkezli Ahameniş İmparatorluğu'ydü (MÖ 550-330). Bu imparatorluk komşu ülkeleri ele geçirerek satraplık denen eyalet sistemi kurmuş ve Hindistan'dan Balkanlara, Orta Asya'dan Afrika'ya kadar yayılmıştı. Gürcistan ve Anadolu coğrafyası da Ahameniş sınırları içindeydi (bkz. Arian Kartli). Sasperler, 200 yıl hüküm süren bu imparatorluğun 18. Satraplığı içine giriyordu⁴⁹¹. MÖ 5. yüzyıl Yunan tarihçisi Heredot, Persler, Medler, en eski Gürcü halkları Kolkhlar ve Sasperlerden de söz eder. Heredot'un Kolkh ve Sasperlerden söz etmesi onların büyüklüğü ve hâkim konumlarından kaynaklanıyordu. Sasperler eski Gürcü

490 "Türkiye Cumhuriyeti İle Gürcistan Cumhuriyeti Arasında 1992 Yılında İmzalanan Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması", gurcu.org, <http://gurcu.org/turkiye-cumhuriyeti-ile-gurcistan-cumhuriyeti-arasinda-1992-yilinda-imzalanan-dostluk-isbirligi-ve-iyi-komsuluk-antlasmasi-icerigi-729.html>, Son erişim 25.02.2021.

491 Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili, s.23.

boylarının büyük bir birliğinin adıydı. Sasperler Gürcistan'ın doğusundan itibaren Çorokhi (Çoruh) Havzası boylarına, güneyde ise bugünkü İspir çevrelerine kadar olan alanlarda yaşıyordu⁴⁹². Sasperlerin en eski adı İspir'de korunarak günümüze kadar gelmiştir. İspir, bugünkü Erzurum'un Rize'ye yakın bir ilçesidir. Sasperler ve Kolkhar; MÖ 5. yüzyılda Yunanistan seferine çıkan Ahameniş İmparatoru Serhas I'in ordusunda yer almışlardır. Sasperler ve Kolkharların görünümünün, kıyafetlerinin, silah ve zırh donanımlarının aynı olduğu belirtilmektedir. Burada belirtilen Sasperler daha sonraki kaynaklarda İberler olarak anılan İberia yani Kartli Gürcü halkının atalarıdır. Roma ve Yunan kaynaklarında Gürcüleri ifade eden bir terim olan İber/İberi terimi bir görüşe göre Sasperlerden gelmektedir; Speri/Hberi/İberi şeklinde dönüşüme uğrayarak ortaya çıkmıştır⁴⁹³.

Sapara/საპარა

Güney Gürcistan'da, Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nin Samtskhe kesiminde tarihi manastır. Akhaltsikhe kentine 12 km mesafedeki Sapara Manastırı 10. yüzyıl yapımıdır. 16. yüzyıl sonu, 17. yüzyıl başlarında

Osmanlıların bu bölgeye yerleşmesinden sonra Sapara'da faaliyet gösteren din adamlarının çoğu manastırı terk ettiler. Gürcü Kartl-Kakheti Kralı I. Teimurazi'ye ait 1630 tarihli belgede, Sapara Manastırı piskoposu Arsen Avalişvili'nin manastırı bu yıllarda terk ettiği anlaşılmaktadır. Manastır içerisinde kutsal kabul edilen ikonalar ve diğer değerli eşyalar bu dönemde Gürcistan'ın diğer bölgelerine götürüldü.

492 "Sasperebi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.125.

493 Taniel Putkaradze (2014), s. 74.

Ancak 18. yüzyıla ait bir belgede tüm süslemeleri ve azizlerin resimleriyle manastırın ayakta olduğu anlatılır, 1773 yılına ait bir yazıda da Saparalı bir rahipten bahsedilir.

19. yüzyıla gelindiğinde manastır faaliyette değildir. 1893 yılında Sapara’da Rus manastırı kuruldu, Sovyet dönemine kadar devam etti. Günümüzde yine Gürcü Ortodoks manastırı olarak faaliyetini sürdürmektedir⁴⁹⁴. Sapara Manastırı’nın olduğu yerde aynı zamanda Samtskhe prenslerinin kullandığı bir de kale vardı. Kale kalıntıları Manastırın batı yanında bulunmaktadır. Kalenin olduğu yerden itibaren de etraf surlarla çevriliydi.

Saperavi/საფერავი

Gürcistan’da yaygın şaraplık bağ üzümü türüdür. Saperavi standart ve çok özel kabul edilen bir üzüm cinsi olup bu üzümde elde edilen kırmızı şarap da özel bir yere sahiptir. Saperavi üzümünün Doğu Gürcistan’daki Kakheti Bölgesi’nden çıkmış bir tür olduğu düşünülmektedir. Saperavinin dünyadaki kırmızı şarap üretimi yapılan iyi tür üzümler arasında olduğu ifade edilmektedir. Yüksek kalitede kırmızı sofr şarabı üretimi yapılan Saperavi, başka bölgelerde de olmakla birlikte, özellikle Kakheti Bölgesi’nde yetişir.

Sakartvelo/საქართველო

Sakartvelo, Kartveli terimine -sa- öneki getirilerek oluşturulmuş bir terim olup Kartveli ülkesi demektir, Türkçesi ve Farsçası ise Gürcistan’dır. Ülkeye Arapça konuşanlar Corcia, Cermen ve Latin ülkeleri Georgia, Slav dili konuşanlar Gruzia demektir. Gürcü dilinde Gürcistan Sakartvelo [საქართველო] şeklinde ifade edilir. Bu adın kökeni Gürcistan’ın merkezî bölgesi olan Kartli’yle ilişkilendirilir. Tarihsel Kartli ise kendi içinde Şida Kartli (İç Kartli), Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) ve Zemo Kartli (Yukarı Kartli) olarak alt

494 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.451-452.

bölgelere ayrılır. Kartli, tarihsel Gürcistan coğrafyasında yaşayan Gürcü boyları için her zaman ekonomik, siyasi, dini ve kültürel çekim merkezi ve göç alan bölge olmuştur. Gürcüleri yani Kartvelileri birleştirici terim Sakartvelo, Kartveli'den türemiştir. Kartveliler daha önce, Kartli dışında başka Gürcü tarihsel ve etnografik bölgelerini de kapsayan Kartli Krallığı için Kovelta Kartvelta [ყოველთა ქართველთა] terimini kullanıyordu. Dolayısıyla Kartli Krallığı'nın tüm halkı Kovelta Kartvelta adıyla anılıyordu⁴⁹⁵. Kovelta Kartvelta Tüm Kartveliler anlamına gelir, sadece şimdiki Kartli'de değil o zamanki Doğu Gürcistan'da, Batı Gürcistan'da ve Güney Gürcistan'da yani Kartli Krallığı'nın her tarafında yaşayanları tanımlar.

Gürcü devlet geleneği birbirinin çağdaşı ve MÖ 12. yüzyıldaki mevcudiyetleri kaynaklarla sabit olan Diaokhi [დიაოხი] yani Tao ve Kolkha [კოლხა] adlı krallıklarla başlar (bkz. Diaokhi ve Kolkha). Bu tarihten itibaren çeşitli dönemlerde kurulan Gürcü siyasi birlikleri farklı isimlerle adlandırılmıştır.

MÖ 4. yüzyıl sonunda Kral Parnavazi döneminde yükselen, güçlü ve etkinliği artan Kartli [ქართლი], tüm ülkeye hâkim bir krallık olmuştur. Daha önce Gürcistan; Gürcü topluluklarının yaşadığı bu coğrafyada kurulan ve coğrafyanın ya büyük kısmına veya küçük bir bölümüne hâkim Gürcü krallıkları ve prensliklerinden oluşuyordu. Parnavazi dönemi Kartli'si ise tüm tarihsel Gürcü coğrafyasında siyasi otoritesini hâkim kılarak ülkeyi birleştirdi. Buna Kolkheti de dâhildi. MÖ 4. yüzyıl sonunda; tüm ülkeyi kapsayan devletin adı Kartli [ქართლი] idi. Bu birlik daha sonraki dönemlerde tekrar bozulmuştur. Bahsedilen Kartli, Roma ve Bizans kaynaklarında İberia denen krallıktır. Yabancılar o dönemde İberia derken, Gürcüler Kartli Krallığı diyordu.

Aynı milletin birden fazla devlet kurmuş olması onları farklı mil-

⁴⁹⁵ Roland Topçşvili (2010), s.41.

let de yapmıyor. Kartveli olarak adlandırılan Gürcülerin de iki ayrı devlet kurmuş olmaları (Kartli-İberia ve Egrisi-Kolkheti) bu halkı bölmemiştir. Hatta Gürcü tarih geleneği Batı Gürcistan'ın birleşmesinin kendi rızasıyla olduğunu vurgular⁴⁹⁶. Bilim dünyasında kabul gören görüşe göre; ulus bir kez oluşmuşsa, yani boylar bir araya gelip devletini kurarak milletleşmişse, ortak kültür, dil, yazı oluşturmuşsa; daha sonra uzun bir periyod sonunda bu birleşik devlet yıkılmış olsa dahi, bu halk daha önceki etap olan ulus/millet gelişiminin ilk haline, kabile/tem haline geri dönmez. Milletlerin oluşumuyla ilgili devletçi teoriye göre; devlet kuran boylar artık millettir. Bu durumda Parnavazi dönemini esas alırsak; Gürcülerin ataları olan toplulukların bulunduğu etnografik bölgelerinin tamamı tek devlet çatısı altında birleştiler. Parnavazi, bu dönemde ortak yazı da oluşturmuştu. Yani MÖ 4. yüzyıl sonunda, tüm Gürcistan'ı kapsayan Kartli Krallığı adında birleşik tek devlet vardı, ortak yazı ve ortak dini inanç vardı.

Kartli terimi bu dönemde ve daha sonraki dönemlerde iki anlam taşıyordu; birincisi ve dar anlamı, Gürcistan'ın merkezî bölgesi Kartli'yi, ikinci ve geniş anlamı ise krallık otoritesinin idaresinde birleşen tüm Gürcistan'ı ifade ediyordu. Tüm Gürcistan'da yaşayan Gürcülerin ortak millet adı olan Kartveli ise Kartlili anlamı taşımaz. Kartlili (Gürcücesi Kartleli) Gürcistan yani Sakartvelo'nun Kartli bölgesinden olan anlamına gelirken, Kartveli; tüm coğrafyanın tarihsel ve etnografik bölgelerinde yaşayan halkın, uzun zaman önce ortak yazı, ortak dil geliştiren, ortak siyasi birlik oluşturup ortak inanç ve kültür çevresinde birleşen tüm tarihsel Gürcistan coğrafyasındaki millet olmuş yerli halkın adıdır.

Kartveli millet adına sahip bu halkın ortak devletleri komşu imparatorlukların saldırılarıyla zayıflayıp yıkıldıktan sonra; farklı bölgelerde çeşitli adlarla başka krallıklar ve prenslikler kuruldu. Gürcistan coğrafyasında kurulan tüm o krallıkların sahipleri, daha önce-

496 Roland Topçışvili (2020), 36.

kiler gibi aynı etnogenetik yapıya, aynı tarihsel geçmişe, aynı kültüre, aynı inançlara ve ortak dile sahiptirler. Her biri de tüm Gürcistan'a hâkim olma arzusu taşıyor ve kendi liderliklerinde birleşmiş bir ülkeye sahip olmak için mücadele ediyordu. Birleşik Gürcü devletinin sık sık parçalanmış olması etnik tarih açısından artık hiçbir şey ifade etmiyordu⁴⁹⁷. 6. yüzyıla gelindiğinde Batı Gürcistan'daki Egrisi (Lazika) Krallığı Bizans tarafından, 8. yüzyılda Kartli'nin Tbilisi ve çevrelerini kapsayan bölümü ise Araplar tarafından işgâl edildi. Eski Tao'da yani Zemo Kartli'de bu kez Tao-Klarceti Krallığı yeniden canlandı. Bu bağımsız krallığın bir adı da Kartvelta Krallığı idi. Batı'daki Egrisi (Lazika) Krallığı'nı da Gürcü Apkhaz prensleri canlandırarak, Bizans'a bağlı olmaktan kurtarıp Apkhaz Krallığı/Egrisi-Apkhaz Krallığı adıyla bağımsız hale getirdiler. 10. yüzyıl sonunda Egrisi-Apkhaz Krallığı ile Tao-Klarceti Krallığı hanedan yoluyla birleşti; birleşik krallığın adı Gaertianebuli Sakartvelo Samepo yani Birleşik Gürcistan Krallığı idi.

Adından da anlaşılacağı üzere, yeni kurulan krallık "Sakartvelo'nun birleştirilmesiyle" oluşan yeni krallığın adıdır. Yani önceden varolan parçalanmış haldeki Sakartvelo böylece 10. yüzyıl sonunda tekrar birleşti. Miladi 1. bin yılın sonunda Kartli teriminin yerini bu terimden gelen Sakartvelo almıştır⁴⁹⁸. Sakartvelo adı 11 asır önce bu iki Gürcü krallığının birleşmesiyle ortaya çıkmış olmayıp, bu adın kökeni 10. yüzyıl sonunda birleşen o iki krallığın sahiplerinin de esin kaynağı olan, çok daha eski dönemdeki, 23 asır önceki Kartli Krallığı'na dayanır.

Saçkhre/საჩხერე

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde kentsel yerleşim alanı ve belediyedir. Merkez nüfusu 7 bin, Saçkhre Belediyesi nüfusu 54 bindir. 1939 yılında rayon statüsü, 1964'te kent statüsü verilmiştir. Kvirila Nehri kıyısında kuruludur. Kutaisi'ye 90, başkent Tbilisi-

497 Roland Topçişvili (2010), s.41.

498 Tariel Putkaradze (2014), s.34.

si'ye 170 km mesafededir. Kuzeyden Oni ve Ambrolauri, doğudan Cava ve Kareli, güneyden Surami ve Kharagauli, batıdan ise Çiatura'yla çevrilidir. Bunlardan Cava, Rus işgâli altındaki Tskhinvali bölgesinin (sözde Güney Osetya) yerleşim birimleri arasındadır. Saçkhre'de antik çağlardan beri insan yaşamı olduğu arkeolojik kazılarla tespit edilmiştir.

Saçkhre adından bahseden ilk tarihsel metinler ise 17. yüzyıla ait olup, buranın gelişmiş bir ticaret merkezi olduğunu ifade eder.

Burası Gürcistan'ın doğusuyla batısını bağlayan yol üzerindedir. 1830'larda Saçkhre küçük bir kasabaydı⁴⁹⁹. Ünlü şairler Akaki Tzereteli ve Paolo İaşvili, ayrıca günümüzde Gürcistan'da iktidardaki Gürcü Hayali Partisi lideri Bidzina İvanişvili Saçkhre'de doğmuş ünlü kişilerden bazılarıdır. Saçkhre'de görülecek yerler arasında küçük göller ve şelaleler, Modinakhe Kalesi, çeşitli dini yapılar sayılabilir.

Satsivi/საჯივი

Bol ceviz, kindzi (kişniş) vd. içeren sos içerisinde hindi veya tavuk yemeği, cevizli tavuk. Satsivi denen yemek yılbaşı gecesini tercih edilen yemekler arasında olmakla birlikte, evlerde diğer zamanlarda da yapılmaktadır.

Satsivi [საჯივი] yemeği tavuktan yapılabildiği gibi hindi etinden de yapılır. Satsivide etin ¼'ü oranında ceviz kullanılır. Yani 2 kg tavuk veya hindi kullanılan satsivide 0,5 kg ceviz kullanılmaktadır. Diğer malzemeler; soğan, sarımsak, safran, baharatlar, kuru kin-

499 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.472-477.

dzi (kişniş), tuz ve tarçındır⁵⁰⁰. Yılbaşı sofralarında hindi etinden yapılan satsivi tercih edilmektedir.

Sakhinkle/სახინკლე

Ana yemeğin khinkali olduğu restoranın genel adıdır. Gürcistan'da sakhinkle [სახინკლე] denen ve adını khinkali [ხინკალი] denen ünlü Gürcü yemeğinden alan restoran türleri ülkenin her bölgesinde vardır.

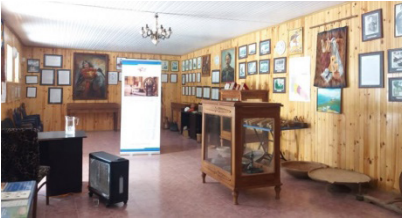

Bu restroanlarda öne çıkarılan yemek khinkali [ხინკალი] olmakla birlikte Gürcü mutfağının diğer lezzetleri de sunulmaktadır.

Fotoğrafta, Khinklis Sakhli adlı Tbilisi'de yaygın restoran zincirinin bir şubesi görülmektedir.

Selim Khimşiaşvili/სელიმ ხიმშიაშვილი

1803-1809 yıllarında ve 1812-1815 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ahıska Paşası yani Çıldır Valisidir.

Osmanlı sarayına ihanet ettiği gerekçesiyle öldürülen, kesilen kafası İstanbul'a gönderilen Açaralı Gürcü feodaldır. 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Gü-

ney Gürcistan toprakları Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeydi ve Çıldır Beylerbeyliği (Eyaleti) adını taşıyordu. Çıldır, Akhaltsikhe (Ahıska) ve Oltu bu beylerbeyliğinin farklı tarihlerdeki merkeziydi. 1628'den bölge 1829'da Rusların eline geçene kadar Çıldır Beylerbeyliği'nin merkezi Akhaltsikhe idi ve bu beylerbeyliği Ahıska Paşalığı olarak da adlandırılıyordu.

⁵⁰⁰ Elene Salaridze, Tbilisi. Görüşme tarihi 10.12.2020.

Tarihsel Güney Gürcistan topraklarındaki birçok bölgeyle birlikte Açara da Ahıska Paşalığı içindeydi. Selim Khimşiaşvili Zemo Açıra'da (Yukarı Açıra) Nigazauli köyünden sancakbeyi Abdul Khimşiaşvili'nin oğluydu. Babası, 18. yüzyılın son çeyreğinde Nigazauli Kalesi'ni inşa etmeye başladı. Abdul Bey, 1782 yılında Guria'da bir çatışmada ölünce, Selim kaleyi tamamladı, 1790'larda Yukarı Açıra'da babasından sonraki sancakbeyi idi. Selim Khimşiaşvili 1803 yılında Ahıska Valisi Mehmed Şerif Paşa Cakeli'nin üzerine yürüdü, Akhaltsikhe'den (Ahıska) çıkararak yerine Ahıska Paşası/Valisi oldu. Akhaltsikhe ve çevresini, bu topraklar Osmanlılardan önce Gürcistan Krallığı içindeyken de Cakeliler yönetiyor, Osmanlılar geldikten sonra da yönetmeye devam ediyorlardı. 7 yüzyıl sonra ilk kez bölge yönetimi Cakeli [ჯაყელი] olmayan birinin eline geçti. Selim Paşa, Ahıska ve Açıra'ya kiraladığı Dağıstanlı Lekleri de getiriyor, kendi kuvvetleriyle birlikte onları da Kartli'ye baskın yapmak için kullanıyordu. Güçlenen Selim Paşa, artık Padişah'a neredeyse hiç itaat etmiyordu. Bu durum 1809'a kadar sürdü. Yeniden güçlenen Mehmed Şerif Paşa Cakeli 1809 yılında Ahıska Paşalığı merkezine saldırıp aldı, yenilen Selim Khimşiaşvili Açıra'ya geçti, ancak mücadeleyi bırakmadı. 3 yıl sonra, 1812 yılında Selim bir kez daha Mehmed Şerif Paşa Cakeli'nin üzerine yürüdü ve onu ikinci kez yenerek tekrar Ahıska Paşalığı'nı ele geçirdi. Ahıska Paşalığı'nda Selim Khimşiaşvili'nin ikinci dönemi 3 yıl sürdü. Selim Khimşiaşvili Osmanlı merkezî otoritesine karşı geliyor, itaat etmiyordu. Bazı iddialara göre, Ahıska Paşalığı'nı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmak için mücadele ediyordu. Selim'in Osmanlı'ya karşı gizli mücadelesi ve bu amaçla Ruslarla yaptığı görüşmelerin saray yönetimince fark edildiğine dair görüşler mevcuttur. Osmanlı Padişahı, 1815 yılında Selim Khimşiaşvili'nin öldürülmesi kararını verdi. Erzurum Valisi Pehlivan İbrahim Paşa kendisine verilen görevi yerine getirmek için büyük bir orduyla Selim Khimşiaşvili'nin üzerine sefer düzenledi. Selim

Yukarı Açara'da Bakibako köyündeki Khikhani Kalesi'ne [ბობახობ
გობჯ] savunmaya çekilerek kaleyi tahkim etti.

Selim Paşa'yı Nigazeuli'deki konutunda bulacağını düşünen Pehlivan İbrahim Paşa, orada karşılaşmayınca Selim'in evini yaktı. Sınırlanan İbrahim Paşa'nın Açara köylerine saldırdığı; Açara köylerinin yakıldığını, insanlara eziyet edildiğini gören Selim Paşa'nın teslim olduğu halk arasında anlatılmaktadır. Bir başka versiyona göre ise; 400 adamıyla Selim Khimşiaşvili'nin savunduğu Khikhani Kalesi'ni Erzurum Valisi İbrahim Paşa 12 bin askerle aylardır uğraşmasına rağmen alamıyordu, ancak Selim ihanete uğradı, adamlarından biri para karşılığında kalenin anahtarını teslim etti ve kale İbrahim Paşa'nın eline geçti. Teslim alınan Selim Khimşiaşvili'nin başı kesilerek, öldüğünün ispatı olarak İstanbul'a Padişah II. Mahmud'a kesik başı gönderilmiştir. Bedeni ise Yukarı Açara'da defnedilmiştir⁵⁰¹. Fotoğrafta Açara Bölgesi'nde Şuakhevi'nin Nigazauli köyünde bulunan Selim Khimşiaşvili müzesi görülmektedir.

Senaki/სენაკი

Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nde kent statüsünde yerleşim alanıdır. Gürcistan'ın idari yapılanmasına göre Samegrelo-Zemo Svaneti idari bölgesi içinde kalır.

Kolkhetis Dablobi yani Kolkheti Çukuru denen geniş coğrafi alan içinde bir noktada, Tekhuri Irmağı kıyısındadır. Başkent Tbilisi'ye 286 km, Zugdidi'ye 45 km, Poti'ye 41 km, Batumi'ye 110 km, Kutaisi'ye 63 km mesafededir. Senaki Belediyesi (Senakis Munitsipaliteti) nüfusu 37 bin, Senaki kent nüfusu 22 bindir. Senaki'ye kuzeyden Çkhorotzku, kuzeydoğudan Martvili, güneyden Lanç-

501 "Legenda da Sinamdvile Selim Begze", Batumielebi.netgazeti.ge/ <https://Batumielebi.netgazeti.ge/weekly1/12576/>, Son erişim 25.02.2021, "Selim-Paşa Khimşiaşvili", [nplg.gov.ge, http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00013163/](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00013163/), Son erişim 25.02.2021.

khuti, güneydoğudan Abaşa, batıdan Khobi komşudur. 1933 yılında adı değiştirilerek Gürcü komünistlerden Mikha Tskhakaia'nın adı verildi, 1990 yılında eski adı Senaki iade edildi. Eski Kolkheti'nin en büyük merkezlerinden biri ve bir dönem başkenti olan Tsikhe-Goci Senaki yakınlarındadır (bkz. Tsikhe-Goci). Yerleşim yeri olarak Senaki adından 17. yüzyıl dini ve tarihi kayıtlarında söz edilir, o kaynaklarda bahsedilen, bugün Eski Senaki denen yerdir. Bugünkü yeni Senaki ise 1871 yılında başlayan Tbilisi-Poti demiryolu inşaatı ve Senaki'de tren istasyonu kurulmasıyla oluşmuştur. Yeni Senaki bu tarihten sonra öne çıkmış, 1921 yılında da kent statüsü almıştır⁵⁰². Senaki'de görülecek yerler arasında; kente 17 km mesafede bulunan Nokalakevi, Tsikhe-Goci ve Arkeopolis adlarıyla bilinen tarihi Egrisi (Lazika) Krallığı başkenti kalıntıları, Nosiri hamamları, Kotianeti Kalesi, Menci Kalesi, Şkhepi Kalesi, Eki Manastırı, Kotianeti Kilisesi, başka kaleler, dini yapılar, eski hamam kalıntıları ve doğal güzellikler sıralanabilir.

Svaneti-Svanebi/სვანეთი-სვანები

Svaneti, Batı Gürcistan'da tarihsel ve etnoğrafik bölgedir. Batı Gürcistan'ın kuzey kesimlerinde, Büyük Kafkas Sıradağları'ndadır. Doğusunda Raça, güneyinde Leçkhumi ve Samegrelo, batı-

502 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.478-479.

sında Apkhazeti (Abhazya) bölgeleri, kuzeyinde ise Rusya Federasyonu içindeki Karaçay-Çerkes ve Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyetleri bulunur. Yüksekliği 3.000-5.000 m arasında değişen dağlarla çevrili Svaneti, tüm Kafkasya'da rakımı en yüksek yerleşimlerin olduğu yer olarak kabul edilmektedir. Büyük Kafkas Sıradagları'nın en yüksek zirvelerinden 10'u Svaneti'dedir. Bunlar arasında 5.201 m rakımlı Şkhara [შხარა], 4.974 m rakımlı Tetnildi [თეთნულდი], 4.710 m rakımlı Uşba [უშბა] sıralanabilir⁵⁰³. Svaneti coğrafi olarak Zemo Svaneti (Yukarı Svaneti) ve Kvemo Svaneti (Aşağı Svaneti) olarak ikiye ayrılır. Enguri Nehri'nin yukarı kesimleri Yukarı Svaneti, Tskhenistzkali Nehri'nin yukarı kesimleri ise Aşağı Svaneti'dir. Yukarı ve Aşağı Svaneti'yi birbirinden Svaneti Dağı ve Laptari Geçidi ayırır. Gürcistan'ın günümüzdeki idari yapılanmasına göre Yukarı Svaneti Samegrelo'yla birlikte Samegrelo-Zemo Svaneti idari bölgesini, Aşağı Svaneti ise Raça ve Leçkhumi'yle birlikte Raça-Leçkhumi-Kvemo Svaneti idari bölgesini oluşturur. Yukarı Svaneti Enguri Nehri'nin doğduğu yerlerden Samegrelo Cvari'de bulunan Engurhes hidroelektrik santrali gövdesinin olduğu yere kadar uzanır. Zemo Svaneti yani Yukarı Svaneti kendi içinde de ikiye ayrılır; Bali Tepeleri'nden yukarısı Balzemo Svaneti aşağısı ise Balkvemo Svaneti olarak anılır. Balkvemo Svaneti tarihte feodal Dadeşkeliani'lerin mülkü sayılırdı; Balzemo Svaneti'de ise feodal sistem/beylik düzeni olmadığı için burası Tavisupali Svaneti yani Özgür Svaneti olarak da anılır.

Yukarı Svaneti'nin merkezi Mestia kenti olup burası hakkında bilgi ilgili maddede verilmiştir. Kvemo Svaneti denen Aşağı Svaneti'nin en büyük yerleşim alanı Lentekhi kasabası hakkında da, ilgili maddede bilgi verilmiştir. Tüm Svaneti'nin yüzölçümü 5.780 km² olup, dağınık ve az nüfuslu bölgede yaşayan insan sayısının 10 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Gürcistan genelinde yaşayan Svanilerin sayısı ise yüz binlerle ifade edilmekte-

⁵⁰³ G. Gasviani, "Svaneti", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.309.

dir. Svanebi Svaniler demektir, Svani teriminin çoğuludur. Svneti bölgesi halkı Svani olarak adlandırılmakta olup ortak dil Gürcüce dışında kendi konuşma sistemleri Svanca da konuşurlar.

Kafkasya Dil Grubu'nu; bölgesel bir grup olan Kuzey Kafkasya Dil Grubu ve genetik bir öbek olan Kartveluri edebi dil ve lehçelerinden müteşekkil Güney Kafkasya Öbeği oluşturur. Kartveluri olarak adlandırılan bu genetik öbeğin üyeleri Gürcüce (Kartuli) edebi dili altında, Kartluli, Margaluri/Megruli, Çanuri/Lazuri ve Luşnu/Svanuri'dir. Bunlar Saerto-Kartveluri olarak adlandırılan arkaik dilin edebi dil ve lehçelere bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Tarihlemeleri tartışılan kabul görmüş teorilere göre Saerto-Kartveluri'den MÖ 3. binde Svanuri, MÖ 2. binde Zanuri adı verilen konuşma sistemleri oluşmuş, Zanuri de kendi içinde Megruli ve Çanuri/Lazuri olmak üzere iki alt sisteme ayrılmıştır⁵⁰⁴.

Svanuri de kendi arasında ağızlara ayrılmaktadır. Svanilerin yazı, ibadet, ortak dilleri Gürcüce, dinleri Gürcistan'ın genelinde olduğu gibi Ortodoks Hıristiyanlıktır. Svani teriminin Svancadaki karşılığı Muşvan'dır. Antik Yunan kaynaklarında Misimianlar olarak anılan halk Svanilerdir. Svancadaki Muşvan Yunanlılar tarafından Misimian olarak yazılmıştır⁵⁰⁵. Svneti'de Neolitik Çağ'dan beri insan yaşamının olduğu bilinmektedir. Svaniler eski çağlarda bugünkünden daha geniş bir alanda yaşıyordu. Samegrelo'nun bir kısmında da Svaniler yaşıyordu. Svanilerin bugünkü Apkhazeti'nin (Abhazya) olduğu yerde yaşadığı da Strabon tarafından bildirilmektedir. Svaniler Kuzey Kafkasya'da da vardılar, Tergi (Terek) ve Kuban nehirlerinin havzalarında aynı şekilde Svanca toponimler tespit edilmiştir. Svneti Kolkheti Krallığı'nın parçasıydı. Sonraki dönemde Egrisi Krallığı, daha sonra ise Gaertienebuli Sakartvelos Samepo (Birleşik Gürcistan Krallığı) içinde eristavilik denen prensliklerden biri ve Gürcistan Krallığı'nın ayrılmaz parçasıydı. Birleşik Gürcistan Krallığı parçalanınca Svneti üçe ayrıldı.

504 Fevzi Çelebi 14.01.2021

505 Roland Topçışvili (2010), s.129.

yordu. Bunlar; Svaneti feodal beylik bölgesi, Balzemo Svaneti ve Kvemo Svaneti idi. 19. yüzyılın başlarında Kvemo Svaneti Leçkhumi'yle birlikte Samegrelo (Odişi) Prensiği içindeydi ve Samegrelo hanedanı Dadianilerin adından dolayı Svaneti'nin bu kesimine Sadadiano Svaneti de deniyordu⁵⁰⁶. Parçalanmış ve çeşitli bölgeleri işgâle uğramış Gürcistan'ın topraklarını tek tek işgâlcilerden temizleyen 12. Yüzyıl Gürcistan Kralı IV. Davit'i'nin (Ağmaşenebeli) yaptığı savaşlarda Svanilerin Gürcistan için verdiği mücadele bugün dahi halk arasında anlatılmaktadır. Belirtildiğine göre; bugün Gürcistan'da Svani nüfusunun az olmasının nedeni, Svanilerin Davit Ağmaşenebeli'nin ordusunda tüm savaşlarda ön saflarda kahramanca savaşmaları ve büyük kayıplar vermeleridir.

Davit Ağmaşenebeli'nin yaptığı savaşlardan en önemlisi sayılabilecek Didgori Savaşı'nın cereyan ettiği yerde bulunan bugünkü Didgori köyüne 20. yüzyıl sonlarında Svaneti'den getirilen Svanilerin yerleştirilmesinin sembolik anlamı da vardır. Svaniler, tarihin her döneminde olduğu gibi Gürcistan'ın en köklü, en sağlam, yılmaz ve boyun eğmez sahipleri olarak başı dik bir şekilde yaşamlarını sürdürmektedirler. Svaneti Bölgesi'nin saymakla bitmeyecek özellikleri arasında şunu özellikle belirtmek gerekir; bugün artık Kafkasya'nın ortak kıyafeti olan Gürcü erkek kıyafeti "çokha"nın [ჩოხა] prototipinin olduğu yer Svaneti'dir. Svaneti'deki Lağami Kilisesi bağışçısı yerel feodal Şalva Kirkişliani'yi resmeden 14. yüzyıla ait fresk, bugün tüm Kafkasya'da kullanılan Gürcülerin çokha dediği erkek kıyafetinin dünyada bilinen ilk örneği, atası, prototipidir⁵⁰⁷. Svaneti [სვანეთი] eşsiz doğası, kültürü, tarihi, Svani kulleri, tarihin derinliklerinde korunarak günümüze gelmiş köyleleriyle dünyanın her yerinden turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir. Svaneti'ye karayoluyla Samegrelo-Cvari-Yukarı Svaneti güzergâhı üzerinden özgürce ulaşan sayısız turist olduğu gibi, Tbilisi'deki Natakhtari havaalanından küçük uçaklarla Mestia kenti havaalanına

506 Roland Topçışvili (2020), s.120.

507 Roland Topçışvili (2019), s.121.

karşılıklı seferler vardır. Görselde Svaneti ve Gürcistan'ın diğer tarihsel etnografik bölgeleri görülmektedir.

Svanuri Koşki–Svani Kuleleri/სვანური კოშკი

Batı Gürcistan'da Svaneti Bölgesi'nde yaygın olan savunma amaçlı tarihi kulelerin genel adıdır. Svanuri Koşki Svani Kulesi demektir.

Svani Kuleleri daha çok Zemo Svaneti yani Yukarı Svaneti Bölgesi'nde bulunur. Normal bir Svani Kulesi 25-35 m yüksekliğe sahip olup 4 ya da 5 kattan oluşmaktadır.

İçeriden dik ağaç merdivenlerle katlar arasında geçişler sağlanır. Kulenin üst katında gözetleme va atış noktaları bulunur. Ana malzemesi taş olan dıştan sıvanmış bu kulelerin birinci katındaki duvar kalınlığı yer yer 1,5 metreyi geçer. Aşağıdan yukarıya doğru kule hem daralır hem de üst katlardaki duvar kalınlıkları 0,7-0,8 metreye iner. Bu kulelerin bazıları 800 yıllıktır. Gürcistan'da 200 kadar Svani Kulesi mevcuttur⁵⁰⁸. Svani Kuleleri UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer almaktadır. 2011 yılında gerçekleşen International Award Architecture in Stone adlı yarışmada, Svani Kulelerine Halk mimarisi ödülü layık görülmüştür⁵⁰⁹.

Svetitskhoveli/სვეტიცხოველი

Gürcistan'ın eski başkenti Mtskheta'da [მცხეთა] katedral, tüm Gürcistan'ın Ortodoks Hıristiyan dünyasının tarihi ana katedrali. Tbilisi'nin 20 km kuzeybatısındadır. Svetitskhoveli aynı zamanda hem tarihteki birçok Gürcü kralının taç giyme törenlerinin yapıldığı yer ve hem de kralların ve yakınlarının defin yeri.

508 "Murkami", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%9B%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A7%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9B-%E1%83%98), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%9B%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%A7%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9B-%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

509 "Haut Svaneti", [whc.unesco.org/](http://whc.unesco.org/fr/list/709), <http://whc.unesco.org/fr/list/709>, Son erişim 25.02.2021.

5. yüzyıl kralı Vakhtang Gorgasali, Kral II. Erekle, son kral XII. Giorgi de dâhil 10 Gürcü kralı burada defnedilmiştir. 10 kral mezarından 6'sı bilinmektedir, 4 mezar ortaya çıkarılmamıştır. Buradaki ilk kilise 4. yüzyılda yapılmıştır. Bugünkü son hali ise 1010-1029 yıllarındaki son inşasıyla almıştır. Son şekli Arsukiszde adlı mimarın eseridir. Svetitskoveli [სვეტიცხოველი] kompleksi kilise, çan kulesi, manastır ve surlardan oluşmakta olup yüksek sanatsal değeri nedeniyle UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde de yer almaktadır. Başka hiçbir dini yapıda olmadığı kadar efsane Svetitskhoveli'yle ilişkilendirilmiştir. Bunun bir nedeni de tarih boyunca Svetitskhoveli'nin [სვეტიცხოველი] Gürcü Ortodoks Kilisesi'nin merkezi olmasıdır. Svetitskhoveli'nin temelinde Hz. İsa'nın elbisesi olduğuna inanılmaktadır. İnanışa göre Hz. İsa İsrail'deki Golgota Tepesi'nde çarmıha gerilip işkence edildiğinde, onun üzerindeki kaftanı Elioz Mtskheteli olarak memleketi Mtskheta'ya getirdi. Mtskheta'da Eliozi'yi karşılayan Sidonia adlı Hz. İsa'ya inanan biri olmuştu. Sidonia kaftanı alıp göğsüne basarak yüksek sesle ağlarken üzüntüsünden hayatını kaybetti. Eliozi bunun üzerine Sidonia'yı orada Hz. İsa'nın kaftanı ile birlikte defnetti. Hz. İsa'nın kaftanı ile birlikte Sidonia'nın defnedildiği yer Mtskheta'da bugün Svetitskhoveli Katedrali'nin olduğu yerdir. Bu mezarda yetişen servi ağacı; 4. yüzyılda Azize Nino'nun vaazlarıyla Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul eden Kartli (İberia) Kralı Miriani'nin emriyle kesildi ve 330 yılında ahşap kilise yapıldı. Azize Nino burada Hz. İsa'nın kaftanının gömülü olduğunu hissediyordu ve kilisenin buraya yapılmasını iste-

di. Mezardaki servi ağacından sütun yapılarak kilise inşasını önerdi, kral kabul etti. Servi kesilerek 7 sütun hazırlandı, bunların 6'sı dikildi, yedincisini yerinden kaldırıp dikemediler.

Azize Nino'nun tüm gece yaptığı duaların sonunda gelerek geceyi aydınlatan melek sütunu kaldırdı ve iki adam boyu yukarıda havada sabitledi. Sabah gelen kral ve Mtskhetalılar sütunu havada asılı gördüler, onu tutan meleği gören ise yalnızca Azize Nino'ydu. Havadaki sütunun altından yayılan mironi kokusunu ise İsa'ya inanan herkes duyuyordu. Mironi kokusunu tüm Mtskhetalılar aldıktan sonra sütun yavaş yavaş indi ve inşaattaki yerini aldı. Halk bu mucizeleri gördükten sonra o sütuna yaşayan sütun anlamında tsotskhali sveti yani sveti-tskhoveli dedi. Svetistskhoveli Katedrali'nin Yaşayan Sütun olan adı buradan gelmektedir. 5. yüzyılda Kral Vakhtang Gorgasali ahşap kilisenin yerine büyük, kesme taş malzemeden üç nefli kilise inşa ettirdi. Sonraki yüzyıllarda çeşitli işgâlcilerin tahrip ettiği kilise son halini 11. yüzyılda aldı⁵¹⁰.

Siğnaği/სიგნაღი

Doğu Gürcistan'da Kakheti Bölgesi'nde belediyedir. Alazani Vadisi'ne hâkim bir tepede kuruludur, vadiye ve Büyük Kafkas Sıradagları'na bakar.

1.500 nüfuslu Siğnaği turistlerin uğrak yerlerinden biridir. Siğnaği merkezi ve bölgedeki köyleri kapsayan Siğnaği Belediyesi (Siğ-

510 Saba Saluaşvili, "Svetitskhovlis Sakatedro Tadzris Agebis Droebiti Micnebi", [Gürcü Ansiklopedik Sözlük.indd 430](http://www.ufali.ge/index.php/%E1%83%9E%E1%83%A3%E1%83%91%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98/%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%AA%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%97-%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%A1/71-%E1%83%A1%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%95%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%97%E1%83%94%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%9D-%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A-B%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%90%E1%83%92%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%98%E1%83%97%E1%83%98-%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%AF%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98, Son erişim 25.02.2021.</p>
</div>
<div data-bbox=)

nağis Munitsipaliteti) nüfusu ise 30 bindir. Siğnaği, başkent Tbilisi'ye 110 km mesefededir. Gürcistan'ın eski kentlerinden biri olan Siğnaği, otantik mimarisi, sokakları, tarihi dokusuyla Gürcistan'ın en güzel yerlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Nüfusunun azlığına rağmen Kakheti Bölgesi'nin önemli bir ekonomik merkezi olmayı sürdürmektedir. 2005-2008 yılları arasında kent restore edilerek popüler turizm noktası haline getirilmiştir. Bu tarihte yapılan 24 saat hizmet veren nikâh merkezi nedeniyle Âşıklar şehri olarak da adlandırılmıştır.

Siğnaği savunmaya elverişli, ele geçirilmesi zor bir konumda olup kentin adı da bu durumla ilişkilidir ve Siğnaği, sığınak kelimesinin Gürcüce telaffuz şeklidir. Orta Çağ boyunca doğu

istikametinden gelen kalabalık İran-Türkmen ordularının saldırıları sırasında burası Kakheti Gürcüleri için bir sığınma noktasıydı. Gürcülerin ifadesine göre; Kızılbaş orduları saldırılarında ulaşamadıkları, ele geçiremedikleri bu yeri Gürcülerin sığındığı –sığınak- olarak adlandırmış, Gürcüler de kendilerini gizledikleri, sığındıkları bu ulaşılmaz alan için Türkçe'den emanet aldıkları kelimeyi “Siğnaği” şeklinde yer adı olarak kullanmışlardır⁵¹¹. Siğnaği'nin kent oluşu Kartl-Kakheti Kralı II. Erekle dönemine denk gelir. Kral II. Erekle 1762 yılında burada kent kurarak tüccar ve zenaatkâr 100 aile yerleştirdi. Kentin surları da Erekle döneminde yapılmıştır. 4 km uzunluğunda ve 40 Ha alanı çeviren Siğnaği surları Gür-

511 “Siğnaği”, [histowns.ge](http://www.histowns.ge), <http://www.histowns.ge>.

[ge/%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%9D%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98/%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%98/%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%A6%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A6%E1%83%98/%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98/43](http://www.histowns.ge), Son erişim 25.02.2021.

cistan'daki en büyük surlar arasındadır⁵¹². Daha eski dönemlerde Siğnaği'nin bulunduğu alan ve çevresi Kambeçovani adını taşıyordu. Buralar 1-2. yüzyıllarda Kartli (İberia) Krallığı içindeydi, bu bölgenin o tarihlerdeki merkezi Khornabuci [ხორნაბუჯი] idi. Siğnaği'de bizzat kentin yanısıra çevresinde görülecek yerler arasında; Bodbe köyünde Azize Nino'nun mezarı ve manastır kompleksi, Kilalurpi çamur volkanı, İori Milli Parkı sıralanabilir.

Sololaki/სოლოაკი

Tbilisi'nin merkezinde eski semtlerden biridir. Sololakis Ubani yani Sololaki Mahallesi; Tavisuplebis Moedani denen Özgürlük Meydanı'ndan Mtatzminda Tepesi'ne çıkan ve Mtatzminda'dan iniş yollarının çevresindeki alanları kapsar.

Sololaki Tepesi'nin batı yakasını ve Mtatzminda Tepesi'nin güney eteklerini kapsayan bir mahalledir.

Leonidze, Conkadze, Amağleba, Lado Asatiani, Nişniadze adlı caddeler ve çevreleri Sololaki Mahallesi'dir. Başbakanlık ve bazı bakanlıkların bulunduğu hükümet binası, Gürcistan Parlamentosu'nun arkasındaki cadde ve sokaklar Sololaki'ye dâhildir.

Sokhumi/სოხუმი

Batı Gürcistan'da, işgal altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti (Abhazya) bölgesinde kent. Yasal Apkhazetis Avtonomiuri Respublika yani Abhazya Özerk Cumhuriyeti'nin başkentidir. Karadeniz kıyısında, Sokhumi Körfezi'nde yer alır. Başkent Tbilisi'ye 444 km, Zugdidi'ye 100 km, Kutaisi'ye 195, Batumi'ye 230 km mesafededir⁵¹³. 1992-1993 yıllarında cereyan eden Apkhazetis Omi denen

512 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.481.

513 "Sokhumi", abkhazia.gov.ge, <http://abkhazia.gov.ge/cities/SOKHUMI>, Son erişim 25.02.2021.

Abhazyza Savaşı'na kadar; faâl havaalanı, demiryolu istasyonlarıyla Gürcistan'ın en önemli sanayi, lojistik kentlerinden, kültür merkezlerinden biri ve en önemli turizm merkeziydi.

Gürcistan'dan koparılan ve fiilen Rus işgâlinde olan, kimsenin tanımadığı sözde bağımsız de fakto Apkhazeti'nin merkezi olan Sokhumi, nüfusu azalmış, daha önceki tüm fonksiyonlarını kaybetmiş; atıl durumda, harabe haline gelmiş yapılarla dolu, artık havaalanı da demiryolu da işlemeyen, hiçbir yatırım ve gelişmenin olmadığı, bakımsız bir durumdadır. Sokhumi'den 1993 yılında sürülen yasal, seçilmiş Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti hükümeti Tbilisi'de halen aynı adla formalite düzeyindeki mevcudiyetini sürdürmektedir. Sokhumi Üniversitesi de savaştan sonra Tbilisi'ye taşınmış, Gürcistan'ın devlet üniversitelerinden biri olarak orada eğitim vermeyi sürdürmektedir. Bu dönemde on binlerce Sokhumili de evlerini ve kenti terk etmek zorunda kalmış olup büyük çoğunluğu Gürcistan'ın diğer bölgelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Yurtlarından sürülenlerin evlerine ise Abaza (Apsua/Apsuva)/ Rus/Ermeniler yerleştirilmiş, bir kısmı ise metruk durumdadır.

Sokhumi Kolkheti Krallığı'nın önemli ticari ve kültürel merkeziydi. MÖ 6. yüzyılda Sokhumi'nin olduğu yerden Dioskuria adıyla bahsedilir. Dioskuria Kalesi yıkıntıları günümüzde su altında kalmıştır (bkz. Dioskuria maddesi). MÖ 6-1. yüzyıllar arasında Dios-

kuria Kolkheti'nin önemli bir ticaret ve kültür merkeziydi⁵¹⁴. Par-navazi döneminde Kartli (İberia) Krallığı içindeki eristaviliklerden yani prensliklerden biri olan Kuci dönemi Kolkheti/Egrisi'si Sokhumi'nin olduğu toprakları da kapsıyordu. 1. yüzyılda ise Sokhumi'nin adı Sebastapol idi. Roma İmparatorluğu eski Kolkheti Krallığı topraklarının bu kesimindeki kıyı bölgesini işgal etti ve 75 yılında kıyıda garnizon inşa ederek Sebastapol adını verdi. Sebastapol'deki Roma birliği, Roma'nın 13. Lejyonuna dâhildi. Burası çevredeki yerel halk için hayati önemi olan bir ticaret merkeziydi. Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki etkisi kaybolunca, kent Apşil boyunun merkezi oldu. Sokhumi'nin de içinde olduğu bugünkü Apkhazeti toprakları; çeşitli dönemlerin Gürcü krallıkları olan Kolkheti, Egrisi (Lazika), Egrisi-Apkhaz krallıklarının içindedir⁵¹⁵. Bu krallıklardan sonra da Gaertianebuli Sakartvelos Samepo adlı Gürcistan Krallığı içindedir. 6. yüzyıl başında Sebastapol Bizans'ın eline geçmiştir. Bu Egrisi Krallığı'nın da Bizans hâkimiyetine girdiği dönemdir. 8. yüzyıl sonunda Apkhaz prensleri, Apkhaz Krallığı ya da Egrisi-Apkhaz Krallığı adlı Gürcü krallığını, eski Egrisi Krallığı'nın devamı olarak canlandırdı ve Bizans hâkimiyetinden kurtuldular. Bu dönemden itibaren bu kentin adı Tskhumi'dir [ტსკუმი]. Tskhumi adı Svancadır⁵¹⁶. Bugünkü Sokhumi/Sohumi/Sohum adı bu Tskhumi'den gelir. Tskhumi Kartveluri genetik dil öbeği üyesi Svanca bir kelime olup bilimsel adı Carpinus betulus olan gürgen ağacının Svanca adıdır. 8. yüzyıl sonunda Sokhumi, Egrisi-Apkhaz Krallığı'nın Tskhumi Eristaviliği'nin merkeziydi. İki Gürcü krallığı; Egrisi-Apkhaz Krallığı ile Tao-Klarceti Krallığı 10. yüzyıl sonunda birleşti, Gaertianebuli Sakartvelos Samepo yani Birleşik Gürcistan Kral-

514 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.486.

515 Cemal Gamakharia, "Tavi III. Tanamedrove Apkhazetis Mitsa-Tzkali Dzvel Egrisi (Kolkhetis) Şemadgenlobaşi Dzv. Tz. I. Saukunemde", **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 30-57, Cemal Gamakharia, "Tavi IV. Tanamedrove Apkhazetis Teritoria I Saukunidan VIII Saukunis Şua Khanebamde", **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 58-92.

516 Roland Topçişvili (2010), s.130.

lığı oluştu. 11-13. yüzyılda Tskhumi gelişti. Bagrationi hanedanı Tskhumi'ye büyük önem veriyor, yatırımlar da yapıyor, 999 yılında Bagrati Kalesi ve Bedia Katedrali'ni inşa ediyorlardı.

Tskhumi bu dönemde çok önemli bir liman ve ticaret merkezi kent oldu. 14. yüzyılda Cenevizliler Gürcistan kralının izniyle Tskhumi'de ticaret kolonisi kurdular. Bu dönemde Ceneviz ticaret kolonileri birçok ülkede yaygınlaşmıştı. Gürcistan Krallığı içindeki eristaviliklerden biri Samegrelo (Odişi) Prenslığı idi. Samegrelo prensleri Dadianiler 1359 yılında Tskhumi'ye hâkim oldular ve Samegrelo'yla birleştirdiler. 14-15. yüzyıla ait Avrupalı kartografların yaptığı denizcilik haritalarında Tskhumi (Sokhumi) üzerinde Gürcistan Krallığı bayrağı vardır ve Porto Mingrello yani Megrel liman kenti olarak geçer⁵¹⁷. Tskhumi'deki ticaret kolonisi 1478 yılına kadar varlığını sürdürdü. Osmanlıların İstanbul'u aldıktan sonra Gürcistan kıyılarına yönelip Tskhumi'ye akınlar düzenlemesi buradaki Ceneviz ticaret kolonisinin sonunu getirdi. Osmanlıların Tskhumi'yi alarak garnizonlarını yerleştirmesi 1578 yılında oldu⁵¹⁸. İlk Osmanlı varlığı kısa sürdü. Bu tarihten sonra mevcut kaleyi tahkim ettiler. Osmanlılar Tskhumi [ცხუმი] adını telaffuz edemediği için bu terimi Türkçe fonetiğine uygun olarak Sohüm şeklinde aldılar ve kale ve kente Sohüm kale dediler. Tskhumi'nin Osmanlı versiyonu olan Sohüm bugün de Türkçede bu şekilde kullanılır. Gürcüler ise sonraki dönemlerde Osmanlı versiyonu Sohüm'u kendi dillerinde Sokhumi [სოხუმი] olarak kullanmaya başladılar ve bugün de kentin adı Türkçede Sohüm, Gürcücede Sokhumi'dir. Eski Tskhumi adı da Gürcü kilise dilinde halâ kullanılmaktadır. Gürcistan Patriği İlia aynı zamanda Tskhumi Başpiskoposu'dur. 15. yüzyıl sonunda (1490 yılı) Gürcistan Krallığı parçalandı; üç krallık ve onlara bağlı prensliklere bölündü. Bu dönemde Samegrelo Prenslığı, Ap-

517 Onise Gelaşvili, "Apkhazeti'nin Gürcistan toprağı olduğunu gösteren yeni harita keşfedildi" [www.gurcu.org, http://gurcu.org/apkhazeti-nin-gurcistan-topragi-oldugunu-gosteren-yeni-harita-kesfedildi-icerigi-832.html](http://gurcu.org/apkhazeti-nin-gurcistan-topragi-oldugunu-gosteren-yeni-harita-kesfedildi-icerigi-832.html), Son erişim 25.02.2021.

518 Zaza Tsurtsunia (2019), s.39.

khazeti'yi de kapsıyordu. Bahsedilen Apkhazeti ise Sokhumi'den daha ötede bulunan Anakopia yani Akhali Atoni ve ilerisinin adıydı. Sokhumi de dâhil olmak üzere Gali ile Akhali Atoni arası o zaman Apkhazeti (Abhazya) değildi.

Osmanlılar 1578 yılında aldıkları Sokhumi'yi 1580 yılında terk ettiler. Evliya Çelebi'ye (1611-1682) göre Samegrelo ve Apkhazeti Osmanlı vasalıdır fakat buralarda bu dönemde Osmanlı askeri birlikleri bulunmamaktadır. Osmanlılar 1475 yılında Kırım Hanlığı'nı kendilerine bağlamıştı. Osmanlı egemenliği altındaki Kırım Hanlığı tüm Kuzey Kafkas halklarını Gürcistan'a karşı kışkırtıp cesaretlendiriyordu. Kuzey Kafkasya'da, Akua çevresindeki Abazaların (Apsualar/Apsuvalar) dağ geçitlerinden ve Ciketi üzerinden Apkhazeti'ye yayılmasının temeli böyle atıldı. Bu dönemde Akhali Atoni ve ötesini kapsayan (Gudauta ve ötesi), Apkhazi [აფხაზი] denen eski Gürcülerin yaşadığı ve feodal Şarvaşidzelerin yönetimindeki eski Apkhazeti, kuzeybatıdan gelen Cikilerin saldırılarına maruz kalıyordu. Bu 15. yüzyıl sonunda başlayan ve uzun süren bir süreçtir. 16. yüzyılda kuzeyli Ciki gruplarının Apkhazeti ve Samegrelo'ya baskınlar düzenlemesi, Gürcistan kıyılarına sahip olmak isteyen dönemin Osmanlı siyasetinin önemli bir yönünü teşkil ediyordu. Apkhazeti'nin (Gudauta ve ilerisi) etnik yapısı da bu dönemde değişmiştir. Apkhazeti'nin eski Gürcü halkı Apkhazilerin bir kısmı gelenlerin arasına karıştı, bir kısmı onlarla savaşırken öldü, bir kısmı ise bölgeyi terk etti. Burada soylu sınıf ve yönetim ise Gürcülüğünü korumaya devam etmiştir. Gürcüler bundan sonra da, etnik değişikliğe rağmen eski etnik Gürcü terimi olan Apkhazi'yle bölge insanını adlandırmayı sürdürmüştür.

Samegrelo prenslerinin vasalı olan Akhali Atoni ilerisindeki dönemin Apkhazeti'sinin (Gudauta ve Gagra çevreleri) feodalleri Şarvaşidzeler, 16. yüzyıl sonunda Samegrelo'yla mücadeleye giriştiler. Apkhazeti feodalleri Şarvaşidzelerin Samegrelo'yla mücadelesi 17. yüzyılda Abhazeti'nin genişlemesi ve Likhni (Zupu)

merkezli bağımsız prenslik olmasıyla sonuçlanmıştır. Bugün Abazaların tarihi merkez kabul ettiği Likhni/Zupu'da etnik Abaza varlığı 17. yüzyıldan eskiye gitmez. 17. yüzyıl sonunda Sokhumi Kalesi'ne Apkhazeti prensleri Şarvaşidzeler yerleşmiştir. Kentin eski gelişmiş halinden ise eser kalmamıştır. 18. yüzyılda Osmanlılar Samegrelo ve Apkhazeti üzerine cezalandırıcı seferler düzenlemiştir. 1723 yılında Padişah, Apkhazeti prensi Rostom Şarvaşidze'ye bazı lütuflarda bulunmuştur. Bu dönemde Sokhumi Kalesi'nde Rostom'un yeğeni Giorgi Şarvaşidze vardır. 1731 yılında Sokhumi Kalesi'nde Osmanlı garnizonu vardır. Bu yüzyılın ikinci yarısında Apkhazeti'nin kıyı bölgeleri Osmanlılar tarafından kontrol edilmektedir. 1810 yılında Ruslar Sokhumi'yi kuşatarak Osmanlılardan aldı. 1810 yılında Sokhumi'de Rus garnizonu vardı⁵¹⁹. Apkhaz Prens Giorgi Şarvaşidze halkın huzurunda gerçekleşen resmi törenle Rusya'ya bağlılık yemini etti.

19. yüzyılda Gürcistan'ın tamamı Rusya'nın eline geçtikten sonra Gürcistan'daki feodal dönem krallık ve prensliklerinin tümü sırayla ortadan kaldırıldı. Gürcistan Rusya içinde iki vilayet oldu. Bunlar, doğuda Tbilisi Guberniası ve batıda Kutaisi Guberniası idi. Sokhumi de tüm Apkhazeti'yle birlikte bu dönemde Kutaisi Guberniası'na bağlıydı. Çarlık Rusya'sı 1917'de yıkıldı. Eski Gürcistan toprakları üzerinde 1918 yılında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti kurulduğunda, 1921'de Gürcistan Bolşevikler tarafından işgâl edilene kadar Sokhumi de bu devletin içindeydi. 1918 yılında bağımsız Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti kurulduğunda, 1919 yılında Apkhaz halk konseyinin istek ve onayıyla Abhazeti'ye Gürcistan içerisinde yerel otonomi (iç işlerinde özerklik) tanınmıştır⁵²⁰.

1920 yılında Rusya, belirtilen sınırlara sahip Gürcistan'ın bağımsızlığını tanımıştı. Apkhazeti ve Tskhinvali bölgesi de (sözde Güney Osetya) böylece Rusya tarafından Gürcistan'ın sınırları içeri-

519 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.485-489.

520 Zaza Tsurtsunia (2019), s.201.

sinde resmen tanınmış oldu. Sovyetler Birliği döneminde de Gürcistan içinde bir kent olan Sokhumi, Gürcistan'ın bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, Gürcistan'a bedel ödeten, bu ülkedeki varlığını sürdürmek isteyen Rusya tarafından 1993 yılında Gürcistan'dan kopartılmıştır.

Speri/სპერნი

Erzurum'un Rize'ye yakın ilçesi İspir ve çevresindeki geniş bir alanın eski adıdır. Çorokhi (Çoruh) Nehri'nin yukarı havzasında yer alır, tarihsel Güney Gürcistan'ın, Meskheti'nin parçasıdır. MÖ 5. yüzyıl Yunan tarihçisi Herodot, Gürcü boyları Kolkhlar ve Sasperlerden de söz eder⁵²¹. Helenistik dönem tarihçileri, Gürcülerin atalarının yaşadığı coğrafyada Gürcü boylarından ilk hangisiyle karşılaşmışlarsa, tüm bölgeyi o grubun adıyla adlandırdılar. Batı istikametinden gelen bu tarihçiler tarihsel Güney Gürcistan'da ilk önce "Speri"lilerle karşılaştıkları için, tüm Çorokhi Havzası ve Doğu Gürcistan'da yaşayan Gürcü boylarına Sperililerin adını verip Sasperler dediler. Roma ve Yunan kaynaklarında Gürcüleri ifade eden bir terim olan İber/İberi terimi bir görüşe göre Sasperlerden gelmektedir; Speri/Hberi/İberi şeklinde dönüşüme uğrayarak ortaya çıkmıştır.

Stepantzinda/სტეპანძინდა

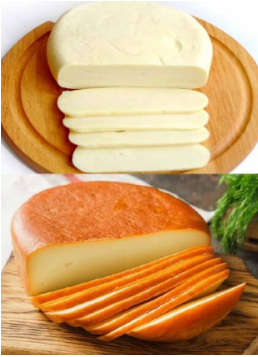

Kazbegi'nin merkezinin resmi adıdır. Kazbegi, Doğu Gürcistan'da Mtskheta-Mtianeti adlı idari bölge içinde yerleşim alanıdır, merkezi ise Stepantzinda'dır. Nüfusu 2 binin altındadır. Kazbegi, Gürcistan'ın tarihsel etnografik Khevi topraklarını kapsar.

521 Simon Canaşia, İvane Cavakhşvili, s.25.

Kazbegi'nin merkezi olan Stepantzminda belediye sınırları içerisine; Stepantzminda, Gergeti, Tsdo ve Gveleti girer. Tergi (Terek) Vadisi içerisindeki Stepantzminda Mkinvartzveri [მკინვარჯვერი] adlı buzulun yakınındadır, başkent Tbilisi'ye olan mesafesi 157 km'dir. Stepantzminda [სტეფანწმინდა] Gürcistan'ın Rusya Federasyonu'yla ulaşımını sağlayan yol üzerinde, Larsi [ლარსი] adlı Rusya sınırının olduğu Dariali Geçidi yakınlarındadır. Bu sınırın diğer tarafında, Rusya Federasyonu içinde bulunan Osetya'nın merkezi olan Vladikafkas kenti Stepantzminda'ya 46 km mesafededir. Stepantzminda çevrelerinde 1877 yılında, MÖ 6. yüzyıla ait Kazbegi Hazinesi adı verilen 200 parçadan oluşan tarihi eser kalıntıları eşyalar ve aletler ortaya çıkarılmıştır⁵²². Stepantzminda'nın güzellikleri arasında bizzat Büyük Kafkas Sıradağları'nın yüksek noktaları ve muhteşem manzarasıyla tarihi Gergeti Sameba Kilisesi başta gelmektedir.

Sulguni/სულგუნი

Gürcü peyniri türüdür. Tüm Gürcistan'da yaygın, en çok değer verilen ve beğenilen peynir türüdür⁵²³. Sulguni peynirinin isli olanı da mevcut olup ona da Şebolili Sulguni yani İsli Sulguni denir. Sulguni tüm ülkede Gürcü sofrasının vazgeçilmezidir.

Gürcü etnolog Prof. Dr. Roland Topçışvili şunları ifade etmektedir:

Sulguni peynirinin Türkiye'de Abaza peyniri diye satıldığını duydum. İkinci bir husus da şu; Rusya Federasyonu içinde ve Gürcistan'a komşu Os halkı arasında, sulguni peynirinin üretimini kendine mal etme çabası olduğu, Gürcülerin bu peyniri Oslardan öğ-

522 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.489-492.

523 Roland Topçışvili, **Kartvelta Kvebata Kulturis İstoriidan: Sulguni**, Universali, Tbilisi:2014, s.3-24.

renip sahiplendiğine dair Rusya'da Rusça sahte bilgiler yayıldığı ve dezenformasyon yapıldığı görülmektedir. Bu iki konuya açıklık getirelim. Önce Oslardan başlayayım;

Kaloev adlı Os bilim adamı, Abaev'i kaynak göstererek Sulguni adının Gürcüceye Os dilinden geçtiğini iddia etmiştir, ancak Oslar Kaloev döneminde de Abaev döneminde de bu peyniri hiç bilmiyor, yapmıyor, tüketmiyorlardı, hiçbir zaman da onlarda bu peynir olmamıştır. Gürcülerin onlardan alması mümkün olmaz, bu yalandır. Daha sonra da Megrelilerin Batı Gürcistan'daki İran-Bizans mücadelesi döneminde (6. yüzyıl) bu peyniri İranlılardan öğrendiğini iddia ettiler. Oslar kendileri İran kökenli bir halk olduğu için bunu dediler. Oysa İranlılar ve Oslar arasında büyük fark var. Oslar 4. yüzyılın yetmişli yıllarına kadar göçebeydi. İranlılar ise büyük bir kültür halkıydı. Biz İranlılardan çok şey öğrendik, ancak İranlılar sulguni tekniğiyle peynir yapmıyorlar, sulguniyi onlardan öğrenmiş değiliz. Rusya'da 2013 yılında çıkan Moskova Etnoloji Enstitüsü yayını halklar hakkındaki Rusça kitabın 138. sayfasındaki ilgili bölümü yazan Gagoeva soyadında bir kadının; Gürcülerin sulguni peyniri yapımını Oslardan 20. yüzyılda öğrendiği ifadesi de külliyen yalandır. Aynı yerde sulguninin peynir altı suyundan yapıldığını yazıyorlar, esasen böyle bir üretim şekli de yoktur, sulguni peyniri peynir altı suyundan üretilmez. Tek başına bu bile, yalan söylediklerini ve Osların sulguniyi bilmediklerini gösterir. Toplum, okuyucuyu kandırıyorlar. Gürcü bilim insanı Sulkhan Saba Orbeliani'nin 17. yüzyılda yazdığı Gürcü sözlüğünde sulguni adı geçiyor ve yoğurulmuş yassı peynir olarak açıklanıyor. Bu durumda biz sulguniyi 20. yüzyılda Oslardan nasıl öğrenmiş olabiliriz ki? Benim görüşüm şu; Sulguni Batı Gürcistan'da Kolkheti'de [კოლხეთი] üretilmiştir. Sulguni göçebe toplumların değil, yerleşik toplumların üretebileceği bir üründür. Yerleşik, arazileri ekip biçen toplumların havyan sayısı azdır. Kışın bir veya iki inek bulundururlar. Nemli havaya sahip Kolkhe-

ti'de peynir üretimi kısıtlıydı. İmereti (Batı Gürcistan'da bölge) peyniri gibi normal peynirler Kolkheti gibi nemli havası olan yerlerde çabuk bozuluyor, uzun süre dayanmıyordu. Haşlanmış, yoğurulmuş ve sulguni metoduyla üretilen, sonra da asılarak isli hale getirilen peynir, 1 yıldan uzun süre dayanıyordu. Kolkheti'de, laktasyon dönemi kesilip hayvan sağımı yapılamadığında, ana geçim kaynağı hayvancılık değil de tarım yani ekip biçme olan Megreliler peynir kıtlığı yaşıyordu. Bu nedenle de bu yöntemi buldular. Peyniri sağılma dönemi bittiğinde de yiyebilmek için koruma yöntemi olarak bu üretim şeklini Megreliler geliştirmiştir. Osların ataları göçebeydi, hayvanları çok, sütleri boldu, her mevsim taze peynir yapabiliyorlardı ve dayanıklı sulguni peyniri üretmeye ihtiyaç da duymuyorlardı.

Abazalara (Apsualar/Apsuvalar) gelince; onlarda da hayvancılığın ana faaliyet konusu büyükbaş hayvanlar değildi. Onlarda pek inek olmazdı, Abazalar esasen keçi sürülerine sahipti. Abazalar kuru ot-saman hazırlamayı bile bilmiyorlardı. Çok az sayıda büyükbaş hayvanları vardı. Tapanteli Abazalar; yani Kuzey Kafkasya'daki Abazalar, sulguni yapmayı bilmezler. Diğer grup Aşkhareli Abazalar ise sulguniye Aşualagvan diyorlar. Aşkhareli Abazalar iki tür peynir biliyordu, biri kendilerinin olan Abaza Peyniri, diğeri de Apkhazuri peynir olan Sulguni idi. Burada bahsedilen Türkiye'de Abaza Peyniri diye satılan Sulguni değil, başkadır. Aşualagvan dedikleri ise Sulgunidir ve Türkiye'de Abaza Peyniri diye satılan budur. Onlar Aşualagvan dedikleri Gürcü peyniri sulguniyi Gürcü olan eski Apkhazi/Apkhazlardan yani Megrelilerden öğrenmişlerdi. Genel olarak bugünkü Apkhazların yaşamı, geleneği, etnolojisine bakarsak çok fazla şeyin, evlerinin ve birçok başka şeylerin Samegrelo'da Megrelilerde nasılsa öyle olduğunu görürüz. Sulguni etimolojisine gelince; kelimenin sulguni formu Megrelce değil, İmereti bölgesine ait bir kelimedir. Bu terimin kökeni ise Megrelceden gelir. Megreliler bu peynire selegini ve silogi-

ni diyorlar. Megrelce sirsoua sıkıştırmak, ezmek anlamına gelir, gini/gino ise öteye-beriye anlamına gelir. Sirga/sirgali ise formsuz-uzun anlamındadır. Böylece, Megreli gıdasını tarif eden siogini/silogini/selegini doğrudan doğruya formsuz biçimde uzatılan, ezilerek sıkıştırılan, öteye beriye yatırılan taze, iri, haşlanmış peyniri ifade eder. Bir husus da şudur; başka hiçkimsede olmayan iki sulguni saklama kabı Megrelilerde vardı. Bunlardan biri ağaç, diğeri seramikti. Başka toplumlarda benzeri bulunmayan bu kaplar sadece sulguni koymak için kullanılırdı⁵²⁴.

Sulkhan Saba Orbeliani/სულხან საბა ორბელიანი

1658-1775 yılları arasında yaşamış Gürcü yazar, bilim insanı ve siyasetçidir. Başka önemli faaliyetleri ve eserlerinin yanında çok önemli sözlük yazarıdır. Yazdığı *Sitkvis Kona (Söz Demeti)* adlı sözlük, Gürcücedeki sözcüklerin tarihsel zenginliğini ortaya koyan, halâ adından söz ettiren önemli bir eserdir. Sulkhan Saba Orbeliani, Kvemo Kartli'nin Bolnisi kenti yakınlarında Tandzia [ტანძია] adlı köyde dünyaya geldi, tavadi denen büyük feodal sınıftan bir ailenin çocuğuydu.

Babası Vakhtangi, Kartli Krallığı sarayında üst düzey yöneticiydi, pozisyonu cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğine denkti. Annesi Tamari de Aragvi Prensi Zaali'nin kızıydı. Krallık hanedanının prensleriyle iyi ilişkileri olan Sulkhani iyi beşeri ve ilahiyat eğitimi almıştı.

Çeşitli konularda faaliyetlerde bulundu, diplomatik misyonla Avrupa ülkelerini ziyaret ederek bazı Avrupalı krallarla görüşmeler de yaptı. Sulkhan Saba Orbeliani'nin bilimsel çalışmaları arasında yukarıda bahsedilen *Sitkvis Kona* adlı sözlük haricinde; *Sibrdz-nis Sitsrue (Bilgelik Yalanı)* da önemli bir eserdir⁵²⁵.

524 Roland Topçışvili, "Sulguni-Gürcü Peyniri Türü-Prof.Dr. Roland Topçışvili-2014", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=R5nqzmx9IY), <https://www.youtube.com/watch?v=R5nqzmx9IY>, Son erişim 25.02.2021.

525 "Sulkhan-Saba Orbeliani", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000767/), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000767/>, Son erişim 25.02.2021.

Surami–Suramis Kedi/სურამი-სურამის ქედი

Surami: Surami Doğu Gürcistan'da Şida Kartli Bölgesi'nde yerleşimdir. Likhi yani Surami tepelerinin güney yamacında bulunur.

8 bin nüfuslu ve Khaşuri'ye yakındır. Surami, temiz, faydalı kuru havası nedeniyle sağlık ve doğa turizmi alanı olarak ün yapmıştır. Surami'de daha çok

iç turizme yönelik koru içerisinde dinlenme tesisleri ve küçük oteller faaliyet göstermektedir. Surami'nin olduğu yerde insan yaşamının Erken Bronz Çağı'na dayandığı tespit edilmiştir. Antik dönem Kartli'sinin önemli kentleri arasındadır. Surami MÖ 4. yüzyıl sonunda kent görünümü almıştı, bunu belirleyen ise Surami'nin uluslararası ulaşım güzergâhı üzerinde olmasıydı. 12. yüzyıla ait bazı tarihi kaynaklarda da adı geçer. Surami Kalesi iki güzergâhı kontrol eden önemli bir konuma sahiptir; bunlardan biri Likhi Geçidi, diğeri de Borcomi Vadisi yoludur. Yüksek bir kayalık üzerindeki kalenin ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 19. yüzyıl Gürcü tarihçisi Platon İsoeliani, kalenin MÖ 2. yüzyılda Kartli (İberia) Kralı Parnacomi [ფარნაქომი] döneminde yapıldığını söylemektedir. Başka tarihçiler ise Surami'nin daha sonraki dönemlerde inşa edildiğini belirtmektedir.

Suramis Kedi: Surami Dağları demektir, asıl adı Likhis Kedi'dir [ლიხის ქედი]. Surami Dağları veya Likhi Dağları adlı bu dağlar Gürcistan'ı doğu ve batı olarak ikiye ayırır. Sözlükteki birçok maddede geçen Doğu Gürcistan ve Batı Gürcistan coğrafi tanımlamalarının kaynağı bu dağlardır. Gürcistan'ın Surami (Likhi) Dağları'nın doğusunda kalan kesimi Doğu Gürcistan, batısında kalan kesimi ise Batı Gürcistan'dır. Bu dağların doğu yamacı Şida Kartli, batı yamacı İmereti Bölgesi'dir. Surami Dağları, Büyük Kafkas Sıradağları ile Küçük Kafkas Sıradağlarını birbirine bağlayan bir dağ silsilesidir. Likhi/Surami Dağları'nın kuzey kesimleri Büyük Kafkas Sıradağla-

rı'na, güney kesimleri Küçük Kafkas Sıradağları'na dâhildir. Kuzeyde Ertzo Geçidi ile güneyde Lomismta Dağı arasındadır ve 102 km uzunluğa sahiptir. Rakımı 900 ila 2.471 m arasında değişir⁵²⁶.

Skhalta/სხალთა

Batı Gürcistan'da Açara Bölgesi'nde Khulo'da akarsu ve vadisinin adıdır. Skhalta Çayı Açaristzkali Çayı'nın sağ koludur. Burada Skhalta Kilisesi ve manastırı bulunmaktadır.

Eser 12. yüzyılda inşa edilmiştir⁵²⁷. Yukarı Açara'da Khulo'nun Kançauri [კანჭაური] köyündedir ve Skhaltis Eparkia adlı piskoposluğun merkezidir.

Adını Skhalta Vadisi'nden alır. Skhalta Manastırı Açaralı feodal Abuseridze'ler tarafından yapılmıştır. Skhalta Kilisesi'nin olduğu alanda bir dönem, 1990'lı yıllara kadar her yıl Tbel Abuseridze'ye ithafen Tbeloba günü kutlamaları gerçekleşirdi. *Dzeglta Megobari* adlı derginin 1982 yılında yayımlanan sayısından bu yıllarda kutlamaların yapıldığı anlaşılmaktadır⁵²⁸. Bu kutlamalar ünlü şair Pridon Khalvaşi'nin önerisiyle başlatılmıştı⁵²⁹.

ტ (T)

Tao/ტაო

Tarihi Tao [ტაო] Gürcü devletlerinin tarihsel gelişiminde önemli yer tutmaktadır. O, tarihsel Güney Gürcistan'da, Çorokhi (Çoruh) Havzası'nın orta kesimindeydi, kuzeyden Klarceti'ye komşuydu. Çorokhi Havzası'nda birkaç il vardı, bunlar; Speri, Tao, Klarceti,

526 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.492-493.

527 "Skhalta", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.628.

528 Dato Şaraşidze, "Materialuri Kulturis Dzeglebi Açaraşi", **Dzeglta Megobari**, Gamomtsemloba Sabçota Sakartvelo, Tbilisi:1982, S.59. s.9-14.

529 Pridon Khalvaşi, s.358-360

Şavşeti idi. Açara da Çorokhi Havzası'ndaki bölgelere dâhildir. Tao kendi içinde Amier Tao ve İmier Tao olarak ikiye ayrılır. Amier Tao kuzey kesimlerini, İmier Tao güney kesimlerini oluşturur.

Tao'yla ilgili ilk bilgiler Asur, Urartu ve Yunan kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır⁵³⁰. Tao Orta Çağ'a gelince genellikle Klarceti'yle birlikte anılmıştır. Tao-Klarceti hem tarihsel Gürcistan'ın bir kesiminin, hem de aynı adı taşıyan Gürcü krallığının adıydı. Tarihsel Güney Gürcistan denen topraklar Mtkvari (Kura) Nehri yukarı kesimleriyle Çorokhi Nehri vadilerini kapsıyordu. Güney Gürcistan toprakları farklı zamanlarda farklı adlarla adlandırılmıştır. Bunları sıralarsak; Zemo Kartli, Meskheti, Arian Kartli, Tao-Klarceti, Samtskhe-Cavakheti adları karşımıza çıkıyor⁵³¹. Eski Tao'nun güneyinde Asur ve Urartu devletleri vardı ve her ikisinin kayıtlarında Diaokhi'den söz edilir. Asurlular bu ülkeye Daiani, Urartular ise Diaokhi derlerdi. Diaokhi Krallığı'nın adı Yunan kaynaklarında da geçiyor ve tarihçi Ksenofon buradan Taokhi adıyla bahse-

530 Mamia Pağava, Meri Tsintsadze vd., s.11.

531 Roland Topçşvili (2019), s.59.

diyor. Diaokhi yani Tao, eski doğu tipi devlet özelliğindedir (bkz. Diaokhi). Eski Gürcü krallığı Tao [ტაო], yani Diaokhi [დიაოხი] MÖ 12. yüzyıldan MÖ 8. yüzyıla kadar varolmuştur. Bu krallık yıkıldıktan sonra, sonraki dönemlerde aynı yerde 8. yüzyıl sonunda Tao-Klarceti [ტაო-კლარჯეთი] Krallığı kurulmuştur. Tao [ტაო] yani Diaokhi [დიაოხი] Krallığı Çorokhi Havzası'ndaydı, güneyde bugünkü Erzurum çevrelerini içine alıyor, kuzeydeki sınırını Gürcistan'ın Cavakheti [ჯავახეთი] bölgesi oluşturuyor ve Doğu Karadeniz sahillerini de içine alan alanı kapsıyordu. Bugünkü Pansinler, Oltu, Tortum, İspir, Tao Krallığı'nın önemli merkezleriydi.

Esasında, MÖ 2 binli yıllarda Ön Asya'da (Anadolu) iki büyük devlet vardı. Bunlar; Hatti ülkesi ve Mitanni idi. Hattiler MÖ 15-14. yüzyıllarda çok güçlenmişti. Fakat MÖ 13. yüzyıl sonunda Ege ve Akdeniz adalarından Anadolu'ya gelen halklar Hattilere zarar verdi ve yıkılmalarına neden oldu. Hattiler içerisinde yer alan ve çivi yazılarında adı geçen, Gürcülerin atalarından olan Muşkiler, Hal-dialılar ve diğerleri bu dönemde doğuya hareket ettiler (bkz. Mes-kheti-Meskhebi). İşte bu Muşkiler Meshi/Meskhiilerin [მეშხი] atalarıydı. Muşkiler Küçük Asya'nın doğu kesimine yerleşerek güçlü Asur Krallığı'yla mücadeleye başladılar. Burası Asurluların kuzeyindeki Tao yani Diaokhi'ydi. Asurlular MÖ 13. yüzyılda öncelikle Mitanni ülkesini işgal ettikten sonra kuzeydeki halklara yöneldiler. Asurlular, Daiani dedikleri ve iki büyük Gürcü devletinden biri olan Tao'ya da saldırdı. MÖ 1112 yılında Tao'ya saldıran Asur kralı Tiglat-Pileser galip geldi, Karadeniz'e kadar ulaştı, ancak daha sonra Asur İmparatorluğu zayıflayınca bundan yararlanan Tao tekrar gücünü topladı. Yeni kurulan (MÖ 11. yüzyılda) Urartu Devleti Asurluları ciddi anlamda zayıflattı. Urartu Kralı Menua Tao'ya da saldırıp Tao Kralı Utupurtsi'yi yendi ve Tao'nun güney kesimlerinin bir bölümünü işgal etti, ancak Tao yine de güçlü bir devlet olarak varlığını sürdürdü. Güçlü Tao Krallığı'nı Urartu saldırıları zayıflatmış olsa da onu yıkan başka bir krallıktı. Tao'yu yıkarak tarih sah-

nesinden silen, Gürcistan coğrafyasında kurulmuş diğer erken dönem krallığı olan Kolkha [კოლხა] yani yabancı kaynaklarda geçen adıyla Kolhida adlı krallıktı. Tao (Diaokhi) ve Kolkha (Kolhida), tarihteki ilk Gürcü devletleridir ve birbirinin çağdaşdır.

Kolkha Krallığı Tao topraklarını ele geçirmeden önce; bugünkü Batumi'den itibaren Guria, Samegrelo, Apkhazeti (Abhazya) ve İmereti'nin bir kısmını kapsayan bir krallıktı. İki Gürcü krallığı Tao [ტაო] ve Kolkha [კოლხა] MÖ 8. yüzyılda karşı karşıya geldi. Kolkha, Urartu saldırılarıyla zayıflamış olan Tao'yu yendi ve böylece Tao Krallığı MÖ 8. yüzyılda son buldu. Tao toprakları Kolkha [კოლხა] ve Urartu arasında paylaşılmış oldu.

Tao'nun günümüz Türkiye'sinin Doğu Karadeniz kıyıları, tarihi Çaneti (Lazeti) de dâhil olmak üzere kuzey kesimi olan; bugünkü Artvin, Rize, Ardahan, Akhaltsikhe (Ahıska) toprakları ve Erzurum'un bir kısmı Kolkha'ya [კოლხა] dâhil oldu. Bu alanların güneyindeki diğer eski Tao toprakları da Urartu'ya kaldı. Böylece, eski Tao Krallığı yıkılınca MÖ 8. yüzyıldan sonra Tao, Kolkha Krallığı sınırlarına giriyordu (bkz. Diaokhi ve Kolkha). Tao MÖ 4. yüzyılda ise Kartli (İberia) Krallığı sınırları içerisine kalmıştır. Tao çevrelerinin bu dönemdeki bir adı da Arian Kartli idi. Arian Kartli'nin yöneticisi Azo, o dönemde de Gürcücede kral anlamına gelen mepe unvanını kullanıyordu, yani Arian Kartli kralıydı. Azo, Arian Kartli'den gelerek Kartli'deki Mtskheta'ya sefer düzenledi. Mtskheta yöneticileri henüz mepe yani kral unvanı kullanmıyor, mamasakhlisi unvanı taşıyordu. Azo Mtskheta ve çevresine yani Kartli'ye de hâkim oldu, Tao'yu da içine alacak şekilde, tüm Kartli'de hâkim olan Azo mepe unvanı taşıyordu. MÖ 4. yüzyıl sonunda Parnavazi Azo'yu iki kez yenerek, Azo'nun daha önce Mtskheta tahtından indirdiği amcasının da intikamını alıp, Azo'nun yerine Kartli kralı oldu. Kartli Kralı olan Parnavazi, Kolkha'nın devamı olan o dönemde Egrisi ve Kolkheti adıyla bilinen bölgeyi de Tao'yu da krallığı altında birleştirdi. Azo'ya karşı olumsuz tarihsel

bakiŐ nenediyle Gürcü tarihilerinini büyük kısmı Kartli'nin ilk kralı olarak Parnavazi'yi kabul eder (bkz. Arian Kartli).

Tao'da M 2. yüzyıla kadar Kartli hâkimiyeti sürdü. M 2. yüzyıla gelindiğinde Gürcü Kartli Krallığı gerilerken, güçlenmiş Arsak adlı Ermeni Krallığı Tao'yu iŐđâl etti. 1. yüzyılda Kartli Krallığı Tao'yu geri aldı. Tao, birkaç defa Gürcistan'ın koŐmaları Ermenistan ve Bizans tarafından iŐđâl edilmiştir. Tao zor bir süreçten geçmiştir. Bilindiği zere Gürcistan'a dışarıdan saldırılar (Asurlular, Urartular, Persler, Ermenistan, Romalılar, Araplar, Selçuklular, Osmanlılar ve başkalarının saldırıları) ncelikle bu taraftan oluyordu. Dolayısıyla Tao'nun kaderi bu açıdan da zor ve ağırdı. 8. yüzyılın sonunda, Giorgi Merçule'nin bildirdiğine göre orokhi Havzası'ndaki alanlar arasında, Arap saldırıları sonucunda en çok tahrip edilmiş yer Tao yresiydi. Buna rağmen elverişli imkânlar, zengin doğal Şartlar ve Kartli'den buraya gelmiş olanların 9-10. yüzyıllarda baŐkoyduđu mücadeleleri sayesinde bu yöre hızlı bir Şekilde ilerlemiŐtir⁵³². 4. yüzyıl Kartli Krallığı'nın gerileme dönemidir. Tao, 4-7. yüzyıllar arasında siyasi açıdan Mamikonian adlı Ermeni feodallerin idaresi altındaydı⁵³³. Tao 8. yüzyılda tekrar Gürcü yönetimine girdi. Bölgede kültürel yükseliŐ ve yoğun imar faaliyetleri bu dönemde gerçekleşti. 8. yüzyıl sonundaki bu krallık Tao Krallığı, Tao-Klarceti Krallığı ve Kartvelta Krallığı olarak bilinir. Tao, Orta ağ'da Amier Tao ve İmier Tao olarak ikiye ayrılıyordu. Amier Tao anlam olarak Beriki-Berideki Tao, İmier Tao ise öteki-ötedeki Tao benzeri anlam taşımaktadır. Arapların 8. yüzyılda Kartli ve merkezi Tbilisi'yi iŐđâl etmesi zerine, Kartli eristavileri Bagrationi sülalesinden I. AŐoti [ I] eski Tao bölgesine geçerek orayı yönetmeye başladı.

Tao bu dönemde Bizans etkisi altındaydı fakat Gürcü krallarının amacı Gürcü devletinin beşiği olan toprakları tekrar bağımsız hale getirmeyi ve bunu başardılar. Bagrationilerin Kartli'den bura-

532 Mamia Pağava, Meri Tsintsadze vd., s.11.

533 Roland Topçışvili (2010), s.147-148.

ya gelmesi de tesadüf değildi. Onların, Speri yani İspir kökenli eski Laziler olduğu kabul ediliyordu. 10. yüzyıla gelindiğinde Kartvelta Kralı Bagrati Amier Tao'yu, Davit Kurapalati ise İmier Tao'yu yönetiyordu. Davit Kurapalati'nin yönetimindeki İmier Tao Basi-ani (Pasinler), Tortomi (Tortum) ve Speri'yi (İspir) içine alıyordu. Tortum çevreleri İmier Tao adını taşıyor, Pasinler ve Speri'yle birlikte Davit Kurapalati'ye ait sayılıyordu. Bu durumda Amier Tao da Oltisi (Oltu), Parkhali (Parhal) topraklarını kapsıyordu. Günümüzdeki Artvin İli Yusufeli ilçesinin olduğu topraklar da Tao'nun Amier Tao denen kesiminde kalıyordu. Bizans İmparatorluğu Davit Kurapalati'ye Tüm doğunun hâkimi demeye başladı.

Kral Davit Kurapalati'nin kendine ait topraklar İmier Tao topraklarıydı fakat o tüm Tao'yu yönetmeye başlamış, tüm Güney Gürcistan'a hâkim olmuştu. Tao Krallığı güneyden Bizans İmparatorluğu'yla sınırdı. Tao Krallığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır Aras Nehri'nden geçiyordu. Tao sınırlarının dışında, Tao'nun güneyinde Bizans içinde kalan ve Arapların işgâl etmiş olduğu kesimleri Davit Kurapalati Araplardan temizleyince Bizans İmparatorluğu Tao'nun güneyindeki o topraklarda da Gürcü hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Bu dönemde zayıflayan Bizans İmparatorluğu, Bizans Generali Bardas Skleros'un Anadolu'daki ayaklanmasını bastırabilmek için Gürcü Kartvelta (Tao) Kralı Davit Kurapalati'den yardım istedi. Bunu çıkarlarına uygun bulan Davit Kurapalati, İaoane-Tornike komutasında 12 bin süvari ordusu gönderdi, onlar Meskhi Gürcüsüydü⁵³⁴. Skleros'u yenerek isyanı bastırınca, Bizans İmparatoru da Gürcü Tao (Kartvelta) Kralı'na söz verdiği yeni toprakları verdi. Amacına ulaşan ve hedeflediği yeni toprakları Bizans'tan alıp krallığına katan Davit Kurapalati'nin Bizans'la olan ittifakının birkaç yıl sonra sona erdiği görülmektedir.

Önceleri İmier Tao yöneticisi olan sonra tüm Tao'yu, tüm Güney Gürcistan'ı yöneten Gürcü Tao-Klarceti (Kartvelta) Kralı Davit Ku-

534 Şota Lomsadze, s.7.

rapalati kendi döneminde Ön Asya'nın en önemli liderlerinden sayılıyor, komşu krallık ve beyliklerin iç işlerinin düzenlenmesine de aktif olarak katılıyordu. Tao-Klarceti Krallığı 10. yüzyıl sonunda diğer Gürcü krallığı olan Egrisi-Apkhaz Krallığı'yla hanedan evliliği yoluyla birleşti, Gaertianebuli Sakartvelos Samepo denen güçlü Orta Çağ Gürcü krallığı olan Birleşik Gürcistan Krallığı oluştu. Tao, bu dönemde krallığa bağlı Gürcü Samtskhe prensleri Cakelilerin yönettiği Samtskhe Saatabago adlı Samtskhe Prensiği içindeydi.

1460'larda bölünmeye başlayan krallık, 1490 yılında nihai olarak bölündü. Kartli Krallığı, Kakheti Krallığı ve İmereti Krallığı adlı Gürcü krallıkları ve prenslikler oluştu. İmereti krallığı ilk zamanlar Samtskhe Prensiği'ne hâkimdi. Samtskhe Prensiği daha sonra Cakeliler tarafından İmereti Krallığı'ndan da koparıldı, bağımsız hareket eden prenslik oldu. Bugünkü Erzurum'un bir kısmı, Artvin, Rize'ye kadar kıyı kesimi dâhil alanlar, tarihsel Açara bölgesi, Akhaltsikhe (Ahıska), Cavakheti, Ardahan ve Kars çevreleri bu prensliğin içindeydi. 16. yüzyılda da eski Tao, yeni dönemin Samtskhe Prensiği toprakları kademeli olarak Osmanlı İmparatorluğu tarafından alındı⁵³⁵.

Taoskari/Չաօսկարո

Tarihsel Güney Gürcistan'da Tao [Չաօ] bölgesinde kaleleri ve yerleşim alanıyla önemli bir yer adıdır. Bugünkü Erzurum ilinde, Olur adlı ilçede Çataksu adlı eskiden köy, şimdi mahalle statüsüne sahip yerdir. Taoskari [Չաօսկարո] terimi Tao kapısı veya Ta-o'nun kapısı anlamı taşır. Taoskari adlı yerde tarihte iki adet kale, birçok dini yapı ve kalabalık bir yerleşim alanı bulunduğu bilinmektedir.

Bugünkü Olur ilçesinin olduğu yerdeki Taoskari denen yer, yani Tao Kapısı, iki Gürcü bölgesi Tao ve Klarceti arasındaki sınırı belirlemektedir. Klarceti istikametinden baktığınızda Klarceti'nin bitip

535 Roland Topçışvili (2010), s.148.

Tao'nun başladığı ilk Tao yerleşimi, Tao'dan baktığınızda Tao'nun bitip Klarçeti'nin başladığı son Tao yerleşim alanıydı. Bahsedilen Tao ve Klarçeti bölgeleri siyasi sınırı 9. yüzyılda varolan bir bölge sınırıdır. Her iki bölge de yani Tao da Klarçeti de, Gürcü krallık hanedanı Bagrationilerin kolları olan aile üyeleri tarafından yönetilen, farklı dönemlerde farklı siyasi adlar taşıyan, krallık statüsünde siyasi ve idari yapılanmalardı. Daha sonra Tao ve Klarçeti'nin siyasi birleşmeleri sağlanmış olsa da Klarçeti ve Tao ayrı bölge isimleri olarak varlığını sürdürmüştür. Taoskari, tarihte aynı adı taşıyan Taoskari ve Saleçuri çaylarının birleştiği bölgede geniş bir alanı ve iki nehrin birleşim yeri dışında ayrıca beş küçük vadiyi kapsıyordu. Gürcü Samtskhe Prenslığı (Samtskhe Saatabago) 16. yüzyıl kilise kayıtlarına göre; Taoskari Kilisesi, Bana'daki Gürcü piskoposluk bölgesine bağlıydı (Bana için ilgili maddeye bakınız). Ekvtime Takaişvili 1907 yılında Taoskari'yi ziyaret etmiş ve bölge hakkında bilgiler vermiştir. Takaişvili'ye göre, bu tarihteki Taoskari halkı Müslüman olmuş Gürcülerden oluşmaktaydı. Takaişvili ayrıca bölgedeki eski Gürcü tarihi eserleri hakkında da bilgi vermiş, ağır hasarlı olan rak ayakta olan kilise binası ve hamam yapılarını anlatmıştır.

Takaişvili Taoskari'de 100 Müslüman Gürcü ailenin yaşadığını, buranın yerel beyinin Khimşiaşvili ailesinden olduğunu yazar. Takaişvili, Taoskari Camii'nin hicri 1072'de (1661 yılı) yerel bey Derviş Khimşiaşvili tarafından yapıldığını belirtmektedir. Taş malzemenen yapılmış caminin içi iyi ahşap işçilikle süslenmiştir. Tao Kapısı/Tao'nun Kapısı anlamına gelen Gürcü Taoskari'nin Osmanlı dönemindeki adı Tavusker'dir. Osmanlıların kullandığı bu yer adı da kolayca anlaşılacağı üzere Taoskari'den gelmektedir. 1080 yılında Selçuklular Taoskari de dâhil olmak üzere Tao ve Klarçeti'yi ele geçirdi. Bu topraklar daha sonra Gürcistan Krallığı tarafından geri alındı. Taoskari, 11. yüzyıldan itibaren Cakeli [ჯაყელი] soylu Gürcü prenslerinin yönetimindeki Samtskhe Prenslığı içindeydi. Samtskhe Prenslığı, 1490 yılına kadar Gürcistan Krallığı içindeydi. Gürcistan Krallığı bu tarihte parçalanınca, kurulan üç yeni Gürcü kral-

lığından biri olan Kutaisi merkezli İmereti Krallığı, Samtskhe Prenslığı'ni de içine alıyordu⁵³⁶. Ekvtime Takaişvili'ye göre bize eski ve büyük Tao'nun ismini hatırlatan geride kalmış tek toponim Taoskari'dir. Osmanlılar Taoskari'yi 1550 yılında Gürcülerden almış ve sancak yapılmış, ancak daha sonraki yıllarda statüsünde değişiklikler olmuştur. Bu sancak 1553 yılında Sinan Bey adında birine verilmiştir. Bahsedilen Sinan Bey'in Taoskari'nin son Gürcü beyi olan tavadi unvanlı Miriani adlı feodal olduğunu düşünüyoruz. Osmanlılara karşı Taoskari'yi kaybettikten bir süre sonra Müslüman olup Padişaha bağlılık yemini etmesinden sonra kendisine eski feodal hakları sancak statüsüyle geri verilmiştir. Bunu söylememize imkân veren, Gürcü topraklarında buna benzer hadiselerin çok fazla olmasıdır. Dahası, neredeyse her yerde, Gürcü tavadiler bu yolla vaziyetlerini korudular. Sinan Bey'in Taoskari'deki yöneticiliğinin ne kadar sürdüğüne dair başka arşiv belgesi bulunmamaktadır⁵³⁷.

Tarkhuna/ტარხუნა

Aynı adlı yeşil ince yapraklı bitkiden yapılan gazlı içecektir. Tarhun, papatyagiller familyasından, bilimsel adı Artemisia dracuncululus olan çok yıllık bir bitkidir. Gürcistan'ın kendine has gazlı içecekleri ünlüdür. Meyve aromalı gazlı içeceklere genel olarak limonati [ლიმონათი] denmektedir. Limonati çeşitleri arasında Armut suyu (mskhis limonati), üzüm suyu (kurdznis limonati), tarkhuna, limon suyu (limnis limonati) sayılabilir. Tarhun suyuyla yapılan yeşil renkli gazlı içecek limonati/limonatebi denen Gürcü gazlı içecekleri arasında en çok tercih edilenlerdendir.

Tbeti/ტბეთი

Tarihsel Tao-Klarceti'de manastır kompleksidir. Artvin İli sınırlarındadır.

536 "Taoskari", saunje.ge, <http://saunje.ge/index.php?id=863&lang=en>, Son erişim 25.02.2021, "Taoskari-E. Takaişvili", saunje.ge, <http://saunje.ge/index.php?id=1527+&lang=ka>, Son erişim 25.02.2021.

537 Mamia Pağava, Meri Tsintsadze, s.66-67.

Şavşat ilçesinde, eski adı Tbeti [ტბეთი], yeni adı Cevizli olan köydedir.

İmerkhevi Çayı'nın sağ yakasında, Şavşat kent merkezine 15 km mesafededir. Tbeti adının Tür-

kiye'de bazen kasıtlı, bazen de bilinçsiz şekilde Tibeti ya da Tibet şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu terimin Tibet ya da Tibeti şeklinde yazılması tarihi geçmişinden, gerçek kimliğinden uzaklaştırma ve dezenformasoyona neden olabilecek bir hata, kasıtlı yapıldığı takdirde ise sahteciliktir.

Tbeti [ტბეთი] burada mevcut Gürcü köyünün de manastır kompleksinin de Gürcüce eski adıdır, tba yani göl kelimesinden gelir. Tba'dan üretilmiş Tbeti, su birikintilerinin bulunduğu yöre anlamındadır. Tbeti'nin ne Çin'deki Tibet'le ne da tibet kelimesinin herhangi başka bir anlamıyla ilgisi bulunmamaktadır. Tbeti'de Gürcü eristaviler eristavisi I. Aşot Kukhi tarafından 10. yüzyılda inşa edilen bir kiliseden, kayıtlarda söz edilmektedir. Tbeti'nin o zamanki piskoposu olan Stepane Mtbevari de Aşot Kukhi tarafından görevlendirildi. 11. yüzyılda piskopos Saba Mtbevari burada sur inşa edip, yöreyi Bizans saldırılarına karşı korudu⁵³⁸. Bundan sonra ise Gürcü krallık sarayı Saba'ya Şavşetis Eristavi yani Şavşat Prensi unvanı da verdi ve bölge yöneticisi olarak görevlendirdi. Tbeti manastır kompleksi Orta Çağ Gürcistan'ında elyazması kitapların da üretildiği en önemli eğitim ve kültür merkezlerinden biriydi. 12. yüzyıldan itibaren yazılan *Tbetis Sulta Matiane (Tbeti Ruhani Kayıtları)* adlı eserde, Tbeti Manastırı bağışçıları ve cemaatinin adları tek tek verilmiştir. Bu eseri 1874 yılında Giorgi Kazbegi ortaya çıkardı. Eser 1977 yılında yayımlanmıştır. 12-17. yüzyıllara ait bilgileri kapsayan *Tbetis Sulta Matiane*'de, Tbe-

538 M. Canaşvili, **Meskheti**, Stamba Şorapani, Tbilisi:1915, s.26-27.

ti Piskopoksluk Bölgesi içinde kalan kayıt altına alınmış 348 Gürcü soyadı ve 21 toponim verilmiştir⁵³⁹.

Tbeti manastır kompleksi 17. yüzyılın ortalarına kadar faaldi. Şavşat ve çevresi Osmanlılar tarafından alındıktan sonra Tbeti bir süre daha faaliyetini sürdürdü. 1637 ve 1650 yıllarında Tbeti’de din adamı Gedeon Sapridze’nin görev yaptığı kayıtlarda mevcuttur. 18. yüzyılda ise Tbeti köyünde yaşayanlar ana yapıyı cami olarak kullanmaya başladılar ve 19. yüzyıl sonuna kadar bu durum devam etti. 1889 yılında köylüler, Tbeti kompleksindeki yapıların duvarlarının bakımsızlıktan dökülen taşlarını kullanarak küçük bir cami inşa ettiler ve bu tarihten sonra bu camiyi kullanmaya başladılar. 19. yüzyıl sonunda Giorgi Kazbegi, Dimitri Bakradze ve Niko Marr burayı ziyaret ettiğinde Tbeti Ana Kilisesi sağlam ve ayakta idi. 1888 yılında çekilen fotoğrafta Tbeti’nin sağlam hali belgelenmiştir⁵⁴⁰. Birçok yapıdan oluşan Tbeti kompleksinden geriye ise sadece ana kilise yapısının ağır hasarlı duvar kalıntıları kalmıştır. Tüm tarihi eserlerin tahrip edilmesinde önemli rolü olan defincilere ilave olarak Tbeti başka bir talihsizlik daha yaşadı. 1950’lerde Şavşat Kaymakamı olarak görev yapan şahıs Tbeti’yi yıkmak istemiş, yapının duvarlarında açtığı 19 adet deliğe dinamit lokumları yerleştirerek bombalamıştır. Dinamitlerden 18’i patlamış, Tbeti büyük zarar görmüştür⁵⁴¹. Kubbesi de patlatmadan aldığı hasarla yıkılmıştır. Bu tarih ve kültür düşmanlığı sonucunda Tbeti’nin ayakta kalabilen hasarlı bir duvarının alt yan cephelerinde o dinamitlerin yerleştirildiği delik bugün de görülebilmektedir. Tarihi Tbeti’nin rekonstrüksiyonu için Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlıklar yapılmaktadır.

539 “Tbetis Sulta Matiane”, **geogen.ge**, http://www.geogen.ge/ge/various/tbethi_synodal_records/, Son erişim 25.02.2021.

540 “Tbeti”, **taoklarjeti.com**, <http://taoklarjeti.com/index.php/taoklarjeti/klarjetis-dzglebi/tbeti>, Son erişim 25.02.2021.

541 “Şavşat’daki Tibet Kilisesini 1950’lerde Dönemin Kaymakamı Dinamitletti”, **08haber.com**, <http://08haber.com/haberGoster.php?hid=7644>

Tkemali/ტყემალი

İki anlamı vardır; biri et yemeklerinin bandırılarak yendiği erik sosu, diğeri bu ürünün yapıldığı, bilimsel adı Prúnus cerasifera olan eriğin adıdır. Burada erik sosu anlamından söz edeceğiz.

Gürcü sofralarında kırmızı et, beyaz et, balık da dâhil tüm et yemekleri mutlaka tkemali eşliğinde yenmektedir. Sofrada bulunanlar, ortaya konan tkemali kabındaki özel kaşıkla veya kabin boşaltma ucundan dökerek, kendi tabağına tkemali alır. Et yemeği yerken, çataldaki lokma yemek tabağına alınmış tkemaliye bandırılıp tkemali sürüldükten sonra yenir. Gürcistan'da, tkemali kültürü o kadar yerleşmiştir ki; tkemali alışkanlığı olmayan Türkiye veya başka bir ülkeden gelen misafirin eti tkemali kullanmadan yemesi şaşkınlıkla karşılanabilmektedir. Fotoğrafta görülen tkemalinin yapımında kullanılan malzemeler; tkemali yani yeşil erik, kindzi (kişniş), dereotu, yarpuz, sarımsak, tuz, şeker, damak tadına göre acı biber. Malzemeler kişiye göre değişiklik gösterebilir. Tkemali ekşimsi tadıyla et yemeklerinin vazgeçilmez sosudur.

Tkvarçeli/ტყვარჯელი

Batı Gürcistan'da, işgâl altındaki Gürcistan toprağı Apkhazeti'de (Abhazya) yerleşim alanıdır. 1942 yılında kent statüsü verilmişti. Ğalidzğa Vadisi'ndedir. Sokhumi'ye 80 km, Tbilisi'ye 418 km mesafededir.

Tkvarçeli'de 10-11. yüzyıl Gürcü eseri Laşkendarı Kilisesi kalıntıları vardır. Tkvarçeli'nin olduğu yerden bahseden 16-17. yüzyıl Gürcü kaynaklarında burası Tkauru, Tkavrusi, Tkauçi gibi adlarla anılır. İtalyan kartograf Arcangelo Lambertini'nin 1654 yılı haritasında

buranın adı Tkvaca olarak geçer. Gürcistan'ın Sovyet Rusya tarafından işgal edildiği 1921'den 1991'e kadar Sovyetler Birliği içinde bulunan Gürcistan'a bağlı Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti içinde; 1991 yılından sonra da Bağımsız Gürcistan'a bağlı Apkhazeti Özerk Cumhuriyeti içindeydi. Hukuken Gürcistan toprağı olmakla birlikte; fiilen 1992-1993 yıllarındaki savaşta tüm Apkhazeti'yle birlikte Gürcistan'dan koparıldı. 1935 yılında Tkvarçeli'de kömür madeni bulundu ve bu sanayi koluyla birlikte Tkvarçeli gelişti. Kentte ayrıca inşaat malzemeleri fabrikası, kömür gazı tesisi ve başka enerji üretim tesisleri vardı.

Tkvarçeli yakınlarında termal su kaynağı tespit edilmiş ve balneoterapi merkezi de kurulmuştu⁵⁴². 1992-1993 savaşından sonra büyük nüfus kaybı yaşadı. 1989'da 21 bin olan nüfusu, 2003 yılında sadece 4.800 idi. Günümüzde 5 bin ci-

varında nüfusa sahiptir. İstatistik verilere göre 1989'da nüfusun %42'si Abaza, %24'ü Rus, %23'ü Gürcüydü. 1992'de başlayan savaştan sonra Tkvarçeli'de Gürcü nüfus kalmamıştır⁵⁴³. Gürcüler haricinde Abaza (Apsua/Apsuva) ve Ruslardan da terk edenler oldu. Günümüzde Tkvarçeli'de sadece Abaza ve Rus nüfus yaşamaktadır. Tkvarçeli, o yıllardan bugüne hiçbir gelişmenin olmadığı, terk edilmiş harabe yapılarla ve etrafa saçılmış hurda araçlarla dolu bir vaziyettir. Ünlü Gürcü şair Galaktion Tabidze, buradaki kömür madeninden esinlenerek 1940'larda *Tkvarçeli* adlı

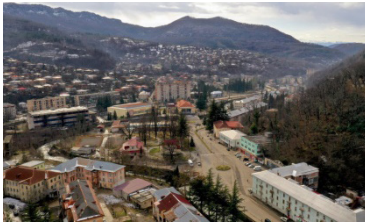
542 "Tkvarçeli", abkhazia.gov.ge, <http://abkhazia.gov.ge/cities/TKVARCHELI>, Son erişim 25.02.2021.

543 **Human Rihts Watch Arms Project Human Rights Watch/Helsinki**, March 1995, Vol. 2, No:7, <https://www.hrw.org/reports/pdfs/g/georgia/georgia953.pdf>, Son erişim tarihi 25.02.2021./Abhazya'da Gürcülere Etnik Temizlik Yapıldığına Dair İnsan Hakları Örgütü Raporu.

şairini yazmıştı⁵⁴⁴. Günümüzde Tkvarçeli kömür madenlerini Tamşaş adlı Türk firması açık işletme metoduyla işletiyor. Bu firmanın ödediği vergiler, Tkvarçeli beldesi bütçesinin %75'ini teşkil etmektedir.

Tkibuli/ტყიბული

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde yerleşim alanıdır. Tkibuli [ტყიბული] 10 bine yakın nüfusa sahip bir yerleşim alanı olup kent statüsündedir. Tkibuli merkezi Kutaisi kentine 36 km, Bağdati'ye 60, Saçkhere'ye 70, başkent Tbilisi'ye 236 km mesafededir. 1825 yılında burada kömür bulunduktan sonra, Tkibuli köyü düzlükleri bir sanayi bölgesi görünümü almaya başladı. 1939 yılında da köy ile üretim alanlarının olduğu yerler birleştirilip Tkibuli kenti oluşturuldu. Tkibuli'nin komşuları; kuzeyde Ambrolauri, güneydoğudan Çiatura, güneyden Tercola, güneybatıda Kutaisi kenti, batıda ise Tzkalutubo'dur.

Tkibuli adından söz eden ilk kaynaklar; 1259-1293 tarihli tarihi eser yazıtlarıdır. Daha önceki çağlarda buranın adının Okriba olduğu ifade edilmektedir. Bu adın, Megrel-Lazca kökenli

bir kelime olan ve Kuzu yeri/Kuzuluk anlamındaki კობი-*kirib'* den geldiği belirtilmektedir. Okriba adı da kaynaklarda ilk olarak 1071 yılında geçmektedir⁵⁴⁵. Birleşik Gürcistan Krallığı yıkıldıktan sonra Tkibuli, Kutaisi merkezli İmereti Krallığı'nın parçasıydı. Tkibuli'de görülecek yerler arasında; Mukhara Şelalesi, Tsetskvati Mağarası, Tskhracvari Tepesi Kilisesi, Tkibuli barajı, Satzire köyü tatil beldesi sayılabilir.

544 "Tkvarçeli", **galaktion.ge**, <http://galaktion.ge/?page=Poetry&year=1941&p=1&id=1635>

545 G. Devdariani, G. Çaoşvili, "Tkibuli", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.89-90.

უ (U)

Udi-Udebi/უდი-უდები

Bugünkü Azerbaycan coğrafyasının yerlisi olan, Kafkasya'nın bu eski halkının Gürcüler tarafından adlandırılmasıdır. Kafkasya'nın en eski etnik gruplarından biridir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşarlar. Azerbaycan'da Nici köyü ve eski adı Vartaşeni yeni adı Oğuz olan kasabada, Gürcistan'da ise Kvareli'nin Zinobiani köyünde yaşarlar. Gürcistan'daki Udiler (Udebi) 1920-1922 yılında Azerbaycan'daki Vartaşeni'den gelip yerleşti. Rusya'da yaşayan Udiler de var. Dünyadaki Udilerin toplam sayıları 7-8 bin civarında olup çoğu Azerbaycan'da Nici köyünde yaşıyor.

Bugünkü Azerbaycan coğrafyasında daha önceleri Albania veya Kafkas Albania'sı dediğimiz bir ülke vardı ve bu Udiler o eski Albania halkıydı. Doğrudan olmasa da o konuda veriler mevcuttur. Z. İampolski'ye göre MÖ 1. yüzyılda Albania'nın nüfusu 800 bin, 9. yüzyılda ise 1 milyonun üzerindedir. Hâkim nüfus Udiler olmakla beraber bu nüfusun içinde Albania'daki yabancı halklar (Hazarlar, Araplar, Oğuz Türkleri, Moğollar) da vardı. Kafkas Albania'sı tarihten silinmiştir ve o hâkim halkın (Udiler-Udebi) nüfusu da maksimum 8 bin kişidir. 7-8. yüzyıllarda buraya gelen Hazarların sayısı 12 bin kişiydi. 1025 yılında Azerbaycan coğrafyasına 40 bin Oğuz Türkü aile geldi. 1070 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan Azerbaycan coğrafyasına geldiğinde 15 bin askeri vardı. Buradan yola çıkan bazı bilim insanları bugünkü Azerbaycan'da Azerilerin içinde fiziksel özellik ve köken olarak eski Albanialıların soyundan gelenlerin (Udilerin) sayısının, kökeni Türk olanlardan daha fazla olduğunu savunuyorlar⁵⁴⁶.

546 Roland Topçışvili (2012), s. 236-249.

Ureki/ურეკი

Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'nde Karadeniz kıyısında kasaba ve tatil alanıdır.

Ureki [ურეკი] sahili Gürcistan'ın diğer sahil kesimlerinin aksine taş değil kumsaldır, koyu renkli Ureki

kumsalının taşıdığı manyetik özelliğinin sağlık açısından birçok faydasının olduğu ifade edilmektedir. Ureki nüfusu 1.200 civarındadır. Guria Bölgesi'nin merkezi olan kıyından içeride 32 km mesafedeki Ozurgeti kentine bağlıdır. Batumi kentine 53 km, Poti'ye 26 km, Kutaisi'ye 102 km, başkent Tbilisi'ye 323 km mesafededir.

Ureki sahilinde birçok orta ve küçük ölçekli otel ve pansiyon yaz aylarında daha çok yerli turistleri, kısmen de eski Sovyet coğrafyası ülkelerinden yabancı turistleri çeker. Gürcistan'da deniz tatili açısından akla gelen öncelikli yerler arasında yer almaktadır. Bu nedenle de Tbilisi-Batumi seferini yapan hızlı trenin kalkış ve varış noktaları dışında durduğu iki istasyon Ureki ve Kobuleti'dir.

Uplistsikhe/უფლისციხე

Doğu Gürcistan'da tarihi kaya kent. Uplistsikhe [უფლისციხე] kayalar oyularak oluşturulmuştur. Şida Kartli (İç Kartli) bölgesinde, Gori kentinin 8 km doğusunda, Mtkvari (Kura) Nehri'nin sol kıyısındadır. Kafkasya'daki en eski yerleşim yerlerinden biridir.

Günümüzde müze statüsündedir. Uplistsikhe'den bahseden en eski yazılı kaynaklar 7. yüzyıla tarihlenir.

Ancak, buranın daha önceki dönemlerde de var olduğu araştırmalarla tespit edilmiş olup, arkeolojik ve yüzey araştırmalarına

göre Erken Bronz Çağı döneminden beri burada yerleşim mevcuttu. Burası Mtkvari-Araksi (Kura-Aras) kültür bölgesi içindedir. Kentin sokakları, meydanı, kanalizasyon sistemi, dört adet giriş kapısı, Mtkvari Nehri'ne ulaşan gizli tüneli, surları vd. bulunmaktadır. Uplistsikhe, önceleri bu çevrede yaşayan halkın hâkim kesiminin yaşam alanıydı, sonra bir dönem Zena Sopeli olarak anılan Şida Kartli'nin merkeziydi. Şida Kartli bölge birliği yöneticisi Uplosi'nin [უფლოსი] yaşadığı merkezdi. Uplosi Tsikhe [უფლოსის ციხე] yani Uplosi'nin Kalesi zamanla kısalarak Uplistsikhe'ye [უფლისციხე] dönüştü. Adı buradan gelmektedir. MÖ 6-4. yüzyıllar arasında Uplistsikhe kent tipi yerleşim alanıydı. 4. yüzyıldan itibaren, bazı başka klasik dönem kentleri gibi Uplistsikhe de gerilemeye başladı ve ilerleyen dönemlerde sadece askeri önemi olan bir kale haline geldi. 11. yüzyılda Uplistsikhe bu önemini de yitirdi⁵⁴⁷. Tarihi kaya kent Uplistsikhe bir müze olarak ziyaretçilerini etkilemektedir.

Uşba/უშბა

Büyük Kafkas Sıradağları'nın en yüksek zirvelerinden biridir. Gürcistan'ın kuzeybatısında bulunan, Zemo Svaneti (Yukarı Svaneti) bölgesindedir. İki başlı bir zirvedir.

Uşba zirvelerinden biri kuzey diğeri güney zirvesidir. Güney zirvesinin yüksekliği 4.700 metre olup kuzey zirvesinin yüksekliği bundan 10 metre daha azdır⁵⁴⁸. Gürcistan ile Rusya Federasyonu'nun Ka-

bardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti arasındaki sınır Uşba'nın arkasından geçer. Uşba'nın kuzeybatısında Rusya içindeki Elbruz Dağı

547 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.511-516.

548 M. Utmeladze, "Uşba", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.195.

vardır. Uşba, Svaneti'nin merkezî kenti Mestia'nın 10 km kuzeybatısındadır. Güzelliğiyle ve ulaşılmazlığıyla yerli yabancı dağcılar ve turistleri kendine çekmektedir.

Uşguli/უშგული

Batı Gürcistan'da Svaneti Bölgesi'nde 4 köyden oluşan yerleşim alanıdır. Uşguli köyü olarak tanımlanır, ancak Uşguli; Jibiani, Çvibiani, Merkmeli ve Çajaşi denen 4 köyden oluşur, bunların tamamı birden Uşguli'yi oluşturur. Merkezi Çajaşi'dir. Gürcistan'ın kuzeybatısındaki Zemo Svaneti (Yukarı Svaneti) Bölgesi'nde, Büyük Kafkas Sıradağları'nın zirvelerinde yer alan Uşguli, Gürcistan'ın en yüksek noktası olan ve 5.200 m rakımlı Şkhara [შხარა] tepesinin eteklerindedir.

Fotoğraftaki karlı dağ, Şkhara'dır. Uşguli'deki dört köyün rakımı 2.060-2.200 metre arasındadır. Bu bölge Avrupa coğrafyası içinde kabul edilir.

Yine Gürcistan'da, Tuşeti'deki Boçorna köyü Avrupa'nın en yüksek köyü-ken, Svaneti'deki Uşguli yükseklik bakımından tüm Avrupa'daki yerleşim alanları arasında ikinci sı-

radadır. Uşguli'nin merkezi olan Çajaşi, otantik yapısı, tarihi dokusu, orijinalliği, kültürel özellikleri, eşsiz mimari yapısı ve Svani kuleleriyle birlikte bir bütün olarak UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ndedir ve korunmaktadır⁵⁴⁹. Buradaki doğa yapısı, Şkhara'nın görüntüsü, köyün büyüleyici manzarası, Svani Kuleleri, Larmaria Kilisesi, etnoğrafya müzesi, yörenin otantik ve diğer orijinal özelliklerinin cazibesi, ziyaretçilerde kalıcı etki bırakmaktadır.

⁵⁴⁹ "Uşguli", georgiantravelguide.com/, <https://georgiantravelguide.com/ka/ushguli>, Son erişim 25.02.2021.

ფ (P)

Pazisi/ფაზისი

Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nde bulunan günümüzdeki Poti kentinin tarihi kaynaklardaki adıdır. Yunan tarihçiler, eski Gürcistan'da daha eski bir yerleşim alanı üzerinde MÖ 7-5. yüzyıllarda kurulmuş Pazisi veya Pasisi (Eski Yunanca Φάσις) adlı kentten söz eder. Bu adın kaynağı hakkında çeşitli görüşler vardır. Bir görüşe göre; Pazisi, Rioni Nehri'nin diğer adıdır ve kentin adı da buradan gelir. Pazisi Pasisi'den gelir ve bu kelime nehir görünümünde olan eski Yunan tanrılarında birinin adıdır. Yunan Mitolojisine göre Pasisi Okeanos adlı tanrının oğludur. Yunanlıların sadece Rioni'ye değil, birçok nehre Pazisi dediği bilinmektedir. Yunanlılar Fırat Nehri'ni de Çorokhi (Çoruh) Nehri'ni de böyle isimlendiriyordu. Eski Yunancada pasisi kelimesinin bir anlamının da temiz sıvı olduğu; temiz suya, temiz yağa ve başka temiz sıvılara da pasisi dendiği ifade edilmektedir.

Pazisi Nehri'nin denize döküldüğü yerde Pazisi kentinin olduğu belirtilmektedir. Pazisi kenti yüksek gelişmişliğe sahip, zenaat ve ticaret kentiydi. Strabon (MÖ 64 - MS 24), buranın dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş ve farklı diller konuşan 60 boy veya kabileden insanın toplandığı bir yer olduğunu belirtmektedir. Pazisi'nin olduğu yerden Poti olarak bahseden ilk tarihi kaynak 8. yüzyıl Ermeni tarihçisi Levondi'nin (Ermenice Ղեւոնդ) eseridir. Pazisi tarihini araştırmak için birçok tarihi belge var. Pazisi uzun süredir araştırma konusuydu, şimdiki kabule göre, Pazisi farklı zamanlarda farklı yerlerin adı olarak kullanılıyordu⁵⁵⁰.

Pazisi kentiyle ilgili araştırmaların bir buçuk asırlık geçmişi var. Fakat henüz, elimizdeki yazılı ve arkeolojik veriler onun tarihiyle ilgili bazı konuların kesinleşmesine imkân vermiyor. Genel olarak bugünkü Poti kenti ve çevresinin, tarihi kaynaklardaki Pazi-

550 Natia Pipia, s.73.

si'nin yeri olduğu düşünülüyor. Yunan yazılı kaynaklarındaki Pazi/Pasis'in Kartveluri dilleri temelinde algılanan Poti olduğu kabul ediliyor⁵⁵¹.

Panduri/ჟანდური

Üç telli Gürcü halk çalgısı, Gürcistan'ın her yerinde yaygındır. Farklı yörelerin panrudileri arasında görünüş ve perde sayısı açısından farklılıklar vardır.

Dağlık bölgelerde kullanılan panduriler daha büyük, ovalarda kullanılan panduriler daha küçük ve daha estetikdir. Panduri terimi 10. yüzyıl yazılı kaynaklarında karşımıza

çıkar. Gövde, sap ve yardımcı parçalar olmak üzere üç ana kısımdan oluşur. Gövdesi alt kısmı olan karın yani tekne ve üst kısımdaki kapaktan ibarettir. Sapı baş ve boyundan oluşur. Yardımcı parçalar olarak akort burguları, perdeler, köprü ve bağlantı perçini vardır. Pandurinin tümü genelde aynı ağaçtan (çam, ladin gibi) yapılır, üç teli de aynı kalınlık ve uzunluktadır⁵⁵².

Parikaoba/ჟანრიკობა

Eskrim sporunun adıdır. Gürcü kültüründe Tsekva Parikaoba adıyla ikinci bir anlam taşır, kılıç ve kalkanla yapılan dansın adıdır. Parikaoba Doğu Gürcistan'daki dağlık bölge tarihsel ve etnografik Khevsureti [ხევსურეთი] yöresine aittir. Bu dansın sahnelenışı gerçek bir tiyatral gösteridir. Büynesinde aşkı, yiğitliği ve kadına saygıyı barındırır. Kadın ve erkeğin flörtüyle başlar, beklenmedik şekilde, muhtemelen kadının hayranı olan ikinci bir erkek

551 G. Gamkrelidze, *Kolkhologiuri Narkvevebi II*, Arkeologiuri Klevis Tsentri, Tbilisi:2010, s.56.

552 "Panduri", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=39&t=4100>, Son erişim 25.02.2021.

müdâhil olur, bu andan sonra kadın ve erkeğin flörtünün yerini rakiplerin kılıçlı meydan muharebesi alır.

Kadın sahneden çekildikten sonra düello daha şiddetli şekilde devam eder. Çatışmaya son verilmesi ise ancak, anlaşmazlığa neden olan kadının müdahalesiyle olur.

Kadın gelip düellocuların ortasında yere mendili attığı anda erkekler çatışmaya son verir. Kadının mendilini yere atması savaşı bitiren bir harekettir. Parikaoba dansında, diğer Gürcü danslarında olduğu gibi

kadının ve erkeğin herhangi biçimde, hatta parmaklarının dahi birbirine temas etmesi söz konusu değildir. Parikaoba çok zor ve estetik hareketlerin yapıldığı, savaş manevralarının büyük bir ustalık ve doğrulukla icra edildiği bir dandır. Erkeklerin zor ve estetik figürlerinin yanında kadınların figürleri de oldukça estetik hareketlerden oluşmaktadır. Parikaoba dansının icrası; dansçıların büyük teknik ve taktik bilgisiyle sürekli çalışarak pratik yapmalarını gerektirir⁵⁵³.

Parnavazi/პარნავაზი

Gürcü tarih yazımında Kartli Krallığı ve İberia Krallığı adlarıyla bilinen krallığın ilk kralı olarak kabul edilir. MÖ 4. yüzyılın sonu, 3. yüzyılın başında Kartli (İberia) Kralı'dır. Aynı zamanda, bugün kullanılan Kartuli Anbani denen Gürcü alfabesinin ilk hali olan Asomtavruli'nin Parnavazi tarafından oluşturulduğu kabul edilmektedir.

553 Tezcan Atıla Basiladze 20.02.2021.

MÖ 4. yüzyılda Doğu Gürcistan'daki Kartli'nin merkezi Mtskheta'da [მცხეთა] tahtta oturan yöneticinin unvanı mamasakhlisi [მამასახლისი] idi. Bu dönemde eski Tao bölgesinin olduğu çevreler ise Arian Kartli olarak adlandırılıyordu. Arian Kartli Ahameniş İmparatorluğu'na doğrudan bağlıydı. Mtskheta merkezli Kartli ise Ahameniş İmparatorluğu'na doğrudan bağlı olmayıp, sadece kuzeyden Ahameniş içlerine olabilecek girişleri engellemekle mükellef tutuluyordu. Ahameniş bir Pers imparatorluğu idi. Arian Kartli Ahameniş İmparatorluğu'na bağlı olmasına rağmen bir krallıktı ve başındaki yönetici Azo mepe unvanı taşıyordu. Bilindiği üzere mepe terimi Gürcücede bugün de kral anlamındadır.

Makedonya Kralı Büyük İskender, Ahameniş İmparatorluğu üzerine sefer düzenlediği dönemde, Mtskheta Mamasakhlisi Samara ve Arian Kartli Kralı Azo'dan kendi tarafında yer almalarını istedi. Arian Kartli yöneticisi Azo, Ahameniş İmparatorluğu'na bağlılığı bırakıp İskender'i destekledi, Mtskheta'daki Kartli Mamasakhlisi Samara ise İskender'e destek vermedi. Ahameniş İmparatorluğu'na karşı mücadele eden Büyük İskender, Arian Kartli yöneticisi Azo'yu Kartli yöneticisi Samara'nın üzerine gönderdi. Kafkasya geçitlerini tutma amacındaki İskender'in; Mtskheta'da Perslerle müttefik Samara yerine kendisine bağlı Azo'nun oturması işine geliyordu. Bunun üzerine Azo Arian Kartli'den kalkıp Kartli'nin merkezi Mtskheta'ya yürüdü. Azo Mtskheta Mamasakhlisi Samara ve kardeşini yendi ve Kartli'yi kendi topraklarına kattı. Bu tarihte Kartli ile Arian Kartli (eski Tao) böylece tek çatı altında birleşti. Mtskheta'ya yerleşen Azo, eskiden olduğu gibi mepe unvanını sürdürdü, böylece Mtskheta yöneticilerinin mamasakhlisi unvanı sona erdi. Aslında mamasakhlisi de kral anlamıyla eşdeğerdi.

Arian Kartli ve Kartli'ye birlikte hâkim olan mepe yani Kral Azo'ya karşı, yeni bir rakip ortaya çıktı. Bu rakip, daha önce Azo'nun yendiği Mtskheta yöneticisi Samara'nın kardeşinin oğlu Parnavazi'y-

di. Azo Mtskheta'ya girdiğinde, küçük yaştaki prens Parnavazi annesi tarafından dağlara kaçırılıp kurtarıldı ve gizlice orada yetiştirildi. Parnavazi büyüdü, Azo'dan babasının ve son mamasakhlisi amcasının intikamını ve Mtskheta tahtını geri almaya kararlıydı. Parnavazi Azo'ya karşı iki kez savaştı ve ikisinde de galip geldi. Savaşlardan ikincisi Artaani yani bugünkü Ardahan'da gerçekleşti. Bu, MÖ 4. yüzyılın sonu, MÖ 3. yüzyılın başına denk gelen dönemdi. Parnavazi'ye Azo'ya karşı savaşında Kolkheti yani Egrisi kralı Kuci de destek veriyordu. Parnavazi, Kolkheti'nin o zamanki merkezi Tsikhe-Goci'ye yani Kuci'nin kalesine (bugünkü Samegrelo'da Senaki'ye 17 km mesafede) giderek Kuci'yle görüştü. Kuci ve Parnavazi birlikte Azo'ya karşı savaştılar ve Azo yenildi. Bu tarihte Parnavazi Kartli (İberia) Kralı oldu. Kuci'nin toprakları Kolkheti de Parnavazi'ye bağlı eristavilik yani prenslik oldu. Bundan sonra, Egrisi/Kolkheti'nin hâkimi Kuci, büyük kral Parnavazi'ye bağlı bir prensti, kendi prensliğinin hâkimi olarak bölgesini yönetmeye devam etti.

Parnavazi, ülkesinde benzersiz reformlar yapan büyük bir kral olarak kabul edilmektedir. Kral Parnavazi, ülkesini 8 eristavilik yani prensliğe böldü, ülkenin merkezi olan Kartli'ye (Şida Kartli) de saspaspeti adıyla merkezî yönetim bölgesi deniyordu. Parnavazi'nin ülkesini ayırdığı idari bölgeler olan eristaviliklerin (prensliklerin) adları şunlardı: Argveti, Kakheti, Khunani, Samşvilde, Tzunda, Odzrkhe, Klarceti, Egrisi (Kolkheti)⁵⁵⁴. Tüm İberia'ya yani tüm Kartli'ye, bununla birlikte tüm Kolkheti'ye hâkim olan Parnavazi, tarihte birleşik Gürcistan'ın ilk kralı olarak kabul edilmektedir. Bunda, Azo'ya karşı tarihsel olumsuz bakışın da etkisi vardır. Azo da bugünkü kral teriminin karşılığı olan mepe unvanı taşımasına rağmen, hatta Parnavazi mepe unvanını Azo'yu yenerek Azo'dan devralmasına rağmen, Gürcü tarih yazımında Kartli'nin (İberia)

554 Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

ilk kralı olarak Parnavazi kabul edilmektedir⁵⁵⁵. Gürcülerin efsanevi kralı Parnavazi, Gürcü alfabesini oluşturan kral olarak da bilinir. Bugün Mkhedruli alfabesi kullanılmaktadır, ancak daha önceki asırlarda kullanılan Gürcü yazı sisteminin ilk şekli olan Asomtavruli'nin 2300 yıl önce Parnavazi tarafından oluşturulduğu kabul edilmektedir. Parnavazi'ye atfedilen diğer bir konu da tüm Gürcistan için ortak inanç sistemi getirmesidir. O dönem haliyle pagan dönemdi ve her bölgede yaşayan Gürcüler ayrı ayrı ve çeşitli tanrılara inanmaktaydı. Parnavazi, Mtskheta'da dağdaki Armazi adlı tanrıyı tüm Gürcistan'ın baş tanrısı ilan etti. Hıristiyanlık gelene kadar Gürcülerin tanrısı Armazi idi.

II. Parsman-Kveli/ფარსმან-II ქველი

2. yüzyıl Kartli (İberia) kralıdır. 116-142 yıllarında krallık yapmıştır. Birinci ve ikinci yüzyılda siyasi bağımsızlığını ve devlet olma niteliğini muhafaza eden, Roma ve Part İmparatorluğu haricinde bir tek ülke vardı, o da yabancı kaynaklarda İberia, Gürcü kaynaklarında Kartli adıyla bilinen Gürcü krallığıydı.

MÖ 65 Yılında Roma İmparatorluğu komutanı Gnaeus Pompeius Magnus'un Kolkheti ve İberia'ya sefer düzenleyip bu krallıkları Roma müttefiki haline getirdiği biliniyor. Roma'yla olan dostluk ve müttefiklik antlaşması İberia'nın büyüklüğüne ve bağımsızlığına gölge düşürüyordu ve bu eski Gürcü krallığı Roma vassalı sayılır hale gelmişti.

2. yüzyılda İberia'nın aynı anda iki kralı vardı; krallardan biri Armazistsikhe'de tahtı olan Parsmani, diğeri de aynı anda Mtskhe-

555 Zaza Abaşidze, Mikhel Bakhtadze, Otar Canelidze, s. 49-52, Simon Canaşia, İvane Cavakhişvili vd., 26, Mariam Çkhartışvili, **Sakheebi Sakartvelos Tzarsulidan**, Universalı, Tbilisi:2009, s.7-17.

ta'da taht sahibi olan Mitridate idi ve paralel iki kralın ilişkileri iyi değildi. Mitridate Parsmani'yi davet ederek hileyle öldürmeye kalktı, ancak Parsmani bu tuzağı önceden haber aldı. Daha sonra Parsmani ile Mitridate'nin savaşından Parsmani galip geldi, Mitridate Mtskheta'yı terk etti. Parsmani'nin krallığı, Roma İmparatorluğu'nun en güçlü dönemine denk gelir. Roma'nın doğudaki rakibi, İran coğrafyasındaki dönemin Part İmparatorluğu idi. Dolayısıyla, Kartli Krallığı'nın komşuları, dönemin dünyasının en güçlü iki imparatorluğu idi ve bu İberia yani Kartli için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Bu şartlar altında hareket etmek çok zor olmasına rağmen, Parsmani ileri görüşlülüğü ve yetenekleri sayesinde krallığına yüklenen ağır sorumlulukları iyi değerlendirerek doğru kararlar almayı başardı. Dariali Geçidi'ni elinde tutan Parsmani, bunu kullanmayı ve kuzeydeki savaşçı Alanlarla anlaşarak onlardan yararlanmayı bildi. Parsmani'nin ordusu Alanlarla birlikte ipek yolu ticaret güzergâhına saldırılar yaptı. Alanlar ayrıca kervanlara, Part ve Roma köylerine saldırıp yağmalıyor, ganimetlerle Kuzey Kafkasya'ya geri dönüyor, Kartli'nin ve Alanların bu saldırıları Partlar ve Romalılara büyük zarar veriyordu.

1. yüzyıldan 2. yüzyıla geçerken jeopolitik faktörlerin doğru kullanılması sayesinde Kartli o kadar güçlendi ki; dönemin dünyasında süper güçler olan Part ve Roma İmparatorlukları karşısında Kartli kendisi atağa geçmeye başladı. Antik Çağ'da Kartli'nin güçlendiği dönem, Kral II. Parsman-Kveli (116-142) dönemine denk gelir. Parsmani'nin İberia tahtına geçtiği 2. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in güneydoğu kıyılarında (Doğu Karadeniz bölgesi ve Gürcistan kıyıları), Suriye ve Ermenistan'da Roma garnizonları vardı. Kapadokya Roma vilayeti sayılıyordu. Med bölgesi ve çevresinin hâkimiyeti hususunda Roma ve Part imparatorlukları çekişiyordu. Kral II. Parsman-Kveli, Kuzey Kafkasyalı Alanlar ve başka kabilelerin de desteğini alıp Romalıları Kolkheti'den (Egrisi) ve komşu topraklardan çıkarmak için savaşıyordu. 117-138 yıllarındaki Ro-

ma İmparatoru Adriane'nin tarihçisi Kartli ile Roma'nın mücadelesini anlatıyor ve buradan anlaşıldığına göre de Parsmani Romalılara üstünlük de sağlıyor, toprakları geri de alıyordu.

Kartli Kralı II. Parsman-Kveli, Kuzey Kafkasyalı Alanlarla birlikte; Roma İmparatoru Adriane'nin (117-138) iktidarı dönemine denk gelen, 134 yılında ipek yolu güzergâhına saldırdı. Ermenistan, Kapadokya, Albaneti (bugünkü Azerbeycan topraklarındaki Kafkas Albania'sı), Med bölgesi ve çevresini dağıttı. Korkuya kapılan Part Kralı (Vologes III, 105-147) Alanlara pek çok hediye verdi, daha da fazlası, Roma İmparatoru'ndan koruma istedi. Bunun üzerine, Kapadokya'nın Romalı yöneticisi Plavius Ariane büyük bir askeri hazırlık başlattı. Alanlar Roma lejyonlarıyla çarpışmaktan imtina ettiler ve Büyük Kafkas Sıradağları'nı aşarak Kuzey Kafkasyaya geri döndüler. Fakat Romalılar yine de Kartli üzerine gitmeye cesaret edemediler. Bu dönemdeki gelişmeler karşısında dengeyi sağlamak için Roma İmparatoru Adriane'nin kendisi Kapadokya'ya geldi. Kapadokya yöneticisi (Roma valisi) Plavius Ariane eliyle Kartli Kralı II. Parsman-Kveli'ye pekçok hediye gönderdi ve Gürcü kralı Kapadokya'ya davet etti. Fakat Parsmani 40 milyon kişinin hükümdârı olan dönemin süper gücü Roma imparatoruyla Kapadokya'da görüşmeyi reddetti. Ayrıca hiçbir şartını da kabul etmedi.

II. Parsman-Kveli ve Roma İmparatoru'nun karşı karşıya gelişi 134 yılında başlamadı. Birkaç yıl önce Parsmani Romalıları Klarceti (Artvin ve çevresi) ve Açara Bölgesi'nden de çıkarmıştı. Parsman-Kveli 134 yılından sonra da ipek yoluna saldırmaktan vazgeçmiyordu. Parsman-Kveli hem Romalılara hem Partlara (Persler) karşı mücadele ediyordu. II. Parsman-Kveli'nin doğrudan Partlarla birçok savaşı oldu ve bu savaşlardan her zaman zaferle çıkan Kral Parsmani komutasındaki Gürcüler oldu.

138 yılında Roma tahtına Antonine Pius oturdu. O, Kartli Krallı-

ğ'na selefi Adriane'den daha fazla değer verdi. Kral Parsmani'yi ailesiyle birlikte Roma'ya davet etti. Roma kenti Kartli'nin güçlü kralını, eşini ve oğlunu büyük kutlamalarla karşıladı. İmparator Antonine Pius, Roma'nın vilayetleri haline gelmiş Doğu Karadeniz kıyılarında, Irak'ın kuzeyinde Kartli hâkimiyetini tanıdı. Parsmani'ye daha önce görülmemiş bir saygı gösterdiler. Roma İmparatorluğu'nda ilk kez Romalı olmayan bir devlet adamına Kapitolium'da yani Roma'nın kutsal mabedinde kurbanlar feda edildi. Bu olay Kartlilerin seçkinliğinin ve Romalılarla eşitliğinin koşulsuz tanınması demektir. Parsman-Kveli şerefine Roma'da askeri savaş gösterileri yapıldı. Roma imparatoru da ailesiyle birlikte gösterilerde hazır bulundu. Parsman-Kveli tüm Romalıları askeri kabiliyeti ve stratejik zekâsıyla gölgede bıraktı. Marsis Vadisi'nde, Roma halkının toplandığı parlamento binasının önünde Roma İmparatoru Antonine Pius'un isteğiyle Kartli Kralı Parsman-Kveli'nin at üzerinde bir heykelini diktiler. Parsmani Gürcistan'a döndükten sonra Part İmparatorluğu'na karşı yine askeri harekâtlar düzenledi. Tarihi bilgilerin gösterdiğine göre, Kral Parsmani Partlari (Persler) birçok defa yenilgiye uğrattı. II. Parsman-Kveli'nin ölümünden sonra da Kartli Krallığı yaklaşık 80 yıl boyunca gücünü ve dünya siyasetinde etkinliğini sürdürdü⁵⁵⁶.

Pelamuşi/ფელამუში

Üzümden yapılan lapa kıvamında tatlıdır. Gürcü tatlısı pelamuşi, daha çok sonbahar mevsiminde bağbozumu zamanında, kaynatılmış üzüm suyu ve un kullanılarak yapılır. Batı Gürcistan'da bu tatlıya pelamuşi [ფელამუში], Doğu Gürcistan'da ise tatara [თათარა] denir. Pelamuşi ya da tatara adlı bu tatlı, badagi [ბადაგი] denen, önceden hazırlanarak kullanılmak üzere sak-

556 "Kartli (İberya) Kralı II. Parsman Kveli", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=fdg__2BjkYc) https://www.youtube.com/watch?v=fdg__2BjkYc, (Sakartvelos Video Ensiklopedia videosu, çeviren ve seslendiren: Erdoğan Şenol), Son erişim 25.02.2021., Zaza Abaşidze, Mikheil Bakhtadze, Otari Canelidze, s. 60-62, Mariam Çkhartışvili, **Sakhebi Sakartvelos Tzarsulidan**, Universali, Tbilisi:2009, s.17-51.

lanmış üzüm suyundan yapılmaktadır. Pelamuşi ile tatara arasın-
da küçük bir fark bulunmaktadır.

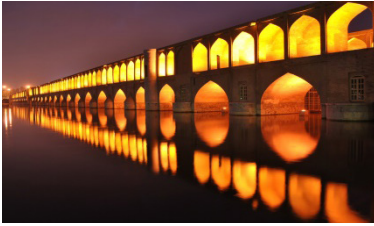
Doğu Gürcistan'da yapılan tata-
rada sadece buğday unu kulla-
nılır, Batı Gürcistan'da yapılan
pelamuşide ise mısır unu ve
ya mısır ve buğday unu birlikte
kullanılmaktadır.

Batı Gürcistan'daki tariflerden birine göre; 1 lt badagiye (üzüm
suyu), 150 gr mısır unu, 50 gr buğday unu, 2 yemek kaşığı şeker
kullanılır. Unlar ve şeker bir kaba konur. Badaginın yarısı yavaş ya-
vaş ilave edilerek ağaç kaşıkla sürekli karıştırılır. Daha sonra çırpı-
cı kullanılarak tamamen homojen hale getirilir. Badaginın diğer
yarısı tencereye konur, yukarıda hazırlanan karışım yavaş yavaş
eklenir ve iyice karıştırılır. Yüksek ateşte pişirmeye başlanır, kay-
natılır ve sürekli karıştırılır. Bir süre sonra ateş kısılır, kısık ateşte
kaynatılır ve 8-10 dakika kaynatmaya devam edilir. Bu süre zar-
fında pelamuşi kalın kıvama gelecektir. Tadına bakılır, un tadının
kaybolmuş olması gerekir. Pişirilen pelamuşi servis kaplarına alı-
nır. Üzerine ceviz konarak süslenir ve bu şekilde yenir.

Pereidani–Pereidneli Kartveli/ფერიდანი- ფერიდნელი ქართველი

İran İslâm Cumhuriyeti'nin İsfahan eyaletindeki Feridunşehr adlı
yerleşim alanını Gürcüler Pereidani şeklinde adlandırır. Feridun-
şehr, İsfahan eyaletindeki 22 kentten biridir. İsfahan'ın 150 km
batısında olup 15 bin civarında nüfusa sahip olduğu tahmin edil-
mektedir. Gürcülerin Pereidani olarak telaffuz ettikleri Feridun-
şehr kenti Gürcü tarihsel hafızasında önemli yer teşkil eder. İran
şahları tarihin her döneminde Gürcistan'ı işgâl etmeye çalışan
büyük bir imparatorluğun yöneticileri olarak karşımıza çıkmak-
tadır.

1588-1629 yıllarında tahtta olan İran Safevi Hanedanlığının beşinci hükümdârı Şah Abbas I, Gürcistan tarihindeki en kanlı ve zalim işgâlcilerden biriydi.

Şah Abbas Doğu Gürcistan'da Kartli ve Kakheti bölgelerindeki işgâllerine, uyguladığı katliamlara rağmen Gürcü millete itaat ettiremiyordu. Bunun üzerine Gürcüleri kendi

öz yurtlarından sürüp yerlerine İran'dan çeşitli kavimlere mensup insanları yerleştirmeyi planladı. Bu amaçla, Gürcistan'da öldürdüğü Gürcülerden geriye kalanları da İran içlerine sürmeye başladı. Bu sürgünler Kakheti, Tbilisi, Kvemo Kartli bölgelerinden oluyordu. Sürgüne gönderilen yüzbinlerce insandan yarıdan fazlası yollarda öldü. Pereidanlı Gürcüler, 1616 yılında Kakheti'den sürgün edilen Gürcülerin neslindedir. 100 bin kadar Gürcüyü İran'a süren Şah Abbas, onları farklı illere yerleştirmişti (Horosan ve İsfahan'a). Onların çoğu asimile oldu Farslaştı/İranlılaştı. Sadece Pereidan'a yerleştirilmiş olanlar dillerini ve bazı geleneklerini korudular. Pereidan'daki köylerden 14'ü Gürcü köyüdür. Pereidanlı Gürcülerin sayısı 12-14 bin kadardır⁵⁵⁷. İsfahan'daki Feridunşehr, Gürcülerin ifadesiyle Pereidan'da yaşayan Gürcüler arasında Gürcüceye ilgi ve Gürcüce bilenlerin oranı, aradan geçen 400 yıla rağmen, Türkiye Gürcülerinden çok daha fazladır. Feridunşehr/Pereidani denen kent ve çevresinde yaşayan Gürcü nüfustan dolayı Gürcistanlılar İranlı Gürcülere Pereidneli Kartvelebi yani Pereidanlı Gürcü demektedir. İran'da yaşayan Gürcüler İran iktidarında uzun süre önemli görevlerde bulunmuştur. Undiladze, İoseliani gibi soyadlara sahip birçok Gürcü İran ordusu başkomutanlığı, başbakanlık ve bakanlığa eşdeğer konumlarda görevler yapmıştır. İsfahan'da 1599-1602 yıllarında inşa edilen 297

557 Roland Topçışvili (2010), s.151.

metre uzunluğundaki meşhur 33 kemerli köprü de İranlı Gürcü başkomutan ve devlet adamı Alaverdihan Undiladze tarafından yaptırılmıştır⁵⁵⁸. Pereidneli Kartvelebi denen İranlı Gürcülerden birçoğu günümüzde Gürcistan'la bağlarını yeniden tesis etmiş bulunmaktadır.

Perkhuli-Partsa/ფერხული-პარცა

Guria ve Açara bölgelerine ait olan geleneksel dans Khorumi dansı kadar eskidir. Antik Kolkheti medeniyetindeki yerel pagan inanç rituellerinin izlerini barındıran bu dans çiftçilerin imece dediğimiz dayanışma geleneğini de anlatır.

Bölgeye ait Naduri dediğimiz çok sesli köy çalışma şarkısıyla da oynanan ayrıca kadınların ve erkeklerin beraberce icra ettikleri bu dans figürleri eski dönemleri yansıtmaktadır. Perkhuli-Partsa dansı, antik dönem Gürcülerinin ibadetlerini, köy yaşamındaki birliklerini beraberliklerini devasa çemberler hatta üst üste çıkılmış çemberler şeklinde sergiledikleri son derece hızlı, estetik ve kareografik bir danstır⁵⁵⁹.

Potskhovi-Posof/პოტსხოვი-პოშოფი

Tarihsel Güney Gürcistan'da, Samtskhe Bölgesi'nde yerleşim alanıdır. Bugünkü Ardahan ilinin Posof ilçesinin olduğu alanların orijinal ve Gürcüce olan adıdır. Postskovi, Potskhovi Çayı (Posof Çayı) ve kolları olan Cakitzkali, Tzurkabistzkali, Çançakhistzkali, Ğrmanistzkali vadilerinin birleşiminden oluşur. Samtskhe Bölgesi'nin

⁵⁵⁸ İzo Rikadze, "400 yıl sonra da Gürcüce konuşuyoruz", [gurcu.org](http://gurcu.org/400-yil-sonra-da-gurcuce-konusuyoruz-icerigi-750.html), <http://gurcu.org/400-yil-sonra-da-gurcuce-konusuyoruz-icerigi-750.html>, Son erişim 25.12.2021.
⁵⁵⁹ Tezcan Atıla Basiladze 20.02.2021.

güney kesimi olan Postkhovi [ფოტხოვი], Badela köyünden Arsiani Dağı'na kadar olan alanı kapsar. Orta Çağ'da Gürcü feodal sülalelerden Cakelilerin [ჯაკელი] doğrudan yönetimi altındaydı. Postkovi idari birimi içerisinde o döneme ait kaleler Şunlardır;

1-)Mere Kalesi/Meres Tsikhe [მერეს ციხე]. Potskhovi (Posof) merkezinin eski adı Diğviri'dir [დიღვირი]. Buranın 3 km güneybatısında, Potskhovi Çayı'nın sağ yakasında bir tepe üzerinde Mere Kalesi vardır. Mere köyündedir, köyün bugünkü adı Çakırkoç'tur. Samtkhe-Cavakheti'den, Akhaltsikhe-Vale'den Ardahan'a Ardanuç'a giden yollar burada kesişir. Kale bu yolu kontrol ediyor, Potskhovi Vadisi'ni kapatıyordu⁵⁶⁰.

2-)Kveli Kalesi/Kvelis Tsikhe [ყველის ციხე]. Kalıntıları vardır, Potskhovi'ye 24 km mesafedeki Aşıkzülali köyünün (tarihsel adı Tzurtkabi [წურწყაბი]) batısında 2 km mesafede olan 80 haneli Kolköy'ün (eski adı Kveli [ყველი]) yakınlarında, Potskhovi Çayı'nın sağ yakasında bir tepededir⁵⁶¹ (Türkçe kaynaklarda Yalnızçam Dağları'ndaki Kol Kalesi).

3-Tzurtkabi Kalesi/Tzurtkabis Tsikhe [წურწყაბის ციხე]. Günümüzdeki Aşıkzülali adlı köydedir, köyün adı Tzurtkabi olup Türk kaynaklarında Suskabi olarak geçer. Kveli Kalesi civarında, Tzurtkabi Çayı'nın sağ yakasındadır. Aşıkzülali'de piskoposluk merkezi olan bir de katedral vardı⁵⁶².

4-Çançakhi Kalesi/Çançakhis Tsikhe [ჭანჭახის ციხე]. Savaşır köyündedir, Potskhovi merkezine 15 km mesafede olup Gürcistan sınırına yakındır. Nehrın sol yakasına kurulmuştur, Caki Vadisi'ndedir⁵⁶³.

560 Bondo Kupatadze, "Meres Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.220-231.

561 Bondo Kupatadze, "Kvelis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.232-254.

562 Bondo Kupatadze, "Tzurtkabis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.255-260.

563 Bondo Kupatadze, "Çançakhis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomt-

5-Cakis Tsikhe/Caki Kalesi [ჯაკის ციხე]. Tarihi Caki köyünde olup bugünkü Yurtbekler köyü yakınındadır. Türkiye Gürcistan sınırında, Potskhovi Çayı ile Cakistzkali Çayı'nın birleştiği yerde geniş bir platoda, Cakistzkali Çayı'nın sol yakasında, akarsudan 400 m yüksekteki bir tepede, yarısı yıkılmış durumdadır. Potskhovi'den Caki köyüne 7 km araç yolu, köyden kaleye 2,5 km yürüyüş yoluyla ulaşılır⁵⁶⁴.

Potskhovi Vadisi 9-10. yüzyıllarda Cakeli sülalesinin, daha sonra ise onların kolu olan Botsodze sülalesinin feodal topraklarıydı. Feodal prensler Cakeli sülalesi de Postkhovi'deki Cakis Tsikhe'den genişleyerek tüm Samtskhe'ye sonra da tüm Meskheti'ye hâkim oldu. Postskhovi daha eski çağlarda Diaokhi (Tao) adlı Gürcü krallığı, sonra Tao-Klarceti Krallığı, daha sonraki dönemlerde Birleşik Gürcistan Krallığı içindeydi. 11. yüzyıldan sonra sahneye çıkan Cakeliler de Gürcistan Krallığı içindeki prensliklerden biri olan Samtskhis Samtavro (Samtskhe Prensligi) yöneticileri olarak burayı yönetiyordu. Kvelis Tsikhe/Kveli Kalesi'nde 1080 yılında Gürcülerle Selçuklular arasındaki savaşı Selçuklular kazandı⁵⁶⁵. Tao-Klarceti toprakları Selçukluların eline geçti, ancak daha sonra Gürcüler tarafından bölge geri alınmıştır. Samtskhis Samtavro denen prenslik, Kral V. Giorgi döneminde Cakelilere mtavari yerine atabagi ünvanı verilmesinden sonra Samtskhe Saatabago adıyla anılmaya başladı. Gürcistan Krallığı'nın parçalanmasından sonra Cakeli sülalesinden Gürcü feodal prensler bölgeyi yönetmeyi sürdürmüştür. 16. yüzyılda Potskhovi'nin de içinde olduğu Tao ve Klarceti toprakları Osmanlılar tarafından alınmıştır. Bu tarihten sonra Müslüman olup adlarını değiştirerek Padişah-tan paşa ünvanı alan Gürcü Cakeliler, bu kez Osmanlılar adına

semloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.261-268.

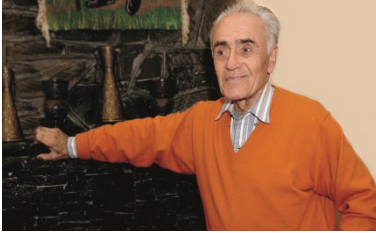
564 Bondo Kupatadze, "Cakis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.269-279.

565 Bondo Kupatadze, "Kvelis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.232-254.

Çıldır Valileri/Ahıska Paşaları unvanıyla bölgeyi yönetmeyi sürdürmüştür (bkz. Atabagi, Saatabago, Cakeli). Osmanlı memurları bölgeye geldiğinde Potskhovi'nin adını Poshov olarak kaydetmiştir. Osmanlı döneminde Poshov'a dönüşen bu ad, Cumhuriyet döneminde Posof yapılmıştır. Bugünkü Posof ilçesi aynı adlı çayın vadisinde kuruludur. Ardahan'ın Posof ilçesinde Türkiye ile Gürcistan arasındaki sınır kapılarından biri bulunmaktadır. Kapının Türkiye tarafı Türkgözü köyündedir ve Türkgözü Sınır Kapısı adını taşırken; sınırın Gürcistan tarafı Vale köyündedir ve Vale Sınır Kapısı adını taşır.

Pridon Khalvaşi/პრიდონ ხალვაში

Gürcü şair ve yazar. Çok sayıda eseri Gürcistan'da çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanmış, ayrıca kitapları basılmıştır.

Bir döneme altın harflerle adını yazdıran Pridon Khalvaşi'nin şiirleri arasında çok sevdiği Türkiyeli Gürcülere hitaben yazılmış olanlar da mevcuttur.

Pridon Khalvaşi 1925 yılında Gürcistan'ın Açara Bölgesi'nde Keda'nın Gegelidzeebi köyünde dünyaya gelmiştir. Pridon Khalvaşi büyük bir edebiyatçı olmasının yanında başka özellikleriyle de dikkat çekicidir. 1970'li yıllarda çoğunluğunu Gürcü yazar ve şairlerin oluşturduğu, içlerinde Rusların da olduğu Sovyet yazar heyetiyle Türkiye'ye de ziyaretlerde bulunmuştur. O geziyle hem Türkiye'yi hem de Türkiye Gürcülerini yakından tanıma fırsatı bularak, anılarında bu görüşmeleri ve döneme ait izlenimlerini anlatmıştır. Pridon Khalvaşi, Gürcistan Yazarlar Birliği üyesi ve Gürcistan Yazarlar Birliği Açara Şubesi başkanıydı. 1995 yılından sonra bir süre Gürcistan Parlamentosu'nda milletvekili olarak da gö-

rev yaptı. Khalvaşi, edebiyat alanında verdiği eserlerden dolayı 1979 yılında Şota Rustaveli Ödülü'ne ve 1995 yılında da Gürcistan Devlet Nişanı'na layık görüldü. O'nun eserlerinin yayımlandığı kitapları arasında; *100 Leksi (100 Şiir)*, *Akedan İkamde (Buradan Oraya Kadar)*, *Dardi (Dert)*, *Rtzmene (İnanç)*, *Çemi Sanatreli (Özlemim)*, *Es Dğe (Bugün)*, *Rçeuli (Seçmeler)*, *Asi Mze Dedis Gulisa (Anne Kalbinde Yüz Güneş)*, *Erttomeuli (Tek Cilt)*, *Ketili İmedis Zğva (İyi Umut Denizi)*, *Mamulişviloba (Vatan Evlatlığı)* sayılabilir. Pridon Khalvaşi'nin hayatında Gürcistan dışında yaşadıkları; özellikle Leonidze adlı gemiyle okyanus ötesi seyahatlerinde yaşadıkları oldukça ilgi çekicidir. O, ayrıca Sovyetler Birliği dönemi hakkındaki tecrübelerini gelecek nesillerden esirgememiş, iyi ve kötü gördüğü ne varsa anlatmış cesur bir adamdı. Orta Asya'ya giderek, 1944 yılında Gürcistan'dan sürülmüş Ahıskalılarla bizzat görüşmüş ve bu görüşmelerini tüm detaylarıyla yazmış olup, aktardığı bilgiler emsali bulunmayan tarihi belge niteliğindedir. Büyük şair ve yazar Pridon Khalvaşi, 2010 yılında hayata gözlerini yummuştur⁵⁶⁶. Hayatını, tüm yaşadıklarını ve tecrübelerini anlattığı, eşsiz bilgiler içeren, bazı şiirlerinin de yer aldığı *Omri* adlı biyografisi Türkçeye çevrilmiş, 2019 yılında Türkiye'de yayımlanmıştır. Pridon Khalvaşi'nin doğum günü olan 17 Mayıs tarihinde Keda'da ve Gegelidzeebi köyündeki Pridon'un müze evinde her yıl Pridonoba adıyla anma günü düzenlenmektedir.

Pşavi-Pşavelebi/ფშავი-ფშაველები

Pşavi [ფშავი] Doğu Gürcistan'ın dağlık kesiminde tarihsel ve etnografik bölgelerden birinin adıdır. Çevresindeki diğer tarihsel bölgelere bakacak olursak; Doğusunda Ertzo-Tianeti, kuzeyinde Khevsureti, batısında Gudamakari, güneybatısında ise Kartli'nin dağ etekleri bulunur.

⁵⁶⁶ "Pridon Khavlaşi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000504/>, Son erişim 25.02.2021.

ye adlandırılan yapıları. Bunların hepsi Yunan'dı, ancak kendilerini Spartalı, Atinalı gibi adlarla tanımlıyorlardı. Başka bir örnek olarak Mezopotamya şehir devletleri ve Kenan'daki Fenike devletlerini verebiliriz. Sur, Kartaca, Sayda, hepsi Fenikeli birer devletti ve bu bölgesel adlarla kendilerini tanımlamaktaydılar. Gürcü kültür coğrafyası içerisinde de, ortak siyasi birlikler oluşturulmadan önce, aynı kültür dünyasının öğeleri olan her bir boy, kendi yörelerinin adlarıyla kendilerini tanımlamaktaydı. Başkalarının onlara verdiği adları bir kenara bırakacak olursak, kendi yaşadıkları yöreye istinaden her bir Gürcü grubu kendini; Taoeli, Kolkhi, Speri, Meskhi, Çani, Klarci, Açareli, Egriseli-Megreli, Apkhazi, Svani, Raçveli, Leçkhmeli, Kakheli, Cavakhi, Tuşi, Pşavi, Khevsuri, İmereli vd. şeklinde adlandırırdı. Bu adların her biri, eski Gürcistan'ın tarihsel ve etnografik bölgelerinin adından geliyordu. Tarihin belirli dönemlerinde bu bölgelerden bazen biri, bazen diğeri öne çıkardı. Bu iki yoldan biriyle olurdu; Birincisi bu coğrafyada veya genel olarak dünyadaki siyasi gelişmeler ve çatışmalara/egemenlik mücadelelerine; İkincisi de yörenin yaşam şartlarına, verimliliğine, ticaret güzergâhı üzerinde olup olmamasına bağlıydı.

Birbirinin çağdaşı eski Tao Krallığı ve Kolkheti Krallığı döneminde, Gürcü coğrafyasında yaşayan boyların önemli bir kısmı bu krallıkların sınırlarına bağlı olarak ya Taolu, ya da Kolkhi kimliği altında birleşiyordu. Diaokhi (Tao) ve Kolkha/Kolkheti'den çok daha sonra, MÖ 4. yüzyılda Kartli Krallığı kuruluşu Kartveli/Gürcü milletin kökeninin ve etnogenetik yapısının oluşumunun başlangıcıyla alakalı değildir. Bu dönemde Gürcü milleti çoktan oluşmuş, dolayısıyla etnogenetik yapısı şekillenmişti. MÖ 4. yüzyılda Kartli Krallığı kuruluşu sadece siyasi bir oluşuma işaret eder. Gürcü etnosunu oluşturan Kartveluri dilleri konuşan boyların oluşumu çok daha öncelere dayanır. Gürcü etnogenetiği, MÖ 3. bin yılda tamamlanmış⁵⁶⁸. Gürcistan coğrafyasının tarihsel ve etnografik

⁵⁶⁸ Roland Topçşvili (2010), s.19-21.

bölgelerinden biri olan Kartli, tarih boyunca çevre bölgelerin çekim merkezi, göç alan yer konumundaydı. Bunda verimli toprakları, coğrafi yapısı ve ticaret yollarının kesiştiği, farklı coğrafyaları birbirine bağlayan bir noktada olması önemli rol oynuyordu. Buna bağlı olarak da her zaman, hem Gürcü kültür dünyası içindeki yukarıda bahsedilen bölgelerden, hem de Gürcistan dışındaki başka coğrafyalardan Kartli Bölgesi'ne doğru bir akım, göç vardı. Kartli'den göç sadece savaş dönemlerinde, düşmanla baş edilemediği zamanlarda olur, bu göçler de dağlık alanlardaki derin vadilere yapılır, daha sonra Kartli düzlüklerine geri dönülürdü. Kartli'den Gürcistan'ın başka bölgelerine göç olmazdı.

Kolkheti Çukuru gibi nemli, bataklıkların çok olduğu, üretmeye ve yaşamaya pek elverişli olmayan, verimi düşük yerlerden de; Gürcistan coğrafyasının başka yerlerinden de; her zaman Kartli ve çevresine göçler yapılırdı⁵⁶⁹. Bugün de durum pek farklı değildir; Kartli ve Tbilisi çevrelerinde nüfusun önemli bir kesimini, zamanında Samegrelo'dan, Svaneti'den, İmereti'den, Tuşeti'den, Khevsureti'den, Meskheti'den, Cavakheti'den, Açara'dan, Tao'dan gelenler oluşturur. Fakat Kartli'den kalkıp, sayılan bölgelere göç ederek yerleşmiş birine pek rastlanmaz. Kartli bu özellikleri nedeniyle, her zaman Gürcü coğrafyasını birleştiren bir yer olmuştur. Bazı Gürcü tarihçi ve etnologların ifadesine göre; Gürcistan bölgelerinin Kartli merkezi etrafında birleşmesinde bizzat Kartli'nin kendisi inisiyatif sahibi değildir. Bu, belirtilen avantajları nedeniyle dışarıdan gelen akımın etkisi ve diğer bölgelerin talebilye gerçekleşmiş olup Gürcü bölgelerinin Kartli merkezli birleşmesi Kartli dışındaki bölgelerin arzudur, bugün de durum aynıdır⁵⁷⁰. Gürcistan coğrafyasının merkezî bölgesi Kartli'den olanlar da günümüzde kendilerini tarihsel etnografik bölge adlarından biriyle Kartleli ya da Kartli'dan olarak adlandırmakta-

569 Roland Topçışvili (2010), s.37-38.

570 Roland Topçışvili (2010), s.37.

dır. Kartleli Kartveli'den ayrı bir terimdir. Kartleli, Kartli etnografik bölgesinden olan anlamındadır. Kartli ve Kartveli teriminin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler vardır. Tarihi kaynaklarda Karti adıyla bilinen bir boy yoktur. Görüşlerden birine göre; Kart-Kartu, pagan dönem tanrısı adıdır. Buna –el- eki eklenerek Kartu-eli terimi üretildi. Kart-/Kartu- kökünden üretilen kelimeler; Kart-l-i ve Kartu-el-i, Kart-/Kartu- köküne işaret eder.

Böylece; MÖ 4. yüzyıl sonu-MÖ 3. yüzyıl başında başlayan dönemde Kartli adı tüm Gürcistan'ı kapsayan Kartli Krallığı'nı ifade ediyor, Kartli Krallığı içerisinde yaşayan ve yukarıda sıralanan; gelenekleşmiş şekilde Gürcü olarak tercüme edeceğimiz grupların hepsine birden "Kartueli" denmeye başlıyor; tüm Gürcü, Megreli-Çani (Lazi), Svanileri ifade ediyordu. Karti de Kartueli de baş tanrının adından geliyordu. Kartueli terimindeki "u" yerine zamanla "v" kullanılmaya başlandı, Kartueli de böylece Kartveli'ye dönüştü. Kartli, tanrı Karti'nin koruduğu ülkenin adıydı⁵⁷¹. Çok erken bir çağda, dünyadaki bazı coğrafyalarda tarihi kent devletleri devam ederken, kurulan ilk İmparatorluk olan Ahemeniş İmparatorluğu'nun Büyük İskender tarafından yıkıldığı zamanda; MÖ 4. yüzyıl sonu, MÖ 3. yüzyıl başına denk gelen dönemde; Gürcistan coğrafyasında birleşik tek bir devlet kuruldu. Bu, Parnavazi'nin kral olduğu Kartli Krallığı idi. Parnavazi idaresindeki Kartli Krallığı Gürcistan coğrafyasındaki tüm bölgeleri siyasi hâkimiyeti altında birleştirdi. Bu bölgeler zaten aynı kültür dünyasının parçalarıydı. Gürcü etnik tarihini taçlandıran, ülkenin adı olan Sakartvelo terimi Kartveli teriminden ortaya çıktı. Kartveliler daha önce, Kartli dışında başka Gürcü tarihsel ve etnografik bölgelerini de kapsayan Kartli Krallığı için Kovelta Kartvelta terimini kullanıyordu. Dolayısıyla Kartli Krallığı'nın tüm halkı Kovelta Kartvelta adıyla anılırdı⁵⁷². Kovelta Kartvelta Tüm Kartveliler anlamına gelir, sadece şimdiki Kartli'de de-

571 Roland Topçışvili (2014), s.35-37.

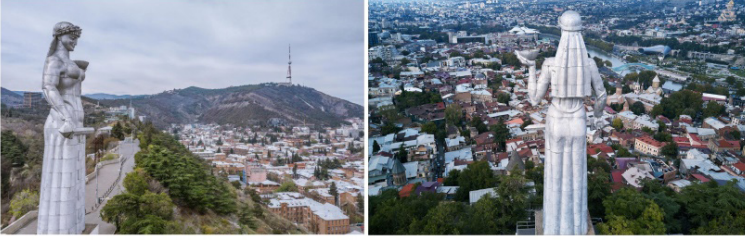
572 Roland Topçışvili (2010), s.41.

ğil o zamanki Doğu Gürcistan'da, Batı Gürcistan'da ve Güney Gürcistan'da yani Kartli Krallığı'nın her tarafında yaşayanları kapsar.

Tanrı kültünden gelen etnonimin, o çağlardaki siyasi faktörlere bağlı olarak kullanılmış olabileceği de düşünülmektedir. Birkaç bin yıl önceki o zamanda; Gürcü boylarının birleşmesi sürecinde; Gürcü boylarının yöneticileri, herhangi bir boyun adının, birleşmiş, millet olmuş tüm halkın adı olarak kullanılmasına, dolayısıyla bu boylardan herhangi birinin hegemonyasına karşı çıkmış olabilirler. Sonraki dönemde Kartli Krallığı'nın gerilediği zamanlarda; Gürcü bölgelerinin kurduğu yeni devletlerin genişlemesi sonucu, o yöreyi ifade eden terimler geniş bir coğrafyadaki Gürcüler ya da tüm Gürcüler için kullanılır olmuştur: Arap kaynaklarında ve bazı başka kaynaklarda Apkhazi yani Apkhaz teriminin bir dönem, tıpkı Kartveli gibi tüm Gürcüleri ifade etmek amacıyla kullanılmasının nedeni de budur. Bilim dünyasında kabul gören görüşe göre; millet bir kez oluşmuşsa, yani boylar bir araya gelip devletini kurarak milletleşmişse, ortak kültür, dil, yazı oluşturmuşsa; daha sonra uzun bir periyod sonunda bu birleşik devlet yıkılmış olsa dahi, bu halk daha önceki etap olan milletin gelişiminin ilk haline, kabile/tem haline geri dönmez. Milletlerin oluşumuyla ilgili devletçi teoriye göre; devlet kuran boylar artık millettir⁵⁷³. Bu durumda Parnavazi dönemini esas alırsak; Gürcülerin ataları olan toplulukların bulunduğu etnografik bölgelerin tamamı tek devlet çatısı altında birleştiler. Parnavazi, bu dönemde ortak yazı da oluşturmuştu. Yani MÖ 4. yüzyıl sonunda, tüm Gürcistan'ı kapsayan Kartli Krallığı adında birleşik tek devlet vardı, ortak yazı ve ortak dini inanç vardı. Kartveli; Tarihsel Gürcistan coğrafyasındaki tüm etnografik bölgelerde yaşayan yerli halkı, uzun zaman önce ortak yazı, ortak dil geliştiren, ortak siyasi birlik oluşturup ortak inanç ve kültür çevresinde birleşerek millet olmuş yerli halkın tamamını ifade eder, tüm Gürcü, Megreli-Çani (Lazi), Svanilerin ortak adıdır.

573 Roland Topçışvili (2010), s.36.

Kartvlis Deda/ქართველის დედა

Başkent Tbilisi’de kentin sembolü olan anıt heykelin adıdır. Sololaki tepesinde kente hâkim bir noktadadır. Tbilisi kentinin 1500. kuruluş yıldönümüne istinaden 1958 yılında yapılan heykel ilk yapıldığında başkent anlamına gelen Dedakalaki adını taşıyordu. Halk bu anıta sonradan Gürcü Anası anlamına gelen Kartvlis Deda adını verdi. Kartvlis Deda anıtı 1963 yılında alüminyumla kaplandı. 1997 yılında eskisinin yerini yeni heykel aldı⁵⁷⁴. Kartvlis Deda’nın bir elinde şarap kâsesi, diğer elinde kılıç vardır. Bu, Tbilisi’nin tarihsel kaderini temsil eden bir olgudur; Kılıç, onlarca çeşit düşmana karşı yürütülen bitmek tükenmek bilmeyen savunma savaşlarını ve şarap kâsesi de iyi niyetle gelen misafirle dostluk ilişkisini temsil eder. Tbilisi’yi süsleyen, millî kıyafetli, bir elinde kılıç, diğerinde şarap kâsesi bulunan Kartvlis Deda/Gürcü Anası heykeli 20 metre yükseklikte, kentin birçok noktasından görülebilen dev bir anıttır. Tbilisi’yi ziyaret edenlerin mutlaka görmesi gereken bu anıta Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) bölgesinden yürüyerek çıkılacağı gibi, ziyaretçilerin geneli Rikis Parkı/Rike Parkı denen yerdeki teleferik vasıtasıyla Eski Tbilisi manzarası izleyerek kısa sürede çıkmakta, gerek bu büyük anıtı ve çevresindeki güzellikleri görmekte, gerekse o noktadan Tbilisi’nin eşsiz dokusunu tepeden izlemektedir.

574 “Kartlis Deda”, [georgiantravelguide.com/](https://georgiantravelguide.com/kartlis-deda), <https://georgiantravelguide.com/kartlis-deda>, Son erişim 25.02.2021.

Kartuli Droşa/ქართული დროშა

Droşa bayrak, Kartuli droşa ise Gürcü bayrağı demektir, fakat Kartuli Droşa Gürcistan bayrağı anlamında kullanılır. Mevcut Gürcistan bayrağı ve daha önce kullanılan bayraklar hakkında bilgi verelim. Gürcistan Cumhuriyeti'nin mevcut bayrağı, tarihi Gürcistan Krallığı bayrağı esas alınarak; 2004 yılında kabul edilip kullanılmaya başlanmıştır. Beyaz zemin üzerine 5 haç olan bir bayraktır. Gürcistan Cumhuriyeti'nin üç devlet sembolünden biridir. Bu üç sembol; Devlet arması, devlet bayrağı ve Gürcistan milli marşidir. Devlet arması: Taçlandırılmış haldeki armada sağlı sollu iki aslan, ortasında Aziz Giorgi'nin ejderhayı öldürdüğü at üstünde tasviri, altında Dzala Ertobaşia/Güç Birliktedir yazısı vardır.

2004 yılından itibaren kullanılan mevcut Gürcistan bayrağı, Orta Çağ'ın güçlü Gürcistan Krallığı döneminde kullanılmaktaydı. Gürcü, Arap, Ermeni ve Avrupalılara ait, bu ve başka konularda bilgi veren birçok tarihi kaynak vardır. Gürcistan Krallığı dönemi bayrağıyla ilgili, bilinen Avrupalı kaynaklardan birkaç örnek verelim:

Görselde sol üstteki harita 1339 yılı tarihli, Avrupalı Katalan Kartograf Angelino Dulcert'e aittir ve burada geniş bir coğrafya üzerinde iki yerde bayrak vardır⁵⁷⁵. Bayraklardan biri haritanın güneydoğu tarafında Ermenistan civarında, diğeri ise Karadeniz kıyısında, Apkhazeti'nin (Abhazya) ötelinde, Tuapse yakınlarındadır. İki yerde de Gürcistan Krallığı'nın beyaz zemin üzerinde beş haç olan bayrağı dalgalanmaktadır. Sol alttaki harita ise yine Katalan Gabriel de Vallseca'nın 1449 yılına ait portalan haritasıdır ve Sokhumi (Sohum) üzerinde Gürcistan Krallığı'nın bayrağı görülmektedir⁵⁷⁶. Bu haritada beyaz zemin üzerinde beş haçlı bayrak ve yeşil beyaz renkler birleşiktir. Çapraz yeşil beyaz renkler, 8-10. yüzyıl Gürcü krallıklarından biri olan Egrisi-Apkhaz Krallığı bayrağına aitti. Egrisi Apkhaz Krallığı veya Apkhaz Krallığı olarak bilinen krallığın halkı da yöneticileri de, dili de kültürü de Gürcüydü. Bu krallık tüm yazışmalarını Gürcüce yapardı, o dönemden kalan tüm tarihi eserler de Gürcücedir. Gürcüce konuşur ve Gürcüce ibadet ederlerdi. Buradaki yeşil ve kırmızı beyaz renkler Gürcü krallığının sembolüydü.

Bugün kullanılan Gürcistan Cumhuriyeti bayrağı da o dönemlerde kullanan bayrağın devamı olarak kabul edilmektedir. Bilindiği üzere, Gürcü krallıklarının varlığı 19. yüzyıl başında Rus işgâliyle son buldu ve bu tarihten sonra Gürcistan toprakları Rusya İmparatorluğu vilayetleri haline geldi. 20. yüzyılda Gürcüler kendi tarihsel topraklarında bu kez yeni bir bağımsız devlet kurdular. Çarlık Rusya'sı 1917'de yıkılınca yeniden bağımsız olma yolu açıldı. 1917 yılı 19 Kasım tarihinde toplanan Gürcistan Milli Meclisi'nde, kırmızı zemin üzerinde üst sol tarafında siyah ve beyaz iki şerit olan bayrak ilk kez görüldü. 1918 yılında Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti kuruldu. Gürcü krallıkları döneminden sonraki bu yeni cumhuriyetin 26 Mayıs 1918'de bağımsızlığı ilan edi-

575 "Sakartvelos Sakhelmtizo Droşa", **gov.ge**, http://gov.ge/index.php?lang_id=geo&sec_id=56, Son erişim 25.02.2021.

576 Onise Gelaşvili, "Apkhazeti'nin Gürcistan toprağı olduğunu gösteren yeni harita keşfedildi", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/apkhazeti-nin-gurcistan-topragi-oldugunu-gosteren-yeni-harita-kesfedildi-icerigi-832.html>, Son erişim 25.02.2021.

lince, bayrak konusu bir süre tartışıldı, Eylül 1918’de bayrak resmileştirildi. Görselde sağda ortada bu bayrak görülmektedir. Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti devletinin bağımsızlığı 25 Şubat 1921’de Rus Kızıl Ordu’sunun işgâliyle son buldu. Sovyetler Birliği içindeki Gürcistan’da, 1921’den, Gürcistan’ın yeniden bağımsızlığını ilan ettiği 1990 yılı sonuna kadar birkaç bayrak kullanıldı. Sovyet dönemi bayraklarının son versiyonu olan görselde sağ alttaki bayrak, 1951 yılında kullanılmaya başlandı. 1990 yılında Gürcistan’da yapılan Sovyet döneminin ilk demokratik seçimlerinin akabinde, oluşturulan yeni meclis tarafından, 14 Kasım 1990’da Sovyet dönemi bayrağı iptal edildi ve yeniden, 1918-1921 yıllarındaki bağımsız Gürcistan’ın bayrağı kullanılmaya başlandı.

1918-1921 yıllarındaki Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti döneminde ve Kasım 1990-2004 yılları arasında kullanılan bayrak, 14 Ocak 2004’te değiştirildi⁵⁷⁷. Bu tarihten itibaren Gürcistan bayrağı olarak, tarihi Gürcistan Krallığı bayrağını temel alan günümüzdeki bayrak kullanılmaktadır.

Kartuli Anbani/ქართული ანბანი

Soldan Sağa doğru:			
Birinci sütun; Mkhedruli, ikinci sütun; Nuskhuri,			
üçüncü sütun; Asomtavruli, dördüncü sütun; Sayısal karşılığı			
ა	ⴁ	Ⴀ	1
ბ	ⴂ	Ⴁ	2
გ	ⴃ	Ⴂ	3
დ	ⴄ	Ⴃ	4
ე	ⴅ	Ⴄ	5
ვ	ⴆ	Ⴅ	6
ზ	ⴇ	Ⴆ	7
თ	ⴈ	Ⴇ	8
ი	ⴉ	Ⴈ	9
კ	ⴊ	Ⴉ	10
ქ	ⴋ	Ⴐ	20
ღ	ⴌ	Ⴑ	30
შ	ⴍ	Ⴒ	40
ჩ	ⴎ	Ⴓ	50
ც	ⴏ	Ⴔ	60
ძ	ⴐ	Ⴕ	70
წ	ⴑ	Ⴖ	80
ჭ	ⴒ	Ⴗ	90
ხ	ⴓ	Ⴘ	100
ს	ⴔ	Ⴙ	200
ტ	ⴕ	Ⴚ	300
მ	ⴖ	Ⴛ	400
ნ	ⴗ	Ⴜ	500
ბ	ⴘ	Ⴝ	600
ვ	ⴙ	Ⴞ	700
გ	ⴚ	Ⴟ	800
დ	ⴛ	Ⴟ	900
ე	ⴜ	Ⴟ	1000
ვ	ⴝ	Ⴟ	2000
გ	ⴞ	Ⴟ	3000
დ	ⴟ	Ⴟ	4000
ე	ⴠ	Ⴟ	5000
ვ	ⴡ	Ⴟ	6000
გ	ⴢ	Ⴟ	7000
დ	ⴣ	Ⴟ	8000
ე	ⴤ	Ⴟ	9000
ვ	ⴥ	Ⴟ	10000

577 Fevzi Çelebi (2020), s.316.

Gürcistan'da kullanılan yazı sisteminin genel adıdır. Açıklamak gerekirse; Kartluri, Megrul-Çanuri/Lazuri ve Svanuri konuşma sistemlerinin sahiplerinin; tarih boyunca oluşturdukları edebi dil olan ve Türkçeye Gürcü dili/Gürcüce olarak tercüme edilmesi gelenekselleşen Kartuli Ena'nın yazı sistemidir. Kartuli Anbani denen yazı sistemi, aynı zamanda burada bahsedilen tüm konuşma sistemleri için de kullanılabilir. Son yıllara kadar; günümüzde kullanılmakta olan yazı sisteminin üç aşamadan geçtiği kabul edilmekteydi. Bunlar Asomtavruli (Mrglovani), Nuskhuri ve Mkhedruli'dir⁵⁷⁸. Bu aşamalardan ilki olan; Orta Çağ Gürcü tarihi eserlerinin çoğunda karşımıza çıkan yazı olan ve Türkçesi büyük harfler anlamına gelen Asomtavruli alfabesinin 2.300 yıl önce oluşturulduğu kabul edilmektedir.

Üç alfabeden ilki olan Asomtavruli başka bir adla, Mrglovani olarak da bilinir. Bu alfabenin Kartli (İberia) Kralı Parnavazi tarafından MÖ 4. yüzyıl sonu, MÖ 3. yüzyıl başında oluşturulduğu kabul edilir. Orta Çağ Gürcü tarihi eserlerinde karşımıza çıkan; Gürcistan'da, Türkiye'nin kuzeydoğusunda (tarihsel Tao-Klarceti), günümüzde Ermenistan sınırlarında kalmış olan Lore'de, günümüzde Azerbaycan sınırlarında kalmış Doğu Kakheti'de, Rusya Federasyonu içindeki Kuzey Kafkasya'daki cumhuriyetlerde bulunan Gürcü tarihi eserlerinde karşımıza çıkan alfabe genelde Asomtavruli'dir⁵⁷⁹.

Gürcü alfabesinin ikinci aşaması Nuskhuri ilk olarak 9. yüzyıla ait metinlerde görülür. Nuskhuri yazısının en eski örneğinin Şida Kartli (İç Kartli) bölgesinde Gori'ye 12 km mesafede, Ateni [აჭიენი] Vadisi'ndeki 7. yüzyıl eseri Ateni Sioni Kilisesi'ndeki 9. Yüzyıla ait bir yazıt olduğu kabul edilir. 10. yüzyılda ise bugün kullanılan alfabe biçimi olan Mkhedruli ortaya çıktı. Bu yüzyıldan sonra Gürcü yazı sisteminin alfabelerinden Nuskhuri'nin ve Mkhedruli'nin her iki-

578 Tariel Putkaradze (2014), s.175.

579 Fevzi Çelebi 14.01.2021.

sinin de kullanılmaya devam ettiği görülür; ancak Nuskhuri daha çok dini metinlerde kullanılmıştır. Resmi işlerde, askeri işlerde ve yazışmalarda son ortaya çıkan alfabe yani Mkhedruli kullanılıyordu. Mkhedruli kelime anlamı olarak askerî anlamına gelmekte olup askerî işlerde kullanıldığı için bu adı almıştır.

Gürcistan'da yazı kullanımının geçmişini konusunda mevcut bilgileri güncellemeyi gerektiren bir gelişme 2015 yılında yaşanmıştır. Şida Kartli Bölgesi'ndeki Kaspi kasabasının Egoeti ve Samtavisi köyleri civarında Lekhura Çayı'nın sağ yakasında; Tbilisi-Senaki Otoyolu inşaatı sırasında Grakliani Tepesi'nde 2007 yılında bir takım bulgulara rastladı. Çalışmaların genişletilmesi sonucunda Grakliani Höyüğü alfabetik yazıtı tespit edildi. 19 Mart 2015 yılında Grakliani Tepesi Höyüğü'ne ulusal öneme sahip kültür anıtı statüsü verildi. Burada 8 yıl boyunca sürdürülen çalışmalarda, bulunan yazıtın 2.700 yıllık olduğu sonucuna varıldı. Ancak, batı ülkelerinde yapılan laboratuvar çalışmaları bu yazıların 3 bin yıllık olduğunu göstermiştir. Çözümlenen Grakliani Tepesi yazılarında günümüz Gürcü alfabesiyle ifade edilirse şu cümle yer alıyor:

„ემ ქალ (ძე) კაც(მამრ) ქორჩილო ზე ბედ ნა ერთ გა ... ემ“.
Bunun da günümüzdeki Gürcücesi şudur: „ამ ქალის და კაცის ქორჩილო ზებედნიერთ გა.ამ“. Yazıtı deşifre edenlerin iddiasına göre burada bir düğünden söz ediliyor⁵⁸⁰. İfadeler bugün bile anlaşılacak şekilde ve Gürcücedir. Yüzyılın buluşu olarak görülmesi gereken bu müthiş anıt şunun da ispatıdır: Gürcüler yaşayan en eski birkaç milletten biridir, Gürcistan'da 3 bin yıl önce de vardılar, 3 bin yıl önce kendi yazı sistemlerini kullanan gelişmiş bir millettir. 3 bin yıl önce bunu yapabilmesi için Gürcülerin daha eskiden gelen bir altyapıları olmalıdır. Yazıtın çözümlenmesiyle Gürcülerin 3 bin yıl önce de aynı dili konuştuğu tespit edilmiştir. Fotoğrafta, Grakliani Höyüğü'nde tespit edilen 3 bin yaşındaki yazı sistemi, 2.300 yaşındaki Parnavazi'nin oluşturduğu

580 Giorgi Gigauri, *Piktografiuli-Khazovani Damtzerlobis Nişnebi*, Tbilisi:2017, s.111.

kabul edilen Asomtavruli, ilk kez 9. yüzyıl metinlerinde görülen Nuskhuri alfabesi ve 10. yüzyılda ortaya çıkıp günümüzde kullanılan Mkhedruli gösterilmektedir.

Kartuli Ena/ქართული ენა

Coğrafi bir grup olan Kafkasya Dil Grubu'nun, Kartveluri Genetik Öbeği edebi dil Kartuli altında;

Kartluli (Açaruli, Aliabaturi, Cavakhuri, Dvaluri, Guruli, Heruli, İmerkheuli, İmeruli, Kakhuri, Kakuri, Khevsuruli, Leçkhumuri, Livanuri, Maçakhluri, Meskhuri, Mokheuri, Mtiulur-Gudamakruli, Pkhourli, Pşauri, Raçuli, Samtskhuri, Şavşuri, Taouri, Tuşuri göçlerle gidilen bölgelerde; genel adlandırmalarla Türkiye'de *Çveneburi*, İran'da *Pereidnuli*, Rusya Federasyonu'nda *Kızlar-Mozdokuri, Plastunkuri*),

Megruli (Abaşa, Cvari, Senaki, Martvil-Bandza, Zugdid-Samurzakano) -

Çanuri/Lazuri (Arkabuli, Atenuri, Arteşenuri, Çkhaluri, Khopuri), Svanuri (Balskvemouri, Balszemouri, Çoluruli, Laşkhuri, Lente-khuri) lehçe, şive, ağız konuşma sistemlerinden oluşur.

Bu sistemlerin sahiplerinin zamanla genişleyen ve daralan Gürcü siyasi ya da kültürel yapılanmaları sınırları içinde tarih boyunca oluşturdukları edebi dil, Türkçeye Gürcü Dili/Gürcüce olarak tercüme edilmesi gelenekleşen Kartuli Ena'dır. Kartuli Ena Gürcistan'ın resmî dilidir. Bu edebi dilin günümüze ulaşan ve çözümlenebilmiş arkaik örnekleri, MÖ 1850-1600 yıllarına tarihlenen Pestosis diski hiyeroglif yazıtı ve MÖ 11. yüzyıl sonu ile MÖ 10. yüzyıl başlarına tarihlenen Grakliani Höyüğü alfabetik yazıtı metinleridir. 1. yüzyıldan itibaren, Nekresi mezar taşlarıyla bu dile ait yazılı örnekler sürer. 4. yüzyıldan itibaren, Hıristiyanlık metinlerinin çevrilmesi ve 476-483 yılları arasında, Azize Şuşanik'in Çilesi adlı yapıtla Gürcü edebi dili gelişimini sürdürür⁵⁸¹.

⁵⁸¹ Fevzi Çelebi, 14.01.2021.

Keda/ქედა

Gürcistan'ın Açara Bölgesi'nde belediyedir. Keda [ქედა], Açaristzkali Çayı'nın [აჭარისწყალი] orta kesimlerinde, çayın iki tarafında yer alır.

Batumi kentinin 41 km doğusundadır. Keda nüfusu 2 binin altındadır. Köylerle birlikte Keda Belediyesi (Kedis Munitsipaliteti) nüfusu ise 18 bindir.

Keda'dan itibaren, Açaristzkali Çayı'nın membaı istikametinde devam edildiğinde, köyleri saymazsak sırasıyla Açara'daki diğer belediye yerleşimlerinden Şuakhevi ve Khulo vardır. Bu üç belediye yerleşim alanının merkezleri, esasen küçük birer kasaba ölçөгindedir. İşte, 1921 yılına kadar, tarihsel Açara [აჭარა] Bölgesi; bugün birer belediye olan Keda, Şuakhevi ve Khulo ile bu üç yerleşim alanının çevresindeki köylerden oluşan alanı kapsıyordu. Bugün de sadece bu köylerde yaşayanlar ve buradan Batumi'ye, Gürcistan'ın başka yerlerine veya Türkiye'ye göç etmiş olanlar Açaralı/Açareli [აჭარელი] olarak tanımlanır. Tanımlanan coğrafi alan dışından olan Gürcüler tarihsel açıdan Açaralı değildir (bkz. Açareli). Keda'nın güney sınırlarında, 17 km boyunca Gürcistan ile Türkiye arasındaki sınır uzanır. Keda'nın güneyinde Şavşeti Dağları, kuzeydoğusunda Meskhetis Kedi, kuzey ve kuzeydoğusunda ise Kobuleti Kedi denen dağlar vardır. Keda'da çok eskiden beri insan yaşamının olduğu, bu çevrede bulunan Bronz Çağ'na ait eşyalardan anlaşılmaktadır. Orta Çağ dönemine ait savunma yapıları kalelerin ve kemer köprülerin varlığı, o dönemde de Keda'da yerleşimin devam ettiğini göstermektedir.

1700'lü yıllarda Keda'nın ticaret yapılan küçük bir merkez olduğu, Vakhuşti Batonişvili'nin aktardıklarından anlaşılmaktadır. Dimitri Bakradze de 1874 yılında Keda'yı gezerek bilgileri kayıt altı-

na almıştır. Bu tarihte Keda dört mahalleden oluşan küçük bir ticari kasabadır⁵⁸². Keda'nın içinde olduğu tarihsel Açara toprakları, Gürcistan Krallığı 15. yüzyıl sonunda parçalandıktan sonra; bir müddet Kutaisi merkezli İmereti Krallığı'na bağlı olan, daha sonra bağımsız prenslik haline gelen feodal Gürcü prensliği Samtskhe Saatabago (Samtskhe Prensliği) toprakları içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılın ikinci yarısında, Tao-Klarceti, Açara ve Çaneti toprakları da dâhil Samtskhe Prensliği'nin tüm topraklarını aldı. 1877-1878 yıllarında iki imparatorluk arasında cereyan eden eski takvime göre 93 Harbi diye bilinen savaşın sonunda; bölge Osmalı İmparatorluğu'ndan Rusya İmparatorluğu'nun eline geçince; tüm Açara'da olduğu gibi; Keda ve çevresinden çok yoğun göç yaşanmıştır. O göç savaş bittikten, Osmanlılar bu toprakları Rusya'ya teslim edip bölgeden çıktıktan sonra olmuştur. Bugün Türkiye'nin Karadeniz kıyısındaki illerinden özellikle Ordu ve Giresun'da, Marmara Bölgesi ve Batı Karadeniz Bölgesi'nde, Keda'dan göç eden Açaralı Gürcülerin kurduğu çok sayıda köy bulunmaktadır. Keda çevresinde görülecek yerler arasında Makhuntseti Şelalesi, Goderdzi Şelalesi, 11-13. yüzyıla ait Tsivasula Kalesi, Zendidi Kalesi, Makhuntseti Tamari Köprüsü, Pirveli Maisi köyü yakınlarındaki Mitzis Khidi Köprüsü, aynı köydeki Sağoreti Kalesi, Dandalı Tamari Köprüsü sayılabilir.

Kelekhi/ქელახი

Cenaze sofrası. Gürcistan'da cenazelerde sofralar kurulur, yemekte içki de içilir, sadğegrdzelo yerine ise şesandobari [შესანდობარი] söylenir.

Kelekhi [ქელახი] bu cenaze yemeği geleneğine verilen addır. Kelekhi geleneği Gürcistan'da yüzyıllardır devam etmektedir. Ölüye

⁵⁸² Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.536.

saygı ve onu anmak için yemek verilmesi geleneği Hıristiyanlık öncesi dönemde de vardı. Eski çağlarda ölünün adına, düşkün ve yoksul olanlara evde Kargağebuli adıyla yemek verilmesi geleneği vardı. Sonra gelenek değişime uğradı, herkesi kapsamaya başladı, ancak Gürcü yas sofrası o zamanlar ölçülü, mütevazıydı. Cenaze defnedilmeden sofraya kurulmazdı, defin sonrası sofrada ölen kişi anılır, acılı yakınları teselli edilir, yemek sona ererdi. Bu sofraya bir teselli ve dayanışma aracıydı. Tarihte, kelekhi sofrasına sadece yas tutanlar ve cenaze yakınları katılırdı. Kelekhinin kapsamlı bir organizasyona dönüşmesi 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Kelekhi ve başka toplum ritüelleri, Sovyet döneminde, zenginlik, avantajlı konum sergileme ve gösteriş arenasına dönüştü. Kalabalıkların toplandığı, zengin menüye sahip kelekhi sofralarını da bununla ilişkilendirebiliriz. Batı Gürcistan’da kelekhi sofrasındaki menü kuralları belirlenmiştir. Yemekler genelde “samarkhvo”dur, yani Hıristiyan orucuna uygundur. Bu menüde her ne varsa; yumurta, süt, kırmızı et, kanatlı hayvan eti gibi hayvansal gıda ve katkısının yemeklerde olmasını gerektirir. Fakat buna rağmen bazı yerlerde sofrada peynire rastlanır. Lobio yani tane fasulye yemeği türleri ve balık olmazsa olmazdır. Baje ve başka soslar da olur. 20. yüzyılın ikinci yarısında menüye farklı yörelerde eklenen farklı yiyecekler de olmuştur. Yas sofrası menüsü, Svaneti’de Gürcistan’ın diğer bölgelerinden farklılık gösterir. Burada sofrada süt ürünleri, khaçapuri ve çışvtari de bulunur⁵⁸³. Gürcistan’da, kelekhi geleneğini sürdürenler çok olduğu gibi, buna karşı olan, artık kelekhi sofrası geleneğinin terk edilmesini isteyen, bu yönde yayınlar yapanlar da bulunmaktadır.

Kvemo Kartli/ქვემო ქართლი

Gürcistan’ın tarihsel ve etnografik bölgelerinden biri, Kartli’nin parçasıdır. Doğu Gürcistan’da yer alır, Aşağı Kartli demektir. Ta-

583 Rusudan Savaneli, “Kartuli Samglovaro Supra Tavisi Naklita da Ğirsebit”, [vinoge.com](http://vinoge.com/samzareulo/qarTuli-samgloviaro-sufra-Tavisi-naklita-da-Rirsebit), <http://vinoge.com/samzareulo/qarTuli-samgloviaro-sufra-Tavisi-naklita-da-Rirsebit>, Son erişim 25.02.2021.

rihsel Kartli bölgesi Zemo Kartli, Kvemo Kartli ve Şida Kartli olarak üç kısımdan oluşmaktaydı. Tarihi kaynaklara göre Kvemo Kartli'nin eski çağlardaki adı Kvena Sopeli idi. Aynı şekilde Şida Kartli'ye Zena Sopeli, Zemo Kartli'ye ise Meskheti de deniyordu (Siyasi adı Samtskhe Saatabago olan yer)⁵⁸⁴.

Yukarı Kartli anlamına gelen Zemo Kartli günümüz Türkiye'sinin kuzeydoğu toprakları içindedir. İç Kartli anlamına gelen Şida Kartli Gürcistan Cumhuriyeti'nin orta yeridir, Gori, Rus işgâli altındaki Tskhinvali çevreleri, Kaspi, Kareli, Khaşuri Şida Kartli Bölgesi topraklarıdır. Aşağı Kartli anlamına gelen Kvemo Kartli, tarihsel ve etnografik bölge olmasının yanı sıra, aynı zamanda Gürcistan Cumhuriyeti'nin idari sisteminde yönetim bölgelerinden birinin de adıdır. Kvemo Kartli yönetim bölgesi (vilayetle eşdeğer); Rustavi, Gardabani, Tzalka, Tetrizkaro, Dmanisi, Bolnisi, Marneuli kentleri ve çevrelerini kapsar. Kvemo Kartli idari bölgesi 6.528 km² alanı kapsar ve Gürcistan'ın yaklaşık % 10'luk yüzölçümünü oluşturur. Yönetim merkezi Rustavi'dedir⁵⁸⁵. Bu idari bölge, birkaç tarihi ve coğrafi bölgenin topraklarından oluşur; Kvemo Kartli ve Trialeti adlı tarihsel ve coğrafi bölgeleri, tarihi

584 Roland Topçişvili (2010), s.108.

585 L. Maçavariani, s.22.

Dış Kakheti (Gare Kakheti) topraklarını (Gardabani) ve kısmen de tarihte bir dönem Kukheti [კუხეთი] bölgesi olarak anılan toprakları (Rustavi) kapsar. Kvemo Kartli idari bölgesi, güney tarafından Azerbaycan ve Ermenistan'a sınırdır. Gürcistan'ın tarihi eserleriyle en zengin ve eski bölgelerinden biri olan ve başkent Tbilisi'nin güney kesimlerini kapsayan tarihsel Kvemo Kartli coğrafi alanı, üç tarafından Trialeti, Cavakheti ve Erivan dağlarıyla çevriliydi. Kvemo Kartli tarihsel ve coğrafi alanının ekseriyetle Gürcü krallıklarının hâkimiyet alanında olduğu, ancak Gürcistan tarihinin çeşitli dönemlerinde bazen işgâlciler, bazen de yerli Gürcü feodaller tarafından bu bölgede çeşitli siyasi birimler kurulduğu görülmektedir. MÖ 4. yüzyıl sonu Kartli (İberia) Kralı Parnavazi, ülkesini, kurduğu eristavilik denen 8 prensliğe bölerek yönettiğinde; Kvemo Kartli coğrafyası topraklarının büyük kısmı Samşvilde [სამშვილდე], küçük bir kesimi de Khunani [ხუნანი] eristavilikleri içinde kalıyordu⁵⁸⁶.

Arap ordularının 8. yüzyıl ortalarında Gürcistan topraklarının bir bölümünü işgâl ettiği dönemde kurulan ve Tbilisi kenti çevresini kapsayan Tbilisi Arap Emirliği, 11. yüzyıla gelindiğinde Kvemo Kartli'nin bir kısmına da yayılıyordu. 978 yılında Ermeni feodaller tarafından kurulan Taşir-Dzorageti adlı krallık, Ermenistan'ın bir bölümüyle birlikte, Kvemo Kartli topraklarının bir kısmına da yayıldı. Taşir-Dzorageti yöneticileri Kvemo Kartli'deki Samşvilde Kalesi'ni aldılar, ancak, Gürcistan Kralı IV. Bagrati, Samşvilde'yi Taşir-Dzorageti'den 1065'te geri aldı⁵⁸⁷. IV. Bagrati Tbilisi'yi Araplardan kurtaran Davit Ağmaşenebeli'nin dedesidir. O dönemde, Gürcü krallıkları ve prensliklerinin siyasi mücadele ortamında bir de, Gürcistan'ın bir bölümünde 880'li yıllarda, Kvemo Kartli'nin bir kısmını kapsayan Gürcü feodal Bağvaşiler tarafından Kldekari Eristaviliği adlı Gürcü prensliği kurulmuştu. Bu prensliğin do-

586 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

587 G. Maisuradze, "Taşir-Dzorageti Samepo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.669.

ğusunda Tbilisi Arap Emirliği, Güneyinde Samşvilde, batısında Samtskhe, kuzeyinde Kartli Eristaviliği vardı. Bu prenslik, varolduğu tüm süre zarfında, Gürcü krallıklarına karşı, komşu imparatorluklarla ve işgâlcilerle işbirliği içindeydi. Davit Ağmaşenebeli, Gürcü topraklarını sırasıyla birleştirdiği o dönemde, sürekli dış siyasi gelişmelere göre pozisyon alan, genelde Bizans veya Selçuklu'daki gelişmelere göre hareket eden, sürekli kendi ülkelerine ihanet içindeki, Bağvaşi soyadlı Gürcü feodallere ait Kldekari Eristaviliği adlı prensliği 1103 yılında ortadan kaldırdı⁵⁸⁸. Günümüzdeki Kvemo Kartli idari bölgesi içinde kalan, yukarıda adı geçen Trieleti de Kldekari adlı eristavilik içindeydi.

Kral Davit Ağmaşenebeli, 1122 yılında Tbilisi'yi Araplardan alarak yaklaşık 4 asır sonra kurtarmış oldu. Davit Ağmaşenebeli'nin dedesi IV. Bagrati Samşvilde'yi geri aldıktan sonra, Taşir-Dzorageti yöneticileri Lore'ye çekilip kendilerine merkez yapmışlardı. Davit Ağmaşenebeli 100 yılı aşkın süredir Taşir-Dzorageti'nin elinde bulunan Gürcü bölgesi Lore'yi de geri aldı ve Taşir-Dzorageti Krallığı'nı lağvettti. Kvemo Kartli'nin tamamı yeniden Gürcistan Krallığı'yla birleştiği gibi, Ermenistan toprakları da Gürcistan Krallığı topraklarına katıldı⁵⁸⁹.

13. yüzyılda Timurlenk dönemindeki Moğol saldırılarında Kvemo Kartli büyük zarar gördü, buna eklenen veba salgını, Kvemo Kartli'de Gürcü nüfusunun azalmasına neden oldu. İran merkezli Akkoyunlu devleti hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) ve yine İran'daki Safevi hanedanlığının 5. Hükümdarı Şah Abbas I 1604 yılında Kvemo Kartli'ye zarar verdi⁵⁹⁰.

Kvemo Kartli'nin en önemli özelliklerinden biri, insan yaşamının

588 "Kldekaris Saeristavo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.551-552.

589 G. Maisuradze, "Taşir-Dzoragetis Samepo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.669.

590 V. Pitskhelaşvili, "Kvemo Kartli", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.516.

çok uzun geçmişinin burada saklı olmasıdır. İlk Avrupalılar diye tanımladıkları 1 Milyon 800 bin yaşındaki insan ataları Kvemo Kartli'deki Dmanisi'de bulundu ve onlara Zezva ve Mzia adı verildi. Dmanisi'de müze olan bu alan ziyarete açıktır. MÖ 4. bin yıla ait Sakdrisi altın mağarası da burada, Bolnisi'dedir. Manglisi Sioni Kilisesi, Dmanisi tarihi kenti kalıntıları, Bolnisi Sioni Kilisesi, Samsvilde tarihi kalıntıları, Algeti Vadisi'nde Birtvisi Kalesi, Tetrizkaro'da Mokhnari kalıntıları, Tetrizkaro'da Kldekari Kalesi, Tetrizkaro Pitareti Manastırı, Tetrizkaro Gudarukhi Manastırı, Bolnisi Tzurğulaşeni Kilisesi, Marneuli Hucabi Kilisesi, Gardabani Martkopi Manastırı, Tetrizkaro'da Khuluti Kalesi vd. bölgedeki önemli tarihi eserlerdir. Kvemo Kartli'nin doğal güzellikleri arasında Algeti Milli Parkı, Gardabani Milli Parkı, Gardabani'deki Mravaltzkaro Bozkırı/Çölü renkli tepeleri, Tzalka'daki Daşbaşı Kanyonu, Tzalka'daki Bareti Gölü, Arcevani Dağı, Tetrizkaro'daki Kabeni Şelaleleri, Samsvilde Kanyonu, Khrami Vadisi, Tetrizkaro'daki Khorkhebi Mağarası sayılabilir.

Kisti-Kistebi/ქისტები-ქისტებები

Kuzey Kafkasyalı Çeçen ve İnguş halklarına Gürcülerin verdiği isimdir. Gürcüler Kisti/Kistebi terimini Çeçenistan'daki Çeçenleri, İnguşetya'daki İnguşları ve aynı zamanda Gürcistan'ın Kakheti Bölgesi'nde Akhmeta kenti kırsalında Pankisi Vadisi'nde yaşayan Çeçen kökenlileri ifade etmek için kullanmıştır⁵⁹¹. Çeçenistan ve İnguşetya, Kuzey Kafkasya'nın orta kesiminde yer alır ve Gürcistan'la sınırdır. Gürcistan'ın doğu kesiminde yer alan Tuşeti ve Khevsureti adlı dağlık bölgeler, Rusya Federasyonu içindeki bu iki cumhuriyete komşudur.

591 L. Margoşvili, "Kistebi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.537.

Akraba halklar olan İnguşların ve Çeçenlerin ortak adı “Vaynah”-dır ve bu kelime bizim halkımız anlamına gelir.

Vei-bizim, nakh-halk anlamına gelir⁵⁹². Çeçenler ve İnguşlar; bu terimle kendilerini Kuzey Kafkasya’nın diğer halklarından ayırırlar. Vaynah halkları Çerkes değildir. Vaynah halkları Kuzey Kafkasya’nın orta kesiminde yaşayan, o toprakların yerlisi, eski halklardır. Vaynah halklarından Çeçenler kendilerine Nohçi, İnguşlar ise Ğalğai diyor.

Gürcistan’ın Tuşeti ve Khevsureti bölgelerine yakın olmaları, komşu Gürcülerin içine karışmalarına da imkân vermiştir. Çeçenlerin ve İnguşların, İnguşetya ve Çeçenistan coğrafyasının dağlık kesiminde yaşayan bir kesimi, 11. yüzyıldan itibaren Gürcü krallığının siyasi ve kültürel etki alanı içindeydi. Gürcistan’dan buraya Hıristiyanlık ve bu kültürün elementleri yayıldı. Bu durum, Vaynah halklarının bir kesiminin Gürcistan’a yakınlık duymalarına da neden oldu ve oradan Gürcistan topraklarına gelip yerleşenler de oldu. Bu yerleşmeler bazen Gürcülerin içine ferdi olarak, ya da ayrı bir alana topluca oluyordu. Zaman içerisinde de gelenler asimile olarak Gürcüleşiyordu. Geç feodal dönemde Gürcücede, Vaynah halklarını ifade etmek için Kisti terimi ortaya çıktı. Belirtildiği üzere bu terim hem Çeçenleri, hem de İnguşları ifade etmek için kullanıldı. Doğu Gürcistan’ın dağlık kesiminde, bu terim bugün de bu halkları ifade etmek için kullanılır. Kisti terimi, aynı zamanda, Çeçenistan’ın Gürcistan’a yakın bölgelerinden gelecek Gürcistan’ın Kakheti Bölgesi’nin küçük bir kenti olan Akhmeta’daki Pankisi Vadisi’ne yerleşen Çeçen kökenli etnik grubu ifade etmek için de kullanılır. Bazı araştırmacılar ise Kisti/Kistebi denen halkın Vaynah halkları içinde ayrı bir etnik grup olduğunu ifade etmektedir. Vaynah halklarının Gürcistan’a gelişleri tarihin her döneminde olmuş, eski çağlarda gelenler Gürcüleşmiştir.

592 Roland Topçşvili (2012), s.108.

Gürcülerin Kistebi dediği Vaynah halklarından olan Çeçenlerin Gürcistan'a yoğun olarak gelmeleri 18. yüzyılda başlamıştır. 18. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde Kuzey Kafkasya'dan gelerek Gürcistan'ın doğusundaki dağlık bölgelere yerleşenlerin bir kısmı Kakheti Bölgesi'ndeki Pankisi Vadisi'ne geçerek orada yerleşmiştir. Kisti/Kistebi denen Vaynah halkının Çeçenistan'dan Gürcistan'a gelip yerleşmesinin nedenleri şöyle açıklanmaktadır: Dağlıların ekonomik sıkıntıları, kendi bölgelerindeki dağlık alanlarda toprak kıtlığı, kan davaları nedeniyle göç etmek zorunda kalmaları ve ayrıca Şeyh Şamil döneminde Şamil'in getirdiği dine dayalı reform ve kurallar bu halkın göçünün nedenleridir. Diğer bir neden olarak da Beytalanoba (ბეთალ-ჯაპარის/ბეთალმანობის) kuralı gösterilir. Bu kurala göre; hayvancılıkta ilerleyen çiftçilerin hayvanlarının bir kısmı ellerinden alınıyordu. Herhangi birinin hayvanlarının sayısı çok artarsa, o köyün yönetici konumundaki yaşlısı, fazlalık dediği hayvanları alır ve köylüler arasında dağıtırdı. Hayvanlarının ellerinden alınmasını engellemek isteyen kişiler de çareyi Gürcistan topraklarına geçmekte arıyordu. Gürcistan'a Kisti halkının ilk topluca yerleşmesi 18. yüzyılın sonunda 20 ailenin Tianeti'nin Khorbali [ხორბალი] köyüne gelmesiyle başladı. 1791 yılında bu köye yerleşmişlerdi ve kaynaklar bu köye gelen Çeçenlerin Ortodoks Hıristiyan olduğunu yazar. Çabano [ჩაბანო] köyüne de Kistiler gelip yerleşti.

Gürcüler Doğu Gürcistan'da 18. yüzyıl boyunca; komşu imparatorlukların saldırılarına, işgâllerine karşı, o imparatorlukların kıskırttığı başka halkların ve Dağıstanlıların baskınlarına karşı (Gürcü tarihinde buna Lekianoba denir) ve aynı zamanda kendi aralarında savaşıyordu. O dönemde Gürcistan'ın Pankisi Vadisi'nde Gürcü nüfus tükenmişti. Gürcü nüfusun kalmadığı bu topraklara da Kistebi olarak tanımlanan Çeçenlerin yerleşmesi 19. yüzyılda, 1826 yılından itibaren olmuş, 1860'lara kadar sürmüştür. Birreysel göçler ise 1920'lere kadar sürmüştür. Çeçenler buraya gel-

meden önce, 19. Yüzyılın başlarında Pankisi Vadisi tamamen boşalmış ve kimse yaşamaz hale gelmişti. Pankisi'nin insansızlaşmış olması ve devam eden Lekianoba nedeniyle Gürcüler yiğit Kisti/Çeçen halkının Pankisi'ye yerleşmesini destekliyordu.

Gürcistan'ın en zayıf ve gerilemiş döneminde, Gürcü nüfustan boşalan Pankisi Vadisi'ne bu halkın ilgi gösterip yerleşmesinden kısa süre sonra; Gürcistan topraklarının bu kesimine sahip çıkan savaşçı halk Çeçenler sayesinde, özellikle de 1829 yılından sonra; Pankisi Vadisi'ne Dağıstanlıların saldırılarının kesildiği görülmektedir. Bu halkın Pankisi Vadisi'ne, Çeçenistan'ın henüz İslâmın tamamen yayılmadığı bölgelerinden geldiği, Pankisi'de ilk dönem yaşayan Çeçenlerin bir kısmının eski yerel Çeçen pagan inancında, bir kısmının Hıristiyan, küçük bir kısmının da Müslüman olduğu belirtilmektedir. Gelenlerin bir bölümünün Pankisi'deki eski Hıristiyan Gürcü ibadet yerlerine de sahip çıktığı ifade edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Pankisi'deki Çeçenler arasında Hıristiyanlık da Müslümanlık da yayılmaya başladı. Müslüman olan Kisti-Çeçenler Hıristiyanların bazı ritüellerine katılıyor, vadideki Hıristiyan mabedlerine saygı gösteriyorlardı. Günümüzde Pankisi Vadisi'nin Kisti-Çeçen halkı Sünni Müslümandır⁵⁹³. Gürcistan'da yaşayan Kisti nüfusu 10 binin altındadır, onlar kendi adillerini de Gürcüceyi de en iyi şekilde konuşmaktadır ve bu halk Gürcüce soyadları almıştır.

Kobuleti/ქობულეთი

Batı Gürcistan'da kentsel yerleşim alanı ve tatil beldesidir. Kobuleti, Gürcistan Açara Özerk Cumhuriyeti'nin kuzey kesiminde, Ba-

593 "Etnikuri Kistebis İntegratsiis Sakitkhi Tanamedrove Kartul Sazogadoebaşı", İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisi Sakhelmtzipo Universiteti Sotsialur da Politukur Metsnierebata Pakulteti, Tbilisi:2015, https://tsu.ge/data/file_db/faculty_social_political/qistebi.pdf, Son erişim 25.02.2021, Laşa Gagnidze, "Kistebi", <http://intermedia.ge/%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%90%E1%83%A2%E1%83%98%E1%83%90/111551-%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%9C-%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%9C-%E1%83%A5%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A2%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98/19/>, Son erişim 25.02.2021.

tumi kentine 32 km, Tbilisi'ye 329 km mesafede bulunmaktadır.

Kobuleti kent nüfusu 17 bin civarında olup bağlı köyleriyle birlikte Kobuleti Belediyesi nüfusu 75 bindir. Kobuleti Kolkheti Çukuru'nun güneybatı noktasından başlar, Çoloki, Tskrapana, Açkva, Kintrişi, Dekhsava ve Çakvitzkali Vadisi'ne doğru yayılır. Kobuleti'nin temel ekonomik faaliyet alanları deniz turizmi ve tarımdır. Kobuleti kenti kıyıları Gürcistan'ın en önemli deniz turizmi alanları arasındadır, kıyı kesimi büyük ve küçük otellerle, pansiyonlarla doludur ve bunun yanında köylerde de turizm gelişme eğilimindedir. Tarım alanındaki en önemli faaliyet alanı da mandalina, çay ve fındık üretimidir. Koyun yetiştiriciliği de yaygındır. Kobuleti çevresinde antik çağlardan beri yerleşim olduğu, arkeolojik ve diğer çalışmalarla bulunan Kolkheti dönemine ait eserlerden anlaşılmaktadır. Bu alanlar eski Kolkheti Krallığı'nın ve Karadeniz'in doğu kıyılarının önemli alanlarıydı. Kobuleti çevrelerinde MÖ 5. yüzyıla ait altın eşyalar ve kap kaçak bulunmuştur. E. Gvenetadze ve G. Gagua'ya göre 13. yüzyılda Kobuleti toprakları Kobuladze soyadındaki feodallerin mülküydü ve Kobuleti adı da bu feodal sülaleyle ilişkili olabilir. 15. yüzyılda Guria Prensiği kuruldu ve Kobuleti bu tarihten itibaren bu prenslik içindedir. Guria prensleri Gurieliler, topraklarının Kobuleti kesimini, kendilerine bağlı tavadi denen büyük feodaller olan Tavdgiridzelere verdiler. Guria'dan Batumi'ye kadar olan toprakları 1770'lere kadar feodal Tavdgiridzeler yönetti. 1774 yılında, Guria topraklarının Kobuleti'yi de kapsayan bir kesimi tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı döneminde Kobuleti Çürüksu adıyla anılmıştır. Osmanlı genelde ele geçirdiği topraklarda yerleşim yerlerinin adını değiştirmemiş, eski adlarını kendi dilinde telaffuz et-

meye çalışmıştır; ancak Kobuleti'nin Çürüksu şeklinde anılması istisnai bir durumdur. Kobuleti, 104 yıl Osmanlı idaresinde kaldı. Gürcü feodaller Tavdgiridzelerden bazı beyler Osmanlı döneminde Müslüman olarak, bu toprakları Osmanlılara bağlı olarak yönetmeye devam etmiştir. Tavdgiridzelerin Müslüman olanları Osmanlı yönetiminde kalırken, Guria'nın diğer kesimindeki Tavdgiridzeler yaşamlarını Hıristiyan olarak sürdürmüştür.

1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Kobuleti'nin de içinde olduğu topraklar Osmanlıların yenilmesi üzerine, Rusya İmparatorluğu sınırlarına girdi⁵⁹⁴. Rusya İmparatorluğu döneminde, Kobuleti'nin kıyı kesimi Rus elitlerin tatil beldesi haline geldi. Kobuleti sınırları içerisinde bulunan Tsikhisdziri köyünde, Petra Kalesi yakınında deniz kıyısı alanda eşsiz bitki örtüsüne, botanik park güzelliğine ve çok iyi ve sağlık açısından yararlı havaya sahip alanda, Rusya'nın generalleri için yaptırdığı köşkler bugün terkedilmiş durumda olmasına rağmen, yine de o dönemde nasıl bir ihtişama sahip oldukları görülmektedir. Rusya İmparatorluğu, o zaman 18 milyon kilometrekareden fazla alana hükmetmesine rağmen, kendi seçkinleri için tatil beldesi olarak, işgâl ettiği Gürcistan topraklarını tercih etmiştir. Bu da Rusya'nın hükmettiği devasa coğrafya içerisinde en güzel toprakların Gürcistan olduğunu göstermektedir. Coğrafi açıdan Guria Bölgesi'nin parçası olan Kobuleti, 1921 yılında Gürcistan Cumhuriyeti içinde Açara Özerk Cumhuriyeti kurulunca, bu özerk cumhuriyete bağlandı. Kobuleti kenti kıyı kesimi haricinde, yörede görülecek yerler arasında; Tsikhisdziri köyü kıyıları ve Petra Kalesi, Bobokvati, Çakvi kıyı alanları; ayrıca 9. yüzyıla tarihlenen Khino köyü Khinortzında Kilisesi kalıntıları, Mamuka Kalesi kalıntıları, Elia Kalesi kalıntıları, 9. yüzyıla tarihlenen Tskhemvani kemer köprüsü, Kobuleti Milli Parkı, Kintrishi Milli Parkı, dağlık kesimdeki Tkikeli Gölü ve Sidzerdzali Gölü sıralanabilir.

594 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.541-544.

Kutaisi/ქუთაისი

Gürcistan'ın eski kentlerinden biri, tarihteki Kolkheti Krallığı'na, Egrisi-Apkhaz Krallığı'na, Birleşik Gürcistan Krallığı'na ve İmereti Krallığı'na başkentlik etmiş, bugünkü Gürcistan Cumhuriyeti Parlamentosu'nun bulunduğu kenttir. 2002 yılı verilerine göre 186 bin kent nüfusuna sahiptir ve o tarihteki verilere göre Gürcistan'da ikinci büyük kentidir. Ancak, 2004 verilerine göre Kutaisi nüfusu azalarak 147 bine düşmüş, 154 bin nüfuslu Batumi Gürcistan'ın ikinci büyük kenti olmuş, Kutaisi üçüncü sırayı almıştır. Kutaisi'nin 2020 nüfusu 136 bindir.

Batı Gürcistan'daki İmereti adlı tarihsel ve etnografik bölgenin merkezi olan, Rioni Nehri'nin iki yakasında kurulu Kutaisi kenti Gürcistan'ın en eski kentlerinden biridir. Aia ve Kutaia bu kentin

eski çağlarda Kolkheti dönemindeki adıdır. Rioni Nehri sağ yakasında, geniş yerleşim alanı kalıntıları bulunmuştur⁵⁹⁵. 4. yüzyılda, Kutaisi'nin Egrisi (Lazika) Krallığı'nın başkenti olduğu belirtilmektedir. 6-7. yüzyıllarda Kutaisi Egrisi'nin başkenti değildir. 8. yüzyıl başında Kutaisi yeniden yükselişe geçer. Eski başkent geleneğine uygun olarak, 786 yılında Egrisi-Apkhaz Krallığı'nın başkenti olur. 978 yılından itibaren 1122 yılında başkent Tbilisi'ye taşınana kadar Birleşik Gürcistan Krallığı başkentidir. Kutaisi'de dünyaya gelen ve Gürcü tarihindeki büyük krallardan biri olan IV. Daviti (Ağmaşenebeli) 1122 yılında Tbilisi'yi kurtardıktan sonraki dönemde Tbilisi, Orta Çağ'ın Birleşik Gürcistan Krallığı döneminin Kutaisi'den sonraki başkenti oldu.

15. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan krallığı parçalandı, üç krallığa ve prensliklere bölündü. Bu krallıkların üçü de 8. yüzyılda Tao-Klarceti Krallığı döneminden beri Gürcistan'da taht sahibi olan Bagrationi hanedanı üyeleri idi. Bahsedilen krallıklardan biri olan ve tüm batı Gürcistan'ı kapsayan İmereti Krallığı'nın merkezi Kutaisi idi. Kutaisi, 1810 yılında Rusya tarafından ortadan kaldırılana kadar İmereti Krallığı'nın merkezidir. Kutaisi tahtındaki son kral, aynı zamanda bin yüz yıllık Gürcü Bagrationi hanedanının son kralı ve hem de tarihteki son Gürcü kralı, II. Solomon Bagrationi'dir. Tüm Gürcistan Rusya İmparatorluğu sınırları içinde kaldıktan sonra Ruslar farklı tarihlerde Kutaisi merkezli birkaç yönetim kurdular. 1846 yılında ise tüm Gürcistan toprakları, Tbilisi Guberniası ve Kutaisi Guberniası adıyla Rusya içinde iki vilayete ayrıldı⁵⁹⁶. Sovyet döneminde Kutaisi, Gürcistan'ın sanayi kentiydi, otomobil fabrikası da dâhil birçok önemli tesise sahipti. Rusların kurduğu sistemin gereği, Rusya'dan ayrıldıktan sonra bu tesislerin faaliyetlerini sürdürmesi imkânsızdı. Bağımsız Gürcistan Cumhuriyeti'nin en önemli kentlerinden Kutaisi'de; üniversite, ulus-

⁵⁹⁵ Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.545-551.

⁵⁹⁶ "Tvitmartveli Kalaki Kutaisi", **imereti.gov.ge**, <http://imereti.gov.ge/geo/static/17/kutaisi>, Son erişim 25.02.2021.

lararası havaalanı, Gürcistan Parlamentosu faaliyet göstermektedir. Kutaisi çevresinde görülecek birçok tarihi eser arasında; Bagrati Katedrali, Gelati Manastırı, Motzameta Manastırı, Kutaisi'ye 7 km mesafede Geguti Sarayı, Ukimerioni Kalesi, doğal güzellikler arasında; Sataplia Mağarası, Promete Mağarası, Nakhevakhevi Mağarası, Okatse Kanyonu sayılabilir.

ღ (Ğ)

Ğalidzga/ღალიძგა

Batı Gürcistan'da işgâl altındaki Apkhazeti Bölgesi'nde akarsu. Ğalidzga Çayı Oçamçire'dedir. Ğalidzga [ღალიძგა] adı Megrelcedir. Ğaliş Dzga [ღალიშ ძგა] dere kıyısı, vadi kıyısı anlamındadır ve Ğalidzga suyunun adı buradan gelmektedir. Kodori Dağı güney eteklerinden doğar, 53 km uzunlukta bir akarsudur ve Oçamçire'den Karadeniz'e dökülür⁵⁹⁷.

Ğomi/ღომი

Gürcistan genelinde bilinen fakat daha çok Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nde yapılan lapa kıvamında yiyecektir. Eskiden aynı adlı bitkiden yapılırdı. Mısırın yaygınlaşp ğomi bitkisinin yerini almasından sonra mısırdan yapılan ancak, o eski bitkiden gelen ismini koruyan, peynir de içeren bu lezzetli yiyecek ekmek yerine tüketilir. Ğomi, Latince adı Setaria İtalica olan bitkidir. Ğomi bitkisi eskiden Batı Gürcistan'da, Samegrelo'dan Batumi'ye kadar geniş bir alanda; bugünkü Apkhazeti, Samegrelo, Guria ve Açara kıyılarında yaygındı.

Ğomi bitkisinden yapılan yiyecek "ğomis ğomi"dir. Günümüzde ğomi bitkisinin yerini mısır almıştır. Örnek bir tarif vermek gerekirse ğomi şu şekilde yapılır:

597 "Ğalidzga", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.582.

Gerekli malzemeler; 500 gr sulguni peyniri, 300 gr mısır unu, 1 kg kırık mısır, su. Kırık mısır akan suyun altında iyice yıkanır, tencereye konur, üzerini kaplayacak miktarda su eklenir, suyun üzerine çıkan kırık mısır olursa, uzaklaştırılır. Orta ateşte haşlanır. İyi bir gömi akışkan olmalıdır, sertleşirse kaynar su eklenir ve karıştırılır. Kırık mısırın tümü eşit akışkanlığa ulaştınca, mısır unu eklenip karıştırılır. Unun da haşlanması için bir süre daha haşlamaya devam edilir. Un kokusunun yok olması için haşlanma sonrası kapalı olarak 15 dakika bekletilir, sonra ıslak ağaç kaşıkla geniş tabaklara konur, üzerine kesik sulguni peyniri gömi sıcakken batırılır ve servis edilir.

ყ (K)

Kazbegi/ყაზბეგის

Büyük Kafkas Sıradağları'nın en yüksek tepelerinden biri, aynı zamanda Doğu Gürcistan'da Mtskheta-Mtianeti idari bölgesinde yerleşimdir.

Yerleşim alanı merkezinin ve belediyenin adı Stepantzında'dır. Kazbegi, Gürcistan'ın tarihsel etnografik Khevi [ხევი] adlı bölgesinin topraklarını kapsamakta-

dır. Büyük Kafkas Sıradağları'nın orta kesiminde, Gürcistan'da bulunan Kazbegi Dağı 5.054 m yüksekliğe sahiptir. Bu zirvenin diğer Gürcüce adı Mkinvartzeri'dir [მკინვარჯიშვილი]⁵⁹⁸. Kazbegi'nin merkezi Stepantzında yerleşim alanının başkent Tbilisi'ye olan mesafesi 157 km'dir. Burası Gürcistan'ın Rusya işgâli altında olduğu dönemde yapılan, Rusya'nın Güney Kafkasya'ya ulaşı-

598 "Kazbegis Mtzverali", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98), http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%96%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%A1_%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98, Son erişim 25.02.2021.

mını sağlayan ve bir dönem Gürcistan Askeri Yolu adını taşıyan yol üzerindedir. Rusya ve Gürcistan arasındaki devlet sınırının da olduğu Darialı Geçidi de bu bölgededir ve sınırın Gürcistan tarafının adı Larsi Sınır Kapısı'dır. Sınırın diğer tarafında, Rusya Federasyonu içindeki Osetya Özerk Cumhuriyeti vardır. Dünyanın her yerinden dağcıların tercih ettiği Kazbegi Dağı Mkinvartzveri zirvesinin; bulutların ardına gizlenmiş, buzullar aşılarak varılan ve rüzgârı ek-sik olmayan dev bir kütle olduğu ifade edilir. Mkinvartzveri zirvesi uygun havalarda başkent Tbilisi'den de görülebilmektedir.

Kazbeguri-Tsekva Kazbeguri/ყაზბეგური-ცეკვა ყაზბეგური

Dağlık bölgelerden Kazbegi'de doğan halk dansının adıdır. Bu dans dağlı yaşamını ve halkın karakterini tam olarak yansıtır. Sadece erkekler tarafından icra edilir.

Dağlı ruhu, dağ yaşamının sert atmosferi dansın figürlerinin keskinliğinde ve dinamizminde görülür. Bu dans dağlı Gürcü erkeklerin bedensel sağlıklarını, dayanıklılıklarını, sert mizaclarını, doğayla mücadelelerini ve estetikliklerini birarada sergiledikleri halk dansı olup tüm bunlar Kazbeguri dansının temel öğeleridir⁵⁹⁹.

Kantzi/ყანძი

Boynuzdan yapılan, şarap (ğvino) içmek için kullanılan kap. Kantzi ayrıca araki [არაკი] denen votka içmek için de kullanılır.

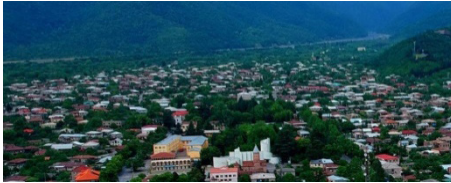
Kantziden şarap içmenin önemli bir kuralı vardır. Buna göre; dolu kantzi ele alındı mı, tamamı içilmeden yere bırakılmaz ve tek seferde içilmesi esastır. Vietnam Sa-

599 Tezcan Atıla Basiladze 20.02.2021.

vaşı sırasında bu ülkeyi ziyaret eden şair ve yazar Pridon Khalvaşı'nın Gürcü olduğunu öğrenen Vietnam Lideri Ho Şi Min, Pridon'a Gürcistan'a olan sevgisini ve anılarını anlatırken; Stalin'in önceden yaptığı uyarı üzerine; 'Kantziyle şarap ikram edileceği ve onu bitiremeyeceği, bırakmanın da saygısızlık olacağı endişesiyle Gürcistan'da hep elleri arkada gezdiğini' esprili şekilde anlatmıştır⁶⁰⁰. Gürcistan'da kantzi, dağ keçisi, boğa, inek, camız, yaban keçisi gibi hayvanların boynuzundan yapılır. Kantzi büyüklük olarak iki gruba ayrılır, şarap içmek için kullanılan büyük kantzi cikhvi'dir [ჯიხვი], küçük kantzi ise votka içiminde kullanılır. Hazırlanış açısından da kantzi ikiye ayrılır; sade olanlar ve işlenmiş, süslenmiş kantziler⁶⁰¹. Kantzi genellikle düğünlerde, doğum günlerinde, kutlamalarda ve şölenlerde vd. kullanılır.

Kvareli/ყვარელი

Doğu Gürcistan'da, Kakheti [კახეთი] Bölgesi'nin kuzeydoğu kesiminde yerleşim alanıdır.

Alazani Vadisi'nde bulunur. Telavi'ye 38 km, Tbilisi'ye 170 km mesafededir. Kvareli'nin olduğu topraklar, 1930 yılına kadar Telavi'ye bağlı alanlardı. 1930 yılında ayrı bir rayon haline gelen Kvareli'ye 1964 yılında kent statüsü verilmiştir. Telavi, Gurcaani ve Lagodekhi, Kvareli'nin komşularıdır. Kvareli toprakları kuzeyden Rusya Federasyonu içindeki Dağıstan'a komşudur. Kent nüfusu 7 bin, köylerle birlikte Kvareli Belediyesi toplam nüfus 29 bindir. Gürcistan'ın ve Kakheti'nin en güzel yerlerinden Kvareli'de eski çağlardan beri insan yaşamının olduğu, bulunan

600 Pridon Khalvaşı, s.188.

601 "Kantzi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A7%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%AC%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

Bronz Çağı dönemine ait eşyalardan anlaşılmaktadır. Kwareli'nin Şildi köyünde bulunan Nekresi tarihi kenti ise, MÖ 2. yüzyıl Kartli (İberia) Kralı Parnacomi tarafından inşa edilmiştir. Nekresi'de, 4. yüzyıl Kartli Kralı Trdati ise bir kilise inşa etmiştir. Nekresi piskoposluk merkezi haline getirilmiş, 19. yüzyıla kadar faal olan bu yapılanma, Doğu Gürcistan'ın dağlık bölgelerine hitap etmiştir. Gürcistan'ın krallıklara ve prensliklere bölünmüş olduğu dönemde, 15. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve diğerleri gibi Bagrationi hanedanı üyelerinin başta olduğu Kakheti Krallığı'nın, gücünü koruduğu 16. yüzyıl boyunca taht merkezi Gremi idi. İranlılar tarafından Gremi tahrip edildikten bir süre sonra, 1667 yılında Kakheti Krallığı'nın merkezi Telavi'ye taşındı. Kwareli de bu krallık sınırları içindeydi.

Sonraki dönemlerde, parçalanmış Gürcistan'ın komşu imparatorlukların yoğun saldırıları altında ve sürekli savaş ortamında bulunduğu, buna ilave olarak kendi içinde çatışma halinde olduğu zayıf döneminde, Doğu Gürcistan için önemli sorunlardan biri de Dağıstanlı grupların yaptıkları baskınlar ve yağmalardı. Gürcü tarihinde Lekianoba olarak bilinen bu olayların en çok zarar verdiği yerlerden biri de Kwareli idi. 18. yüzyılda Dağıstanlı grupların sürekli saldırıları nedeniyle Kwareli halkı Kwareli Kalesi'ne sığınyordu. 1730'larda Kwareli'ye Osmanlı birlikleri de girmiştir. Kwareli Kalesi'ni 1755 yılında kuşatma altına alan Dağıstanlı Avar Hanı Nursal, Gürcü krallar II. Teimurazi ve II. Erekle'nin yetişip müdahale etmesiyle püskürtüldü⁶⁰². Bu dönemde nüfusu azalan Kwareli'ye 20. yüzyılda Svaneti ve Raça gibi bölgelerden gelerek yerleşen Gürcüler, burayı yeniden canlandırmıştır. Kwareli çevresinde; içi futbol sahası olarak düzenlenen Kwareli Kalesi, İlia Çavçavadze Müzesi, Kote Marcanişvili Müzesi, Kwareli (İlia) Gölü, Nekresi Manastırı ve kent kalıntıları, Gremi Manastırı, Dolocopi Bazilikası görülmesi gereken önemli yerlerdir.

602 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.561.

შ (შ)

Şavnabada/შავნაბადა

Doğu Gürcistan'da dağ ve sönmüş eski bir volkanın olduğu yerin adıdır. Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) Bölgesi içerisinde, Gardabani kenti yakınlarındaki 770 metre rakımlı Şavnabada Tepesi, başkent Tbilisi'ye 30 km mesafededir⁶⁰³. Küçük Kafkas Sıradağları'nın parçası olan Trialeti Dağları'nın uzantısı Teleti Dağı'ndadır.

Şavnabada Dağı'nda Aziz Giorgi Manastırı vardır. Şavnabada, aynı zamanda 2005 yılında kurulan çok

sesli Gürcü müzik korosunun da adıdır. *Ansambli Şavnabada*'ya son dönemde Apkhazetis Sakhelmtzipo Ansambli'si statusu yani Apkhazeti (Abhazya) Özerk Cumhuriyeti Devlet Korosu statüsü verilmiştir. Bu koro, Gürcü ve Abaza (Apsua/Apsuva) dillerinde çok sesli şarkılar icra etmektedir.

Şavnabada adı ve bu dağla ilgili bir efsane anlatılmaktadır. Efsaneye göre; İran hükümdarı Ağa Muhammed Han (Gürcü kaynaklarında Ağa Mahmad Han) 1795 yılında Tbilisi'yi işgâl ettiğinde, İranlılar kenti yağmalamaya, soygunlara başladı. İran birlikleri soygunlardan gece dönerek, bir tepedeki kamplarına istirahate çekiliyordu. Gecenin ilerleyen saatlerinde soyguncular gizemli bir atlı savaşçının saldırısına uğruyordu. Siyahlar giymiş süvari nağaralar atarak işgâlcî İranlı askerlerin kampına dalıyor, birçok soyguncuyu öldürüyor, kampı dağıtıyor, kamptakileri korkudan titrer vaziyette bırakarak oradan uzaklaşıyor, ortadan kayboluyordu. Bu neredeyse her gece tekrarlanıyordu. İranlılar gece pusuya yatıp meçhul süvariye beklemeye başladılar fakat Gürcülerin Şavnabadiani

603 L. Maruaşvili "Şavnabada (Teletis Kedi)", Kartuli Sabçota Entsiklopedia, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.675.

dediği siyah giyinmiş savaşıyı yakalamayı veya öldürmeyi başaramadılar. Endişeye kapılan İran hükümdarı Ağa Muhammed Han, tüm askerini toplayıp Gürcistan'dan ayrılmaya karar verdi; ancak giderken, bir yıl sonra tekrar gelip taş üstünde taş bırakmayacağına yemin etti. Bir yıl sonra Gürcistan'ı yeniden işgâl etmeye hazırlanan Ağa Muhammed Han, Gürcistan'a saldırmak için yola çıkmadan bir gece önce, çadırında faili meçhul bir suikaste uğradı, kılıçla öldürülmüş olarak bulundu (Şavnabadiani bir efsane olmakla birlikte, Ağa Muhammed Han'ın Gürcistan'a saldırıları ve bu şekildeki ölümü gerçektir). Gürcüler, meçhul siyahlı süvarinin her gece işgâli düşman kampına dalıp tarumar ettiği o tepeye Şavnabada dediler ve burada bir manastır inşa ederek, Gürcistan'ın koruyucu azizi ve bir süvari olan Aziz Giorgi'nin adını verdiler.

Şavşeti/შავშეთი

Artvin ili Şavşat ilçesinin eski adıdır. Şavşeti olarak bilinen coğrafi alan; Arsiani Dağı, Ardanuç kayalık alanları ve Çorokhi (Çoruh) Nehri havzası arasındadır.

Şavşeti/Şavşat'ın çevresindeki yerleşim alanlarına baktığımızda batısında Artvin kenti ve Borçka ilçesi, güney ve güneybatısında Ardanuç ilçesi, doğusunda Ardahan ve Hanak ilçesi,

kuzeydoğusunda Posof ilçesi, kuzeyinde Gürcistan'ın Açara Bölgesi'ndeki Khulo ve Şuakhevi'nin bulunduğu görülür. Şavşat ilçesinin 2019 verilerine göre köylerle birlikte nüfusu 17.116 kişidir⁶⁰⁴. Bugünkü Şavşat ilçe merkezinin olduğu yerde tarihte Şavşeti adında bir Gürcü kenti olmamıştır. Gürcü tarihindeki Şavşe-

604 "Şavşat Nüfusu-Artvin", [nufusu.com](https://www.nufusu.com), https://www.nufusu.com/ilce/savsat_artvin-nufusu, Son erişim 25.02.2021.

ti, bugünkü kent merkezinin değil, bölgenin adıydı. Şavşeti adına rastlanan ilk tarihi kaynaklar 8. yüzyıla tarihlenir. Tarihsel, coğrafi ve kültürel açıdan incelendiğinde, Şavşeti coğrafyası, çevresindeki alanlardan bağımsız düşünülemez. Güney Gürcistan'ın parçası olan Şavşeti, Klarceti, Açara ve Meskheti'nin başka bölgeleleriyle beraber bu coğrafyada cereyan eden tarihi olayların parçasıydı. Şavşeti coğrafyasında Bronz Çağı'ndan beri insan yerleşiminin olduğu bilinmektedir.

Bu topraklar, MÖ 4. yüzyıl sonu Kartli (İberia) Kralı Parnavazi'nin ülkesinde tesis ettiği 8 bölgeden biri olan Klarceti Eristaviliği (Klarceti Prensligi) içine giriyordu. Sonraki yüzyıllara kısaca bakacak olursak, 8-9. yüzyıllarda Tao-Klarceti ve Kartvelta Samepo adlarıyla bilinen Gürcü krallığı içindeydi. Bu krallık, 10. yüzyıl sonunda diğer Gürcü krallıklarından Egrisi-Apkhaz Krallığı'yla (Egris-Apkhazta Samepo) birleşti, böylece oluşan Gaertianebuli Sakartvelos Samepo adlı Birleşik Gürcistan Krallığı 15. yüzyıl ortalarına kadar bu toprakları da kapsıyordu. Sonra krallıktan ayrılan Samtskhe Saatabago adlı Gürcü prensliği 16. yüzyıl ortalarına kadar Şavşeti'nin de içinde olduğu tüm Meskheti'ye hâkimdi. Gürcü bilim insanlarının bir kısmı, etnografik açıdan Şavşeti'yi Klarceti'nin parçası kabul eder, ancak başka bir kesim, Çorokhi Havzası'nda yer alan Şavşeti konusunda farklı bir görüşe sahiptir. Şavşeti'nin; bugünkü Şavşat ilçesi, İmerkhevi Vadisi ve Maçakhela Vadisi'yle birlikte ayrı bir etnografik alt bölge olduğuna dair bu görüş daha kabul edilebilir görüştür. 9. yüzyılda, Gürcü krallık hanedanı Bagrationiler öncülüğünde, tüm Güney Gürcistan'da olduğu gibi Şavşeti'de de büyük kültürel gelişmeler ve imar faaliyetleri başladı. Tüm Çorokhi Havzası ve Mtkvari (Kura) Nehri Havzası'nın yukarı kesimleri tarihte bir dönem Tao-Klarceti adıyla biliniyordu. 8-9. yüzyılda Tao-Kalarceti Krallığı (diğer adı Kartvelta Krallığı) 9 bölgeden oluşuyordu. Pavle İngorokva'ya göre, Kartvelta Krallığı'nın bu bölgeleri; Samtkhe, Cavakheti, Artaani (Artaani-Kola), Açara,

Nigali, Şavşeti, Klarceti, Tao ve Speri idi. Gürcü bilim insanlarının bir kısmı ise Şavşeti'yi Klarceti'nin parçası kabul ediyor. 10. yüzyıl başında, Bagrationi hanedanından Kral Gurgen Kurapalati'nin oğlu Aşot Kukhi tarafından Tbeti Manastırı yapılıp aynı adla piskopokosluk merkezi kurulunca, burada birçok Gürcü kültür materyali üretildi ve Şavşeti bölgesinin önemli merkezi oldu (bkz. Tbeti). Bugünkü Şavşat kentinde bulunan Satle Kalesi'nin de Gürcistan'a Bizans saldırılarının olduğu dönemde, Bizans'a karşı savunma amacıyla 1028 yılında Saba Mtbevari tarafından inşa edildiği belirtilmektedir.

13. yüzyılda Birleşik Gürcistan Krallığı'nda sorunlar başladı, ancak bu krallığın dağılması 15. Yüzyılın sonlarında gerçekleşti. Bu tarihte Gürcistan üç krallığa ve prensliklere bölündü. Tao-Klarceti topraklarındaki Samtskhe Saatabago adlı Gürcü prensliği 11. yüzyıldan sonra Cakeli soylu Gürcü feodallerin idaresindeydi. Samtskhe Prensi II. Kvarkvare Atagabi, Gürcistan Kralı 8. Giorgi'ye karşı ayaklandı. Samtskhe Prensi, 15. yüzyılın ikinci yarısında Gürcistan Krallığı'ndan bağımsız hale geldi. Bu prenslik tüm Tao-Klarceti ve tarihsel Doğu Çaneti'yi de kapsıyordu. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenerek Gürcistan sınırlarına dayandığı dönemdir. 1461 yılında Osmanlılar Trabzon'u aldıktan sonra, Gürcistan doğrudan Osmanlılarla sınır oldu ve Osmanlı İmparatorluğu Samtskhe Prensi'ne dayandı. Samtskhe Prensi toprakları tüm Güney Kafkasya ve İran'ın kuzeyine açılan kapı olduğu için, güçlenmiş Osmanlıların, 16. yüzyılda Gürcistan'a ilgisi arttı. 16. yüzyılın ikinci yarısında, kademeli olarak Samtskhe Prensi toprakları Osmanlı hâkimiyetine girdi.⁶⁰⁵ Şavşeti 16. yüzyılın ikinci yarısında Güney Gürcistan'daki başka Gürcü topraklarıyla birlikte Osmanlılar tarafından alınmış, 1878 yılına kadar, üç yüz yıldan uzunca bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.

605 Mamia Pağava, Tina Şioşvili, vd., Şavşeti, Şota Rustavelis Üniversitesi Kartvelologiya İnstitüsü, Gamomtsemloba Horosi XXI, Tbilisi:2011, s.8-14.

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla Şavşeti, Artvin, Borçka, Ardanuç ve başka topraklarla birlikte Rusya içindeki Gürcistan'a katıldı⁶⁰⁶. 1878 yılından 1917 yılına kadar 39 yıl, tüm Gürcistan'la birlikte Rusya İmparatorluğu içindeydi. Çarlık Rusya'sı yıkıldıktan sonra Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan tarafından kurulan ve tüm Güney Kafkasya'yı kapsayan ortak yapılanmalar kısa sürede dağıldı ve 1918 yılı mayıs ayında her biri bağımsızlığını ilan etti. Bu ülkelerden Ermenistan'ın bağımsızlığı 1,5 yıl, Azerbaycan'ın bağımsızlığı 2 yıl sürdü. Rusya'da kurulan Sovyet rejimi önce bu iki ülkeyi, sonra da üç taraftan saldırarak Gürcistan'ı işgâl etti. Gürcistan'ın bağımsızlığı da ancak 3 yıl kadar sürdü. Rusya 1917'de yıkılınca, 1918'de kurulan Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti, eski Tao-Klarceti'nin büyük bölümünü de kapsıyordu ve Şavşeti de bu sınırlar içindeydi. Haritaların yeniden çizildiği o yıllarda, Ankara Hükûmeti de 43 yıl önce Osmanlı'nın elinden çıkan bölge topraklarını yeniden kazanmak için çalışıyordu. Kızıl Ordu denen Sovyet Rusya ordusunun Gürcistan'ı işgâlini iyi değerlendiren Ankara Hükûmeti harekete geçti; Rus ordularının Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Apkhazeti (Abhazya) üzerinden Gürcistan'a girdiği dönemde, Türkiye de Güney ve Güneybatı Gürcistan'a girdi, daha sonra da Moskova'da Bolşeviklerle anlaşma yaptı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'na göre, Bolşevikler Artvin ve Ardahan'ı Türkiye'ye bıraktı. Aynı yıl imzalanan Kars Antlaşması'yla Şavşeti'nin de içinde olduğu toprakların yeniden Türkiye sınırlarına girişi kesinleştirildi⁶⁰⁷. Şavşeti/Şavşat coğrafyası, sadece Türkiye'nin değil, çevre ülkeler ve Tüm Kafkasya'nın yeşilin başka yerde görülemeyecek benzersiz tonlarına sahip özel bir coğrafyasıdır ve doğa harikası renk tonlarına sahip Şavşeti/Şavşat vadileri görenleri büyüler. Şavşeti coğrafyasında görülecek yerler arasında Karagöl, Arsiani Yaylası, Papart Vadisi, Satle Kalesi, Tbeti Kilisesi, Sahara Milli Parkı sayılabilir.

606 Mamia Pağava, Tina Şioşvili, vd., s.8-18.

607 Mamia Pağava, Tina Şioşvili, vd., s.8-18.

Şardeni-Şardenis Kuça/შარდენი-შარდენის ქუჩა

Tbilisi'nin Dzveli Tbilisi (Eski Tbilisi) bölgesinde marcvena sanapiro denen sağ yakada, kafe, restoran ve gece kulüplerinin bulunduğu alanın adıdır. Araç trafiğine kapalı bir sokaktır. Eski Tbilisi'nin merkezî bölgesinde, Vakhtang Gorgasali Meydanı ile Sionis Kuça adlı sokak arasındadır.

Adını, Kafkasya bölgesini 17. yüzyılda gezen, Tbilisi ve başka bölgelerle ilgili detaylı bilgiler aktaran Fransız seyyah Jean Chardin'den alır. Şardeni sokağı, paralelindeki sokaklar ve çevresi, Tbilisililerin ve turistlerin ilgi odağı alanlardır. Burası her zaman kültürel ve sosyal yaşamın olduğu bir alandı.

19. yüzyılda yeniden yapılanma çalışmaları sonucunda bu adı aldı⁶⁰⁸. 2002 yılından sonra Şardeni ve paralelindeki sokaklarda yapılan düzenlenmesinin ardından bugünkü görünümünü almıştır.

Şatberdi/შატბერდი

Şatberdi olduğu tahmin edilen Şarbieli kalıntıları
Artvin ili Okumuşlar (Bosolta) Köyü

Şatberdi olduğu tahmin edilen Yeni Rabat Kilisesi
Artvin ili Ardanoç İlçesi Bulank (Longoikhevi) Köyü

Tarihsel Güney Gürcistan'da Tao-Klarceti'deki Artvin'de Gürcü manastırıdır. Tao-Klarceti Kralı I. Bagrat Kurapalati 830'lu yıllarda yaptırmıştır.

Şatberdi Manastırı'nın, bölgedeki birçok dini

yapının ve Tao-Klarceti'deki manastır yaşamının kurucusu Grigol Khantsteli tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Grigol Khantste-

608 "Şardenis Kuça", georgiantravelguide.com, <https://georgiantravelguide.com/ka/shardenis-kucha>, Son erişim 25.02.2021.

li bölgedeki Khantsta ve Şatberdi manastırlarını inşa etti. Günümüzde Khantsta ve Şatberdi toponimleri kaybolmuş durumdadır. Bu adlara artık hiçbir yerde ratlanmaz, bu nedenle Gürcü bilim dünyasında bu iki toponim ve bu adlardaki dini yapıların hangileri olduğu, varsayım düzeyindedir. *Grigol Khantsteli'nin Yaşamı* ve *Giorgi Merçule'nin Anlatımı* adlı kaynaklar, Khantsta ve Şatberdi manastırlarının lokalizasyonu hakkında bilgi veren tek kaynaklardır. İoane Zosime burada yaşıyordu ve *Kebai Da Didebai Kartulisa Enasia (Gürcü Dilinin Büyüklüğüne Övgüler)* adlı Gürcüceyle ilgili önemli eserini burada yazdığı tahmin edilmektedir. Mikheil Modrekili ve Giorgi Mtatzmindeli de burada çalışıyordu. Şatberdis Krebuli, Adiş, Cruci ve Parkhali incilleri burada elyazmasıyla çoğaltıldı. 11. yüzyılda burası onlarca kitabın çoğaltıldığı bir yerdi ve aynı zamanda bir kültür ve sanat merkezi konumundaydı. Giorgi Merçule'nin Anlatımı'nda Şatberdi'nin lokalizasyonunun işaret edildiği görülmektedir.

Artvin ili Ardanuç ilçesi Bulanık köyünde Çamlık (Yeni Rabat) mahallesinde bulunan, Türkiye'de Yeni Rabat Kilisesi olarak bilinen yapının adının Şatberdi olduğu Şatberdi'nin yer tahminlerinden biridir. Bu köyün eski adı Longotkhevi'dir [ლოტკოთხევი]. Buradaki kilise, Şavşeti-Klarceti tipi denen bir mimariye sahiptir ve haç formundadır, Doliskana Kilisesi'ne benzer. Günümüze sadece bir tek yapının ulaştığı kilise, aslında birçok bölümden oluşuyordu. 20. yüzyıl başlarında burada başka kalıntıların halâ mevcut olması, Bulanık köyündeki bu kilisenin etrafında eskiden başka yapıların da olduğunun habercisidir. Niko Marr'a göre 1904 yılında burada 25 hane Ermeni yaşıyordu ve kilise onların elindeydi. Kilisedeki Gürcü yazıtı halâ okunur durumdaydı, fakat bu Gürcüce kitabelerin bir kısmı kazınmaya çalışılmış ve yerine Ermenice yazı daha yeni yazılmıştı. Günümüzde bu köyde yaşayanların kökenini anlamak güçtür. Bu konuyu konuşurken onlar dikkatli davranıyor ve "Burada Gürcüler yaşamıyor" diye karşılık veriyor, Er-

menileri sorduğumuzda ise “Onlar eskiden Yeni Rabat’da Andonuz’da yaşıyorlardı fakat savaş zamanı dağıldılar” diye cevap veriyorlar (Yeni Rabat ve Andonuz buranın iki mahallesine verdikleri ad) ve “Biz eskiyiz, buranın yerlisiyiz” diyorlar. Burası ile Ardauç arasındaki Mirmaleti, Şuati, Akharşia, Khavti, Kharauli vd. Gürcüce toponimlerin (yer adı) varlığını kabul ediyor, ancak açıklamaya pek çalışmıyorlar. Gürcü onlar için Gürcüce bilenleri ifade ediyor olmalı ki “Bizim yaşlılarımız da Gürcüce bilmiyordu” diyorlar. Şatberdi Manastırı’nın yeri hakkında 20. yüzyıl sonlarında Türk bilim insanı Mine Kadiroğlu tarafından ileri sürülen ikinci görüş öne çıkmış olup; buna göre Ardauç’un batısında, Çorokhi (Çoruh) Nehri’nin sağ yakasındaki Şarbieti’de bulunan manastır kalıntıları Şatberdi’dir. Bu konuda Temur Khutsişvili, Kakha Şengelia, Şalva Maçavariani, Valeri Silogava’nın ortak çalışması Şatberdis Monastris *Lokalizatsiis Problemisatvis* (Şatberdi Manastırı’nın Lokalizasyonu Problemi Hakkında) bu görüşü destekleyen argümanlar sunmaktadır. Şarbieti’nin Şatberdi olduğu görüşü, Yeni Rabat’ın Şatberdi olduğu görüşünü gölgede bırakmaktadır. Şatberdi olduğu ileri sürülen fotoğraftaki Şarbieti kalıntıları, Artvin merkeze bağlı ve 50 km mesafede bulunan eski adı Boselta, yeni adı Okumuşlar olan köydedir. Eskiden manastır, kale ve geniş yerleşim alanının bulunduğu, Şarbieti yerleşimi terk edilmiş durumdadır. Boselta köyünde günümüzde yaşayanlar yerli olduklarını söylemekte ve Gürcüce bilmemektedir, ancak köy ve çevresinde Talakheti, Giviti, Tavkola, Şuakilde, Kildistavi, Didveli, Vartiskhevi, Didvake, Vaziskhevi, Karanieti, Khizatkevi gibi toponimler bugün de korunmaktadır⁶⁰⁹.

Şatili/შატოლი

Doğu Gürcistan’ın dağlık kesimindeki Khevsureti’de köy ve mimarlık sanatının kendine has, benzersiz örneğidir.

609 M. Çokharadze (2012), s.226-234.

Şatili anıtsal alandır. İdari açıdan Mtskheta-Mtianeti adlı bölgenin içinde, Duşeti'ye bağlı olan Khevsureti Bölgesi'nin köyüdür. Khevsureti dört "tem" yani mezraya ayrılır. Bunlar; Barasakho [ბარასახო], Gudani [გუდანი], Şatili [შატილი] ve Arkhoti [არხოტი]' dir⁶¹⁰. Şatili, Büyük Kafkas Sıradağları'nın kuzey tarafında bulunur. Dağlı Khevsur Gürcülerinin köyü Şatili, tarih bo-

yunca kuzeyden, Çeçenistan, İnguşeti/İnguşet-ya ve Dağıstan üzerinden gelen saldırılara karşı koruma vazifesi yapan bir yerdi ve buradaki kale

yerleşim alanlarından bir tanesi günümüze iyi korunarak gelmiştir. Burası Gürcistan'ın bu bölgesindeki kuzey sınırlarının koruma ve gözleme karakolu pozisyonundaydı ve savaşçı Khevsur Gürcülerinin yaşam alanıydı. Yamaç ve kayalık alan üzerinde kurulu Şatili'de evler birbirine eklidir, alttaki evin çatısı üsttekinin bahçesidir. Şatili hem evlerden oluşan bir yaşam alanı hem de kale görevi gören savunma burcu/kulesi olup burası esasen bir kale köydür⁶¹¹. Khevsureti'nin nüfusu 20. yüzyılda Gürcistan'ın dağlık bölgelerine yönelik bilinçli şekilde uygulanan Sovyet politikaları nedeniyle, diğer dağlık bölgelerde olduğu gibi azalmıştır. Şatili köyünde günümüzde 20 civarında nüfus yaşamaktadır. Günümüze ulaşan bu evler 17. ve 18. yüzyıla tarihlenmektedir. Şatili, 2007 yılında UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne alınmıştır.

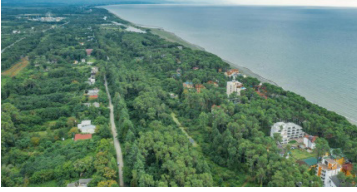
Şekvetili/შეკვეთილი

Batı Gürcistan'da Guria Bölgesi'nin Karadeniz kıyısında bulunan bir köyü ve tatil alanıdır. Yemyeşil çamlık kıyıları bulunan Şekvetili'de çeşitli ölçeklerde otellerin sayısı gün geçtikte çoğalmakta-

610 Roland Topçışvili (2020), s.117.

611 Vakhtang Dolidze, "Şatili", **Dzeglta Megobari**, Sabçota Sakartvelo, Tbilisi:1965. s.38-42.

dır. Natanebi Çayı'nın ağzında bulunmaktadır. Açara idari bölgesi istikametinden gidildiğinde, Kobuleti'den sonraki Çoloki Çayı aşıldığında, Şekvetili'yle birlikte Guria Bölgesi'ne de girilmiş olur.

Şekvetili Ozurgeti kentine bağlıdır. Ozurgeti'ye 25 km, Batumi'ye 45 km, Zugdidi'ye 85 km, Kutaisi'ye 120 km, Tbilisi'ye 340 km mesafededir.

Şekvetili kıyılarındaki yapılara eklenen son otel, 5 yıldızlı ve 220 odalı Paragraph Otel'dir. Bu oteldeki odaların büyüğü 170 m²'ye kadar ulaşmaktadır. Kıyı kesimindeki otel, pansiyon ve yazlık evler dışında, Şekvetili köyünde Gürcüce adı Şavizğvis Arena olan, Black Sea Arena olarak da bilinen gösteri merkezi 2016 yılında açılmıştır. 30 bin M2 alana kurulu Şavizğvis Arena konser salonu 10 bin izleyiciyi ağırlayabilen Kafkasya'nın en büyük ve modern konser salonudur. Açıldığı günden itibaren dünyanın ünlü şarkıcılarının konserlerine ve ayrıca çeşitli festivallere evsahipliği yapmıştır.

Şekvetili'de ayrıca 2016 yılında açılan ve Gürcistan'daki 44 anıt yapının minyatürlerinin sergilendiği minyatür parkı mevcuttur. Şekvetili Minyatür Parkı, Tsitsinatela adlı büyük lunaparkın yanında inşa edilmiştir. Tsitsinatela Lunaparkı [ატრადციონების პარკი ტციინათელა] 2006 yılında kurulmuş olup 14,5 hektar alanda inşa edilmiş, çok sayıda ve çeşitli atraksiyonların olduğu büyük bir eğlence merkezidir. Şekvetili'de 60 hektar alan üzerinde kurulan Dendroloji Parkı 2020 yılında faaliyete girmiş, ziyaretçilerin yoğun ilgisini çekmiştir. Dendroloji parkında, Gürcistan'ın çeşitli yerlerinden getirilmiş, bazıları 300 yaşın üzerinde çeşitli ağaç türleriyle dünyanın 5 kıtasından zaman içerisinde getirilmiş egzotik ağaç ve bitki türleri vardır. Park, ayrıca 5 kıtadan getirilen 58 kuş türüne de ev sahipliği yapmaktadır.

Şida Kartli/შიდა ქართლი

İç Kartli anlamına gelen Şida Kartli Gürcistan Cumhuriyeti'nin orta yerindeki idari bölgenin adıdır. Günümüzdeki idari yapılanmaya göre Gori, Rus işgâli altındaki Tskhinvali çevreleri, Kaspi, Kareli, Khaşuri bu idari bölgeyi oluşturur. Şida Kartli idari bölgesinin başında diğer idari bölgelerde olduğu gibi gubernatori denen, valiye eşdeğer ve merkezden atanmış yönetici vardır. Şida Kartli idari bölgesinin merkezi Gori'dir. Bölge içindeki Gori [გორი], Kaspi [კასპი], Kareli [ქარელი], Khaşuri [ხაშური] kentlerinde munitsipaliteti [მუნიციპალიტეტი] denen belediye yapılanmaları vardır⁶¹². Şida Kartli'nin kuzey kesimlerini oluşturan Tskhinvali [ცხინვალი] ve Cava [ჯავა] ise Rus işgâli altındaki sözde Güney Osetya denen yerdir. Şida Kartli aynı zamanda Doğu Gürcistan'da, Gürcistan'ın tarihsel ve etnografik bölgelerinden birinin adıdır. Tarihsel Kartli bölgesi Zemo Kartli (Yukarı Kartli), Kvemo Kartli (Aşağı Kartli) ve Şida Kartli (İç Kartli) olarak üç kısımdan oluşmaktaydı. Şida Kartli topraklarının eski adı Zena Sopeli idi. Kvemo Kartli'ye Kvena Sopeli, Zemo Kartli'ye Meskheta de deniyordu⁶¹³. Tarihsel Şida Kartli Bölgesi Mtkvari (Kura) Nehri'nin or-

612 L. Maçavariani, s.18-19.

613 Roland Topçişvili (2010), s.108.

ta kesimlerini kapsardı, önceleri merkezi Uplistsikhe'ydi, sonradan ise Gori merkez olmuştur. Şida Kartli Bölgesi önceleri batıda İmereti yakınlarındaki Taşiskari'den doğuda Tbilisi'ye kadar olan alanları kapsar, Mtskheta ve Tbilisi'yi de içine alırdı. Şida Kartli'nin olduğu topraklarda, Erken Bronz Çağı (MÖ 3. bin yıl) döneminden beri insan yaşamının olduğu tespit edilmiştir. Burası doğu ile batıyı birleştiren bir konumdaydı. Şita Kartli topraklarında çeşitli alanlarda yapılan arkeolojik kazılarda, farklı dönemlere ait malzemeler ve eserler ortaya çıkarılmıştır.

Tarihsel Şida Kartli, eski çağlardan beri çeşitli yolların birleştiği bir güzergâhtaydı. Erken Bronz Çağı'ndan beri faal olan kuzeyden gelen Dariali Geçidi yolu Mtskheta'ya çıkıyor, 13. yüzyılda Moğol istilasına kadar önemini koruyordu. Antik çağlarda Hindistan'dan Avrupa'ya giden ticaret yolunun bir güzergâhı da Şida Kartli'den geçiyordu. Küçük Asya'dan gelen yol da o zaman Şida Kartli içinde olan Mtskheta'ya [მცხეთა] ulaşıyordu. Ticaret yollarının güzergâhında ve doğu, batı, kuzey ve güneyin birleştiği bir kavşak niteliğinde olması Şida Kartli'yi her zaman hem Gürcistan hem de tüm Kafkasya ve Ön Asya için önemli kılmıştır. Gürcü toprakları tarih boyunca Doğu Gürcistan, Batı Gürcistan ve Güney Gürcistan olarak ana coğrafi bölgeler olarak tanımlanır; bu üç yöndeki Gürcü topraklarının kavşak yeri, buluşma ve birleşme noktası, doğal karşılaşma alanı ise Şida Kartli'dir. Tarihsel Şida Kartli Bölgesi'nin sınırları; doğuda Aragvi ve Tbilisi, kuzeyde Büyük Kafkas Sıradağları'nın orta kesiminin zirveleri, batıda Likhi/Surami Dağları, güneyde ise Trialeti ve Paravani Gölü'ne kadar olan alanları kapsıyordu. MÖ 4. yüzyıl sonunda tüm Gürcistan'a hâkim olan Kartli (İberia) Kralı Parnavazi, ülkesinde 8 Eristavilik (prenslik) tesis etti. 9. İdari birimi ise Şida Kartli'nin bulunduğu alanda kurdu ve adına da Kartlis Saspaspeti dedi. Tüm Gürcistan'ı kapsayan Kartli Krallığı'nın stratejik açıdan en önemli yeri olan Şida

Kartli'deki Kartlis Saspaspeti'ye spaspeti unvanlı idareci atadı⁶¹⁴. Spaspeti, kraldan sonraki ikinci adamdı. Parnavazi'nin kendisi spaspeti ve 8 eristavinin başında mepe yani tüm ülkenin kralıydı.

MÖ 1. yüzyıl Kartli Krallığı'nın zayıfladığı dönemdir. MÖ 65 Yılında Romalı komutan Pompeus, Şida Kartli'ye de Egrisi'ye (Kolkheti) de girmeyi başarmıştır. Bu tarihten sonra Roma'nın isteği üzerine Kartli Krallığı ile Roma arasında dostluk ve askeri işbirliği anlaşması yapıldı. Kartli Krallığı'nın Roma İmparatorluğu karşısındaki tek sorumluluğu, Dariali Geçidi'ni kapatması ve kuzeyden gelecek göçebe kabilelere karşı Roma İmparatorluğu sınırlarını korumasıydı. 1-3. yüzyıllarda Kartli Krallığı yine çok güçlüydü ve Roma İmparatorları Kartli Krallığı'yla dostluk ve ittifakı sürdürmek için çaba gösteriyordu. Eski Kartli Krallığı'nda, 4. yüzyıldan sonra feodal ilişkiler gelişti. 330'lu yıllarda kabul edilen ve resmi din ilan edilen Hıristiyanlık bu sürece hız verdi, yeni din, Gürcistan'ın bundan sonraki kültürel yaşamında büyük rol oynadı. 4. ve 5. yüzyılda, Roma ve Persler (İran) arasında Güney Kafkasya'ya hâkim olma mücadelesi kızıştı. Vakhtang Gorgasali 5. yüzyılın ortalarında Kartli tahtına çıktığında, Kartli İran vasalı durumundaydı. Vakhtang Gorgasali Gürcistan'ın doğusunu, batısını, güneyini yeniden birleştirdi, yeniden bağımsızlaştırdı, Kuzey Kafkasya'yı da itaat altına aldı. Vakhtang Gorgasali de Parnavazi'nin yöntemini uyguladı, ülkeyi eristavilik denen krala bağlı prensliklere böldü, tüm Gürcistan'ın adı olan Kartli Krallığı'nın merkezi Şida Kartli bölgesine Vakhtangi de Parnavazi gibi spaspeti atadı. Şida Kartli'de Vakhtang Gorgasali'nin atadığı spaspeti Cuanşeri idi.

Vakhtang Gorgasali'ye karşı hiçbir başarı elde edemeyen Persler, sonraki dönemlerde, 6. yüzyıldan itibaren tekrar Kartli'ye baskı ve saldırılara başladı. 6. yüzyıl Kartli Krallığı'nın Pers etkisinde kaldığı, Perslerin Batı Gürcistan'da Egrisi'ye de yayıldığı dönem-

614 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

dir. Şida Kartli'deki Pers karşıtı büyük ayaklanmayı bastıran Persler, Kartli Krallığı'nın bağımsızlığını ortadan kaldırdılar ve kendilerine bağlı bir yönetim kurdular, Şida Kartli kalelerine kendi garnizonlarını yerleştirdiler. Kartli'yi yeniden bağımsız krallık haline getirmeyi amaçlayan, Perslere karşı yapılan 571'deki ayaklanma başarıyla sonuçlandı ve Kartli yeniden bağımsız krallık oldu, ancak bu dönemde feodallerin belirlediği Kartli kralları mepe değil, erismtavari unvanı kullanmaya başladı ve bu unvan bir süre devam etti.

Gürcistan'ın siyasi, sosyal ve kültürel gelişimi, 7. yüzyılın ortalarında başlayan Arap saldırılarıyla sekteye uğradı. Tbilisi'de 8. yüzyılda Arap Emirliği kuruldu. 735-738 yıllarında Mervan Bin Muhammed (Sağır Mervan) Şida Kartli'yi de Gürcistan'ın birçok bölgesi gibi tahrip etti, büyük katliamlar yaptı. Arap işgalinin bütün ağırlığını ve sıkıntılarını, Kartli Krallığı'nın merkezi Şida Kartli Bölgesi yaşadığı için, Gürcistan'ın başka bölgelerinde yeni Gürcü krallıkları (Kakheti, Hereti, Tao-Klarceti, Egrisi-Apkhaz krallıkları) ortaya çıktı. Bu yeni krallıkların hepsi de tüm Gürcü topraklarını kendi idareleri altında birleştirmek için aralarında çatışıyordu. Hepsinin de nihai amacı, ülkenin merkezi olan Şida Kartli'yi ele geçirmek, yeniden birleşik bir ülkeyi, bu kez kendi yönetimleri altında kurmaktı. Kartli'nin güçlenmesini ve özgürleşmesini, Arap hâkimiyeti ve aynı zamanda Gürcü bölgelerinin feodallerinin iç çekişmeleri engelliyor, geciktiriyordu. 8. yüzyılda Kartli Krallığı sarayı üyeleri Egrisi'ye geçmişler, Egrisi-Apkhaz Krallığı'nın temellerini de onlar atmışlardı.

Gürcü feodalleri, 9. yüzyılda, Arap garnizonu dışındaki Şida Kartli topraklarındaki küçük bölgelerini kendi istekleri doğrultusunda yönetiyordu ve 10. yüzyıla girilirken, Tbeli soyadındaki feodaller Şida Kartli'nin en büyük feodaliydi. Yeni Gürcü krallıklarından Egrisi-Apkhaz Kralı Konstantine, 904 yılında Uplistsikhe [უფლისციხე] ve tüm Şida Kartli'yi ele geçirmeyi başardı. Şi-

da Kartli feodallerinden İvane Tbeli'yi de kendine bağlı eristavi (prens) olarak görevlendirdi.

Bagrationi hanedanından Tao-Klarceti Kralı Davit Kurapalati, torunu Bagrati'yi Kartli Kralı ilan etti. Tao-Klarcetili III. Bagrat Bagrationi, 978 yılında Tao-Klarceti Krallığı ile Egrisi-Apkhaz Krallığı'nı birleştirdi. 1010 yılında ise Kakheti ve Hereti'yi birleştirdi. Yabancı işgâlcilerden ülkenin temizlenmesi süreci Davit Ağmaşenebeli döneminde Tbilisi'nin Araplardan geri alınmasıyla (1122) sonuçlandı. Gaertianebuli Sakartvelos Samepo denen Birleşik Gürcistan Krallığı döneminde, yine eristavilik denen prenslik bölgeleri vardı. Davit Ağmaşenebeli Şida Kartli'ye de eristavi atadı, O'nun atadığı Kartli eristavilerinin merkezi 12-13. yüzyıllarda Surami'deydi. 13. yüzyılda Gürcistan Krallığı gerilemeye başladı. Şida Kartli bölgesi de birçok başka bölge gibi belirli dönemlerde işgâllere uğradı (Moğol saldırıları, Timurlenk'in işgâlleri vd). Bu dönemlerin sonunda, siyasi olarak gerileyen Gürcistan Krallığı parçalara bölündü. 15. yüzyılın ikinci yarısında Kartli Krallığı, Kakheti Krallığı doğuda, İmereti Krallığı da batıda ortaya çıkan yeni krallıklardı ve üçünün de başında Bagrationiler vardı. Gürcistan'ın bu şekilde krallıklara bölüldüğü dönemde Kartli Eristaviliği ortadan kalktı, Şida Kartli topraklarında; Aragvi Eristaviliği (14. yüzyıl), Ksani Eristaviliği (14. yüzyıl), Saamilakhvaro (15. yüzyıl), Sacavakho (15. yüzyıl), Satsitsiano (16. yüzyıl), Samukhranbatono (16. yüzyıl) adlı feodal birimler kuruldu, daha sonra bunların yanında (15-17. yüzyıllarda) daha alt feodal birimler olan satavadolar ortaya çıktı (Samaçablo, Palavandışvilebi, Pavlenişvilebi, Kherkheulidzeebi, Davitaşvilebi, Amirecibebi, Avalişvilebi, Taktaşişvilebi, Tarkhnişvilebi, Khidirbegişvilebi, Diasamidzeebi, Şalikaşvilebi, Siamardışvilebi).

Şida Kartli'ye 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı birlikleri girdi ve Gori Kalesi'ni kendilerine garnizon yaptılar. Kartli Kralı I. Simoni, 1599 yılında Osmanlı birliklerinden Gori Kalesi'ni aldı.

17. yüzyılda Doğu Gürcistan uzun süre İran siyasi etkisinde kaldı. 1630'larda Kartli Krallığı tahtında, İran'ın kabul ettiği, yine aynı Gürcü Bagrationi hanedanından Müslümanlığa geçen krallar oturuyordu. 18. yüzyıl boyunca Kartli, 1723-1735'te Osmanlıların, bu tarihten sonra 1747'ye kadar İranlıların siyasi etkisi altındaydı. Her ikisine karşı da şiddetli ayaklanmalar oldu.

Kartli Kralı II. Teimurazi 1752 yılında ölünce, oğlu Kakheti Kralı II. Erekle, kendisini Kartli-Kakheti Kralı ilan etti, böylece iki Gürcü krallığı birleşti⁶¹⁵. II. Erekle İran ve Osmanlılardan krallığını koruyabilmek için Avrupa'da müttefik aradı, bulamadı. Rusya'yla ittifak anlaşması yaptı. 1783 tarihli Georgiyevsk Antlaşması'nın hiçbir şartını Rusya yerine getirmede. Müttefiklik içerikli olan bu antlaşmanın tüm kurallarını ihlâl eden Rusya, İran'ın yaptığı son büyük saldırılar, katliamlar ve işgâlden sonra, yıkılmış haldeki Kartli-Kakheti Krallığı'na silah kullanmasına gerek kalmadan girip yerleşti ve 1801 yılında Kartli-Kakheti Krallığı'nı ortadan kaldırdı. Böylece, Osmanlılar ve İran'ın Kartli-Kakheti Krallığı'nı düşürdüğü durum sayesinde Ruslar silah kullanmadan Doğu Gürcistan'ı ele geçirmiş oldu. Rusya bir süre sonra tüm Gürcistan'ı ele geçirdi.

1918 yılında bağımsız, Demokratik Gürcistan Cumhuriyeti kuruldu. Rusya'da kurulan Sovyet rejimi, Şida Kartli Bölgesi'nde, daha önce hiçbir dönemde olmamış bir yapı oluşturup, Bolşeviklerin hâkimiyetinde Güney Osetya adlı ayrılıkçı bir Os bölgesi kurarak bu toprakları tekrar Rusya'ya katmaya çalıştı, ancak başaramadı. 1919 ve 1920 yıllarında Kuzey Kafkasya'dan gelen Rus destekli Bolşevik Os birliklerinin düzenlediği isyan ve saldırıları Gürcistan püskürttü, ayaklanmaları bastırdı.

Şubat 1921 yılında Gürcistan'ı işgâl eden Sovyet Rusya, Şida Kartli'nin Tskhinvali kenti ve çevresinde Güney Osetya Özerk Bölgesi

615 "Şida Kartli", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A8%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%90_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%9A%E1%83%98), http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A8%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%90_%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%9A%E1%83%98, Son erişim 25.02.2021.

kurdu, bu tarihten sonra da bu kent ve çevresinde yaşayan yerli halk bölgeyi terk etmeye zorlandı. Cinayetlerle ve baskılar, zorlamalar sonucu yaşanan göçlerle demografik yapı değiştirildi. 100 yıl önce Os'ların esamesi okunmayan Gürcistan'ın orta yerindeki Gürcü kenti Tskhinvali'de bugün bir tek Gürcü bırakılmadı⁶¹⁶. Şi-da Kartli'nin işgâl alanı dışındaki özgür Gori, Kaspi, Kareli, Khaşuri kentlerinde ve çevresindeki alanlarda görülmesi gereken doğal güzelliklerin ve kültürel anıtların sayısı oldukça fazla olup, bunlardan bazıları *Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü* içinde ayrı maddeler olarak verilmiştir.

Տիომგვიმე/თიომგვიმე

Doğu Gürcistan'da Mtskheta [მცხეთა] kenti yakınlarında Erken Orta Çağ döneminde yapılmış Gürcü manastırır. 6. yüzyılda Şio adli rahip tarafından inşa edilmiştir.

Tbilisi'ye 40 km, Mtskheta'ya 9 km mesafede, Mtkvari (Kura) Nehri'nin sol yakasında, Sarkine Dağı'nın güney yamaçlarındadır. Gürcistan'ın en gözde manastırlarından

biridir. Rahip Şio tarafından yapılmıştır. Rahip Şio, hayatının son dönemlerinde, Sarkine Dağı'nın karanlık mağaralarından birinde yaşamış, ölümünden sonra bu alanlar kutsal sayılmıştır. Mğvime Gürcücede mağara anlamına gelmekte olup, Şiomğvime Rahip Şio ile mağara kelimelerinin birleşiminden oluşur. Şiomğvime manastır kompleksindeki ilk dini yapı 550-560 yıllarında İoane Natlismtsemli (Vaftizci Yahya) adına kayalıklar üzerinde yapılan kilisedir, sonraki dönemlerde yapılan kilise ve diğer yapılarla Şiomğvime Manastırı bugünkü şeklini almıştır⁶¹⁷. Tbilisi'ye yakın, tarihi öne-

616 "Tskhinvali 1920 Türkçe", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=D3Jb-ji7jaq8), <https://www.youtube.com/watch?v=D3Jb-ji7jaq8>, Son erişim 25.02.2021.

617 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.569-570.

me sahip, el değmemiş bir doğada muhteşem bir mimarisi olan Şiomg'vime'nin görülmesi için yeterince sebep bulunmaktadır.

Şovi/შოვი

Batı Gürcistan'da Raça-Leçkhumi-Kvemo Svaneti adlı idari bölgedeki Oni yakınlarında kırsal tatil alanıdır. Doğa harikası bir alanda bulunan Şovi, Oni'ye 30 km, Kutaisi kentine 147 km mesafede bulunmaktadır.

Rioni Nehri'nin kollarından biri olan Çançakhi [ჭანჭახი] Vadisi'nde bulunan Şovi, iğne yapraklı yemyeşil ormanlarla kaplı ve 1.520 met-

re rakımlıdır. Etrafı Büyük Kafkas Sıradağları'nın zirve kesimleriyle çevrilidir. Burası, dağ havası ve zengin mineralli sularıyla astım, kronik bronşit, mide rahatsızlıkları ve başka hastalıkların tedavisine fayda sağlayan balneoterapi merkezidir⁶¹⁸.

Şota Rustaveli/შოთა რუსთაველი

Orta Çağ dünyasının en büyük şair ve düşünürlerinden biridir. Vepkhistaosani [ვეფხისტყაოსანი] adlı eserin sahibidir. Eserin adının Türkçesi Kaplan Postlu'dur. 1.600'den fazla kafiyeli dörtlükten meydana gelen bu eser Gürcü edebiyatının başyapıtı kabul edilir.

Vepkhistaosani (Kaplan Postlu) eseri dünyadaki edebiyat otoriteleri tarafından Orta Çağ'ın dünya çapındaki en önemli eserlerinden biri kabul edilmektedir. Bu eser

618 "Şovi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.16.

birçok dile çevrilmiştir. Vepkhistaosani [ვეფხისტაოსანი] şu dillere çevrilmiştir: Azerice, Arapça, Baskça, Belarusça, Yunanca, Bulgarca, Almanca, İbranice, İspanyolca, Estonca, Esperanto dili, Tatarca, Türkmençe, Japonca, İngilizce, İzlandaca, İtalyanca, Katalanca, Latince, Lakça, Letonca, Litvanyaca, Portekizce, Moldovaca, Moğolca, Hollandaca, Osça, Polonyaca, Romence, Rusça, Sırpça, Slovakça, Ermenice, Farsça, Svahili (Tanzanya, Kenya ve Uganda'nın resmi dili), Tacikçe, Galce, Abazaca, Özbekçe, Ukraynaca, Macarca, Fince, Fransızca, Kürtçe, Kazakça, Kırgızca, İsveççe, Çeçence, Çekçe, Çince, Çuvaşça, Hırvatça, Hintçe.

Türkçeye de çevrilmiş olan bu eser doğrudan Gürcüceden değil, Azerice çevirisi üzerinden Türkçeleştirilmiş ve *Kaplan Postlu Şovalye* adıyla 1991 yılında yayımlanmıştır. Şair, eseri 9 asır önce, 12. yüzyılda, Gürcistan'da bugün de kullanılan kendine has alfabeye ve Gürcüce olarak yazmıştır. Şota Rustaveli Gürcistan'ın Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'nde bulunan (Türkiye'de Ahıska denen yer), Rustavi köyünden olduğu için orali olduğu anlamına gelen Rustaveli soyadıyla anılır. Rustavi kelimesi ru kökü ve tavi ekinden gelir. Ru su kanalı/su arki, tavi ise baş/baş kısmı demektir ve rustavi kelimesi su kanalının başı anlamına gelir, Gürcücenin kuralı gereği ru kökü tavi ekine s harfiyle bağlanır. Ru'stavi, su kanalının başında olan Şota'nın doğduğu Meskhi köyünün ismidir. 12. yüzyılda bu eseri veren Şota Rustaveli bir Meskhi Gürcüsüdür. Şiirin konusu Hindistan ve Arabistan'daki kurgusal ortamlarda geçse de buradaki olaylar, Kral Tamari'nin hükümdarlığının ve Gürcistan Krallığı'nın büyüklük ve şanının renkli bir alegorisidir. Şota Rustaveli'nin şiirini platonik aşkı, Gürcistan'ın ünlü kadın kralı Tamari için yazdığı söylenir. Şota Rustaveli'nin 1172-1216 yılları arasında yaşadığı, *Vepkhistaosani*'yi 1189-1207 yılları arasında yazdığı tahmin edilmektedir⁶¹⁹. Şair Kudüs'te hayata gözlerini yummuştur.

619 "Rustaveli Şota", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia*, Tbilisi:1984, C.18, s.506-508.

Şoti-Şotis Puri/შოთი-შოთის პური

Gürcü ekmek türüdür. Tone [tɑtɔŋ] denen tandır fırınlarda pişirilen şoti [šotɔ] uzun, kua [çʏɑ] denen kenar kısımları kalınca, kenardan ortaya doğru incelen forma sahiptir. Genel şoti uzun olup uç kısımları dardır, ortaya doğru genişler. Şoti'nin ülke genelinde yaygın olan formu dışında iki bölgesel formu daha vardır. Bunlar dar ve uzun formdaki Kakhuri şoti/Kakheti şotisi ve yuvarlak formdaki Gori ve çevre kentlerde yaygın Kartlis şoti/Kartli şotisi denen türlerdir. Kartlis Şoti'ye Gori'de anne ekmeği anlamına gelen dedis puri de denir. Ekmek üretiminin neredeyse insan yaşamı kadar eski olduğu düşünülmektedir. Eski Gürcistan'da ekmek kutsal bir gıda olarak görülürdü. Pagan dönem dini ritüellerinde ekmeğin de kullanıldığı, şoti adının da o dönemden beri var olduğu belirtilmektedir. Bugün de Gürcülerin geleneksel ve dini günlerinde kurduğu sofralarda özellikle ekmeğin şoti türünün tercih edildiği görülür⁶²⁰. Şoti'nin yaygın formu, Kakheti şotisi veya Kartli şotisi olarak sıralayabileceğimiz şotinin her üç şekli de özellikle sıcak ve taze iken başka hiçbir yerde ve hiçbir ekmekte bulamayacağınız, damak çatlatan bir lezzete sahiptir.

Şuamtoba/შუამთობა

Yazın düzenlenen yayla şenliklerinin adıdır. Şuamtoba, Açara platalarındaki otlaklarda hayvancılık yapanların hayatlarında önemli bir kutlamaydı.

620 "Şoti", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&-d=39&t=5287), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&-d=39&t=5287>, Son erişim 25.02.2021.

Tarihsel Açara Bölgesi'nde yaylacılık yaygındı ve Yukarı Açara Bölgesi'nde, Khulo ve çevresinde yaşayan Gürcüler, geleneksel yay-

la şenliklerini uzun yıllardır Şuamtoba [შუამთობა] adıyla, Khulo'daki Beşumi Yaylası'nda ağustos ayının ilk cumartesi ve Pazar günü kutlamaktadır, sadece Khulo'dan değil, çeşitli yerlerden katılım olmaktadır.

Şuakhevi /შუახევი

Gürcistan'ın Açara Bölgesi'nde belediye yerleşim alanıdır. Şuakhevi, tarihsel Açara Bölgesi olarak tanımlanan alanda bulunan kasaba ölçeğindeki üç yerleşimden biridir, Açaristzkali Çayı'nın orta kesimlerinde, Açaristzkali [აჭარისწყალი] ve onun kolu olan Çirukhistzkali [ჩირუხისწყალი] Çayı'nın birleştiği yerdedir. Batumi'ye 67 km mesafededir, Şuakhevi merkezi nüfusu yaklaşık 800 kişidir. Şuakhevi Belediyesi nüfusu ise 16 bin kişidir. Gürcistan'ın Açara Özerk Cumhuriyeti'nde, Batumi kentindeki meria denen belediye yapılanması dışında, munitsipaliteti [მუნიციპალიტეტი] denen 5 adet belediye yapılanması daha vardır. Bunlar Kobuleti, Khevlaçauri, Keda, Şuakhevi ve Khulo'dur.

Gürcistan'da munitsipaliteti diye tanımlanan idari yapılar, genelde kasaba veya ilçe büyüklüğündeki yerleşim alanlarının merkez bölgesi ve köylerini kapsar.

Munitsipaliteti adlı köyleri de kapsayan belediye yapılanmasının başındaki seçilmiş kişiye meri veya munitsipalitetis meri denir, karşılığı belediye başkanıdır. Günümüzdeki Gürcistan Açara

Özerk Cumhuriyeti idari yapılanması içinde tarihsel ve etnografik Açara Bölgesi denen alanda munitsipaliteti yapılanması olan üç alandan biri Şuakhevi olup diğerleri Keda ve Khulo'dur. Şuakhevi, Keda ile Khulo'nun ortasındadır. Şuakhevi, Meskheti ve Şavşeti dağlarının sırtlarında bulunan karakteristik bir Açara yerleşim alanıdır. Doğusunda Khulo, batısında Keda, kuzeyinde Açara ve Guria bölgelerini ayıran Gomismta ve Bakhmaro, güneyinde ise Türkiye'nin Artvin ili Şavşat ilçesi vardır. Tarihsel Açara Bölgesi Zemo Açara (Yukarı Açara) ve Kvemo Açara (Aşağı Açara) olarak ikiye ayrılıyordu, bu iki bölgenin orta kesimi ise orta vadi anlamına gelen Şuakhevi'dir (bkz. Açara). Açara Bölgesi'nin diğer kesimleri gibi, Şuakhevi de 16. yüzyıl ortalarına kadar Gürcü krallık ve prensliklerinin içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu bu yüzyılın ikinci yarısında bölgeye hâkim oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) bittikten sonra, bölgeden ve dolayısıyla Şuakhevi çevrelerinden Anadolu'ya yoğun göç yaşanmıştır. Şuakhevi'de görülecek yerler arasında; Nigazeuli Kalesi, Kakiani Kalesi, Okropilauri kalıntıları, Darçidzeebi köyü kalıntıları, Otolta, Çankhalo, Tsinareti kaleleri; Khabelaşvili Köprüsü, Varcanauli Köprüsü, Olandauri Kilisesi sayılabilir.

Şuşaniki/შიშანკი

5. yüzyılda Gürcistan'da Pers etkisinin olduğu, Kartli'nin (İberia) Sasani İnan vasalı olduğu yıllarda, Kartli'de Pitiakhşi unvanlı yöneticiler vardı. Şuşaniki, Kvemo Kartli'deki Pitiakhşi Varskeni'nin karısıydı. Hıristiyan bir ailede dünyaya gelen Kraliçe Şuşaniki, çocukluğundan beri Tanrı'dan korkan ve onun sevgisini taşıyan bir karaktere sahipti. Pers imparatoruyla arasını iyi tutmak isteyen Varskeni, İmparator Peroz l'le görüşmesinde Hıristiyanlığı reddedip İranlıların Mazdeizm dinine girdi ve Kartli'ye döndüğünde karısı ve çocuklarına da bu dini kabul ettireceğini söyledi. Varskeni'nin Mazdeist olduğunu kocası henüz yoldayken öğrenen Şuşaniki ye-

re kapanıp ağladı ve dualar etti, daha sonra da 4 çocuğunu alarak sarayı terk edip bir kiliseye sığındı. Varskeni birkaç gün sonra geldi ve onun zorlamasıyla Şuşaniki saraya döndü ancak küçük bir odaya kapandı ve Varskeni'nin sofrasına davetlerine icabet etmedi. Kızgın Varskeni, Şuşaniki'yi ağır şekilde dövdü, ağır yaralı Şuşaniki'yi kocasının elinden zor aldılar. Varskeni'nin emriyle onu zindana attılar ve zincirlediler, yanına yaklaşılmaması da yasaklandı. Varskeni Şuşaniki'ye daha sonra yine işkenceler yaptı, 6 yıl hapsetti⁶²¹. Şuşaniki 17 Ekim günü öldü. Kral Vakhtang Gorgasali, 482 yılında Perslerin himayesinde olan Varskeni'yi Şuşaniki'ye yaptığı işkenceler nedeniyle öldürttü. Dini inancı ve ülkesi adına işkencelere uğrayan Şuşaniki, sonradan Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi tarafından azize ilan edilmiş, 10 Eylül tarihi de anma günü kabul edilmiştir⁶²². İakob Tsurtaşvili, Şuşaniki'nin hayatını kaleme almıştır. 476-473 yıllarına tarihlenen Şuşanikis Tzameba adlı hagiografik eser, dünyadaki ilk roman olarak kabul edilir ve aynı adlı Türkçe çevirisi 2020 yılında yayımlanmıştır.

ჩ (ჭ)

Çakvi/ჩაკვი

Batumi [ბათუმი] kentinin 25 km kuzeydoğusunda bir kasaba ve tatil bölgesidir. Karadeniz kıyısında yer alır ve Çakvi [ჩაკვი], Buknari [ბუკნარი], Sakhalvaşo [სახალვაშო] köylerinden oluşur. Batı Gürcistan'da Açara Bölgesi sınırları içerisinde kalan Çakvi, Gürcü ve yabancı tatilcilerin ilgi gösterdiği noktalardan biridir. Küçük konaklama tesisleri saocakho sastumto dedikleri pansiyon tipi konaklama yerleri bulunmaktadır. Çakvi, ayrıca dünyada en çok yağış alan ikinci yer olarak bilinen Mtirala Milli Parkı gi-

621 "Tzmida Didebuli Motzame Şuşaniki (+475), [orthodoxy.ge](http://www.orthodoxy.ge/tveni/agvisto/28-shushaniki.htm), <http://www.orthodoxy.ge/tveni/agvisto/28-shushaniki.htm>, Son erişim 25.02.2021.

622 Teona Nozadze, "Tzmida Didmotzame Şuşaniki", [ambioni.ge](http://www.ambioni.ge/wmida-didmowame-susaniki), <http://www.ambioni.ge/wmida-didmowame-susaniki>, Son erişim 25.02.2021.

rişlerinin bulunduğu yerdir. Çakvi, Kobuleti'ye Batumi'den daha yakın, 12 km mesafededir. Kobuleti Munisipaliteti adlı Kobuleti Belediyesi görev/hizmet alanı içerisinde kalır.

Çakura/ჩაქურა

Gürcü erkek halk kıyafetlerinden biridir. Çakura [ჩაქურა] bedenin üstüne giyilen, esasen bele kadar gelen çokhadır ve bu şekilde bu, belden üste giyilen giysidir. Çokhanın [ჩობა] gelişmiş versiyonunu temsil eder.

Pantolon Gürcistan'da önce batı ve güney bölgelerinde yaygınlaşmış, çokha denen geleneksel Gürcü kıyafeti belden kesilip çakura üretilmiştir. Çakura, Guria [გურია], Samegrelo [სამეგრელო], Açara [აჭარა] ve Tao-Klarceti bölgelerinde yaygındı⁶²³.

Çakhokhbili/ჩახოხბილი

Tavuk yemeğidir. Geleneksel yemeklerdendir. Parçalanmış tavuğun haşlanması ve defneyaprağı, başka taze otlar, domates gibi sebzelerle yapılan bir yiyecektir.

Çeçneti/ჩეჩნეთი

Kuzey Kafkasya'da yer alan Çeçenistan'ın adının Gürcücedeki karşılığı Çeçneti'dir. Başkenti Grozni olan Çeçenistan/Çeçneti Rusya Federasyonu içerisinde özerk cumhuriyet statüsündedir. Çeçenistan Gürcistan'a doğu kesiminde Kakheti [კახეთი] Bölgesi tarafındaki dağlık bölge olan Tuşeti'den [თუშეთი] sınırdır. Gürcistan ile Çeçenistan arasındaki sınırı Büyük Kafkas Sıradağları'nın zirvesi oluşturuyor. Çeçenistan bu doğal seddin kuzey ta-

623 Roland Topçişvili (2019), s.98.

rafında, Gürcistan ise güney tarafında yer almaktadır. Çeçenistan SSCB'nin dağılma döneminde Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş, başarılı olamamıştır. Bu dönemdeki Çeçen lider Cohar Dudayev'le yine Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Gürcistan'ın ilk cumhurbaşkanı Zviad Gamsakhurdia [ზვიად გამსახურდია] ilişki halindeydi. Zviad Gamsakhurdia darbeyle görevinden uzaklaştırıldıktan sonra bir dönem Çeçenistan'da Cohar Dudayev'in yanında misafir olmuştu⁶²⁴. Her iki liderin akibeti ölüm olmuştur. Çeçen lider Dudayev Rusya tarafından öldürülmüş olup Gürcü lider Gamsakhurdia da faili meçhul bir cinayete kurban gitmiştir.

Çeçenistan 17.300 km² yüzölçümüne sahiptir⁶²⁵. Günümüzde tamamen Rusya güdümünde olan, Putin tarafından atanmış Ramazan Kadırov tarafından yönetilmektedir. Ramazan Kadırov'un babası Ahmet Kadırov da Rusya tarafından atanmıştı. Dudayev döneminde Çeçenistan Başmüftüsü olan Ahmet Kadırov, 1999 yılında Çeçen lider Şamil Basayev'le yollarını ayırdı ve Çeçen halkına Rusya'ya karşı silahlı direniş yapmama çağrısında bulundu. Rus askerleri Çeçenistan'a girince de Vladimer Putin Ahmet Kadırov'u Özerk Çeçenistan Devlet Başkanlığı koltuğuna oturttu. Rusya karşıtı Çeçenler tarafından 2004 yılında bombalı suikast sonucu öldürülünce⁶²⁶ yerine Putin tarafından 1976 doğumlu oğlu Ramazan Kadırov atandı⁶²⁷.

İslâmi fiziksel görünümü olan, sakallı Ramazan Kadırov'un yaptığı tek şey Vladimer Putin'in emirlerini yerine getirmektir. Rusya Federasyonu içindeki Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti Devlet Başkan-

624 "31 Dekembers Zviada Gamsakhurdias Gardatsvalebis Dgea", **ghn.ge**, <https://www.ghn.ge/news/256423-31-dekemberi-zviad-gamsakhurdias-gardatsvalebis-dgea>, Son erişim 25.02.2021.

625 Ramazan Özey, **Kafkasya ve Kafkasya Ülkeleri Coğrafyası**, Pegem Akademi, Ankara:2019, s.90.

626 "Çeçen Lider Kadırov Grozni'de öldürüldü", **bbc.co.uk**, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2004/05/040509_chechnya_wrap.shtml, Son erişim 25.02.2021.

627 "Portre: Ramazan Kadırov", **aljazeera.com.tr**, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-ramazan-kadrov>, Son erişim 25.02.2021.

nı Ramazan Kadirov'un kime dost kime düşman olacağına da aynı şekilde Putin karar vermektedir. Putin Rusya'sı komşu Gürcistan'a dost gözüyle bakmadığı için, onun memuru Ramazan Kadirov da aynı kötü gözle bakmaktadır. Çeçen ve İnguşlar Vaynakh halkları olarak bilinir ve esasen tarih boyunca Gürcülerle iyi ilişkileri olmuştur. Özellikle İnguşlar Gürcülere en yakın ve dost Kuzey Kafkas halkıdır.

Çveneburi/ჩვენებური

Kelimenin Türkçe karşılığına baktığımızda bizden/bizimki anlamına gelen bu terim genelde tüm Gürcistan'da ve bu anlamda, yani bizden/bizimki anlamında kullanılmaktadır. Özelde ise daha çok 17. yüzyıldan itibaren Müslüman olan Açara [აჭარა] yöresi Gürcüleri tarafından, diğer Gürcülerden kendilerini ayırmak için Kartveli [ქართველი] teriminin yerine kullanılmıştır.

Burada bilinmesi gereken önemli bir husus da şudur; Gürcistan'daki Açaralı Gürcüler ve Türkiye'de yaşayan muhacir Açaralı Gürcüler Çveneburi terimini kendi aralarında ve sadece Gürcüce konuşurken kullanmışlardır. Açaralı Gürcülerden Türkçe öğrenenler veya Türkiye'ye göç etmiş muhacir Açaralı Gürcülerin çocukları Türkçe konuşurken Çveneburi kelimesini kesinlikle kullanmamış, kendilerini Türk halkının onlara hitap ettiği gibi Gürcü olarak ifade etmişlerdir.

Gürcistan'ın Açara Bölgesi'nde yaşayan Gürcüler Çveneburi terimini kullanırken birbirlerine Gürcülüklerini ve aynı yöre insanı olduklarını ifade etmeyi amaç edinmiş; bunun yanında da kendi Hıristiyan geçmişlerini hatırlatan ve tüm dünyada olduğu gibi Gürcü dünyasında da dinle milliyetin eşdeğer görüldüğü o yüzyıllarda sadece Ortodoks Hıristiyan Gürcüleri ifade eden Kartveli terimini dini nedenlerle terk etme ihtiyacı hissetmiş veya buna mecbur bırakılmıştı⁶²⁸. Aralarında Gürcüce konuşurken Kartveli yeri-

628 Pridon Khalvaşi, s.9.

ne Çveneburi kelimesiyle birbirlerine hitap etmişlerdir.

Çveneburi kelimesinin Kartveli yerine kullanılmaya başlamasının bir nedeni Müslüman Gürcülerin Ortodoks Hıristiyan soydaşlarından farklarını ortaya koymak istemeleri olduğu kadar; diğer bir neden de Ortodoks Hıristiyan Gürcülere göre Kartveli teriminin o çağın anlayışına göre sadece Ortodoks Hıristiyan Gürcüleri ifade etmesidir. Ortodoks Hıristiyan Gürcülere göre o çağlarda Katolik Meshebine geçen Gürcülere artık Prangi (Fransız anlamında), Müslümanlığa geçen Gürcülere de Tatari deniyordu⁶²⁹. Din ve milliyeti eşdeğer gören o eski anlayış, mesela Gagavuz Türklerini reddeden Türk=Müslüman anlayışı gibidir. Çağımızda dini milliyetle eşdeğer gören eski anlayış artık geçerliliğini yitirmiştir. Türkiye'deki Açaralı Gürcülerin evlatlarının bir kesimi; atalarının daha önce terk ettiği Kartveli terimini, artık Demir Perde ülkesi olan ve ilişki kuramadıkları anavatanlarından uzakta geçirdikleri uzun yıllar boyunca tamamen unutmuştu. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Gürcistan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşmasıyla kurulan ilişkiler sayesinde ve zaman içerisinde Kartveli terimini yeniden ve doğru biçimde öğrenme ve idrak etme şansına kavuşmuşlardır.

Çveneburi kelimesi Gürcü halkı arasında eski etkinliğini kaybetmiş olmakla birlikte kısmen kullanılmaya devam etmektedir. Gürcistan coğrafyası içerisinde yaşayan Açaralı/Gurialı/İmeretili/Raçalı/Megreli-Lazi/Svani/Kartlili/Meskhı/Kakhetili/Tuşetili/Pşavi/Khevsuri yörelerinin yerli halkının millet ifadesi olan Kartveli [ქართველი] terimi Türkiyeli Gürcüler arasında da yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Gürcistanlı soydaşlarıyla konuşurken kendilerini ifade etmek için artık Çveneburi yerine Kartveli terimini daha çok kullanan Gürcüler, Türkçe konuşurken ise eskiden olduğu gibi, Türkçeye Farsça-

629 Roland Topçışvili (2010), s.44, Roland Topçışvili, İ. Ğütidze, s.60.

dan girip yerleşmiş olan Gürcü terimiyle kendilerini ifade etmektedirler. Açara/Açareli/Acaralı [აჭარა/აჭარელი] terimleri ilgili bilgileri sözlüğün ilgili maddelerinde bulabilirsiniz.

Çoloki/ჩოლოქი

Batı Gürcistan'da akarsudur. Açara ve Guria bölge sınırını oluşturan çayın adıdır. Batumi'den Kobuleti istikametine giderken Kobuleti'den ileride bölge sınırı Çoloki [ჩოლოქი] Çayı'nda biter, çayın diğer yakası Guria Bölgesi'nin ilk köyü olan Şekvetili'dir [შეკვეთილი]. Ünlü Şavizgvis Arena/Blacksea Arena isimli konser-gösteri merkezi de Parahraph adlı beş yıldızlı ünlü ve yeni otel de Şekvetili'dedir. Çoloki [ჩოლოქი] Natanebi [ნატანები] Çayı'nın sağ koludur ve Meskheta Dağı'nın kuzeybatı eteklerindeki Çakhati [ჭახათი] Dağı'ndan doğar, uzunluğu 29,5 km'dir⁶³⁰.

Çonguri/ჩონგური

Dört telli Gürcü müzik aletidir. Daha çok Batı Gürcistan'da Guria, Açara ve Samegrelo'da yaygın olup Apkhazeti'de (Abhazya) açamgur adıyla bilinir. Farklı yörelerde kullanılan çonguriler yapı olarak birbirinin aynı olup farklılık göstermez.

Şekil olarak ise ortadan yarılmış armut formundadır⁶³¹.

Çokha/ჩოხა

Gürcü millî erkek kıyafetidir. Tüm Kafkasya'ya yayılmıştır. Çokha [ჩოხა] tarihsel-etnografik yörelere göre çeşitli türleri de ortaya çıkmış bir giysidir. Çokha Gürcüler haricinde diğer Kafkas halkla-

630 İ. Apkhazava, "Çoloki", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.146.

631 "Çonguri", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A9%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%92%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

rı tarafından da kullanılmaktadır, Kafkasya'nın ortak erkek kıyafetidir. Çokhanın literatürde çerkeska olarak bilindiği, bunun da giysiyi Adigeler (Çerkesler) üretmiş, Gürcülere ve diğer Kafkasya halklarına da onlardan yayılmış gibi bir algıya sebep olduğu Etnolog Prof. Dr. Roland Topçışvili tarafından ifade edilmektedir. Topçışvili bu konuya özel çalışmasında; Çerkeska adını bu kıyafete Rusların verdiğini söylemekte, bunun nedeninin de Kafkasya'ya gelen Rusların önce Çerkeslerle karşılaşması ve bu kıyafeti önce onların üzerinde görmesi olduğunu ifade etmektedir.

Prof.Dr. Topçışvili'ye göre bu kıyafet Gürcülerden tüm Kafkasya'ya yayılmış olup Gürcülerin çokha [ჩოხა] dediği bu kıyafetin ptorotipleri de Artvin'deki Tbeti Kilisesi (10. yüzyıl) fresklerinde, Mtiuleti'de, Kvemo Kartli'de Bolnisi'deki taş sütunda (5-8. yüzyıl), Svaneti'deki Lağami Kilisesinde feodal Şalva Kirkişliani'nin freskinde ve birçok başka yerde görülmektedir. Lağami'deki freskler 13-14. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Topçışvili'ye göre Orta Çağ Gürcistan'ında birçok yerde freskleri ve kabartmaları görülen kaba [კაბა] veya çokha [ჩოხა] adı-

na sahip bu kıyafet günümüzdeki Kafkasya halklarının kıyafeti olan çokhanın prototipidir. Bunlar arasında bugünkü çokhaya en çok uyan, özellikleri, bele oturması, önden açık olması vd. açılardan en çok benzeyeni ise Svaneti'de bahsettiğimiz Şalva Kirkişliani freskidir. O dönemde çokha/kaba adlı erkek kıyafetinin göğüs kısmında bugünkünden farklı olarak samasre [სამასრე] yani barutluk yoktu. Çünkü insanoğlu henüz tüfeği icat etmemişti. Gürcülerin samasre dediği o barutluklar erkek kıyafeti çokhaya tüfeğin yaygınlaşmasından sonra eklenmiş, samasre eklenen çokha ateşli silah kullanan erkek için hem daha kullanışlı, hem de daha gösterişli ve güzel hale gelmiştir. Gürcistan'da çokha her bölgede kullanılıyordu. Buna günümüz Türkiye'si içerisinde kalan Artvin-Ardahan çevreleri de dâhildir. Yukarıda ifade edildiği gibi bu kıyafetin prototiplerinden biri de Şavşat'daki Tbeti Katedrali fresklerinde görülüyordu. Çokha-akhalukhinin esas itibarıyla Gürcü beyleri ve derebeyleri için (tavadiler ve aznaurileri) sosyal açıdan belirleyici fonksiyonu ortaya çıktı (Aynı cümleyi Kuzey Kafkasya hakkında da söyleyebiliriz). Etnografik araştırmaların gösterdiğine göre çokha-akhalukhi köylüler arasında da popülerdi. Köylü çevresinde bu giysi şölen kıyafeti olarak kullanılıyordu.

Çokha'nın içine gömlek niyetine giyilen yakasız veya dik yakalı kıyafete de akhalukhi [ახალუხი] veya sagule [საგულე] denmektedir. O dönemde bugün tüm erkeklerin giydiği pantolon henüz yoktu. Dolayısıyla çokhanın altına pantolon niyetine giyilen kıyafete Gürcüler nipkhavi [ნიფხავი] ve ropangi [როპანგი] diyorlardı. Ata binerken pantolon yerine giydiklerine ise satzarmartuli [საჭარმართული] ve mugoni [მუგონი] diyorlardı. Ayaklarına (dizle ayak arasına tozluk niyetine) paiçi [ვაიჩი] giyiyorlardı. Dönemin deri çizmesinin ve ayakkabısının adı ise tzuğa [ჭუღა] ve maşia [მაშია] idi. Alt tabakadan olanlar ise çarık ve benzeri ayakkabılar giyiyordu. Gürcistan'da çokha [ჩოხა] çeşitli yöreler-

de çeşitli tiplerde karşımıza çıkıyor; İmeruli çokha (İmereti çokhası), Megruli çokha (Megreli çokhası), Kartluri çokha (Kartli çokhası), Kakhuri çokha (Kakheti çokhası), Apkhazuri çokha (Apkhazi çokhası), Kurtmaciani çokha bunlar arasındadır. Bu çokha türleri arasında boy, bele oturma, göğüs kısmı, yırtmaç ve kol kısmındaki açıklıklar açısından farklılıklar vardır. Pantolon yaygınlaşmaya başlayınca ilk olarak Batı Gürcistan ve Güney Gürcistan'a girmiştir. Pantolon yaygınlaştıktan ve popüler hale geldikten sonra Açara-Guria bölgesinde çokha belden kesilmiş, çakura ortaya çıkmıştır. Çakura esasen belden kesilmiş çokhadır ve Açara, Lazeti, Guria, Samegrelo bölgelerinde yaygınlaşmıştır.

Çerkesler arasında çokha yani çerkeska benzeri ilk kıyafetin ilk kez 1793-1794 yıllarında Peter-Simon Palass tarafından tespit edildiği belirtiliyor. 15-18. yüzyılların Çerkes kıyafetinin 19. yüzyılın Kafkasya'nın ortak kıyafetinin prototipi olarak görülmesinin mümkün olmadığı ifade ediliyor. Rusların buna çerkeska adı vermesinin kıyafetin onlardan yayıldığı konusunda insanları hataya sürüklediği ifade edilmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere Rusların bu terimi kullanmasının nedeni ilk olarak Çerkeslerle karşılaşmaları münasebetiyle kıyafeti önce onların üzerinde görmesidir. "Eğer bu gerçekten böyle olsa Kuzey Kafkasya halkları Oslar, Çeçenler ve İnguşların dilinde bu kıyafetin adı Gürcüceden geçmezdi" diyor. Bu kıyafete Os dilinde tsukhikha, Çeçence çua, İnguşça çokhi diyor olması Kafkasya'nın ortak erkek kıyafetinin Gürcistan'dan yayılmış olduğunun diğer bir argümanıdır. Şunu belirtmekte fayda var ki elbiseyi ifade etmek için çokha terimi Gürcüler tarafından Orta Çağ'dan beri kullanılıyor. Bu terimi ilk olarak *Grigol Khantsteli'nin Yaşamı* adlı eserde görüyoruz. 759-861 yılları arasında yaşamış olan Grigol Khantsteli Tao-Klarceti yani günümüzdeki Artvin ve Erzurum arasındaki tarihsel bölgede yapılan çok sayıda manastır kompleksinin kurucusu ve lideriydi⁶³².

632 Roland Topçışvili (2019), s.91-137.

Çokhatauri/ჩოხატაური

Batı Gürcistan'da Guria [გურია] Bölgesi'nde belediye statüsünde kentsel yerleşim alanıdır. Çokhatauri merkezi 2 bin nüfusa sahiptir, ancak Çokhatauri Belediye nüfusu köyleri de kapsar ve 18 bin nüfusludur. Çokhatauri Ozurgeti'ye 30 km, Kutaisi'ye 70 km, Poti'ye 82 km, Batumi'ye 82 km mesafededir. Çokhatauri [ჩოხატაური] adı Çakhataraşvili [ჩახატარაშვილი] soyadından geliyor. 1930 yılında rayon oldu⁶³³. 2006 yılında rayonların lağvedilip yerine munitsipaliteti denen belediye yapılanmalarının kurulduğu yıllarda Çokhatauris Munitspaliteti kuruldu. Çokhatauri çok defa kanlı olaylara ve talihsizliklere sahne olmuş bir yerdir. 1849 yılında Rusya'ya karşı İmereti Ayaklanması'nda Gurialılar ile Rus askerleri arasında Nisan ayından Ağustos ayına kadar süren çarpışmaların poligon noktalarından olmuştur⁶³⁴. Gürcistan'da yaygın Nabeğlavi [ნაბეღლავი] marka maden sularının kaynağı ve şişelendiği yer olan aynı ada sahip köy de Çokhatauri'dedir. Çokhatauri çevresinde görülecek yerler arasında, Bakhmaro Yaylası, Nabeğlavi Vadisi, Goraberejouli'deki Eristaviler Konağı, Erketi Kilisesi, Udabno Manastırı, Bukistsikhe (Tamar) Kalesi, Zoti Kalesi sayılabilir.

Çurçkhela/ჩურჩხელა

İpe dizilmiş ceviz veya fındığın, kaynamış üzüm papasına (badagi) daldırılıp çıkarıldıktan sonra askıda kurutulmasıyla üretilen yiyecek. Gürcistan'a komşu ülkelerde de yapılmaktadır.

Türkiye'deki adı köme, orcik, cevizli sucuktur. Antik çağdan beri üzüm ülkesi ve şarabın anavatanı olan Gürcistan'da tarihi bi-

633 "Çokhatauri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.150.

634 K. Çkhataraişvili, "İmeretis Acankeba 1919-1920", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.113.

linemeyecek kadar eskiden beri üzümünden ayrıca pelamuşi/tatarara ve çurçkhela da yapılmaktadır. Çurçkhela en iyi yapıldığı Kakheti'de genelde şarap sezonunda yapılır. Geleneksel yapım metodu kısaca şöyledir: Şarap yapımı sırasında üzüm ezilip suyunun gerekli kısmı alınınca, kalan kısım bir kazanda ateşe konup hacmi yarıya inene kadar iyice kaynatılır. Birkaç gün bekletilse de bozulmayacak badagi artık üretilmiştir. 1 litre badagiye 2 su bardağı un eklenir, iyice karıştırılır, tekrar ateşe konur. Kaynatma sırasında karıştırmaya devam edilir. Kaynayan karışım yavaşça kalınlaşırken yanmaması için karıştırmaya devam edilir. Un tadı olmaması için kalınlaşan karışımın ateşi kısılır. Kaynama sırasında baloncuklar oluşmamalıdır. Bu artık pelamuşi veya tatarara adıyla bilinen üründür. İpe dizilmiş ceviz (veya fındık) bu karışımın içine daldırılıp içinde karıştırılarak kaplanır ve çıkarılır. En az bir hafta askıda kurutulur. Soğukta ve rüzgâr altında kurutulmaz. Çurçkhela çatlamışsa badagi yeterince kaynamamış demektir. Çurçkhela aylarca dayanan ve yüksek enerji veren doyurucu bir yiyecek olduğundan, eski Gürcistan'da uzun yola çıkanların ve savaşçıların ana gıdalarından biriydi.

Çuğureti/ჩუღურეთი

Tbilisi'nin eski semtlerinden biridir⁶³⁵. Mtkvari (Kura) Nehri başkenti Marcvena Sanapiro ve Martskhena Sanapiro diye ikiye ayırır. Marcvena Sanapiro'dan kasıt Mtkvari Nehri'nin sağ yakası olup Martskhena Sanapiro ise Mtkvari Nehri'nin sol yakasını ifade eder. Çuğureti Tbilisi'nin Martskhena Sanapiro tarafında yani kentin sol yakasındadır. Tbilisi'nin ilçe bazındaki idari yapılanmasında Çuğureti ile Didube birlikte Didube-Çuğureti ilçesini oluşturur. Çuğureti, Svanetisubani ve Kukia [კუკია] adlı mahalleleri de kapsamaktadır. Tbilisi tren istasyonunun bulunduğu Vagzali, Tamar Mepe Caddesi, Davit Ağmaşenebeli Caddesi, Marcanaşvili

635 T. Beridze, "Çuğureti", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.171.

ve Vagzali metro istasyonları, Tbilisi Olimpiyat Stadı, Tbilisis Baz-roba yani Tbilisi Pazarı ve adını sayamayacağımız birçok cadde ve sembol yapı Çuğureti semtindedir.

Çokhosnebi/ჩოხოსნები

Çokhosnebi, 1973 yılında kurulmuş olan, siyasi olmayan, adı Sakartvelos Tzminda Davit Ağmaşeneblis Çokhosanta Kavşiri [საქართველოს წმინდა დავით აღმაშენებლის ჩოხოსანთა კავშირი] yani Gürcistan Aziz Davit Ağmaşenebeli Çokhalılar Birliği, kısa adı Çokhosnebi-1973 olan bir organizasyondur. Amacının Gürcü milletinin manevi, kültürel ve tarihi değerlerini koruyup geliştirecek ve popüleritesini sağlayacak faaliyetler olduğu belirtilmektedir. 1973 yılında İvane Cavakhişvili Tbilisi Devlet Üniversitesi'nde (TSU) düzenledikleri tarih gecesinde, öğrenciler 12. yüzyılın ünlü Gürcü kralı Davit Ağmaşenebeli'nin 900. doğum yıldönümünü kutlamak istediler. Dekan, kutlamaya ve tarih bölümü öğrencilerinin büyük kral için çıkaracakları duvar gazetesine izin vermedi. Bunu protesto etmek için yeni bir fikir geliştiren öğrenciler, her yıl 8 Şubat günü arkadaşlarıyla birlikte çokha [ჩოხა] giyerek Davit Ağmaşenebeli'yi anmaya karar verdiler. Böylece, Davit Ağmaşenebeli'nin 900. doğum yıldönümünde Çokhosnebi-1973 kuruldu⁶³⁶. Çokhosnebi organizasyonu günümüzde Gürcistan'ın birçok yerinde mevcuttur.

Çkhaveri/ჩხავერი

Batı Gürcistan'da yaygın üzüm cinslerinden biridir. Çkhaveri [ჩხავერი] eski türlerden biri olup şarap üretiminde kullanılır. Bu üzümünden elde edilen şaraba da Çkhaveri şarabı denir. Çkhaveri üzümü eski çağlardan beri Guria, Açara ve İmereti köylerinde yetiştirilirdi. Çkhaveri cinsi üzümünden üretilen şaraplar kendi içinde kategorilere ayrılmaktadır, bunlar; Çkhaveri kvevri

636 "Çokhosnebi 1973-s Didi Mepis Khsenebis Dğis Ağvnişvnis 40 Tzliani Traditsia Gaag-nia", **ghn.ge**, <https://www.ghn.ge/news/83250>, Son erişim 25.02.2021.

(Çkhaveri kil küpte), Çkhaveri nakhevradtkbili (Çkhaveri yarı tatlı), Çkhaveri tetri mşrali (Çkhaveri beyaz kuru), Çkhaveri tziteli mşrali (Çkhaveri kırmızı kuru), Çkhaveri roze mşrali (Çkhaveri gül kuru), Çkhaveri roze nakhevrad tkbili (Çkhaveri gül yarı tatlı) denen türlerdir⁶³⁷.

Çkhorotzku/ჩხოროწყუ

Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nde yerleşim alanıdır. Samegrelo-Zemo Svaneti idari bölgesi içinde Çkhorotzku Belediyesi'sidir. 3.500 kent nüfusu, köylerle birlikte 22 bin toplam nüfusu vardır. Zugdidi, Tzalencikha, Salkhino, Martvili, Senaki çemberinin ortasında yer alıyor.

Kaliçona [ყალიჩონა], Letzur-tzume [ლეთურწყუმე] ve Taira'da [თაია] yapılan araştırmalarda antik çağlara ait eşyalar bulunmuştur.

Çkhorotzku adının etimolojisi hakkındaki anlatım şöyledir: Samegrelo eristavileri (prensleri) hanedanından Niko Dadiani'nin yaşadığı yerin yakınlarında 9 adet su kaynağı vardı⁶³⁸. Dokuz, Gürcüce tskhra [ცხრა] Megrelce çkhoros [ჩხოროს]; pınar ise Gürcüce tzkaro [წყარო] Megrelce tzku [წყუ] olup Çkhorotzku [ჩხოროწყუ] adı Megrelce bu iki kelimenin çkhoros [ჩხოროს] ve tzku [წყუ] kelimelerinin birleşiminden gelir. Çkhorotzku yakınlarında görülecek yerler arasında Tobavarçkhali krater gölleri, Şurubumu kireç taşı mağarası ve kanyonu, Gvalaşara kanyonu, Otsindale Kilisesi, Gakhara Kalesi, Akhuti Kilisesi, Nakiani Kilisesi sıralanabilir.

637 "Çkhaveri", **nplg.ge**, <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%A9%E1%83%AE%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

638 "İstoria", **chkhorotsku.gov.ge**, <http://chkhorotsku.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

ც (Ts)

Tsageri/ცაგერი

Batı Gürcistan'da Raça-Leçkhumi ve Kvemo Svaneti adlı idari bölgede yerleşim alanıdır. Tsageri merkezi ve 58 köyden oluşur. Toplam nüfusu 10 bin kadardır. Tsageri merkezi nüfusu 1.400 civarında olmasına rağmen, kalaki denen kent statüsü taşımaktadır. Kasaba büyüklüğünde birçok kentsel yerleşim alanı, Gürcistan'da kent anlamına gelen kalaki statüsü taşımaktadır. Tsageri Kutaisi'ye 70, başkent Tbilisi'ye 318 km mesafededir. Tskhenistzkali [ცხენისწყალი] Çayı kıyısındadır.

Tsageri'de antik çağlardan beri yaşam vardır, MÖ 10-9. yüzyıla tarihlenen bronz eşyalar ve tarım aletleri bulunmuştur ve o çağlardan itibaren Leçkhumi'nin

merkezidir. Tsageri'de birçok kale ve feodallere ait yapılar mevcuttu. Burada antik çağlarda demir işlendiği de tespit edilmiştir⁶³⁹. Kuzey Kafkasya halklarının Karadeniz kıyısındaki tarihi ticaret kolonisi Pazisi'ye ulaşımını sağlayan ticaret kervanı yolu Tsageri'den geçiyordu ve bu nedenle de uluslararası bir güzergâh üzerindeydi. Tsageri'nin bir başka özelliği de, korunaklı coğrafi konumu ve buradaki savunma yapıları nedeniyle, sıklıkla Gürcü krallık ve prenslik aileleri üyelerinin düşmanlarından korunmak için sığındıkları ve aynı zamanda mal varlıklarını, hazinelerini sakladıkları bir yer olmasıdır. Tsageri'de Orta Çağ'dan kalma birçok dini yapı ve bulunmaktadır. Guri Kalesi, Orbeli Kalesi, Goni Aziz Giorgi Kilisesi, Tskheti Aziz Giorgi Kilisesi, Tabari Kilisesi, Gvesi Bazilikası, Svamli Dağı, Askhi Dağı parkuru, Kulbaki göletleri, Sairme kaya sütunları, Raçkhi Şelalesi, Çkumi Şelalesi, Tsageri'de görülebilecek yerlerdir.

639 E. Gogadze, "Tsageris Gandzi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.183.

Tsekva Mtiuluri/ცეკვა მთიულური

Halk danslarından birinin adıdır. Mtiuleti yöresine aittir. Bu dans dağda doğduğu için dağlıların dansı anlamına gelen mtiuluri adını almıştır.

Kadın ve erkeklerin beraber icra ettikleri Mtiuluri dansı dağlı ruhunu yansıtır. Doğa şartlarının zorlukları bu dansın hem kostümlerine hem de figürlerine yansımıştır.

Erkeklerin oldukça sert ve keskin, olabildiğince de estetik figürleri vardır. Estetik ve sert sıçrayışlar, yer yer parmak ucu sololarla bu dans süslenir. Erkekler dans mimiklerinde gül-

seler de gözleri sert ve keskin bakar, kadınlar ise sert ama bir o kadar da zariftirler bu da dağlı Gürcülerin karakterinin dansa yansımalarıdır. Olabildiğince hızlı bir ritimde oynanan bu dans sonlara doğru daha da hızlanarak zirveye ulaşır, erkeklerin rekabet halinde insan yetenek sınırlarını zorlayan sololarıyla dans finale ulaşır⁶⁴⁰.

Tsekva Kartuli/ცეკვა ქართული

Romantik tarzda, çok eski bir danstır, bir erkek ve bir kadın tarafından icra edilir. Ana teması düğün dansıdır. Daha çok Tbilisi aristokrat saray danslarından biri olmasına rağmen Gürcistan'ın genelinde halen gelin ve damatlar günümüzde de bu dansı icra ederler. Bu dansa erkeğin ve kadının büyük marifet gerektiren figürleri mevcuttur. Erkeğin belden yukarısını olabildiğince az oynatarak süzülmesi ve kadın dansçıya yaklaşırken aynı şekilde gasma denilen ayak savurma figürünü yapması esastır.

Bunun anlamı kadınların karşısında hassaslık ve saygıdır. Kadın ise aynı şekilde bel üstünü olabildiğince az oynatarak estetik el figürleriyle beraber süzülür, adeta sahnede kayıyor gibi hassas olmalıdır.

640 Tezcan Atila Basiladze, 20.02.2021.

Gürcü erkeğinin asalet ve şövalye ruhunu, Gürcü kadınının ise zerafetini, asaletini ve güzelliğini en iyi vurgulayan bu dans, bu yüzden Gürcü toplumunda çok değer verilen bir danstır diyebiliriz.

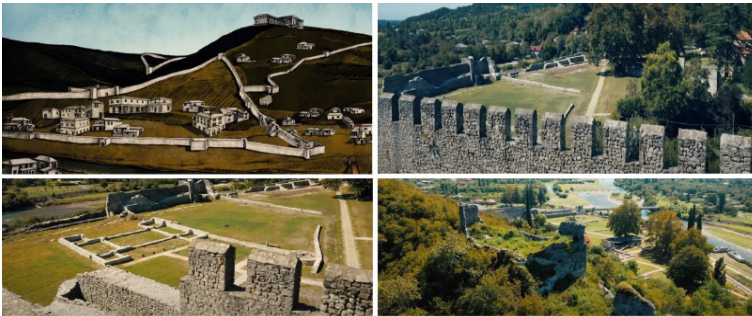

Diğer tüm Gürcü danslarında olduğu gibi bu dansda da kadın ve erkeğin el ele tutuşarak, temas ederek dans etmesi söz konusu değildir.

Fotoğrafta Gürcistan'ın ünlü *Rustavi Devlet Halk Dansları Topluluğu* baş koreografı Pridon Sulaberidze'nin oğlu Pridon Sulaberidze, Teskva Kartuli adlı dansı icra ederken görülmektedir⁶⁴¹.

Tsikhe-Goci/ცხიგოჯი

Egrisi (Lazika) Krallığı'nın ana kalesi ve kenti. Buranın bir adı da Megrelce Nokalakevi'dir ve Gürcüce Nakalakevi'yle aynı kelime-dir. Nokalakevi/Nakalakevi anlam olarak eskiden kent olan yer, eski kent alanı anlamına gelir. Tsikhe-Goci ve Nokalakevi adlarını taşıyan bu tarihi kale kentten Yunan kaynaklarında Arkeopolis diye bahsedilmektedir⁶⁴². Nokalakevi, Batı Gürcistan'da, Samegrelo Bölgesi'nin Senaki yerleşim alanınının 17 km kuzeydoğusunda, Tekhura Çayı'nın sol yamacında kuruludur.

641 Tezcan Atilla Basıladze, 20.02.2021.

642 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili, s.160-163.

Nokalakevi'nin bulunduğu alanda, insan yaşamının izleri, MÖ 1. bin yılın başlarından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Tarihçi Leonti Mroveli'nin anlattığına göre; Nokalakevi, yani Tsikhe-Goci, Kuci'nin kalesidir (MÖ 4. yüzyıl) ve adı da buradan, Tsikhe-Kuci'den gelmekte olup, Kuci-Kalesi demektir. Kuci, Parnavazi'nin en yakın mücadele arkadaşıydı. Parnavazi, yardım almak için Kuci'nin yanına gelmiş olup, ortak orduyu onlar burada hazırlamışlar, beraber Kartli'ye geçerek Azo'yu yenmişlerdir. İki tarihi ana kentin, Mtskheta ve Tsikhe-Goci'nin birlikteliğiyle kurulan Gürcü devlet geleneği işte bu dönemden başlamaktadır. Argonotların ünlü efsanesi de Nokalakevi'yle ilişkilidir. Efsanenin çeşitli versiyonlarına göre; Argonotların, Kral Aieti'ye ait altın postu çaldıkları, Aieti'nin yönettiği efsanevi kent Aia tam olarak burada yer alıyordu. Bu efsanede, Aieti'nin sarayı da anlatılmıştır. Sarayın büyük surları, geniş kapıları, bakır mazgallarla süslenmiş yüksek taş sütunlar vardı. Bahçesinde üzüm asmaları vardı. Asmaların altında 4 şadırvan vardı. Bu şadırvanlardan süt, şarap, hoş kokulu yağlar ve su kesintisiz olarak akıyordu. Tsikhe-Goci, dönemin iki büyük imparatorluğunun; Roma (Bizans) ve Pers (Sasani İran) imparatorluklarının mücadele alanlarından biriydi ve iki imparatorluk Egrişi Krallığı'nın bu merkezinde 6. yüzyılda karşı karşıya gelerek savaşmışlar. Tsikhe-Goci 7. yüzyılda da önemini korumaya devam ediyordu. 735-738 yıllarında Araplar Gürcistan'a girdi. Arap ordularının başında Gürcistan'a giren ve birçok yeri tahrip eden, büyük katliamlar yapan Sağır Mervan/Murvan Kru lakaplı Mervan Bin Muhammed Tsikhe-Goci/Nokalakevi'yi yerle bir etti. Bu tarihten sonra Tsikhe-Goci bir daha eski ihtişamlı günlerine dönemedi ve sıradan bir köy haline geldi⁶⁴³.

643 "Tsikhe-Goci Türkçe", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=z8A24T-Bh92c) https://www.youtube.com/watch?v=z8A24T-Bh92c, Son erişim 25.02.2021.

Tsolikouri/ცოლიკური

Gürcü üzüm ve şarap türlerinden birinin adıdır. Beyaz üzüm cinslerinden biridir ve bağ üzümü olup, bundan üretilen şarap, doğal olarak nakhevradtkbili [ნახევრადტკბილი] denen yarı-tatlı türde yüksek kalitede sofralık şarap olarak takdir edilir. Tsolikauri cinsi üzüm Batı Gürcistan'da daha yaygın olarak yetiştirilmektedir. Tsolikauri üzümü İmereti, Raça-Leçkhumi, Guria, Samegrelo, Apkhazeti (Abhazy) ve Açara bölgelerinde yetiştirilmektedir. Yaygınlık açısından, Rkatziteli [რქაჭითელი] cinsinden sonra ikinci sırayı alır⁶⁴⁴.

Tskhinvali/ცხინვალი

Doğu Gürcistan'da tarihsel ve etnografik bölge Şida Kartli kesiminde kenttir. Tskhinvali ve çevresini kapsayan alanlara, tüm Gürcistan Rus işgâli altındayken, 19. yüzyılda Ruslar tarafından Güney Osetya adı verilmiştir⁶⁴⁵. Şida Kartli'nin Gürcü kenti Tskhinvali günümüzde işgâl altındadır⁶⁴⁶. İşgâlciler Tskhinvali'ye Şinval demektedir. Büyük Kafkas Sıradağları'nın orta kesiminin güneyindedir.

Rusya'nın askeri üssü ve işgâl altındaki Gürcü toprağı Tskhinvali bölgesinin merkezi olan kent, Tbilisi'ye sadece 88 km mesafededir.

Şida Kartli'nin diğerkenti ve Gürcü kontrolündeki Gori ile Tskhinvali arasında ise yalnızca 29 km mesafe vardır. Tskhinvali'nin ku-

644 N. Ketskhoveli, M. Ramışvili, D. Tabidze, "Tsolikauri", [agronews.ge](https://agronews.ge/tsolikauri/), <https://agronews.ge/tsolikauri/>, Son erişim 25.02.2021.

645 Erdoğan Şenol Davitadze, "Güney Osetya Neresi?!", [gurcu.org](http://gurcu.org/guney-osetya-neresi-erdogan-senol-davitadze-icerigi-219.html), <http://gurcu.org/guney-osetya-neresi-erdogan-senol-davitadze-icerigi-219.html>, Son erişim 25.02.2021, AnzorTodadze, "Gürcistan Osetleri: Söylentiler ve Gerçekler", [gurcu.org](http://gurcu.org/gurcistan-osetleri-soylentiler-ve-gercekler-anzor-totadze-icerigi-414.html), <http://gurcu.org/gurcistan-osetleri-soylentiler-ve-gercekler-anzor-totadze-icerigi-414.html>, Son erişim 25.02.2021.

646 "Okupirebuli Teritoriebi", [shidakartli.gov.ge](http://shidakartli.gov.ge/ge/pages/index/47), <http://shidakartli.gov.ge/ge/pages/index/47>, Son erişim 25.02.2021.

zeyinde Rusya Federasyonu sınırları içindeki Osetya Özerk Cumhuriyeti vardır. Rusya kendi içindeki, alanı ve nüfusu çok daha büyük olan Kuzey Kafkasya'daki asıl Osetya'yı işgâlini sürdürüp onlara bağımsızlıklarını vermezken; gasp ve işgâl ettiği Gürcü topraklarında oluşturduğu yapay Güney Osetya'nın bağımsızlığını sözde tanımaktadır. Rusya Gürcü topraklarındaki işgâlini dünya kamuoyu önünde yasallaştıramadığı için, işgâline kılıf olarak bu bağımsızlık oyununu oynamaktadır. Rusya'dan başka hiçbir ciddi ülke, Güney Osetya adlı yapay bölgenin bağımsızlığını tanımamaktadır.

Gürcistan topraklarının orta yerinde Rusya'nın arkasına sığınıp sözde devlet kurma iddiasında olan ayrılıkçı Osların, vatanları olan dağların kuzeyindeki, 750 bin nüfuslu Osetya'da ise; kendi topraklarında yaşamalarına ve az sayıda oldukları Gürcistan'dakinin (sadece 55 bin nüfus) aksine iyi bir nüfusa sahip olmalarına rağmen, kendi toprakları için bağımsızlık istememeleri de ayrı bir paradokstur. Kendi topraklarında Rus boyunduruğunda olmanın mutlu görünen Osların, kendilerine ait olmayan ve ekonomik nedenlerle sonradan yerleştikleri bir coğrafyadaki Rusya'nın gasp ettiği yerlerde, yine Rusların himayesiyle Rus namlularının altında sözde devlet sahibi olduklarını iddia etmeleri uluslararası toplumu ikna etmemektedir. Tskhinvali'deki sözde Güney Osetya yönetiminin, 20. yüzyıl boyunca birkaç defa doğrudan Rusya'ya bağlanmayı talep ettikleri de bilinen bir gerçek olup, bu durum dahî, Tskhinvali'deki sözde devlet yapılanmasının paravan bir yapı olduğunun göstergesidir.

Tskhinvali [ტსხინვალი] tarihine bakılacak olursa, Bronz Çağ'ından beri insan yerleşiminin olduğu bir alandır⁶⁴⁷. Arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları burada İberia ve Kolkheti kültürünün hâkimiyetini göstermektedir. Kaynaklarda 3. yüzyıl Kartli (İberia) Kralı Aspaguri tarafından burada kale inşa edildiği yazar. Aspaguri Kart-

647 "Tskhinvali", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.253.

li'nin 23. kralıdır. Tskhinvali'den bir köy olarak 1398 yılına ait tarihi kaynakta bahsedilir. Gürcistan'ın orta yerindeki Tskhinvali ve çevresi tarih boyunca Gürcü krallıklarının içinde, Gürcü halkının yaşadığı topraklardır. Lekianoba yıllarında, 1751'de Dağıstanlı Nursal Bey ve Çonçol Musa Tskhinvali'ye girdiğinde Kral II. Erekle ve Kral II. Teimurazi onları püskürtmüştü⁶⁴⁸. Gürcistan'ın feodal döneminde bu bölge Gürcü soylu sınıfından Maçabeli sülalesinin feodal toprakları olduğu için, Şida Kartli'nin Tskhinvali kesimi Samaçablo olarak da bilinirdi. Tskhinvali ve çevresinde Gürcüler haricinde Os ve başka halklardan toplulukların görülmesi de uzun zaman öncesine dayanır. Tüm Gürcü bölgeleri tarih boyunca başka uluslardan insanların Gürcülerle birlikte özgürce yaşadığı yerlerdi. Gürcistan'a Osların, Gürcistan'ın Moğollar tarafından işgal edildiği dönemde yağmacı olarak kuzeyden geldiği bilinmektedir. O dönemin Osları işgalci Moğolların himayesinde, onlarla müttefikti. Moğol istilası sonrasında Gürcü kralları işgal amaçlı gelmiş Osları, ele geçirdikleri kalelerden çıkarıp Gürcistan'dan geri göndermiştir.

Daha sonra ise, 16-17. yüzyıllarda Maçabeli, Kherkheulidze, Kheltupşivili ve diğer Gürcü feodal sülalelerin topraklarında işçilik yapmak için, yani serf olarak kuzeyden getirilen az sayıdaki Os köylü, Gürcü beylerinin emrinde toprak sahibi olmayan işçiler/serfler olarak Gürcistan'ın Şida Kartli bölgesinin dağlık kesiminde yaşamaya başlamıştır. Rusya Gürcistan'ı 1801'de işgal edene kadar Tskhinvali Gürcü krallığının küçük bir kentidir ve Gürcü feodaller tarafından yönetilmektedir. Bu tarihten sonra da bu toprakları uzun süre Gürcü feodaller yönetmiştir. Tskhinvali ve çevresinde tüm toponim ve hidronimlerle birlikte, tüm tarihi yapılar; kaleler, köprüler, kiliseler, manastırlar Gürcü eseridir ve yüzyıllar önce yapılmıştır. Şimdiki işgal yönetimi, çeşitli sahtecilik yöntemleriyle bu tarihi eserleri Gürcü değil Os eseri olarak göstermeye ve yalanlarına dünyayı inandırmaya çalışmakta, ancak bu konuda başarılı olamamaktadır.

648 Gela Gamkrelidze, Davit Mindoraşvili s.594-596.

1886 yılı verilerine göre Tskhinvali kentinde yaşayan tek bir Os yoktur. Bu dönemde bazı köylerde az sayıda Os yaşardı. Tskhinvali çevresine Rusya tarafından 19. yüzyılın sonunda yapay olarak Güney Osetya denmeye başlanmıştır. 1918-1921 yılları arasında Gürcistan bağımsızdı, 1921 yılında Bakü üzerinden ve Dariali Geçidi üzerinden gelen Kızıl Ordu Gürcistan'ı işgâl etti. Sovyetler Birliği döneminin başlarında, 1922 yılında burada Tskhinvali merkezli Güney Osetya Özerk Bölgesi adlı yapı kuruldu. Bu yapı Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisinde bir özerk bölge yapılanmasıydı. 1910 yılı verilerine göre Tskhinvali'de yaşayan Os- ların oranı %11'dir. Bu oran 1970'te %21, 1989'da %32'dir. 1990'lı yılların başında dahî Tskhinvali nüfusunun çoğunluğu Gürcülerden oluşmaktaydı⁶⁴⁹. Günümüzde ise Tskhinvali kentinde tek bir Gürcü yaşamamaktadır. Rusya'nın Gürcü karşıtı siyasetinin sonucu olarak; Rus ordusuna bağlı birlikler ve ayrılıkçı Os çetelerinin Gürcülere saldırıları neticesinde Tskhinvali'de birçok Gürcü katledilmiş, kalanlar da binlerce yıllık yurtlarından ayrılmıştır. Tskhinvali'de yaşayan başka uluslardan insanlar da burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Tskhinvali'yi terk eden Os da çok olmuştur ve onların bir kısmı bugün Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'de barış ve huzur içinde yaşamaktadır. Tskhinvali'nin günümüzdeki nüfusunun 30 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

d (Dz)

Dzvelit akhali tzeli/dველით ახალი წელი

Eski yılbaşı demektir, 13 Ocak günü kutlanır. Tüm dünyada günümüzde Gregoryan takvimi kullanılmakta olup, buna göre 31 Aralık yılın son günüdür ve 31 Aralık'ı 1 Ocak'a bağlayan gece yılbaşı gecesi/akşamı olarak kutlanır. Bu kutlamanın Noel'le alakası yoktur. 1 Ocak, miladi takvime göre yılın ilk günüdür. Hıristiyan dünyasının Noel olarak kutladığı Hz. İsa'nın doğum günüdür ve Noel,

649 "Tskhinvali 1921 Tükrçe", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=D3Jb-ji7jaq8), <https://www.youtube.com/watch?v=D3Jb-ji7jaq8>, Son erişim 25.02.2021.

Gregoryan takvimine göre Batı Hıristiyanları tarafından 25 Aralık, Doğu Hıristiyanları tarafından ise 7 Ocak günü kutlanır. Gürcistan'da bu günün adı Şoba'dır [შობა].

Yeni yıla girilirken kutlanan yılbaşının ise dini bir anlamı yoktur. Yeni yılın başlangıcına ithafen kutlanan yılbaşı eski çağlarda başka bir tarihte kutlanırdı. Örneğin, Hicri takvime göre yılbaşı Muharrem ayının ilk gününe girilen gecedir, Muharrem'in ilk günü yılın ilk günüdür. İran takvimine göre yılbaşı Norous (Nevruz) adını taşır ve ilkbahara girerken, 20 veya 21 Martta kutlanır. Birçok ülkede 16. yüzyıla kadar Jülyen takvimi kullanılırdı. Bu takvim, Jül Sezar tarafından MÖ 46 yılında kabul edilip 16. yüzyıla kadar kullanılan takvimdir ve bu takvime göre 1 Ocak günü, günümüzdeki Gregoryan takviminin 14 Ocak gününe tekabül eder.

Gürcü kültür dünyasında da yılbaşı, eskiden kullanılan bu takvime göre kutlanırdı. Günümüzdeki Gregoryan takvimi kullanılmaya başlandıktan sonra, eski Jülyen takvimine göre yapılan ve yeni takvimde 13 Ocak akşamına denk gelen gecenin kutlanması, Eski yılbaşı anlamında Dzvelit akhali tzeli olarak yerini korumaya devam etmiştir⁶⁵⁰. Gürcistan'da günümüzde 31 Ocak akşamı yılbaşı anlamına gelen Akhali Tzeli kutlaması ve eski yılbaşı Dzvelit akhali tzeli kutlaması ülke genelinde yaygın olarak sürdürülmektedir.

Dzveli Tbilisi/ძველი თბილისი

Gürcistan'ın başkenti Tbilisi'nin [თბილისი] tarihi kesiminin adıdır, Türkçesi Eski Tbilisi anlamına gelir. Dzveli Tbilisi/Eski Tbilisi; Abanotubani denen hamamlar bölgesi, Abanotubani ile Ortaçağla arasındaki Seidabad diye de bilinen Kharpukhi semti, Ortaçağla, Sololaki, Mtatzminda, Vere, Avlabari, Kala, İسانی, Çuğureti, Didube ve Nadzaladevi'den oluşan alanları kapsar.

650 "14 İanvars Sakartveloşi Dzvelit Akhali Tzeli Ağınişneba", [ghn.ge](https://www.ghn.ge/news/167377), <https://www.ghn.ge/news/167377>, Son erişim 25.02.2021.

Tbilisi kentinin tarihi yapıları, anıtları ve sanatsal değerlerinin çoğu Dzveli Tbilisi denen eski kent bölgesinde olduğu için, bu bölge aynı zamanda kentin turistik alanını da oluşturmaktadır. Tbilisi'de antik çağlardan beri insan yerleşimi vardır.

წ (Tz)

Tzalencikha/წალენჯიხა

Batı Gürcistan'da ilçe büyüklüğünde yerleşim alanıdır. Samegrelo-Zemo Svaneti yönetim bölgesine bağlıdır. Tzalencikhis Munitsipaliteti adlı belediyenin içindedir. Tzalencikhis Munitsipaliteti idari biriminin içinde Tzalencikha [წალენჯიხა] ve Cvari [ჯვარი] adlı kasaba büyüklüğünde iki yerleşim alanı ve köyler bulunmaktadır. Tzalencikha, Çanistzkali [ჭანისწყალი] Çayı kıyısında kurulu kent tipi yerleşim alanıdır ve 4 bin civarında nüfusa sahiptir.

Güneydoğusunda Salkhino [სალხინო] ve Martvili [მარტვილი], güneyinde Çkhorotzku [ჩხოროტყუ], güneybatısında Zugdidi [ზუგდიდი], kuzeyinde ise Cvari [ჯვარი] vardır.

Tzalencikha'da Paleolitik Çağ'dan beri yerleşim olduğu belirtilmekte olup, burada Bronz Çağı'na ait eşyalar bulunmuştur. Batı Gürcistan'da Megrelilerin o çağlardan beri burada yaşadığı, adının Gürcüce ve Megrelce söylenişlerinin ve anlamlarının da buna işaret ettiği ifade edilmektedir. Tzalencikha Orta Çağ boyunca da önemli yerleşim alanlarından biriydi. 10-11. yüzyıla tarihlenen Samegrelo'nun (Odişi) önemli bir dini ve kültürel merkezi olan Tzalencikha Katedrali, buranın önemli bir yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Bir dönem, 13-14. yüzyıllarda Samegrelo prensleri Dadiani hanedanının merkezleri de burası olmuştu ve Dadianilerin o döneme ait mezarları da buradaydı⁶⁵¹. Sovyet döneminde Tzalencikha çay işleme merkezi olunca burada kent tipi yerleşme başladı⁶⁵². Tzalencikha'da; Tzalencikha Katedrali, Skuri Kilisesi, Lesale Kalesi, Tobavarçkhili gölleri, İntziri Şelalesi, Barakha Mağarası, Managa Kanyonu görülebilecek önemli yerler arasındadır.

Tzalka/წალკა

Kvemo Kartli idari bölgesi içinde yerleşim alanıdır. Tzalkas Munitsipaliteti belediye yapılanması Tzalka merkezini ve köylerini kapsar.

Tzalka merkezinin nüfusu 2.500 civarındadır. Tzalka 1965 yılında ayrı bir yerleşim birimine dönüştürülüp Sovyetler Birliği döneminin ilçe statüsü düzeyinde-

ki raioni/rayon lardan biri olmuştur. Günümüzde ise munitsipalitetidir. Tzalka'nın kuzeyinde Borcomi, Gori ve Kaspi, batısında Akhalkalaki, güneyinde ise Ninotzminda ve Dmanisi, doğusunda ise Tetriztkaro toprakları vardır. Tarihsel Tzalka baraj yapımı sonrası su altında kalmış olup günümüzdeki merkez sonradan in-

651 "İstoria", tsalencikha.gov.ge, <http://tsalencikha.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

652 A. Mikava, "Tzalencikha", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.286-287.

şa edilmiştir. Tzalka, 10-15. yüzyıllar arasında, tarihsel ve etnografik Trialeti adlı bölgenin idari ve dini merkeziydi. Eski adı Edzani idi⁶⁵³. Daşbaşı Kanyonu, Bareti Göleti, 6. yüzyıla tarihlenen Edzani [ეძანი] Kilisesi, 6. yüzyıla tarihlenen Aiazma Kilisesi, 10. yüzyıl eseri Daşbaşı Kilisesi Tzalka'dadır.

Tzağveri/წაღვერი

Samtskhe-Cavakheti adlı idari bölge içinde, Borcomi kenti yakınlarında mineral suları, iyi havası ve sağlık açısından çeşitli faydalarıyla ünlenmiş kasaba, kırsal tatil yeri ve ılıcadır.

Güney Gürcistan'daki Tzağveri, Trialeti Dağları'nın kuzey eteklerinde yer alır ve Borcomi kentinin 14 km güneydoğusundadır⁶⁵⁴. 800 nüfuslu bir yerleşim alanıdır. Tzağveri, iğne yapraklı ormanları, yüksek dağ havası, zengin mineral suları, doğal tedavi edici nitelikleriyle, Gürcistan'ın Çarlık Rusya içinde kaldığı dönemde dikkatleri üzerine çekmiş, o dönemden beri hem sağlık amaçlı, hem de doğada dinlenmek isteyenlerin tercih yeri olmuştur. Tzağveri'de ev tipi pansiyonlarda misafirlere konaklama imkânı verilmektedir. Tzağveri, sağlık açısından faydalı özellikleri, doğal güzellikleri ve çevresindeki kültür varlıklarıyla öne çıkmaktadır.

Tzkaltubo/წყალტუბო

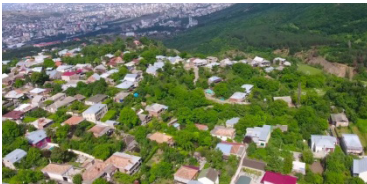
Batı Gürcistan'da merkezi Bölgesi'nde yerleşim alanıdır. Tzkaltubo [წყალტუბო] balneoterapi merkezi olarak ün yapmıştır.

653 "Tzalka", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.287.

654 "Tzağveri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.301.

Kutaisi kentine 7 km, başkent Tbilisi'ye 250 km mesafede bulunan Tzkaltubo'nun kent nüfusu yaklaşık 11 bin, köylerle birlikte ise 56 bindir. Tzkaltubos Munitsipaliteti adlı belediye yapılanmasının hizmet alanı, merkez ve 42 köyden oluşan tüm alanı kapsamaktadır. Tzkaltubo 1920'de ılıca statüsü ve 1953 yılında da kalkanı (kent) statüsü aldı⁶⁵⁵, ancak 7. yüzyıldan beri kaplıcalarıyla bilinir. İmereti tarihsel ve etnografik bölgesinin ortasında yer alır. Doğusunda Kutaisi kenti, batısında Samtredia ve Khoni, güneyinde ise Bağdati ve Vani vardır. Uluslararası üne sahip bir balneoterapi merkezi olmasının yanında, turistlerin yoğun ilgisini çeken Sataplia Mağarası ve Promete Mağarası da Tzkaltubo'dadır. 7-9. yüzyıldan beri ılıca özellikleriyle bilinen Tzkaltubo, 12. yüzyılda geniş kitleler tarafından kullanılmaya başlanmış, burayla ilgili ilk bilimsel yayın da 1782 yılında Almanya'da yayımlanmıştır⁶⁵⁶. Tzkaltubo'da görülmesi gereken yerler; Tzkaltubo ılıca merkezi, Sataplia Mağarası sarkıt ve dikitleri ile dinazor izleri, Promete Mağarası sarkıt ve dikitleri, Tetri Mğvime Mağarası, Khomuli Mağarası, Gabzaruli Gölü, Ruşava Şelalesi; 8. yüzyıla tarihlenen Geguti Sarayı kalıntıları, Khomuli Kalesi kalıntıları, Tçolevi Manastırı, Kvilşori Kalesi, Derçi Klisesi, Zarati Kilisesi'dir.

Tzkneti/წყნეთი

Tbilisi'de, kente 8 km mesafede yüksek rakımlı bir kasabadır. Vake ilçesine bağlıdır. Trialeti Dağları'nın doğu yamacında Vere Vadisi'ndedir.

Tzkneti [წყნეთი] eskiden beri Tbilisi'nin yanibaşında doğanın içinde yazlık evlerin bulunduğu sakin bir alandır ve adının anla-

655 G. Uşveridze, "Tzkaltubo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnie-rebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.358-359.

656 "Tzkaltubos Munitsipaliteti", **imereti.gov.ge**, <http://imereti.gov.ge/geo/static/45/>, Son erişim 25.02.2021.

mında da bu sakinlik gizlidir. Tzkneti sakin yer demektir. Tzkneti'nin aşağı kesiminde 19. yüzyılda, yukarı kesiminde ise 20. yüzyılda yapılaşma artışı olmuştur. Günümüzdeki nüfusu 7 bin civarındadır. Tzkneti bir yerleşim alanı olarak daha eski yüzyıllarda da vardır. Burada Geç Bronz Çağı dönemine ait eşyalar tesadüfen ortaya çıkarılmış olup müzede korunmaktadır. Tzkneti'de 17. ve 19. yüzyıla ait üç bazilika mevcuttur⁶⁵⁷.

ჭ (Ç/Tç)

Çabua Amirecibi/ჭაბუა ამირეჯიბი

Roman yazarıdır. En ünlü eseri *Data Tutaşkhia* adlı romanıdır.

18 Kasım 1921'de doğmuş, 12 Aralık 2013 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Çabua Amirecibi Şota Rustaveli Ödülü, Gürcistan Devlet Nişanı dâhil olmak üzere birçok ödüle lâyık görülmüştür. Muhalifliği nedeniyle hayatının 16 yılını Sovyet hapishanelerinde geçirmiştir⁶⁵⁸.

Çağı/ჭაღი

Çağı şiş, çubuk, avize çubuğu gibi anlamlar taşır. Günümüz Gürcistan'ında aydınlatma avizelerinin metal ve benzeri malzemenen olan çubuk kısmı için bu kelime kullanılır. Çağı aynı zamanda eski Gürcistan'da şiş kebabı ve döner yapımında kullanılan şişin adıydı. Artvin ve Erzurum bölgesinin eşsiz lezzeti olan çağ kebabının adı da bu Gürcüce çaği [ჭაღი] kelimesinden gelir. Dikkat edilirse çağ kebabı adının baş harfi, Türk alfabesinin üçüncü harfi olan c sesi-ne uygun şekilde telaffuz edilmez. Çağ kebabının ilk harfindeki sesi Türkçe c değil Gürcüce'deki ჭ verir ve hem Artvin hem de Erzurum-

657 G. Uşveridze, C. Gvasalia, "Tzkneti", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.372.

658 "Çabua Amirecibi (Berli)", **nplg.gov.ge**, <http://www.nplg.gov.ge/bios/ka/00000482/>, Son erişim 25.02.2021.

lular çağ kebabını telaffuz ederken Türkçedeki c sesini değil, Gürcücedeki ჭ sesini ve gayet başarılı şekilde kullanırlar.

Artvin'nin merkez, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat ilçeleriyle Erzurum'un Oltu, Olur, Tortum ilçeleri ve çevresi çağ kebanının anavatanıdır. Bu bölge tam olarak tarihsel Gürcistan'da Tao-Klarceti denen yerdir. Artvin ve Erzurum sınırlarını aşarak tüm Türkiye'ye yayılan bu lezzet eskiden işte bu bölgenin; yani Artvin, Ardanuç, Yusufeli, Şavşat, Oltu, Tortum civarını kapsayan eski Tao-Klarceti Bölgesi'nin yemeği idi ve esasen çobanların doğada kuzu etini Gürcüce çaği [ჭადი] denen kalın şişe takarak ateşin üzerine yatırıp pişirdikleri et yemeği idi. Bilindiği üzere çağ kebabı diğer dönerden farklı olarak yatık dönerdir, yatay olarak ateşin üstüne yerleştirilerek pişirilir. Artvinlilerin ifadesine göre bu dönerin en iyi yapıldığı yer Ardanuç'tur. Artvin'de "çağileri getirun döner yapalım" dediklerinde çağiyi bugün de çağ şeklinde değil ჭადი şeklinde ifade ederler. Kebap ve et şiş yapımında kullanılan şişlere tarihsel Batı ve Güney Gürcistan'da çaği [ჭადი] deniyordu, ancak günümüz Gürcistan'ında çaği [ჭადი] daha çok avize askı çubuğu için kullanılmakta olup ızgara kebab ve şiş et pişirilmesinde kullanılan çubuklara Gürcistan'da günümüzde artık şampuri [შამპური] denmektedir.

Çaça/ჭაჭა

Rengi genelde berrak, içimi sert, küçük kadehlerle içilen Gürcü içkisi. Üzümden üretilir ve alkol derecesi yüksektir. Çaçanın [ჭაჭა] alkol derecesi 40-60 arasındadır. Fabrikasyon üretimler dışında, Gürcistan'ın birçok yöresinde eski çağlardan beri halk tarafından geleneksel yöntemlerle kendi ihtiyaçları için üretilir.

Çiakokonoba/ჭიაკკონობა

Pagan dönemden kalan bir ritüeldir, ateşle temizlenme gündür⁶⁵⁹. Bilindiği üzere Gürcüler Hıristiyanlıkla 1. yüzyılda Hz.

659 N. Mindadze "Çiakokonoba", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.396.

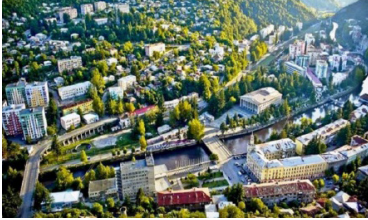
İsa'nın havarilerinden Aziz Andria döneminde tanışmışlardır. Aziz Andria Pirveltzodebuli [ანდრია პირველწოდებული] Çaneti (Lazeti) ve Açara'ya gelerek vaazlarını yapmış ve bu dönemde Lazilerin ve Gürcülerin küçük bir kısmı pagan inançlarını terk edip Hıristiyanlığa geçmişti. Hıristiyanlığın tüm Gürcistan'da yayılması ve resmi din haline gelmesi ise Kapadokyalı Azize Nino'nun Gürcistan'a geldiği 4. yüzyılda olmuştur. Şu anki Müslüman Gürcülerin İslâm dinine geçmesi ise 17. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiş bir hadisedir. Gürcistan'da yaşayan Gürcü ve Lazilerin %90'ından fazlası halen Ortodoks Hıristiyandır, ancak pagan dönemden kalan bazı alışkanlık ve uygulamalar Hıristiyan olduktan sonra da yaşamaya devam etmiştir. Çiakokonoba [ჭიაკოკონობა] da onlardan biridir. Çiakokonoba ritüeli Gürcistan dışındaki farklı halklar tarafından farklı adlar altında kutlanıyordu.

Çiakokonoba'ya Gürcistan'ın farklı yörelerinde farklı isimler de veriliyor: Pşavi'de Kudian Dğe-Ğameni, Khevsureti'de Kudian Tzukha, Kartli'de Kudianoba Ğame diyorladı. Genel olarak ise çiakokonoba adıyla biliniyordu. Çiakokonoba gününde nisanda, Samegrelo dışında tüm Gürcistan'da köylerde ve kentlerde gece açıkta şenlik ateşi yakılıyor, insanlar ateşin etrafında dönüyor, dans ediyor ve üzerinden atlıyordu. Herkes evinin önünde de ateş yakardı. Büyük küçük herkes ateşin üzerinden atlarken "Aruru kudianebs! Cvari akaurobas!" derdi. Kudianebi dedikleri Gürcü mitolojisine göre kadın büyücüydü, ateş de onun kimseye zarar vermemesi, kimse zarar görmeden sabah olması için yakılıp üzerinden atlanır ve onu kovmak için havaya ateş de edilirdi. Halkın inancına göre büyücüler o gece veya bir sonraki gece bir yerlerde (Elbruz Dağı, Aşkhoti Düzlüğü, Tabakoni Dağı...) toplanıp kutlama yapıyordu. Samegrelo'da ise çiakokonoba 15-28 ağustos haftasında kutlanıyordu. Çiakokonoba adıyla kutlanan bu ritüel Gürcistan'da çile haftası veya kutsal hafta diye tabir edilen Hz. İsa'nın insanoglu için çile çektiğine inanılan haftanın [ვნებობ

კვირია] (Nisan ayının ikinci haftası) çarşamda gününde kutlanır. Fakat Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi çiakokonobanın Hıristiyan inancıyla hiçbir ilgisinin, hiçbir bağının olmadığını söylemektedir. Ateşe tapma geleneği Mazdeizm’le aynı şeydi, ateşe tapan İran’da yaygın olan bu tür şölen/ritüeller İran’da ve İran’ın etkilediği coğrafi alanda yer alan ülkelerde (Gürcistan dâhil) yaygındı. İran ve çevresindeki coğrafyanın bu kutlama biçiminin Gürcistan’daki adı olan çiakokonoba teriminin Sulkhan Saba Orbeliانی’ye göre Gürcüce anlamı; çiakokola [ჭიაკოკოლა] yani sap-saman ve sazlarla yakılan büyük ateştir⁶⁶⁰.

Çiatura/ჭიათურა

Batı Gürcistan’da, İmereti Bölgesi’nde, Çiatura [ჭიათურა] Platosu’nda, Kvirila Nehri’nin dar vadisinde kurulu kentsel yerleşim alanı ve aynı adlı belediyedir.

Çiatura merkezi nüfusu 13 bin, Çiatura belediye nüfusu ise 40 bindir. Kutaisi’ye 77 km, Tbilisi’ye 220 km mesafededir. Zemo İmereti (Yukarı İmereti) bölgesinin önemli yerleşim alanı

Çiatura’da yapılan arkeolojik ve yüzey çalışmaları, milattan önce burada yerleşim olduğunu göstermiştir. Kvirila Nehri Vadisi’ndeki kayalık alanlardaki eski yaşam alanları kaya oyukları da günümüze kadar ulaşmıştır. Tarihçi Vakhuşti Bagrationi’ye göre bu kaya oyukları 8. yüzyıldaki Arap saldırıları dönemine ait olup, Murvan Kru (Sağır Mervan) Gürcistan’a saldırıp katliamlar yaptığında insanlar ulaşılmaz yerlerdeki bu korunaklı alanlara çekilip kendilerini korumuşlardı ve bu tarz sığınma yerlerinden biri de Kvirila Nehri kıyısındaki kayalıklardaydı. Ayrıca, 2009 yılında Çiatura’daki Dzudzenia Mağarası’nda 3.400 yıllık keten iplik (organ) bulunmuştur.

660 “Çiakokonoba-Ra Vitsit Am Tzarmodgenis Şesakheb”, [ambioni.gov.ge](http://www.ambioni.gov.ge), <http://www.ambioni.ge/wiakokonoba>, Son erişim 25.02.2021.

Çiatura'da bugünkü kentin kurulmasının hikâyesi ise 19. yüzyılda, 1879 yılına Akaki Tzereteli'nin girişimleriyle manganez madenin çıkarılmasına dayanır⁶⁶¹. 1895 yılında Çiatura'ya demiryolu da ulaştırılmış olup bu dönemde Çiatura madenlerinde çalışanların sayısı 6 bini bulmuştu ve dünyadaki manganez ihtiyacının %50'sini burası karşılıyordu. Gürcistan'da kort tenisinin gelişimi de Çiatura'yla ilişkilidir ve ülkenin ilk tenis kortu 1892 yılında Çiatura'da kurulmuştur. Çiatura 1921 yılında kent statüsü almıştır. Çiatura'nın başka bir özelliği daha vardır; Bolşevik Rusya büyük ordusuyla 1921'de saldırıp bağımsız Gürcistan'ı yendi, ancak bu tarihten sonra da Gürcistan'da ayaklanmalar devam etti. 1924 yılında birçok bölgeye yayılan ayaklanmalar 28 Ağustos 1924'te Çiatura'da da başladı ve ilk üç gün Çiaturalılar Kızıl Ordu birliklerine üstünlük sağladı. Ancak, Sovyetler Birliği Gürcistan Çeka'sının gönderdiği büyük birlikler Çiatura'daki isyanı bastırdı ve 2 bin Çiaturalıyı kurşuna dizdiler. Çiaturalılar bir vagona doldurularak kurşuna dizilerek katledilmiş olup, Tbilisi'deki Sovyet İşgal Müzesi'nde o vagonun kurşun delikleri bugün de görülmektedir.

Tüm Sovyetler Birliği içindeki ilk teleferik nakliye hattı 1954 yılında Çiatura'da yapıldı. 1964 yılında Çiatura'yı Saçkhere'ye bağlayan trolleybüs hattı inşa edildi. 1989 yılında Çiatura nüfusu 79 bine yaklaşmıştı, şimdiki nüfusu ise 40 bindir. Çiatura madenleri bugün de çıkarılmaktadır⁶⁶². Çiatura çevresinde görülebilecek yerler arasında başta Katskhi Sütunu (Katshis Sveti) olmak üzere, Mğvimeebi Manastırı, Mandaeti karstik mağarası, Dzudzua-na Mağarası, Ğurğumeti Gölü, Şemorevi Gölü, Sveri Kalesi sıralanabilir.

661 V. Caoşvili "Çiatura", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.393-394.

662 "Çiaturis İstoria", **chiatura.gov.ge**, <https://chiatura.gov.ge/ge/istoria>, Son erişim 25.02.2021.

Çiboni–Guda–Gudastviri/ჭიბონი-გუდა-გუდასტვირი

Oğlak derisinden yapılan üflemlili müzik aleti, tulum. Gürcistan'da Kartli'de, Raça'da, Açara'da, Meskheti'de Pşavi'de kullanılır. Kartli'de, Raça'da, Pşavi'de gudastviri, Meskheti'de tulemi/tulum, Açara'da çiboni adı kullanılmaktadır⁶⁶³.

Türkiye'deyse; tarihi Tao-Klarceti Bölgesi'nin yani Artvin-Ardahan-Erzurum arasındaki bölgenin ve Artvin-Rize arasında ve Sarpi-Gonio arası Karadeniz kıyısını kapsayan Çaneti'nin geleneksel müzik aletlerindedir.

Türkiye'nin Karadeniz kıyısında, Artvin ve Rize illerinin 6 ilçesinde yaşayan Laziler genelde bu müzik aletine tulum ve guda derken Türkiye'deki Gürcüler çiboni demektedir. Çiboni, guda ya da tulum olarak adlandırılan bu müzik aleti; ağızlık, gövde (guda) ve navi (uç kısmı) olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır; Artvin-Açara'da kullanılanda, Raça'da kullanılanda ve Lazi tulumunda aletin tulum-gövde kısmı aynı olup ucundaki navi kısmında delik sayıları birbirinden farklıdır. Lazilerin kullandığı tulumun gövde-tulum kısmı ise kumaşla kaplanıp süslenmekteyken, Gürcülerin kullandığı çibonide kaplama ve süsleme yoktur. Açaralı Gürcüler bu müzik aletini çiboni, Kartli, Raça ve Pşavililer gudastviri, Laziler guda ve tulum, Meskhetililer tulum/tulemi olarak adlandırıyor. Guda, kelime anlamı olarak oğlağın bütün olarak yani tulum olarak çıkarılan derisini ifade eder. İskoçların kullandı-

663 "Sakartveloşi Gavrtselebuli Çasaberi, Simebiani, Dasartkami da Klavişebiani Sakravebi", **polyphony.ge**, <http://polyphony.ge/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D/%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%A2%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98-%E1%83%9B%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%98%E1%83%99/%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%99%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98/>, Son erişim 25.02.2021.

ğı gayda adlı müzik aletinin adının da bu guda kelimesinden geldiği ifade edilmektedir. Navi ağızlık vasıtasıyla şişirilen tulumdan ses çıkmasını sağlayan parçadır. Navi L şeklindedir ve Gürcüce ve Lazcanın bu ortak kelimesi kayık-tekne anlamındadır. Çiboni/tulumun uç kısmına kayık-tekne anlamındaki navi kelimesinin ad olarak verilmesinin nedeni şekil olarak tekne-kayığ andırmasıdır. Türkiye’de Lazi tulumu yapan Lazi ustalar vardır. Gürcü Açaruli çiboni [ჭიბონი] yapan en iyi birkaç usta ise Gürcistan’ın Açara Bölgesi Keda’dadır. Fotoğraftaki Açaruli çibonidir.

Çışvdari/ჭიშვდარი

Çışvdari [ჭიშვდარი] ya da Çvişdari [ჭვიშდარი]. Svaneti yöresine has, mısır unu ve peynir kullanılarak yapılan yiyecektir. Çışvdari [ჭიშვდარი] tavada pişirilmektedir.

Svaneti yöresine has çışvdari Tbilisi, Batumi ve diğer illerdeki birçok Gürcü restoranının mönüsünde yer almaktadır.

Çorokhi/ჭორხი

Çoruh Nehri’nin orijinal adıdır. Çorokhi/Çoruh Nehri [ჭორხი] bulunduğu üzere Türkiye’den doğar ve Batı Gürcistan’da Açara Bölgesi’nde Batumi kenti yakınlarından Karadeniz’e dökülür. Çorokhi/Çoruh Nehri Havzası Gürcü ve Lazi kültürünün beşiğidir, tarihsel Güney Gürcistan’da Mtkvari (Kura) Nehri Havzası’yla birlikte Gürcü halkının binlerce yıllık yaşam alanını oluşturur. Çorokhi Nehri Mescid Dağı’nın (Erzurum) batı yakasından doğar, önce batı istikametine akıp Bayburt ve İspir’den geçer, sonra Yusufeli’nden Artvin’e girer. Çorokhi Nehri Borçka’nın Maradidi (Muratlı) köyünden Gürcistan’a giriş yapar ve Batumi’den denize ulaşır. Toplam uzunluğu 431 km’dir.

ბ (Kh)

Khantsta/ხანტსთა

8-9. yüzyıllarda Klarceti'deki manastır komplekslerinin dayanak noktası, Gürcü kültürünün ve eğitiminin en önemli merkeziydi⁶⁶⁴. Tarihsel Güney Gürcistan toprakları içerisinde Tao-Klarceti'nin Klarceti kesimindedir. Günümüz Türkiye'si Artvin ili sınırları içerisinde. Artvin'in 50 km doğusunda tarihi Porta köyündedir.

Köyün bugünkü adı Pırnallı'dır. Türkçe kaynaklarda bu kompleks Porta Manastırı veya Pırnallı Manastırı olarak da bilinir.

Khantsta Manastırı'nın olduğu yerde ilk yapı, yine Klarceti'deki Opiza Manastırı'nda ikamet eden Grigol Khantsteli'nin 784 yılında davet edildiğinde burayı beğenmesi üzerine yapıldı.

Porta Köyü'nde Khantsta'nın olduğu yerde ilk önce Portalı rahipler tarafından ahşaptan bir kilise ve keşiş hücreleri yapılmıştı. Devamında satrapezo [სატრაპეზო] denen, yemekhane amaçlı büyük bir salon yapıldı. Daha sonra Grigol Khantsteli 9. yüzyılın başlarında yerel beylerden Gabriel Dapançuli'nin [გაბრიელ დაფანჩული] maddi ve manevi desteğiyle kesme taştan kilise inşa etti. Gurgen Kurapalati'nin oğlu Aşot Kukhi [აშოთ კუხი] zamanında büyük inşa faaliyetleri oldu. Gurgen Kurapalati'nin oğlu Aşot Kukhi'nin (896-918) başlattığı inşa faaliyetleri Eristaviler Eristavisi Gurgeni (918-941) döneminde tamamlandı. Tao-Klarceti Kralı I. Bagrati döneminde de bazı eklemeler yapılmıştı.

Khantsta kompleksinde ana kilise, çan kulesi, üç şapel, satrapezo denen yemekhane binası, keşiş hücreleri (rahip odaları), su sarnıcı ve başka yapılar vardı. Örnek verecek olursak; ana kilise,

664 Malkhaz Çokharadze (2012), s.256-260.

uzunluğu 16,85m genişliği 10,5m yüksekliği 10 m olan kapalı haç planına sahip bir yapıdır. 8-11. yüzyıllar arasında Khantsta Manastırı sadece dini kompleks değil, Gürcü kültürel yaşamının ve eğitiminin önemli merkezlerinden biriydi. Klarceti'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmesinden sonra Khantsta [ხანტა] boşaldı ve unutulmaya yüz tuttu⁶⁶⁵. Dikkat edilirse bu maddede, bölgenin siyasi yönetim sistemiyle alakalı üç ayrı unvandan söz edilmiştir; kurapalati, eristaviler eristavisi ve kral yani mepe. Esasında bu üç unvanı kullanan Tao-Klarceti yöneticileri de kraldı.

Tao-Klarceti yöneticileri Bagrationiler kurapalati unvanı taşıdıkları dönemlerde de kendi ülkeleri olan Tao-Klarceti kralıydılar. Toprakları da daha eski bir Gürcü krallığı olan güçlü Tao'nun olduğu toprakların bir kısmını kapsıyordu. Tao-Klarceti'nin o dönemde Bizans İmparatorluğu'yla ilişkileri vardı. Kurapalati bu dönemde Bizans İmparatorlarının Kafkasya'da Bizanslı olmayan önemli yöneticilere verdikleri unvandı. Bu daha sonra önemini yitirdi. Kurapalati kurapalatis kelimesinden geliyordu ve Bizans İmparatorluğu'nun sınır bölgesinde yer alan ve yabancıların Bizans'a girişini engelleyen ülkenin kralı için kullanılıyordu. Bizans İmparatorları kendi sınırlarının yabancıların tacizinden korunması konusunda anlaşmalı olduğu Tao-Klarceti Krallarına kurapalatos diyor ve kurapalati de buradan geliyordu.

Eristaviler Eristavisi ise iki anlam taşımaktadır. Birinci anlamı Gürcü kralına bağlı, kendisine birkaç bölge yöneticisi bağlı olan üst yönetici için kullanılırdı. Burada ise ikinci anlamı geçerlidir. Eristaviler eristavisi yani eristavt eristavi teriminin ikinci anlamı şudur; Bu unvanı kullanan Tao-Klarceti Kralı Gurgeni ve diğerleri, dönemin İran hükümdarlarının gazabından çekindiği için kral un-

665 "Khantsa (Khandzta), taoklarjeti.com, <http://taoklarjeti.com/index.php/taoklarjeti/klarjetis-dzglebi/xandzta>, Son erişim 25.02.2021, "Tao-Klarjeti Turkish Language", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=dIfhRR8JZ6Y) <https://www.youtube.com/watch?v=dIfhRR8JZ6Y>, Son erişim 25.02.2021.

vanı kullanmamış, eristaviler eristavisi unvanı kullanmayı tercih etmiştir. Tao-Klarceti’de o dönemde eristaviler eristavisi yerine kral unvanı kullanılsa, İran hükümdarları kendileriyle aynı statüyü taşımalarını kabul etmeyecek ve Tao-Klarceti krallarının üzerine yürüyecekti. Bu geçici unvan sonrasında Tao-Klarceti yöneticileri kral anlamına gelen mepe unvanı kullandılar.

Bahsedilen dönemde Tao-Klarceti yöneticilerinin unvanları olan kurapalati, ersitavt eristavi unvanları da mepe teriminde olduğu gibi, ülkenin krallarının unvanlarıdır.

Khareba/ხარება

Gürcistan’da kutlanan önemli dini günlerden birinin adıdır. Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi tarafından günümüz takviminde göre Nisan ayında kutlanmaktadır. Cebrail’in Hz. Meryem’e İsa Mesih’i doğuracağına müjdesini bugün verdiği söylenir, bunun sevincini ifade eden sevinç kelimesinin Gürcücesi gakhareba [გახარება] ifadesinden Khareba [ხარება] kutlamasının adı üretilmiştir. Khareba gününde kutsal Meryem’le birlikte tüm insanlığa; rahman olan Tanrı’nın insanlığın ölümün ve günahın elindeki sonsuz tutsaklığına karşı merhametli olmaya ve insanı şeytana tutsak olmaktan kurtarmaya karar verdiğinin söylendiğine de inanılır⁶⁶⁶.

Kharço/ხარჭო

Dana etinden yapılan, Gürcü mutfağının sulu yemeklerinden biridir. Kullanılan baharat ve yeşillik çeşidi açısından yöresel farklılık gösterebilmektedir.

Standart kharço yemeğinde kullanılan malzemeler; dana eti, so-

666 “Khareba Kovaltzmida Ḡvtismšpbelisa”, [orthodoxy.ge](http://www.orthodoxy.ge/dgesastsaulibi/khareba.htm), <http://www.orthodoxy.ge/dgesastsaulibi/khareba.htm>, Son erişim 25.02.2021.

ğan, pirinç, ceviz, erik soru (tkemali) [ტყემალი], domates, kindzi (kişniş), defneyaprağı ve acı biberdir.

Khati/ხატი

İkona. Ortodokslar başta olmak üzere, Katolik ve diğer kiliselerin çoğunda kullanılan Hz. İsa, Hz. Meryem veya Hıristiyan azizler gibi dini tasvirleri barındıran genellikle taşınabilir levha resimleridir. Kökeni Yunanca olan ve benzerlik, resim, portre anlamındaki eikon kelimesi Fransızcadaki icônenen Türkçeye ikona olarak girmiştir. Gürcüler bu dini sanatı khati [ხატი] şeklinde adlandırmıştır. Khati ilahi anlam yüklenmiş kişilerin genellikle resim şeklinde betimlendiği dini sanat eserinin adıdır ve Gürcü kiliseleri khati denen bu ikonalarla süslenmiştir.

Khancluri/ხანჯლური

Eski çağlardan beri Kafkasyalı halklar iyi silah kullanmalarıyla ve özellikle her bir halkın yörelerine özgü ürettikleri kamaları dünyaca ünlüdür. Bu yüzden ki kama ya da kılıçlarla sergilenen yöresel danslar bu halkların folkloründe yer turmuştur.

Özellikle Gürcülerin kama ya da kılıçlarla sergiledikleri pek çok yöreselden sahneleştirilmiş dansları mevcuttur. Bu danslardan biri de Khancluridir.

Bu dans Gürcistan'ın Mtiuleti, Kazbegi bölgelerine ait olup yöreye özgü dağlı dans stilleri ve mimikleri eşliğinde coşku dolu ve hızlı bir müzikle yere kama atma şeklinde olan bir dans türüdür. Yiğit dağlı Gürcülerin rekabet ve yarışma havasında gerçekleştirdikleri bu dans genellikle Gürcü çoban giyisi Nabadi eşliğinde yapılır ve sadece erkekler oynar. Gürcüler bu dansı Kuzey Kafkasyalıların aksine toplu olarak

oynar. Buna benzer dansları olan Kabardey Adige halkları tek so-
list olarak oynarlar ve stilleri Gürcülerden tamamen farklıdır⁶⁶⁷.

Khaşi/ხაში

Büyükbaş hayvanın ayakları, işkembesi gibi organları birlikte kul-
lanılarak yapılan yemeğin adıdır. Türkiye’de kelle paça çorbası
olarak bilinen yiyecektir.

Khaşuri/ხაშური

Doğu Gürcistan’da Şida Kartli Bölgesi’nde kenttir. Aynı adı taşıyan
belediye yapılanması bulunmaktadır⁶⁶⁸.

Khaşuri kent nüfusu yakla-
şık 30 bin, Khaşuri Belediye-
si nüfusu ise 60 bindir. Kha-
şuri [ხაშური] Doğu, Batı ve
Güney Gürcistan’ı birbirine
bağlayan ana yolların kesi-

şim noktasında yer alır. Tbilisi’ye 130 km, Kutaisi’ye 105 km, Go-
ri’ye 51 km, Borcomi’ye 32 km mesafededir. Batı Gürcistan’dan,
Batumi-Kutaisi üzerinden Doğu Gürcistan’da bulunan başkent
Tbilisi’ye giden yol ile Güney Gürcistan kentleri Akhaltsikhe ve
Borcomi’yi Tbilisi’ye ve Batı Gürcistan’a bağlayan yol Khaşuri’de
kesişir. Khaşuri’nin doğusunda ve kuzeyinde Kareli [ქარელი],
kuzeyinde Saçkhere [საჩხერე], güneyinde ve batısında Borcomi
[ბორჯომი], batısında ise Kharagauli [ხარაგაული] vardır. Kha-
şuri’nin şehirleşmesi, bu bölgeden de geçen Gürcistan demiryo-
lunun yapımından ve burada bazı üretim yerlerinin kurulmasın-
dan sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Khaşuri adın-
dan ilk kez 1693 yılı tarihi kayıtlarında söz edilir, fakat burada ya-
pılan kazılarda bulunan taş ve bronz aletler ve diğer malzemeler,

667 Tezcan Atıla Basiladze, 20.02.2021.

668 “Khaşuris Munisipaliteti”, [shidakartli.gov.ge](http://shidakartli.gov.ge/ge/municipalities/index/5), <http://shidakartli.gov.ge/ge/municipalities/index/5>, Son erişim 25.02.2021.

yörede tarih öncesi dönemden bu güne insan yaşamı olduğunu göstermektedir⁶⁶⁹. 7. yüzyıla tarihlenen Tzromi Katedrali, Surami Kalesi, Bulbulistsikhe Kalesi kalıntıları, Alistsikhe Kalesi kalıntıları, Koditzkaro Gölü, Keleti Gölü, Khaşuri çevresinde görülebilecek yerler arasındadır.

Khaçapuri/ხაჭაპური

Khaçapuri/Haçapuri, Gürcistan'da birkaç türde yapılan peynirli pidenin genel adıdır. Tüm khaçapuri türleri Gürcistan'ın tamamında yaygındır. Açaruli khaçapuri, İmeruli khaçapuri, Megruli khaçapuri adlarını çıkış yerleri olan bölgelerin adlarından alırken, penovani khaçapuri kat kat olan zarf şeklindeki formundan alır. Açaruli Açara, İmeruli İmereti, Megruli ise Samagrelo bölgesinden yayılmıştır. Açaruli khaçapuri kayık şeklinde, ortasında bolca peynir olan, isteğe göre fırından çıkarıldığı anda üzerine yumurta kırılıp bütün şeklindeki yumurta sarısıyla servis edilen bir khaçapuri türüdür.

Açaruli Khaçapuri

Megruli Khaçapuri

İmeruli Khaçapuri

Penovani Khaçapuri

669 V. Caoşvili, C. Gvasalia, "Khaşuri", **Kartuli Sabçöta Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.444.

Bu yiyeceğin ortaya çıkışını anlatan bir versiyona göre, Açaruli khaçapurinin formu kayak şeklinde olup Açara-Lazeti yöresinin denizci Lazileri tarafından bu şekilde yapıldı, sonra ülkenin tamamına yayıldı⁶⁷⁰. Tüm Gürcistan'da ünlüdür. Yuvarlak formdaki İmeruli ve Megruli khaçapuri arasındaki temel fark Megruli khaçapurinin hem içinde hem de üzerinde peynir olmasıdır. İmeruli khaçapurinin içinde peynir varken üzerinde yoktur. Khaçapurilerde az tuzlu peynir kullanılmaktadır. Hepsi birbirinden lezzetli bu khaçapuriler her öğün tüketilmekle birlikte sabahları daha çok tercih edilmektedir.

Khakhuli/ხახული

Tarihsel Güney Gürcistan içinde Tao-Klarceti'nin Tao [ტაო] kesiminde manastır kompleksi.

Günümüz Türkiye'si Erzurum ili sınırları içerisindedir. Khakhuli Manastırı [ხახულის მონასტერი] günümüzdeki adıyla Er-

zurum ili Tortum ilçesinin 48 km güneybatısında Bağbaşı (eski adı Khakho) köyünde yer alır. 19. yüzyılda ana kilisenin bir bölümü cami olarak kullanılmaya başlamıştır. Belki de kompleksin ana kilisesi bu nedenle Türkiye'de günümüze en iyi korunarak gelen Gürcü tarihi eserlerinin başında gelir. Bölge, Khakhuli Manastırının yapıldığı 10. yüzyılda Gürcü krallığı sınırları içerisindedi. Khakhuli Manastırını Tao-Klarceti'nin en büyük manastır komplekslerinden biriydi. Duvarlarla çevrili komplekste ana kilise, 10 şapel, keşiş hücreleri (rahip odaları), yemekhane, kütüphane, ça-

670 İa Narouşvili, "Rogor Movamzadeot Kvelaze Gemrieli Açaruli Khaçapuri", **gastronomia.ge**, <https://gastronomia.ge/%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%9D%E1%83%A0-%E1%83%9B%E1%83%9D%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%96%E1%83%90%E1%83%93%E1%83%9D%E1%83%97-%E1%83%A7%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%96-2/> Son erişim 25.02.2021.

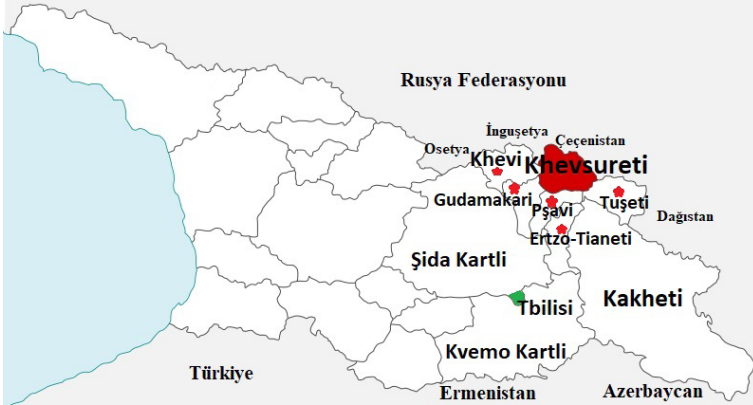
lışma salonları vardı. Kompleks 50 X 65 m bir alan üzerinde oturuyordu. Khakhuli Manastır Kompleksi'nden günümüze kalan sadece ana kilise binasıyla bir şapeldir. Ana kilise yapısı haç planı ile bazilikal planın birleşimi bir plana sahiptir.

Tao-Klarceti Krallığı'nın önemli merkezlerinden biri olan Khakhuli Manastırı 10. yüzyılın ikinci yarısında III. Davit Kurapalati döneminde yapılmıştır. Bu dönemde Khakhuli ve çevresi büyük ilerleme kaydetmiş olup bu çevrede 100 adet köy ve Gürcü soylu sınıfından 30 kadar aznauri denen feodal vardı. Aznauri o çağda Gürcü feodal sınıfının alt unvanlarından biridir. Khakhuli o dönem Gürcistan'ın önemli dini merkezlerinden biri olmasının yanında el sanatları ve edebiyat merkeziydi. Ünlü kaligraflar İaoane Khakhuleli (10-11. yüzyıl) ve Davit Tbileli (11. yüzyıl) de burada faaliyet gösteriyordu. Khakhuli'nin zengin kütüphanesinin ufak bir kısmı günümüze ulaşmış olup Gürcistan'da muhafaza edilmektedir⁶⁷¹. Tao-Klarceti 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçene kadar bu kompleks fonksiyonunu sürdürdü. Günümüzde ana kilisenin yanında bulunan şapel ana kilise binasındaki caminin odun deposu olarak kullanılmaktadır⁶⁷². Khakhuli'nin Ana Kilisesi'nin güney cephesinde bulunan muhteşem kartal figürü yüzyılların derinliklerinden günümüze ulaşmış olup Khakhuli'nin tarihsel büyüklüğünün ve zenginliğinin sembolü olarak tüm bölgeye hâlâ değer katmaktadır. Gürcü kültürünün önemli bir sembolü olan kartalın Erzurum'un Tortum ilçesi Bağbaşı köyündeki yansıması olan bu figüre Gürcüler Khakhuli Kartalı anlamına gelen Khakhulis Artzivi [ხახულის არწივი] demektedir.

671 D. Berdzenişvili, L. Menabde, V. Beridze, "Khakhuli", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.448.

672 "Khakhuli", **taoklarjeti.com**, <http://taoklarjeti.com/index.php/taoklarjeti/taos-dzeglbi/xaxuli>, Son erişim 25.02.2021.

Khevsureti/ხევსურეთი

Doğu Gürcistan'ın dağlık kesiminde bulunan tarihsel ve etnografik bir bölgenin adıdır. Tarihsel Khevsureti Büyük Kafkas Sıradağları tarafından Pirikita Khevsureti (Karşı Khevsureti) ve Piraketa Khevsureti (Beri Khevsureti) olarak ikiye ayırır. Pirikita Khevsureti [პირიქიტა ხევსურეთი] kesimi üç vadiden oluşur; Miğmakhevi [მიღმახევი], Şatili [შატილი] ve Arkhoti [არხოტი]. Piraketa Khevsureti [პირაქეთა ხევსურეთი] ise Aragvis Kheoba [არაგვის ხეობა] denen Aragvi Vadisi içerisinde kalır. Khevsureti'nin kuzeyinde, Rusya Federasyonu içerisindeki İnguşetya Özerk Cumhuriyeti ve Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti vardır. Khevsureti'nin batısında Khevi [ხევი] ve Gudamakari [გუდამაკარი], güneyinde Pşavi [ფშავი], doğusunda Tuşeti [თუშეთი] vardır. Gürcistan'ın günümüzdeki bölgesel idari yapılanmasına baktığımızda Khevsureti'nin Mtskheta-Mtianeti Bölgesi içerisindeki Duşeti Belediyesi içerisinde kaldığını görürüz. Khevsureti dört tem yani mezraya ayrılır, bunlar; Barasakho [ბარასახო], Gudani [გუდანი], Şatili [შატილი] ve Arkhoti [არხოტი]' dir. Khevsureti adı tarihsel kaynaklarda 15. yüzyıldan sonra karşımıza çıkıyor. Daha önce Khevsureti ve Pşavi birlikte Pkhovi [ფხოვი] adını taşıyor, yöre halkı Khevsurlar ve Pşavililerin ikisine birden Pkhovele-

bi [ფხოველები] deniyordu. Khevsureti halkının önemli kesiminin 20. yüzyılın ikinci yarısında düzlüklere göç etmelerine neden olan siyasetin uygulanması, bölge için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Günümüzde nüfusu oldukça azdır ve eskiden varolan birçok köy yok olmuş durumdadır. Khevsureti’de Orta Çağ’dan kalma birçok tarihi eser bulunmaktadır⁶⁷³.

Khelvaçauri/ხელვაჩაური

Batı Gürcistan’da Açara Bölgesi’nde belediyedir (Khelvaçauris Munitsipaliteti). Khelvaçauri’nin kuzeyinde Batumi kenti merkezi ve kısmen Kobuleti sınırı, doğusunda Keda Belediyesi, güneydoğusunda Türkiye sınırı ve güneybatısında ise Çorokhi (Çoruh) Nehri’nin Karadeniz’e döküldüğü bölgede denize sınırı vardır. Çorokhi yani Çoruh Nehri Khelvaçauri sınırları içerisinde 21 km yol kat ederek denize ulaşır. Gonio Batumi istikametinde giderken, Çorokhi Nehri’ni geçtikten sonra Batumi girişindeki Angisa adlı semtten sağa, Khelvaçauri merkezinin olduğu istikamete yol ayrılır. Bu yol aynı zamanda Açara ile Samtskhe-Cavakheti arasındaki yoldur. Khelvaçauri merkezi üzerinden Keda, Şua-khevi ve Khulo’ya, devamında da Goderdzis Uğeltekhili denen geçit üzerinden Samtskhe-Cavakheti Bölgesi’ne ve bölgenin merkezi Akhaltsikhe’ye ulaşır. Angisa’dan Khelvaçauri’ye giden yol olan Khelvaçauri’nin en uzun ve geniş caddesine ünlü Gürcü şair ve yazar Pridon Khalvaşi’nin adı verilmiştir. Khelvaçauri, son yıllarda gerek altyapı gerekse yapılaşma açısından her geçen gün daha da gelişmekte, hem konut ve ticari hem de sanayi alanlarının sayısı büyük artış göstermekte, buna bağlı olarak da arazi değeri artmaktadır. Khelvaçauri merkezinin nüfusu yaklaşık 10 bin, Khelvaçauri Belediyesi (Khelvaçauris Munitsipaliteti) nüfusu ise 60 bin kadardır.

673 Roland Topçışvili (2010), s.115-117.

Khinkali-Hinkali/ხინკალი

Gürcü mutfağının en önemli yiyeceklerinden biridir. Doğu Gürcistan dağlık kesiminden tüm Gürcistan'a yayılmıştır. İçinde kıy- ma, soğan, tuz, kindzi (kişniş), karabiber ve biraz da sudan oluşan karışım vardır.

Khinkali, açılmış hamurun içi- ne bu karışımın konması, hamu- run incir formu ve büyüklüğünde toplanıp sarıldıktan sonra kaynar suda haşlanmasıyla yapılan tadı- na doyulmaz bir Gürcü yemeği- dir. Khinkalinin esasen elle yen- mesi uygundur, ancak çatala da yenebilir. Fotoğraf khinkali hak- kında fazla söze gerek bırakmamaktadır. Fotoğraftakiler; Musta- fa Kolat (Kolotaşvili), Tezcan Atila Basiladze.

Khobi/ხობი

Batı Gürcistan'da Samegrelo Bölgesi'nde kentsel yerleşim alanıdır. Khobi kenti rakımı 25 m olan bir ovadadır. Köyleriyle birlikte Khobi Belediyesi toplam 35 bin nüfusu olan Khobi kent merkezi 5 bin nü- fusa sahiptir. Khobi Senaki'ye 20 km, Zugdidi'ye 28 km, Poti'ye 32 km, Kutaisi'ye 88 km, Batumi'ye 103 km mesafededir. Khobi'nin de bulunduğu Samegrelo'nun ve Batı Gürcistan'ın diğer bölgelerinin düzlük kesimleri Kolkhetis Dablobi [კოლხეთის დაბლობი] de- nen tarihsel coğrafik alan içerisinde kalır. Kolkhetis Dablobi Kol- kheti Çukuru, Kolkheti Düzlüğü gibi anlam taşımaktadır.

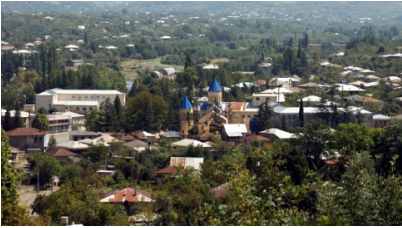
Khobi [ხობი], yer altında ve üstünde Kolkheti (Kol- his) dönemine ait çok sayı- da tarihi eser barındırmak- tadır.

Aynı adı taşıyan ve Büyük Kafkas Sıradağları'ndan doğup Karadeniz'e dökülen Khobi Çayı da buradadır. Khobi'de görülmeye değer yerlerden biri kent merkezine 2 km mesafede bulunan 13. yüzyıl eseri Khobi Manastırı'dır [ხობის მონასტერი]⁶⁷⁴. Özellikle mimarisi ve güzelliğiyle dikkat çeken bu tarihi dini yapının ilgi çekici bir yönü daha vardır; 14. yüzyılda Eristaviler Eristavisi Giorgi Dadiani tarafından Apkhazeti'nin kuzeyinde bulunan tarihsel Ciketi'ye yapılan cezalandırıcı seferde Ciketi'den getirdiği mermer sütunları ve karoları Khobi Manastırı'na yerleştirmiştir. Khobi Manastırı'nda Dadianilerin kuzeyli kabilelerle savaşları hakkında 14. yüzyıla ait bir yazıt da bulunmaktadır.

Khoni/ხონი

Batı Gürcistan'da İmereti Bölgesi'nde kasabadır. İmereti Bölgesi'nin ova kesiminde, batı ucunda yer alır. Kent merkezi nüfusu 9 bindir. Köyleri de kapsayan Khoni Belediyesi nüfusu ise 25 bindir. Khoni Martvili'ye 20 km, Kutaisi'ye 32 km, Zugdidi'ye 80 km mesafededir.

Khoni'nin bulunduğu topraklar Kolkhetis Dablobi (Kolkheti Çukuru veya Kolkheti Düzlüğü) denen bölgenin kuzeydoğu uzantısıdır.

Khoni'nin kuzey sınırları Egrisis Kedi (Egrisi Sirtı) denen dağlık alanın güney kesimleridir. Tskhenistkali Çayı [ცხენისწყალი] ile Gubistkali Çayı

[გუბისტკალი] arasını kapsar. Khoni'de yapılan kazılarda Kolkheti (Kolhis) dönemine ait Kolkhuri Tetri denen para ve sonraki dönemlere ait birçok metal paralar ve çeşitli eşyalar bulunmuştur. Doğal güzellikleriyle öne çıkan Khoni turizm açısından

674 "Khobi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.492.

da yükselmektedir⁶⁷⁵. Okatse Kanyonu, Kinçkha Şelaleleri, Askhi Vadisi, Oskhapo Gölü, Lomina Şelalesi, Khoni Kilisesi, Pompeus Köprüsü Khoni'dedir.

Khorumi-Horumi/ხორუმი

Guria-Açara savaş dansıdır. Tüm ülkeye yayılmıştır ve en beğenilen Gürcü danslarından biridir. Sadece erkekler tarafından icra edilir. Eskiden birkaç kişi tarafından yapılan bu dans şimdi 30, 40 kişiye kadar kalabalık grup tarafından icra edilebilmektedir. Dansçılar savaşçıları temsil etmektedir. Dansın karakterini Guria-Açara'nın coğrafi konumu belirlemiştir. Bu iki bölge ülkenin güneybatı sınırının parçasını oluşturur.

Bu dansla ilgili geniş bilgi verelim: Khorumi bir savaş dansıdır. Bindiği üzere Gürcistan çok savaşlar görmüştür.

O, avcı dansından ortaya çıkmıştır. Khoruminin savaş karakterinin oluşumunu khorumi ve khoruminin tür-

lerini mutlaka Güneybatı Gürcistan bölgesinin tarihi ve coğrafik durumu açısından incelemek gerekir. Batı Gürcistan'da, özellikle Açara'da khorumiye karşı özel bir sevgi vardır. O, genelleştirilmiş, yaygınlaşmış ve kökleşmiştir. Açara'nın köylerinde neredeyse her aile khoruminin cazibesine ilgi duyar. Khorumide cesaret, erkeklik, vatan toprağının korunması için baş koyulan savaşın ruhu vardır. Bölgede khorumiye taparcasına ilginin, beslenen kursuz sevginin temelinde bu özellikleri vardır.

Khorumi özel ritmi, çok renkli formu, halkın özelliklerini ve en önemlisi Gürcü ruhunu yansıtmaları bakımından estetik bir fe-

675 "Khonis Munitsipaliteti", khoni.gov.ge, <http://khoni.gov.ge/%E1%83%AE%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%A8%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%94%E1%83%91/>, Son erişim 25.02.2021.

nomendir. Khorumide Açaralı erkeğin, yani tüm ruhu ve kalbiyle Gürcü erkeğinin görünüşü ve ruhunun portresi işlenmiştir. En başlarda khorumi dansını üç erkek yapardı. Eğer imkân varsa, dans grubu varsa beş erkek dans ederdi. Yedi veya daha fazla değil ve beşten fazla hiçbir zaman olmamıştı. Bu bir şekilde böyle kabul edilmişti. Dansçıların sayısı kesinlikle tek sayı, üç veya beş kişi olmalıydı. Üç adamın khorumi dansı yaptığı eski görüntüler var, bu khoruminin ilk versiyonudur ve 1930'lu yıllara ait bir kayıt olup dansı üç adam icra ediyor. Bu dans kutlamalarda sergilenirdi, kabullerde sergilenirdi, şarap küplerinin başında sergilenir üç erkek daire çeklinde bu dansı yapardı.

Bu bir savaş dansı olduğundan bir adamın yaralandığı figür her zaman sergileniyordu ve diğerleri onu götürüyorlardı. Bu adamı kollarından tutarak götürüyorlardı. Bu eylem sonradan yaralının yatırıldığı hale dönüştü, gerçekte ise önceleri böyle değildi, dans esnasında yatırmıyorlardı. İkişer adam birer taraftan elleriyle tutar ve götürürdü, bir çift bir tarafta bir çift diğer tarafta ve tek bir kişi ortada dans meydanından götürürlerdi.

Bir diğer iddiaya göre; En çetin khorumi dansçılarının olduğu Khulo'dan [ხულო] olan Abaşidze, yaşlı bir adamdı ve yaslandı, o yorulunca giderken yattı ve bazıları bunu savaşçının yaralanması olarak kullandı. Khorumi çok zor danstır, genel olarak en zor ve en güzel danstır. Khorumi saldırı savaşı değil savunma savaşını temsil eder. Dans figürleri incelendiğinde savaşçı birimin yerleşmesi istihbarat görüntülerinde açıkça görülüyor. Düşmanın bulunduğu yeri işaret eden bir özellik olan dinlemek için kulağın yere dayanması aynı zamanda düşmanın ne taraftan geleceğini de gösterir. Bu, başka halkların savaş danslarında karşılaşılmaması mümkün olmayan çok özel bir şeydir.

Khorumi genel olarak üç kısımdan oluşur. Birincisi başlangıç yani savaş meydanının gözden geçirilmesi, sonra savaşa başlama, is-

tihbarat sonrası savaşa yürüyüş ve savaş başlıyor. İkinci yani orta kısımda ise gadakhveuli khorumi vardır. Bu bölüm nedense bugün artık khorumiden çıkarılmıştır. Gerçekte eskiden bu da dansın içinde vardı. Gadakhveuli khorumi [გადახვეული ხორუმი] denen ikinci kısma Kobuleti tarafında gadaktseuli [გადაკცეული] diyorlardı... Yani düşmana galip gelme ve düşmanın linç edilmesi. Bu gadakhveuli khorumide tam olarak düşmanın linç edilmesi var. Orada ayakla yürüyüş hareketleri, khoruminin başlangıcından tamamen farklı yürüyüştür ve bitiştekenden de farklılık gösterir. Burada, düşmanın linç edilmesini gösteren, tekmelerle döven, sonra da düşmanı öldüren farklı figürler vardır.

Gadakhveuli hakkında şöyle bir görüş var; o sanki esas khoruminin dışına çıkmak anlamına geliyor. Tempoyu da ritimleri de değiştirmek anlamına geliyor. Bir görüşe göre ise gadakhveuli khorumi kısa, kesilmiş-toplanmış yürüyüşün birbirinden sapması ve düşünceyi veya bir konuyu özlü biçimde göstermek için birbirine karışmasıdır. Bunun için de gadakhveuli khorumiye koreografik sanat sembolü denebilir.

Daha sonra şenlik bölümü geliyor. Eskiden şu şekildeydi; Başlangıç figürleri bitiş bölümünde yani üçüncü kısımda kullanılmazdı. İlk kısmın kendi figürleri vardı, daha sonra çakolva-gadakhveuli sürüyor ve son bölümde şenlik kısmında savaşın bitiminden sonra artık başka figürler vardı. Son bölüm artık savaşı temsil etmiyordu. Son bölüm şenlik durumuydu. İcra biçimi bakımından khoruminin birkaç türü var; Gadakhveuli, deli khorumi, gadabrunebuli, beç khorumi, dzveli khorumi. Adını toponimlerden alan khorumi türleri var. Khikhadziruli denen Khikhadziruli khorumidir, Tskhmorisuli khorumi, Tzablana-Nağvareuli khorumi ve gadakhveuli ve çamoreuli ile Kobuleturi khorumi. Bunlar fazlasıyla ilgi çekici halk dansları eserlerimizdir. Deli khorumi bugün Türkiye’de Artvin Gürcüleri arasında muhafaza edilmiştir. Bazılarının, deli khorumide sanki kendine has monetorizm, fazlaca duy-

gusal bağırışlar olduğuna dair görüşü kabul görmemektedir. Artvinliler bu khorumiyle gurur duyuyorlar ve onun adının deli olması konusunda yapacak bir şey yok. Bazen sakın khorumi vardı, burada ise ateşli khorumi var ve halk da buna kendine göre bu adı veriyordu. Tavmosame'den özellikle bahsedilmelidir. Tavmosame'nin olduğu yerde tavbaşı vardır, khorumbaşı vardır. Tavmosame öncüyü ifade eder, önde dans edeni. Bu bir kompozit kelimedir yani iki kelimenin birleşiminden oluşur, sama ise normal dans-tsekva anlamındadır. Khikhadziri Vernebi [ვერნები] köyünden Aslan Abaşidze ilginç bir tavmosame idi. 1936 yılında Batumi devlet sirkinde arkadaşlarıyla birlikte hkorumi dansını icra etti. Arkadaşları Topuz Gabaidze, Vezir Mikeladze, Khusein Gabaidze ve yine bir çiboni sanatçısı, efsane çiboni sanatçısı Edehem Surmanidze ve diğerleri de onunla birlikteydi.

Her yörede khorumiye farklı stillerde dans ediyorlar, herkesin kendi stili vardı. Eski khorumi gruplarından söz edecek olursak: 1880 yılındaki bir grubun üyelerinin isim listesi korunmuştur. Bu grup 1920 yılına kadar faaldi. 1920 yılından sonra artık başka grup var ve bu grup 1928 yılına kadar devam ediyor. Sonra yine başka gruplar geliyor. Son olarak da Khulolu Aslan Abaşidze'nin grubu Mekhorumeebi bilinen bir gruptur. Bu 1920 yılından itibaren vardı. Sonra onun öğrencisi Topuz Gabaidze geliyor. Onun adı Tengiz idi fakat Topuz diyorlardı. Bundan sonra artık yeni nesil geliyor.

Tüm köylerde gandagana dansını da aynı şekilde khorumiye de farklı şekillerde icra ediyorlardı. Onların, her grubun kendi stili vardı. Şu gruplar vardı; Khulo grubu, Şuakhevi grubu, Tskhmorisi-Keda grubu, Kobuleti grubu, Khelvaçauri grubu. Tüm Gürcistan'da yeni nesil halk dansları gruplarının tamamının repertuarında khorumi vazgeçilmez yerini almış olup ünü de Gürcistan sınırlarını çoktan aşmıştır⁶⁷⁶.

676 "Khorumi (Açara TV Belgeseli)", [youtube.com](https://www.youtube.com/watch?v=kbj3Xv2AC6U), <https://www.youtube.com/watch?v=kbj3Xv2AC6U>, (Çeviri: Erdoğan Şenol), Son erişim 25.02.2021.

Khulo/ხულო

Gürcistan'da Açara Bölgesi'nde belediyedir (Khulos Munitsipaliteti). Khulo [ხულო] Belediyesi, Açara Bölgesi'nin dağlık kesiminde yer alır.

Gürcistan'ın güneybatı kesiminde kalır. Khulo'nun güneyinde Türkiye, batısında Şuakhevi [შუახევი], kuzeybatısında Guria Bölgesi'nin Ozurgeti kırsalı, kuzeyinde Guria Bölgesi'nin Çokhatauri çevreleri, doğusunda ise Samtskhe-Cavakheti'nin Adigeni çevreleri yer alır.

Khulo Samtskhe-Cavakheti'yi Goderdzi Geçidi üzerinden Batumi'ye bağlayan önemli bir güzergâh üzerindedir. Khulo adı Khula'dan [ხულა] gelir, bu kelime ticaret evi anlamına ge-

liyordu. Orta Çağ'da Samtskhe-Cavakheti'yi Açara ve Karadeniz'e bağlayan ticaret kervanı yolu buradan geçirdi. 1877-1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yaşanan göç nedeniyle nüfusu önemli ölçüde azalmıştı⁶⁷⁷. Oldukça dağlık bir bölge olan ve bu nedenle de Keda ve Şuakhevi'nin belirli alanlarıyla birlikte bugün Dağlık Açara anlamına gelen Mtiani Açara şeklinde tanımlanan Khulo'nun merkez nüfusu 1.500, köylerle birlikte Khulo Belediyesi nüfusu 36 bindir. Batumi'ye 88 km mesafededir, ancak bölge dağlık olduğundan ulaşım 3 saat zaman almaktadır. Su kaynakları açısından zengin olan Khulo'da Açaristzkali, Skhalta, Görcomi, Diakonidzeebi adlı çaylar ve Mtvane tba, Otzinaris tba ve Şavi tba adlı küçük göller bulunmaktadır. Gürcistan'ın en popüler ve önemli yaylalarından biri olan Beşumi Khulo'dadır. Be-

677 "Khulo", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.513.

şumi Yaylası'nda her yıl ağustos ayının ilk hafta sonu düzenlenen Şuamtoba adlı kutlamalara tüm Gürcistan'dan ve yurt dışından çok sayıda insan katılmaktadır.

Khulo'da Goderdzi Geçidi üzerinde son yıllarda kurulan kayak merkezi ve konaklama tesisleri kış turizmini canlandırmaya başlamıştır. Aynı tesisler yaz mevsiminde de ağırladığı misafirlerinin beğenisini kazanmaktadır. Khulo'da Khikhani Kalesi, Skhalta Manastırı, Vernebi Kilisesi kalıntıları, Kinçauri Kilisesi kalıntıları ve başka tarihi eserler ve kalıntıları mevcuttur.

Tarihsel Zemo Açara'nın içerisinde yer alan Khulo çok eski bir yerleşim alanıdır. Pagan dönemden sonra ilk Hıristiyan Gürcülerin Khulolular olduğu ifade edilir. Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Andria'nın (Andria Pirveltzodebuli) daha 1. yüzyılda Gürcistan'a gelerek vaazlarda bulunduğu, ilk kilisenin de Khulolular tarafından Didaçara köyünde yapıldığı ifade edilir, ancak bahsedilen bu ilk ahşap kilisenin kalıntılarına ulaşma imkânı yoktur⁶⁷⁸. Açara'da Skhalta Vadisi'ndeki Vernebi köyünde 11. yüzyıl yapımı kilisenin kalıntıları bulunmaktadır, Açaralı feodal sülale Abuseridzeler tarafından yaptırılan eserin yazıtı günümüze ulaşmıştır⁶⁷⁹. Günümüz Gürcistan'ında yaşayan Gürcülerin büyük çoğunluğu Ortodoks Hıristiyan olmakla birlikte Gürcü Müslümanlar ülke nüfusu-

678 "Andria Pirveltzodebuli", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90_%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%AC%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98), http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%98%E1%83%90_%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%AC%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98, Son erişim 25.02.2021, Tariel Putkaradze (2014), s.15.

679 "Vernebi", [georgianencyclopedia.ge](https://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98&oldid=9505&__cf_chl_jschl_tk__=a-24a0d3f8eadb99f1a7729857118985f9c77a5c-1616833758-0-AYTQDfktCes8xPX-nOog280K8gAXSfK28hPizfAwKQAv_KxitmvdIuVG2BRi_IXSTDbikZEPnOxejJXseJFedV3T8kLZHfYKPEOeXD-umZNkwnvfSOTifwkNi5t8Yjrc6BCLsIX5E2N8in-YPNdfV-Cjesw7jV5ImccJqEewDJ-DnWwYU-C_pHD2WMvfb_TZn_oKHYSKLXD6v8p31xL-30VEvn8CRwrCszrBrK0wQWHMwKNo1Qp7VkmC3S8CZE2sGyrV2KZgCaLUBxLxU3S-D5x0ywB3UEPIOpqM5G-ulwaik--aJgNhRW76QuvicRBhmT5dpjUWi4EM_LzviO-2aRfGRf-iaquwirXboCQH7zVsGVPZ-U64bBFsY9x2WZYD303dUjz4V76faKRjXu4rZa_qnlzwl-P-ZEIOdTYPeJnkaHCXXSORKCZQKH7uxlWioDyJA), https://georgianencyclopedia.ge/index.php?title=%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98&oldid=9505&__cf_chl_jschl_tk__=a-24a0d3f8eadb99f1a7729857118985f9c77a5c-1616833758-0-AYTQDfktCes8xPX-nOog280K8gAXSfK28hPizfAwKQAv_KxitmvdIuVG2BRi_IXSTDbikZEPnOxejJXseJFedV3T8kLZHfYKPEOeXD-umZNkwnvfSOTifwkNi5t8Yjrc6BCLsIX5E2N8in-YPNdfV-Cjesw7jV5ImccJqEewDJ-DnWwYU-C_pHD2WMvfb_TZn_oKHYSKLXD6v8p31xL-30VEvn8CRwrCszrBrK0wQWHMwKNo1Qp7VkmC3S8CZE2sGyrV2KZgCaLUBxLxU3S-D5x0ywB3UEPIOpqM5G-ulwaik--aJgNhRW76QuvicRBhmT5dpjUWi4EM_LzviO-2aRfGRf-iaquwirXboCQH7zVsGVPZ-U64bBFsY9x2WZYD303dUjz4V76faKRjXu4rZa_qnlzwl-P-ZEIOdTYPeJnkaHCXXSORKCZQKH7uxlWioDyJA, Son erişim 25.02.2021.

nun yaklaşık %3'ünü oluşturur. Gürcistan'daki Gürcü Müslümanların çoğu günümüzdeki Açara Bölgesi'nde yaşayan Gürcülerdir. Gürcistan'ın Gürcü Müslümanları, Osmanlı İmparatorluğu bölgesi 16. yüzyıl sonunda ele geçirdikten sonra, 17. yüzyıl sonundan itibaren kademeli olarak İslâm dinine geçmiş eski Hıristiyan Gürcülerin çocuklarıdır ve bu süreç 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Açaralı Gürcüler 17. yüzyıl sonlarında Müslüman olmaya başlamış, bazıları ise 19. yüzyılda Müslüman olmuştur. Eski dönemlerde Açara denince Keda, Şuakhevi ve Khulo'yu yani Açaristzkali Çayı'nın olduğu vadiyi ifade ederdi. Günümüzde Açara Bölgesi dendiğinde Açara Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Keda, Şuakhevi, Khulo'yla birlikte Sarpi'den Guria'ya kadar olan, Kvriati, Gonio, Batumi, Kobuleti çevrelerini de kapsar. Bu bağlamda ifade edilecek olursa Açara Özerk Cumhuriyeti içinde yaşayan Gürcülerinin yaklaşık %60'ı Ortodoks Hıristiyan, %40'ı Müslümandır. Gürcistan'daki Gürcü Müslümanların en yoğun olduğu yer Khulo'dur. Khulo köylerinde, Açara'nın diğer kesimlerinde ve Gürcistan'ın başka bölgelerinde olduğu gibi çok sayıda cami ve Müslüman din adamı mevcuttur. Ancak Khulo'nun da tamamı Müslüman değildir, orada da Ortodoks Hıristiyan Khulo Gürcüleri ve onlara ait kilise vardır. Khulo aynı zamanda Hıristiyanlık açısından önemli bir merkez ve günümüzde de faal olan 12. yüzyıl eseri Skhalta Manastır kompleksine sahiptir Skhalta (bkz. Skhalta). Keda, Şuakhevi ve Khulo'nun içinde bulunduğu Açara Bölgesi, MÖ 4-3. yüzyılda yaşayan Kartli (İberia) Kralı Parnavazi döneminde, Odzrkhes Saeristavo [ოდრქეს საერისთავო] yani Kartli Krallığı'nın Odzrhe Eristaviliği (Prensliği) sınırları içerisinde kalıyordu⁶⁸⁰.

680 Kartlis Tskhovreba, s.17-18.

lı Argiştı I, Cavakheti'yi MÖ 785 yılında işgâl ettiği topraklar arasında saymıştır. Cavakheti her zaman Gürcistan'ın doğusunda ve batısında yaşayan Gürcülerin kültürlerinin birleşme yeri idi ve buradaki yer adları günümüze kadar Kartveluri dilinin versiyonu olan Zanuri elementlerini getirmiştir⁶⁸². Parnavazi döneminde (MÖ 4. yüzyıl sonu MÖ 3. yüzyıl başları), Kartli Krallığı'nın (İberia) 8 eristavilik bölgesinden biri olan Tzunda Eristaviliği içindeydi. Bu eristaviliğin merkezi olan Tzunda Kalesi ve kenti Cavakheti'nin merkeziydi⁶⁸³. Cavakheti'de Hıristiyanlık döneminin bilinen ilk Gürcü dini yapıları 4. yüzyıla tarihlenmektedir ve 5. yüzyıl Kartli Kralı Vakhtang Gorgasali Gürcü Elçisel Ortodoks Otosefal Kilisesi Piskoposluk bölgelelerinden birini Cavakheti'de kurmuştur. 7. yüzyılda Arap işgâline uğrayan Cavakheti, 8. yüzyıldan sonra Tao-Klarceti (Kartvelta) Krallığı içindeydi, ancak 10. yüzyıl ortalarında Cavakheti Egrisi-Apkhaz Krallığı içinde kalıyordu. Bu iki Gürcü krallığı bu yüzyılın sonunda Tao-Klarceti Krallığı hanedanlığında birleşmiştir. 13. yüzyılda Gürcistan Krallığı'nın içinde idari bölge olarak kurulan Samtskhe Saatabago adını taşıyan Samtskhe Prenslığı Cavakheti'yi de kapsıyordu.

Cavakhetis Erovnuli Parki/ჯავახეთის ეროვნული პარკი

Cavakheti Milli Parkı. Güney Gürcistan'da Samtskhe-Cavakheti [სამცხე-ჯავახეთი] Bölgesi'nin Cavakheti kesiminde koruma altında bulunan milli park statüsündeki alanların toplam büyüklüğü 19.309 hektardır. Cavakheti Platosu'ndadır. Cavakheti Platosu'nda birçok göl vardır. Gürcistan'ın en büyük gölü olan Paravani Gölü de buradadır⁶⁸⁴. Cavakheti'nin yukarı kesimlerindeki yerleşim alanları Gürcistan'ın en soğuk yerleridir. Cavakheti Gürcistan'ın orman varlığı kısıtlı olan bölgesidir.

682 D. Berdzenişvili, "Cavakheti", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.524-525.

683 **Kartlis Tskhovreba**, s.17-18.

684 "Cavakhetis Datsuli Teritoriebis Administratsia", **apa.gov.ge/**, <https://apa.gov.ge/protected-areas/cattestone/djavaxetis-daculi-teritoriebis-administracia>, Son erişim 25.02.2021.

Cariskatsis Mama/ჯარისკაცის მამა

Askerin Babası adlı sinema filmidir. Gürcü sinemasının en ünlü filmlerindendir. 1964 yapımı *Cariskatsis Mama* filminin senaryosu Suliko Jğenti'ye ait olup yönetmenliğini Revaz Çkheidze yapmıştır.

Savaşı konu alan filmler arasında *Cariskatsis Mama* dünya sinemasında seçkin bir yere sahiptir⁶⁸⁵. İkinci Dünya Savaşı dönemini konu alır.

Kakhetili köylü Giorgi Makharaşvili savaştan yıllarca dönmeyen oğlunu bulmak için cepheye gitmekte, savaşa katılan baba samimiyeti ve duygularıyla adeta tüm askerlerin baba-

sı olmaktadır. Başrol oyunculuğunu Sergo Zakariadze'nin yaptığı filmdeki unutulmaz sahnelerden biri de yaşlı Giorgi Makharaşvili'nin üzüm bağındaki ağaçlarla yürek ısıtan diyalogu ve bağı tahrip eden tankın önüne geçip durdurduğu, operatörle mücadele ettiği anlardır. Yaralı oğlunu görmeye gittiği hastanede onun tekrar savaşa gönderildiğini öğrenen yaşlı çiftçinin Berlin'e kadar uzanan hikâyesi filmde konu edilmektedir. Filmin en büyük başarısı samimiyet ve içtenliği izleyiciye çok başarılı şekilde aktarabilmesidir.

(Bilindiği üzere o dönemde Sovyetler Birliği Rusya merkezli ancak Gürcistan'ı da kapsayan tek bir devletti. İkinci Dünya Savaşı'na Sovyet Kızıl Ordu'su saflarında savaş cephelerine Gürcistan'dan toplam 500 bin asker gönderilmiş, bunlardan 200 bin kişi savaşta ölmüş veya akibeti bilinmemektedir. 100 bin Gürcü ise sakat kalmıştır. Birkaç milyon nüfuslu Gürcistan için bunun büyük bir felaket olduğunu ifade etmeliyiz. Savaşa katılanların oranı Gür-

685 "Cariskatsis Mama", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=14&t=40421), <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=14&t=40421>, Son erişim 25.02.2021.

cistan nüfusunun %24'üne karşılık geliyordu. Savaşın baş aktörü Almanya'dan bile savaşa katılanların oranı bu kadar yüksek değildi. Hitler faşizmini yenen ve Almanya'ya giren Sovyet Kızıl Ordu'su Berlin'e ulaştığında, orak çekiçli Sovyet bayrağını 30 Nisan 1945'te göndere çeken iki askerden biri Rus, diğeri ise Gürcü Meliton Kantaria idi. Almanya cephesinde yani Hitler tarafında yer alan Gürcü birliklerinin de olduğunu, bunların da sayılarının az olmadığını belirtelim.)

Cakeli/ჯაყელი

Cakeli hanedanı Güney Gürcistan'ın Türkiye'de Ahıska diye bilinen Samtskhe [სამცხე] Bölgesi'nin soylu feodal sınıfına dayanır. Cakeli adının kökeni Caki Kalesi'nden gelir. Caki Kalesi [ჯაყის ციხე] Cakistzkli Kheoba denen Cakistzkali Çayı Vadisi'ndedir.

Potskhovi maddesinde Cakis Tsikhe/Caki Kalesi hakkında bilgi verilmiştir. Cakeli feodal yapısının kurucusu, bu soylu sülalenin bilinen en eski üyesi olan 9-10. yüzyıllarda yaşamış, Mirian Bahlaundi'nin [მირიან ბაჰლაუნდი] ortanca oğlu Beşkeni [ბეშქენი] olmalıdır.

Beşkeni'nin soyundan gelenler Gürcistan kralından Cakistzkali [ჯაყისწყალი], Potskhovi [ფოცხოვი] yani Posof ve Uraveli [ურაველი] Vadisi topraklarının yönetimini aldılar. Kaynaklarda ilk feodal Cakeli olarak Tukharisi [თუხარისი] Eristavisi Beşkeni (11. yüzyıl) anılmaktadır. Eristavi bilindiği üzere eski Gürcistan'da krala bağlı bölgesel, feodal yöneticiler için kullanılan bir terimdir. Eristavilik babadan oğula geçerdi.

Gürcü krallık kapısında eristavi Cakeliler birçok mevkide görev yapıyorlardı. 12. yüzyıldan itibaren bu ailenin üyeleri meçurçletukhutsetsebi [მეჩურჩლეუხუტესეები] yani hazineden

sorumlu vezir (I. Beka), Amirspasaları [ამირსპასალარი] yani başkomutan (I. Ağbuğa) idiler. 1334 yılından itibaren Samtskhe Prensligi yöneticileri Atabagi (Atabek) unvanı taşıyorlar, yönettikleri prensliğin kendisine de Samtskhe Saatabago [სამცხე საათაბაგო] (Samtskhe Atabeyliği) deniyordu. 13-16. yüzyıllarda Cakeliler evlilik yoluyla Gürcistan Krallarına ve Beylerine, Trabzon İmparatorlarına akraba oluyorlar, Trabzon İmparatorluğu'nda Gürcü eğilimlerinin yürütücüsü olarak ortaya çıkıyorlar. Gürcistan feodal monarşisinde (11-13. yüzyıllar) Zemo Kartli'nin öncü bayraktarları idiler, aynı şekilde Meskheti [მესხეთი] askerlerine komuta ediyorlardı.

Atabek terimi ve unvanı Gürcistan'a atabagi [ათაბაგი] olarak 12. yüzyılda Selçuklulardan geçti ve yerleşti. Gürcistan'ın kral tarafından feodal siyasi birimlere ayrılması ve bölge yöneticilerinin atanmasıyla birlikte "atabagilik" [ათაბაგობა] bir vezirlik (bakanlık) haline getirildi. Atabagi unvanına sahip ilk kişiler Cakeliler değildi (bkz. Atabagi). Atabagi daha sonra Samtskhe prensleri Cakelilerin unvanı haline geldi. Samtskhe Saatabago (Samtskhe Atabeyliği) adı da bu şekilde oluşmuştur. Atabagilik yani atabeklik Tamar Mepe döneminde kuralları ve sınırları belirlenerek bir kurum haline gelmiştir. Cakeliler önderliğindeki Meskhiler birçok kez, ülkelerini ele geçirmeye gelen yabancılara; Selçuklulara, Moğollara, İranlılara, Osmanlılara karşı savaşlar gerçekleştirmiştir. İvane (Kvarkvare) Cakeli'nin 1246 yılında Samegrelo Eristavisi Tsozne Dadiani, Egarslan Bakurtsikheli, Varam Gageli, Sargis Mtogveli ve başka Gürcü beyleriyle birlikte Moğollara karşı Kokhtastavi [კოხტასთავი] tuzağını örnek verebiliriz. Başka örnekler olarak da Artvin-Erzurum civarını kapsayan Tao'yu Türklerin eline geçmemesi için savunan Beka'yı [ბეკა] (1285-1306), Meskheti'ye yaklaşan Osmanlılara karşı koalisyon kurulması için askerinin hazır olduğunu söyleyen ve 1459 yılında Burgonya Dükü'ne elçi gönderen Kvarkvare Cakeli'yi sayabiliriz. Kvarkvare şöy-

le diyordu: “Ben, Kral Giorgi (Kartli Kralı), Kral Bagrati (İmerti Kralı), Trabzon İmparatoru Davit, Samegrelo ve Apkhazeti (Abhazya) Prensi, Küçük Ermenistan yöneticisi ve başkaları ittifak kurduk.” diye yazıyordu Burgonya Düküne. Kvarkvare Avrupalı müttefikine kendisinin sadece Meskheti’den 20.000 savaşçı çıkaracağını bildiriyordu. Gürcü siyasetinin aktif çabasına rağmen Batılılar yüzünden askeri koalisyon dağılıyor, bu da Gürcistan’daki iç ve dış gelişmeleri son derece zorlaştırıyor ve güçlenen Osmanlıların saldırılarına karşı Gürcistan tek başına kalıyordu.

Gürcü feodal monarşisinin zayıflamasına paralel olarak Samtskhe [სამცხე] de dâhil olmak üzere Gürcü prensliklerinde ayrılıkçı görüşler kendini gösteriyordu. Kendi ayrılıkçı amaçlarına ulaşmak için Cakeliler [ჯაკელი] nadiren de olsa İranlılarla ve Türklerle ilişki kuruyor ve onların yardımıyla merkezî Gürcü iktidarından bağımsız hale gelmeye çalışıyorlardı. Bu açıdan, 1625 yılında kendi kardeşinin oğlu III. Manuçari’yi zehirleyen ve Müslüman olduktan sonra Sefer Paşa adını alan, bu alçakça yolla Ahıska Paşası olan III. Beka Cakeli özellikle göze çarpıyor. Gürcü prensliklerinden biri olan ve saatabago unvanını alan Samtske Saatabago, 1578 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş, daha sonra da bölgede Ahıska Paşalığı kurulmuştur. Meskhiler [მესხეთი] bundan sonra da uzun süre Hıristiyanlıklarını ve dilleri Gürcüceyi muhafaza ettiler, Cakeli sülalesinin ise Türk tarihçilerin kabulüne göre yine de Gürcü soyundan olduğu söyleniyordu⁶⁸⁶.

Ortodoks Hıristiyan Gürcü olan ve Gürcü aristokrasisinin içinde yer alan Cakeli sülalesi mensupları Osmanlı döneminde Müslümanlığa geçti, bu sayede feodal haklarını, topraklarını ve konumlarını koruyarak, Ahıska Paşası unvanıyla Osmanlı İmparatorluğu’na hizmet ettiler. Cakeliler Osmanlı döneminde Ahıska Paşalığı’nı ve Doğu Anadolu’yu da yönettiler. Ağrı Doğubayazıt’daki ün-

686 Uça Bluaşvili, “Cakeliler” [www.gurcu.org](http://gurcu.org/cakeliler-icerigi-743.html), <http://gurcu.org/cakeliler-icerigi-743.html>, Son erişim 25.02.2021.

lü İshak Paşa Sarayı'nı yaptıran ve ona adını veren de bir Osmanlı Paşası olan Gürcü İshak Paşa Cakeli'dir.

Cvari/ჯვარი

Samegrelo Bölgesi'nde, Zugdidi'ye yakın bin nüfuslu bir kasabadır. Samegrelo Zemo Svaneti adlı idari bölge içinde Tzalenci-kha Belediyesi alt birimi içinde kalır. Enguri Nehri üzerinde 1961-1978 yılları arasında inşa edilen Enguri Barajı [ენგურ ჰესი] Cvari'dedir. Enguri Barajı 271,5 m gövde yüksekliğine sahiptir. Cvari, kelime olarak haç anlamına gelmektedir.

Cvari Mtskhetisa (Cvari Kilisesi-Manastırı)/ჯვრის მონასტერი-ჯვრის ეკლესია

Cvari, Cvrıs Monasteri (Cvari Manastırı) veya Cvrıs Eklesia (Cvari Kilisesi), Mtskheta'da bulunan 6. yüzyıl eseri kompleksin adıdır.

Cvari Kilisesi Gürcistan'ın eski Başkenti Mtskheta'da [მცხეთა], Mtkvari (Kura) ve Aragvi nehirlerinin birleştiği noktadadır. Mtskheta'ya bakan bir tepede kuruludur.

Tbilisi'ye 15 km mesafededir. Hıristiyanlığın kabulünden kısa bir süre sonra, Kartli (İberia) Kralı III. Miriani 330'lu yıllarda, henüz Azize Nino zamanında buraya büyük bir ahşap haç dikti. Daha sonra, Kartli yöneticisi Guarami (545-586) buradaki ahşap haçın yanında bir kilise inşa etti. 6. yüzyılın sonunda, Kartli yöneticileri I. Stepanozi ve ailesi tarafından, bu kilisenin yanına, 330'larda dikilen haçı içine alıp üzerini örtecek şekilde büyük bir kilise daha inşa edildi. 330'larda dikilen ahşap haçın kaidesi, Cvari Kilisesi içinde bugün de mevcut olup ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir⁶⁸⁷.

687 "Mtskhetis Cvari", [ortodoxy.ge](http://www.orthodoxy.ge/eklesiebi/jvari/jvari.htm), <http://www.orthodoxy.ge/eklesiebi/jvari/jvari.htm>, Son erişim 25.02.2021.

Cvartamağleba/ჯვართამაღლება

Hıristiyanlıktaki dini günlerden biri. Cvartamağleba [ჯვართამაღლება] Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde kullanılan haçla ilgilidir. Gürcistan'da Eylülde kutlanır, o gün oruç da tutulur. Gürcistan'da bu adı taşıyan çok sayıda kilise vardır⁶⁸⁸.

Ciketi/ციქეთი

Bugün artık mevcut olmayan, tarihi ve etnografik bir bölgenin adı. Yüzyıllar önce, Apkhazeti (Abhazya) Bölgesi'nin kuzeybatısında, Gürcistan'ın o zamanki sınırlarının uç kesiminde, Gürcülerin Cikebi [ციქები] dediği halk yaşıyordu. Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da Cikiler [ციქები] Gürcü siyasi-devlet ve kültür dünyası içinde kalıyorlardı. Bu halkın adı Rusçaya da Gürcüceden geçmiştir. Eski çağlardan beri, Kuban Nehri'nin denize döküldüğü yere kadar olan topraklar Gürcistan sınırları içerisindeydi ve bu alanlar eski Kolkheti/Egrisi (Lazika) topraklarıydı⁶⁸⁹.

Cuanşeri/ჯუანშერი

Cuanşer Cuanşeriani [ჯუანშერ ჯუანშერიანი]. 11. yüzyıl Gürcü bilim insanı ve tarihçisidir. *Tskhovreba Vakhtang Gorgasli-sa (Vakhtang Gorgasali'nin Yaşamı)* adlı eserin yazarıdır. *Kartli Tskhovreba* adlı eserde yer alan nota göre 5-8. yüzyıllar arasında ki; Kral Vakhtang Gorgasali döneminden Kral Arçili dönemine kadar olan olayları anlatan eserin sahibidir⁶⁹⁰. Cuanşeri'nin kimliği ve dönemiyle ilgili başka görüşler de bulunmaktadır.

688 "Msoplio Amağleba Patiosnisa Cvarisa-Cvartamağleba", [orthodoxy.ge](http://www.orthodoxy.ge/dgesatsaulebi/jvartamagleba.htm), <http://www.orthodoxy.ge/dgesatsaulebi/jvartamagleba.htm>, Son erişim 25.02.2021.

689 "Ciketi", [nplg.gov.ge](http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%98%E1%83%A5%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98), <http://www.nplg.gov.ge/wikidict/index.php/%E1%83%AF%E1%83%98%E1%83%A5%E1%83%94%E1%83%97%E1%83%98>, Son erişim 25.02.2021.

690 A. Bogveradze, "Cuanşeri", *Kartuli Sabçota Entsiklopedia*, Sakartvelos SSR Metsnie-rebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.578.

ჰ (H)

**Hayri Hayrioğlu-Vakhtang Malakmadze/ჰაირი
ჰაირიოღლუ-ვახტანგ მალაკმაძე**

Türkiye Gürcülerinin bilgilenmesinin, aydınlanmasının öncüsü, araştırmacı, çevirmendir. Hayri Hayrioğlu [ვახტანგ მალაკმაძე] 93 Muhaciri Gürcü ailelerden birinde, Bursa'nın inegöl ilçesi Hayriye köyünde 1936 yılında dünyaya gelmiş, 2003 yılında aramızdan ayrılmıştır. Türkiye'de Gürcü olduğunu ifade etmenin dahi sorun teşkil edebildiği, dil, kültür, tarih konularının konuşulamadığı yıllarda halkı için çalışıp üretmiştir.

O, pahabiçilmez değerinde çok önemli çalışmalar yapmıştır. Çocukluğunda ailesinden öğrendiği ana dili Gürcüceyi, sonradan keşfettiği dünya harikası çok eski bir yazı sistemi olan Gürcü alfabesini kendi kendine öğrendikten sonra daha da geliştirmiş, Türkiye Gürcüleri arasında bu dili en iyi bilen kişi olmayı başarmış, derinlemesine hâkim bir pozisyona gelmiştir. Hayri Hayrioğlu bildiklerinin kendisiyle mezara gitmesine razı olmayıp, Gürcüceden Türkçeye çevirdiği değerli kitapları o günlerin zor şartlarında Türkiye'de yayımlatmayı ve insanların serbestçe ulaşip okuyabilmesini sağlamıştır. O dönemin şartları altında yaptığı çalışmalar, hiçbir açıdan, günümüz şartlarıyla kıyaslanamayacak ölçüde zor ve değerlidir. Hayri Hayrioğlu'nun yaptığı hizmetin seviyesine, bugünün nispeten rahat ortamında dahi ulaşılabilmiş değildir. Hayyatını emniyet teşkilatında polis olarak Türkiye'nin çeşitli illerinde görev yaparak kazanan Hayri Hayrioğlu, birçok defa kovuşturmaya da uğramış ve oradan oraya tayini çıkarılarak bir şekilde cezalandırılmak istenmiş, ancak bir kamu hizmeti olan polislik gö-

revini de emekliliğine kadar layığıyla yerine getirmiştir.

Hayri Hayrioğlu'nun Türkçeye tercüme edip yayımlattığı eserler şunlardır: *Gürcüstan Tarihi*, *Lazların Tarihi*, *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri*, *Güneşin Kızı* (masal kitabı), *Tembel Adam* (masal kitabı).

Ayrıca, Gürcüceden çevirdiği *Köprü* adlı tiyatro oyunu Trabzon Devlet Tiyatroları tarafından sahnelenmiş, birkaç Türkçe şiiri de Türkiye'de bestelenip şarkı olarak seslendirilmiştir. Hayri Hayrioğlu [ვახტანგ მაღაყმაძე] halkının gönlünde aldığı müstesna yerini ilelebet muhafaza edecektir.

KAYNAKLAR

Abaşidze, Zaza, Mikheil Bakhtadze, Otar Canelidze, **Sakartvelo da Kartvelebi (Sakitkhavi Tzigni)**, Erovnuli Biblioteka, Tbilisi:2013.

Abesadze, Ketevan (Redaktör), **Demokratiuli Tendentsiebi: Antikuri Samkaro da Sakartvelo** (Entsiklopediuri Tsnobari), Tbilisi: 2012.

Apkhazia.gov.ge.

Abuladze, Sopiko, “Tamaroba”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/tamaroba>, Son erişim 25.02.2021.

adjara.gov.ge.

Açaris Avtonomiuri Respublikis 2016-2021 Tzlebiz Strategiuli Ganvitarebis Gegma Proekti, Açaris Avtonomiuri Respublikis Mtavroba, Batumii:2016, s.8, <http://adjara.gov.ge/uploads/Docs/acdb5711834a4d0e86f1f4f04e46.pdf>, Son erişim 25.02.2021.

Akhaladze, Lia, “Apkhazeti Apkhazta Samepos Şemadgenlobaşı”, **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s.102-102.

Akhaladze, Lia, “Apkhaz Krallığı – VIII-X. Yüzyıl Arası”, **gurcu.org**, <http://gurcu.org/Apkhaz-kralligi-icerigi-739.html> Son erişim 25.02.2021.

akhaltsikhe.gov.ge.

akhmeta.gov.ge.

Akhvlediani, Eliso, “Tzinastsari Monatsamebi Adreuli Şuasaukuneebis Kartuli Gumbatovani Eklesiebis Korpusisatvis”, **Arkitekturuli Memkvidreoba Pirveli Tomi**, Kulturuli Memkvidreobis Sakartvelos Tsentri Pondi “Çveni Saunce”, Tbilisi:2001, s.57-68.

Aleman, Agusti, **Sources On The Alans, A Critical Compilation**, Handbook Of Oriental Studies, Section Eigt. Central Asia., Leiden/ Nederlands: 2020.

aljazeera.com.tr.

Alptekin, Coşkun, “Atabeg”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/atabeg>, Son erişim 25.02.2021.

ambrolauri.gov.ge.

Andronikaşvili, Lali, “Narikala”, **tbilisi.gov.ge**, <http://new.tbilisi.gov.ge/news/437>, Son erişim 25.02.2021.

anadolufes.com.

ancient.eu.

Angarişi, Sakartveloşi Momkdar Kompliktan Dakavşirebuli Paktebis Damdgeni SaertaŐoriso Misia, C.2, 2009, s.60-64, <https://smr.gov.ge/uploads/prev/eb7e7f.pdf>, Son erişim 25.02.2021.

apa.gov.ge.

Apkhazava, İ., “Çoloki”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.146.

Apkhazava, İ., “Kelasuri”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.462.

Apkhazava, İ., “Kus tba”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.88.

Apkhazava, İ., “Mtkvari”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.186-187.

Apkhazava, İ., “Tbilisis Tzkalsatsavi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979.

Apkhazetis Avtonomiuri Respublikis Adgilmatsvali Struktirebi da Mosakhleoba 1993-2005 Tzelbşi, Apkhazetis Mtavroba Apkhazetis Avtonomiuri Respubliki Ekonomikis Saministro Statistikis Sammartvelo, Tbilisi:2006.

Artvinli, Taner, **Artvin Yer Adları Sözlüğü**, Çiviyazıları, İstanbul:2013.

Asatiani, G., “Barataşvili Nikoloz”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1977, C.2, s.199-200.

Asatiani, N., “Kakhetis Samepo”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.448-451.

Atila Basiladze, Tezcan, Gürcü halk dansları eğitmeni ve araştırmacısı, dansçı ve müzisyen, İnegöl/Bursa, Görüşme tarihi: 20.02.2020.

baghdati.gov.ge.

Bakhtadze, Mikheil, “Kvirike Didi”, **naec.ge**, <https://naec.ge/uploads/images/doc/SXVA/12-naec%20journal%2012%20%20.pdf>, s.6-8. Son erişim 25.02.2021.

Balasaniani, Mariam, **Samtskhe-Cavakhetis Toponimia “Somkhetsa da Misi Mimdebare Teritoriis Toponimebis” Khuttomeulis Mikhedvit**, Sakartvelos Sapatriarkos Tzminda Andria Pirveltzodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi:2016.

“Batumi Tarihi”, **gurcu.org**, <http://gurcu.org/Batumi-tarihi-icerigi-823.html>, Son erişim 25.02.2021.

Batumielebi.netgazeti.ge.

Bayram, Fahriye, "Ardahan'ın Gürcü Mimarisi İçerisindeki Yeri", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/ardahan-in-gurcu-mimarisi-icerisindeki-yeri-doc-dr-fahriye-bayram-icerigi-668.html>, Son erişim 25.02.2021.

Baysun, Cavit, (Yalçın Küçük, İsyân, c.1, İthaki Yayınları, İstanbul: 2005), Katkı 9, Osmanlı Zillet Asrı: Mukaddime, s.98-100.

bbc.co.uk.

Berdzenişvili, D., "Artanuci", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1975, C.1, s. 587.

Berdzenişvili, D., "Cavakheti", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.524-525.

Berdzenişvili, D., "Taşiri", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.669.

Berdzenişvili, D., "Odzrkhe", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.625.

Berdzenişvili, D., L. Menabde, V. Beridze, "Khakhuli", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.448.

Beridze, Tamaz, Bejan Khorava, "İstoriul-Geograpiuli Mimokhilva", **Narkvebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 6-10.

Beridze, Tamaz, Konstantine Topuria, Bejan Khorava, "Tanamedrove Apkhazetis İstoriul-Geograpiuli Mimokhilva", **Konferenciis Krebuli: Sakartveloşi Arsebuli Konpliktebi da Mşvidobis Perspektivebi**, Tbilisi:2009, s. 9-12.

Beridze, T., "Çuğureti", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.171.

Beridze, T., "Krtzanisi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.46.

Beridze, T., "Leçkhumi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.208.

Beridze, T., "Niokpsi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.435.

Beridze, T., "Samegrelos (Odışis) Samtavro", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.8, s.712-714.

Beridze, Teimuraz, **Dzveli Tbilis Gareubnebis İstoria**, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi:1977.

Bluaşvili, Uça, “Cakeliler”, **gurcu.org**, <http://gurcu.org/cakeliler-icerigi-743.html>, Son erişim 25.02.2021.

Bogveradze, A., “Cuanşeri”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.578.

buki.ge.

Cabua, Natela, Gela Gamkrelidze, Tamar Çakurişvili, “Arkitektura da Mşeneblobis Şesakheb Dzvel Sakartveloşi (Dzv. Tz VI-Akh. Tz. VII. SS)”, İberia-Kolkheti Sakartvelos Klasikuri da Adremedieuri Periodis Arkeologiur-İstoriuli Kvlevani-12, Sakartvelos ErovnuLi Muzeumis Otar Lortkipanidzis Arkeologiis Tsentri, Tbilisi:2016, S.5-67.

Cagunava, Pavlika, **lari.ge**, “Kodoris Kheobis Okupatsia da Misi Tzinapirobebi (Natzili I)”, <https://www.lari.ge/147-politika/427-kodoris-xeobis-okupacia-da-misi-tsinapirobebi-natsili-i.html>, Son erişim 25.02.2021.

Camburia, G., “Giorgi Saakadze”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1984, C.8, s.535.

Camburia, G., “Tavadi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.561-562.

Canaşia, Simon, İvane Cavakhişvili, Niko Berdenişvili, Giorgi Khaçapuridze, **Sakartvelos İstoria Udzelesi Khanidan Çvens Dromde**, Sakhelmpztipo, Gamomtsemloba Sastz-Pedagogiuri, Tbilisi:1940.

Canaşia, N., “Vakhtang I Gogasali”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.336.

Canaşvili, M., **Meskheti**, Stamba Şorapani, Tbilisi:1915.

Caparidzisa, Tripon, **Akhali Atoni**, Stamba Dzmoba, Kutaisi:1912.

chkhorotsku.gov.ge.

chiatura.gov.ge.

Çanturia, C., “Abastumanis (Odzrkhes İstoria)”, **saunje.ge**, <http://saunje.ge/index.php?id=283&lang=ka>, Son erişim 25.02.2021.

Çaoşvili, V., T. Beridze, “Bağdati”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1983, C.6, s. 359.

Çaoşvili, V. “Çiatura”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.393-394.

Çaoşvili, V., C. Gvasalia, “Khaşuri”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**,

- Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.444.
- Çaoşvili, V., “Zestaponi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.515.
- Çelebi, Fevzi, Dr. Sanat Tarihçisi, Gürcü Dili Filoloğu, Düzce, Görüşme tarihi, 14.01.2021.
- Çelebi, Fevzi, **Başlangıçtan Günümüze Gürcü Sanatının Ana Hatları**, Gece Akademi, Ankara: 2019.
- Çelebi, Fevzi, **18. yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları**, Duvar Yayınları, İzmir:2020.
- Çkhartişvili, Mariam, “Akhali Diskursi, Mepe Azosa da Arian-Kartlis Şesakheb”, **Goris Sakhelptzipo Sastzavlo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti, İstoriisa da Arkeologiis Tsentri, Şromata Krebuli**, Gori: 2016. s. 304-325.
- Çkhartişvili, Mariam, **Kartuli Tzkaotmsodneoba XV-XVI, 2013/2014**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi, s.207-221.
- Çkhartişvili, Mariam, **Sakheebi Sakartvelos Tzarsulidan**, Universali, Tbilisi:2009.
- Çkhataraişvili, K., “İmeretis Acankeba 1919-1920”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.113.
- Çigogidze, Khatuna, **kvirispalitra.ge**, “Me Var Da Çemi Nabadi”, <https://www.kvirispalitra.ge/mamul-deduli/27087-qme-var-da-chemi-nabadiq.html>, Son erişim 25.02.2021.
- Çikobava, Akaki, “Erti Sakitkhi Odişis da Tskhumis Saeristavoebis İstoriidan”, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Sakhelmtzipo Universitetis Sakartvelos İstoriis İnitutis Şromebi IV, Tbilisi:2011, s.193-198.
- Çikobava, Akaki, “Odiş-Apkhazetis Toponimika XVI-XVII. Saukunebşi, “İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisıs Sakelmpzipo Universitetis Sakartvelos İstoriis İnitutis Şromebi VI., Tbilisi:2012, s.217-229.
- Çoban, Bekir Zakir, “Doğu Kiliseleri ve Monofizitizm”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, C.10, S.2, 2015., s.13-27.
- Çokharadze, Malkhaz, **Khantsta da Atormet Savaneta Mkharis Dzveli Salotsavebi**, Batumiis Şota Rustavelis Sakhelmtzipo Universiteti:2012.
- Çokharadze, Malkhaz, Mamia Pağava (Redaktörler), **Sarpi**, Batumii Şota Rustavelis Sakhelmtzipo Universiteti Kartvelologiis Tsentri, Gamomtsemloba Açara, Batumii:2014

Çumberidze, Dodo, “Martkopisa da Marabdis Brdzolebi”, **Meomris Biblioteka No:16**, SSIP İvane Cavakhişvilis İstoriisa da Etnologiis İnstituti Tbilisi:2008, S.2-36.

Danelia, Davit, “Tbilisis Sionis Sakatedro Tadzari”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/tbilisis-sionis-sakatedro-tazari>, Son erişim 25.02.2021.

dedoplistskaro.gov.ge.

Daviti Oğlu Sumbati'nin Tao-Klarceti Hakkındaki Kroniği, metin ile önsöz, not ve iki soy ağacı çizelgesi Gürcistan SSC. Bilimler Akademisi asil üyesi E.Takaişvili tarafından basılmıştır, Gürcistan SSC. Bilimler Akademisi Yayınları, Tbilisi: 1949.

Devdariani, G., G. Çaovili, “Tkibuli”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.89-90.

Devdariani, G., “Kolkhetis Dablobii”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.595.

Dolidze, Vakhtang, “Şatili”, **Dzeglta Megobari**, Sabçota Sakartvelo, Tbilisi:1965. s.38-42.

dzeglebi.ge.

findikli.gov.tr.

galaktion.ge.

Gamakharia, Cemal, “Apkhazeti Egrisis (Lazikis) Şemadgenlobaşı”, **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 88-101.

Gamakharia, Cemal, “Tavi III. Tanamedrove Apkhazetis Mitsa-Tzkali Dzvel Egrisis (Kolkhetis) Şemadgenlobaşı Dzv. Tz. I. Saukunemde”, **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 30-57.

Gamakharia, Cemal, “Tavi IV. Tanamedrove Apkhazetis Teritoria I Saukunid VIII Saukunis Şua Khanebamde”, **Narkvevebi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde**, İntelekti, Tbilisi:2007, s. 58-92.

Gamkrelidze, Gela, Davit, Mindoraşvili, Zurab Bragvadze, Marine Kvaçadze, **Kartlis Tskhovrebis Topoarkeologiuri Leksikoni**, Sakartvelos ErovnuLi Muzeumi, Tbilisi:2013.

Gamkrelidze, G., **Kolkhologiuri Narkvevebi II**, Arkeologiuri Klevis Tsentri, Tbilisi:2010.

Gamsakhurdia, Konstantine, **Didostatis Konstantines Marcvena**, Gamomtsemloba Palitra, Tbilisi:2012.

Gaprindaşvili, G., “Vardzia”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.3., s.315-316.

Gasviani, G., “Svaneti”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.309.

gastronomia.ge.

Gedik, Nusret, “Rızâyî-i Vâî (ö. XVII yy.?) Mecmû’ası ve Haylî (ö. 1040/1630-31)’nin Mavrav Hicviyyesi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 24**, İstanbul:2020. 195-219.

ghn.ge.

Gelaşvili, Onise, “Apkhazeti’nin Gürcistan toprağı olduğunu gösteren yeni harita keşfedildi”, **gurcu.org**, <http://gurcu.org/apkhazeti-nin-gurcistan-topragi-oldugunu-gosteren-yeni-harita-kesfedildi-icerigi-832.html>, Son erişim, 25.02.2021.

Gelaşvili, Onise, “Aqua Yani Abazaların Anavatani Neresidir - II. Bölüm”, **gurcu.org** <http://gurcu.org/aqua-yani-abazalarin-anavatani-neresidir-ii-bolum-icerigi-687.html>, Son erişim 25.02.2001.

geogen.ge.

georgianencyclopedia.ge.

georgiantravelguide.com.

Gigauri, Giorgi, **Piktograpiuli-Khazovani Damtzerlobis Nişnebi**, Tbilisi:2017.

Gogadze, E., “Tsageris Gandzi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.183.

Gogia, Badri, “Çrdilo-Dasavlet Sakartvelo Utskhoenovab Rukebze”, **Narkvevbi Sakartvelos İstoriidan, Apkhazeti Udzelesi Droidan Dğemde, İntelekti, Tbilisi:2007**, S.405.

Gogitadze, Mamuka, Giorgi Bejitaşvili, **Samkhedro Pitsis Ertgulni (Biograpiuli Tsnobari)**, Tbilisi:2015.

Gogokhia, Bakur, **Lazuri Gvarsakhelebi**, Artanuci, Tbilisi:2017.

Gotsiridze, Giorgi, “Kartuli Supris Kulturuli Mozaika (Tamadobis İnstituti)”, **Kartveluri Memkvidreoba**, S.3., 1999, s.59-66.

gov.ge.

Guccioni, Rozeta, “Dalis Svanetis (Kodoris Kheobis/Zemo Apkhazetis) İstotil Etnograpiuli Mimokhilva”, **Konferenciis Krebuli: Sakartveloşı**

Arsebuli Konpliktebi da Mşvidobis Perspektivebi, Tbilisi:2009, s. 13-20.
Guceciani, Rozeta, Roland Topçişvili vd. "Etnograpiuli Zeda Maçakheli",
Kartveluri Memkvidreoba XII, 2008, s.73-87.

Guçua, V., "Diğmiş Brdzola", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos
SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1978, C.3, s.591.

gurcu.org.

Gürel, Nilgün Çevik, "Aziz Georgios (Aya Yorgi) ve Ejderha Destanı",
Düşün-ü-yorum, İstanbul: 2016 (Nisan), S.67, s.6-7.

Gverdtziteli, G., "Dumbadze Nodar", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**,
Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1978, C.3, s.651-652.

hangebi.ge.

Harman, Ömer Faruk, "Yâfes", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, [https://
islamansiklopedisi.org.tr/yafes](https://islamansiklopedisi.org.tr/yafes), Son erişim 25.02.2021.

histowns.ge.

history.mod.gov.ge.

Human Rihts Watch Arms Project Human Rights Watch/Helsinki,
March 1995, Vol. 2, No:7, [https://www.hrw.org/reports/pdfs/g/
georgia/georgia953.pdf](https://www.hrw.org/reports/pdfs/g/georgia/georgia953.pdf), Son erişim tarihi 25.02.2021/Abhazya'da
Gürcülere Etnik Temizlik Yapıldığına Dair İnsan Hakları Örgütü Raporu.

imereti.gov.ge

intermedia.ge.

Jones, Stephen, **Sakartvelo Politikuri İstoria Damoukideblobis
Gamotskhadebis Şemdeg** (Gürcücesi: Khatuna Çkheidze), Sotsialur
Metsnierebata Tsentri, Tbilisi:2013.

K. Duşetis Sabazo Gegma, Duşeti: 2016, s.6-7, [https://rm.coe.
int/1680703a34](https://rm.coe.int/1680703a34), Son erişim 25.02.2021.

Kakaşvili, Lela, "Kolkha", **ianusi.com**, [http://www.ianusi.com/2018/03/
blog-post_34.html](http://www.ianusi.com/2018/03/blog-post_34.html), Son erişim 25.02.2021.

Kakhidze, Nodar, "Maçakhlis Kheoba (Udzvesi Droidan 1921
Tzlamde)", **Laklaketi S.4**, Batumii: 2015 s.13-21.

**Kalak Tbilisis Mitsatsargeblobis Generaluri Gegmis Saproeqto
Momsakhureba**, C. 1, s.127, [https://droa.ge/wp-content/uploads/20
17/07/%e1%83%a2%e1%83%9d%e1%83%9b%e1%83%981-%e1%83
%96%e1%83%9d%e1%83%92%e1%83%90%e1%83%93%e1%83%98.
pdf](https://droa.ge/wp-content/uploads/2017/07/%e1%83%a2%e1%83%9d%e1%83%9b%e1%83%981-%e1%83%96%e1%83%9d%e1%83%92%e1%83%90%e1%83%93%e1%83%98.pdf), Son erişim 25.02.2021.

Kandelaki, D., **Telavi**, Gamomtsemloba Khelovneba, Tbilisi: 1983.

Kartlis Tskhovreba (Ana Dedopliseuli Nuskha), Redaktori Simon Kaukhçivili, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia İstoriis İnstitiuti, Tbilisi: 1942.

Kartuli Sabçota Entsiklopedia, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi, C.1, C.2, C.3., C.4, C.5., C.6, C.7, C.8, C.9. C.10., C.11. Kavrelişvili, Roin, Nikoloz Akhalkatsi, “Gürcü Tarihçiliğinde Kars Antlaşması Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, **KARADENİZ (Black Sea-Черное Море)**,Yıl 5, S. 18, s.102-108.

Kavtaradze, Giorgi, “Arian Kartlis Sakiktkhistvis”, İstoriisa da Etnologiis İstoriis Şromebi IX, İvane Cavakhişvilis İstoriisa da Etnologiis İnstituti, Tbilisi:2009, s.29-55.

Kekua, Sofi, **Odiş-Apkhazetis Anomastika, İstoriul Saeklesio Sabutebis Mikhedvit**, Sakartvelos Sapatriarkos Tzminda Andtia Pirveltzodebulis Sakhelobis Kartuli Universiteti Humanitarul Metsnierebata da Samartlis Skola, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tbilisi:2017.

Ketskhoveli, N., M. Ramişvili, D. Tabidze, “Tsolikauri”, **agronews.ge**, <https://agronews.ge/tsolikauri/>, Son erişim 25.02.2021.

Khalvaşi, Pridon, **Omri** (Türkçesi: Erdoğan Şenol), Gece Kitaplığı, Ankara:2019.

Khantadze, Ş., “Çiçinadze Zakaria”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.403.

khoni.gov.ge.

Khorava, Bejan, “Etnikuri Protsebebi Apkhazetşi (Udzvelesi Droidan Dğemde)”, **Konferenciis Krebuli: Sakartveloşi Arsebuli Konpliktebi da Mşvidobis Perspektivebi**, Tbilisi:2009, s.21-32.

Kvakhadze, Aleksandre, “İnguşebi da İnguşeti”, **gfsis.org**, Samezoblo, <https://www.gfsis.org/files/my-world/22/6.pdf>, s.48-55. Son erişim 25.02.2021.

Kvedeliani, Tamar, Sudan Altun, “Levan Gotua'nın “Yolsuzluk Kervanı” Eserinde Giorgi Saakadze Karakteri”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)**, 2020, Vol:7, Issue:52, s.769-789.

Khvedelidze, M., İ. Karanadze, A. Jorjoliani, **Sasursato Teknologia Sakhelmdzvano**, Sakartvelos Ganatlebisa da Metsnierebis Saministro, Tbilisi:2018.

Kibişauri, Gvanca (Vakhtang), **Arkhotuli Mogonebebi da Leks-Anderdzebi**, Tbilisi:2013.

kids.ge.

Kiknadze, Zurab, “Kristianoba”, **Religiebi Sakartveloši**, Sakartvelos Sakhalkho Damtsvelis Biblioteka, Tbilisi:2008, S.90-102.

kulinaria.ge.

Kikodze, A., R. Gokhelaşvili (Redaktörler), **Sakartvelos Datsuli Teritoriebi**, Datsuli Teritoriebis Departamenti, Tbilisi:2007, s.180-185.

Kurkhuli, Beka “Mikheil Cavakhişvili”, Çemi Samkaro, Tbilisi:2012, S.8, s.52-63.

Kurt, Hasan, “MERVÂN II”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mervan-ii>, Son erişim 25.02.2021.

Kupatadze Bondo, “Çakis Tsikhe”, **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.269-279.

Kupatadze, Bondo, “Çaңçakhis Tsikhe”, **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.261-268.

Kupatadze, Bondo, “Kvelis Tsikhe”, **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.232-254.

Kupatadze Bondo, “Meres Tsikhe”, **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.220-231.

Kupatadze, Bondo, “Tzurtzkabis Tsikhe”, **Tao-Klarcetis Tsikhe-Simagreebi I**, Gamomtsemloba Samşoblo, Tbilisi:2020, s.255-260.

Labadze, Rusudan, “Zarzmis Monasteri Serapion Zarzmelis “Tskhoveribis” Mikhedvit”, **Zarzma**, TBC Bank, Tbilisi:2007, s.23.31.

lagodekhi.gov.ge.

lanckhuti.gov.ge.

lentekhi.gov.ge.

Lolaşvili, İvane, **Dzveli Kartuli Mekhotbeni I Çakhrukhadze Keba Mepisa Tamarisi**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia Rustaveli Sakhelobis Kartuli Literaturis İstoriis İnstituti, Tbilisi: 1957.

Lomsadze, Şota, **Meskhebi da Meskheti**, Erovnuli Biblioteka, Tbilisi:2000.

Lomsadze, Şota, **Samtskhe Cavakheti (XVIII Saukunis Şuatzlebidan XIX Saukunis Şuatzlebamde)**, Gamomtsemloba Akhaltsikhis Universiteti, Akhaltsikhe:2011.

Lortkipanidze, M., “Matiane Kartlisa”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, C.6, s.494.

Maçavariani, L., **Regionuli Geograpia (Sakartvelo)**, Tbilisis Sakhelmtzipo Universiteti Geograpii Departamenti, Tbilisi.

Maisuradze, G., “Taşir-Dzoragetis Samepo”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1985, C.9, s.669.

Makalatia, Sergi, **Samegrelos İstoria da Etnograpia**, Sakartvelos Mkharetmtsodneobis Sazogadoeba, Tbilisi:1941.

Margoşvili, L., “Kistebi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.537.

Maruaşvili, L., “Şavnabada (Teletis Kedi)”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.675.

Medzmariaşvili, Elguca (Redaktör), **Kartuli Samkhedro Entsiklopediuri Leksikoni**, Tbilisi:2017.

Megrelidze, D., “Dağestan-Sakartvelos Urtiertobis İstoriidan”, **Matsne No:6/39**, Gamomtsemloba Metsniereba, Tbilisi:1967, s.117-140.

Melikişvili, Giorgi, **Sakartvelos İstoriis Narkvevebi**, C.1, Sakartvelo Udzvelesi Droidan, Akhali Tzeltağritskhvis IV Saukunamde, Gamomtsemloba Sabçota Sakartvelo, Tbilisi:1970.

mestia.gov.ge.

metronome.ge.

Mikava, A., “Tzalencikha”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.286-287.

Mindadze, N. “Çiakokonoba”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.396.

Muskhelişvili, D., “Kakhetis Samepo”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1980, C.5, s.447.

Muskhelişvili, D., “Petras Tsikhe”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.8, s.42.

Muskhelişvili, D., “Zemo Kartli”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.511.

Natsvliivili, Natia, “Akhaltsikhe”, **Sakartvelos Kalakebis Urbanuli Ganvitareba 1801-1918 Tzlebşi**, Giorgi Çubinişvilis Sakhelobis Kartuli Khelovnebis İstoriisa da Dzeglta Datsvis Erovnulli Kvleviti Tsentri, Tbilisi:2019, s. 231-265.

Nikolaişvili, Dali, Davit Sartania vd., **Samtskhe Cavakheti Tsnobari**, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmpmtzipo Universiteti Zust da Sabunebismetkvelo Metsnierebata Pakulteti Geograpiiis Departamenti, Tbilisi:2015.

Nozadze, Teona, “Kbirikoba”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/dres-kvirikobaa>, Son erişim 25.02.2021.

Nozadze, Teona, “Otkhta Eklesia (X S)”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/otxta-eklesia-xs>, Son erişim 25.02.2021.

Nozadze, Teona, “Parkhali (X S)”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/parxali-xs>, Son erişim 25.02.2021.

Nozadze, Teona, “Oşki”, **ambioni.gov.ge**, <http://www.ambioni.ge/oski>, Son erişim 25.02.2021.

Nozadze, Teona, “Tzmida Didmotzame Şuşaniki”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/wmida-didmowame-susaniki>, Son erişim 25.02.2021.

nplg.gov.ge.

nufusu.com.

Okrotsvaridze, Avtandil, **Argonavtebis Ekspeditsia Miti Tu Realoba? Geologiuri Argumentebi**, Sakartvelos Metsnierebata Akademia, Tbilisi:2019.

orthodoxy.ge

Özey, Ramazan, **Kafkasya ve Kafkasya Ülkeleri Coğrafyası**, Pegem Akademi, Ankara:2019.

Özey, Ramazan, “Türkiye’nin Sınıraşan Suları ve Sorunları”, **Doğu Coğrafyası Dergisi**, Atatürk Üniversitesi, S.3(2), 2011, , s.49-68.

Pağava, Mamia, Meri Tsintadze vd. **Klarjeti**, Batumi Şota Rustavelis Sakhelmtsipo Universiteti Humanitaruli Metsnierebata Pakulteti Kartvelologiis Tsentri, Batumi:2016.

Pağava, Mamia, Meri Tsintsadze vd., **Tao**, Batumis Şota Rustavelis Sakhelmtsipo Universiteti Humanitarul Metsnierebata Pakulteti Kartvelologiis Tsentri, Gamomtsemloba Meridiani, Batumi:2020.

Pağava, Mamia, Tina Şioşvili, vd., Şavşeti, Şota Rustavelis Universiteti Kartvelologiis İnstituti, Gamomtsemloba Horosi XXI, Tbilisi:2011.

Papuaşvili, Nugzar, “Religiebis İstoriidan Sakartveloşi”, **Religiebi Sakartveloşi**, Sakhalkho Damtsvelis Biblioteke, Tbilisi:2008, s.21-57.

Papuaşvili, Nugzar, “Sakartvelos Eklesia XIX. Saukunidan Dğemde”, **Religiebi Sakartveloşi**, Sakartvelos Sakhalkho Damtsvelis Biblioteke, Tbilisi:2008, s.128-139.

parliament.ge.

Pipia, Natia, **Elinuri Eksperimenti Dasavlet Sakartveloşi-Berdznul Akhalşenebi (Genezizi, İstoria)**, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis

83%94%E1%83%97%E1%83%A1%E1%83%90%20%E1%83%93%E1%83%90%20%E1%83%AA%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98%E1%83%A1%20%E1%83%A0%E1%83%94%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%A8%E1%83%98.pdf, s.1-7.

Saakadze, G., "Nagazi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.7, s.282.

Sakartvelo Entsiklopedia, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, Tbilisi, C.3., C.4.

Sakartvelos Geograpiuli Sakhelebis Ortograpiuli Leksikoni, Tbilisi: 2009.

Sakartvelos Statistikuri Tzelitzdeuli 2017, Sakartvelos Statistikis Erovnuli Samsakhuri, Tbilisi: 2017.

Salaridze, Elene, Tbilisi. Görüşme tarihi 10.12.2020.

Samuşia, Caba, "Artanucis Tsikhe", **Tao-Klarcetis Tsikhe Simagreebi**, İvane Cavakhişvilis Sakhelobis Tbilisis Sakhelmtzipo Universiteti Sakartvelos İstoriis İnstituti, Tbilisi: 2020, C.2., s.31-70.

Samuşia, Caba, "Orconikidze ve Stalin Saingilo'yu Nasıl Hediye Etti", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/orconikidze-ve-stalin-saingilo-yu-nasil-hediye-etti-caba-samusia-icerigi-498.html> Son erişim 25.02.2021.

Samuşia, Caba, "Stalin Lore'yi Ermenilere Nasıl Verdi", **www.gurcu.org**, <http://gurcu.org/stalin-lore-yi-ermenilere-nasil-verdi-caba-samusia-icerigi-422.html>, Son erişim 25.02.2021.

Savaneli, Rusudan, "Kartuli Samglovaro Supra Tavisi Naklita da Ğirsebit", **vinoge.com**, <http://vinoge.com/samzareulo/qarTuli-samgloviaro-sufra-Tavisi-nakliTa-da-RirsebiT>, Son erişim 25.02.2021.

Saygılı, Hasan Tahsin, "Ahmet Özkan (Melaşvili)", Çveneburi (Kültürel Dergi), Bursa, Yıl 1993: Sayı:1 (8), s.4-7.

Sikharulidze İ., "Leçkhumi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1983, C.6, s.225.

Sivrioğlu, Töre, "Bizans Devleti'ndeki Kilise-Devlet Çatışmasının Toplumsal Nedenleri ve Tarafları", **Yönetim ve Ekonomi Aşartırmaları Dergisi**, S.8, 2012, s.64-75.

Soselia, O., "Abaşidzeebi", **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1975, C.1, s.21.

spl.ge.

Sturua, Soso, “Arian Kartli”, **gurcu.org**, <http://gurcu.org/soso-sturua-arian-kartli-icerigi-831.html>, Son erişim 25.02.2021.

Sulaberidze, Tea, “Lazares Şabati”, **ambioni.ge**, <http://www.ambioni.ge/lazares-sabati>, Son erişim 25.02.2021.

Surguladze, İ., “Giorgoba”, **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniro Redaktsia C.2, Tbilisi:2012, s.34.

Surmanidze, R., “Tsikhisdziri”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.238.

Sümer, Faruk, “Tatarlar”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tatarlar>, Son erişim 25.02.2021.

Şaraşidze, Dato, “Materialuri Kulturis Dzeglebi Açarashi”, **Dzeglta Megobari**, Gamomtsemloba Sabçota Sakartvelo, Tbilisi:1982, S.59. s.9-14.

Şenol Davitadze, Erdoğan, “Güney Osetya Neresi?!”, **www.gurcu.org**, <http://gurcu.org/guney-osetya-neresi-erdogan-senol-davitadze-icerigi-219.html>, Son erişim 25.02.2021.

Şoşaşvili, N., “Eristavi”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1979, C.4, s.192.

taoklarjeti.com.

tbilisi.gov.ge.

ticket.vanillasky.ge.

Titntilozovi, Z., “Prometes Mğvime” **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.663.

Tkeşelaşvili, Eka, “Diaokhi da Kolkha”, **youtube.com**, <https://www.youtube.com/watch?v=DxLcArMVFKo>, Son erişim 25.02.2021.

Todadze, Anzor, “Gürcistan Osetleri: Söylentiler ve Gerçekler”, **gurcu.org**, <http://gurcu.org/gurcistan-osetleri-soylentiler-ve-gercekler-anzor-todadze-icerigi-414.html>, Son erişim 25.02.2021.

Topçişvili, Roland, İnga Ğutidze, Şavşeti ve Klarzeti Yer Adları, Gamomtsemloba Mtsignobari, Tbilisi:2019.

Topçişvili, Roland, “Gürcü Etnik Tarihi”, **youtube.com** (Çeviren ve seslendiren Erdoğan Şenol), <https://www.youtube.com/watch?v=SfSSfl4uzaM>, Son erişim 25.02.2021.

Topçişvili, Roland, İstoriul-Etnograpiuli Samkhret Sakartvelo da Kartvelebi Turketşi, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi:2017.

Topçişvili, Roland, **Kafkasya'nın Ortak Erkek Kıyafetinin Kökeni**,

(Gürcüce, İngilizce, Türkçe, Rusça. Türkçesi: Erdoğan Şenol), Gelatis Metsnierebata Akademia, Tbilisi:2019.

Topçişvili, Roland, **Kartvelta Kvebata Kulturis İstoriidan: Sulguni**, Universali, Tbilisi:2014.

Topçişvili, Roland, **Kavkasiis Etnologia**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi: 2012.

Topçişvili, Roland, **Sakartvelos Etnograpia/Etnologia**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi: 2010.

Topçişvili, Roland, "Sulguni-Gürcü Peyniri Türü-Prof.Dr. Roland Topçişvili-2014", **youtube.com**, <https://www.youtube.com/watch?v=R5nqnzmx9IY>, Son erişim 25.02.2021.

Topçişvili, Roland, Teimuraz Gvimradze, **Etnograpili Tbilisi**, Gamomtsemloba Universali, Tbilisi:2017.

travelingeorgia.ge.

tsalenjikha.gov.ge.

Tsintsadze, A., "Gonio", **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, C.2, Tbilisi:2012, s.96.

Tsitsişvili, İ., G. Uşveridze, "Besletis Khidi", **Entsiklopedia Sakartvelo**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, Tbilisi:1997, C.1, s.341.

Tskhovrebaşvili, Ő., "Trialetis Kedi", **Entsiklopedia Sakartvelo**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, Tbilisi:2018, C.4, s.113.

tsu.ge.

Tsurtsunia, Zaza, **Osmanlı-Rusya İlişkilerinde Abhazya** (Türkçesi: Erdoğan Şenol), Yeditepe Yayınları, İstanbul:2019.

Tsurtsunia, Zaza, "Gürcistan'daki Rus "Yumuşak Gücü'nün" Tarihi (XIX-XX. Yüzyıl)", **TRAD-Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi**, 3 (Yaz 2020): 94-115.

Türkiye Cumhuriyeti İle Gürcistan Cumhuriyeti Arasında 1992 Yılında İmzalanan Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Antlaşması", **gurcu.org**, <http://gurcu.org/turkiye-cumhuriyeti-ile-gurcistan-cumhuriyeti-arasinda-1992-yilinda-imzalanan-dostluk-isbirligi-ve-iyi-komsuluk-antlasmasi-icerigi-729.html>, Son erişim 25.02.2021.

tvrcenter.ge.

unesco.org.tr.

ufali.ge.

Uşvedirze, G., “Beşumi,” **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1977, C.2, s. 348.

Uşveridze, G., “Sairme”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1984, C.8, s.665.

Uşveridze, G., “Tzkaltubo”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.358-359.

Uşveridze, G., C. Gvasalia, “Tzkneti”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1987, C.11, s.372.

Utmeladze, M., “Uşba”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi:1986, C.10, s.195.

Uturaşvili, İ., Dimitrki Kipiani, “Dimitrı Kipiani”, **Kartuli Sabçota Entsiklopedia**, Sakartvelos SSR Metsnierebata Akademia, Tbilisi: 1986, C.10, s.654.

Utmelidze, M., “Goderdzis Uğeltekhili”, **Sakartvelo Entsiklopedia**, Kartuli Entsiklopediis Mtavari Sametsniero Redaktsia, C.2., Tbilisli:2012, s.74.

vani.gov.ge.

Verulava, Tengiz, “Rustavelis Gamziri”, **burusi.wordpress.com**, <https://burusi.wordpress.com/2009/06/15/rustaveli-ave/>, Son erişim 25.02.2021.

visualanthropology.iliauni.edu.ge.

whc.unesco.org.

Yıldırım, Nurullah, Garmon sanatçısı, müzisyen, İnegöl/Bursa, Görüşme tarihi 25.10.2019.

youtube.com.

Zurabişvili, Tornike, **Mşobliur Enaze Ganatlebis Şezğudva Galis Raionşi: Gamosavlis Dziebaşi, Sakartvelos Repormebis Asotsiatsia**, Tbilisi: 2016, S.12-15. <https://grass.org.ge/uploads/other/2019-06-06/467.pdf>, Son erişim 25.02.2021.

08haber.com.

Teşekkür

Çalışmanın yayımlanmasındaki katkılarından dolayı Gürcistan Fahri Konsolosu, Nurol Holding Yönetim Kurulu Başkanı Sn. Nurettin Çarmıklı'ya teşekkür ederim.

Erdoğan Şenol

Nurettin Çarmıklı kimdir?

1934 yılında Arhavi'de doğdu. Küçük yaşta okuldan ayrılarak iş hayatına atıldı ve 1966 yılında Nurol İnşaat ve Ticaret Kollektif Şirketi'ni kurdu. Bu şirket kuruluşunun 15. Yılında Türkiye'nin öncü inşaat şirketlerinden biri oldu.

Bu süre zarfında Nurol İnşaat ve Ticaret A.Ş. (Ticari unvanı 1989 yılında değiştirilmiştir) yurt dışında (Suudi Arabistan Krallığı'nda) 3 büyük projeyi ve ortak girişimler dışında 50'den fazla yurt içi büyük altyapı ve sanayi projesini başarı ile tamamlamıştır.

70'li yılların sonunda Sayın Nurettin Çarmıklı, Nurol'un faaliyetlerini farklı sektörlere yaymaya başlamıştır. Turizm, endüstriyel üretim, matbaa ve ambalaj, savunma sanayi, dış ticaret, bankacılık, sigorta, finans ve madencilik gibi farklı alanlarda faaliyet gösteren ve bugün Nurol Grubu'nu oluşturan şirketleri kurmuştur. Sayın Çarmıklı, halihazırda Nurol Grubu'nun hemen hemen tüm iştiraklerinin Yönetim Kurulu Başkanı'dır.

Nurettin Çarmıklı ayrıca 30'dan fazla sosyal ve/veya kültürel kâr amacı gütmeyen kuruluşu üyedir ve bunların çoğunda aktif rolleri vardır. Temel bir ilke olarak, kâr amacı gütmeyen birçok ku-

ruluşa üyeliği olmasa da maddi destek vermektedir. Millete hizmetlerinden dolayı Sayın Çarmıklı, 27.10.1997 tarihinde Türkiye Hükümeti tarafından Devlet Üstün Hizmet Madalyası ile ödüllendirilmiştir.

Sayın Nurettin Çarmıklı ayrıca Gürcistan Cumhuriyeti Akdeniz ve Ege Bölgesi Fahri Konsolosu'dur. Nurettin Çarmıklı, Türkiye ve Gürcistan arasında işbirliğinin pekiştirilmesi hususundaki değerli katkıları nedeniyle Gürcistan Hükümeti tarafından, "Altın Post Nişanı" ile taltif edildi ve kendisine Gürcistan vatandaşlığı verildi.

Erdoğan Şenol **ერეკლე ღავითაძე**

Kasım 1973'te Sakarya'da doğdu. 1990 yılında Adapazarı Ali Dilmen Lisesi'nden mezun olup aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Çevre Mühendisliği Bölümü'ne girdi. Mezuniyeti sonrası Sakarya'ya dönerek Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisans yaptı, aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak 2000 yılına kadar çalıştı.

Bu tarihten sonra Çevre Bakanlığı Sakarya İl Müdürlüğü'nde mühendis, Çevre ve Orman Bakanlığı Sakarya İl Müdürlüğü'nde şube müdürü, il müdür vekilliği gibi görevlerinde bulundu. 2007 yılında memuriyetten ayrılarak kendi firmasını kurup bir dönem serbest çalıştı. Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nden gelen teklifi değerlendirerek, 2008-2009 yılları arasında Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi başkanı olarak görev yaptı, bu görevden ve belediyeden kendi isteğiyle ayrıldı. Çevre ve Orman Bakanlığı Sakarya İl Müdürlüğü'nde uzman ve il müdür yardımcısı olarak görev yaptı. Memuriyete ara verdiği bir dönem Gürcistan'da ticari faaliyette bulundu. Aynı bakanlığın devamı olan Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde Sakarya ilinde çalışmaktadır.

Gürcü bilim insanlarına ait birçok makaleyi Türkçeye çevirdi, uzun ve kısa metrajlı 10'un üzerinde Gürcüce belgeselin Türkçeye çeviri ve dublajını yaptı. Açara Apkhazları, Osmanlı Rusya İlişkilerinde Abhazya, Omri, Kafkasya'nın Ortak Erkek Kıyafeti'nin Kökeni (Çokha Akhalukhi) gibi kitapların Türkçe çevirisini, Şavşeti ve Klarceti Yer Adları adlı kitabın redaktörlüğünü yaptı.

Erdoğan Şenol, Gürcü milleti ve halklarının filolojisi, edebiyatı, etnografyası, arkeolojisi, tarihi, sanatı ve antropolojisi başta olmak üzere somut ve somut olmayan kültürel miraslarını sistematik bir Şekilde derleyen, araştıran ve inceleyen "Kartveloloji" biliminde Türkiye'de öne çıkan kiŐilerdendir.

Gürcülerle ilgili veya Gürcülerin ilgisi dâhilindeki, genel ve farklı konularda 500 kelime, terim ve özel ismi içeren Erdoğan Şenol'un "Gürcü Ansiklopedik Sözlüğü" sunduğu itimat edilir bilgilerle, Gürcüler ile Gürcistan'la ilgilenenlerin ellerinden bırakamayacakları kapsayıcı içeriğe sahip bir baŐvuru kaynağı olma özelliği taşır. Ülkemizde konuyla alkalı, tutarlı yayım sayısı dikkate alındığında titiz bir çalışmanın ürünü olan bu eserin kıymeti daha da artar. Binlerce yıldan beri dünya tarihinde siyasi ve kültürel olarak yer alan Gürcüleri, kapsamlı biçimde değerlendiren içerikte bir çalışmanın Türk dilinde ilk kez yayımlandığını da ifade etmek gerekir.

Fevzi ÇELEBİ

ISBN 978-625-00-0403-6

9 786250 004036